Saul Bellow HERZOG

Saul Bellow

HERZOG

Saul Bellow

HERZOG

Európa Könyvkiadó Budapest 1967

FORDÍTOTTA

BALABÁN PÉTER

AZ UTÓSZÓT ÍRTA

SZŐLLŐSY KLÁRA

Pat Corvicinak, a kiváló szerkesztőnek
és — ami még fontosabb — a nemes lelkű
ió barátnak aiánlom szeretettel e könyvet

Ha bolond vagyok, hát jó, részemről rendben – gondolta magában Moses Herzog.

Némelyek azt hitték, megbolondult, s egy ideig magának is kételyei támadtak, vajon egészen eszénél van-e. Most azonban, bár még mindig furcsán viselkedett, bizakodónak, vidámnak, éles eszűnek és erősnek érezte magát. Valami varázslat kerítette hatalmába, mert mindenkinek az égvilágon levelet írt. Annyira felvillanyozták ezek a levelek, hogy június végétől kezdve egy levélpapírral teletömött kisbőrönddel utazgatott egyik helyről a másikra. New Yorkból Martha's Vineyardba cipelte a kisbőröndöt, onnan azonban rögtön visszatért; két nap múlva Chicagóba repült, Chicagóból pedig elment egy nyugat-massachusettsi faluba. Elrejtőzött vidéken, onnan írogatta leveleit, szűnni nem akarón, fanatikusan, újságoknak, közéleti férfiaknak, barátoknak, ismerősöknek, és végül a halottaknak, előbb a saját – ismeretlen – halottainak, azután pedig a híres – jól ismert – halottaknak.

A Berkshire-vidéken, Massachusettsben, akkor tetőzött a nyár. Herzog egyedül lakott a tágas, ódon ház-

ban. Rendes körülmények között nagyon megválogatta, mit eszik, most azonban olcsó Silvercup-kenyeret evett papirosból, aztán babkonzervet, meg amerikai sajtot. Néha málnát szedett a gazzal benőtt kertben, szórakozottóvatosan meg-megemelgetve a tövises ágakat. Matracon aludt, lepedő nélkül, magányosan a hitvesi ágyban, vagy pedig odakint a függőágyon, a kabátját használva takarónak. Magasra nőtt, buja fű, meg jávorfa csemeték vették körül a kertben. Amikor éjjel felébredt, a csillagok egészen közel voltak hozzá, akár holmi szellem-testek. Fény és gázok csupán, persze, meg ásvány, hő, atomok, miegymás, de azért oly ékesen szólnak hajnali öt órakor az olyan valakihez, aki függőágyon fekszik, nagykabátba bugyolálva.

Valahányszor valami új gondolat nyilallt a szívébe, kiment a főhadiszállására, a konyhába, hogy papírra vesse. A fehér festék már málladozott a téglafalról, és Herzog néha egérürüléket söpört le kabátujjával az asztalról, csendesen tűnődve, hogy vajon a mezei egér miért szereti oly szenvedélyesen a viaszt meg a paraffint. Lyukat harapdáltak a paraffinnal lezárt befőttbe az egerek, s tövig rágták a születésnapi gyertyákat. Az egyik kenyércsomagot patkány rágta ki, testének formája nyomot hagyott a szeleteken. Herzog lekvárt kent a cipó másik felére, úgy ette meg. Már patkányokkal is tudott osztozkodni, úgy bizony.

Agyának egy csücske egész idő alatt befogadta a külvilág benyomásait. Reggelenként hallotta a varjakat. Gyönyörködött érdes károgásukban. Alkonyatkor hallotta a rigó énekét. Éjjel egy bagoly huhogott a csűrben. Amikor Herzog izgatottan sétált a kertben, mert éppen megfogalmazódott benne egy levél, látta az esőlefolyót körülnövő rózsákat, meg a sok-sok szedret – s a szeder-

fán lakmározó madarakat. A nappalok melegek voltak, az esték fülledtek, porosak. Herzog mindent figyelmesen megnézett, és mégis úgy érezte, félig vak.

Barátja – egykori barátja –, Valentine, meg felesége – az ő exfelesége –, Madeleine, azt terjesztették róla, hogy megőrült. Igaz volna hát?

Éppen befordult az elhagyatott ház egy sarkánál, s az egyik szürke, pókhálós ablakban megpillantotta az arca árnyékát. Valahogy hátborzongatón békésnek, nyugodtnak látszott. Homloka közepétől fényes vonal húzódott lefelé, végig egyenes orrán, egészen le, telt, szótalan ajkáig.

Tavasz utóján Herzogot megrohanta az érzés, hogy mindent meg kell magyaráznia, hogy könnyítenie kell a lelkén, hogy igazolnia kell a magatartását, hogy mindent a megfelelő perspektívába kell helyeznie, mindent tisztáznia kell, mindent jóvá kell tennie.

Az idő tájt egy New York-i esti iskolán tartott előadásokat, felnőtteknek. Áprilisban még szabatosan beszélt, május végén azonban már el-elkalandozott. Hallgatói rádöbbentek, hogy nem sokat fognak tanulni tőle *A romantika gyökereiről*, viszont annál különösebb dolgokat fognak látni és hallani. Mindjobban a háttérbe szorultak a szabályos tanítási formák: Herzog professzor a gondjaiba mélyen elmerült ember önkéntelen nyíltságával viselkedett. A félév vége felé pedig már hosszú szüneteket tartott előadás közben. Egyszerre csak megállt a beszédben: „Bocsánat" – motyogta, és a belső zsebébe nyúlt a töltőtolláért. Csak úgy nyikorgott az asztal, amint rótta, rótta a betűket a kis papírdarabkákra; mintha valami mohóság hajtotta, kergette volna a kezét; egészen

belemerült az írásba; szeme köré sötét karikák rajzolódtak ki. Fehér arca mindent elárult – mindent. Érvelt, vitatkozott, szenvedett, aztán valami pompás alternatív megoldás jutott az eszébe – kitárulkozott, majd meg egészen magába zárkózott; szeme, szája, ajka némán is mindent világosan elmondott – a sóvárgást, a vakbuzgóságot, a keserű haragot. Láthatóvá vált minden. Az osztály várt – három percig, öt percig, halálos csendben.

Eleinte nem volt rendszer a jegyzeteiben. Töredékek voltak ezek a jegyzetek – értelmetlen szótagok, felkiáltások, elferdített, kicsavart közmondások és idézetek, vagy *trepverterek* – ezzel a jiddis szóval nevezte régenhalott édesanyja azokat az elmulasztott visszavágásokat, el nem hangzott replikákat, amelyek csak akkor jutnak az ember eszébe, amikor már elment a lakásból, ahol látogatóban volt, s megy lefelé a lépcsőn.

Azt írta például, hogy: *Halál – halj meg – élj újra – halj meg újra – élj!*

Aki nem élt, nem is hal meg.

Azután: *Térdre esik a lelked? Egész hasznos lehet. Súrold hát föl a padlót.*

Meg: *Az ostobának ostobaságához mérten válaszolj, hogy ne váljék elbizakodottá.*

Ne válaszolj az ostobának ostobaságához mérten, mert különben hasonlóvá léssz hozzá magad is.

Válassz ki magadnak egy valakit vagy valamit.

Azt is felírta, hogy: *Walter Winchelltől megtudtam, hogy J. S. Bach rekviemkomponáláshoz fekete kesztyűt húzott.*

Herzog maga sem igen tudta, mit gondoljon a firkálgatása felől. Átengedte magát az irkálásra ihlető izgalomnak, s olykor azt gondolta, hogy talán értelme megbomlásának tünete ez. Nem rémítette meg a gondolat.

Miközben a 17-ik utcában bérelt egyszoba-teakonyhás lakásának díványán feküdt, olykor valami üzemnek képzelte önmagát – a saját személyisége történetét gyártó üzemnek. Ilyenkor szinte látta egész élete folyását, születésétől haláláig. S egy papírdarabkán bevallotta magának:

Nem tudok megokolni semmit.

Mérlegre tette egész életét, és ráébredt, hogy mindent elrontott – mindent. Élete – közhellyel szólva – romokban hevert. De mivel már kezdetben sem volt valami pompás ez az élet, hát nem volt sok bánkódnivalója. A rossz illatú díványon gondolatban végigfutott az évszázadokon, a tizenkilencedik században, a tizenhatodikon, a tizennyolcadikon, s az utóbbiból eszébe jutott egy mondás, ami nagyon megtetszett neki:

A bánat, Uram, a tétlenség egy neme.

A díványon hason fekve, folytatta a leltárkészítést. Okos ember-e vagy hülye? Nos, ma már nemigen állíthatja magáról, hogy okos. Valaha meglehettek benne az okos ember adottságai, ő azonban inkább az ábrándozást választotta, s íme, kifosztották a svindlerek. Mi van még? Erősen kopaszodik. Annak az embernek a túlzott kétkedésével olvasgatta a Thomas Fejbőrspecialista cég hirdetéseit, aki egész szívével kétségbeesetten vágyik arra, hogy hinni tudjon. Fejbőrspecialisták! Igen ... valaha csinos ember volt. De most már látszott az arcán, milyen verést kapott az élettől. De hiszen szinte ő akarta a verést, s még erőt is adott hozzá a támadóinak. Ez a gondolat jellemvizsgálatra késztette. Vajon miféle jellem az övé? Hát, modern szóhasználattal élve, narcisztikus; meg mazochista is; meg anakronisztikus is. Klinikai kórkép szerint: depressziós – nem a legsúlyosabb fajtából ugyan, nem mániás depressziós. Nálánál szerencsétlenebb el-

nyomorodottak is vannak a világon. Ha azt hisszük, mint ahogyan úgy látszik, mindenki azt hiszi manapság, hogy az ember: beteg állat – akkor ő, Herzog, vajon rendkívülien, látványosan beteg-e, rendkívüli módon vak, különlegesen elfajzott? Nem. Intelligens ember-e? Eredményesebben működött volna az intellektusa, ha hatalomvágyón agresszív, paranoiás jellemmel párosul. Irigynek irigy ugyan, de versengési ösztöne nem olyan különösen fejlett – nem igazi paranoiás ő. Hát ami a műveltségét illeti? Most már kénytelen belátni, hogy tanárnak sem valami kiváló. Komoly ember persze, szó se róla, s van benne valami nagyvonalúan, kiforratlanul őszinte, de a rendszeresség sose lesz kenyere. Doktori disszertációjával pompás startot vett: *A természetes rend a XVII. és a XVIII. század angol és francia politikai filozófiájában* – ez volt a címe. Jó néhány értekezést is írt, meg egy könyvet is: *Romantika és kereszténység*. A többi nagy szándékú terve azonban zátonyra jutott, egytől egyig. Korai sikerének köszönhette, hogy mindig könnyen kapott munkát meg kutatási ösztöndíjakat. A Narragansett Corporation évekig fizette neki az évi tizenötezer dollárokat, hogy tovább tanulmányozza a romantikát. Az eredmény ott sárgult a faliszekrényben, egy ócska bőröndben: nyolcszáz oldalnyi zavaros fejtegetés, ami sose tudott valami gyújtópontfélébe koncentrálódni. Még rágondolni is gyötrelem.

Mellette, a padlón, papírdarabkák hevertek – néha lehajolt, írni.

Most például ezt írta: *Nem az a hosszú betegség – nem az az én életem, hanem az a hosszú lábadozás: az az én életem. A burzsoá-liberális revízió, a javulás ábrándja, a reménykedés mérge.*

Egy ideig elmerengett Mithridatészen, akinek szer-

vezete hozzáedződött a méreghez. Becsapta a gyilkosait, akik elkövették azt a hibát, hogy kis adagokkal mesterkedtek, s így megsemmisítés helyett inkább megpácolták áldozatukat.

Tutto fa brodo.[1]

Folytatta önvizsgálatát. Elismerte, hogy rossz férjnek bizonyult – kétszer is. Első feleségével, Daisyvel, pocsékul bánt. Második felesége, Madeleine, viszont *őt* próbálta elpusztítani. Kisfiának és kislányának szerető, de tökéletlen édesapja. Szüleinek hálátlan gyermeke. Hazájának közönyös polgára. Fivéreihez, nővéréhez gyengéd, de távolságot tartó. Barátaival szemben önző. A szerelemben lusta. Az észjárása lassú. A küzdéshez túlságosan passzív. És a saját lelkéhez sem őszinte.

Feküdt a díványon, karját a feje fölött összekulcsolta, lábai céltalanul nyújtóztak a világba, úgy feküdt, elégedetten önnön szigorával, határozottan élvezte ítéletének keménységét és a puszta tényekhez ragaszkodó ridegségét.

S mégis, mily varázslatosan vonzók maradunk, valamennyien.

Papa, szegény, személyi varázsával lecsalta a madarakat a fáról, s még a krokodilust is előcsalogatta az iszapból. Madeleine-nek is nagy volt a személyi varázsa, és szép is volt Madeleine, meg ragyogóan okos is. Madeleine szeretője, Valentine Gersbach, vonzó volt szintén, bár a maga nehézkesebb, brutális módján. Erős állú ember, lángoló bronzvörös haja valósággal burjánzott a fejéből *(neki* ugyan nincs szüksége Thomasék fejbőrspecialistáira!), egyik lába műláb, de oly kecsesen hajlado-

[1] Szó szerint: Mindenből lehet levest főzni. A szólás értelme kb.: Szarból is lehet várat építeni.

zott e műláb segítségével, és oly kecsesen egyenesedett föl ismét, mint valami velencei gondolás. Herzogban magában is volt jókora adag személyi varázs. De a szexuális képességeiben Madeleine bizony kárt tett. S ugyan hogyan fogja összeszedni magát, ha nem vonzza eléggé a nőket? Ebben a tekintetben érezte magát leginkább gyengélkedőnek.

Ezeknek a szexuális hercehurcáknak a jelentéktelensége!

Évekkel azelőtt, Madeleine oldalán, Herzog új életet kezdett. Az egyháztól hódította el Madeleine-t, aki éppen megismerkedésük előtt tért át katolikus hitre. Feleségének örömöt szerzendő, a varázsos személyiségű Herzog-papától örökölt húszezer dollárral a zsebében odahagyta tiszteletre méltó tanári pozícióját, s megvett egy régi, nagy házat Massachusetts államban, Ludeyvilleben. A békés Berkshire-vidéken, ahol barátai (Gersbachék) laktak, könnyű lesz, ugyebár, megírni a romantikusok társadalmi világképével foglalkozó művének második kötetét.

Nem azért hagyta ott Herzog a tanári pályát, mintha kudarcot vallott volna. Sőt: nagy tekintélynek örvendett. Disszertációja feltűnést keltett; franciára és németre is lefordították. Másik korai műve szinte észrevétlen maradt, amikor megjelent; most azonban már számos könyvjegyzékben szerepelt ajánlott irodalomként, s az ifjabb történésznemzedék az újfajta történetírás modelljének tekintette, olyanfajta történelemnek, „amely bennünket érdekel" – egyéni hangú, *engagée,* elkötelezett történelemnek – s amely a nagyon is mai érdekű tanulságok levonásának intenzív törekvésével néz vissza a múltba. Amíg Moses Daisyvel élt házasságban, az egyetemi docensek köznapi, stabil életmódját foly-

tatta, tiszteletről körülvéve. Első munkájában azt mutatta meg, objektív kutatások eredményeképpen, mit jelent a kereszténység a romantika számára. Második műve keményebbnek, határozottabbnak, igényesebbnek indult. Mert Herzog jellemében sok volt a robusztus vonás. Erős akaratú volt, tehetsége volt a polémiához, hajlama a történetfilozófiához. Amikor elvette Madeleine-t, és lemondott egyetemi pozíciójáról (mert az asszony így akarta), és elásta magát Ludeyville-ben, megmutatkozott a veszélyhez és a szélsőségekhez, az eretnekséghez, a megpróbáltatásokhoz való hajlama és tehetsége, meg az, hogy végzetesen vonzódott „A Romlás Városához". Olyan történelemkönyvet akart írni, amely valóban figyelembe veszi a huszadik század forradalmait és tömegmegmozdulásait, s Tocqueville nyomán magáévá teszi azt a nézőpontot, hogy a világ, egyetemesen és tartósan, a feltételek növekvő egyenlősége, a demokrácia fejlődése irányába halad.

De képtelen volt tovább áltatni magát e munkájával kapcsolatban. Egyre nagyobb kétségek törtek rá. Nagy szándéka elé nehéz akadályok tornyosultak. Hegel rengeteg gondot okozott. Tíz évvel azelőtt bizonyos volt benne, hogy érti, amit Hegel a közmegegyezésről meg az egymás véleményének tiszteletben tartásáról mondott. De most valahol utat tévesztett. Kétségbeesett; türelmetlen volt és ingerült. Ugyanakkor a felesége meg ő kezdtek furcsán viselkedni. Az asszony elégedetlenkedett. Eleinte nem akarta, hogy férje rendes tanár legyen; de egyévi vidéki tartózkodás után megváltoztatta a véleményét. Madeleine túlságosan fiatalnak, túlságosan intelligensnek, élni vágyónak és társaságkedvelőnek tartotta magát ahhoz, hogy a távoli Berkshire-vidéken rejtőzködjék. Elhatározta, hogy befejezi szlavisztikai tanulmányait.

Herzog írt Chicagóba, állásért. Valentine Gersbach részére is kellett valami állást találnia. Valentine rádióbemondó volt Pittsfieldben, hanglemezműsorokat konferált. Nem szabad, mondotta Madeleine, hogy az olyan emberek, mint Valentine és Phoebe, ott rohadjanak abban a szomorú vidéki fészekben. Chicagóra azért esett a választás, mert Herzog ott nőtt föl, s megvoltak az összeköttetései. Így hát tanítani kezdett a Belvárosi College-ban, Gersbach pedig egy rádióállomás oktatási osztályának igazgatója lett, a város központjában. A ludeyville-i házat bezárták – bezárták azt a húszezer dolláros házat, s otthagyták a könyveket, a porcelánt, a vadonatúj összkomfortot, pókok, vakondok, mezei egerek martalékául, otthagyták, bizony, Herzog papa nehezen megkeresett pénzét!

Herzogék tehát Közép-Nyugatra költöztek. De amikor már körülbelül egy éve élték új chicagói életüket, Madeleine úgy döntött, hogy ő és Moses végeredményben nem valók egymáshoz: válni akart. Moses pedig kénytelen volt beleegyezni a válásba. Ugyan mi egyebet tehetett volna? És a válás gyötrelmekkel járt. Szerelmes volt Madeleine-ba; s nehezen viselte el, hogy ott kell hagynia kislányát. De hát Madeleine nem akart vele élni, s az emberek kívánságát respektálni kell. Mert nem élünk a rabszolgaság korában.

A második válás okozta idegfeszültség túlságosan igénybe vette Herzogot. Úgy érezte, összeomlik, összeroppan, s dr. Edvig, a chicagói pszichiáter, aki őt is, Madeleine-t is kezelte, egyetértett vele, hogy legjobb, ha elmegy a városból. Moses megállapodott a Belvárosi College dékánjával, hogy mihelyt jobban érzi magát, visszajöhet tanítani. Aztán a fivérétől, Surától kölcsönkért pénzen Európába utazott. Nem mindenki enged-

heti meg magának, hogy Európában keressen gyógyulást, ha idegösszeomlás fenyegeti. A legtöbb ember kénytelen tovább dolgozni – naponta megjelenni a munkahelyén, utazni a földalattin, és így tovább. Vagy pedig ivásnak adja a fejét, vagy moziba megy, és ott szenved tovább. Herzognak tehát tulajdonképpen hálásnak kellett lennie. S ha az ember nem törik össze teljesen, akkor mindig van valami, amiért hálás lehet. Ami azt illeti, Herzog hálás is volt.

Európában sem henyélt éppen. A Narragansett Corporation megbízásából kulturális körutazást tett, előadásokat tartott Koppenhágában, Varsóban, Krakkóban, Berlinben, Belgrádban, Isztambulban és Jeruzsálemben. De mire márciusban visszaérkezett Chicagóba, rosszabb állapotban volt, mint novemberben. Azt mondta a dékánnak, hogy valószínűleg jobb lesz New Yorkban maradnia. Madeleine-t fel sem kereste. Oly különös volt Herzog viselkedése – és Madeleine szerint oly fenyegető –, hogy az asszony Gersbach közvetítésével figyelmeztette, ne merészkedjék a Harper sugárúti ház közelébe: a rendőrségnek fényképe van róla, s ha meglátják a háztömb körül, hát letartóztatják.

Herzog előtt – aki maga képtelen volt bármit is előre megtervezni – most világossá vált, milyen alaposan, tervszerűen készült Madeleine arra, hogy megszabaduljon tőle. Hat héttel azelőtt, hogy kiadta az útját, Madeleine havi kétszáz dollárért házat béreltetett vele, a Midway szomszédságában. Amikor beköltöztek, Herzog polcokat szerelt fel, rendbe hozta a kertet, megreparálta a garázsajtót, fölszerelte a külső ablakszárnyakat. Egy héttel válási szándékának bejelentése előtt Madeleine kitisztíttatta és kivasaltatta Moses holmijait, de férje elköltözésének napján minden holmit bedobált egy

nagy kartondobozba, amit aztán lelökött a pincelépcsőn. Mert neki magának, ugyebár, több férőhelyre volt szüksége. Történt aztán még egy és más – szomorú, nevetni való vagy éppen kegyetlen dolog, minden attól függ, hogyan nézi az ember. Egészen a legutolsó napig komoly tónus uralkodott közöttük, vagyis a gondolatokat, az embereket, a problémákat a respektus, a kölcsönös megbecsülés hangján vitatták meg. Amikor például Madeleine közölte Herzoggal a hírt, a szokott emelkedett stílusában fejezte ki magát, szépen, művészien. Azt mondta, hogy minden oldalról végiggondolta a dolgot, s be kell vallania: vereséget szenvedett. Nem tudnak tovább együtt haladni az úton. Belátja, hogy valamelyest ő maga is hibás. Herzogot persze mindez nem érte teljesen készületlenül. De addig valójában mégiscsak azt gondolta, hogy az utóbbi időben javult a helyzet.

Derűs, csípős őszi napon történt az egész. Herzog éppen a ház mögötti kertrészben tette föl a külső ablakszárnyakat. A paradicsomot már belepte a dér. A fű sűrű volt és puha, s már áradt belőle az a sajátságos szépség, amelyre a hideg napok beálltával tesz szert, amikor hajnalonta rászáll az ökörnyál; a harmat ilyenkor sűrű és tartós. A paradicsom szára már megfeketedett, s már megpattantak a piros gömböcskék.

Herzog látta Madeleine-t odafent, a hátsó ablaknál; éppen June-t fektette le, délutáni szunyókára. Később hallotta, amint folyt a fürdővíz. Most pedig a konyhaajtóból szólította őt Madeleine. A tó felől kerekedő szélroham megremegtette Herzog kezében a berámázott üveget. Óvatosan odatámasztotta az üvegtáblát a veranda falához, aztán levette a vászonkesztyűjét, de a

baszk sapkáját nem. Mintha csak megsejtette volna, hogy nagyon rövidesen útra kél.

Madeleine hevesen gyűlölte a tulajdon apját, e pillanatban azonban csöppet sem volt lényegtelen, hogy az öregúr híres impresszárió volt – olykor „az amerikai Sztanyiszlavszkij"-nak mondták. Madeleine egy bizonyos sajátos színházi tehetséggel készítette elő az eseményt. Fekete harisnyát viselt, magas sarkú cipőt, levendulaszínű ruhát, közép-amerikai indián brokáttal. Rajta volt az opál fülbevalója, a karkötője, és csak úgy áradt belőle a parfüm illata; haját újonnan fésülte, friss volt még a választék, széles szemhéja pedig csillogott a kékes festéktől. Kék szeme színének mélysége egészen különös módon pillanatról pillanatra változott, a szeme fehérje folyton módosuló árnyalataitól függően. Orra, amely elegánsan egyenes vonalban haladt lefelé a szemöldökétől, meg-megremegett, amikor különlegesen izgatott volt. Herzog még ezt a kis rángást is nagy becsben tartotta. Madeleine iránt érzett szerelmét a leigázottság légköre jellemezte. Mivel Madeleine uralomra vágyott, ő pedig szerette az asszonyt, meg kellett alkudnia ezzel a légkörrel. Kétféle önzés csapott össze ott, a zilált, rendetlen nappaliban e szembesítés alkalmával, s most Herzog, New Yorkból, a díványáról, visszagondolt e kétféle önzésre – az asszonyé diadalban csúcsosodott ki (mert nagy pillanatot készített elő, éppen arra készült, amire legjobban áhítozott: a nagy tördöfésre), Herzog önzése pedig bizonytalansággá lágyult, passzivitássá alakult: hiszen megérdemelte, amit elszenvedendő volt; vétkezett ő, hosszantartón és súlyosan. Ő volt az oka mindennek. Most hát elérkezett a pillanat.

Az ablakban, üvegpolcokon, kis velencei és svéd dísz-

üvegcsék gyűjteménye állott. A házhoz tartozott. Most az üvegekre esett a nap sugara, áthatolt rajtuk a fény. Herzog nézte a színek hullámait és szálait, az egymást metsző spektrális csíkokat, különösen pedig azt a lángoló, nagy fehér foltot, a fal közepén, éppen Madeleine fölött. Az asszony azt mondta:

– Nem élhetünk tovább együtt.

Szónoklata percekig tartott. Szépen formálta a mondatait. A beszédet bizonyára elpróbálta előzőleg, s úgy tetszett, mintha Herzog is már várta volna, mikor kezdődik az előadás.

Az ő házasságuk, mondotta Madeleine, nem lehetett tartós. Ő, Madeleine sosem szerette Mosest.

– Fájdalmas érzés, de meg kell mondanom: sosem szerettelek. Nem is foglak szeretni, soha. Nincs hát értelme, hogy továbbra is együtt éljünk.

– De én szeretlek téged, Madeleine – mondotta Herzog.

Madeleine ékesszólása, éleselméjűsége, beszédének választékossága percről percre fokozódott. Arca egyre jobban kivirult, szemöldökét föl-fölvonta, az a szép görög orra pedig remegett. Szeme kékjét élénkítette a keble meg a nyaka tájáról feltoluló és egyre mélyülő pirulás. A tudatosság eksztázisában leledzett. Herzog arra gondolt, hogy Madeleine olyan vereséget mért rá, s annyira kielégült az asszony büszkesége, hogy az így szerzett túlerő mind, mind Madeleine agyába, értelmébe áramlott. Herzog megértette, hogy most tanúja Madeleine élete egyik legnagyobb pillanatának.

– Ki kell tartanod e mellett az érzés mellett – mondta Madeleine. – Meggyőződésem, hogy igaz érzés. Te valóban szeretsz engem. De azt hiszem, azt is megérted, milyen megalázó számomra, hogy be kell vallanom:

vereséget szenvedtem ebben a házasságban. Mindenemet beleadtam. S most egészen össze vagyok törve.

Összetörve? Soha nem ragyogott még ennyire. Volt a tekintetében valami teátrális, igaz, de még sokkal több volt benne a szenvedély.

És Herzog, ez a jóllehet sápadt és szenvedő, de azért jó kötésű férfi, aki ott feküdt a díványán a New York-i tavasz elhúzódó esti szürkületében, a háttérben a város vibráló erejével, a folyó árnyékával és illatával, meg azzal az alkonyt megszépítő és drámaivá tevő piszokcsíkkal, amit New Jersey adott hozzá a naplementéhez, Herzog, magányának börtönében és még mindig testi ereje teljében (egészsége szinte csodaszámba ment, hiszen mindent elkövetett, hogy belebetegedjék az esetbe), Herzog tehát elképzelte, mi történt volna, ha ahelyett, hogy oly figyelmesen és elgondolkodón hallgat – arcul üti Madeleine-t. Mi történt volna, ha leüti, aztán megragadja a hajánál fogva, végigvonszolja a sikoltozó és rúgkapáló nőt a szobán, és véresre veri a fenekét. Vajon mi történt volna!? Le kellett volna tépni a nőről a ruhát, le kellett volna szakítani a nyakláncát, fejbe kellett volna verni, ököllel. Aztán felsóhajtott – elutasítva magától ennek az utólagos, képzeletbeli erőszakoskodásnak a gondolatát. Félt, hogy titokban nagyon is hajlamos az effajta brutalitásra. De hát akkor – tegyük fel – legalább azt mondta volna az asszonynak, hogy *ő,* Madeleine hagyja el a házat. Utóvégre a ház az övé, a férfié. Ha Madeleine nem tud vele tovább élni, mért nem megy el? Hogy ebből botrány kerekedett volna? Nem szabad visszarettenni holmi kis botránytól. Kínos lett volna, groteszk, az már igaz, de végre is egy botrány afféle közösségszolgálat. Csakhogy: Herzognak egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy ott, a szikrázó

kis üvegekkel ékesített nappaliban, ő is megmondja a magáét. Talán még akkor is azt hitte, hogy passzivitása és egyénisége varázsával meg tudja nyerni a csatát – azzal, hogy ő mégiscsak *ő*, Moses – Moses Elkanah Herzog – a jó ember, aki Madeleine-nal különösen sok jót tett. Mert mindent megtett érte – igazán mindent!

– Megbeszélted ezt a döntésedet Edvig doktorral? – kérdezte Herzog. – Neki mi a véleménye?

– Mennyiben másíthatja meg az ő véleménye az én elhatározásomat? Ő nem mondhatja meg nekem, hogy mit cselekedjem! Ő csak a dolgok megértésében lehet segítségemre... Ügyvédnél voltam – mondotta Madeleine.

– Melyiknél?

– Hát Himmelstein Sándornál. Azért, mert a barátod. Azt mondta, nála ellakhatsz, amíg elrendezed a dolgaidat.

A beszélgetés itt véget ért, és Herzog visszament a külső ablakszárnyakhoz, a hátsó kertrész árnyékába és zöldellő nyirkosságába, idioszinkráziáinak homályos rendszeréhez. Csapongó gondolkodású lévén, szeretett a vaktában csoportosuló tények között keringeni, s aztán csapni le a lényegre. Gyakran azt gondolta, hogy a lényeget rajtaütésszerűen tudja megragadni, valami mulatságos hadicsellel. De semmi efféle nem történt, mialatt a csörömpölő üveggel bajlódott s álldogált a fagytól kemény, lekonyuló paradicsomszárak között, melyeket rongycsíkok erősítettek a karóhoz. Erősen illatoztak a növények. Folytatta a bajmolódást az ablakokkal, mert nem engedhette meg magának, hogy elhagyja magát. Rettegett azoknak az érzéseknek a mélységétől, amelyek végül is megrohanták volna, ha már nem hívhatja segítségül a maga kis mániáit.

A díványon feküdt, az összeomlás pózában, karja a feje fölött lógott, lábait szétterpesztette – nem volt sikkesebb egy csimpánznál, ahogy ott hevert –, szeme pedig a szokottnál is élénkebb csillogással nézte a művét a kertben, valami lelki elkülönüléssel, mintha egy távcső másik végén látna valami apró és nagyon tiszta képet.

Ó, az a szenvedő tréfamester.

Két dolgot mindenesetre meg kell állapítani: Tudta, hogy a firkálása, a levélírogatása nevetséges. Önkéntelen volt, nem tehetett róla. Hatalmába kerítették a saját különcségei.

Valaki van ott, belül. A markában tart. S amikor aztán beszélek róla, ott érzem őt a fejemben, csendet kér, mint valami bírósági tanácselnök. Tönkre fog tenni.

Egyes jelentések szerint – firkálta Herzog – *több orosz űrhajó legénysége eltűnt; azt kell gondolnunk, megsemmisültek. Hallották az egyik űrhajós S.O.S.-hívását: „S.O.S. – S.O.S. az egész világhoz." Szovjet részről nem erősítették meg e híreket.*

Kedves Mama! Az ok, amiért oly régen nem voltam kinn a sírodnál . . .

Kedves Wanda! Kedves Zinka! Kedves Libbie! Kedves Ramona! Kedves Sono! Segítségre van szükségem, mégpedig borzasztóan. Úgy érzem, hogy szétesem, darabokra. Kedves Edvig! Szó, ami szó, még a megbolondulást is megtagadta tőlem a sors. Nem is tudom, hogy egyáltalán miért írok Önnek. Kedves Elnök úr! Az új adórendeletek nyomán könyvelő-nemzet lesz belőlünk. Minden egyes állampolgár élete: üzletté válik. Nézetem szerint a történelem folyamán ritkán értelmezték ilyen

hibásan az emberi élet célját, jelentését. Az ember élete nem holmi üzlet.

Hát ezt meg hogy írjam alá? – töprengett Moses, „Felháborodott polgár?" A felháborodást amúgy is mindjobban elkoptatják. Tartalékolni kell a legsúlyosabb igazságtalanságokra.

Kedves Daisy! – intézte szavait első feleségéhez. – *Tudom, rajtam a sor, hogy a Szülők Napján meglátogassam Marcót a táborban, de félek, hogy ezúttal megzavarhatja őt a látogatásom. Írtam neki többször, tudok a hogylétéről, a tevékenységéről. Sajnos azonban ő engem tart felelősnek azért, hogy szakítottunk Madeleinenal, és úgy érzi, hogy a kis féltestvérét is cserbenhagytam. Túl fiatal még ahhoz, hogy megértse a két válás közötti különbséget.* Herzog ekkor föltette magában a kérdést, helyes-e tovább vitatni ezt a dolgot Daisyvel; azután, amikor maga elé képzelte az asszony csinos és duzzogó arcát, amint ezt a – még meg sem írt – levelet olvassa, úgy döntött, hogy nem helyes. Így folytatta: *Azt hiszem, Marcónak jobb lesz, ha most nem lát engem. Nem vagyok jól – orvosi felügyelet alatt állok.* Undorral kommentálta magában ezt a fogását: íme, most részvétért apellál. Hiába, az egyéniségnek megvannak a maga útjai, amelyeket az ész esetleg nem helyesel. Herzog nem sokat törődött a maga egyéniségével, s ami az impulzusait illette, ez idő szerint, úgy látszik, nem tudott nekik parancsolni. *Egészségem és erőm fokozatos visszanyerése* – Daisy, mint józan, gyakorlati elveket valló hölgy, modern, haladó gondolkodású asszony, bizonyára örül, ha jó hírt hall volt férje gyógyulásáról (ha ugyan a hír igaz). De ha ő is az impulzusaira hallgat, akkor bizony inkább a volt férje nekrológját keresi az újságban.

Herzog erős szervezete makacsul küzdött hipochondriája ellen. Június elején, amikor az élet általános újraébredése oly sok embert keserít el, amikor az új rózsák – még a virágbolt kirakatában is – saját kudarcaikra emlékeztetik őket, meg a dolgok hiábavalóságára és a halálra, Herzog általános kivizsgálásra ment. Egy idős menekült orvoshoz látogatott el, Emmerich doktorhoz. Emmerich a West Side-on lakott, a Central Parkkal szemben. A mozdulatlan ajtónálló – csak úgy áradt belőle az aggkor áporodott szaga, és valamelyik fél évszázaddal azelőtti balkáni hadjárat katonasipkáját viselte – beengedte őt a várószoba omladozó boltívei közé. Herzog a vizsgálószobában vetkőzött – körülötte zavarosan, rondán zöldes volt minden, a sötét falakon kiütköztek a New York ódon épületeit megtámadó kór daganatai. Herzog nem volt magas, de azért erős alkatú; izmait jól kifejlesztette a vidéken végzett kemény munka. Büszke volt az izmaira, nagy, erős kezére, sima bőrére, de ezt a büszkeségét is kritikusan figyelte: félt, hogy rajtakapják az öregedő, elbizakodottan-jóképű férfi szerepében. Vén marha, mondotta magában, s elkapta pillantását a kis tükörről, az őszülő hajról, az önmagán-mulatás és a keserűség ráncairól. Inkább a park barna szikláit nézte az ablakredőny lécein át, a csillámpalától fénylő köveket meg június derűsen szárba szökkenő, zöldellő világát. Nemsokára megfárad mindez, ahogy szétterpeszkednek a levelek, és New York leülepíti a nyárra a maga piszkát-kormát. Most azonban különlegesen szép volt minden, eleven, életteli minden kis részlet – a gallyak, az ágacskák, a finoman duzzadó zöld formák. A szépség nem emberi találmány. Dr. Emmerich – hajlott hátú, de energikus öregúr – megvizsgálta Herzogot, kikopogtatta hátát-mellkasát,

bevilágított a szemébe, vérét vette, megtapogatta a prosztatáját, ráillesztette a testére az EKG-vezetékeket.

– No, maga egészséges ember, Herzog. Nem húszéves persze, de azért jó erőben van.

Herzog persze elégedetten hallgatta e szavakat, de azért valami kis csalódásfélét is érzett. A látogatás előtt azt remélte, hogy valami kimutatható betegséget fedeznek fel rajta, amivel egy időre kórházba kerülhet. Akkor aztán nem lenne önmagára utalva. Fivérei, akik már többé-kevésbé lemondtak róla, ismét mellé állnának, Helen nővére pedig talán el is jönne, hogy vigyázzon rá. A család fedezné a költségeit, s fizetne Marcóért meg June-ért is. Hát ebből most nem lesz semmi. Eltekintve attól a kis fertőzéstől, amit Lengyelországban kapott, egészséges, és még az a fertőzés, amiből azóta különben kigyógyult, még az sem volt teljesen meghatározható. Talán a lelkiállapotának volt tulajdonítható, csüggedtségének és kimerültségének, nem pedig Wandának. Akkor, egy álló napon át (szörnyű volt!) azt hitte: gonorrhea. Igaz is, írnia kell Wandának, gondolta magában, miközben kétoldalt előrehúzta az ingealját, begombolta kézelőit. *Chère Wanda,* kezdte a levelet, *Bonnes nouvelles. T'en seras contente.*[2] Ez is egyike volt a franciául lebonyolított homályos szerelmi ügyeinek. Mert ugyan mi másért is magolta be a középiskolai francia tankönyvet, mi másért is olvasott Rousseau-t és de Maistre-t az egyetemen? Nemcsak tudományos eredményekkel dicsekedhetett ő, hanem szexuális teljesítményekkel is. S miféle teljesítményekkel? Elsősorban a büszkeségének, a hiúságának

[2] Kedves Wanda. Jó hírem van a számodra. Örülni fogsz neki.

kellett megkapnia a magáét. A test már csak a maradékot aratta le.

– De hát akkor mi baja van magának? – kérdezte dr. Emmerich. Az öregúr – haja őszbe csavarodott, akár az övé, arca keskeny, intelligens – fölnézett rá, egyenesen a szemébe. Herzog megértette, mit akar mondani. Azt akarta mondani, hogy ebben a málladozó rendelőben ő csak igazán gyönge embereket, súlyos betegeket, halálra sebzett nőket, haldokló férfiakat szokott vizsgálni – mit akar hát tőle Herzog?

– Maga nagyon izgatottnak látszik – mondta most Emmerich.

– Igen, ez az. Izgatott lelkiállapotban vagyok.

– Akar Miltownt? Vagy kígyógyökeret? Álmatlanságban szenved talán?

– Nem jelentős mértékben – felelte Herzog. – Csak a gondolataim, azok kergetőznek összevissza.

– Ajánljak magának egy pszichiátert?

– Nem, köszönöm. Pszichiátriából már megkaptam a magam fejadagját.

– Hát akkor mit szólna egy kis vakációhoz? Vigyen magával valami fiatal hölgyet vidékre, a tengerpartra. Megvan még az a háza, Massachusettsben?

– Hát... üzembe helyezhetném éppen, ha akarom.

– Az a maga barátja még mindig ott lakik? Tudja, az a rádióbemondó. Nagydarab fickó, vörös hajú, falábú. Hogy is hívják?

– Valentine Gersbachnak hívják. Nem, nem lakik már ott. Chicagóba költözött, ugyanakkor, amikor én... amikor mi.

– Nagyon mulatságos fickó.

– Igen. Nagyon.

– Hallottam a válásáról... Ki is mondta? már nem tudom. Nagyon sajnálom.

Aki a boldogságot keresi, készüljön fel kedvezőtlen következményekre.

Emmerich föltette keskeny keretű, régimódi okuláréját, s néhány szót írt Herzog kartotékjára.

– Gondolom, a gyerek Madeleine-nal van, Chicagóban – mondta a doktor.

– Igen...

Herzog próbálta kipuhatolni, mi a véleménye Emmerichnek Madeleine-ról. Mert valaha az asszony is Emmerich páciense volt. De a doktor nem szólt egy szót sem. Hát persze; az orvosi titoktartás. De azért valamilyen véleményre talán mégiscsak lehet következtetni abból, hogy milyen pillantással nézi őt az orvos.

– Madeleine erőszakos, hisztériás nő – mondta Herzog Emmerichnek. Látta az öregúr ajkán, hogy mondani akar valamit; de aztán Emmerich úgy döntött, hogy nem szól semmit, és Moses, akinek megvolt az a különös szokása, hogy befejezte mások megkezdett mondatait, regisztrálta magában, hogy milyen kiismerhetetlenül különös ember ő.

Különös egy szív. Magam sem tudom megmagyarázni.

Rádöbbent, hogy azért jött Emmerichhez, hogy vádolja Madeleine-t, vagy egyszerűen csak hogy olyan valakivel beszéljen róla, aki ismeri őt, s aki reális véleményt tud alkotni az asszonyról.

– De bizonyára vannak más nők is – mondta Emmerich. – Nincs valakije? Muszáj egyedül vacsoráznia ma este?

Herzognak ott volt Ramona. Nagyon szép asszony, de persze vele is vannak problémák – magától értetődően. Ramona üzletasszony, virágkereskedése van a Lexington Avenue-n. Nem egészen fiatal már, úgy a harmincas éveiben járhat; nem árulta el a pontos életkorát – de nagyon vonzó, egy kicsit idegenszerű, nagyon művelt. Amikor örökölte a virágüzletet, éppen a művészettörténeti oklevelét volt megszerzendő a Columbia Egyetemen. Herzog esti tanfolyamának hallgatója volt. Herzog elvben ellenezte, hogy viszonyt kezdjen nő hallgatóival, még az olyanokkal is, mint Ramona Donsell, aki pedig szembeötlően ilyesmire termett.

Minden olyat elkövetni, amit egy vadember elkövet – jegyezte föl magának –, *s közben végig komoly embernek maradni. Halálosan komolynak.*

Persze éppen ez a komolysága vonzotta Ramonát. Az asszonyt izgatták a gondolatok. Imádott beszélgetni. Kitűnően főzött, s tudott tengeri rákot készíteni, Arnaud-módra. Pouilly Fuissével szolgálta föl. Herzog hetenként többször is nála vacsorázott. A taxiban, amely a megfakult egyetemi épülettől Ramona tágas West Side-i lakásáig vitte őket, az asszony azt mondta, szeretné, ha Herzog maga is érezné, hogy dobog a szíve. Herzog az asszony keze után nyúlt, hogy kitapintsa a pulzusát, de Ramona azt mondta: „Nem vagyunk gyerekek, tanár úr", s egészen máshová helyezte a férfi kezét.

Néhány nap múlva Ramona kijelentette, hogy nem holmi közönséges viszony az övék. Tudja, mondotta, hogy Moses furcsa lelkiállapotban van, de hát alapjában véve valami olyan szeretetreméltó, olyan szeretetteljes, olyan egészséges, olyan kiegyensúlyozott – mintha, túljutva annyi minden iszonyaton, megtisztult volna mindenféle neurotikus badarságtól –, hogy talán már

eddig is csak az volt a probléma, hogy rá kellett találnia a megfelelő nőre. Ramona Moses iránt tanúsított érdeklődése csakhamar elmélyült, aminek következtében Herzog aggódni kezdett érte, töprengeni kezdett miatta. Pár nappal az Emmerichnél tett látogatása után elmondta Ramonának, hogy az orvos pihenést, vakációt ajánlott neki, mire az asszony így szólt:

– Hát persze, hogy szüksége van a pihenésre. Mért nem megy el Montaukba? Van ott egy kis házam, és a hétvégeket magam is ott tölteném. És talán együtt tölthetnénk odakint az egész júliust.

– Nem is tudtam, hogy háztulajdonos – mondotta Herzog.

– Pár évvel ezelőtt kínálták eladásra a házat, és ami azt illeti, nekem, mint egyedülálló nőnek, kicsit túl nagy is volt, de hát akkoriban váltam el Haroldtól, és szükségem volt valamire, ami eltereli a figyelmemet.

Levetítette Herzognak a nyaralóról készült diákat. Herzog a képre fordította tekintetét, úgy mondta az asszonynak:

– Nagyon, nagyon szép. És az a sok virág!

De úgy érezte, nagyon nehéz a szíve. Nagyon roszszul érezte magát.

– Pompásan lehet szórakozni odakint. És vidám nyári holmit kell vásárolnia. Mért visel ilyen fád öltönyöket? Hiszen magának még olyan fiatalos az alakja.

– Lefogytam a télen, Lengyelországban és Olaszországban.

– Ugyan menjen! Mért beszél így?! Hiszen maga is tudja, hogy csinos férfi. És méghozzá büszke is rá, hogy az. Argentínában *machónak* neveznék magát... igazi hímnek. Csak megjátssza a szendét, meg a szelídet, hogy elleplezze a magában lakozó ördögöt. De hát miért

nyomja el azt a kis ördögöt? Miért nem köt vele barátságot? Vajon miért nem?

Egyenes válasz helyett levelet komponált magában: *Kedves Ramona! Édes, kedves Ramona! Nagyon szeretem Magát – Maga nagyon kedves a szívemnek, igaz jó barát. S még tovább is fejlődhet a dolog. De miért van az, hogy én, az előadó, nem tűröm, hogy előadást tartsanak nekem? Azt hiszem, földhöz vág a Maga bölcsessége. Mert Maga bölcs, minden tekintetben. Talán túlságosan is. Nem szeretem visszautasítani a javító szándékot. Rajtam sok a javítanivaló. Szinte minden vonatkozásban. És én azonnal fölismerem a jó szerencsémet* ... Ez volt az igazság, szó szerint. Herzog szerette Ramonát.

Ramona Buenos Airesből került New Yorkba. Nemzetközi – spanyol, francia, orosz, lengyel, zsidó – milliőből származott. Svájcban járt iskolába, s az angolt még mindig egy kis – egyébként rendkívül bájos – idegenszerű kiejtéssel beszélte. Alacsony volt, de alakja telt, erős: szép, kerek ülep, kemény mellek (Herzog számára mindez fontos volt; hiába gondolta magáról, hogy alapjában véve moralista, a női mellek formájára nagyon is adott). Ramona bizonytalanságban leledzett az álla felől, de annál jobban bízott csodálatos nyakának a hatásában, úgyhogy elég magasan hordta a fejét. Gyorsan, határozottan járt, cipője sarkát erélyesen, igazi spanyol módra koppantgatta a padlóhoz. Herzogot megrészegítette ez a csattogás. Ramona kihívóan lépett a szobába, kicsit riszálta a fenekét – egyik keze a combján, mintha kést hordana a harisnyatartója övében. Úgy látszik, ez volt a divat Madridban, és Ramona gyönyörűségét lelte benne, hogy ilyenkor megjátssza az elszánt spanyol

szajhát – *una navaja en la liga*[3] (erre a kifejezésre megtanította Herzogot). Herzognak gyakran járt az eszében az a képzeletbeli kés, miközben nézte az alsóneműben forgolódó asszonyt – Ramona egészen különleges, fekete, vállpánt nélküli fűzőfélét viselt; a Víg Özvegynek nevezett ruhadarab összeszorította a nő derekát, alul meg piros szalagok csüngtek le róla. Rövid, de szépen ívelt, hófehér combok. Selymes harisnyatartó-szalagok. A harisnyatartó csatjai. Barna szem, érzéki és okos, erotikus és számító. Ez a nő tudta, mit akar. A fülledt illat, a lágy karok, a pompás felsőtest, a csodás fehér fogsor, az enyhén görbe lábak – mind, mind megtette a magáét. A szenvedő Moses szépen, stílusosan szenvedett. A szerencséje, úgy látszik, sose hagyta el egészen. Talán szerencsésebb volt, mint sejtette. Ramona igyekezett is értésére adni:

– Az a ringyó tulajdonképpen szívességet tett magának – mondotta. – Meglátja, velem sokkal jobban fogja érezni magát.

Moses – jegyezte föl Herzog – *nyerve sír és sírva nyer! Nyilvánvaló, hogy nem tud hinni a győzelemben. Szerencsecsillaghoz kötöttem volna a balsorsom szekerét?*

De abban a néma pillanatban, amikor Ramonával állt szemben, csak egy képzeletbeli levéllel tudott válaszolni az asszonynak: *Te vagy az én nagy vigaszom. Többé-kevésbé stabil, többé-kevésbé irányítható, többé-kevésbé bolond elemekkel van dolgunk. Igaz. Bennem vad szellem lakozik, bár külsőm nyájas és szelíd. Te azt gondolod, hogy ennek a szellemnek csakis nemi élvezetre van szüksége, s mivel ezt a nemi élvezetet meg-*

[3] Kés a harisnyakötőben.

adjuk neki, ugyan miért ne lenne minden egyéb rendben?

Aztán hirtelen rádöbbent, hogy Ramona afféle szerelmi profivá (vagy papnővé) fejlesztette magát. Herzog újabban megszokta, hogy csak silány amatőrökkel volt dolga. *Nem gondoltam volna, hogy az ágybéli kellemetességek ilyen valóságos művésznőjének méltó partnere tudok lenni.*

De hát vajon ez-e az én tétova vándorlásaimnak a titkos célja? Tán az derül ki rólam, hosszas botladozások után, hogy Szodoma vagy Dionüszosz eddig félreismert fia vagyok – holmi orpheuszi típus? (Ramona imádott „orpheuszi típusok"-ról beszélni.) Egy kispolgári Dionüszosz-fi?

Fütyülök az ilyen kategóriákra – regisztrálta.

Ramonának pedig ezt válaszolta:

– Jó, talán veszek magamnak néhány nyári holmit.

Szeretem a jó ruhát – folytatta. – *Már kisgyerek koromban vajjal kentem be a lakkcipőmet. Véletlenül meghallottam, amikor orosz anyám „kraszávec"-nek titulált. S amikor komor ifjú diákká cseperedtem, puhaés csinos arcú fiatalemberré, aki fölényes tekintetek begyakorlására fecsérelte idejét, nagy gondot fordítottam nadrágokra meg ingekre. Csak később, tanár koromban lettem lompos. Tavaly télen vettem egy rikító mellényt a Burlington Arcade-ban, meg egy olyan pár svájci cipőt, mint amilyent most – megfigyeléseim szerint – a Greenwich Village-beli buzik viselnek előszeretettel. Szívfájdalom? Igen* – írta tovább –, *és cifra nyomorúság is. De a hiúságom már nem ró rám különösebb adót, és az igazat megvallva az a meggyötört szívem sem imponál nekem valami nagyon. Már ez is mindinkább időpocsékolásnak látszik.*

Józanul megvitatva magában a dolgot, Herzog úgy döntött, hogy helyesebb, ha nem fogadja el Ramona ajánlatát. Az asszony harminchét vagy harmincnyolc éves, számítgatta magában nagy ravaszul Herzog, s ez azt jelenti, hogy férjet keres magának. Ez önmagában véve nem elítélendő, sőt még csak nem is nevetni való. A legegyszerűbb, a legáltalánosabb emberi vonások még a látszólag legkifinomultabb egyéniségekben is megvannak. Ramona nem kézikönyvből tanulta meg a szerelmi trükköket, hanem kalandokban, viszontagságos körülmények között, olykor alkalmasint csüggedt szívvel, brutális és gyakran ellenszenves ölelésekben. Úgyhogy most biztosan állandóságra vágyik. Egyszer s mindenkorra oda akarja adni a szívét, egyenesbe akar kerülni, egy rendes ember oldalán, Herzoghoz akar feleségül menni, s nem akar többé könnyű zsákmány lenni. Gyakran igen józanul, higgadtan nézett a világba. És a szeme, a tekintete – mélyen meghatotta Mosest.

Herzog a maga örökké tevékeny lelki szemeivel látta Montaukot – a fehér homokot, a villódzó fényt, a csillámló hullámokat, a páncéljukban-pusztuló kis gömbölyű rákokat, a tenger madárvilágát és a medúzákat. Nagyon szeretett volna úszónadrágban heverni a napon, nagyon szerette volna melengetni azt a megkínzott gyomrát a homokban. De hogyan is tehette volna? Veszedelmes lett volna, ha túl sok szívességet fogad el Ramonától. Esetleg a szabadságával kellene megfizetnie értük. Persze most nem arra a szabadságra volt szüksége, hanem pihenésre. De mindegy, a pihenés után esetleg megint megkívánná a szabadságot. Ebben sem volt ugyan biztos – de a lehetőség mindenesetre fennállott.

Egy vakáció több erőt adna nekem neurotikus életem elviseléséhez.

Akárhogy is – fontolgatta Herzog –, szörnyű rossz színben van; arca nyúzott, beesett; s egyre jobban kopaszodik. Úgy gondolta, hogy ez a gyors hanyatlás annyit jelent, hogy megadja magát Madeleine-nek és szeretőjének, Gersbachnak, és valamennyi ellenségének. Ha valaki Herzog elgondolkodó arcába nézett, aligha gondolta volna, mennyi ellensége van, mennyien gyűlölik.

Lassan véget ért a félév az esti egyetemen, és Herzog meggyőzte önmagát, hogy legokosabb, ha egy időre Ramonától is elszakad. Elhatározta, hogy elmegy Vineyardba, de mivel nem akart teljesen egyedül lenni, sürgönyzött egy asszonynak, Vineyard Havenbe. Régi jó barátnője volt az asszony, egy időben fontolgatták, kezdjenek-e viszonyt, de aztán nem lett belőle semmi, s azóta is gyengéden figyelmesek voltak egymáshoz. A hosszú táviratban megmagyarázta a helyzetét, és barátnője, Libbie Vane – vagyis Libbie Vane-Erikson-Sissler, mert nemrégiben harmadszor ment férjhez, és a Vineyard Haven-i ház a férjéé, egy ipari vegyészé volt –, szóval Libbie nyomban fölhívta telefonon, s túláradó jóindulattal és őszinteséggel meghívta: jöjjön csak, s maradjon, ameddig jólesik.

– Végy ki nekem egy szobát a strand közelében – kérte Herzog.

– Lakjál nálunk!

– Nem, nem. Nem tehetem. Hiszen éppen most mentél férjhez.

– Ugyan kérlek, Moses, ne légy már olyan romantikus. Sissler meg én három éve együtt élünk.

– De hát azért a nászút az nászút, nem?

– Hagyd már ezt a hülyeséget. Sértésnek tekinteném, ha nem nálunk laknál. Hat hálószobánk van!

Gyere azonnal; hallottam, mi mindenen mentél keresztül.

A végén elfogadta a meghívást, elkerülhetetlen volt. De úgy érezte, nem viselkedett valami jól. A táviratával szinte kierőszakolta a meghívást. Libbie-nek tíz évvel ezelőtt nagy segítségére volt, és jobban meg lett volna elégedve magával, ha most nem kér ellenszolgáltatást. Okosabbat is tehetett volna, mint hogy segítségért folyamodik. Így csak terhére lesz mindenkinek, mert a helytelen, a korrupt megoldást választja.

De azért nem kell teljesen elrontanom a dolgot, gondolta magában. Nem fogom untatni Libbie-t a magam bajával, nem fogom azzal tölteni a hetet, hogy kisírjam magam a kebelén. Majd elviszem őket vacsorázni, Libbie-t meg az új férjét. Harcolnod kell az életedért. Csak harc árán tarthatod meg. Akkor hát miért a kishitűség? Ramonának igaza van. Vásárolj könnyű, nyári holmit. Kérj megint kölcsön Sura fivéredtől – szereti az ilyesmit, és tudja, hogy visszafizeted. Az ember éljen a méltányosság alapelvei szerint – fizesse meg az adósságait.

Ezért hát elment ruhát vásárolni. Átböngészte a *New Yorker* meg az *Esquire* hirdetéseit. A képek most már nemcsak ifjú igazgatókat és atlétákat, hanem barázdált arcú, idősebb urakat is ábrázoltak. Aztán a szokottnál alaposabban kiborotválta a szakállát, megkefélte a haját (vajon lesz-e bátorsága megnézni magát a ruhaüzlet csillogó hármastükrében?), aztán buszra szállt. Az 59-ik utcánál szállt le, legyalogolt a Madison Avenue-n a 40-es utcákig, aztán a Fifth Avenue-n ment tovább a Plaza felé. Rés támadt a szürke felhőtömegben, utat nyitva a tűző napnak. A kirakatok csillogtak-villogtak,

s Herzog szégyenlősen és izgatottan nézte őket. Vakmerőnek és cifrának találta az új divatot; csíkos zakók, Kandinsky-színekben virító sortok; középkorú vagy pocakos öreg férfi nevetségessé válna, ha ilyesmit venne fel. Jobb a puritán önmérséklet, mint szánalmasanráncos térdek és visszerek és holmi pelikán-pocak mutogatása, meg a törődött arc fölött kackiásan félrecsapott sapka idomtalansága. Valentine Gersbach, aki – könnyedén leküzdve falábúsága hátrányát – Madeleine-nél kiütötte őt a nyeregből, persze nyugodtan viselhetné azt a csinosan élénk színű csíkos holmit. Valentine jampec volt. Széles arc, erélyes áll; Moses szerint némileg hasonlított Putzi Hanfstänglre, Hitler udvari zongoristájára. De Gersbachnak – vörös hajú ember létére – csodálatosan szép a szeme, barna, mély tüzű, meleg, eleven. És a szempillája is – csupa élénkség; sötéten vöröslő, hosszú, gyermeki. A haja meg sűrű, akár a medve szőrzete. Valentine-nak rendkívüli önbizalmat adott a jó megjelenése. Ezt látta rajta az ember. Valentine tudta, hogy rettentő jóképű férfi. Elvárta a nőktől – minden nőtől –, hogy bolonduljanak érte. És többen bolondultak is. Például a második Mrs. Herzog.

– *Ezt* vegyem én fel? – csodálkozott rá Herzog az eladóra a Fifth Avenue egyik üzletében. De mégis megvette a piros-fehér csíkos zakót. Aztán, amúgy félvállról, hátraszólt az eladónak, hogy ősei az óhazában még földig érő fekete kaftánt viseltek.

Elmúlt ifjúságának pattanásai eldurvították az eladó arcbőrét. Arca piros volt, akár a szegfű, a lehelete meg hosszagú, mint valami kutyáé. Kicsit goromba volt Moseshez, mert amikor a vevő derékbősége iránt érdeklődött, és Herzog azt felelte, hogy „nyolcvanöt centi", az eladó azt mondta: „Na, ne vágjon fel!" Ez csak úgy

kicsúszott a száján, és Moses úriember volt, úgyhogy nem vette rossz néven tőle. Szívét kissé megviselte az önuralom gyötrelmes elégtétele. Lesütötte a szemét, úgy ment a szürke szőnyegen a próbafülkébe, s ott, miközben levetkőzött, és a cipője fölött magára ráncigálta az új nadrágot, az eladónak szóló levelet fogalmazott magában: *Kedves Mack! Nap mint nap sok pitiánerrel van dolgod. Férfihiúság. Pimaszkodás. Elbizakodottság. Neked pedig kellemesnek és megnyerőnek kell lenned. Nehéz mesterség, ha véletlenül mérges-morgós természetű fickó vagy. Ó, a New York-i ember nyíltsága! Istenemre, nem vagy valami kedves. De fonák helyzetben vagy, mint mi mindannyian. Valami udvariasságot azért csak kell tanúsítanunk. Az egyenes, egyértelmű helyzet talán mindnyájunk számára kibírhatatlannak bizonyulna. Különben most úgyis éppen hasfájásom van az udvariasságtól. Ami pedig a kaftánokat illeti, tudom, hogy igen sok kaftán – meg szakáll – van nem messze innen, a gyémántcsiszoló-negyedben. Ó, Mi Atyánk* – fejezte be Herzog –, *bocsásd meg mindeme vétkeinket. S ne vígy engem holmi Kis Sértésbe.*

Ott állt, feltűrt olasz nadrágban, keskeny hajtókájú piros-fehér sportkabátban; és semmiképpen sem akarta, hogy a kivilágított hármastükör a teljes képét mutassa. Alakját, úgy látszik, nem viselte meg a sok baj, teste átvészelt minden vihart. De arcán látszott a pusztítás, különösen a szeme körül, úgyhogy amikor meglátta magát, belesápadt.

A gondolataiba merült eladó nem hallotta Herzog lépteit, a néma ruhaakasztók rengetegében. Töprengett. Lanyha az üzletmenet. Megint afféle kisebb visszaesés. Itt ma csak Herzog költ pénzt. Azt is a jól kereső fivéreitől óhajtotta kölcsönkérni. Mert Sura nem szűk-

markú. Ami azt illeti, a másik fivére, Willie sem. De Moses úgy gondolta, Surától, aki szintén afféle bűnös lélek, könnyebb kölcsönkérni, mint a szolidabb Williettől.

– A háta jó? – fordult Herzog az eladóhoz.

– Mintha szabó csinálta volna – hangzott a felelet.

Világos, hogy ez a pasas egy fikarcnyit sem törődik vele. Nem tudom felkelteni az érdeklődését, állapította meg Herzog magában. Nem baj, megleszek nélküle is, és menjen a jó édesanyjába. Majd eldöntöm én magam, ami eldöntendő. Most én következem. Lelkében ekként megerősödve, a tükrök közé lépett, és csak a zakót nézte meg. Amit látott, kivívta megelégedését.

– Csomagolja be – szólt. – A nadrágot is csinálják meg hozzá. De még ma kell. Sőt, most.

– Lehetetlen. A szabó nagyon el van foglalva.

– Vagy megcsinálják a nadrágot még ma, vagy itthagyom az egész hóbelevancot. Elutazom.

Meglátjuk, ki az erősebb.

– Utánanézek, meg lehet-e csinálni soron kívül – mondta az eladó.

Elment, Herzog pedig kigombolta a trébelt gombokat. Valami római császár fejét használják föl az ilyen magafajta kéjutazók zakógombjainak a díszítésére, gondolta magában. Nyelvet öltött a tükörképére, aztán kihátrált a hármastükör lőtávolából. Eszébe jutott, milyen élvezettel próbált ruhát Madeleine üzletekben, áruházakban, hogy repesett az asszony szíve, hogy dagadt a keble a büszkeségtől, amikor nézegette magát a tükörben; fogdosta, igazgatta azt a ruhát, égett az arca, de ugyanakkor szigorú is volt – nagy kék szem, pajkos csikófrizura, emlékérembe való profil. Madeleine határozottan fejedelmi – sőt királynői – módon tudott gyö-

nyörködni magában. S egyszer, valamelyik nagy veszekedésük alkalmával, elmondta Mosesnek, hogy újólag megszemlélte magát – meztelenül – a fürdőszoba-tükörben:

– Még fiatal vagyok – sorolta a leltározási művelet eredményét –, fiatal, szép, életerős. Ugyan miért pazarolnám mindezt éppen terád?!

Persze. Isten ments! Herzog körülnézett, mivel írhatna föl valamit azon nyomban, mert a papírt meg a ceruzát a próbafülkében felejtette. Végül az elárusító blokkjának a hátára firkálta: *Egy szuka százat csinál.*

Végigfogdosott egy nagy halom strandholmit. Most már befelé kuncogott saját magán, mintha hirtelen röpdösni kezdett volna a szíve. Vett egy úszónadrágot – ezt viseli majd odakint, Vineyardban –, azután egy fogasrakomány régimódi szalmakalapra irányult a figyelme, s úgy döntött, hogy megveszi e kalapok egyikét.

S vajon azért vásárolja mindezt, tette föl magában a kérdést, mert a vén Emmerich pihenést rendelt neki? Vagy netán új hancúrozásokra készülődik? Azt várja, hogy valami kalandba bonyolódik? Ugyan kivel? Hát ezt meg honnan tudná? Annyi, de annyi nő van mindenfelé!

Odahaza fölpróbálta az új szerzeményeket. Az úszónadrág kissé szűk volt. De az ovális szalmakalap, amelyet kétoldalt még igencsak bozontos hajzata tartott a magasba, megnyerte Herzog tetszését. Olyan volt Moses ezzel a szalmakalappal a fején, mint atyja unokatestvére, Elias Herzog, aki a húszas években liszttel vigéckedett Indiana állam északi részén, az Általános Malom Rt. megbízásából. Eliasnak simára borotvált, elamerikaiasodott képe volt, kemény tojást zabált, és a szesztilalom alatt sört vedelt, házilag főzött lengyel

pivót. Kimért kis mozdulatokkal ütögette oda a tojásokat a veranda korlátjához, és nagy gonddal hántotta le a héjat valamennyiről. Élénk színű gumitartókkal szorította le az inge ujját Elias, és ugyanolyan szalmakalapot hordott, mint amilyen ez itt, mégpedig ugyanilyen sűrű hajzaton, ami különben Elias apjának, Sándor-Alexander Herzog rabbinak is egyik jellemző vonása volt, de ő még szakállt is viselt hozzá, messzire látszó, szélesen terpeszkedő szakállt, amely elrejtette állának körvonalait, meg ferencjózsef-kabátjának bársonygallérját. Herzog-mama kedvelte a szép szakállú zsidókat. Az ő családjában is szakállt viseltek a tekintélyes férfiak, sűrű, bozontos, vallást-sugárzó szakállt. A mama szerette volna, ha Mosesból rabbi lesz, de Moses most, úszónadrágban, szalmakalapban szinte ijesztő módon elütött a világ valamennyi rabbijától – arcát nyomasztó szomorúság ülte meg, s végletesen bolondos sóvárgás, amelyet a vallásos élet bizonyára régen kiölt volna belőle. Ez a száj! Csupa érzékiség és engesztelhetetlen harag. Ez az egyenes, néha komor benyomást keltő orr! Meg a sötét szem! És az egész alakja! A karján végigcsavarodó hosszú erek végighúzódtak a lecsüngő kézen is, régi dolog ez az érrendszer, régibb még magánál a zsidóságnál is. A szalmakérget, vagyis a lapos tetejű kalapot a zakóhoz illő piros-fehér szalag övezte. Kicsomagolta a zakót a selyempapírból, fölvette a kabátot, kisimította a csíkokat. Fedetlen lábszáraival olyan volt most Herzog, mint valami hindu.

Tekintsétek a mezők liliomait – emlékezett vissza Herzog –, *ők nem robotolnak, nem is fonnak, ám Salamon dicsőségét nem ékes öltözéke jelezte* ...

Nyolcéves volt, amikor először hallotta ezeket a szavakat, a montreali Royal Victoria kórház gyermekosz-

tályán. Egy keresztény hölgy jött el hetenként egyszer, az olvastatott fel vele – hangosan – a Bibliából. Ezt is olvasta: *Adjatok, néktek is adatik: jó mértéket, megnyomottat és megrázottat, szinig teltet adnak a ti öletekbe.*

A kórház tetejéről jégcsapok csüngtek alá, akár a ragadozó halak fogai, tiszta kis cseppek csillogtak a végükön. Ágya mellett ott ült a hosszú szoknyás, gombos cipőjű gój néni. A kalaptű úgy állt ki a feje mögött, akár egy targonca rúdja. Pasztaszagú volt az egész öltözéke. Azt is fölolvastatta Mosesszel, hogy: *Engedjétek hozzám a kisdedeket.* Herzognak az volt a benyomása, hogy jólelkű nő. És mégis: feszültséget és komorságot tükrözött a hölgy arca.

– Hol lakol, kisfiam? – kérdezte a hölgy.

– A Napóleon utcában.

Szóval ahol a zsidók laknak.

– Mit csinál a papád?

A papám szeszcsempész. Point-St. Charlesban van a szeszfőzdéje. Lesnek rá a detektívek. Pénze nincs.

De ilyesmit persze nem mondott Moses a hölgynek. Ennél már ötéves korában is okosabb volt. Az édesanyja már akkor kitanította:

– Sosem szabad megmondanod.

Van ebben valami nagyon bölcs is, gondolta magában Herzog, hiszen az ember éppen azért tántorog, hogy visszanyerje az egyensúlyát, s hátha azzal, hogy beismeri, hogy egy kicsit bolond, ismét észre tér. Tudott ő mulatni a tréfákon még akkor is, ha a rovására sültek el. Most például összecsomagolja ezt az ő pénztárcájához mérten méregdrága nyári kacatot, és megszökik –

Ramona elől. Jól tudta, hogyan alakulnának a dolgok, ha elmenne az asszonnyal Montaukba. Orránál fogva vezetné az asszony Easthamptonban, akár valami szelídített mackót. Koktélpartiról koktélpartira. Élénken el tudta képzelni – Ramona nevetgél, beszélget; válla meztelen (parasztblúzt hord legszívesebben, s pompás, igazi női válla van, ezt meg kell adni), haja göndör, fekete fürtökben csillog, arca, szája, kifestve; Herzog valósággal érezte a nő parfümjének illatát. Van valami a férfi lényének mélyében, ami szinte varázsütésre reagál az ilyen parfümre. Hipp-hopp! Szexuális reflex ez, semmi köze korhoz, lelki finomsághoz, bölcsességhez, tapasztaltsághoz, történelemhez, tudományhoz, műveltséghez, igazsághoz. Akár egészséges az ember, akár beteg, a beparfümözött asszonyi bőr illatára azonnal reagál. Igen, Ramona vezetné őt, s ő sétálna mellette új nadrágjában, csíkos zakójában, s kortyolgatná a Martinit... Pedig a Martini méreg a szervezetének, s gyűlöli a társaságbeli csevegést. Mindegy, ott álldogálna a fájós lábain, s behúzná a hasát, úgy bizony – ő, a foglyul ejtett professzor, az érett, sikeres, kacagó, nemiséget sugárzó asszony foglya. Hipp-hopp!

Elkészült a csomagolással. Bezárta az ablakokat, lehúzta a redőnyöket. Tudta, hogy mire hazatér ebből az agglegény-vakációból, a lakásának dohosabb szaga lesz, mint valaha. Két házasság, két gyerek, s most íme, elmegy egyheti gondtalan vakációra. Ösztöneit, zsidó családi érzését kínosan érintette, hogy a gyermekei nélküle nőnek föl. De hát mit tehet ellene? Tengerre! Tengerre! Ugyan miféle tengerre? Nem tenger az, csak öböl; az East Chop és a West Chop között mindig csöndes a víztükör.

Kiment a lakásból, küszködve a szomorúsággal, amely

elfogta magányos életének gondolatára. Mellkasa kitágult. Visszafojtotta a lélegzetét. „Ne bőgj, te hülye, az istenért! Élj tovább vagy fordulj fel, de ne mérgezz meg mindent magad körül!"

Mi az ördögnek kell erre az ajtóra biztonsági zár?! Jó, jó, növekvőben a bűnözés, de nincs neki semmije, amit érdemes lenne ellopni. Csak valami izgága kölyök gondolhatná, hogy van, csak egy ilyen gyerekember leshetne rá valahol, összegörnyedve, ugrásra készen, hogy fejbe verje. Herzog beillesztette a zár alsó végét a padlózaton elhelyezett nyílásba, aztán ráfordította a kulcsot. Még egyszer megnézte, nem felejtette-e otthon a szemüvegét. Nem, itt van a felső zsebében. Megvannak a golyóstollak is, meg a notesz, a csekkfüzet, továbbá a konyharuhának az a leszakított darabja, amelyet zsebkendőnek használ, végül a Furadantin-tablettákat tartalmazó műanyagtok. A tablettákat az ellen a Lengyelországban kapott fertőzés ellen szedte. Már kigyógyult ugyan belőle, de azért olykor bevett egy-egy tablettát, a biztonság kedvéért. Ijesztő volt az a pillanat, ott a krakkói hotelszobában, amikor jelentkezett a tünet. Kankó! végre! – gondolta magában. – Ennyi év után. Az én koromban. – Elszorult a szíve.

Elment egy angol orvoshoz, aki alaposan összeszidta.

– Hát maga mit csinált? Házasember maga?

– Nem.

– Trippernek nem tripper. Húzza föl a nadrágját. Gondolom, penicillin-injekciót akar. Minden amerikai azt akar. Hát én pedig nem adok penicillin-injekciót. Itt van ez a szulfanamil-tabletta. Aztán eszébe ne jusson piálni. Igyék teát.

Ezek az alakok nem tudják megbocsátani a szexuális

félrelépést. Mérges, zsémbes, szemét egy ánglius doktor volt a pasas. Én pedig oly sebezhető, oly bűntudatos.

Pedig tudhattam volna, hogy egy olyan nőtől, mint Wanda, nem kaphatok gonorrhoeát. Wanda oly *őszinte*, oly becsületes, olyan sokat jelent számára a test, a testiség. Megvan benne a civilizált emberek vallása: élvezet-imádó. A teremtő jellegű, sokoldalú élvezet a vallása. Finom a bőre, fehér, selymes, élettől lüktető.

Kedves Wanda – írta most Herzog. De hiszen Wanda nem tud angolul. Herzog tehát franciára váltott át. – *Chère Princesse! Je me souviens assez souvent... Je pense à la Marszalkowska, au brouillard.*[4] Minden harmad-, negyed-, tizedrangú világfi tudja, hogyan kell franciául udvarolni. Herzog is tudta. Pedig nem volt az a típus. Ő igaz érzéseket akart kifejezni. Rendkívül kedves volt hozzá az asszony, amikor megbetegedett; igazán aggódott érte; s kedvességét fokozta az a sugárzó, faros-melles lengyel szépsége. Súlyos aranylóvörös hajkoronája volt, kicsit pisze orra, de az orra hegye megdöbbentően finom és formás egy ilyen testes nőszemélynél. Mint a legtöbb nő Varsóban, ő is fekete harisnyát és hosszú, hegyes olasz cipőt viselt, de a bundájáról már egészen lekopott a prém.

Nagy bánatomban nem tudtam, mit cselekszem? – rótta Herzog egy új oldalra, miközben a liftre várt. – *A Gondviselés* – biggyesztette hozzá – *ügyel a hivőkre. Éreztem, hogy találkoznom kell egy ilyen nővel. Nagy-nagy szerencsém volt.* A „szerencsém" szót többször aláhúzta.

Wanda férjével is találkozott Herzog. Szívbajos ember volt szegény, tekintetéből szemrehányás áradt. Her-

[4] Drága Hercegnő! Elég gyakran emlékezem... Visszagondolok a Marszalkowska utcára, a ködre.

zog egyetlen hibát állapított meg Wandánál: az asszony ragaszkodott hozzá, hogy barátja találkozzék Zygmunttal, a férjjel. Moses akkor még nem fogta fel, hogy ez mit jelent. Wanda elutasította a válás gondolatát. Tökéletesen meg volt elégedve a házasságával. Azt mondta, semmilyen házasságtól nem lehet többet várni.

Ici tout est gâché.

Une dizaine de jours à Varsovie – pas longtemps.[5] Ha egyáltalán napnak lehet nevezni azokat a ködös téli időszakokat. Mintha palackba zárták volna a napot. S bennem a lelket. Hatalmas nemezfüggönyök védték a huzattól a szálloda hallját. Foltosak, görbék voltak a faasztalok, kiömlött forró tea nyomait viselték.

Wandának fehér volt a bőre, s az érzelmek minden hullámzásán át az maradt. Zöldes szemét mintha hozzászabták volna lengyel arcához (a természet mint varrónő!). A telt alakú, puha mellű asszony túlságosan nehéztestű volt a divatos, csúcsos olasz cipőhöz. Cipősarkok nélkül, fekete harisnyában igazán erős nő benyomását keltette. Később nagyon hiányzott Herzognak. Amikor a férfi megfogta a kezét, azt mondta Wanda:

– *Nö tusé pá. Szé danzseré.*[6]

De nem gondolta komolyan. (Mennyire ragaszkodott Herzog az efféle emlékekhez! Micsoda furcsa madár ő, micsoda érzéki pasas! Talán amolyan perverz visszaemlékező? De miért e súlyos szavak? Olyan ő, amilyen!)

S mégis: azóta is folyton az eszében jár az a kopottas Lengyelország, az a mindenütt fagyos, sivár, acélszürke táj, ahol a kövekből még mindig háborús gyilkolások szaga árad. Mindenütt vérnyomokat vélt látni.

[5] Itt minden el van rontva. Mintegy tíz nap Varsóban – nem sok.

[6] Ne érintsen meg, veszélyes.

Sokszor ment megnézni a gettó romjait. S Wanda kalauzolta.

Megrázta a fejét. Ugyan mit is tehetne? Ismét megnyomta a lift hívógombját, ezúttal táskája sarkával. S már hallotta is az aknából a sima, gördülékeny mozgás zörejét – jól olajozott sínek, csupa erő, jól működő fekete gépezet.

Guéri de cette petite maladie. Nem kellett volna megemlítenie a dolgot Wandának, az asszony megdöbbent és megbántódott. *Pas grave du tout,* írta azután. Megríkatta Wandát annak idején.

Megállt a lift, s Herzog ezzel fejezte be az írást: *J'embrasse ces petites mains, amie.*[7]

Hogy is mondják franciául, hogy: azokat a szőke, párnás kis kéz-bütyköket?

[7] A francia mondatok fordítása: Fölgyógyultam abból a kis betegségből. Egyáltalán nem súlyos. Csókolom azokat a kis kezeket, barátnőm.

A taxiban, amely tégla- és barnakő-házakkal zsúfolt, hőségtől átforrósodott utcákon kanyargott, Herzog egész idő alatt szorította a sofőrülés hátára szerelt szíjat, miközben New York látványosságaira szegezte tágra nyílt szemét. Csöppet sem voltak mozdulatlanok a szögletes formák, sőt: élénken vonultak el Herzog tekintete előtt, s a végzetszerű mozgás, szinte a bizalmas közelség érzését keltették benne. Valahogyan úgy érezte, ő is része mindannak, ami a város szobáiban, üzlethelyiségeiben, pincéiben történik, s ugyanakkor az is felsejlett benne, mily veszedelmes ez a sokszerű izgalom. De nem baj, majd rendbe jön ő is. Most még túlságosan ajzott. Meg kell nyugtatnia ezeket a túlfeszített, vágtató idegeket, el kell oltania azt a borongós tüzet, ott belül. Vágyott az Atlanti-óceán után – a homok után, a sós víz illata után, a hűs víz gyógyhatása után. Jobb, világosabb gondolatai támadnak majd a tengeri fürdő nyomán, ezt tudta. Már az édesanyja is hitt a fürdő üdvös hatásában. De édesanyja oly korán meghalt. Ő, Herzog, még nem engedheti meg magának, hogy meghaljon. A gyermekeinek szükségük

van rá. Kötelessége élni. Józannak, épelméjűnek lenni, és élni, hogy gondoskodhassék a gyerekekről. Igen, hiszen ezért menekül most a nagyvárosból, felhevülten, sajgó szemekkel. Menekül a terhek, a gyakorlati problémák elől, menekül Ramona elől is. Vannak időszakok az ember életében, amikor legszívesebben elmászna valami rejtekbe, akár az állat. Jóllehet nem tudta pontosan, mi vár rá – kivéve a mozgását korlátozó vonatot, amely hamarosan pihenésre kényszeríti Connecticut, Rhode Island és Massachusetts államokon keresztül (hiszen az ember nem futkoshat ide-oda a vonatban) –, Herzog érvelésében nem volt hiba. A tengerpart igenis jót tesz a bolondoknak – feltéve persze, ha nem túlságosan bolondok. Ő mindenesetre készen áll. A nyári ünneplő lapul a bőröndben, a lábánál. Hát a piros-fehér szalagos szalmakalap? Persze, az meg ott van a fején.

De egyszerre csak, miközben a nap sugarai átforrósították a taxi ülését, Herzog ráeszmélt, hogy ismét úrrá lett rajta a harag, s hogy leveleket készül írni. *Kedves Smithers* – kezdte. – *A minapi ebéden* – a fene azokba a hivatalos ebédekbe, borzalmasak, a hátsó felem egészen megbénul, a vérem megtelik adrenalinnal; ó, jaj, a szívem. Próbálom magamra ölteni a rendes, derék ember arckifejezését, de arcomról lerí a halálos unalom, képzeletben mindenkit leöntök levessel meg mártással, szeretném elordítani magam vagy eszméletlenül lefordulni a székről –, *a minapi ebéden megkértek minket, javasoljunk új témákat előadássorozatokra, s én azt mondtam, mi lenne, ha a házasságról tartanánk előadássorozatot? Mondhattam volna akár azt is, hogy a ribizliről vagy az egresről.* Smithers roppant elégedett a sorsával. Merő véletlen, hogy valaki mibe születik bele.

Ki tudja, mi történik az emberrel? De erről az emberről az volt megírva a sors könyvében, hogy Smithers legyen, és ez óriási szerencsének bizonyult. Hasonlít Thomas E. Deweyra. Ugyanaz a kissé szétálló felső fogsor, ugyanaz az ápolt bajusz. *Nézd csak, Smithers, van egy jó ötletem, ami azt az új előadássorozatot illeti. Ti, szervezők, szükségképpen a hozzám hasonló alakoktól függtök. Az esti tanfolyamokat látogató emberek nyilvánvalóan kultúrát akarnak kapni. Ezt szomjazzák: a józan észt, a világosságot, az igazságot – akár csupán mindezeknek egy atomját. Az emberek belehalnak – s ez nem afféle túlzó kép –, ha nem tudnak valami rendes, igaz dolgot hazavinni magukkal a napi munkájuk végeztével. Hiszen látod, mennyire hajlandók elfogadni még a legnagyobb marhaságokat is.* Ó, Smithers, barkós testvérem! Mily nagy felelősség nehezedik ránk ebben a mi elhájasodott országunkban! Gondold csak el, mi mindent jelenthetne Amerika a világnak. Aztán nézd meg, hogy valójában milyen. Micsoda emberfajtát produkálhatott volna! De nézz meg minket – magadat, engem. És olvasd el az újságot, ha kibírod.

Ám közben a taxi túljutott a 30-ik utcán, és Herzog meglátta a sarkon azt a szivarosboltot, ahol egy évvel ezelőtt egy doboz Virginiát vásárolt anyósának, Tennienek, aki ott lakott egy háztömbbel arrébb. Visszaemlékezett rá: bement a telefonfülkébe, hogy értesítse jöveteléről az asszonyt. Sötét volt a fülkében, s itt-ott már feketére kopott a mintázott bádogszegély. *Kedves Tennie! Talán, amikor visszajövök a tengerpartról, leülünk beszélgetni. Az üzenet, amelyet Simkin ügyvéddel küldtél, s amely szerint nem érted, miért nem látogatlak többé, enyhén szólva nehezen érthető. Tudom, nem könnyű az életed. Férjed nincs.* Tennie és Pontritter

elváltak. Az öreg impresszárió az 57-ik utcában lakott, ott volt a színiiskolája. Tennie saját kétszobás lakásában élt a 31-ik utcában, olyan volt az egész, mint holmi díszlet, s a volt férj diadalainak dokumentumai töltötték meg a helyiségeket. Valamennyi plakáton az ő neve virított a legnagyobb betűkkel:

PONTRITTER

O'Neill, Csehov rendezője

Nem voltak már ugyan férj és feleség, de nem szűnt meg közöttük a kapcsolat. Pontritter elvitte Tennie-t autózni a Thunderbirdjén. Együtt mentek bemutatókra meg vacsorázni. Tennie 55 éves, vékony nő volt, valamivel magasabb Ponnál. De Pon testes volt, respektust parancsoló; sötét arca valami durcás erőt és nem kis intelligenciát tükrözött. Kedvelte a spanyolos öltözéket: amikor Herzog utoljára látta, torreádor szabású fehér kukoricanadrágot viselt az öreg, meg fonott talpú puha parasztcipőt. Barnára sült fejbőréből ritka, de erős, érdes, fehér hajszálak ágaztak szerteszét. A szeme – egészen Madeleine-é.

Férjed nincs. Lányod nincs – folytatta Herzog a levelet. De azután újrakezdte: – *Kedves Tennie! Meglátogattam Simkint egy bizonyos ügyben, és ő azt mondta nekem: „A maga anyósa meg van bántva."*

Simkin ott ült az irodájában, hatalmas karosszékében, jogi könyvek elképesztő sorfala tövében. Vannak, akik árvaságra születtek, és arra, hogy árvákat hagyjanak hátra, de akárhogy is van: aki egy ilyen karosszéket meg tud engedni magának, azt máris megvigasztalta valamennyire a sors. Nem is ült Simkin abban a karosszékben, inkább feküdt. A széles és kövér hátú, rövid

combú, bozontos, agresszív képű ember félénken kulcsolta össze kis kezeit a pocakján, úgy beszélt Herzoghoz, szégyenlős, szinte szelíd hangon. Professzor úrnak szólította, de egyáltalán nem gunyorosan. Okos ügyvéd volt Simkin és igen gazdag ember, de azért respektálta Herzogot. Előszeretettel viseltetett a zavarban levő, de büszke emberek iránt, az olyan erkölcsi impulzusoknak engedelmeskedő emberek iránt, mint amilyen Moses. Reménytelen ügy. Simkin rátekintett Mosesre, és minden bizonnyal búsuló, gyerekes férfit látott maga előtt, aki igyekezett megőrizni méltóságát. Felfigyelt a Herzog térdén nyugvó könyvre, mert Herzog – ez is jellemző – mindig magánál hordott valami könyvet, hogy a földalattin vagy a buszon olvassa. Milyen könyv is volt nálam akkor? Simmel műve, a vallásról? Vagy Teilhard de Chardin? Vagy Whitehead? Évek óta nem tudok igazán koncentrálni. Mindegy, ott ült Simkin, alacsony, de tagbaszakadt figura, a két szeme fölött göndörödő szőrcsomók – ott ült és nézte őt. Amikor beszélgettek, nagyon halk, nyájas, szinte elhaló volt Simkin hangja, de amikor a titkárnő csengetésére felelt, s felkattintotta a diktafont, hirtelen fölerősödött ez a hang. Hangosan, komoran kérdezte Simkin:

– Nos?

– Mr. Dienstag keresi telefonon.

– Kicsoda? Az a pitiáner? Várom a közjegyző előtt tett írásbeli nyilatkozatát! Mondja meg neki, hogy a felperes majd jól seggbe rúgja, ha nem tudja produkálni. Jó lesz, ha még ma délután megszerzi. Azt a mesüge balfácán mindenit!

Fölerősített hangja most már az óceán hullámainak harsogásához hasonlított. Aztán lecsavarta a készüléket, s újult nyájassággal szólt Herzoghoz:

– Ájvé! Unom már ezeket a válásokat. Micsoda helyzet! Egyre romlottabb lesz ez az egész. Tíz évvel ezelőtt még azt hittem, bírom. Úgy éreztem, elég nagy világfi vagyok én mindehhez, elég nagy realista, elég cinikus. De tévedtem. Ez a szerencsétlen pedikűrös pacák – hogy ez micsoda egy hisztérikát vett el! Először azt mondta a nő, hogy nem akar gyereket, aztán hogy akar, aztán megint hogy nem akar, és így tovább. Végül a férje képébe vágta a pesszáriumát. Aztán elment a bankba. Kivett harminc ezrest a közös dohányból. Aztán azt mondta, hogy a férje megpróbálta őt egy autó elé lökni. Aztán iszonyú balhét csapott a férje anyjával, egy-két bunda, egy csirke és még tudj' isten mi minden miatt. S aztán a férje talált egy csomó levelet, egy másik pasas írta az asszonynak.

Simkin végigsimított a kis kezével azon a ravasz, impozáns képén. Majd fölvillantotta szabályos, kőkemény egérfogsorát, mintha mosolyogni akarna, de ez csak amolyan gondolatnyi előkészület volt. Részvevő sóhajt hallatott:

– Tudod-e, professzor úr – mondotta –, hogy Tennie-t bántja a hallgatásod?

– Gondolom. De még nem tudtam elszánni magam, hogy fölmenjek hozzá.

– Kedves asszony az a Tennie. De micsoda egy pokoli família! Csak azért adom át az üzenetet, mert Tennie megkért rá.

– Igen.

– Nagyon rendes nő Tennie.

– Tudom. Sálat kötött nekem. Egyévi munkája feküdt benne. Körülbelül egy hónapja kaptam meg, postán. Meg kellene köszönnöm.

– Hát mért nem teszed? Ő nem ellenséges veled.

Herzog nem kételkedett, hogy Simkin kedveli őt. De az ilyen Simkin-féle realistáknak állandó tréningre van szükségük, s némi malícia a formában tartó edzés nélkülözhetetlen tartozéka. Egy ilyen Moses Herzog-féle ember láttára, aki némileg együgyű és kevéssé gyakorlatias, de azért intellektuális ambíciói vannak, aki egy kissé arrogáns is, afféle elkényeztetett, mihaszna fráter, s akit nagyon furcsa körülmények között fosztottak meg nemrég a nejétől (sokkal furcsább körülmények között, mint a tyúkszemvágót, akinek esetét Simkin úgy kommentálta, hogy közben színlelt rémülettel csapta össze azt a két apró kezét) –, szóval az ilyen Herzog-féle ember láttára Simkin nem tudott ellenállni a kísértésnek: nagyon-nagyon szeretett egyidejűleg sajnálkozni és gúnyolódni. Simkin nagy tudora volt a realizmusnak. Sok ilyen ember van. Én hozom ki belőlük ezt a tulajdonságot. Himmelstein is ilyen alak, csakhogy ő kegyetlen. Engem a kegyetlenség vág a földhöz, nem a realizmus. Simkin persze tudott Madeleine és Valentine Gersbach viszonyáról, amit pedig kezdetben esetleg nem tudott róla, azt barátai – Pontritter és Tennie – közben biztosan elmondták neki.

Tennie harmincöt évig bohéméletet élt, s mindenhová úgy követte férjét, mintha valami szatócshoz ment volna nőül, nem pedig afféle színházi zsenihez. Mindvégig kedves asszony maradt, amolyan idősebb-nővér típus. Hosszú lábszára volt, de az idők folyamán tönkrement a szép lába; festett haja pedig megmerevedett, és kéregszerűvé vált. Pillangó formájú szemüveget viselt, meg „absztrakt" ékszereket.

És ha meglátogatnálak? – tette föl a kérdést Herzog. – *Ülnék a nappaliban, és kedvesen viselkednék, közben pedig majd szétrobbannék a dühtől, annyi minden pi-*

szokságot követett el ellenem a lányod. Ugyanolyan piszokságokat, amilyeneket Pontritter elkövetett ellened, s amilyeneket te megbocsátottál neki. Pontritter jövedelmiadó-vallomását még most is Tennie csinálja meg. Rendben tartja az iratait, kimossa a zokniját. Legutóbb is ott láttam az öreg zokniját száradni a fűtőtesten, az asszony fürdőszobájában. És a nő azt mesélte, milyen boldog most, hogy elvált, mert oda megy, ahová akar, s kiélheti az egyéniségét. *Sajnállak, Tennie.*

Az a gyönyörű, uralkodni vágyó lányod felment a lakásodra Valentine-nal, ugye; téged elküldött a kis leányunokáddal az állatkertbe, ezalatt pedig ők a te ágyadban szeretkeztek. Az a bozontos vörös hajzatú férfi, alatta meg az a te kék szemű lányod. Hát mit akarsz most tőlem? Menjek föl hozzád, és üldögéljek és beszélgessek veled színdarabokról meg vendéglőkről? Tennie elmondaná, milyen jó az a görög vendéglő ott a Tenth Avenue-n. Elmondta már legalább fél tucatszor. „Egy ismerősöm" (persze maga Pontritter) „elvitt vacsorázni a Marathonba. Olyan más az, mint a többi – igazán. A görögök, tudod, szőlőlevélben kifőzik a rizses darált húst, nagyon érdekes fűszerekkel keverve. És akinek kedve szottyan, hát szólótáncot jár a vendéglőben. A görögök, tudod, gátlástalan emberek. Látnod kellene, ahogy azok a kövér férfiak levetik a cipőjüket, és úgy táncolnak, az egész közönség szeme láttára." Tennie kislányosédesen és szeretetteljesen beszélt hozzá, s valamilyen határozatlan módon kedvelni látszott őt. A fogai pedig – akár egy hétéves gyerek rosszul nőtt zápfogai.

Igen, gondolta magában Herzog, ő rosszabb helyzetben van, mint én. Elvált, ötvenöt éves, s még mindig mutogatja a lábait, nem tudja, hogy most már bizony pipaszárlábak. Hozzá még cukorbajos is. Aztán a klimax. A

lánya is visszaél a türelmével. S ha Tennie – önvédelemből – egy kicsit gonosz, képmutató és ravasz –, ugyan ki szólhat ezért egy árva szót is? Persze: odaajándékozta vagy kölcsönadta nekünk – egyszer azt mondta, kölcsön, másszor meg, hogy nászajándék – azt a kézzel megmunkált mexikói ezüst evőeszközt, s most vissza akarja kapni. Ezért üzent Simkintól, hogy meg van bántva. Nem akarja elveszíteni az ezüst eszcájgját. Nem is éppen cinizmus ez, nem. A barátságomat is akarja, meg az ezüstöt is. Ez az ő kincse. *Pittsfieldben van, a széfben. Túl nehéz, nem tudom Chicagóba hurcolni. Vissza fogom adni, természetesen. Apránként.* Sosem voltam képes értéktárgyakhoz – ezüsthöz, aranyhoz – ragaszkodni. Nálam a pénz nem eszköz. Én vagyok a pénz eszköze. Az én közvetítésemmel forog – adó, biztosítási díj, jelzálogkölcsön törlesztése, gyerektartás, házbér, ügyvédi honorárium. Rengetegbe kerül ez a sok úri botladozás. Ha elvenném Ramonát, talán minden könnyebb lenne.

A ruhaipari negyedben teherautók torlasza tartóztatta fel a taxit. Dübörögtek a villanygépek a padlásterekben, s az egész utca beléremegett. Akárha tépnék a ruhákat, nem pedig varrnák. Az utcát elárasztották, elborították a dübörgés hullámai. Női kabátokkal megrakott kézikocsit tolt egy néger az úttesten. Szép szakálla volt a négernek, s egy aranyozott játéktrombitát fújt. De nem lehetett hallani.

Szabaddá vált az út, a taxi meglódult, előbb első sebességben zötyögött, aztán másodikba lendült.

– Az isten szerelmére, gyerünk már – mondta a sofőr.

Éles kanyarban fordult be a Park Avenue-ra, s Herzog megragadta a törött ablakfogantyút. Az ablak nem nyílt ki. De ha történetesen működik a fogantyú, ha ki-

nyílik az ablak – a kocsiba bezúdult volna a por. Bontottak és építkeztek mindenütt. Az Avenue-n végesvégig álltak a cementkeverő kocsik; mindenütt nedves homok és porhanyós szürke cement szaga. Odalent recsegő, dohogó cölöpverőgépek; odafent pedig az idomacél mohón és véget nem érőn tört föl a hűvösen finom kékségbe. A darukról szalmaszálakként csüngtek le a narancs színű gerendák. Az utcán pedig, ahol a buszok olcsó benzingázait pufogtatták ki, s ahol egymásra zsúfolódtak a kocsik, fullasztó, idegeket őrlő volt az atmoszféra; gépzakatolás, a kétségbeesetten célja felé törő tömeg – borzalmas volt az egész! Ki innen, a tengerpartra, ahol szabadon lélegezhet majd! Repülőgépjegyet kellett volna rendelni. De tavaly télen elege volt a repülésből, különösen a lengyel gépeken. Rozoga masinák voltak. Varsóban egy kétmotoros LOT első ülésén kapott helyet, a lábát az előtte meredő válaszfalnak támasztotta, kalapját a kezében tartotta. Biztonsági öv nem volt. A szárnyakon horpadások, a motorburkolaton égési nyomok. Hátul ide-oda csúszkáltak a postazsákok és a ládák. Dühödten kavargó hófelhők között repültek, a fehérlő lengyel erdők, bányák, gyárak, a medrükben fegyelmezetten kanyargó folyók, s a barna-fehér ábrás terep fölött.

Valamire való vakációnak különben is vasúton kell kezdődnie. Mint amikor még gyerek volt, Montrealban. Az egész família villamoson ment a Grand Trunk pályaudvarra, egy kosárnyi körtével. A kosár szálkás fából volt, a körte meg túlérett, Jonah Herzog olcsón vette a Rachel utcai piacon; foltos volt a gyümölcs, darazsaknak való, éppen rothadás előtt, de csodásan illatos. És fent a vonatban, a kopottas-zöld, érdes üléspárnán trónolt Herzog papa, és gyöngyház nyelű orosz késével hámozta

a gyümölcsöt. Európai alapossággal hámozta, pörgette, szelte a körtét. Közben felsikított a mozdony, és megmozdultak a vasvázas vagonok. A napfény és a tartógerendák mértani ábrákba csoportosították a kormot. A gyárfalakat benőtte a szurtos gaz. A sörgyárak felől malátaszag terjengett.

A vonat éppen a Szent Lőrinc folyó hídján haladt át. Moses a mellékhelyiségben megnyomta a pedált, és a klozettcsésze mocskos tölcsérén keresztül látta a hullámfodrokat. Aztán odaállt az ablakhoz. Csillogott a víztükör, és kanyargott a folyó a nagy sziklatömbök tövében, tajtékzott és fortyogott és dübörgött a Lachine-vízesésnél. A túlparton ott volt Caughnawaga, ahol cölöpkunyhókban laktak az indiánok. Aztán jöttek a napégette nyári mezők. A vonatablakok nyitva. A vonat dübörgése úgy visszhangzott a szalmáról, mint a sűrű szakállba süppedt emberi hang. A mozdony hamuval és korommal árasztotta el a megperzselt virágokat és gazcsomókat.

De ez negyven évvel ezelőtt volt. Most a vonat minden porcikája a sebességet szolgálta – szerelvényekre osztott fénylő acélcső volt az egész építmény. Nem volt körte, és nem volt Willie, Sura, Helen, és nem volt mama sem. Amikor Herzog kiszállt a taxiból, arra gondolt, hogy a mama most megnedvesítené a zsebkendőjét az ajkával, és tisztára dörzsölné az ő – Moses – arcát. Tudta, hogy nem helyes most ilyesmire emlékezni, és – szalmakalapjával a fején – a Grand Central pályaudvar felé fordult. Az érett nemzedékhez tartozott már, a sajátja volt az élete, azért, hogy kezdjen vele valamit, ha tud. De nem felejtette még el, milyen volt az édesanyja nyálának a szaga azon a zsebkendőn, azon a nyári reggelen, a lapos, üveges kanadai pályaudvar-épületben, a

fekete vas és csillogó réz közepette. Minden gyermeknek van arca, és minden anyának van nyála, hogy gyengéden ledörzsölje vele a gyermekarcot. Lehet, hogy fontosak ezek a dolgok, lehet, hogy nem. A környező világ milyenségétől függ. Ezek az élesen föltoluló emlékek valószínűleg holmi rendellenes tünetek. Herzog szemében bűnnek számított, ha valaki folytonosan a halálra gondol. Hajtsd, hajtsd a te szekered és a te ekédet a holtak csontjai felett.

A Grand Central pályaudvar nyüzsgésében Herzog nem tudott racionális maradni, pedig eltökélte, hogy a lehető legésszerűbben fog viselkedni. Mégis: úgy érezte, hogy minden kicsúszik a kezéből a mozdonyok, az emberi hangok és a lábak föld alatti dübörgésében, meg a folyosókon, ahol úgy pislákoltak a fények, akár holmi sárga lében a zsírcseppek, meg a föld alatti New York erős, fojtó szagának bűvöletében. Jegyváltás közben átnedvesedett az inggallérja, hónaljából lefolyt az izzadság az oldalára; megvette a *New York Times*-t, és Cadbury karamellt is akart venni, de ezt már megtagadta magától, mert arra gondolt, mennyit költött az új holmikra, s ha sok szénhidrátot eszik, hát kihízza ezeket a ruhákat. Márpedig ha elhagyja magát, ha hízásnak indul, elnehezedik, pocakot-tokát ereszt, és nehezen lélegzik, akkor győzött az ellenség! Ramonának sem tetszene a dolog – márpedig igenis fontos, hogy Ramonának mi tetszik, mi nem. Herzog komolyan fontolgatta, hogy elveszi Ramonát, annak ellenére, hogy e pillanatban a jelek szerint éppen azért váltotta meg a vonatjegyét, hogy meneküljön tőle. De ez a menekülés most Ramona érdekeit is szolgálta, hiszen ő, Moses, jelenleg azt se tudja,

hol áll a feje – egyszerre látnoki és zavaros, láztól űzött, sérült lelkű, dühös, veszekedős, reszketős. Föl akarta hívni Ramonát az üzletben, de aprópénze között csak egyetlen ötcentes volt, tízcentes egy sem. Föl kellene váltania egy bankjegyet, de se cukrot, se rágógumit nem akart vásárolni. Aztán arra gondolt, hogy sürgönyözhetne Ramonának, de eszébe jutott, hogy ez a gyengeség jeleként lenne értelmezhető.

A Grand Central pályaudvar fülledt peronján Herzog kinyitotta a csipkés szélű, vastag *New York Times*-t, de előbb még a lábához tette a bőröndjét. Zajtalanul suhantak mellette a postazsákokkal megrakott villamos targoncák, s Herzog nagy erőfeszítéssel merült bele a lap híreibe. Ellenséges fekete nyomdafesték-egyveleg volt: *VersenyfutásholdberlinHruscsbizottságfigyelmeztetröntgensugNorodom.* Húsz lépésre tőle egy nő állt: puha, fehér arc, öntudatos testtartás, csillogón fekete szalmakalap, amely árnyékba burkolta a fejet – s a szemek! Ezek a szemek még ebben a fényjelzések tarkította félhomályban is olyan erőt sugároztak Herzog felé, amelynek a nő egész biztosan nem volt tudatában. Kék, zöld, talán szürke szeme van a nőnek? Herzog sose fogja megtudni. De annyi bizonyos, gondolta magában, hogy egy szajha szemei néztek feléje. Olyan fajta női arroganciát fejeztek ki, amely nyomban lenyűgöző szexuális hatást gyakorolt Herzogra; abban a minutumban érezte ezt – kerek arc, világos színű szajha-szemek tiszta tekintete, sudár lábszárak.

Írnom kell Zelda néninek, határozta el hirtelen. Ne higgyék, hogy elviszik szárazon, hogy majmot csinálhatnak belőlem. Összehajtogatta az újságot, és felugrott a vasúti kocsiba. A szajha-szemű nő a másik sín mellett várakozott; csakhogy megszabadult tőle. Egy New Ha-

ven-i kocsiba szállt; mereven, sziszegve csukódott be mögötte a vörös-barna ajtó. Odabent a fülkében hűvös volt a kondicionált levegő. Ő volt az első utas, választhatott az ülések közül.

Görnyedten ült, táskáját a melléhez szorította – ez volt az útiíróasztala, s lázasan körmölt a spirálnoteszába. *Kedves Zelda! Persze az unokahúgoddal kell szolidárisnak lenned. S én csak afféle kívülálló volnék. Te meg Herman ugyan azt mondtátok, hogy családtag vagyok. De ha elég nagy marha voltam, hogy az én koromban bedőljek az effajta „szívből jövő" családi smoncának, hát úgy kell nekem. Hízelgett nekem, hogy Herman látszólag a kegyeibe fogadott; hízelgett nekem, mert imponált az a régebbi kapcsolat, amely Hermant az alvilághoz fűzte. Boldog büszkeséggel töltött el, hogy „rendes fiú"-nak tekint. Azt jelentette ez a szememben, hogy a kultúra egyszerű katonájaként leélt zűrzavaros értelmiségi életem nem fosztott meg emberségemtől. Írtam egy könyvet a romantikusokról. Hát aztán? A Demokrata Párt Cook megyei szervezetének egy politikusa, aki közelről ismerte a kijárókat, a zsarolókat, a politikai gengszterkirályokat, a Cosa Nostrát meg az egész alvilágot, íme, mégis kellemes társaságnak talált, s elvitt magával lóversenyre, meg jégkorong-meccsre.* De Herman még kevésbé tartozik az alvilág belső köreihez, mint szegény Herzog a gyakorlati élethez – mindketten kellemes, családias környezetben érzik magukat igazán otthon, szeretik a gőzfürdőt, utána teával, füstölt hallal, heringgel. Mialatt a nyugtalan asszonyok odahaza összedugják a fejüket.

Amíg Mady derék férje voltam, remek fickónak számítottam. De egyszerre csak, pusztán amiért Mady kiadta az utam, veszett kutya lett belőlem. Felhívták rám

a rendőrség figyelmét, és arról is beszéltek, hogy zárt intézetbe dugnak. Tudomásom van róla, hogy Sándor Himmelstein (Mady ügyvédje), fölhívta Edvig doktort, s megkérdezte tőle, elég dilis vagyok-e ahhoz, hogy elküldjenek Mantenóba vagy Elginbe. Elmeállapotomat illetően hittél Madeleine-nak; persze nemcsak te, mások is.

Pedig jól tudtad, hogy Madeleine miben mesterkedik. Jól tudtad, miért ment el Ludeyville-ből Chicagóba, miért kellett Chicagóban állást találnom Valentine Gersbach részére, jól tudtad, hogy lakást hajszoltam a Gersbach házaspár számára, és hogy elintéztem, hogy a kis Ephraim Gersbach magániskolába járhasson. Az emberek – főleg a nők – valami nagyon mélyről jövő, nagyon primitív ellenszenvet érezhetnek megcsalt férjek iránt, és most már tudom, hogy te is az unokahúgod kezére jártál: többek közt azzal, hogy engedted, hogy Herman elcipeljen engem a jégkorong-meccsre.

Herzog nem haragudott Hermanra – szerinte Herman nem volt beavatva az összeesküvésbe. *A Blackhawks csapata játszott a kanadai Maple-Leafs ellen.* Herman bácsi, a szelíd, rendes, tiszta úr; könnyű fekete cipő, öv nélküli pantalló; magas kalapja tűzoltósisak módjára magasodott elöl, inge mellzsebén apró kis sárkányfej. A pályán darázs módra cikáztak a játékosok, fürgén, párnázott mezben, sárga, fekete, piros színekben, rohantak, száguldoztak, kavarogtak a jégen. A pálya fölött úgy úszott a dohányfüst felhője, akár a fényképezéshez használt magnéziumpor. A megafonon a rendezőség kérte a nézőket, ne hajigáljanak pénzdarabokat a jégre (sokan ugyanis így akarták felbuktatni a játékosokat). A karikás szemű Herzog igyekezett kikapcsolódni Herman bácsi társaságában. Még valami fogadást is megnyert,

és elvitte az öreget túrós lepényt enni Fritzlhez. Ott volt mindenki, aki csak számított Chicagóban. Vajon mi járt akkor Herman bácsi eszében? Hátha ő is tudta, hogy Madeleine és Gersbach együtt vannak? Hiába volt hűvös a kondicionált levegőjű kupéban, Herzogot kiverte a veríték a gondolatra.

Márciusban, amikor – idegbetegen – visszaérkeztem Európából, azzal landoltam Chicagóban, hogy megnézem, lehet-e valamit csinálni, hogy egy kicsit helyrejöjjek. Tényleg hülye egy állapotban voltam. Részben talán az időjárásnak meg az időbeli eltolódásnak volt tulajdonítható. Olaszországban tavasz volt. Törökországban pálmafák. Galileában pirosan virított a kökörcsin a kövek között. De Chicagóban márciusi hóvihar fogadott. Gersbach jött ki elém, még akkor is a legjobb barátomnak gondoltam; részvéttel tekintett rám. Viharkabátot viselt, fekete sárcipőt, zöld sált, s az ölében hozta Junie-t. Gersbach megölelt, Junie arcon csókolt. Bementünk a váróterembe. Kicsomagoltam a játékokat meg ruhácskákat, a Valentine-nak hozott firenzei levéltárcát és a Phoebe Gersbachnak vásárolt lengyel borostyánkő nyakláncot. Junie-nak már régen ágyban kellett volna lennie, s egyre erősebben havazott, úgyhogy Gersbach elvitt a Surf Motelbe. Azt mondta, a Windermere-ben nem tudott szobát szerezni, pedig az közelebb volt a lakáshoz, talán tíz percnyire gyalog. Másnap reggelre már huszonöt centi vastag volt a hótakaró. A tó tükrét megvilágította a fehérség, és szinte a magasba emelte, a viharfelhőktől szürke láthatár közelébe. Telefonáltam Madeleine-nak, de mihelyt meghallotta a hangomat, letette a kagylót; telefonáltam Gersbachnak, de házon kívül volt; telefonáltam Edvig doktornak, de ő csak másnap tudott fogadni. Saját családját – nővérét,

mostohaanyját – Herzog kerülte. Elment hát Zelda nénihez.

Aznap nem közlekedtek a taxik. Herzog tehát buszon utazgatott, s minden átszállásnál fázott a rövid tavaszi kabátjában, a vékony talpú félcipőben. Umschandék egy új kertvárosban laktak, valahol kinn a fenében, Palos Parkon is túl, az erdőszélen. Mire Herzog odaért, nem esett már a hó, de metsző szél fújt, s nagy hótömbök zuhantak le a fákról. A fagy láthatatlanná tette a kirakatokat. Herzog nem volt italos ember, de egy önkiszolgáló boltban beszerzett egy üveg 43 fokos Guckenheimer whiskyt. Kora délelőtt volt még, de máris egészen átfagyott. Amikor tehát Zelda nénivel beszélt, whiskyszagú volt a lehelete.

– Megmelegítem a kávét – mondta Zelda néni. – Biztosan jéggé dermedtél odakint.

A csupa zománc, csupa réz kertvárosi konyhában, fehéren megformált nőies domborulatok tolultak mindenfelől Herzog szeme elé. A hűtőszekrénynek mintha szíve lett volna, a takaréktűzhelyen enciánkék lángok égtek a fazék alatt. Zelda még Herzog érkezése előtt kifestette az arcát. Aranyszínű nadrágot és műanyag sarkú, átlátszó papucsot viselt. Leültek. Herzog az üvegtáblájú asztal fölött odapillantott, s látta, hogy az asszony a térde közé szorítja két kezét. S amikor beszélni kezdett, Zelda lesütötte a szemét. Világos arcbőre volt, de a szemhéja sötétebb, melegebb színű, barnább, kicsit elszíntelenedett ugyan, de azért mindkét oldalon ott virított rajta a kék festék vastag vonala. A földre szegzett tekintetet Moses eleinte az egyetértés vagy a részvét kifejezésének vélte; amikor azonban Zelda orrát kezdte figyelni, ráeszmélt, mennyire nem volt igaza. Nagyfokú bizalmatlanságról árulkodott Zelda orra. Mert ennek az ornak a mozgásá-

ból látta Herzog, hogy minden, amit mond, Zelda elutasításával találkozik. De ugyanakkor tudta, hogy ő maga nem nagyon mértéktartó – sőt, ami rosszabb, átmenetileg megzavarodott. Próbálta összeszedni magát. De az öltönye rosszul volt begombolva, piros volt a szeme, borotválatlan volt – csúnyán nézett ki. Sőt, illetlenül csúnyán. Igyekezett meggyőzni Zeldát az álláspontjáról.

– Tudom – mondta –, hogy Madeleine ellenem hangolt téged. Megmérgezte a lelkedet, Zelda.

– Nem. Madeleine tisztel téged. Csak hát kiszeretett belőled. Ez az egész. Nőknél előfordul.

– Ki beszél itt szerelemről? Madeleine talán szeretett engem? Jól tudod, hogy ez csak amolyan nyárspolgári fecsegés.

– Bolondult érted! Tudom, hogy valamikor imádott téged, Moses!

– Ugyan már! Ne próbálj ilyesmivel ámítani. Tudod, hogy nem igaz. Madeleine beteg. Beteg asszony – és én gondját viseltem.

– Azt elismerem – mondta Zelda. – Az igazságot elismerem. De micsoda betegség az...

– Úgy! – mondta Herzog nyersen. – Szóval te szereted az igazságot!

Ebben is Madeleine befolyását látta; az is folyton az igazságról papolt. Nem tudta elviselni a hazugságot. Semmi sem tudta olyan hamar kihozni őt a sodrából, mint a hazugság. És elérte, hogy most Zelda is ezt a nótát fújja – Zelda, a fagyapot-szárazságú festett hajával, azokkal a lilás vonásokkal a szemhéjain, meg azokkal a hernyóforma izékkel... Ó, gondolta magában Herzog a vonaton, hogy meggyötrik a nők a tulajdon testüket! Nekünk pedig tűrnünk kell mindezt, oda kell néznünk, oda kell hallgatnunk, oda kell figyelnünk, be kell lélé-

geznünk az illatukat. És Zelda, ez a kicsit már ráncos arcú asszony, akinek húsos orrlikait kitágította a gyanakvás, akire óriási hatással volt Herzog furcsa állapota (mert Herzogban most sok realitás volt, nem úgy, mint barátságos hangulataiban) – Zelda tehát az igazságot emlegette neki.

– Nem voltam mindig rendes hozzád? – kérdezte Zelda. – Hiszen jól tudod: én nem vagyok olyan, mint a többi közönséges kertvárosi háztartásbeli.

– Miért? Azért mert Herman azt mondja, hogy ismeri Luigi Boscollát, azt a csirkefogót?

– Ne csinálj úgy, mintha nem értenél, Moses.

Herzog nem akarta megbántani Zeldát. Hirtelen megvilágosodott előtte, miért beszél Zelda így. Azért, mert Madeleine meggyőzte őt, hogy ő – Zelda – is kivételes egyéniség. Mindenki, aki közel állt Madeleine-hoz, mindenki, aki valahogyan belebonyolódott az ő életének a színjátékába, egyszeriben kivételes egyéniség lett, rendkívül tehetséges ember, ragyogó elme. Herzog ezt a saját bőrén is tapasztalta. Most azonban, hogy kicsöppent Madeleine életéből, most, hogy visszaküldték a sötétségbe, egyszerű nézővé vedlett vissza. De azt látta, hogy Zelda néni teljesen új nézőpontból látja önmagát. Herzog még a Madeleine-hoz tartozásnak ezért a jeléért is irigyelte az asszonyt.

– Igen – mondta –, tudom, hogy nem vagy olyan, mint a többi errefelé lakó háziasszony . . .

Mert, ugye, olyan más a konyhád, mint az övék, olyan mások az olasz szabványlámpáid, a szőnyegeid, a vidéki francia bútoraid, annyira más a Westinghouse-hűtőszekrényed, a nercbundád, a klub, ahová kártyázni jársz, annyira mások az agyrekeszeid.

Biztos vagyok benne, hogy őszinte voltál. Legalábbis

nem voltál őszintétlen. A hamisítatlan őszinteség ritka dolog.

– Madeleine meg én szinte olyan viszonyban vagyunk, mint két testvér – mondta Zelda. – Akkor is szeretném őt, ha tudomisén mit követne el. De nyugodtan mondhatom, hogy nagyon rendesen viselkedett és viselkedik. Rendes ember ő.

– Hülyeség!

– Éppoly rendes, mint te.

– Azt hiszi, egy férj csak afféle áru, amit, akár valami süteményestálat vagy frottírtörülközőt, vissza lehet vinni az üzletbe, kicserélni.

– Zátonyra futott a kettőtök házassága. Neked is megvannak a magad hibái. Tudom, hogy nem tagadod.

– Hogyan is tagadhatnám?

– Basáskodó vagy és komor. Töprengésre hajlamos.

– Igaz, igaz.

– Nagyon igényes vagy, követelőző. Meg önfejű. Azt mondja Madeleine, halálra fárasztottad, mindig mindenben a segítségét kérted, a támogatását.

– Mindez igaz. Sőt. Hirtelen vagyok, könnyen dühbe gurulok, elkényeztetett ember. Hát még? Folytasd.

– Könnyelmű nőügyeid voltak.

– Amióta Madeleine kidobott – talán. Próbáltam visszaszerezni az önbecsülésemet.

– Nem, nem! Még amikor javában házasok voltatok.

Zelda szája kemény vonalba rándult.

Herzog érezte, hogy elpirul. Mellében valami rosszullétet okozó, forró nyomást érzett. Elszorult a szíve, s homlokán nyomban kiütött a veríték.

– Madeleine megnehezítette a dolgomat – dünnyögte. – Szexuálisan is.

– Na igen. Persze, te idősebb vagy ... De hát hagy-

juk a múltat – mondta Zelda. – Nagy hibát követtél el, amikor elástad magad vidéken, hogy befejezhesd azt a munkádat – a tanulmányt a tudomisénmicsodáról. Nem sikerült befejezned, ugye?

– Nem.

– Hát akkor mi a fenének kellett?

Herzog próbálta megmagyarázni – elmondta, hogy a tanulmány végén ki akarta fejteni, hogy korunk körülményeit, létfeltételeit új szemszögből kell nézni, hogy az életet az egyetemes emberi kapcsolatok újjáteremtésével lehet csak elviselhetővé tenni, hogy fel kell számolni az utolsónak fennmaradt romantikus tévedést, mármint az Én egyedülvalóságát, felül kell vizsgálni a régi nyugati, fausti ideológiát, és tanulmányozni kell a Semmi társadalmi jelentését. És még mást is elmondott. De aztán megálljt parancsolt magának, mert Zelda nem sokat értett az egészből, s ezért nyilván meg volt sértve, kivált mivel saját nézete szerint ő igazán nem volt afféle közönséges háztartásbeli.

– Mindez tényleg nagyon szépen hangzik – mondotta Zelda. – Persze bizonyára nagyon fontos tanulmányt írtál. De nem erről van szó. Ostobaság volt tőled, hogy elástad magadat, meg őt, egy fiatal nőt, Berkshire-ban, ahol nem volt társasága.

– Csak Valentine Gersbach, meg Phoebe.

– Igen. Nagyon rossz dolog volt. Különösen télen. Igazán okosabb lehettél volna. Madeleine-nak börtön volt az a ház. Borzasztó sivár lehetett. Főzni, mosogatni. Meg folyton csitítani a gyereket, különben botránynak csaptál. Mesélte Madeleine. Junie sírása zavart a gondolkodásban, s olyankor kirohantál a szobádból, ordítozva.

– Igen, ostoba voltam. Tökfej. De többek között éppen ezen a problémán törtem a fejem. Hogy tudniillik az

ember szabad lehet, de nincs tartalma a szabadságának. Tátongó üresség az egész. S közös volt az érdeklődési körünk Madeleine-nal, hiszen ő tanult ember.

– Azt mondja, diktátorként viselkedtél, szabályszerű zsarnok voltál. Hogy terrorizáltad őt.

Úgy látszik, valamiféle csődbe ment uralkodó volnék, gondolta magában Herzog, akárcsak a papám, a fejedelmi méltóságú bevándorló és közepesen eredményes szeszcsempész. S persze az élet szörnyű volt odakint Ludeyville-ben, elismerem. De hát nem azért vettük-e azt a házat, mert éppen Madeleine akarta, s nem akkor költöztünk-e oda, amikor ő akarta? S nem tett-e meg mindent, ő, Moses, még Gersbachék részére is, hogy együtt mehessenek el vidékről mindnyájan?

– Hát még mire panaszkodott? – kérdezte.

Zelda egy pillanatig rajta nyugtatta a tekintetét, mintha azt fürkészte volna, elég erős lesz-e Herzog, hogy elviselje, ami következik. Aztán azt mondta:

– Önző voltál.

Aha! Most már értette. Az ejaculatio praecox!

Elkomorult az arca, hevesen dobogott a szíve.

– Egy ideig volt valami baj – mondta azután. – De az utolsó két évben már nem. Más nőkkel kapcsolatban pedig alig fordult elő velem ilyesmi.

Megalázó magyarázkodás. Ha akarta Zelda, elhitte, ha nem akarta, nem, s így Herzog a vádlott szerepébe süllyedt, aminek következtében persze borzasztó hátrányba került. Nem mondhatta Zeldának, hogy „gyerünk a hálószobába, majd bebizonyítom, hogy nem igaz a vád", s nem tudott írást felmutatni Wandától vagy Zinkától sem. (Amikor a még mindig mozdulatlan vonatban visszagondolt rá, hogy milyen balul sikerült ez a dühösen buzgó magyarázkodása, nevethetnékje támadt, de

csak halvány mosoly futott át az arcán.) Micsoda aljas cinkosság volt itt Madeleine meg Zelda között... meg mások között is. Némely asszony nem törődik vele, mennyire megsebzi a férfit. Zelda szerint minden nőnek joga van elvárnia férjétől az éjszakánkénti szerelmi kielégülést, a biztonságot, a pénzt, a bundákat, az ékszereket, a takarítónőket, az ágyneműt, a ruhákat, a kalapokat, a mulatókat, a klubtagságot, az autókat, a színházjegyeket!

– Egy férfi sem tudja kielégíteni az olyan nőt, aki nem kívánja őt! – mondotta Herzog.

– Nos! Hát éppen ez az.

Moses felelni akart, de úgy érezte, ismét csak valami ostoba kitörésre futná. Megint elsápadt, és nem szólt. Szörnyű kínban volt. Olyan rossz volt az egész, hogy már nem is mondta magában – mint régebben gyakran –, hogy jól bírja a szenvedést. Szótlanul ült a helyén. Odalentről felhallatszott a ruhaszárító gép zakatolása.

– Moses – szólalt meg Zelda –, szeretném, ha valamiről meg lennél győződve.

– Miről?

– A mi kapcsolatunk természetéről. – Herzog már nem Zelda sötétre mázolt szemhéját fixírozta, hanem egyenesen belenézett az okos, barna szempárba. Zelda orrcimpája kissé megfeszült. – Mert mi még most is jó barátok vagyunk – mondotta.

– Hát... – mondta Herzog. – Én szeretem Hermant. És szeretlek téged.

– Én a jó barátod vagyok, Moses. És őszinte ember.

Herzog most meglátta a saját tükörképét a vonatablakban. És újra hallotta akkori szavait:

– Igen, azt hiszem, te rendes ember vagy.

– Hiszel nekem, ugye?

– Szeretnék hinni neked, természetesen.

– Jó lenne, ha hinnél. Én a te érdekedet is a szívemen viselem. Rajta tartom a szemem a kis Junie-n.

– Hálás vagyok érte.

– De Madeleine jó anya. Felesleges aggódnod. Nem hancúrozik férfiakkal. Pedig folyton hívogatják telefonon, folyton koslatnak utána. Hát persze. Madeleine nagyon szép és nem mindennapi típus, hiszen olyan okos. Odalenn, Hyde Parkban rögtön a válás után elkezdtek futkosni utána a férfiak – meglepne, ha tudnád, hogy ki mindenki hívogatta...

– Úgy érted, hogy a jó barátaim közül, ugye?

– Ha Madeleine amolyan felelőtlen, éjszakázó nőcske volna, minden ujjára jutna férfi. De tudod, milyen komoly teremtés. Persze, Moses Herzogok sem teremnek minden bokorban. Nehéz téged pótolni, hiszen olyan okos vagy és olyan kedves. No, akárhogy is van, Madeleine folyton otthon kuksol. Mindent újra végiggondol – az egész életét. És nincs férfi az életében. Nekem aztán elhiheted.

Persze, ha veszedelmes embernek véltél engem, kötelességed volt hazudni. És jól tudom, hogy ijesztő volt a külsőm, dagadt volt a képem, vérben forgott a szemem. *Tudom: a női hazudozás kimeríthetetlen téma. A ravaszkodás izgalmai. Szexuális cinkosságok, összeesküvések. Jól beletanultál. Figyeltelek, amikor nyaggattad Hermant, hogy vegyen egy második kocsit; tudom tehát, hogy milyen szajha módra tudsz viselkedni! Azt gondoltad akkor, hogy esetleg megölöm Madyt és Valentine-t. De hiszen amikor megtudtam a dolgot, elmehettem volna a zaciba, s vehettem volna egy revolvert! Sőt – ami még egyszerűbb lett volna – az apám hagyott egyet az író-*

asztalában; de még most is ott van. Nem vagyok én bűnöző, nem hajlok én az ilyesmire. Én csak magamnak vagyok ijesztő. Mindegy, Zelda: most már látom, menynyire élvezted a helyzetet, hiszen túlcsorduló szívvel hazudni bizonyosan duplán izgalmas volt.

A vonat most hirtelen kifutott a peronról, be az alagútba. Az átmeneti elsötétítés mozdulatlanságra kényszerítette Herzog tollát. Simán gördült a vonat a csöpögő falak mentén. Kis villanygyertyák égtek porlepte mélyedésekben. Mindenféle vallástól függetlenül. Aztán hosszú lejtő következett; a vonat kibújt a föld alól, s a folyóparton robogott tovább, a hirtelen támadt fényben, a nyomornegyedek fölött, a felső Park Avenue közelében. A Kilencvenedik utca keleti végében nyitott tűzcsapból fröcskölt a víz, a gyerekek testhez tapadó alsónadrágban ugrándoztak a vízsugár elől, sikoltozva. Most Harlem fülledt, sötét, forró levegőjű spanyol negyede mellett haladt el a vonat; távolabb, jobb kéz felől terült el a Queens, téglából épült vastag társadalmi dokumentum, csupa piszok az egész atmoszférája.

Herzog tovább írt: *Sose fogom megérteni, mit akarnak a nők. Mi a fenét akarnak? Fejes salátát esznek, és embervért isznak.*

Long Island Sound fölött egyszerre kivilágosodott és fokozatosan tisztult a levegő. Sima volt a víztükör és derűs, lágy kék színű; vidáman zöldellt a fű, közte csupa vadvirág – a kövek közt sok mirtusz meg szamóca.

Most már mindent tudok Madeleine-ről, ismerem az egész furcsa, csúnya, perverz igazságot. Ezt az írást Herzog ezzel be is fejezte.

De aztán ugyanolyan nagy sebességgel szántotta tovább a papírt, csak éppen más ügyben. Egy régi chicagói

barátjának írt, Lucas Asphalternak. Lucas zoológiát adott elő az egyetemen. *Mi ütött beléd? Gyakran olvasom az újságban az úgynevezett színes rovatot, de sose gondoltam volna, hogy a barátaimról is olvashatok úgynevezett emberi érdekességű történeteket. Képzelheted hát, mennyire megdöbbentett, amikor fölfedeztem a nevedet a New York Postban. Megbolondultál? Tudom, hogy imádtad azt a te majmodat, és őszintén sajnálom, hogy kimúlt. De azért igazán nem kellett volna a szájába lehelned, s úgy próbálni életre kelteni. Különösen mivel Rocco tébében halt meg, és bizonyára hemzsegtek rajta a bolhák.* Asphalter egészen sajátságos módon ragaszkodott az állataihoz, s Herzog azt gyanította, hogy igyekszik emberré formálni őket. Makaómajma, Rocco, nem volt valami mulatságos teremtmény, sőt: makacs volt és nyűgös, meg sápadt is, akár valami rosszkedvű zsidó nagybácsi. Persze, miért is lett volna derűsebb küllemű, hiszen a tüdővész emésztette?! Asphalter maga jó kedélyű ember volt; a gyakorlati dolgok nemigen érdekelték; az egyetemi értelmiség perifériáján élő tanárok kategóriájába tartozott, bölcsészdoktorátusa nem volt, összehasonlító anatómiát adott elő. Vastag krepptalpú cipőben járt, foltos orvosi köpenyt viselt; haját régen elvesztette, meg a fiatalságát is, szegény Luke. Haját hirtelen vesztette el, egyetlenegy fürtje maradt a homloka tájékán, úgyhogy annál feltűnőbb volt a szép szeme, az ívelt szemöldöke, s annál sötétebbnek, szőrösebbnek látszott az orrlika. Remélem, nem nyelte le Rocco bacilusait. Azt mondják, hogy valami új, a réginél veszedelmesebb tenyészet szabadult rá az emberiségre, és hogy fokozódik a tébé-veszély. Asphalter negyvenöt éves s agglegény. Apja valamikor egy Madison utcai népszálló tulajdonosa volt. Fiatalabb éveiben Herzog gyak-

ran járt ott látogatóban. S jóllehet tíz-tizenöt évig nem kerültek különösen közel egymáshoz Asphalterral, az utóbbi időben egyszerre csak sok közös vonást, közös érdeklődést fedeztek fel egymásban. Sőt: Herzog Asphaltertól tudta meg, mit művel Madeleine, és hogy milyen szerepet játszik az ő – Herzog – életében Gersbach.

– Sajnálom, de meg kell mondanom neked, Mose – szólt Asphalter az irodájában –, hogy csúnyán kitolnak veled.

Két nappal az után a márciusi hóvihar után történt ez. De akkor már nem hitte volna az ember, hogy még tegnapelőtt, a héten dühöngött a tél. A Quadrangle-re néző ablak szárnya nyitva volt. Már rügyezett a sok szürke amerikai nyárfa, kipattantak hüvelyeikből a piros barkák. Mindenfelé barkák lengedeztek, csak úgy illatozott tőlük a szürke udvar zárt világa. A szomorú szemű Rocco meg csak ült a szalmaszékén; szeme fénytelen, bundájának színe akár a párolt hagymáé.

– Nem bírom nézni, hogy hülyét csinálsz magadból – folytatta Asphalter –, úgyhogy inkább megmondom neked. Van a laboratóriumunkban egy asszisztensnő, ő szokott vigyázni a kislányodra este, és ő szólt nekem, hogy a feleséged . . .

– Mi van vele?

– . . . meg Valentine Gersbach . . . Folyton ott van az a pasas a Harper Avenue-n.

– Persze hogy ott van. Tudom én azt. Az egyetlen megbízható ember, amerre szem ellát. Megbízom benne. Mindig nagyon jó barátom volt.

– Igen, tudom. Tudom, tudom – hajtogatta Asphalter. Sápadt, kerek arcán sok a szeplő, nagy szeme sötét, vizenyős, és mivel bánkódott Moses miatt, ábrándosságá-

ban is keserű. – Persze hogy tudom – folytatta. – Valentine emeli Hyde Park társadalmi életének fényét, már amennyi ebből a társadalmi életből megmaradt. Hogy is lehettünk meg valaha nélküle? Hiszen olyan nagyon barátságos, olyan nagy lármát csap, amikor a skótokat meg a japánokat utánozza azon a harsány hangján. Elfojt minden más társalgást. Csupa vitalitás. Igen, csupa életkedv. És mivel te hoztad őt ide, mindenki azt hiszi, hogy a te kebelbarátod. És ezt mondja ő is. Csak hát . . .

– Csak hát micsoda?

Feszültséggel a hangjában, de nagyon csendesen kérdezte Asphalter:

– Hát te nem tudod?

És elsápadt.

– Mit kellene tudnom? – kérdezte Herzog.

– Pedig oly természetesnek vettem, hogy tudsz vagy legalábbis gyanítasz valamit, hiszen olyan intelligens vagy, messze az átlagon felül . . .

Most valami szörnyűség fog lesújtani rá. Herzog felkészült.

– Madeleine-t gondolod? Hát persze, én megértem, hogy néha-néha . . . hiszen még fiatal nő . . . és kell neki a . . .

– Nem, nem – mondta Asphalter. – Egyáltalán nem néha-néha. – És kibökte:

– Folyton.

– Kivel? – kérdezte Herzog. Egyszerre minden vér a fejébe tódult, s éppoly gyorsan és teljes mértékben ki is szállt az agyából. – Úgy gondolod, hogy Gersbachhal?

– Bizony.

Asphalter most már egyáltalán nem tudott uralkodni az arcidegein. Fájdalmában egészen megpuhult az arca. Kicserepesedett az ajka, szinte megfeketedett.

Herzog elordította magát:

– Nincs jogod így beszélni! Nincs jogod ezt mondani!

Megbotránkozva bámult Lucas arcába. Minden elhomályosult előtte, egyszerre betegnek, gyengének érezte magát. Mintha összezsugorodott volna a teste, mintha kiszívtak volna belőle minden erőt, mintha egészen kiürült és megbénult volna. Majdnem elvesztette az eszméletét.

– Gombold ki az inggallérod – szólt Asphalter. – Úristen, csak nem fogsz elájulni?! – Leszorította Herzog fejét. – Tedd a térded közé a fejed – mondotta.

– Hagyj már felegyenesedni – kérlelte Herzog, de verítékes, forró volt a feje, és úgy maradt, kétrét görnyedve, amíg Asphalter első segélyben részesítette.

A hatalmas barna majom pedig egész idő alatt mereven nézte őket. Mellén karba tett kezek, piros, kiszáradt szemek – komorsága szinte észrevétlenül elárasztotta az egész helyiséget. A halál, gondolta magában Herzog. Tévedés kizárva. Ez az állat haldoklik.

– Jobban vagy? – kérdezte Asphalter.

– Nyisd ki az ablakot. Ezek az állattani épületek olyan büdösek.

– Nyitva van az ablak. Egész idő alatt nyitva volt. Nesze, igyál egy pohár vizet.

Papírpoharat nyomott Herzog kezébe, aztán így folytatta:

– Végy be egy ilyen tablettát. Illetve először ezt itt, aztán azt a zöldes-fehéret. Prozin. Nem tudom kivenni a vattát az üveg szájából. Hiszen az *én* kezem reszket.

Herzog visszautasította az orvosságot.

– Luke... Tényleg igaz ez? Madeleine és Gersbach...? – kérdezte.

Asphalter májfoltos arcára nagyfokú idegfeszültség ült ki; úgy nézett Herzogra a sötét szemével – nagy szeretettel.

– Az isten szerelmére – mondotta –, csak nem képzeled, hogy kitalálok ilyesmit?! Valószínűleg nem voltam valami tapintatos veled. Azt hittem, hogy azért körülbelül sejted... De mindegy: száz százalékig igaz, amit mondtam.

Ott állt előtte Asphalter, a koszos laboratóriumi köpenyben, s bonyolult, tehetetlen mozdulatot tett, mintha csak azt akarta volna mondani: „Hát itt van, feltártam előtted mindent." Nehezen, akadozva lélegzett.

– *Semmit* sem tudtál? – kérdezte.

– Semmit.

– De hát nem látod, hogy minden stimmel? Nem látod, hogy összeállnak az egyes mozzanatok?

Herzog az íróasztalnak támaszkodott, és erősen összeszorította az ujjait. A lengedező barkákat nézte, a vöröses, lilás barkákat. Nem összeroppanni, nem meghalni – életben maradni, ez volt minden, amit remélhetett.

– Ki mondta neked? – kérdezte.

– Geraldine.

– Kicsoda?

– Gerry... Geraldine Portnoy. Azt hittem, ismered. Ő szokott vigyázni esténként Madynél a kislányra. Különben a kórbonctan-laboratóriumban dolgozik.

– Micsodában?!

– Az anatómiai laboratóriumban, az orvosi egyetemen, itt a sarkon. Vele járok. Egyébként te is jól ismered ezt a lányt, hallgatód volt. Akarsz beszélni vele?

– Nem! – mondta Herzog gorombán.

– Nos, Geraldine írt neked egy levelet. Ideadta ne-

kem, és azt mondta, rám bízza, átadom-e neked vagy sem.

– Most nem tudom elolvasni.

– Azért csak vedd át – mondta Asphalter. – Hátha később el akarod olvasni.

Herzog a zsebébe gyűrte a borítékot.

A vonat plüss-ülésén, bőrönd-íróasztalát a kezében tartva, Herzog azon töprengett, miközben száztíz kilométeres óránkénti sebességgel száguldottak át New York állam határán, hogy vajon miért nem sírt ott, Asphalter irodájában. Általában elég könnyen fakadt sírva, s Asphalterral szemben nem voltak gátlásai, hiszen oly régi barátok voltak, s az életmódjuk, a környezetük, a szokásaik, a vérmérsékletük annyira hasonló. Amikor azonban Asphalter meglibbentette a fátylat, és föltárta az igazságot, valami nagyon rossz szabadult el ott, a Quadranglere tekintő irodahelyiségben; valami nyers és forró, akár holmi szag; vagy mint az emberhez tartozó csúnya valami, szinte tapintható. Nem illett oda a könny. Túlságosan torz volt az egész ügy, mindent egybevéve túlságosan furcsa, valamennyi érintett számára. Aztán meg, ugye, Gersbach is gyakran sírt, mégpedig különleges érzelmi hatásfokon. Nagylelkűségről tanúskodó, pirosasbarna szemében gyakori vendég volt a forró könny. Hiszen csak néhány nappal azelőtt, amikor Herzog leszállt az O'Hare repülőtéren, és megölelte kislányát, ott volt Gersbach is, és az erőteljes, testes ember szemében az együttérzés könnyei csillogtak. Nyilván annyira felhúzta magát, gondolta Herzog, hogy még értem, miattam is tudott sírni. Némelykor már azt is bánom, hogy van arcom, orrom, szájam, mert Gersbachnak is van.

Igen, Roccóra akkor már rátelepedett a halál árnyéka.

– Átkozottul kellemetlen ez az egész – szólt Asphal-

ter. Egy kicsit még szívta a cigarettáját, de csakhamar elnyomta. Hosszú csikkekkel volt tele a hamutartó: Asphalter napi két-három csomag cigarettát fogyasztott.

– Igyunk valamit – folytatta azután. – Vacsorázzunk együtt. Elviszem Geraldine-t a Beachcomberhez. Nézd meg jól a lányt, alakítsd ki róla a véleményed magad.

Mármost: Herzog nem hagyhatott figyelmen kívül bizonyos Asphalterral kapcsolatos különös körülményeket. Lehet, hogy én befolyásoltam, lehet, hogy a magas érzelmi hőfokom átruházódott rá. Szívébe zárta azt a töprenkedő, szőrös majmot! Különben hogyan is magyarázhatná meg az ember azt a mérhetetlen izgalmat – karjaiba vette Roccót, szétfeszítette a száját, és belelehelt! Az a gyanúm, hogy Luke igen rossz idegállapotban lehet. Meg kell próbálnom, hogy az egész valóját képzeljem magam elé, úgy gondoljak rá – a különösségeivel, a furcsaságaival együtt.

Jól tenném, ha tébé-vizsgálatnak vetném alá magad. Fogalmam se volt, hogy...

Herzog félbeszakította az írást. Az étkezőkocsi pincére járta végig a vonatot, csengettyűvel. De Herzognak most nem volt ideje evésre. Éppen egy másik levélbe kezdett bele.

Kedves Byzhkovski professzor! Nagyon köszönöm Varsóban tanúsított kedvességét. Egészségi állapotom következtében nem lehetett valami nagy öröm az Ön számára a találkozásunk. Ott ültem a lakásán, s mialatt ő mindent elkövetett, hogy elindítsa a társalgást, én a *Trybuna Ludu*-ból papírcsákókat meg papírhajókat fabrikáltam. A professzor – erőteljes, magas ember, homokszínű tweed sportöltöny, bricsesz, Norfolk-zakó – bizonyára csodálkozott. Meggyőződésem, hogy kedves ember. Olyan jóságos kék szeme van. Kövér, de jó formájú

arc, gondolkozó, férfias. Én csak tovább hajtogattam a papírcsákókat – biztosan a gyerekekre gondoltam. A professzor felesége vendégszerető módon hajolt oda hozzám, s megkérdezte, akarok-e dzsemet a teámba. Fényesre politúrozott régi bútor, Közép-Európa letűnt korszakából – de hát ez a mostani korszak is tűnik lefele, talán gyorsabban, mint valamennyi előző. *Remélem, megbocsát nekem. Nemrégiben alkalmam volt elolvasni az Ön Nyugat-Németország amerikai megszállásáról írt tanulmányát. Jó néhány tény, amit Ön felsorakoztat, igen kellemetlen.* De hát engem sose konzultált se Truman elnök, se Mr. McCloy. *Be kell vallanom, hogy sose tanulmányoztam oly behatóan a német kérdést, mint ahogyan kellett volna. Nézetem szerint egyetlen kormány sem mondja meg az igazat. Ott van aztán a keletnémet kérdés, amelyet az Ön monográfiája még csak nem is érint.*

Hamburgban a bordélynegyedben kóboroltam. Előzőleg azt mondták, feltétlenül nézzem meg. A kurvák egynémelyike német katonacsizmát viselt a fekete alsóneműhöz, és lovaglóostort csattogtatott az ablakból a járókelők felé. Az a sok vörös arcú, hívogató, vigyorgó szajha. Hideg, öröm nélküli nap volt.

Tisztelt Uram! – írt Herzog. – *Ön igen türelmes a Bowery negyed csavargóival; bemennek az Ön templomába, ott részegen összeesnek, ürülékükkel bemocskolják a padokat, a sírköveken palackokat törnek szét, és más egyéb bosszantó dolgokat művelnek. Bátorkodom azt tanácsolni Önnek, hogy mivel temploma ajtajából ellátni a Wall Streetre, magyarázza meg egy pamfletben, hogy a Bowery csak emeli a Wall Street jelentőségét. A Skid Row a Wall Streettel ellentétes jellegű intézmény, így hát szükség van rá. Emlékeztesse az embereket Lá-*

zár és a gazdag ember históriájára. Lázár létezése különlegesen élvezetessé teszi a gazdag ember számára a fényűzést, mintegy külön honorálja. Bár, ami azt illeti, nem hiszem, hogy annak a gazdagnak olyan csuda jó lenne az élete. Ha viszont szabadulni akarna a fényűzéstől, a Skid Row életmódja várja. Ha Amerikában lenne szép szegénység, erkölcsös szegénység – bizonyosan felforgató tényezőnek tekintenék. Ezért hát a szegénységnek nálunk feltétlenül csúnyának kell lennie. Úgyhogy a topisok voltaképpen szintén a Wall Streetnek dolgoznak. De hát Beasley tiszteletes vajon honnan szerzi a dohányt?

Erről még nem gondolkodtunk eleget.

Aztán ezt írta Herzog: *Marshall Field & Co., Hitelosztály. Nem vagyok többé felelős Madeleine P. Herzog adósságaiért. Március 10. óta nem vagyunk már férj és feleség. Ne küldjenek tehát nekem több számlát – a legutóbbi alaposan főbe kólintott, több mint négyszáz dollárról szólt. A válás után végrehajtott vásárlásokért. Persze előbb kellett volna írnom – az úgynevezett hiteliidegközpontba,* – Van-e egyáltalán ilyesmi? s ha igen, hol található? –, *de átmenetileg sehogyan sem tudtam eligazodni a világban.*

Kedves Hoyle professzor! Nem egészen értem, hogyan nyilvánul meg a gyakorlatban az arany-pórus-elmélet. Azt hiszem, azt értem, hogy a nehezebb fémek – a vas, a nikkel – a Föld középpontjába jutnak. De mi a helyzet a könnyebb fémek koncentrációjával? S amikor Ön a kisebb bolygók – például a mi szerencsétlen Földünk – kialakulását fejtegeti, olyan kötőanyagokról beszél, amelyek a lecsapódott anyag agglomerátumait kötik le ...

Odalent viharosan dübörögtek a vonatkerekek. Erdők, legelők tűntek fel és tűntek el, meg mellékvágányok

rozsdahüvelyes sínei, emelkedő-süllyedő, száguldozó távíródrótok, jobb kéz felől pedig a tengerszoros kékje, mélyebben, erőteljesebben, mint az imént. Aztán helyi vonatok zománcozott vázai, egymásra halmozott ócska karosszériák, keskeny-, komor-ablakú, ódon új-angliai malmok körvonalai suhantak el; falvak és kolostorok; meg vontatóhajók a dagadozó hullámú, rostos víz hátán; azután fenyőültetvények, élettől duzzadó, rőt színű talajon a tűlevelek. Úgy, úgy, gondolta magában Herzog, elismerve, hogy a világegyetemről alkotott képzetei meglehetősen alapfokúak, úgy, úgy, széttöredezik a burok, és külön kis világok keletkeznek, láthatatlan mágneses küllők, amelyek segítségével a testek pályájukon tartják egymást. Az asztronómusok magyarázataiból azt hinné az ember, hogy valami palackban rázzák föl azokat a gázokat. Később azután, sok milliárd év meg fényév múlva, egyszerre csak itt van ez a gyerekes, de azért csöppet sem ártatlan teremtmény, fején szalmakalap, mellében szív, tiszta is, meg gonosz is, s megpróbál képet – különben nagyon bizonytalan képet – alkotni magának erről a nagyszerű szövevényről.

Kedves Dr. Bhave! – kezdte újra Herzog az írást. – *Olvastam az Ön tevékenységéről az* Observer*-ben, s akkor azt hittem, hogy csatlakozni szeretnék az Ön mozgalmához. Mindig is nagyon szerettem volna erkölcsös, hasznos, tevékeny életet élni. De sose tudtam, hol kezdjem. Utópista mégse lehet az ember. Mert ha az lesz, nehezebb ráeszmélnie, hogy mi tulajdonképpen a kötelessége. Az viszont, hogy nagybirtokosokat beszéljen rá az ember, hogy földjeik egy részét adják oda a szegényparasztoknak* ... Az a sok sötét bőrű ember gyalog járja be Indiát. Herzog szinte látta csillogó szemüket, meg a világító szellemüket. Nem a nagy történelmi távlatokkal

kell kezdeni: a mindenki előtt nyilvánvaló igazságtalanságokat kell először felszámolni. *Nemrégen láttam a* Pather Panchali-*t. Gondolom, ismeri, hiszen a témája éppen az indiai falvak élete. Különösen két dolog ragadott meg: amikor az öregasszony a kezével kanalazza a kukoricamálét, és aztán kimegy a gyom közé, meghalni; s amikor a kislány meghal az esőben.* Herzog – szinte egyedül volt a moziban – együtt sírt a gyermek anyjával, amikor megkezdődött a hisztériás halottsiratő muzsika. A muzsikus valami népi fúvós hangszeren játszott, zokogást utánzott, meg halálhörgést. New Yorkban is esett az eső, akárcsak abban az indiai faluban. Herzognak fájt a szíve. Neki is van kislánya, s az ő anyja is szegény asszony volt. Ő – Herzog – liszteszsákokból készült lepedőn aludt gyerekkorában. A Ceresota volt a célnak legmegfelelőbb fajta.

Herzog nemrégiben arra gondolt – amúgy határozatlanul –, hogy ludeyville-i házát és birtokát fölajánlja a Bhave-mozgalomnak. De hát mit csinált volna mindezzel Bhave? Hindukat telepített volna a Berkshire-vidékre? Nem lett volna jó nekik. Különben is: ott volt a jelzálog. Csak adományozni lehet, mintegy „tagsági díj"-ként; ennek fejében külön nyolcezer dollárt kellene befizetnem, s az adóhivatal még csak kedvezményben sem részesítene érte, mert a külföldre irányuló jótékonyság valószínűleg nem számít. Pedig milyen jót tenne vele Bhave, ha elfogadná azt a házat. Az a ház volt Herzog életének egyik legnagyobb baklövése. Boldog álomban vásárolta; romos volt és ódon, de hatalmas lehetőségeket rejtett magában – nagy, öreg fák, és szabályos, szép kertek, amelyeket majd szabad idejében rendbe hoz. A birtok már évek óta elhagyatott volt, s területére be-betörtek a vadkacsa-vadászok és a szerelmespárok. S amikor

Herzog megvette a birtokot, a szerelmespárok és a vadászok néhányszor megtréfálták. Egyik éjszaka bejött valaki, s egy lefödött tálban használt havikötőt tett az asztalra, éppen oda, ahol Herzog a romantikáról írt tanulmányának jegyzeteit tartotta. Így fogadták hát a bennszülöttek. Az öngúny múló fénye villant át Herzog arcán, miközben a vonat réteken, napsütötte fenyőerdőkön száguldott át. Mondjuk, hogy elfogadom a kihívást. S akkor ma én lennék Moses, a fehér szakállas öreg zsidó Ludeyville-ből, aki elaggott masinával nyírja a füvet a szárítókötelek alatt, és mormotákat eszik.

Most Birsebába írt, unokafivérének, Asernek: *Megemlítettem a minap édesapád egy régi fényképét: a cári hadsereg egyenruhájában ábrázolja az öreget. Megkértem Helen nővéremet, keresse elő.* Aser valamikor a Vörös Hadseregben harcolt, meg is sebesült. Most villamoshegesztő, komor külsejű, egészséges fogsorú férfi. Mosesszel együtt nézték meg a Holt-tengert. Fülledt idő volt. Egy sóbánya bejáratánál ültek le, hűsölni. És Aser azt kérdezte:

– Nincs egy fényképed az édesapámról?

Tisztelt Elnök Úr! Rádión hallgattam az Ön legutóbbi optimista üzenetét, s amondó vagyok, hogy ami az adókat illeti, a tények nem látszanak igazolni az Ön derűlátását. Az új törvények igen sok hátrányos megkülönböztetést tartalmaznak, s azt hiszem, hogy csak súlyosbítani fogják a munkanélküliséget, mivel meggyorsítják az automatizálást. Ez pedig azt jelenti, hogy a nagyvárosok utcáit – amelyeken amúgy is túl kevés a rendőr – még jobban hatalmukba kerítik a serdülők bandái. Túlnépesedés okozta feszültség, a faji kérdés . . .

Tisztelt Dr. Heidegger professzor! Szeretném tudni, mit ért Ön azon a kifejezésen, hogy „a köznapi létbe

való bukás"? Mikor történt ez? S hol állottunk mi, amikor megtörtént?

Mr. Emmett Strawforth, Közegészségügyi Minisztérium, U. S. A. – írt tovább Herzog. – *Kedves Emmett! Láttalak a televízión, amint éppen hülyét csináltál magadból. Mivel együtt jártunk egyetemre (M. E. Herzog, 1938-as évfolyam), úgy érzem, nyugodtan megmondhatom neked, mi a véleményem a filozófiádról.*

Herzog ezt áthúzta, s új levelet címzett meg, mégpedig a *New York Times*-nak. *Tisztelt Szerkesztő Úr! A radioaktív poresőről folyó vitában egy kormányszolgálatban álló tudós, dr. Emmett Strawforth, néhány kollégájának álláspontját megismételve, megint csak a Kockázat Filozófiáját fejtegette a tv-ben. A poreső problémáját különben most már egyebek között a vegyszeres rovarirtásnak, a talajvíz fertőzésének problémája is súlyosbítja. Nekem éppen annyi komoly gondot okoz a tudósok társadalmi és etikai érvelése, mint a mérgezés többi, fent említett formája. Lásd: dr. Strawforth megjegyzéseit Rachel Carsonról, dr. Teller előadását a radioaktivitás genetikus hatásairól. Dr. Teller nemrégiben azt fejtegette, hogy az új divatú, szűk nadrágok esetleg ártalmasabbak lehetnek az ivarmirigyekre, mint a radioaktív poreső, merthogy növelik a test hőmérsékletét! Olyan emberekről, akiket nagyon tisztelt a saját nemzedékük, gyakran derült már ki, hogy közveszélyes őrültek voltak. Vegyük például Haig tábornokot. Az emberek százezreit fullasztotta bele Flandria mocsarába. Lloyd George pedig kénytelen volt hozzájárulását adni, mert hát Haig fontos, köztiszteletben álló vezető volt. Az ilyen embernek egyszerűen megengedik, hogy azt csinálja, ami neki tetszik. Mily nagy paradoxon: aki heroinnal él, húszévi fegyházra ítélhető, pedig csak önmaga ellen vé-*

tett ... Ebből aztán mindenki láthatja, hogyan értem a dolgot.

Dr. Strawforth azt mondja, hogy a radioaktivitás kérdésében a Kockázat Filozófiája alapján kell állást foglalnunk. Hirosima óta (Mr. Truman egyébiránt Vérzőszívűeknek gúnyolja azokat, akik kétségbe vonják akkori atombomba-döntésének helyességét) a civilizált országokban a kockázaton alapul az élet (hiszen ezek az országok olyan egyensúlyi viszonynak köszönhetik fennmaradásukat, amelynek a félelem az alapja). Dr. Strawforth is ezzel érvel. De azzal folytatja, hogy az emberéletet az üzleti élet kockázati befektetéseivel hasonlítja össze. Micsoda ötlet! A nagytőke nem hazardíroz, ezt a részvényhalmozás ügyében legutóbb folytatott vizsgálat is megmutatta. Legyen szabad felhívnom a figyelmét Tocqueville egyik jóslatára. Azt mondta, hogy a modern demokráciákban kevesebb lesz a bűncselekmény, de több a bűnös egyéni szenvedély. Pedig azt kellett volna mondania, hogy kevesebb lesz az egyéni bűncselekmény és több a kollektív. E kollektív – vagy szervezett – bűnözés jelentős részének éppen a veszélycsökkentés, a kockázatcsökkentés a célja. Persze tudom én, hogy nem gyerekjáték ennek a mi több mint kétmilliárd lakosú bolygónknak az ügyeit rendben tartani. Már maga ez a szám is szinte csoda, és minden gyakorlati elgondolásunkat halomra dönti. Egyelőre kevés értelmiségi fogta föl, hogy milyen társadalmi következményei vannak e mennyiségi átalakulásnak.

A mi civilizációnk: burzsoá civilizáció. Nem marxista értelemben használom ezt a kifejezést. Gyáva kukac! *A modern művészet és vallás lexikonjaiban burzsoá gondolat az, hogy a világegyetem a mi használatunkra teremtődött, és arra való, hogy kényelmet, biztonságot,*

megélhetést nyújtson nekünk. A fény, ugyebár azért terjed másodpercenként negyedmillió mérföld sebességgel, hogy mi villanyfénynél fésülködhessünk, és elolvashassuk az újságban, hogy a sertéshús ma olcsóbb, mint tegnap. Tocqueville a jólétre való törekvést a demokratikus társadalom egyik legerősebb ösztönző-tényezőjének tekintette. Nem vehetjük tőle rossz néven, hogy lebecsülte ugyanennek a törekvésnek a romboló hatását.

Megőrültél te, Herzog, hogy ilyeneket írsz a *New York Times*-nak?! Hiszen több millió keserű voltaire-i elme van a világon, tele van a lelkük dühös szatírával, és mást se csinálnak, csak keresik a legélesebb, a leggyilkosabb szavakat, fordulatokat. Inkább verset írj, te tökkelütött. Különben is: miért neked lenne igazad, hiszen te most csak szórakozol, ők azonban szervező tevékenységet folytatnak! Végeredményben az *ő* vonatukon utazol most. Vagy talán nem? S a vasutakat bizony nem szórakozásból építették. Rajta, írj egy verset, ronts nekik azzal a nagy keserűségeddel. A vezércikk-oldalra verseket is szoktak nyomni, kitöltőanyagnak. De azért Herzog csak folytatta a levelét. *Nietzsche, Whitehead meg John Dewey is ír a Kockázat kérdéséről... Dewey azt mondja, hogy az emberiség nem bízik önnön természetében, s valami kívülről vagy felülről jövő stabilitást igyekszik találni, a vallásban vagy a filozófiában. Szerinte az, ami elmúlt, gyakran egyenértékű a tévessel, a hibással.* Moses most fékezni kezdte önmagát: térjünk már a lényegre. De hát mi a lényeg? A lényeg az, hogy vannak olyan emberek, akiknek módjában áll elpusztítani az emberiséget, s hogy ezek az emberek ostobák, arrogánsak, őrültek, s könyörögnünk kell nekik, hogy ne tegyék. Vonuljanak félre az élet ellenségei. Mindenki vizsgálja meg a lelkiismeretét. Még magamban sem bíznék

meg, ha úgy foglalnék el valami felelős pozíciót, hogy előzőleg nem tartottam alapos lelkiismeret-vizsgálatot. Szeretem én voltaképpen az emberiséget? Eléggé szeretem-e ahhoz, hogy megkíméljem, ha módomban lenne felrobbantani? Öltsünk fehér leplet mindannyian, s vonuljunk, zarándokoljunk Washingtonba, Moszkvába. Vessük magunkat a földre, férfiak, nők, gyerekek, s kiáltsuk együtt: „Folytatódjék az élet – talán nem érdemeljük meg, de azért folytatódjék!"

Minden közösségben van egy olyan embercsoport, amely rendkívül veszélyes a többire. Nem a bűnözőket gondolom. Ellenük megvannak a büntető szankcióink. A vezetőket gondolom. Mindig is a legveszedelmesebb emberek akarták a hatalmat. S ezalatt a szalonokban, ahol kötelező a felháborodás, felforr a „tisztességes gondolkodású" polgárok vére.

Tisztelt Szerkesztő úr! Kénytelenek vagyunk azoknak a rabszolgái lenni, akiknek megvan a hatalmuk az elpusztításunkra. Nem beszélek én már Strawforthról. Ismerem őt még iskolás korunkból. A Reynolds Clubban sokat pinpongoztunk. Fehér arca volt (de inkább amolyan nadrágbavaló), rajta néhány májfolt, meg kövér, kunkorodó hüvelykujja, ezzel tudott falsot adni labdáinak. Ping, pong, ping, pong – a zöld faasztalon. Nem hiszem, hogy Strawforth intelligencia-hányadosa valami borzasztó magas lett volna (bár lehet, hogy az volt), de annyi szent, hogy keményen gyúrta a matematikát és a kémiát. Mialatt én csak hegedültem a mezőn. Mint az a három tücsök, June kedvenc nótájában:

Három tücsök hegedülni ment,
Cirip, sose volt csend.
Kimentek a rétre,

Pénzt nem tettek félre,
Egész nap csak húzták,
Egész este nyúzták,
A cirip-cirip nótát,
A cirip-cirip nótát.

Moses egészen földerült. Arca gyengéd ráncokba rendeződött, amikor a gyermekeire gondolt. Milyen jól tudják a gyerekek, mi a szeretet! Ami az apjához való viszonyt illeti, Marco most a hallgatagság, a tartózkodás korszakába lépett, de June most éppen olyan, mint Marco volt azelőtt. Fölállt apa ölébe, s fésülgette a papa haját. Ide-oda tipegett Moses combján. Herzog atyai mohósággal ropogtatta meg a gyermek gyenge csontjait, s amikor arcán érezte a kislány leheletét, a legmélyebb érzések kerítették hatalmukba.

Tolta, tolta a gyermek kocsiját a Midwayn, közben köszöngetett diákoknak, tanároknak, úgy, hogy csak megérintette zöld velúrkalapja karimáját; zöldebb volt az a kalap, mint a moha itt a lejtőkön, meg a réteken. S közben úgy vélte, hogy a kislány arca a bársony főkötőcske alatt nagyon hasonlít a papájáéhoz. Fekete szemével ránevetett Herzog, s mosolyráncokba gyűrődött az arca, miközben gyerekverseket mormolt:

Volt egyszer egy vénasszony,
Kosárkába ült,
És aztán egy szép napon
A holdba repült.

– Még! – kérlelte a kislány.

Hogy hogyan csinálta,
Az ő titka volt,
De mindenki látta,
Hogy seprűn lovagolt.

– Még! Még!

A tó felől fújó langyos szél nyugatnak irányította Moses lépteit; a szürke, gótikus épületek mellett sétált el. Legalább a gyerek az övé, amíg a gyermek anyja és az anya szeretője valami hálószobában vetkőznek. Ám ha a kéjvágynak és az árulásnak ebben az ölelésében az *ő* oldalukon van az élet és a természet, akkor ő, Herzog, csendben félreáll. Igen, akkor meghajtja magát és távozik.

A kalauz (ősi, pusztulófélben levő fajta egyik utolsó sarja ez a szürke arcú kalauz) elvette a jegyet Herzog kalapszalagjából. Mintha mondani akart volna valamit, mialatt lyukasztotta. Talán a szalmakalap emlékeztette őt régmúlt időkre. Herzog azonban csak írta tovább a levelét. *S ha Strawforth maga volna a filozófusok királya – még akkor is meggondolandó, adjunk-e a kezébe akkora hatalmat, hogy az élet genetikus alapjaival vacakoljon, hogy megfertőzze a levegőt és a vizeket. Tudom, hogy a felháborodásban mindig van némi különcködő nyavalygás. De hát . . .*

A kalauz kilyukasztott kartonlapot helyezett az ülés számát jelző fémtábla alá, s eltávozott; otthagyta Mosest, aki még mindig írt, bőröndjét használva asztalnak. Bemehetett volna a klubkocsiba, persze, ott aztán volt íróasztal éppen elég; de hát akkor italt kellett volna rendelnie, meg szóba kellett volna elegyednie néhány

emberrel. Különben is: most az egyik legfontosabb levelét kellett megírnia. Dr. Edvignek, a chicagói pszichiáternek.

Úgy, Edvig – írta Herzog –, *szóval Maga is benne volt a pakliban! Szánalmas dolog!* Nem, így mégsem lehet kezdeni. Újrakezdte. *Kedves Edvig! Fontos hírem van az Ön számára.* Igen, ez így sokkal jobb. Edvig azzal ingerelte fel az embert, hogy úgy viselkedett, mintha *ő* tudná a világ valamennyi újdonságát. Nyugodt férfiú ez az Edvig, protestáns, északi típus, anglokelta származású; szürkülő kis szakálla van, a haja intelligensen hullámos és magasba törő, a szemüvege kerek, tiszta, csillogó. *Elismerem, hogy nagyon rossz formában kerültem Önhöz. Madeleine ahhoz a feltételhez kötötte együttmaradásunkat, hogy pszichiátriai kezelésnek vetem alá magam. Ön talán emlékszik rá: feleségem azt állította, hogy elmeállapotom veszélyes. Megengedte, hogy magam válasszam meg a pszichiátert. Én persze azt az embert választottam, aki Barthról, Tillichről, Brunnerről stb. írt a műveiben. Különösen mivel Madeleine, jóllehet zsidó származású, katolikus hitre tért át, és volt egy keresztény korszak is az életében; én tehát azt gondoltam, hogy Ön segítségemre lehet Madeleine megértésében. S ehelyett Ön – bukott Madeleine-ra. Ezt ön nem tudja letagadni. S annál lelkesebben bukott rá, mivel tőlem megtudta, hogy Madeleine gyönyörű, hogy az esze tündöklő – bár korántsem egészen józan –, és ráadásul még vallásos is.* Így hát Madeleine és Gersbach tervezték el és irányították minden lépésemet. Kigondolták, hogy egy ilyen fejszűkítő segít majd eltávolítani az útból engem, a beteg, különlegesen neurotikus embert, aki talán egészen reménytelen eset. Akárhogy is: a kezelés legalább elfoglal, leg-

alább teljesen elmerülök a saját esetemben. Tudták, hogy a hét négy napján hol vagyok: a pszichiáternél – s így biztonságban szeretkezhettek. *Aznap, amikor először látogattam el Önhöz, közel voltam az összeomláshoz – a nedves idő, tudja, a szállingózó hó, a túlfűtött autóbusz.* Annyi viszont bizonyos, hogy a hó nem hűtött le. Az utcákat befödték a sárga falevelek. Meg aztán az az időskés nőszemély, a zöld plüsskalappal a fején, egészen fakózöld volt az a kalap, s úgy ült a fején, puha ráncokban, mint valami halálosan fojtogató zsák. De mégsem volt olyan egészen rossz az a nap. Edvig ugyanis azt mondta, nem vagyok dilis, csak egyszerűen reaktív-depressziós.

– De Madeleine azt állítja, őrült vagyok – szólt Herzog –, és hogy ...

Buzgón mondta ezt, reszketve, sajgó lelke egészen eltorzította az arcát, s fájdalmassá dagasztotta a torkát. De Edvig nyájasan szakállas mosolya megnyugtatta őt. Azután mindent megtett, hogy kihúzzon valamit Edvigből, de a tanár csak annyit volt hajlandó mondani aznap, hogy a depressziós emberek hajlamosak függőségi kényszerképzetek kialakítására, és – amikor a függőség megszűnése, elvesztése fenyegeti őket – hisztériára.

– És persze – tette hozzá dr. Edvig – abból, amit ön elmondott, arra kell következtetnem, hogy ön sem hibátlan. A felesége pedig, azt elöljáróban meg kell állapítanom, nagyon ingerlékeny lehet. Mikor hagyta el az Anyaszentegyházat?

– Hát ezt nem tudom biztosan. Régebben azt hittem, hogy már jó ideje. De a legutóbbi hamvazószerdán kormos volt a homloka. Mondom neki: „Azt hittem, Madeleine, már nem vagy katolikus. De mit látok a két

szemed között? Csak nem hamut?" Mire ő: „Nem tudom, miről beszélsz!" Próbálta kézlegyintéssel elintézni, mintha csak az én rémlátásom lett volna, vagy valami hasonló. Pedig nem volt az rémlátás, hanem nagyon is valóságos, sötét folt. Vagy legalábbis egy fél folt, erre akár meg is esküszöm. De Madeleine magatartásából valami ilyen véleményt éreztem: „Ugyan, mit értesz te ehhez, te zsidó?!"

Herzog jól látta, hogy Edviget valósággal lenyűgözte mindaz, amit Madeleine-ról mondott neki. A professzor bólogatott, aztán fel-felütötte a fejét, az álla Herzog minden egyes mondatánál megrándult; meg-megérintette azt a jól ápolt szakállát, szemüvege csillogott-villogott, ő maga meg elmosolyodott:

– Ön úgy érzi, hogy a felesége keresztény? – kérdezte végül.

– Ő érzi úgy, hogy én farizeus vagyok – válaszolt Herzog –, folyton ezt hajtogatja.

– Igeeen? – mondta Edvig jelentőségteljesen.

– Hogyhogy igen? Ön talán egyetért vele?

– Már hogyan érthetnék egyet vele? Hiszen alig ismerem önt. De mi az ön véleménye a kérdésről?

– Ön szerint van-e joga keresztény embernek a huszadik században zsidó farizeusokról beszélni? Mert tudja, tanár úr, zsidó szemszögből nézve ez igazán nem volt a maguk legdicsőségesebb korszaka.

– Az ön véleménye szerint a felesége keresztény világnézetű?

– Az én véleményem szerint valamiféle házilag gyártott elmélete van a túlvilágról.

Herzog kihúzta magát a széken, s aztán talán némileg fontoskodva folytatta:

– Nem értek egyet Nietzschének azzal a nézetével,

hogy Jézus beteggé tette az egész világot, hogy megfertőzte a maga rabszolgaerkölcsével. Nietzsche történelemszemlélete keresztény volt: a jelent válságperiódusnak tekintette, hanyatlásnak a klasszikus nagysággal szemben, romlásnak, vésznek, amelytől meg kell menteni a világot. Ezt nevezem én keresztény világnézetnek. És ez Madeleine-ban is megvan. Sőt, bizonyos mértékben sokunkban megvan. Sokan gondoljuk, hogy valami mérgezésből kell felgyógyulnunk, hogy megváltásra van szükségünk. Madeleine megváltót akar, s engem nem tekint annak.

Edvig szemmel láthatóan ilyesféle megnyilatkozásokat várt Mosestől. Vállát vonogatta, mosolygott, analízis-anyagnak fogta föl az egészet, s látszott rajta, hogy el van ragadtatva. Szőke, szelíd ember volt a tanár, vékony csontú, de széles vállú. Rózsaszín, sőt majdnem színtelen-keretes szemüvege kopottasan-alázatos orvosi és filozófusi megjelenést kölcsönzött neki.

Fokozatosan – nem is tudom, voltaképpen, hogyan történt – Madeleine lett az analízis központi alakja; éppúgy uralkodott az analízisen, mint ahogyan uralkodott énrajtam. És uralkodni kezdett Professzor Úron is. Egyszer csak észrevettem, hogy Ön már alig várja, hogy találkozzék vele. Ön azt mondta nekem, hogy mivel az eset körülményei igen szokatlanok, feltétlenül beszélnie kell Madeleine-nal. Aztán maguk ketten mindjobban belemélyedtek a vallási vitákba. A végén Ön már Madeleine-t is kezelte. Ön azt mondta nekem, most már látja, miért nyűgöz le engem annyira ez az asszony. Mire én ezt feleltem: „Ugye, megmondtam Önnek, hogy egészen rendkívüli nő. Ragyogóan okos szuka. Félelmetes." Így hát legalább megtudta, kedves Tanár Úr, hogy engem nem valami hétköznapi nő bori-

tott ki (ha szabad ezt a kifejezést használnom). Ami Madyt illeti, az Ön átejtésével is gazdagította győzelmeinek tárházát. Mindez fokozta az érdekességét, ugyebár. Mivel akkoriban éppen a bölcsészdoktorátusára készült, orosz vallástörténetből (ha jól tudom), a kezelés, amiben Önnél részesült – szeánszonként huszonöt dolcsiért –, hónapokon át tartó előadássorozattá alakult át a keleti kereszténységről. Utána pedig különös tünetek jelentkeztek Madeleine-nál.

Először azzal vádolta Mosest, hogy magándetektívet bérelt, s azzal figyelteti őt. Madeleine némileg angolos beszédmóddal kezdte a vádaskodást, s Herzog az idők folyamán megtanulta, hogy ez a modor és ez az akcentus közelgő vihar biztos előjele.

– Abban a tévhitben leledztem – mondotta az asszony –, hogy okos ember vagy, és nem egy ilyen szembetűnő figurát szerződtetsz.

– Szerződtetek? – csodálkozott Herzog. – Kit szerződtettem én?

– Hát azt a szörnyű alakot, azt a messziről bűzlő, kövér, sportzakós frátert! – Madeleine tökéletesen biztos volt a dolgában, s gyilkos tekintetet lövellt Herzogra. – Ne is merészeld tagadni. Minden kritikán aluli a viselkedésed.

Herzog látta, mennyire elsápad a felesége – így hát azt mondogatta magában, hogy szőrmentén kell bánni vele, a brit szigetekről importált modor felhánytorgatásától pedig különösen óvakodni kell.

– De, Mady – mondotta –, ez valami fatális tévedés!

– Dehogy tévedés! Csak hát álmomban sem gondoltam volna, hogy ilyesmire vetemedjél.

– De hiszen azt se tudom, miről beszélsz.

Madeleine hangja megremegett, hangereje fokozódott:

– Te disznó! – mondta hevesen. – Ne nyájaskodj itt nekem! Ismerem a piszkos trükkjeidet, valamennyit. – Aztán üvöltésbe tört ki: – Ezt kikérem magamnak! Nem tűröm, hogy engem egy hekus kövessen mindenhová!

Csodálatos szemei úgy meredtek Herzogra, hogy egészen belevörösödtek.

– De hát miért figyeltetnélek én téged, Mady? Nem értem. Minek kellene a nyomára jönnöm?

– A F-f-field áruház körül követett az az ember, egész délután – mondta Madeleine. Gyakran dadogott, amikor dühös volt. – F-f-fél óráig vártam a női m-m-mosdóban, és amikor kijöttem, még mindig ott ólálkodott. Aztán pedig az alagútban ... amikor v-v-virágot vettem.

– Talán meg akart ismerkedni veled az a fickó! Nekem semmi közöm ahhoz az alakhoz, az biztos.

– Márpedig hekus volt az illető – erősködött Madeleine. Ökölbe szorította a kezét. Ajka ijesztően elvékonyodott. Egész testében reszketett.

– Amikor ma délután hazaértem – folytatta –, a szomszéd ház verandáján ült.

Moses elsápadt.

– Mutasd meg nekem azt az embert, Mady – szólt. – Odamegyek hozzá, és ... Csak mutasd meg nekem.

Edvig paranoid epizódnak minősítette az esetet.

– Igazán így lenne?! – kiáltott fel Herzog.

Kicsit fontolgatta magában a dolgot, aztán érzelemtől átforrósodott hangon kérdezte:

– Ön tényleg azt hiszi, hogy káprázat volt az egész?

Csak nem azt gondolja, hogy a feleségem megzavarodott? Hogy őrült?

S tágra nyílt szemmel nézett a doktorra.

Edvig nagy óvatosan válaszolt, jól megrágva minden szavát:

– Egyetlenegy ilyen incidens még nem az őrültség jele. Pontosan az, amit mondtam: paranoid epizód.

– De hát akkor is, Madeleine beteg. Nálam mindenesetre betegebb.

Ó, a szegény nő! Klinikai eset. Igazán nincs jó állapotban. Moses mindig különleges részvétet érzett betegek iránt.

– Ha valóban úgy áll a dolog, ahogy ön mondja, akkor vigyázni fogok minden lépésemre, minden mozdulatomra – nyugtatgatta Edviget. – Vigyáznom kell a feleségemre.

A könyörületességet – mintha nem ütköznék éppen elég akadályba manapság – mindig holmi morbid tünetként fogják gyanúba, azt hiszik róla, hogy szadomazochizmus, vagy más efféle perverzitás. Minden magasrendű vagy erkölcsös törekvést a szélhámosság gyanújába kevernek. Régi szavainkkal, kifejezéseinkkel tiszteljük ezeket a dolgokat, de még az idegeinkben is tagadjuk vagy eláruljuk őket. Annyi bizonyos: Edvig nem üdvözölte Moses fogadkozását, hogy vigyázni fog Madeleine-re.

– Tájékoztatnom kell az ön feleségét – mondotta Edvig –, hogy van benne ilyen paranoid hajlam.

Madeleine-t azonban, úgy látszik, egyáltalán nem zavarta a paranoid káprázatok ellen irányuló szakorvosi intelem. Azt mondotta: nem éppen újdonság a számára, hogy nem normális. Higgadtan fogadta a dolgot.

– Legalább sose fogok unatkozni – mondotta Herzognak.

De ez még korántsem volt minden. Egy-két hétig a Field áruház teherautója szinte mindennap megállt a ház előtt: ékszert, cigarettadobozt, kabátot, ruhát, lámpát, szőnyeget hozott, garmadával. Madeleine nem emlékezett ezekre a vásárlásaira, és a számla tíz nap leforgása alatt ezerkétszáz dollárra rúgott. Válogatottan szép árucikkeket hozott az autó, s ez némi elégtételül szolgált. Madeleine még a maga kis elmezavarában is nagystílűen csinált mindent. Moses nagyfokú gyengédséget érzett a felesége iránt, amikor visszaküldte az árut. Edvig pedig azt jósolta, hogy Madeleine sosem fog valódi pszichózisba esni, de élete végéig kísérteni fogják az ilyen rohamok. Szomorú, gondolta magában Moses, de talán némi elégedettség is áradt a sóhajtásából. Nincs kizárva.

A Field-féle teherautó látogatásai egyik napról a másikra megszűntek. Madeleine újra belemélyedt a tanulmányaiba. Egy éjszaka azonban, a rendetlen hálószobában, amikor már mindketten meztelenek voltak, Herzog felhajtotta a takarót, és megjegyezést tett a takaró alatt elhelyezett régi könyvekre (valami ódon orosz lexikon hatalmas, poros köteteire). Madeleine ezt nem tudta elviselni. Ordítozni kezdett férjével, az ágyra vetette magát, leszaggatott lepedőt-takarót, földhöz vágta a könyveket, tíz körmével tépdeste a párnákat, miközben vadul, fojtottan sikoltozott. A matrac műanyag huzatát csavargatta, marcangolta, közben sipítozva, artikulálatlan hangon átkozta férjét. Szája sarkában valami különös fehér tajték jelent meg.

Herzog helyre tette a felborult állólámpát:

– Madeleine... Nem gondolod, hogy szedned kellene valami orvosságot ez ellen a...

Ostoba módon kinyújtotta a kezét, hogy nyugtatólag megsimogassa Madeleine-t, mire az asszony hirtelen fölegyenesedett, és arcul ütötte, de nagyon ügyetlenül, úgyhogy nem is fájt. Nekiment a férjének, ököllel; de nem asszonyi módra ütögette, hanem bokszolt, mint valami utcai verekedő. Herzog megfordult, s így az ütések a hátát érték. De tűrnie kellett. Hiszen ez az asszony beteg.

Talán jobb is, hogy nem ütöttem vissza. Ha visszaütök, talán visszanyerem a szerelmét. Annyi azonban bizonyos, hogy az ilyen válságok alkalmával tanúsított nyájasságom felbőszítette a feleségemet. Azt hiszem, úgy fogta föl a dolgot, hogy túl akarok tenni rajta keresztényi türelemben. Tudomásom van róla, hogy akkoriban Ön az agapéról s más hasonló emelkedett eszmékről beszélgetett vele, de ha én adtam akár csak a legcsekélyebb jelét az ilyesminek, Madeleine őrjöngeni kezdett. Azt hitte, svindlizek. Az ő paranoid elméjében én a kezdetleges összetevőimre bomlottam. Ezért gondolom, hogy ha akkor megverem, talán megváltozik a magatartása. A vadaknál talán a paranoia a normális lelkiállapot. S ha az én lelkemben, az én divatjamúlt lelkemben magasrendű érzelmek jelentkeznek, elismerést úgysem kaptam volna értük. Semmi esetre sem Öntől, hiszen tudom, hogyan vélekedik Ön a jó szándékokról. Olvastam az Ön értekezését a kálvinizmus lélektani realitásáról. Remélem, nem veszi zokon, ha megmondom: rohadt, kicsinyes, zsémbes egy felfogás nyilvánul meg ebben a műben az emberi természetről. Ez az én véleményem az Ön protestáns freudizmusáról.

Edvig higgadtan hallgatta Herzognak a hálószobai

támadásról szóló beszámolóját, kicsit el is mosolyodott. Aztán megkérdezte:

– Ön szerint miért történt ez?

– Talán a könyvek miatt – válaszolta Herzog. – Hogy nem hagyom tanulni. Ilyesmi. Ha azt mondom neki, hogy koszos a lakás, meg büdös, Madeleine azt hiszi, hogy a szellemi képességeit kritizálom, és hogy vissza akarom kényszeríteni a házimunkához. Hogy nem tartom tiszteletben az ő egyéniségét, a jogait...

Edvig érzelmileg csöppet sem reagált kielégítően. Megfelelő érzelmi reakcióért Valentine Gersbachhoz kell fordulni, gondolta magában Herzog. Így hát neki panaszolta el gondját-baját. De amikor becsöngetett Gersbachékhoz, először az ajtót nyitó Phoebe Gersbach ridegségével találta magát szemben (s nem tudta mire vélni a hideg fogadtatást). Az asszony lefogyott, megsápadt, ideges, kiszáradt nő benyomását keltette. Persze – gondolta most Herzog, miközben mellette szaguldott, emelkedett, süllyedt, tárulkozott a connecticuti táj, és csillogott az Atlanti-óceán víztükre –, persze, Phoebe akkor már tudta, hogy férje Madeleine-nel hál. S Phoebének nem volt más hivatása, nem volt más életcélja, mint megtartani a férjét, és megvédeni gyermekét. Ő hallotta meg a csöngetést, ő nyitotta ki tehát az ajtót az ostoba, érzelmes, szenvedő Herzog előtt. Herzog azért jött, hogy a barátjával beszéljen.

Phoebe nem volt erős asszony; véges volt a lelkiereje. Akkor bizonyára túljutott már az irónia fázisán. Ami pedig a szánalmat illeti – ugyan, miért sajnálta volna Herzogot? Azért, hogy megcsalják? Oly közönséges eset volt az ilyesmi, hogy – Phoebe szerint – egyikük sem vehette komolyan. Madeleine testének birtoklását Phoebe különben sose tartotta valami nagy sláger-

nek. Talán szánhatta volna Herzogot a hülye intellektualizmusáért, azért a tojásfejű értelmiségiekre jellemző esetlenségért, ahogyan a magasröptű lelki élet kategóriáiba igyekezett beskatulyázni a maga búját-baját; vagy szánhatta volna egyszerűen a szenvedéséért. De valószínű, hogy Phoebe érzelmi kapacitása csak a saját kis életére terjedt. Moses különben bizonyos volt benne, hogy Phoebe őt hibáztatja Valentine becsvágyának fokozódásáért: Gersbach, a közéleti férfiú; Gersbach, a költő; Gersbach, a tv-intellektuel, aki a Hadasszán tart előadást Martin Buberről. Mert Gersbachot maga Herzog vezette be Chicago kulturális világába.

– Val a szobájában van – mondta Phoebe. – Bocsáss meg, nekem elő kell készítenem a gyereket a templomra.

Gersbach éppen könyvespolcot szerelt fel. Határozott, súlyos, lassú mozdulatokkal méricskélte a fát meg a falat, s rajzolgatott a gipszre. Mesterien bánt a vízszintezővel; vizsgálgatta a tipliket. Széles, barnapiros, értelmes arc, széles mellkas; a műláb miatt ferde testtartás – s figyelmét a villanyfúrógép következő áldozatának kiválasztására látszott összpontosítani, miközben hallgatta Herzognak Madeleine különös támadásáról szóló beszámolóját.

– Éppen készültünk lefeküdni.

– És? – Gersbachon látszott, hogy erőlteti a türelmet.

– Mindketten meztelenül.

– Megpróbáltál valamit kezdeményezni? – kérdezte Gersbach, s hangjába némi szigor vegyült.

– Én? Nem. Madeleine sáncot épített maga köré orosz könyvekből. Kijevi Vlagyimir, Tyihon Zadonszkij. Az én ágyamban! Nem elég, hogy az őseimet üldözték ezek az emberek! Madeleine tűvé teszi értük a könyv-

tárakat. A könyvrakományok legaljáról ássák ki ezeket a köteteket, ötven éve egy lélek sem vette ki őket a könyvtárból. Tele a lepedőnk sárga papírdarabkákkal.

– Már megint szemrehányást tettél neki?

– Talán. Egy kicsit. Asztal alatt, ágy alatt, mindenütt tojáshéj, csontok a sertésbordából, üres konzervdobozok... June-nak sem tesz jót az ilyen példa.

– No, itt követted el a nagy hibát! Madeleine nem bírja elviselni azt a zsörtölődő, házsártos hanghordozásodat. Ezt meg kell neked mondanom őszintén, ha azt akarod, hogy rendbe hozzam a kettőtök dolgát. Senki előtt sem titok, hogy ti kettőtöket szeretlek legjobban a világon. Ezért hát figyelmeztetnem kell téged, *haver,* ne lovagolj a piszlicsár részletkérdéseken. Hagyd a fenébe a tyúkszart, légy komoly és őszinte.

– Tudom – mondta Herzog –, hogy Madeleine régóta tartó válságos időszakban van. Igyekszik megtalálni önmagát. Azt is tudom, hogy én nem mindig találom el a megfelelő hangot. Edviggel is beszéltünk erről. Vasárnap este azonban...

– Egészen biztos, hogy nem akartál Madeleine-nal?...

– Biztos. Történetesen előző este közösültünk.

Gersbach rendkívül dühösnek látszott. Égő pirosbarna szemét Mosesre szögezte:

– Ezt nem kérdeztem – jelentette ki. – Én vasárnap estéről kérdeztelek. Az isten pofozza meg, tudd meg végre, mi a helyzet: ha nem vagy hozzám őszinte, a kisujjamat sem mozdíthatom érted.

– Miért ne lennék én őszinte hozzád? – csodálkozott el Moses Gersbach hevességén, kegyetlen, izzó tekintetén.

– Pedig nem vagy az. Fenemód kitérő válaszokat adsz.

Moses – Gersbach átható, pirosbarna tekintetének tüzében – mérlegelte a vádat. Próféta-szeme van ennek a Gersbachnak, olyan szeme, mint egy *sofat*nak, egy bírónak Izraelben, egy királynak. Titokzatos ember ez a Valentine Gersbach.

– Előző este közösültünk – mondotta. – De mihelyt végeztünk, Madeleine villanyt gyújtott, elővette valamelyik porlepte orosz könyvét, a mellének támasztotta, és nyomban olvasni kezdett. Még szinte el sem vált a testünk, már nyúlt is a könyvért. Egyetlen csók, egyetlen végső simogatás nélkül. Csak az orra rándult egyet.

Valentine bágyadtan mosolygott:

– Talán jobb lenne, ha külön aludnátok.

– Igen, voltaképpen be tudnék költözni a kislány szobájába – mondotta Herzog. – De az a helyzet, hogy June egyébként is nyugtalan. Fenn mászkál éjszaka. Egyszerre csak fölébredek, és ott találom őt az ágyamnál. Gyakran bepisil. Érzi ám a feszültséget ő is.

– No, ebből elég volt. Ne keverd bele a kislányodat.

Herzog lehajtotta a fejét. Úgy érezte, még egy pillanat, és elönti szemét a könny. Gersbach felsóhajtott, aztán lassan járkálni kezdett a falnál – hajolt egyet és fölegyenesedett, megint hajolt, megint fölegyenesedett, akár valami gondolás.

– Múlt héten már megmagyaráztam neked . . . – mondotta.

– Mondd el még egyszer – kérte Herzog. – Rossz idegállapotban vagyok, hiszen tudod.

– Jó. Figyelj rám. Végiggondoljuk még egyszer az egészet.

A bánat sokat ártott Herzog csinos arcának, sőt kifejezetten eltorzította azt. Mindenki, akit valaha megbántott az elbizakodottságával, úgy érezhette volna, ha

látja őt, hogy íme, bosszút állt Herzogon – oly sebzett, oly megviselt volt Moses képe. Szinte nevetséges volt ez a hirtelen változás. Azok a kiselőadások pedig, amelyeket Gersbach tartott neki – nos, ezek olyan vehemensek, olyan gorombák voltak, s a tetejébe oly nevetségesek, valóságos paródiái egy ál-intellektuel magasabbrendűségre, mélységre, minőségre törekvésének. Moses az ablaknál ült, a hidegen tündöklő napon, úgy hallgatta barátját. A függöny, az aranyvésetű rudakkal, a karnissal, ott feküdt az asztalon, könyvek társaságában.

– Egy dolog felől biztos lehetsz, *bruder* – mondotta Valentine –, hogy ebben az ügyben én mindenféle érdek nélkül foglalok állást. Mindennemű előítélet nélkül.

Valentine előszeretettel használt jiddis kifejezéseket, sőt előszeretettel használta őket rosszul. Herzog olyan miliőből származott, ahol a jiddist finomkodva beszélték. Ösztönös sznobériával hallgatta tehát Valentine mészáros-, fuvaros-, proletár-kiejtését, és ezt el is könyvelte magában... Úristen! Még mindig ezek az ősi, családi előítéletek! Egy letűnt világ képtelenségei!

– Hagyjuk a züfecolást – folytatta Valentine. – Tegyük fel, hogy te egy jakhec vagy, sőt, hogy egy bűnöző. Akkor is: semmi – érted, semmi! – sem ingathatja meg az irántad érzett barátságomat. Nem üres duma ez, s te ezt nagyon jól tudod, Moses. Azt is lenyelem, amit elkövettél ellenem.

– Én? Teellened? – döbbent meg ismét Herzog.

– Hagyjuk most már a fenébe. El van ásva. Tudom, hogy Mady utálatos ringyó. De hát azt hiszed, hogy én még sose akartam jól seggbe rúgni a feleségemet?! Phoebét, azt a rüfkét?! Mindegy, ilyen az asszonyi természet.

Gersbach a helyére rázta hajkoronáját, e mély tűz-

pirosban játszó ékességét. Hátul, a tarkón a borbély brutális munkát végzett vele.

– Tudom, hogy egy ideig nagyon is gondját viselted a feleségednek, Moses. Oké. De hát ha egyszer olyan ronda pasas az apja, meg egy olyan vacak perszóna az anyja, hát mit csinálhat az ember. Ne várj te hálát tőlük!

– Persze, persze. De hát mégiscsak... húszezer dollárt költöttem, körülbelül egy év alatt. Az egész örökségemet. Most megvan az a rohadt vityillónk a Lake Parknál, egész éjjel robognak arra a vonatok. A lefolyókból árad a bűz. Csupa szeméttel, hulladékkal, ócska orosz könyvvel, a gyerek szennyes holmijával van tele az egész ház. Én pedig viszem vissza az üres üvegeket a kereskedésbe, porszívózom, papírt égetek, és szedegetem össze az étkezésekről megmaradt csontokat.

– Próbára tesz téged az a cafat, Moses. Jelentős ember vagy; professzor; kongresszusokra hívnak meg, kiterjedt nemzetközi levelezésed van. A feleséged azt akarja, hogy ismerd el az ő fontosságát is. Te egy *ferimmter mensch* vagy.

Ezt már nem tudta elviselni Moses; úgy érezte, ettől függ a lelki üdve:

– Nem *ferimmter. Berimmter* – mondta halkan.

– Fe vagy be, kinek fontos ez? Talán nem is a hírneved ingerli Madeleine-t, hanem az önzésed. Pedig igazi jó *mensch* lehetne belőled, Moses. Megvan hozzá minden adottságod. Csak elcseszel mindent azzal a szar önzéseddel. Pedig nagy tét forog kockán. Egy értékes ember – és szeretet híján tönkremegy. Aztán – késő bánat...

Valentine-nal csak úgy beszélhetett az ember, mint valami királlyal. Lenyűgözte az embert. Mintha királyi

jogart tartott volna a kezében. Király is volt Valentine, az érzelmek királya, s a lelkének mélysége volt az ő királysága. Kisajátított minden olyan érzelmet, indulatot, érzést, ami csak körüllengte őt, mintegy istenadta vagy szellemi jogként. Többre ment velük, mint más közönséges halandó, ezért hát egyszerűen birtokába vette valamennyit. Nagy ember volt, s az ilyen nagy ember, ugye, csak az igazságot mondhatja. (Már megint az igazság!) Herzognak gyengéje volt a nagyság, még a mondvacsinált nagyság is (de vajon *egészen* mondvacsinált nagyság volt-e a Gersbaché?).

Kimentek a szabadba, kicsit szellőztetni a fejüket, a friss téli levegőn. Gersbach nagy viharkabátban, övvel a dereka körül, hajadonfőtt; gőzölgött a lehelete, utat tört magának a hóban azzal a mindent ledöngölő műlábával. Moses a szemére húzta fakózöld velúrkalapját. Nehezen bírta a fényt.

Valentine úgy beszélt, mint valami szörnyű vereség után újjáéledt férfiú, mint aki olyan szenvedéseken ment keresztül, amelyeket csak kevesen tudnak felfogni. Édesapja érelmeszesedésben halt meg. Őt magát sem fogja elkerülni ez a betegség, vallotta Gersbach, abban fog meghalni. Méltósággal beszélt a halálról – méltósággal, ez a helyes kifejezés! – döbbenetesen ég a szeme, csillogón éles a tekintete, gondolta magában Herzog, forró és ragyogó, akár a lelke.

– Amikor elvesztettem a lábamat... – mondotta Gersbach. – Hétéves voltam. Saratoga Springsben történt. Rohantam a léggömbárus után. Az meg csak fújta a sípját. Rövidítendő az utamat, átvágtam a teherpályaudvaron, átmásztam a kocsik alatt. Szerencse, hogy mihelyt a kerék levágta a lábamat, a fékező rögtön rám talált. Becsavart a kabátjába, és gyorsan bevitt a kór-

házba. Amikor magamhoz tértem, vérzett az orrom. Egyedül voltam a kórteremben.

Moses figyelmesen hallgatta a történetet. Változatlanfehéren csillogott a táj.

– Egy vércsepp a padlóra pottyant – folytatta Gersbach. – Amint szétspriccelt, megpillantottam az ágy alatt egy kis egeret, bámulta a vérfoltot. Aztán hátrált; mozgott a farka, mozgott a bajsza. A helyiség pedig megtelt ragyogó napfénnyel.

(Van, amikor a nap is viharosan süt, itt azonban minden békés, mérsékelt, nyugodalmas, gondolta magában Herzog.)

– Külön kis világ volt az ott, az ágy alatt – folytatta Gersbach. – S akkor ébredtem rá, hogy az egyik lábam . . . nincs többé.

Valentine bizonyára letagadta volna, hogy a könnyek önsajnálatból jelentek meg a szemében. Ugyan, hagyjuk már a fenébe *azt* az ügyet, mondotta volna. Nem saját magát sajnálja ő, hanem az akkori kisfiút. Moses is százszor mondott már el önmagáról szóló történeteket, úgyhogy nem vehette rossz néven, hogy Gersbach gyakran ismétli önmagát. Minden embernek megvannak a maga válogatott költeményei. Gersbach azonban majdnem minden ilyen alkalommal sírt, s ez nagyon különös volt, mert ilyenkor összeragadtak azok a hosszú, kunkorodó, rézvörös szempillái; gyengéd volt ilyenkor, de a külseje mégis durva, arca széles és kemény, borostás, az álla meg kifejezetten brutális. S Moses elismerte, hogy a saját értékrendszere alapján is az az ember a különlegesebb, aki többet szenvedett, és készségesen belátta, hogy Gersbach többet szenvedett, hogy a tehervonat kerekei alatt kiállott szenvedése feltétlenül nagyobb volt, mint bármi, amin ő, Moses, valaha is keresztülment.

Gersbach elgyötört arca falfehér volt, s szinte átszúrták vörös szakállának fénylő tüskéi. Alsó ajka majdnem eltűnt a felső ajka alatt. Ó, az a nagy-nagy, forró bánata! Az az olvadozó bánata!

Edvig doktor! – írta tovább Herzog, – *Az Ön többször megismételt véleménye szerint Madeleine mélyen vallásos egyéniség. A katolicizmusra való áttérése idején, az esküvőnk előtt, többször voltam vele templomban. Világosan emlékszem... New Yorkban...*

Madeleine akarta. Egy reggelen, amikor Herzog taxin vitte a templom kapujáig, Madeleine azt mondta, menjen vele. Vele *kell* jönnie. Azt mondta, nem lehet közöttük semmiféle kapcsolat, ha Herzog nem tartja tiszteletben az ő hitét.

– De hát énnekem fogalmam sincs a templomokról általában – mondotta Moses.

Madeleine kiszállt a taxiból, gyorsan ment föl a lépcsőn, elvárta, hogy Herzog kövesse. Moses kifizette a taxit, ment az asszony után, utol is érte: Madeleine a vállával tolta meg a lengőajtót. Kezét a szenteltvíztartóba mártotta, aztán keresztet vetett – mintha csak egész életében ezt művelte volna. Valószínűleg moziban leste el. De annak az iszonyatos buzgalomnak, annak a torz döbbenetnek és könyörgésnek a kifejezése – az vajon honnan került az arcára? Madeleine, mókusgalléros, szürke kosztümben, nagy kerek kalapban, magas sarkú cipőjében előresietett. Herzog lassú léptekkel követte; levette a kalapját, közben végigsimította szürke felöltőjének gallérját. Madeleine kihúzta magát, mellét-vállát kifeszítette. Arcán az izgalom pírja. Haja a kalap alatt szigorúan simult hátra, néhány rakoncátlan fürt azonban

oldalt kifityegett. Új épület volt a templom – kicsi, hideg, sötét, a tölgyfa padokon keményen csillogott a politúr, az oltár mellett barátságtalanul meredeztek a gyertyalángok. A padok közötti folyosón Madeleine térdet hajtott. Csakhogy több volt ez, mint térdhajtás. Szinte lesüllyedt, ledobta magát, mintha el akarna terülni a földön, és oda akarná nyomni a szívét a deszkákhoz. Ezt már ismerte Moses, s két kezével beárnyékolta az arcát – úgy ült a padban, akár egy szemellenzős ló. Mit keres itt ő, a férj, az apa? A házasember, a zsidó? Minek jött ő ebbe a templomba?

Megszólaltak a csengettyűk. A pap – gyors mozgású, száraz ember – lehadarta a latin szöveget. Madeleine tiszta, magas hangja vezérszólamként csengett ki a többi közül, amikor együtt imádkozott a gyülekezet. Majd ismét keresztet vetett Madeleine. A padok közötti folyosón térdet hajtott. Azután ismét kint voltak az utcán, s Madeleine visszakapta normális arcszínét. Mosolygott, és így szólt:

– Menjünk el valami jó helyre reggelizni.

Moses a taxisofőrnek a Plaza címét mondta be.

– Nem vagyok úgy öltözve – mondta Madeleine.

– Akkor elviszlek a Steinberg-tejcsarnokba – mondta Moses –, azt különben is jobban szeretem, mint a Plazát.

De Madeleine máris rúzst kent föl, igazgatta a blúzát, helyre billentette a kalapját. Milyen szép tudott lenni! Vidám, kerek, rózsaszín volt az arca, s oly tisztakéken csillogott a szeme! Olyan más volt a nézése, mint dührohamainak ijesztően jeges tekintete – egy gyilkos tekintete. A Plaza portása elébük rohant rokokó-fedezékéből. Metsző szél fújt. Madeleine bevonult a hallba.

Pálmák, rózsaszín szőnyegek, aranyozott díszítések, egyenruhás boyok . . .

Nem látom egészen világosan, mit ért Ön azon, hogy „vallásos". Vallásos asszony is ráeszmélhet persze, hogy már nem szereti a férjét vagy a barátját. De vajon gyűlölheti-e, ha igazán vallásos? Vajon kívánhatja-e a halálát? Méghozzá a legforróbban éppen a szerelmi aktus közben! S abhoz mit szól Ön, ha a férfi a szerelmi aktus közben azt látja, hogy felesége kék szemében imádságként fanatikus hévvel csillog e kívánság tüze? Ne higgye, dr. Edvig, hogy valami naiv, egyszerű lélek vagyok. De gyakran óhajtom, hogy bár az lennék! Ha az ember nem a filozófusi pályán működik, akkor meglehetősen terhére van a lelke bonyolultsága. Azt nem várom el egy vallásos nőtől, hogy szeretetre méltó – afféle szent kiscica – legyen. De azért mégis szeretném tudni, hogyan jutott Ön arra a konklúzióra, hogy Madeleine vallásos?

Valahogyan valamiféle vallásos vetélkedő részesévé lettem. Ön is, Madeleine is, Gersbach is telebeszélték a fejemet vallással – így hát én is kipróbáltam, milyen az a vallásos attitűd. Milyen érzés alázatosan cselekedni, viselkedni? Mintha az ostoba passzivitás vagy a mazochista csúszás-mászás vagy a gyávaság – alázat, engedelmesség volna, nem pedig iszonyatos dekadencia! Milyen utálatos az egész! A türelmes Herzog Griselda! Felszereltem a külső ablakokat – csupa szeretetből! –, anyagilag gondoskodtam a gyermekemről, kifizettem a házbért, a tüzelőt, a telefonszámlát, a biztosítást, aztán összecsomagoltam és távoztam. S mihelyt kitettem a lábam, Madeleine, ez az Ön szent asszonya, fogta magát, és elküldte a fényképemet a hekusoknak. Kijelentette: ha csak arra járok, hogy lássam a kislányomat – hát azon-

nal telefonál a rendőrségi autóért. Kezében volt az elfogatóparancsom. A gyereket Valentine Gersbach hozta el hozzám és vitte haza tőlem, ugyanakkor pedig ellátott tanáccsal, vigasszal, vallással. Könyveket is hozott (Martin Buber műveit). Azt ajánlotta, tanulmányozzam ezeket a munkákat. Ideglázban olvastam az Én és te-*t, az* Isten és ember között-*et, a* Próféta hit-*et. Aztán megvitattuk Buber könyveit.*

Ön bizonyosan ismeri Buber műveit. Nem helyes egy emberből (szubjektumból) tárgyat (objektumot) csinálni. Lelki, szellemi párbeszéd útján az Én-Az viszony Én-Te kapcsolattá alakul át. Az emberi lélekbe ki-be jár az Isten. És az emberek egymás lelkébe is ki-be járnak. Olykor egymás ágyába is ki-be járnak. X. beszél Y.-nal. X. közösül Y. feleségével. X. megfogja a szerencsétlen Y. kezét, és mélyen a szemébe néz. X. vigasztalja Y.-t. S egész idő alatt újjárendezi Y. életét. Még a kiadásait is megszabja, évekre előre. Megfosztja őt a kislányától. És mindez valahogyan, titokzatos módon, vallássá mélyül. S végül X. kegyetlenebbül szenved, mint Y., hiszen ő a nagyobb bűnös! Így hát tessék, itt van, X. ki-be jár Y.-hoz. Ön azt mondta nekem, hogy alaptalanul gyanakszom Gersbachra, még arra is célzást tett, hogy ez az ellenséges gyanakvás paranoid jellegű. Tudta Ön, hogy Gersbach Madeleine szeretője? Megmondta ezt Önnek Madeleine? Nem, hiszen akkor Ön nem mondta volna nekem, amit mondott. Madeleine okkal félt, hogy magándetektív követi. Ebben semmi neurotikus nem volt. Madeleine, az Ön páciense, azt mondta Önnek, amit akart. Ön nem tudott semmiről. Ön nem is tud semmiről, Madeleine teljesen átrázta Önt. S Ön is beleszeretett Madeleine-ba, ugye? Egészen úgy, ahogy Madeleine eltervezte. Azt akarta, hogy Ön is segítségére

legyen abban a törekvésében, hogy megszabaduljon tőlem. Persze megszabadult volna tőlem mindenképpen. De azért Önben alkalmas eszközt talált. Ami engem illet, én csak az Ön páciense voltam . . .

Kedves Stevenson Kormányzó Úr! – írt tovább Herzog, és megkapaszkodott a nagyot zökkenő vonat ülésében. – *Csak egy szóra, barátom. Önt támogattam az 1952. évi elnökválasztásokon. Mint sokan mások, én is azt gondoltam, hogy a mi országunk nagy korszakának küszöbén áll, s hogy a közügyekben végre az értelem kerekedik felül – hogy valamivel nagyobb szerephez jut Emerson* Amerikai tudós-*a, s az értelmiség a jogaiba lép. De a nép ösztönösen elutasította az értelmiség mentalitását, elképzeléseit, eszméit, talán azért, mert mindezt idegennek érezte, és nem bízott benne. Inkább a látható, tapintható javakba vetette a bizalmát. Így tehát a dolgok éppúgy folynak, mint azelőtt: akik sokat gondolkoznak, azok semmit sem tesznek, s szemmel láthatóan azok csinálnak mindent, akik semmit sem gondolkoznak. Lehet, hogy Ön is ez utóbbiaknak dolgozik. Gondolom, elég kínos lehetett a Coriolanus-szerep, hogy ti. megcsókolta a választók seggét. Különösen az olyan hideg államokban, mint New Hampshire. Lehet, hogy az Ön tevékenysége mégis hozott valamelyes hasznot az utóbbi évtized folyamán:*

ország-világ látta, mily intenzíven tevékenykedik egy régimódi „humanista", s hogyan bánkódik egy „intelligens ember", amiért magánéletét föláldozta a köz szolgálatának oltárán. Mbah! Eisenhower tábornok azért győzött, mert a jelentéktelen emberek alacsonyrendű szeretetére tudott apellálni.

Miért, Herzog, ki a fenét akarsz te elnöknek? Talán valami földre szállt angyalt? Hiszen menten elgázolná a vonat, amelyen utazol.

Kedves Ramona! Ne gondolja, hogy olajra lépésem azt jelenti, hogy nem kedvelem Magát. Igenis, kedvelem! Sokszor egészen a közelemben érzem. S a múlt héten, azon az estélyen, amikor megláttam Magát a terem másik végében – virágos kalapot viselt, és a haja szinte rásimult arra a ragyogó arcára –, valami fogalmat kaptam arról, hogy milyen lehet az: a Maga szerelmesének lenni.

Herzog fölkiáltott magában: „Legyen a feleségem, Ramona! Vessen véget a kínlódásomnak!" De még ugyanabban a pillanatban meg is döbbentette őt a hirtelensége, a gyengesége, e kitörésének oly nagyon is jellegzetes volta, hiszen nyomban ráeszmélt, hogy menynyire neurotikus s mennyire tipikus tünet ez. De hát olyannak kell lennünk, amilyenek vagyunk. Ez szükségszerű. S milyenek vagyunk? Nos, itt van Herzog: próbált megkapaszkodni Ramonában, miközben szökött előle. S miközben azt hitte, hogy magához láncolja Ramonát, magamagát láncolta le; e roppant ügyes balekság esetleg csapdába eséssel végződhet. Önmaga egyéniségének kifejlesztése és megvalósítása, boldogság – e szavak jegyében követte el mindezt az őrültséget. Ó, a szegény fickó! Herzog egy pillanatra az objektív világ része lett, ahogyan lenézett önmagára. Íme, ő is tudott

mosolyogni Herzogon, ő is képes volt megvetni Herzogot. Mindegy, a kétségtelen tény: *én* vagyok Herzog. Nekem Herzognak kell lennem. Más nem tudja eljátszani ezt a szerepet. Eleget mosolygott már, ideje, hogy visszatérjen önmagába, ideje, hogy átgondolja a dolgokat. De itt ez az újabb elmezavara – egy harmadik Mrs. Herzog! Íme, az infantilis fixációk eredménye, gyermekkori traumák következménye. Az ember nem tudja levetni az ilyesmit, s otthagyni a mezőn, mint bőrét a kígyó. Nem volt még a világon szépen élni-halni képes, igazi ember. Csak beteg, tragikus alakok, vagy szerencsétlen, nevetséges bolondok léteztek eddig, akik olykor úgy reméltek megvalósítani valami eszményt, hogy nagyon kívánták a megvalósulását, rendszerint azonban úgy, hogy terrorral akarták rábírni az emberiséget, hogy higgyen nekik.

Ramona sok tekintetben kívánatos feleségnek látszott. Megértő volt. Művelt. Jól szituált a New York-i pénzvilágban. Szexuális szempontból pedig: a természet remeke. Micsoda mellek! Gyönyörű telt vállak. Mély fekvésű has. Rövid és kissé görbe, de éppen ezért különlegesen vonzó lábak. Mindene tökéletes volt. Csakhogy Herzog még nem zárta le azt a másik szerelmi ügyét (meg a gyűlölet-ügyét sem). Volt egy elintézetlen esete.

Kedves Zinka! Múlt héten rólad álmodtam. Álmomban Ljubljanában sétáltunk, és meg kellett váltanom a jegyemet Triesztbe. Sajnáltam, hogy el kell mennem. De neked így jobb volt. Havazott. Különben akkor is esett a hó, nemcsak az én álmomban. S még akkor is havazott, amikor Velencébe értem. Ebben az évben beutaztam a fél világot, s annyi, de annyi emberrel találkoztam, hogy az a benyomásom, hogy csak a halottak-

kal nem találkoztam. Pedig talán éppen őket kerestem. *Kedves Mr. Nebru! Azt hiszem, igen fontos mondanivalóm van az Ön számára. Kedves Mr. King! Alabama négerei csodálattal töltenek el. A fehér Amerikát a depolitizálódás veszélye fenyegeti. Reméljük, hogy a négerek e példája fölébreszti a többséget hipnotikus álmából. A modern demokráciában a politikai kérdés nem más, mint a közérdekű problémák realitásának kérdése. Ha ezek kiszorulnak a fantázia birodalmába, akkor a régi politikai rendnek vége. Ami engem illet, szeretném, ha valahol nyoma lenne, hogy tisztelettel adózom az Ön csoportja erkölcsi méltóságának. Nem szeretem Powellékat, akik éppoly korruptak óhajtanak lenni, mint a fehér demagógok. S nem szeretem a fekete muzulmánokat sem, akik a gyűlöletre építenek.*

Kedves Wilson Kormánybiztos Úr! Tavaly Ön mellett ültem a kábítószerek elleni kongresszuson. Herzog a nevem. Hízásra hajló pasas, a nyakán forradás, szürkülő haj, előkelő öltöny (a felesége választotta ki), rossz szabás (túlságosan fiatalos az alakomhoz képest). *Nem veszi rossz néven, ha néhány megjegyzést teszek az Ön rendőrségére? Nem egyének hibája, ha valamelyik közösségben nem sikerül fenntartani a rendet. De nekem sok gondot okoz a probléma. Van egy kislányom; a Jackson Park közelében lakik, s Ön éppoly jól tudja, mint én, hogy a parkok rendőri felügyelete igen tökéletlen. Huligánbandák veszélyeztetik az ember biztonságát, életét. Kedves Tanácsnok Uram! Feltétlenül a Pointon kellett elhelyezni a hadsereg Nike-rakétáját? Teljesen haszontalan az én véleményem szerint az az objektum, elavult, sok helyet foglal el. Van elég más, alkalmasabb terep e célra a város területén. Miért nem viszik el azt*

a hasznavehetetlen ócskaságot a városnak valami lehervadt részébe?

Gyorsan, gyorsan, még többet! A vonat száguldott a vidéki tájon, elsöpört New Haven mellett, s teljes erővel robogott Rhode Island felé. Herzog most már alig tekintett ki az árnyékos, mozdíthatatlan, nyithatatlan ablakon, s úgy érezte, hogy élénk, röpdöső szelleme valósággal árad és kitör, világosan ítélkezik, s csak a végső magyarázatokat, csak a legszükségesebb szavakat mondja ki vagy rögzíti le. Örvénylő eksztázisban volt. Ugyanakkor úgy érezte, hogy ítéletei, véleményei leleplezik a lelki alkatában rejlő uralkodni vágyást, akaratosságot, zsörtölődő hajlamot.

Kedves Moses E. Herzog! Mióta érdeklik Önt annyira a társadalmi problémák, a külvilág dolgai? Ön egészen a legutóbbi időkig ártalmatlanul tunya életmódjáról volt ismert. Hirtelen azonban az elégedetlenség és az egyetemes újítási vágy fausti szelleme keritette Önt hatalmába. Mindenkit leszól. Szidalmaz.

Tisztelt Uraim! A Tájékoztatási Szolgálat volt olyan kedves, és Belgrádból téli holmit tartalmazó csomagot küldött el címemre. Annak idején ugyanis nem akartam a hosszú alsókat magammal cipelni Olaszországba, a száműzöttek paradicsomába, *amit később alaposan megbántam. Amikor Velencébe érkeztem, havazott. A bőrönddel nem tudtam följutni a vaporettóra.*

Kedves Mr. Udall! Egy olajmérnök, akivel nemrégen a Northwest légitársaság egyik lökhajtásosán akadtam össze, elmondta nekem, hogy olajtartalékaink majdnem kimerültek, s hogy elkészültek a tervek, melyek szerint hidrogénbombával robbantják a sarki jégsapkát, hogy hozzáférhetővé váljon alatta az olaj. Hát ehhez mit szól?

Shapiro!

Herzognak igen sok mondanivalója volt Shapiro számára, s nagyon kíváncsi lett volna, miféle mondani- és megmagyaráznivalója van Shapirónak az ő számára. Shapiro nem volt valami vidám férfiú, jóllehet arcán állandóan vidám kifejezés honolt. Orrának vonala ugyan kemény volt és haragos, az ajka viszont mintha folytonos mosolyba rándult volna. Orcái kövérek és fehérek. Ritkás haját hátrasimítva viselte, s csillogott e hajzat, a húszas évek Rudolph Valentinó-i vagy Ricardo Cortez-i divatja szerint. Köpcös alakja volt Shapirónak, de elegánsan öltözködött.

Ezúttal azonban Shapiro előnyös helyzetben volt Herzoggal szemben. *Shapiro! Már régen írnom kellett volna neked, hogy elmondjam... hogy bocsánatot kérjek... hogy jóvátegyem...* De hiszen kitűnő mentségem van – gondok-bajok, betegség, rendellenességek, fájdalmak. *Pompás monográfiát írtál. Remélem, hogy ezt félreérthetetlenül írtam meg a recenziómban. Egy helyen teljességgel cserbenhagyott a memóriám, s Joachim da Florisszal kapcsolatban alaposan tévedtem.* Bocsássatok meg nekem, Te is, Joachim is. Rettenetes rossz állapotban voltam. Herzog már a bajok kirobbanása előtt vállalta, hogy bírálatot ír Shapiro tanulmányáról, s aztán már nem tudott kibújni a megbízatás alól. Egész Európán keresztül magával hurcolta a súlyos kötetet a bőröndjében. Fájt tőle az oldala; félt, hogy sérvet kap. Nem beszélve arról, hogy a repülőgépeken meg kellett fizetnie a csöppet sem olcsó túlsúlyt. Herzog folyton olvasta a könyvet, az önfegyelem kedvéért, s egyre súlyosbodó bűntudat terhe alatt. A belgrádi Metropol szállóbeli ágyában is, miközben cseresznyelét kortyolgatott, s villamosok robogtak el az ablak alatt a fagyos éjszakában.

Végül aztán Velencében nekiültem, és megírtam a recenziómat.

Most következik a mentségem, hogy miért végeztem kontár munkát:

Úgy hiszem – ezt így kell írni, mert Shapiro a Wisconsin állambeli Madisonban van –, *hallottad, hogy múlt októberben, Chicagóban becsavarodtam. Még azt megelőzően odahagytuk a ludeyville-i házunkat. Madeleine be akarta fejezni szláv nyelvészeti tanulmányait. Valami tíz nyelvészeti előadássorozatra kellett beiratkoznia, s még a szanszkrit iránt is kezdett érdeklődni. Gondolhatod, milyen buzgalommal látott neki – hiszen tudod, mennyire érdeklődő, tudod, hogy milyen heves vérmérsékletű. Emlékszel, ugye, hogy amikor két évvel ezelőtt meglátogattál bennünket vidéken, Chicagóról beszélgettünk.* Arról tudniillik, hogy biztonságos lenne-e az élet abban a nagy nyomortanya-városban.

Shapiro divatos, krétavonal-mintás öltönyben, hegyes orrú cipőben jelent meg, mintha vacsorához csípte volna ki magát, aztán leült a fűre. Shapiro profilja: a sovány ember jellegzetes arcéle. Orra kemény vonalú, a nyaka azonban gyűrött, és orcái – a szája körül – már megereszkedtek. Nagyon finom, udvarias ember Shapiro. S Madeleine mély benyomást keltett benne. Oly szépnek, oly értelmesnek találta. Madeleine persze az is. Élénk társalgás folyt. Shapiro állítólag azért jött, hogy Mosestől „tanácsot" kérjen – voltaképpen valami szívességet akart kérni –, de ehelyett inkább Madeleine társaságát élvezte. Madeleine egészen izgalomba hozta őt, és Shapiro még akkor is heherészett, amikor a kinines vizét itta. Meleg volt, de Shapiro a világért sem lazította volna meg azt a konzervatív-mintás nyakkendőjét. Csillogott az a hegyes orrú fekete cipője; és Sha-

pirónak kövér a lába, csak úgy dagadozik a rüsztje. Moses szakadt strapanadrágjában üldögélt a maga kaszálta füvön. Shapirót Madeleine nagy izgalomba hozta, egészen rendkívülien élénk volt a férfi, szinte rikácsolva nevetett, s egyre gyakrabban, egyre szertelenebbül, minden ok nélkül is. De ugyanakkor valahogy formálisabb, kimértebb, megfontoltabb lett a beszédmódja. Hosszú mondatokban beszélt, ő talán azt gondolta, hogy prousti mondatokban, de valójában csak németes, hihetetlenül bombasztikus mondatokban. „Ha minden tényezőt mérlegelünk – mondotta például –, nem merném érettebb megfontolás nélkül érdemben méltatni eme tendenciát." Szegény Shapiro! Milyen ostobán viselkedett! Az az ádáz, felhorkanó nevetése; meg az a fehér tajték a szája szélén, amikor leszólt valakit! Madeleine-t is roppant módon tűzbe hozta Shapiro, ő is magas szintű intellektuális modorát vette fel. Különlegesen fölvillanyozónak találták egymás társaságát.

Madeleine tálcán hozta ki a házból az üvegeket, a poharakat, a sajtot, a májpástétomot, a sós süteményt, a parfét, a heringet. Kék nadrág volt rajta, sárga kínai blúz, meg az a kulikalap, amit New Yorkban, a Fifth Avenue-n vettem neki. Azt állította, hogy fél a napszúrástól. Gyors léptekkel jött ki a ház árnyékából a csillogó zöld gyepre; a macska elugrott az útjából, a tálcán megcsörrent üveg és pohár. Azért sietett Madeleine, hogy egy percet se mulasszon a társalgásból. Amikor lehajolt, hogy kirakja az ételt-italt az alacsony kerti asztalra, Shapiro nem tudta levenni a szemét a feleségem feszes lastex nadrágba bújtatott fenekéről.

„Az erdő mélyére száműzött" Madeleine ki volt éhezve némi tudós társalgásra. Shapiro mindenfajta irodalomban jártas volt – minden folyóiratot elolvasott.

A világ minden táján volt folyószámlája a könyvkereskedőknél. Amikor fölfedezte, hogy Madeleine nemcsak gyönyörű, hanem a tetejébe még doktorátusra is készül szláv nyelvészetből, így kiáltott fel:

– No, ez aztán csakugyan pompás!

De közben ő maga is tudta – az affektálásával árulta el –, hogy ez a „No, ez aztán csakugyan pompás!" milyen kevéssé illik egy Chicago nyugati végéből származó orosz zsidóhoz. Egy kenwoodi német zsidó szájából még csak elviselhető lett volna (régi eredetű tőke, 1880-as évek, textilszakma). Shapiro apjának azonban nem volt pénze. Szekérről adogatta el a rothadt almákat a South Water Streeten. De azokban a foltos, rothadt almákban, meg magában a ló- és terményszagú öreg Shapiróban is több igazi élet lakozott, mint a fia tudós hivatkozásaiban.

Madeleine és rendkívül ünnepélyes látogatója az orosz ortodox egyházról beszélgettek, meg Tyihon Zadonszkijról, Dosztojevszkijről, Herzenről. Shapiro csak úgy ontotta magából a tudós utalásokat, s közben korrektül ejtette az idegen – francia, német, szerb, olasz, magyar, török vagy dán – szavakat, neveket; csak úgy odavetette mindezt, és kacagott hozzá –, ó, az a roppant szíves, fölhorkanó, hízelkedő, spontán kacaj; meg a nedvesen villogó fogak, a hátravetett fő. Haha! Ropogtak a tövisek. (Mert olyan a bolondnak nevetése, mint a tövisnek ropogása a fazék alatt...) A tücskök kórusa vidáman dalolt. Abban az esztendőben bújtak ki a földből a bájos állatkák.

Az ösztönző hatás különös dolgokat művelt Mady arcával. Orra hegye meg-megrándult, szemöldökét pedig, bár ott nem volt szükség kozmetikai beavatkozásra, ideges buzgalommal mozgatta fel-alá, mintha csak tisz-

tábban akarna látni. Dr. Edvig szerint ez is paranoiás tünet. A Berkshire lejtői között álló hatalmas fák tövében friss és sűrű volt a karcsú júniusi fű, s a közelben egyetlen ház sem rontotta a kilátást. Az élénk színű, piros szemű tücskök zömök kis teste mozdulatlanra ázott a nedves fűben; a napon azonban megszáradtak a kis dögök, s akkor aztán másztak, ugrándoztak, röpdöstek, s szűnni nem akarón énekeltek, fütyörésztek fenn a magas fákon.

Mady szívében (különös egy szerv lehet!) akkor már a kultúra, az eszmék foglalták el az Egyház helyét. Herzogot, aki mezítlábasan, szakadt nadrágban üldögélt Ludeyville gyepén, a saját gondolatai foglalkoztatták, s hiába volt tépett a nadrágja, arca akkor is a művelt zsidó úriember finom vonalú ajkakkal és fekete szemekkel ékeskedő arca volt. Figyelte, hogy felesége – akin majomszeretettel csüngött – hogyan tárja fel lelke egész gazdagságát Shapiro előtt, féltő és haragos szívvel figyelte (mert Herzog szíve sem volt ám afféle közönséges, mindennapi szív).

– Nem tudok én olyan jól oroszul, mint ahogyan tudhatnék – hajtogatta Shapiro.

– De mennyi mindent tud az én tantárgyamról! – kiáltott fel Madeleine. Nagyon boldog volt. Égett az arca, s tüzesen csillogott a kék szeme.

Új témába kezdtek: az 1848-as forradalomról beszélgettek. Shapiro már egészen átizzadta kikeményített galléját. Shapirón kívül csakis valami Horvátországból ideszakadt, dollárbolond acélipari munkásnak jutott volna eszébe, hogy ilyenfajta csíkos inget vegyen magának. Mi a véleménye Bakuninról meg Kropotkinról? – kérdezte Shapirótól Madeleine. Ismeri Comfort műveit? Ismerte. Hát Poggiolit ismeri? Persze hogy ismerte. Sze-

rinte – mármint Shapiro szerint – Poggioli bizonyos jelentős személyeket nem méltányol kellőképpen, így például Rozanovot. Igaz, hogy Rozanov némely kérdésben, például a zsidó rituális fürdő dolgában, teljességgel hibbant álláspontot képviselt – de mégiscsak nagy ember volt. Erotikus miszticizmusa pedig igencsak eredeti – igencsak. Hagyjuk csak, kérem, azokat az oroszokat! Mi mindent tettek a nyugati civilizációért, miközben állandóan elutasították és kikacagták a Nyugatot. Madeleine szinte veszedelmesen izgatott, gondolta magában Herzog. Amikor ilyen éles a hangja, amikor ez a klarinétzene tör fel a torkából, akkor – Herzog jól tudta ezt a feleségéről – szinte szétfeszítik őt a gondolatok, az érzések. Az, hogy Moses nem kapcsolódott be a társalgásba, hogy úgy ült ott, unottan, szemrehányón, mint egy tuskó (Madeleine előszeretettel használta ezt a szót), csak azt bizonyította, hogy nem becsüli a felesége intelligenciáját. Gersbach bezzeg mindig beleharsogott a társalgásba. Oly élénk stílusban beszélt, olyan mély benyomást keltő pillantásokat vetett jobbra-balra, olyan okosan nézett, hogy az ember elfelejtette megkérdezni tőle, vajon érti-e egyáltalán, hogy miről van szó.

Fennsíkon volt a ludeyville-i gyep, erdőkre, mezőkre nyílt a kilátás. Olyan volt az a gyep, mint egy nagy zöld könnycsepp; a keskenyebbik végén szilfa állott; a fát kikezdte valami halálos kór, amitől lilásszürke lett a kérge, s ugyancsak ritkult már a lombozata. Szürke szívformán fityegett le az ágakról egy sárgarigó fészke. Rejtélyessé teszi a dolgokat, ha isten fátylat borít rájuk. Ha nem volnának oly különösek, és részletekben annyira gazdagok ezek a dolgok, akkor jobban nyugton hagynának. De én az érzékeléseim foglya vagyok, afféle kényszerű szemtanú. Túlságosan izgalmasak, érdekesek a

dolgok. Közben pedig ott lakom, ebben az unalmas külsejű faházban. Herzognak gondot okozott a szilfa. Vajon ki kell-e vágnia? Sehogy sem akarta megtenni. Közben a tücskök folyton rezegtették azt a hangszert a hasukban, érdes hangú egy rezesbanda! A környező erdőkből kinézett, lebámult az a milliárdnyi piros szem, és a mindent elsöprő hanghullám egészen elborította a nyári délutánt. Herzog ritkán hallott még olyan szépet, mint ez a szűnni nem akaró, érdes hangú koncert.

Shapiro most Szolovjovot hozta szóba – az ifjabb Szolovjovot. Valóban látta-e a British Museumból az egész világot? Madeleine történetesen tanulmányozta volt az ifjabb Szolovjovot, úgyhogy elérkezett a nagy pillanata. Most elég bizalmat érzett már Shapiro iránt, úgyhogy gátlás nélkül beszélt – biztos volt benne, hogy mondanivalója méltó visszhangra talál. Kiselőadást tartott a holt orosz nagyság pályafutásáról és gondolatvilágáról. Sértett tekintettel nézett el Moses feje fölött. Nehezményezte, hogy Moses sosem figyel rá igazán; persze, mert folyton ő akar brillírozni. Pedig nem így állt a dolog: az igazsághoz hozzátartozott, hogy Moses sokszor hallotta már ugyanazt az előadást, olykor fél éjszakán keresztül. Olyankor meg se merte mondani, hogy álmos. Mindegy: viszonossági alapon kellett intézni a dolgokat, hiszen ide, a távoli Berkshire-be vonultak el a világtól, s olykor konzultálnia kellett Madeleine-nal Rousseau vagy Hegel filozófiájának problematikus pontjairól. Mert teljességgel megbízott a felesége intellektuális ítéleteiben. Mielőtt Szolovjov napirendre került, Madeleine folyton csak Joseph de Maistre-ről beszélt neki. De Maistre előtt pedig – Herzog szorgalmasan állítgatta összeg magában a listát – a francia forradalomról, Aquitániai Eleonóráról, Schliemann trójai ásatásairól, az

érzékszerveken kívüli észlelésről, a tarokkról, a Christian Science vallásáról, azelőtt pedig Mirabeau-ról; vagy talán a misztikus regényekről (Josephine Tey), avagy netán a tudományos-fantasztikus regényekről (Isaac Asimov)? Mindegy, Madeleine mindig nagy hévvel beszélt mindenről. Egyetlen állandó jellegű érdeklődése volt csupán: a detektívregény. Naponta három-négy ilyen regényt is elolvasott.

A zöld fű alatt fekete és forró volt a föld, és csak úgy árasztotta magából a nedvességet. Herzog – mezítláb volt – nagyon is megérezte.

Szolovjovról egészen természetes módon Bergyajevre terelődtek Mady gondolatai, s miközben a *Rabszolgaság és szabadság*-ról értekezett – a *szobornoszty* fogalmáról –, kinyitott egy pácolt heringgel teli üveget. Shapirónak kicsordult a nyála. Összehajtott zsebkendőjét gyorsan odanyomta a szája széléhez. Herzog emlékezete szerint Shapiro nagyon szerette a hasát. Már az iskolában is mohón, nyitott szájjal majszolta a hagymás kenyeret. Most, a fűszer- és ecetszagra egészen elhomályosult Shapiro szeme, jóllehet – mialatt zsebkendőjét kiborotvált állához szorította – végig sikerült megőriznie méltóságteljes, jovális, éles orrú, finoman-intellektuális tekintetét. Szőrtelen, kövérkés kezének ujjai azonban megremegtek.

– Nem, nem! – tiltakozott. – Nagyon köszönöm, Mrs. Herzog. Ez igazán pompás, de sajnos, gyomorbántalmaim vannak.

Bántalmai! Gyomorfekélye volt. Hiúságában azonban nem mondta meg: még utóbb valaki azt mondhatná, hogy lelki tényezők befolyásolják testi állapotát, s ez rossz fényt vetne rá. Később, a délután folyamán belehányt a mosdótálba. Ez a Shapiro biztos tintahalat evett,

gondolta magában Herzog, mivelhogy ő mosott fel utána. Vajon mért nem a klozettcsészét vette igénybe a vendég? Vagy talán nem tudott belehajolni a pocakjától?

Ez azonban már csak az utójátéka volt a látogatásnak. Nem sokkal ez utójáték előtt Gersbachék – Valentine és Phoebe – jöttek el Herzogékhoz. Kis kocsijukat a szivarfa alatt állították meg – virágzott a fa, jóllehet az ágakon még ott fityegtek a tavalyi gubók. Lengő járásával Valentine jött feléjük, utána a minden évszakban egyaránt halvány arcú Phoebe, aki panaszos hangon szólongatta férjét:

– Val! Va-al!

Phoebe éppen visszahozta a serpenyőt, amelyet Madeleine-tól kért kölcsön; egyike volt ez a darab Mady hatalmas vasedényeinek, s olyan piros, mint a rák páncélja. E látogatások gyakran deprimálták Herzogot; nem tudta volna megmagyarázni, hogy miért. Madeleine elküldte őt, hozzon még néhány összehajtható széket. Talán a szivarfa fehér harangvirágainak az áporodott méz szagához hasonló illata ingerelte Herzogot. Halvány rózsaszín erek húzódtak a virágok belsejében; duzzadtak a himportól, és sűrűn hullottak a kerti kavicsra. Túlságosan is szépek voltak. A kis Ephraim Gersbach halomba rakta őket. Herzog most örült, hogy elmehet a székekért, be, a dohos, rendetlen házba, le, a pince köves, süket magányába. Jó darabig elpiszmogott a székekkel.

Amikor visszatért, a társaság éppen Chicagóról beszélt. Gersbach zsebre tett kézzel álldogált. Közvetlenül a látogatás előtt borotválkozhatott. Fejdíszszerű hajzata mély vörösréz színben fénylett. Azt mondta éppen, hogy jobb lesz minél előbb elhúzni a csíkot ebből a sárfészekből. Mert hát, az isten szerelmére, a saratogai csata óta, amit ott vívtak, ni, ezeken a dombokon túl, az égvilá-

gon nem történt itt semmi, de semmi. Phoebe fáradtan és sápadtan szívta a cigarettáját, közben bágyadtan mosolygott, és szemmel láthatólag abban reménykedett, hogy hozzá senki sem szól egy szót sem. Magabiztos, képzett, ékesszóló emberek társaságában, úgy látszik, nagyon is érezte, hogy lompos és ügyetlen. Pedig egyáltalában nem volt buta. Ezenkívül pedig szép szemű, jó mellű, jó lábú nő volt. Csak hát tudj' isten, miért akart mindenáron holmi főnővérnek látszani, miért erőszakolta arcának gödröcskéit olyan rettentő fegyelmezett, hosszú ráncokba?

– Chicago! Oda kell elmenni! – hangoztatta Shapiro. – Egyetemi tanulmányok városa Chicago. És nagyon is szükség van ott olyan asszonykákra, mint Mrs. Herzog!

Tömd csak meg azt a nagy pofádat heringgel, Shapiro, gondolta magában Herzog, és törődj a magad szaros dolgával. Madeleine gyors oldalpillantást vetett a férjére. Boldog volt, Shapiro kijelentése hízelgett a hiúságának. Hadd hallja Moses, ha netán már elfelejtette volna, milyen kitűnő véleménnyel vannak az ő feleségéről!

Különben is, Shapiro, nem voltam én megfelelő hangulatban ahhoz, hogy Joachim da Florist és az Emberiség rejtett végzetét tanulmányozzam. Nem láttam én különlegesen rejtettnek semmit – számomra minden kínosan világos volt. Ide figyelj! Valamikor réges-régen azt mondtad – mert már diákkorodban is nagyképű voltál –, hogy egy szép napon „vitába szállunk majd egymással"; nyilván úgy értetted, hogy már akkor is lényegesen különböztek a nézeteink. Azt hiszem, ott kezdődött az egész, amikor Proudhonról beszéltünk a szemináriumon, és véget nem érően, körbe-körbe vitatkoztunk az öreg Larsonnal a civilizáció vallási alapjainak elsorvadásáról. Vajon elkoptattunk-e már valamennyi tradíciót, be-

fellegzett-e mindenféle hitnek, a tömegek tudata viszont nem érett még meg a jövendő fejlődésre? Eljött hát a teljes válság, a bomlás? Eljött az a gyalázatos pillanat, amikor elpusztul minden erkölcsi érzés, megszűnik a lelkiismeret, s a szabadság, a törvény, a közéleti tisztesség iránt érzett tisztelet gyávaságba, dekadenciába, vérbe fullad? Az öreg Proudhon sötét látomásait bizony nem lehet kézlegyintéssel elintézni. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy mily gyorsan válnak zsenik látomásai az értelmiségiek konzerv-árujává. Spengler „Porosz szocializmus" védjegyű savanyúkáposztája, az „elsivárosodás" szemlélet közhelyei, az Elidegenedés olcsó intellektuális izgatószerei, a fecsegők zsargon-nyavalygása a Nem-igaziságról és a Reményvesztettségről. Nem tudom elfogadni ezt az az ostoba sivárságot. Az emberiség egész életéről van szó! Túlságosan mély, túlságosan nagy a téma, nem közelíthető hát meg ekkora gyengeséggel, ekkora gyávasággal – bizony, Shapiro, túlságosan nagy, túlságosan mély ez a téma. Az őrülésig gyötör engem, hogy ennyire hagytad, hogy félrevezessenek. Az újkori történelemnek pusztán esztétikai kritikáját adod! A sok háború, az öldöklés után! Pedig azt hittem, hogy te túlságosan intelligens vagy az ilyesmihez. Jó vért örököltél, hiszen az apád almával házalt.

Azt sem akarom mondani, hogy nekem könnyű állást foglalni. Mi megúsztuk, túléltük a dolgokat, életben maradtunk, s holmi haladás-elméletek sem hangzanak valami hitelesen a mi szánkból, hiszen nagyon is jól ismerjük mindennek az árát. Nagy megrázkódtatás ráébredni, hogy életben maradottak vagyunk. Amikor ráeszmél az ember, hogy ekként kiválasztatott, úgy érzi, hogy nyomban sírva fakad. Amikor a halottak elvonulnak előtte, utánuk akar kiáltani, ők azonban eltűnnek az arcok, a

lelkek fekete fellegeiben. Füstfelhőben szállnak el a megsemmisítő-kamrák kéményeiből, s itt hagyják az embert a történelmi siker vakító fényében – a Nyugat technikai sikereinek fényében. S akkor tudatára ébred az ember, a vére tódulásával érzi, hogy az emberiség sikerre vergődik – dicsőségesen vergődik sikerre, bár süketen a vérontás örvénylő zúdulásától. Talán mi, a mai emberiség (hát lehetséges-e?!), amelyet egységbe forrasztottak a szörnyű háborúk, amelyet vadállati ostobaságában jól kioktattak a forradalmak, az „ideológusok" irányította mesterségesen előidézett ébinségek (Marx és Hegel örökösei ezek az ideológusok, és jártasak az ész minden fortélyában), mondom, talán mi, a mai emberek elérhettük a majdnem lehetetlent, nevezetesen: tanultunk valamit. Tudod jól, Shapiro, hogy a civilizáció ma nem hajlandó ókori mintára hanyatlani. Igaz, a régi birodalmakat szétzúzták, de ugyanezek az egykori nagyhatalmak ma gazdagabbak, mint valaha. Nem állítom, hogy a német prosperitást kellemes érzésekkel veszi tudomásul az ember. De mit csináljak: itt van – mégpedig alig húsz évvel azután, hogy Hitler démoni nihilizmusa szétrombolta. Hát Franciaország? Meg Anglia? Nem, nem – a klasszikus világ hanyatlásának és bukásának példája nem érvényes a mai világra. Más történik itt, s ez a más közelebb áll Comte látomásához – az ésszerűen megszervezett munka eredményeinek víziójához – mint Spengleréhez. Spengler régi, burzsoá Európája standardizált voltának rossz oldalai közül talán éppen a Spenglerek standardizált pedantériája volt a legrosszabb – ez a gimnáziumokban keletkezett durva erőszakosság, amelyet a régimódi bürokrácia oltott az emberekbe, kulturális drill segítségével.

Amikor vidéken laktam, újabb fejezetét akartam meg-

irni a romantika történetének: „A romantika, mint a plebejus irigység és becsvágy megjelenési formája a modern Európában." A feltörekvő plebejus osztályok nagyobb darab kenyérért, hatalomért, meg persze szexuális kiváltságokért harcoltak. De a régi rezsimek arisztokratikus méltóságának örökségéért is harcoltak, és ezek a rezsimek az újkorban talán arra is jogot formálhattak volna, hogy hanyatlásról papoljanak. Kulturális téren az újabban feltört művelt osztályok összezavarták az esztétikai ítéleteket az erkölcsiekkel. Azzal kezdték, hogy dühöngtek, amiért az iparosítás elcsúfítja a tájat (lásd Ruskin brit „Vales of Tempe"-jét) és azzal végezték, hogy ignorálták a Ruskinok régimódi erkölcsi jellegzetességeit. S elérkeztek egészen odáig, hogy tagadták az iparosított, „elközönségesedett" tömegek ember voltát. Az „elsivárosodás" szemléletét vallók könnyedén hasonultak a totalitarianizmushoz. Még elvégzésre váró föladat annak a felderítése, hogy mennyire felelősek ebben a vonatkozásban a művészek, az írástudók. Ezek az emberek úgy vélekedtek például, hogy a nyelvromlás, a nyelv lealacsonyodása az elembertelenedéssel azonos. Márpedig ez a nézet egyenesen kultúrfasizmusba torkollott.

Azt is elterveztem, hogy megvizsgálom: milyen szerepe volt a mintának – az imitatio-*nak – a civilizáció történetében. Behatóan tanulmányoztam az* ancien régime-*et, s kész voltam papírra vetni egy olyan elméletet, amely azt taglalta volna, milyen hatást gyakoroltak XIV. Lajos udvarának, politikájának, színházi világának nagy hagyományai a francia (s így az európai) személyiség kialakulására. A modern kor burzsoá magánélete megfosztotta az egyént a Nagy Szenvedélyek lehetőségeitől, s ezzel kapcsolatban bontakozott ki a romantika egyik leginkább lenyűgöző, de legkevésbé rokonszenves ten-*

denciája. (Az effajta személyi dráma egyik következménye az volt, hogy a gyarmati világ előtt a nyugati civilizáció arisztokratikus civilizációként tetszeleghetett.) Amikor te meglátogattál bennünket, éppen a „The American Gentleman" (Az amerikai úriember) című fejezeten dolgoztam, azaz: a társadalmi fölkapaszkodás rövid történetén. S ezalatt végig Ludeyville-ben tanyáztam, én, Herzog, a földesúr! A Berkshire-vidék Potocki grófja! Fura fordulat, Shapiro barátom. Miközben Te meg Madeleine hátra-hátravetettétek a fejeteket, kacérkodtatok egymással, fölvágtatok egymásnak, mutogattátok a vakító, éles fogsoraitokat, szóval felvonultattátok az intellektuális enyelgés egész kincsestárát, én megpróbáltam világosan megfogalmazni a helyzetemet. S ráeszméltem, hogy Madeleine mit akar: el akarja foglalni a helyemet az intellektuális világban. Hogy fölibém kerekedjék. Éppen a csúcsra tört, mint az értelmiség királynője, hajthatatlan, meg nem alkuvó kékharisnyaként. A Te Herzog barátod pedig csak úgy vonaglott az éles, elegáns tűsarok alatt.

Lám, kedves Shapiro barátom, a waterlooi győző félrevonult, hogy keserű könnyeket ontson a – parancsa nyomán leöldösött – halottakért. Nem úgy az én ex-nejem. Ő bezzeg nem vergődik két ellentétes hit között. Ő bizony erősebb Wellingtonnál. Ő – Valéry szavaival – az izgalmas foglalkozás-*okban keresi a maga üdvösségét – olyan szakmákban, melyeknek fő szerszáma: az ember önmagáról alkotott véleménye, nyersanyaga pedig a reputáció vagy a pozíció, a tekintély, a rang.*

Ami mármost a Te könyvedet illeti, túl sok benne a képzeletbeli történelem. Jelentős része nem más, mint utopisztikus fikció. Akárhogy van is azonban, nagyon jónak találtam a millenarizmussal és a paranoiával kap-

csolatos gondolataidat. Apropó! Madeleine kicsalogatott engem az intellektuális világból, ő maga pedig belépett a helyemre ebbe a világba, aztán becsapta az ajtót. Most is ott van, belül, s ott pletykál rólam.

Nem valami eredeti Shapirónak ez a néhány gondolata, de ügyesen, világosan írta meg. *Azt akartam mondani a recenziómban, hogy a klinikai pszichológusok kitűnő történelemkönyveket írhatnának. Feleslegessé tennék a szakembereket! ... A fáraók és a római császárok nagyzási hóbortban szenvedtek. A középkor betegsége a búskomorság volt, a tizennyolcadik századé a tudathasadás. S aztán jött ez a Banowics nevű bolgár, aki mindenféle hatalmi harcot a paranoid lelki alkattal magyaráz.* Különös, hátborzongató egy elme a Banowicsé; meggyőződése, hogy a világot mindig is őrültek vezették. A diktátornak szüksége van tömegekre – élők tömegeire, de holttestek tömegeire is. Banowics kannibál-hordának látja az emberiséget, handabandázó, saját öldökléseit siratói hülye társaságnak, amely döglött exkrementumként nyomja ki magából az élő világot. Ne próbáld becsapni magad, kedves Moses Elkanah, holmi gyerekes csilingeléssel és Lúdanyó meséivel. Az olcsó, gyengéd lelkű, jóindulattól reszkető vagy a giccses szerelmet áraszto szívek sosem írtak történelmet. Shapiro vicsorgó fogai, nyáladzó mohósága, gyomrában a fekély tőre – jobb bepillantást biztosítanak a számára a világ dolgaiba. Friss sírokból felszökő embervérkutak! Korlátlan mészárlás! Nekem ugyan sosem volt érzékem az ilyesmihez.

Nemrégiben megkértem egy pszichiátert, írja le nekem a paranoia tüneteit. Úgy véltem, hogy talán segít nekem a dolgok megértésében. A pszichiáter készséggel teljesítette kérésemet. Betettem a céduláját a tárcámba, s ta-

nulmányoztam a listát, mint annak idején az egyiptomi csapásokat. (Lásd: *„dom, szfardeja, kinnim"* a Haggadában.) Ezeket olvastam a listán: „Gőg, Harag, Túlzott »Ésszerűség«, Homoszexuális Hajlamok, Versenyszellem, Bizalmatlanság az Érzelmek iránt, Nem Bírja a Kritikát, Ellenséges Kivetítések, Önámítás!" Minden ott volt azon a listán, minden, minden! Minden egyes kategóriát nyugodtan vonatkoztathattam Madyre, s jóllehet ezzel még korántsem teljes az arcképe, azt máris tudom, hogy semmiképpen sem bízhatok rá egy kisgyereket. Mady nem olyan, mint Daisy. Daisy szigorú és szeszélyes asszony, de azért megbízható. Marcóval nem lesz baj.

Herzog abbahagyta a Shapiro-levelet – túlságosan sok kínos gondolatot ébreszt benne, s éppen ezt kell elkerülnie, ha valamit profitálni akar a vakációjából –, s egyik fivérének, Alexandernek kezdett írni. *Kedves Sura! Azt hiszem, 1500 dolcsival tartozom neked. Mit szólnál, ha fölkerekítenők 2000-re? Kell a pénz. Segítene (a pénz is) abban, hogy összeszedjem magam.* Nagylelkű testvér ez a Sura. A Herzogoknak megvoltak a maguk jellegzetes családi problémái, de a fösvénység nem tartozott jellemvonásaik közé. Moses tudta, hogy Sura, a gazdag ember, megnyom majd egy gombot az íróasztalán, aztán kiszól a titkárnőjének: „Küldjön egy csekket annak a dilis Moses Herzognak." Ezt cselekszi majd az ő jóképű, testes, ősz hajú fivére, aki drága öltönyöket visel, meg szivacskabátot, olasz puhakalapot, mindig kifogástalanul van megborotválva, pompásan manikűrözött rózsaszín ujjain hatalmas gyűrűk csillognak, s fejedelmi fölénnyel tekinget kifelé a luxusautójából. Sura mindenkit ismert, mindenkit megvesztegetett, mindenkit megvetett. Moses iránt érzett megvetését némileg enyhítette a családi érzés. Thomas Hobbes kiváló tanítványa volt Sura. A

közügyekkel törődni: hülyeség. Nincs jobb dolog, mint finoman eléldegélni Leviathan gyomrában, s hedonista példát mutatni a közösségnek. Surát nagyon mulattatta, hogy az ő Moses fivére annyira szereti őt. Moses egészen nyíltan szerette a rokonait, sőt egészen gyámoltalanul. Így szerette fivérét, Willie-t, nővérét, Helent, meg az unokatestvéreit is. Gyerekes dolog, s Herzog jól tudta ezt. Mi mást tehetett: csak sóhajtozni tudott azon, hogy lelki alkatának ez az oldala ilyen fejletlen. Néha elgondolkozott ezen, a maga szakmájának fogalomkörében maradva: vajon nem valami archaikus, prehisztorikus vonás ez? Törzsi vonás, amely az ősök tiszteletéhez, meg a totemizmushoz kapcsolódik.

Még valamit: jogi természetű gondjaim is vannak; nem tudsz esetleg egy jó ügyvédet? Talán valakit a saját vállalatának a jogászai közül, aki nem igényelne honoráriumot Mosestől.

Moses azután a fejében fogalmazott meg egy levelet Sándor Himmelstein chicagói ügyvédnek, aki az elmúlt őszön viselte a gondját, amikor Madeleine már kitette férjét a lakásból. *Sándor! Mikor is voltunk legutoljára érintkezésben? Amikor Törökországból írtam neked. Éppen Törökországból!* De tán nem is olyan furcsa ez, hiszen Törökország amolyan Ezeregyéjszaka-ország, és Sándor akár holmi bazáros lehetett volna, ami a külsejét illeti, jóllehet a Burnham Building tizenegyedik emeletén volt az irodája, a városházától kiinduló utcában. Herzog a Postl-féle Egészség Klub gőzfürdőjében találkozott vele. Himmelstein alacsony emberke volt; meg nyomorék is, mert a mellkasa részben hiányzott. Normandiában sebesült meg, mondogatta Himmelstein. Min-

den valószínűség szerint már akkor amolyan nagyra nőtt törpe volt, amikor fölcsapott katonának. Úgy látszik, hadbírónak felvették az embert még törpe alkattal is. Herzogot talán az feszélyezte, hogy őt magát – asztmája miatt – kiszuperálták a haditengerészettől, és sose látott puskaport, míg ezt a púpos törpét az egyik inváziós hídfőnél megnyomorította egy aknarobbanás. A sebesülés tette púpossá. Ez volt hát Sándor. Profilja különben éles volt, arca büszke, határozott és jóvágású, ajka halvány, bőre fakó, orra hatalmas, haja pedig ritkás és ősz. *Törökországban szomorú állapotban voltam.* Aminek részben ismét csak az időjárás volt az oka. A tavasz már igyekezett utat törni magának, de akkor megfordult a szél. A fehér mecsetek fölött beborult az ég, összeszűkült a látóhatár. Havazott. A nadrágos, férfias török asszonyok fátyol mögé rejtették komor arcukat. Sose gondoltam volna, hogy olyan erélyesen tudnak csörtetni az utcán. A szenet, amelyet a szálloda kapott, a teherautóból az utcára ömlesztették, de egyetlenegy munkás sem mutatkozott, hogy belapátolja a pincébe, így hát nem működött a kazán. Herzog össze-össze dörzsölte a kezeit, s cipőjében folyton mozgatta a lábujjait, hogy élénkítse a vérkeringését. Az idő tájt különösen foglalkoztatta a vérkeringése. Rossz hangulata fokozódott, amikor a rügyeket elborította a hó.

Azért küldöm neked ezt a megkésett köszönőlevelet, hogy hálámat fejezzem ki neked és Beának, amiért befogadtatok. Hiszen csak ismerősök voltunk, nem régi barátok. Szörnyű vendég lehettem. Beteg és dühös voltam – egészen megtört az a nagy fene bánat. Tablettákat szedtem álmatlanság ellen, de mégsem tudtam aludni. A gyógyszertől kábultan őgyelegtem, s kórosan gyors volt a szívverésem a sok whiskytől. Párnázott cellában

kellett volna tartózkodnom az idő tájt. *Hálát adok nektek! Mélységes hálát éreztem irántatok.* De hát ez a gyengeség céltudatos hálája, a lelkében haragosan szenvedő ember hálája. Sándor kezelésbe vett, mert én teljesen bénult voltam. Odaköltöztetett a lakására, messze ki a déli városrészbe, tíz tömbnyire az Illinois Centraltól. Mady magának tartotta meg a kocsit, azt állította, hogy azért, mert Junie-t néha ki akarja vinni az állatkertbe, és így tovább.

Sándor azt mondta:

– Azt hiszem, nem bánod, ha a pia közelében alszol!

A tábori ágyat ugyanis a bárszekrény mellett állította föl. Amikor beléptek, a szobát Carmel Himmelstein középiskolás bandája árasztotta el.

– Eridjetek a fenébe! – rivallt Sándor a kamaszokra. – Látni sem lehet itt ettől a rohadt cigarettafüsttől! Nézd ezt a sok Coca-Colás üveget! Mind tele van csikkel!

Bekapcsolta a légkondicionáló készüléket, Moses pedig, még pirosan a kinti hidegtől, de fehéres karikákkal a szeme alatt, csak álldogált. Kezében a táskája, ugyanaz a táska, amelyet most az ölében tartott. Sándor néhány polcról leszedte az üvegeket, és helyet csinált.

– Csomagolj ki, öregem – mondotta. – Tedd a holmidat ide, ezekre a polcokra. Húsz perc múlva eszünk. Jó kaja lesz. Sauerbraten. Bea specialitása.

Moses engedelmeskedett: kirakta a holmiját – a fogkefét, a borotvakészüléket, hintőport, az altatótablettákat, a zoknikat, Shapiro monográfiáját, továbbá Blake verseinek egy régi, zsebformátumú kiadását. Könyvjelzőként azt a cédulát használta, amelyre dr. Edvig a paranoia ismertetőjeleit írta föl.

Vacsora után, a Himmelsteinék nappalijában eltöltött első éjszakán, Herzog kezdett ráeszmélni (bár nagyon

nem szívesen), hogy Sándor vendégszeretetének elfogadásával újabb – jellemző – hibát követett el.

– Túl fogsz te jutni ezen az izén – harsogta Sándor. – Meglásd, minden rendbe jön. Majd csak egyenesbe jössz. Hajlandó vagyok lefogadni. Te az én emberem vagy, Moses!

A fekete hajú Beatrice pedig ezt mondta:

– Tudjuk mi jól, hogy mit érzel, Moses.

Beatrice-nek szép, rózsaszín ajka volt; rúzs nélkül is jól érvényesült.

– A szajhák jönnek, a szajhák mennek – mondta Sándor. – Majdnem az egész ügyvédi praxisom szajhaügyekből áll. Ha tudnád, mit művelnek, és mi minden történik ebben a Chicagóban. – Megcsóválta nagy, kerek fejét, és mélységes undort kifejezve szorította össze az ajkát. – Ha Madeleine el akar hagyni, hát hagyd őt a francba. Menjen a fenébe! Megvagy te nélküle is. Azt mondod, hülye voltál. Hát aztán?! Minden férfiból hülyét csinál egy-egy kurva, attól függ, mi az illető zsánere. Én például mindig a kék szeműekre buktam. De a végén megjött az eszem, és ebbe a gyönyörű barna szempárba szerettem bele. Mondd, nem nagyszerű nő?

– De bizony az!

Ezt kellett válaszolni. Ami azt illeti, nem is esett túlságosan nehezére Mosesnek. Nem azért élt meg negyven-egynéhány évet, hogy át ne tudja vészelni az ilyen pillanatokat. Szűk látókörű puritánok szemében hazugság az ilyesmi, civilizált emberek körében viszont pusztán elemi udvariasság.

– Fogalmam sincs, hogy mit evett egy ilyen magamfajta kriplin. Mindegy. Moses fiam, egy ideig szépen itt maradsz nálunk. Ilyen válságos időszakban nem szabad barátok nélkül maradnod. Jó, tudom, a saját famíliád is

itt él Chicagóban. Szoktam látni a fivéreidet Fritzlnél. A napokban beszéltem is a középső fivéreddel.

– Willie-vel.

– Kitűnő ember. És nagyon tevékenyen vesz részt a zsidó közéletben – mondotta Sándor. – Nem úgy, mint Alexander, az a *macher*. Körülötte mindig van valami botrány. Egyszer a benzinpanamában van benne, másszor Jimmy Hoffával szűri össze a levet, aztán meg a Dirksen bandával. Jó, mindegy: a fivéreid nagy menők. De ők úgy viselkednének veled, hogy folyton csak emésztenéd magad. Nálunk viszont senki sem lesz indiszkrét.

– Nálunk azt csinálsz, amit akarsz – tette hozzá Beatrice.

– Nem értem én ezt az egész dolgot – panaszkodott vendéglátóinak Moses. – Igaz, hogy Mady meg az én kapcsolatomban már kezdettől fogva voltak hullámvölgyek. De az utóbbi időben javult a helyzet. Legutóbb, tavasszal, beszélgettünk a házasságunkról, hogy elég jó-e ez a házasság, érdemes-e fenntartani, satöbbi, és akkor fölmerült egy gyakorlati kérdés, hogy tudniillik belevágjak-e abba a házbérletbe. S Madeleine azt mondta, hogy mihelyt megírta a disszertációját, jöhet a második gyerekünk . . .

– No jó – vágott közbe Sándor –, hát akkor megmondom neked úgy, ahogy van. Ha kíváncsi vagy a véleményemre, akkor hadd mondjam meg, hogy te is hibás vagy.

– Én?! Hogy érted ezt?

– Hát csak úgy, hogy intellektuel létedre egy intellektuel kurvát vettél feleségül. Alapjában véve minden intellektuel süket pali. A ti fajtátok nincs tisztában a világgal, nem tudjátok megválaszolni még a saját kérdéseit-

teket sem. Mindegy, Moses, szerintem azért számodra van még remény.

– Miféle remény?

– Te azért nem vagy olyan, mint a többi egyetemi svindler. Te azért legalább *mensch* vagy. De az a többi rohadt tojásfejű!... Ugyan kinek van haszna belőlük? Csak a magamfajta tudatlan pasasok harcolnak igazán a haladás ügyéért. A Yale Egyetemről kikerült selyemzoknis nyárspolgárok talán tudják, hogy kell dolgozni valami hivatalban, de amikor bunyóra kerül sor a Trumbull Parkban, vagy harcolni kell a sárga szakszervezetek ellen Deerfieldben, vagy ki kell állni egy Tompkins-féle ember mellett...

Sándor büszke volt rá, hogy ő védte Tompkinst, a postahivatal egyik néger tisztviselőjét.

– Az igaz – vetette közbe Herzog –, hogy Tompkinsra azért utaztak, mert néger. Sajnos azonban részeges alak. Ezt te magad mondtad nekem. És a munkája ellen is kifogás merült fel.

– Csak te ne mondd tovább – intette Sándor. – Még felhasználhatják ellenem. Csak nem fogod kifecsegni azt, amit bizalmasan elmondtam neked? Nem, a Tompkins-ügyben egyszerűen az igazságról volt szó. Nincsenek talán részeges fehér emberek a közhivatalokban? Ugyan kérlek!

– Sándor... Beatrice... Szörnyű rosszul érzem magam. Megint elválni! Az én koromban. Nem bírom elviselni. Nem is tudom... olyan ez az egész, mint a halál.

– Ugyan, miket beszélsz! – förmedt rá Sándor. – Persze nagyon sajnálatos a gyerek miatt, de majd csak túlteszed magad ezen az egész ügyön.

Akkoriban, amikor Te azt gondoltad – és én egyetértettem veled –, hogy nem szabad egyedül maradnom, éppen ellenkezőleg, egyedül kellett volna lennem, írta Herzog a vonaton.

– Ide figyelj – szólt Sándor –, bízd csak rám ezt a te dolgodat. Olyan jószagúan fogsz kikerülni ebből a drekkből, akár a rózsaszál. Bízd rám. Jó?! Vagy talán nem bízol bennem? Azt hiszed, nem vagyok hozzád őszinte?

Bár a Quadrangle Clubban vettem volna ki szobát!

– Nem szabad most magadra maradnod – folytatta Sándor. – Nem vagy te az a fajta. Te igazi emberi lény vagy. Egy *mensch*. És leszarták a szívedet. És körülbelül annyi gyakorlati érzéked van, te szerencsétlen alak, mint az én tízéves Sheldon fiamnak.

– Ugyan! Lerázom én ezt az egészet, mint kutya a vizet. Nem leszek én áldozat, csak azért sem. Utálom az áldozat szerepét – válaszolt Moses.

Himmelstein a füles karosszékében üldögélt. Lábát maga alá húzta, szinte közvetlenül a kis kerek pocakja alá. Szeme nedvesen csillogott; a szeme színe akár a frissen felszeletelt uborkáé; és vékonyka kis szempillái voltak. Szivart rágott. Csúnya körme kifényezve. A Palmer House-ban manikűröztetett.

– Erős akaratú nőstény az a Madeleine – mondotta. – Azonkívül szörnyen csinos. És ha egyszer valamit a fejébe vesz... Ha valamit elhatároz, akkor az el van döntve, egyszer s mindenkorra. Micsoda akaraterő! Igen, ez is egy fajtája a nőknek.

– És mégis, Moses – szólt Bea –, biztosan volt idő, amikor Madeleine szeretett téged.

Bea lassan, nagyon lassan beszélt, ilyen volt a beszédmodora. Sötétbarna szeme mélyen ült erős csontú szemüregében. Rózsaszín volt Bea ajka és életteli. Moses

nem akarta, hogy elkapja a pillantását, mert akkor hosszan kellett volna ránéznie, hosszan és komolyan, s persze tökéletesen hiábavaló módon. Moses tudta, hogy Bea részvéttel van iránta, de azt is tudta, hogy képtelen elismerően vélekedni róla.

– Nem hiszem, hogy szeretett volna – mondotta.

– Pedig én biztos vagyok benne.

Amolyan középosztálybeli női szolidaritás volt ez – meg kellett védeni a finom úrilányt a ravaszság és a gonoszság vádjától. Finom úrilányok, ugyebár, szerelemből mennek férjhez. De ha kiszeretnek valakiből, akkor jogukban áll mást szeretni. Rendes férj nem gördít akadályokat a szív érvényesülésének útjába. Ez így szokás. Nem éppen rossz dolog. De új szokás. Akárhogy is, gondolta magában Moses, nincs abban a helyzetben, hogy veszekedjék Beatrice-szel. Elvégre az ő otthonában lakik, s némi vigasztalást is kap tőle.

– Ti nem ismeritek Madeleine-t – mondotta. – Amikor megismerkedtem vele, segítségre volt szüksége. Olyan segítségre, amilyent csak egy férj tud adni.

Jól tudom, milyen hosszú – végtelenül hosszú – mesét mond az ember, amikor sérelem érte. És hogy milyen unalmas az ilyen mese mindenki számára.

– Én a magam részéről azt hiszem, hogy Madeleine rendes nő – mondotta Bea. – Eleinte pökhendinek gondoltam, és olyan furcsán is viselkedett, de amikor jobban megismertem, kiderült, hogy nagyon kedves és barátságos. Alapjában véve feltétlenül rendes ember.

– Mi az hogy! – toldotta meg a sárgásfakó arcú, jóképű Sándor. – A legtöbb ember rendes. Csak éppen alkalmat kell kapnia rá.

– Mady mindent jó előre kitervelt – mondta Her-

zog. – Miért nem akkor szakított velem, amikor még nem vettem bérbe azt a házat?

– Azért, mert azt akarta, hogy fedél legyen a gyerek feje fölött – válaszolta Sándor. – Mért, mi mást vártál?

– Hogy mit *vártam?* – kiáltott föl Herzog.

Felállt. Hirtelen nem talált szavakat. Arca fehér volt; szeme tágra nyílt, mereven rögződött egy pontra. Rámeredt Sándorra, aki úgy ült a székén, akár valami szultán, törökülésben, dagadó hasa alól kikandikált apró cipősarka. Aztán Moses ráeszmélt, hogy Beatrice figyelmeztetőn néz rá azzal a szép, de fénytelen tekintetével: ne ingerelje Sándort! Mert akkor felszökik szegénynek a vérnyomása.

Hálás voltam a barátságtokért, írta most Herzog a vonaton. *De szörnyű hangulatban voltam. Az ilyen hangulatban az ember nagy – teljesíthetetlen – követelményeket támaszt. A harag diktátorrá teszi az embert. Nehéz elviselni az ilyen frátert, tudom.* Fogoly voltam Himmelsteinéknél. Ott aludtam a bárszekrénynél. Minden részvétem szegény Tompkinsé volt. Nem csoda, hogy inni kezdett, amikor Sándor kezébe került.

– Csak nem akarsz pert indítani, hogy a gyerek hozzád kerüljön? – kérdezte Sándor.

– És ha mégis?

– Hát – mondta Sándor –, tudod, ügyvédi szemmel nézve... Ott az esküdtszék. Az esküdtek ránéznek Madeleine-re. Szép és viruló. Aztán rád is vetnek egy pillantást. Megviselt, ősz ember. És máris lőttek neked. Mert ilyen az esküdtbíróság rendszere. Hülyébbek azok az alakok még az ősembernél is. Tudom, hogy nehezen nyeled le az ilyesmit. De azért inkább megmondom. A mi korunkban az ember nézzen szembe a tényekkel.

– Tényekkel! – ismételte Herzog bátortalanul, bizonytalanul, megbotránkozva.

– Jó, jó – bólintott rá Sándor –, tudom. Tíz évvel idősebb vagyok nálad. De negyvenen felül egykutya! Az ember örüljön, ha heti egy numerát le tud adni.

Beatrice próbálta csitítani a férjét, Sándor azonban leintette:

– Te fogd be a szád.

Aztán ismét Moseshez fordult. Egyre csak ingatta, ingatta a fejét, s a kobakja a végén már egészen lehanyatlott torz formájú mellére, a lapockái meg erősen kiállottak hátul, szinte átszúrták a fehér mintás fehér ingét.

– Hogy a francba tudja ez az ember itt, mi az: szembenézni a tényekkel!? Ő csak azt akarja, hogy mindenki szeresse. Mert ha nem, akkor sír és bömböl. Persze! Bezzeg, amikor a partraszállás után ott feküdtem nyomorékként abban az istenverte ánglius kórházban! Az istenit neki! És önerőmből kellett kikerülnöm onnét! Hát a barátja, az a Valentine Gersbach?! Az aztán a férfi! Az aztán tudja, az a vörös hajú pacák, hogy mi az: szenvedni. De túltette magát rajta. Három éplábú ember sem tud kibabrálni azzal az istenverte falábúval! Jó, jó, Bea, te maradj csendben, Moses kibírja. Ha nem, akkor ő is csak amolyan nyápic professzor. S akkor én ügyet se vetek rá, akkor felőlem mehet a francba.

Herzog mérgében azt se tudta, hol kezdje a tiltakozást.

– Hogy érted ezt? – kiáltott fel. – Dögöljek meg, amiért ősz a hajam? És mi lesz a gyerekkel?!

– Ne tördeld már a kezedet, mint valami eszelős! – kiabált Sándor. – Utálom az ilyen hülyéket, az istenit neki!

Zöld szeme tüzesen csillogott, ajka mind feszesebbre szorult. Látszott rajta: meggyőződése, hogy éppen most távolítja el a csalódás holtsúlyát Herzog lelkéből. Hosszú, fehér ujjai – különösen a hüvelykujja és a mutatóujja – idegesen rángatóztak.

– Micsoda!? – folytatta az ordítozást. – Ki beszél itt megdöglésről?! Meg hogy a hajad . . .! Mi a frászt fecsegsz itt összevissza?! Csak azt bátorkodtam megjegyezni, hogy a gyereket nyilván az anyának ítélik oda, mivel jóval fiatalabb.

– Ezt is Madeleine sugalmazta nektek. Ez is az ő mesterkedése. Csak azért, hogy ne pereljem őt.

– Ugyan már! Hidd el nekem, hogy én csak a javadat akarom. Most Madeleine van felül. Ő nyert, te vesztettél. Talán más férfit akar.

– Igen?! Ő mondta ezt neked?

– Nem mondott ő nekem semmit. És én is csak azt mondom, hogy *talán*. No, nyugodj már meg. Tölts neki, Bea. De a saját üvegéből. A skót whiskyt nem szereti.

Beatrice elment, Herzog saját – 43 fokos Guckenheimerrel megtöltött – üvegéért.

– Ide hallgass, öregem – folytatta Sándor. – Hagyd abba ezt a marháskodást. Ne bohóckodj már. – Most megváltozott a tekintete, valami kedvesség is áradt már belőle Herzog felé. – Hát igen . . . ha te szenvedsz, akkor amúgy istenigazában szenvedsz. Igazi, régimódi zsidóember vagy te, átéled az érzelmeidet. Ezt el kell ismernem. Meg is értem. Észnél légy: én a Sangamon Streeten nőttem föl, amikor a zsidó még igazán zsidó volt. Én aztán tudom, mi a szenvedés; azonos hullámhosszon rezdülünk mi ketten.

Herzog – a vonaton – ezt írta: *Igaz lelkemre, nem értettem semmit az egészből. Gyakran azt hittem ott ná-*

latok, hogy megüt a guta, hogy szétrobbanok. Minél jobban vigasztaltatok, annál közelebb kerültem a halál küszöbéhez. De hát voltaképpen mit is csináltam én? Mit kerestem én nálatok?

Csoda fura lehetett az az én nagy szomorúságom. Ahogyan kinéztem az ablakon, a csupasz fákra. Meg a vékony, barna parlagfűre. Az üres hüvelyű szelíd csorbókára. Vagy amint a televízió képernyőjén fel-felbukkanó sötét, szürke arcokra meredtem.

Vasárnap kora reggel Sándor behívta Herzogot a nappaliba.

– Ide figyelj, ember! – kezdte a mondókáját. – Van a számodra egy pompás életbiztosításom.

Moses egyenesen az ágyából lépett ki, még a háziköntösének zsinórját kötözte a dereka körül. Nem értette a dolgot:

– Micsoda?

– Kitűnő feltételei vannak a kötvénynek. A gyerek lenne a kedvezményezett.

– Miről beszélsz?

– Már a múlt héten szóltam neked, de láttam rajtad, hogy egészen máshol jár az eszed. Szóval: ha megbetegszel, ha baleset ér, ha a fél szemedre megvakulsz, vagy ha bedilizel, Junie nem marad ebek harmincadjára.

– De hiszen megyek Európába, és van útibiztosításom.

– Halálesetre! Ezzel az én kötvényemmel azonban itt még akkor is kifizetik a gyereknek a havi járandóságot, ha csak megőrülsz, ha zárt intézetbe kell vonulnod.

– Ki mondja, hogy megőrülök?

– Ide hallgass! Hát azt hiszed, hogy magamért teszem mindezt? Én aztán igazán szilárdan állok a lábamon!

S meztelen talpával nagyot toppantott a vastag szőnyegre.

Vasárnap volt, szürke ködréteg feküdt a tó fölött, a hajótülkök bőgtek, akár a vízen szállított marha. Szinte hallható volt a hajótörzsek üres kongása. Herzog sokért nem adta volna, ha abban a pillanatban Duluth felé hajókázik, fedélzeti munkásként.

– Vagy akarod a jogi tanácsomat, vagy nem – mondotta Sándor. – Én mindnyájatoknak jót akarok. Igaz, vagy nem igaz?

– Igaz. Én vagyok az élő bizonyíték. Befogadtál a házadba.

– Jó. Hát akkor beszéljünk értelmesen. Madeleinenal nem lesz bajod. Tartásdíjat nem kap. Hamarosan férjhez fog menni. Elvittem ebédelni Fritzlhez, s olyan pasasok, akik évek óta alig köszöntek vissza a te Sándor barátodnak, most hanyatt-homlok, egymást feldöntve tolongtak oda az asztalunkhoz. Még a templomom rabbija is. Jó nő az a Madeleine, hiába!

– Nagy hülye vagy, te Sándor. És hogy Madeleine micsoda, arról jobb nem beszélni.

– Ugyan! Korántsem olyan nagy kurva, mint a legtöbb nő. Különben pedig mindnyájan prostituáltak vagyunk ezen a földön. Én legalábbis nagyon jól tudom, hogy *én* prostituált vagyok. Tudom, hogy te egy egészen kiváló pacák vagy. Legalábbis ezt mondják a tojásfejű barátaim, a tulkok. De fogadok veled egy rend ruhába, hogy azért te is prostituált vagy.

– Tudod-e, Himmelstein, hogy mi az a tucatember? – kérdezte Herzog.

Sándor a homlokát ráncolta:

– Micsoda?!

– Tucatember. Egy a tömegből. A csőcselék lelke. Aki mindenkit leránt magához a sárba.

– Mi az, hogy a csőcselék lelke? Ne légy már olyan fellengzős. Én tényekről beszélek, és nem a levegőbe.

– S azt gondolod, hogy csak az a tény, ami ronda.

– A tények: rondák, kedves barátom.

– És te azt hiszed, hogy azért igazak, *mert* rondák.

– Te pedig... Te pedig mindezt nem bírod szusszal. Vajon ki az ördög beszélte be neked, hogy olyan princ vagy?! Az anyád még maga mosta a család szennyesét; kosztosokat vett oda hozzátok; az öreged pedig olcsó, filléres kis szeszcsempész volt. Ismertelek én jól titeket, Herzogokat. Ne add nekem a bankot! Magam is hitsorsos vagyok; a diplomámat pedig egy büdös kis esti iskolán szereztem. Érted?! Úgyhogy hagyjuk már ezt a sok üres dumát, te ábrándos fiúka!

A leigázott, megrendült Herzog erre már nem tudott mit válaszolni. Minek jött ő ide? Segítségért? Azért, hogy szószéket találjon a dühkitöréseinek? Hogy méltatlankodjanak az őt ért igazságtalanságokon? De Sándor otthona – Sándor szószéke volt. Ezé az előreálló fogú, barázdás arcú, kegyetlen törpéé, akinek zöld pizsamájából agresszíven ugrott előre a ferde melle. De – gondolta magában Herzog – ma rossz napja van Sándornak, bal lábbal kelt föl. Különben nagyon kedves tud lenni, nagylelkű, vidám fickó, még szellemes is. A bordáit talán a szívének a lávája tolta ki a helyükből, a fogait pedig pokolian éles nyelvének ereje. Jól van hát, Moshe Herzog – ha mindenáron szánalomra méltó akarsz lenni, ha segítségért és támogatásért folyamodol, akkor mindig és óhatatlanul az ilyen dühös embereknek a kezébe kerülsz. Ők pedig feldühítenek téged az ő „igazságuk"-kal. Ez a te mazochizmusodnak a következmé-

nye. A jó ember embertársaival törődik, s nem magára gondol. Önismeretre, tapasztalatra van szükséged, hogy tisztán láss. Különben is: az az igazi jó barát, aki ellent mer mondani. Legalábbis így hallottam.

– Akarsz a gyerekedről gondoskodni, ugye? – kérdezte Sándor.

– Hát persze. De a minap még azt mondtad, hogy akár el is felejthetem őt, úgyis idegenként fog felnőni.

– Bizony. Amikor legközelebb találkoztok, már rád sem ismer.

Sándornak persze a saját kölykei járnak az eszében, azok a kis hörcsögök. Az én kislányom finomabb anyagból van gyúrva. Ő aztán nem fog engem elfelejteni.

– Nem hiszek neked – mondotta Herzog.

– Mint ügyvédnek, társadalmi kötelességem van a gyerekekkel szemben. Oltalmaznom kell őt.

– *Neked?* Hiszen *én* vagyok az apja.

– De te be is csavarodhatsz. Vagy meghalhatsz.

– Mady is éppúgy meghalhat. Miért nem az ő nevére kötöd azt a biztosítást?

– Nem engedné. Nem is az asszony dolga az ilyesmi. A férfi ügye.

– De nem ebben az esetben. Madeleine úgy vetette bele magát ebbe az egészbe, akár valami férfi. Ő határozta el, hogy elveszi tőlem a gyereket, engem pedig kilök az utcára. Az a véleménye, hogy egy személyben lehet anya és apa. Úgyhogy az *ő* biztosításának a díját *én* fizetném.

Sándor hirtelen ismét ordítozásba tört ki:

– Szarok én Madeleine-ra. Meg rád is. Én csak a gyerekkel törődöm.

– Miből gondolod, hogy én halok meg előbb?

– Úgy?! Hát *így* szereted te azt az asszonyt?! –

mondta Sándor, sokkal halkabban. Úgy látszik, eszébe jutott, hogy veszedelmesen magas a vérnyomása. Bonyolult erőfeszítést tett, hogy mérsékelje magát: fénytelen szemét kimeresztette, ajkát összeszorította, állát előretolta. Aztán – nyugodtabb hangon – így szólt:

– Magam is megkötném azt a biztosítást, csak ne volna az orvosi vizsgálat... Örömest döglenék meg, hogy Bea gazdag özvegy maradjon. Tetszene nekem a dolog, hidd el.

– Akkor aztán Bea elmehetne Miamiba, és befestethetné a haját.

– Úgy bizony. És mialatt én penészednék odalenn, a dobozban, ő nagyokat kefélgetne összevissza. Hidd el, nem sajnálnám tőle.

– Jól van, Sándor... – mondta Herzog. Szerette volna befejezni a beszélgetést. – Csak hát most éppen semmi kedvem a halálom esetére intézkedéseket tenni.

– Miért? Olyan nagy dolog az, ha elpatkolsz? – kiáltott fel Sándor. Kihúzta magát. Egészen odaállt Herzog orra elé. Mosest kicsit megijesztette a rikoltozás, és tágra nyílt szemekkel meredt lefelé, vendéglátója arcába. Éles metszésű arc volt és amolyan durván jóképű. Sándor kis bajusza csupa sörte; a szemébe valami kegyetlen, zöldszínű, tejszerű méreg költözött; szája megremegett.

– Odavágom ezt az egész ügyet! – üvöltött Himmelstein.

– Mi bajod neked?! – kiáltott fel Herzog. – Hol van Beatrice? Beatrice!

Mrs. Himmelstein azonban magára zárta hálószobája ajtaját.

– Madeleine majd elmegy valami zugprókátorhoz.

– Az isten szerelmére, ne ordíts már.

– Téged pedig kicsinálnak.

– Hagyd abba, Sándor, nagyon kérlek.

– Behúznak a csőbe. Aztán lenyúzzák a bőrödet.

– Hát ezt nem bírom tovább hallgatni – dugaszolta be a fülét Herzog.

– Kitekerik a nyakadat. Te nyavalyás! Mérőműszert szerelnek az orrodra, és még a lélegzésért is felszámítanak egy csomó dohányt. Kalodába zárnak elöl-hátul. Akkor aztán kívánni fogod a halált. Imádkozni fogsz, hogy bárcsak már jönne. A koporsót szebbnek fogod látni a legszebb sportkocsinál.

– De hát nem én hagytam ott Madeleine-t!

– Azért beszélek így, mert én is megtettem már mindezt másokkal.

– Mit ártottam én Madeleine-nak?

– Arra a bíróság fütyül. Aláírtál mindenféle okmányt. Elolvastál akár egyet is?

– Nem. Elég volt nekem a te szavad.

– A bíróságon majd rád olvassák mind. Madeleine az anya. A nőstény. A csöcsös. Téged pedig egyszerűen tönkrezúznak.

– De hát nem követtem el én semmi rosszat.

– Madeleine gyűlöl téged.

Sándor ekkor már nem ordított, csak megszokott harsány hangján szónokolt:

– Úristen! Neked fogalmad sincs semmiről. És te mondod magad művelt embernek? Az én fateromnak, hál' istennek, nem volt elég dohánya, hogy beírasson a chicagói egyetemre. Előbb a Davis áruházban dolgoztam, aztán beléptem John Marshallhoz. Műveltség?! Röhej! Neked halvány dunsztod sincs, hogy mi történik a világban.

Moses megrendült. Fontolgatta a hallottakat.

– Hát akkor jól van ... – szólalt meg aztán:

– Mi van jól?

– Megkötöm azt az életbiztosítást.

– Nekem ugyan ne tégy szívességet!

– Nem szívességből...

– Nem olcsó mulatság, figyelmeztetlek. Négyszáztizennyolc dolcsi.

– Majd csak előteremtem a pénzt.

– Rendben van, fiúka – mondta Sándor. – Végre kezd megjönni az eszed. No jó. Mit szólnál egy kis reggelihez? Mindjárt főzök zabpehelykását.

Zöld pizsamájában, harisnyás, hosszú lábfején, papucs nélkül kibaktatott a konyhába. Herzog utánament, s a folyosón meghallotta, amint Sándor a mosogatóba kiabál:

– Nézd ezt a rengeteg koszt! Nincs itt egyetlen tiszta lábas vagy tál vagy kanál! Minden büdös! Nincs itt semmi, csak szennyvíz, csak mocsok!

Az öreg, elkínzott kopasz kutya rettegve menekült gazdája elől. Csak úgy csattogott a karma a kőpadlón.

– Adta költekező kis kurvái! – szidta Sándor családja ifjabb hölgytagjait. – A tetves mindenüket! Csak arra jók, hogy riszálják a farukat a divatszalonokban, meg elbújjanak a bokorban smacizni. Aztán hazajönnek, tortát zabálnak, az edényt meg itt hagyják a mosogatóban, azon csokoládésan. Attól a sok zabálástól olyan pattanásos a képük.

– Csillapodj már, Sándor.

– Hát olyan sok az, amit kérek tőlük!? Bezzeg én, az öreg hadviselt, a nyomorék, ide-oda rohangászom a City Hallban, tárgyalóteremből tárgyalóterembe, meg elmegyek a 26-ik utcába, sőt még Kaliforniába is. És mindezt csakis értük teszem! De törődnek is ők vele! Mit bánják ők, ha mindenféle link alakokkal kell szóba állnom, egy kis biznisz kedvéért!

Sándor kezdte kirámolni a mosogatót. A szemetesbödön melletti sarokba hajigálta a tojáshéját, a narancshéját, a kávézaccot. Alaposan fölhergelte magát, és kezdte összetörni a tálakat, az üvegszervizt. Hosszú ujjaival – a púpos ember jellegzetes hosszú ujjaival – egymás után ragadta meg a cukorbevonattól piszkos tányérokat. S anélkül, hogy a mozgása valamit is vesztett volna kecsességéből – döbbenetes volt! –, egymás után vágta a falhoz mind. Feldöntötte az edényszárítót meg a mosóport, aztán dühében sírva fakadt. Saját magára is haragudott, amiért ennyire elragadta az indulat. Tátott szájából kiállottak a fogai. Elnyomorodott mellét elborította a hosszú szőrzet.

– Megölnek ezek engem, Moses! Megölik a tulajdon édesapjukat!

A lányai ezalatt a szobájukban lapultak, ágyban hallgatták apjuk dühkitörését. Fivérük, Sheldon, cserkészcsapatával a Jackson Parkban volt. Beatrice nem mutatkozott.

– Nem kell nekünk okvetlenül zabpehelykása – szólt Herzog.

– De, de... Mindjárt kimosom ezt a lábost itt.

Még mindig folytak a könnyei. A csapból zuhatagként áradt a víz; Sándor manikűrözött ujjai acélforgáccsal dörzsölték az alumínium edényt.

Amikor kissé megnyugodott, így szólt:

– Tudod, Moses, még pszichiáterhez is elmentem ezek miatt a dög csajok miatt. Ezek húsz dolcsimba kerültek nekem óránként. Mondd, Moses, mit csináljak a kölykeimmel? Sheldonnal nem lesz baj. Talán Tessie-vel sem sok. De Carmel! Nem tudom, hogyan bánjak vele. Attól tartok, hogy már több fiú is megtapasztalta azt, amit az én tisztelt lányom bugyija rejteget. Ide figyelj,

professzor úr! Nem kérek én tőled semmit (Sándor nyilván úgy értette, hogy kosztért-kvártélyért), azt viszont nagyon szeretném, ha egy kicsit törődnél Carmel szellemi fejlődésével. Nagy lehetőség ez az ő számára: végre megismerkedhet egy intellektuellel, egy híres emberrel, egy tekintélyes emberrel. Ugye, beszélsz majd vele?

– Ugyan miről?

– Hát könyvekről... meg eszmékről. Vidd el sétálni. Vitasd meg vele ezt meg amazt. Kérlek, Moses! Nagyon kérlek!

– Jól van, hát persze, hogy beszélni fogok vele.

– Tanácsot kértem ám a rabbitól is. De hát ezek a neológ rabbik egy fabatkát sem érnek. Jó, tudom én, hogy közönséges alak vagyok. Dühöngő Dániel. De hát én keményen dolgozom ezekért a gyerekekért...

Himmelstein szipolyozza a szegényeket. Váltókat vásárol össze a kereskedőktől, akik részletre adnak el csecsebecséket a Dél-New York-i prostituáltaknak. Azt teljesen rendben levőnek találja, hogy én lemondjak a kislányomról, de bezzeg az ő kis hörcsögjeinek emelkedett szellemű társalgásra van szükségük.

– Ha Carmel egy kicsit idősebb volna – folytatta Himmelstein –, azt mondanám, vedd el feleségül.

Moses elsápadt, megdöbbent.

– Carmel nagyon csinos lány – nyögte ki végül –, de hát persze túlságosan fiatal hozzám.

Sándor hosszú karjával átfogta Herzog derekát.

– Ne légy már olyan fatuskó, professzorom – kapacitálta Mosest. – Élj hát végre normális életet. Bejártad az egész világot, laktál Kanadában, Chicagóban, Párizsban, New Yorkban, Massachusettsben. A fivéreid jól boldogultak ebben a mi városunkban, beérkezett emberek. Csak hát persze, ami jó volt Alexandernek és Wil-

lie-nek, az nem jó neked, a nagy *macher*nek. Moses E. Herzognak egy fillérje sincs ugyan a bankban, de a nevét, kérem szépen, megtalálni a könyvtárak katalógusában.

– Azt reméltem, hogy végül mégiscsak megtaláljuk egymást, Madeleine meg én.

– Odakint a vadonban? Na ne hülyéskedj! Azzal a pipivel? Légy észnél! Gyere szépen haza, mihozzánk. Nyugat-chicagói zsidófiú vagy te. Gyerekkorodban sokat láttalak ám az Alapítványi Zsidóiskolában. Maradj végre a fenekeden. Nyüzsögj kevesebbet. Hidd el, jobban szeretlek téged, mint ezt az én rohadt famíliámat. Sose sikerült elhitetned velem, hogy te is amolyan egyetemi szélhámos vagy. Maradj te csak azok között, akikhez tartozol. Jó szívvel. Szeretettel. Na, mit szólsz hozzá?

Kicsit hátravetette a fejét, széles, sárgás bőrű, csinos arcát, hogy Herzog szemébe nézhessen, s Moses úgy érezte, hogy ismét a szeretet áramköre járja át. Himmelstein sárga-barázdás arcáról öröm sugárzott.

– El tudod adni azt a berkshire-i vityillót?

– Talán.

– Mert akkor minden rendbe jönne. Ha vesztesz is a bolton, hát annyi baj legyen. A Hyde Parkot tönkretették, igaz; de hát te úgysem akarnál azoknak a hóbortos, kócos fejű fecsegőknek a szomszédságában lakni. Költözzél a mi környékünkre.

Herzog fáradt volt, és szinte ostoba módon fájt a szíve, de azért mégis úgy hallgatta Himmelstein mondókáját, akár tündérmesét a gyermek.

– Végy föl valami korban hozzád illő házvezetőnőt, akivel jólesik lefeküdni. Nincs abban semmi rossz. Vagy esetleg találunk neked valami pompás barna bőrű házvezetőnőt. Elég volt a japán nőkből.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Tudod te nagyon jól, hogy mit akarok mondani. Vagy lehet, hogy olyan nőt kellene szerezni neked, aki túlélte valamelyik náci koncentrációs tábor borzalmait, úgyhogy hálás lenne egy szép otthonért. Te meg én pedig nagy életet élnénk. Elmennénk az orosz fürdőbe, a North Avenue-n. Az Omaha Beachen, tudod, ott Normandiában, jól kikészültem, de azért még bírom az iramot. Nagy életet fogunk élni. Találunk majd valami rendes ortodox zsinagógát; elég volt ebből a neológ templomi humbugból. Kinyomozzuk, hol van valami tisztességes *chazan* . . .[1]

Ajkát úgy csücsörítette, hogy ritkás, különben alig észrevehető bajusza láthatóvá lett. Héber templomi énekbe kezdett:

– *Mi pnej hatoénu golino m'arcénu.* Bűneink miatt kiűztek a mi országunkból. Rendes, régimódi zsidóemberek vagyunk mi ketten.

Mosest szinte lenyűgözte a nedvesen csillogó zöld szempár.

– Te az én kisfiam vagy. Az én jószívű, ártatlan kisfiam – ömlengett Sándor.

Megcsókolta Mosest. S Moses úgy érezte, émelyítő szeretet áramlik feléje. Formátlan, dagadozó, kiéhezett, csöppet sem válogatós, gyáva, émelyítő szeretet.

– Ó, én baromállat! – szidta önmagát Herzog fennhangon a vonatban. – Ó, én hülye!

Pénzt hagytam nálad, Sándor, előre nem látható esetekre. Erre te odaadtad az egész összeget Madeleinenak, ruhavásárlásra. Tulajdonképpen az ő ügyvédje voltál te, vagy az enyém?

[1] Kántor.

Pedig rájöhettem volna. Abból, ahogyan női ügyfeleiről beszélt, és ahogyan rátámadt a férfiakra. De, úristen, hogyan kerültem én ebbe az egészbe?! Kellett nekem Sándorral közösködnöm?! Úgy látszik, szinte akartam, hogy mindenféle képtelenség történjék velem. Annyira meghülyültem, hogy még az ilyen Himmelstein-félék is többet tudtak nálam. És föltárták előttem az élet tényeit, megtanítottak az igazságra.

Gyűlölet állt bosszút az én gőgös haszontalanságaimért.

Később, amikor az enyhe délután vége felé a kompra várt a vízparton, Woods Hole-ban, lenézett a zöld sötétségbe, a tengerfenék csillogó visszaverődésének szövevényébe. Szeretett a nap erejére, a fényre, az óceánra gondolni. A levegő tisztasága meghatotta. Makulátlanul tiszta volt a víz, csellék tömegei úszkáltak benne. Herzog fölsóhajtott. „Dicsőség istennek, dicsőség istennek", mondogatta magában. Szabadabban lélegzett. Szívét nagyon is megindította a látóhatár messzisége, a színek mélysége, az óceánnak a tengeri növényzet és az ázalagok okozta, diszkréten csípős, jódos illata, a fehér, finom, súlyos homok, de legfőképpen az az átlátszó zöld, amit akkor látott, amikor lepillantott az arany vonalakkal keresztül-kasul átszőtt köves tengerfenékre. Odalent minden vibrál. Ha az ő lelke is ilyen fényes, ilyen intenzíven gyönyörű visszatükröződést tudna produkálni, akkor kérhetné istent, hogy használja ilyesmire. De hát az túlságosan egyszerű volna. Meg gyerekes is. A valódi világ korántsem ilyen tiszta, hanem zavaros és haragos. Hatalmas emberi aktivitás folyik mindenhol. A halál mindenütt résen áll. Ha tehát némi boldogságban van részed, rejtsd el jól. S ha csordultig tele a szíved, akkor fogd be a szád.

Herzognak megvoltak a maga józan pillanatai, de nem tudott tartósan kiegyensúlyozott maradni. Megjött a komp, fölszállt rá, jó erősen fejébe húzta a kalapját, hogy el ne fújja a tengeri szél, s egy kicsit szégyellte magát, amiért ennyire élvezi a vakációnak ezt a jellegzetes pillanatát. A kompra felhajtó autókat alig látta, mert amikor letekintett a fedélzetről, homok- és agyagfelhőt kavart körülöttük a szél. Az átkelés alatt a hosszában felállított bőröndön nyugtatta a lábát, süttette az arcát a nappal, s félig lehunyt szemmel nézte a hajókat.

Vineyard Havenben taxiba ült. A kocsi jobbra fordult a kikötővel párhuzamosan futó főutcán, melynek két oldalán jókora fák sorakoztak. Jobboldalt víz, vitorlások, s a napsütötte lombok alatt haladó út. Az üzletek piros portáljain hatalmas aranyozott betűk. A városka üzleti központja tarkán ragyogott, akár valami díszlet. A taxi lassan hajtott – mintha csak szívbajos lett volna az öreg motor. Elhaladt a közkönyvtár, az oszlopos kocsiföljárók, a nagy, lant alakú nyírfák és a kérgükön fehérfoltos szikomorfák mellett. Herzog felfigyelt a szikomorokra, ez a fa fontos szerepet játszott az életében. Már leszállt a tájra az est zöldes fénye, s ha az ember elfordította a tekintetét a gyepen mutatkozó árnyékokról, egyre halványabbnak látta a víz kékjét. Aztán ismét jobbra fordult be a kocsi, a vízpart irányába, s amikor megállt, Herzog kiszállt belőle. Miközben fizetett, csak félig figyelt a sofőr útbaigazítására.

– Szóval le a lépcsőn, aztán megint föl. Értem. Oké – köszönte meg a felvilágosítást.

Megpillantotta Libbie-t. A verandán várta őt, világos ruhában, s csókot dobott feléje.

Herzog ebben a pillanatban eszmélt rá, hogy hibát követett el. Nem neki való ez a Vineyard Haven. Gyö-

nyörű kis hely, és Libbie bájos asszony, egyike a legbájosabbaknak a világon. De nem lett volna szabad eljönnöm. Nem tettem helyesen, gondolta magában. Óvatosan tapogatta ki lábával a lejtőn lefelé vezető fa-lépcsőfokokat. Tétovázott. Az erős alkatú férfi úgy tartotta két kezével a bőröndjét, mint az átadásra készülő rögbijátékos. Keze széles volt, erős erezetű. Semmiképpen sem volt szellemi foglalkozású ember keze, sokkal inkább valami építőmunkásé vagy mázolóé. A szél előbb kidagasztotta könnyű öltönyét, azután pedig szorosan a testéhez simította. S a tekintete! Micsoda arc! Olyan lelkiállapotban volt, hogy ő maga kénytelen volt tudatára ébredni: tekintete ádáz, szomorú, fantasztikus, veszedelmes, őrült és szinte halálosan „komikus". Akinek ilyen a tekintete, annak kedve támad istenhez imádkozni, hogy szüntesse meg az egyéniség, az egyéni lét hatalmas, lenyűgöző terhét, s adja vissza ezt a kudarcot vallott embert a fajnak, holmi primitív generálkúrára. De hiszen manapság egyre szokásosabbá válik, hogy így tekintik az egyén – bármely egyén – életét. E modernnek minősített fölfogás szerint maga a test – a két kar, meg a függőlegesen meredő törzs – a Keresztfához hasonlítható, amelyen az ember a tudatosság és a különálló lét agóniáját szenvedi el. S végtére is ő, Herzog már keresztülment a primitív generálkúrán; Madeleine, Sándor meg a többiek bőségesen részeltették benne. Úgyhogy közelmúlt balszerencse-sorozata olyan – önnön részvételével végbemenő – kollektív vállalkozásnak tekinthető, amely arra hivatott, hogy szétrombolja hiúságát, meg az egyéni élet iránti igényét, úgyhogy részekre bomolhasson és szenvedhessen és gyűlölhessen – no semmi olyan előkelő tárgyon, mint a Keresztfa, hanem csak a poszt-reneszánsz, a poszt-humanisztikus, poszt-karte-

ziánus bomlás zavarában, a Nihil közvetlen szomszédságában. Olyan színjáték ez, amelyben mindenki részt vesz. A Történelem mindenkinek biztosít potyajegyet. Ezek a Himmelstein-féle alakok, akik soha életükben egyetlenegy metafizikai munkát sem olvastak el, úgy kínálgatják a Nihilt, mint holmi eladható telket. Ezt a Himmelstein nevű ördögfiókát egészen átitatták a modern gondolatok, s ezek közül különösen egy hozta izgalomba azt az iszonyatos kis szívét, tudniillik az, hogy a magad szegényes, ingatag, kicsinyes egyéniségét – amely (analitikus szempontból) talán nem egyéb holmi gyerekesen makacs nagyzási hóbortnál, avagy (marxista szempontból) holmi rossz illatú burzsoá tulajdonnál – fel kell áldoznod a történelmi szükségszerűség oltárán. És az igazságén. Az igazság pediglen csakis akkor igaz, ha még az eddiginél is több gyalázatot és sivárságot hoz az emberek fejére; ha tehát az igazságban nemcsak rossz mutatkozik, hanem valami más is, akkor már nem igazság, hanem puszta illúzió. De persze ő, Herzog, aki – természetesen – igyekszik kivonni magát az ilyen gondolkodásmód hatása alól, jellemző módon, makacsul, dacosan és vakon, de a kellő bátorság és intelligencia nélkül, megpróbált valami *nagyszerű* Herzog lenni, egy olyan Herzog, aki talán ügyetlenül, de mégiscsak igyekezett holmi homályosan megértett, nagyszerű kvalitásokat felszínre hozni a maga életében. Jó, elismeri: túlságosan messzire ment, tehetségét és erejét meghaladó feladatokra vállalkozott, de hát ilyen kegyetlen nehézségekkel kell birkóznia az embernek, ha erős impulzusok vezérlik, sőt: valamiféle hit is inspirálja, csak éppen világos eszmerendszere nincsen. És ha kudarcot vallott? Vajon azt jelenti-e a kudarca, hogy nincs a világon hűség, nincs nagylelkűség, nincs semmiféle jó tulajdonság?

Szürke, becsvágy nélküli Herzognak kellett volna lennie? Nem. Különben is: Madeleine nem ment volna nőül egy becsvágy nélküli alakhoz. Ő éppen egy ilyen becsvágyó Herzogot keresett mindenfelé. Azért, hogy elgáncsolja, hogy földhöz vágja, hogy leüsse, és aztán kirúgja az agyvelejét azzal a gyilkos szukalábával. Micsoda zűrzavarba keveredtél, Herzog, mennyire eltékozoltad az intelligenciádat, az érzéseidet! Amikor arra gondolt, milyen rengeteg véget nem érő szorongással, fáradozással járt az udvarlás és a házasság, mennyi mindenféle lépést kellett tennie – hogy csak a gyakorlati tennivalókat vegyük: vasúti és repülőjegyek, szállodai szobarendelések, áruházak, bankok, kórházi ágyak, orvosok, gyógyszerek, adósságok, ami pedig magamagát illeti: álmatlan éjszakák, unalmas, szürke délutánok, a szexuális harc megpróbáltatásai s az azzal összefüggő egész szörnyű egománia – amikor minderre visszagondolt, azon csodálkozott, hogy egyáltalán túlélte az egészet. Sőt azon is csodálkozott, hogy egyáltalán miért *akarta* túlélni. Nemzedékének sok-sok tagja belefáradt az életbe, meghalt szívszélhűdésben avagy rákban, s az is elképzelhető, hogy *akarták* önnön halálukat. Ő azonban, ballépései és balfácánsága ellenére, úgy látszik, mégiscsak ravasz és szívós egy alak. Mert ő megmaradt. De ugyan minek? Mi célból ténfereg ő még itt ezen a földön? Csak azért, hogy *személyes kapcsolatainak* karrierjét befussa, amíg aztán végképp összeroskad? Azért talán, hogy – szívkirályként – elsöprő sikereket arasson a privát élet birodalmában? Herzog, a szerető, aki szerelem után kajtat, egymásután zárva karjaiba a maga Vandáit, Zinkáit és Ramonáit? De hát ez női sport. Az ölelkezés és a szívdöglesztés – női dolgok. A férfi rendeltetése a kötelességteljesítés – hajtson hasznot, va-

gyen részt a közéletben, az arisztotelészi értelemben vett politikában. Nos, akkor viszont mi az ördögnek jövök én ide, Vineyard Havenbe, *vakációzni!?* Lelkileg kikészülve, letörten, olasz pantallóban, töltőtollakkal, no meg a bánatommal fölszerelve, hogy szegény Libbie-nek pokollá tegyem az életét, és kizsákmányoljam a szeretetét, arra kényszerítve őt, hogy fizesse vissza, amiért olyan kedves és rendes voltam hozzá, amikor előző férje, Erikson, bedilizett, és megpróbálta őt leszúrni, aztán magára nyitni a gázcsapot? Jó, jó, akkor tényleg a segítségére voltam. De vajon akkor is olyan segítőkész jóbarát lettem volna, ha Libbie nem olyan szép, olyan szexuálisan vonzó, és ha nem mutat olyan nyilvánvaló hajlandóságot irántam? S nem valami szép tőlem, hogy éppen most jövök a nyakára a bajaimmal, amikor csak párhónapos házas? Minek jöttem én ide? Inkasszálni? Fordulj vissza, Mose-Hanan, menj vissza a legközelebbi komppal. Úgyis csak erre a vasúti utazásra volt szükséged. Az megtette a magáét. Bőven.

Libbie elébe jött az ösvényen, és megcsókolta. Narancs- vagy talán mákszínű estélyi koktélruha volt rajta. Mosesnak egy pillanatig gondolkoznia kellett, hogy az az illat, amit érzett, a közeli peónia-virágágyból vagy pedig Libbie nyakából és válláról árad-e felé. Az asszony őszintén, mesterkéletlenül örült a találkozásnak. Sportszerű eszközökkel-e vagy sem, mindegy – Herzognak sikerült benne igaz, jó barátra szert tennie.

– Hogy vagy? – kérdezte az asszony.

– Nem maradok itt – szólt Herzog. – Nem volna helyes, ha itt maradnék.

– Miket beszélsz?! Hiszen órák hosszat utaztál! Gyere be, ismerkedj meg Arnolddal. Ülj le, igyál valamit. Fura egy alak vagy!

Libbie kinevette, s ő kénytelen volt vele nevetni. Most Sissler lépett ki a verandára. Rendetlenül és álmosan, de azért jókedvűen. Ötvenes éveiben járt. Mély hangján üdvözlésféléket mormolt. Rózsaszín, bő strapanadrág volt rajta, gumirozott övvel.

– Képzeld, Arnold, azt mondja Moses, hogy már fordul is vissza. Mondtam neked, hogy fura alak.

– Hát csak azért tetted meg ezt a hosszú utat, hogy ezt közöld velünk? – fordult Herzoghoz a házigazda. – Gyere, bújj be. Éppen be akartam gyújtani a kandallóba. Egy óra múlva elég hűvös lesz már, és vendégeink jönnek vacsorára. Italt? Skót whiskyt akarsz vagy burbont? Vagy inkább úsznál egyet előbb?

Sissler szélesen, barátságosan mosolygott rá, arca ráncokba verődött, fekete szeme csillogott. Apró kis szemek, szétálló fogak. Kopasz fej. Sissler hátán a sok szőr úgy borzolódott fölfelé, mint a fatörzsek mohos felén nőtt hatalmas gombák. Libbie kényelemszerető, bölcs öreg medvéhez ment férjhez, olyan emberhez, akiről előbb-utóbb feltétlenül kiderül, hogy hatalmas tartalékokkal rendelkezik megértésből és emberségből. A ház tenger felőli részének derűsebb fényében Libbie igen jól nézett ki, boldognak látszott. Arca sima, napbarnított. Mákszínű rúzs az ajkán, fonott aranyékszer a karján, súlyos aranylánc a nyakán. Kicsit megöregedett – harmincnyolc vagy harminckilenc éves lehet, találgatta magában Herzog, de sötét, kicsit közel álló szemének tekintete tisztább volt, mint bármikor. (Volt a pillantásában valami rebbenő és ugyanakkor valami merengő: az orra pedig igen szép, finom metszésű.) Életének abban a szakaszában járt, amikor az átöröklődés kései munkája kezdődik – itt-ott megjelenik egy-egy májfolt, itt-ott mélyülnek a ráncok, mindez azonban eleinte csak növeli a nő

szépségét. A Halál, e nagy művész, ekkoriban rakja föl első ecsetvonásait, igen-igen lassan. Sisslert persze ez csöppet sem zavarta. Ezt ő már régen elintézte magában. Ő csak harsog tovább, oroszosan ejtve az angol szavakat, s halála napjáig ugyanolyan becsületes üzletember marad, mint eddig. S amikor eljön majd az óra, az oldalán fekve kell meghalnia, mert túlságosan dús a hátszőrzete.

Az ilyen gondolatok elnéptelenithetik a világot.

Amikor azonban Herzog elfogadta a felkínált italt, amikor hallotta, hogy szépen, érthetően megköszöni, amikor látta magát letelepedni a festett vászonhuzatú székre, pszichológiai műveltsége azt súgta neki, hogy nem is Sissler halálos ágyát látja a lelki szemeivel, hanem valami más nős emberét. Talán éppen ő, Herzog volt az, aki – képzeletben – meghalt. Hiszen ő is volt nős – kétszer is –, ő is volt már halált idéző látomások tárgya. Mármost: valamely emberi lény lelki szilárdságának alapfeltétele, hogy valóban kívánja a létezését. Ezt mondja Spinoza. Ez a boldogság *(felicitas)* alapfeltétele. Nem élhet helyesen *(bene agere)*, s nem is élhet helyesen *(bene vivere)*, aki nem *akar* élni. Nos, ha a pszichológia tanításai szerint egészen természetes, hogy gondolatban gyilkoljunk („Ölj meg naponta gondolatban egy piszok frátert, s feleslegessé teszed a pszichiátert!"), akkor a létezés puszta vágya nem elégséges alapja a jó, a helyes életnek. Élni akarok-e, vagy meg akarok halni? Ebben a társadalmilag meghatározott pillanatban azonban Herzog nem tudott válaszolni erre a kérdésre, inkább kihörpintette hát a hideg burbont a koccintásra emelt pohárból. A whisky lecsúszott a torkán, s olyan kellemesen égette bensőjét, akár valami összekuszálódott tüzes zsinór. Lelátott a tar-

kálló tengerpartra, a vízen tükröződő lángoló naplementére. Éppen elindult a komp, visszafelé. Amikor lement a nap, a széles hajótestet hirtelen ellepte a villanyfény. A felhőtlen égen helikopter úszott Hyannis Port, a Kennedy-rezidencia felé. Nagy aktivitás folyt ott, nem is olyan régen, jelentős tevékenység. Államhatalom ... Mit is tudhatunk minderről mi? Moses éles fájdalmat érzett, amikor a halott elnökre gondolt. (Azután ez jutott az eszébe: „Mit mondanék én az Egyesült Államok elnökének, ha tényleg alkalmam lenne beszélni vele?" Halványan elmosolyodott, amikor visszaemlékezett, hogyan dicsekedett vele az édesanyja Zipporah néninek. Azt mondta az ő, Moses E. Herzog édesanyja: „Hogy felvágták ennek a gyereknek a nyelvét! Az én Moselém akár magával az elnökkel is beszélgethetne!") Az idő tájt azonban Harding volt az elnök. Vagy talán már Coolidge? Mialatt ilyen gondolatok jártak az eszében, folyt tovább a társalgás. Sissler mindent elkövetett, hogy Moses otthon érezze magát – nagyon is láthatják rajtam a felindultságomat! –, Libbie pedig gondterhelt arccal nézett rá.

– Ne aggódjatok miattam – szólt Moses. – Csak hát kicsit kihoztak a sodromból az események. – Elnevette magát. Libbie és Sissler egymásra néztek, de most már kissé megkönnyebbülten. – Szép ez a ház. Bérlitek?

– Nem. Az enyém – válaszolt Sissler.

– Igazán? Remek kis ház. Csak nyári lak, ugye? De könnyen átalakítható, úgyhogy télen is ...

– Tizenöt darab ezresbe kerülne – mondta Sissler. – Esetleg még többe is.

– Olyan sokba? Akkor úgy látszik, a munkaerő és az építőanyag különösen drága ezen a szigeten.

– Magam is meg tudnám csinálni, persze – reagált

Sissler. – De hát pihenni jöttünk ide. Hallom, neked is van házad.

– Igen, Ludeyville-ben. Massachusetts állam.

– Pontosabban hol?

– A Berkshire-vidéken. A Connecticuttal szomszédos részen.

– Biztosan nagyon szép vidék.

– Szépnek szép. Csak az a baj, hogy nagyon messze van. Mindentől.

– Még egy whiskyt?

Talán azt gondolta Sissler, hogy a szesz megnyugtatja Herzogot.

– Moses valószínűleg meg akar mosakodni – szólt közbe Libbie. – Ilyen hosszú utazás után . . .

– Jó. Megmutatom a szobáját.

Sissler fölvitte Herzog bőröndjét a lépcsőn.

– Milyen szép, régi lépcsőház – rajongott Moses. – Manapság sok ezer dollárért sem lehetne ilyet csináltatni. Mennyi munkát fektettek ebbe! Pedig csak nyári lak.

– Hát hatvan évvel ezelőtt még voltak jó iparosok – mondotta Sissler. – Nézd meg ezeket az ajtókat. Juharfa. No, megérkeztünk. Azt hiszem, minden van idebent . . . szappan, törülköző. Néhány szomszédunk jön át hozzánk ma este. Köztük egy hölgy is. Énekesnő. Miss Elisa Thurnwald. Elvált asszony.

Tágas, kényelmes volt a szoba. Kilátás az öbölre. Ide látszott az East Chop és a West Chop egy-egy kékes fényű világítótornya.

– De szép itt! – szólt Herzog.

– Csomagolj ki. Érezd magad itthon. És ne siess el innét. Tudom, milyen barátian viselkedtél Libbie-vel, amikor bajban volt. Elmesélte, hogy megvédted őt attól a közveszélyes őrült Eriksontól. Le akarta szúrni a sze-

rencsétlen nőt az a marha. Libbie meg csak hozzád fordulhatott, rajtad kívül nem volt senkije.

– Hát ami azt illeti, Erikson is csak hozzám fordulhatott.

– Hát aztán?! – kiáltott fel Sissler. Markáns arcát kissé elfordította, de éppen csak annyira, hogy apró, okos szemei a megfelelő szögből mérhessék fel Herzogot, további alapos mérlegelés céljából. – Védelmedbe vetted Libbie-t. Nekem csak ez a fontos. Nemcsak azért, mert szeretem őt, hanem azért is, mert annyi mindenféle disznóság történik manapság. Neked is sok bajod van. Látszik rajtad. Majd kibújsz a bőrödből idegességedben. Neked lelked van, ugye, Moses? – Megcsóválta a fejét. Két dohányfoltos ujjával a szájához nyomta a cigaretta végét, úgy szívta tovább. – Nem tudjuk a szemétkosárba dobni azt a nyavalyás lelkünket, ez a baj. Iszonyú hátrány, ha valakinek lelke van.

– Nem is tudom, hogy nem vesztettem-e el közben – mondta halkan Moses.

– Szerintem nem. No jó, hát akkor ... – Sissler a napfény felé fordította a csuklóját, hogy aranyórájának számlapjáról leolvashassa az időt. – Van még időd egy kis pihenésre.

Kiment a szobából, Moses pedig egy ideig az ágyon hevert. Kitűnő matrac, szép tiszta paplan. Negyedóráig feküdt, közben még csak nem is gondolkozott. Tátott szájjal bámult a levegőbe. Karját-lábát szétvetette. Szabályosan lélegzett, miközben a tapéta figuráit nézte, amíg végül azokat is elnyelte a sötétség. Amikor fölkelt, nem mosakodott meg, és nem öltözött át, hanem búcsúlevelet írt a juharfa íróasztalon. A fiókban talált levélpapírt, borítékot.

Vissza kell mennem. Nem birom ki ilyenkor, ha ked-

vesek hozzám. Érzelmek, szív, minden – különös állapotban. Elintéznivalóim vannak. Isten áldjon mindkettőtöket. Sok boldogságot. Talán eljövök a nyár végén, ha meghívástok bármikor érvényesíthető. Hálásan: Moses.

Kilopózott a házból. A Sissler házaspár a konyhában foglalatoskodott. Sissler éppen a tálcákkal csörömpölt. Moses gyorsan lement a lépcsőn, és villámsebesen, halkan osont ki a függőajtón. A bozóton keresztül átjutott a szomszéd telekre. Aztán ki az útra, vissza a kompállomásra. Taxit fogadott a repülőtérre. Csak Bostonba ment gép éppen akkor. Felszállt, s a bostoni repülőtéren kapott csatlakozást Idlewildbe. Úgyhogy éjjel tizenegykor már a saját ágyában feküdt, forró tejet ivott, és amerikai-mogyoró-krémes szendvicset evett hozzá. Elég sok pénzébe került ez az egész kiruccanás.

Geraldine Portnoy levele állandóan ott volt Herzog éjjeliszekrényén. Most, elalvás előtt, újra elolvasta. Próbált visszaemlékezni, milyen érzés volt először olvasni, Chicagóban, némi habozás-okozta késedelem után.

Kedves Mr. Herzog! Geraldine Portnoy a nevem, Lucas Asphalter jóbarátnője vagyok. Talán emlékszik . . . Talán emlékszem? Moses akkor, első alkalommal, egyre gyorsabban olvasta a levelet (női kézírás – reformiskolai, kurzívvá módosított nyomtatott betűs írás, az i-ken furcsa kis nyitott karikák jelezték a pontot), próbálta egyszerre átfogni, lenyelni az egészet, s tovább is lapozott, hátha a levél írója valahol aláhúzta a lényeget. *Hallgattam az ön óráit: A romantikusok mint társadalomfilozófusok – ez volt az előadássorozat címe. Eltérő nézeteket vallottunk Rousseau-ról és Karl Marxról. Idő-*

közben egyetértésre jutottam az Ön nézetével, amely szerint Marx metafizikai reményeket fejezett ki az emberiség jövőjét illetően. Túlságosan szó szerint vettem annak idején, amit Marx a materializmusról mondott. Az én nézetemmel! Elég általános nézet ez, és különben is, miért hagy engem bizonytalanságban ez a nő, miért nem tér már a tárgyra? Ismét próbálta megtalálni a levélben a lényeget, de az a sok nyitott, kör alakú pontocska megzavarta a látását, akár a sűrűn hulló hó, és elrejtette előle a voltaképpeni mondanivalót. *Ön valószínűleg sosem vett észre engem, pedig én szerettem Önt, s mint Lucas Asphalter jóbarátja – ő bálványozza Önt, azt mondja, hogy Ön valóságos kincsestára a legtöbb emberi jótulajdonságnak – tehát mint Lucas jóbarátja persze sokat hallottam Önről: hogy azon a környéken nőtt fel, ahol Lucas valamikor lakott, meg hogy a Köztársasági Testvériség Klubban kosárlabdázott, a Division Streeten, Chicago régi szép napjaiban. Az egyik edzője Jules Hankin volt – beházasodás révén nagybátyám.* Azt hiszem, emlékezem erre a Hankinra. Kék kardigánt viselt, és középen választotta el a haját. *Nem szeretném, ha félreértene. Nem akarok én a magánügyeibe avatkozni. És nem is vagyok Madeleine ellensége. Vele is rokonszenvezem. Olyan jó kedélyű, olyan intelligens, olyan elbűvölő! S hozzám mindig olyan igazán szíves és őszinte volt. Jó ideig csodáltam őt, s mint fiatalabb nő, hízelgőnek tartottam magamra, hogy a bizalmába avatott.* Herzog elpirult. Madeleine bizalmas közlései bizonyára az ő – Moses – némely szexuális kudarcát is magukban foglalták. *S mint az Ön egykori hallgatóját, persze érdekelt is az Ön magánélete, ugyanakkor azonban meglepett az Ön feleségének nyíltsága és közlékenysége, s nemsokára ráeszméltem, hogy valami*

okból meg akarja nyerni a jóindulatomat. Lucas figyelmeztetett, hogy vigyázzak, itt valami buktató van, de hát tudott dolog, hogy az azonos neműek közötti intenzív érzelmek a kívülállók szemében gyakran – és igazságtalanul – gyanúsak. Némi tudományos képzettségem megtanított arra, hogy óvatosan járjak el az általánosításokkal, s hogy nem szabad beugranom a mindennapos viselkedés ilyenfajta olcsó pszichoanalitikus értékelésének. Annyi azonban bizonyos, hogy Madeleine meg akarta nyerni a jóindulatomat, csak persze nagyon finoman és ravaszul, úgyhogy nem rontott ajtóstul a házba. Elmondta nekem, hogy Önnek kiváló emberi és értelmi tulajdonságai vannak, jóllehet Ön neurotikus és olykor rettenetes haragra gerjed, amitől ő gyakran megrémül. Hozzátette azonban, hogy Ön igazán nagyvonalú is tud lenni, s hogy két rossz, szeretetet nélkülöző házasság után Ön talán végre annak a munkának tudja majd szentelni a teljes energiáját, amelynek elvégzésére hivatott. Azt mondta Madeleine, hogy az érzelmi kapcsolat nem erős oldala Önnek. Hamar nyilvánvalóvá lett előttem, hogy Madeleine sose adta volna magát olyan embernek, aki híjával van a kiemelkedő értelmi és érzelmi tulajdonságoknak. Azt mondta Madeleine, hogy először életében látja igazán tisztán, tudatosan, hogy mitévő legyen. Mindeddig csak nagy összevisszaság volt az egész, még olyan időszakok is akadtak, amelyekről nem is tudott volna számot adni. Ilyen állapotban volt, amikor feleségül ment Önhöz, és meg is maradt volna ilyen állapotban, ha nem következik be egy bizonyos törés. Nagyon izgalmas dolog Madeleine-nal beszélgetni, az az érzése az embernek, hogy valami jelentős személlyel – vagy magával az Élettel – találkozott. Gyönyörű nő Madeleine, ragyogó teremtés, saját különleges végzete,

sorsa van... Tapasztalatokban gazdag asszony, aki terhét nagyszerűen viseli... Miféle „terhét"? – merült fel Herzogban a Gondolat, amikor először olvasta a levelet. Vajon a végén azt közli velem ez a Geraldine Portnoy, hogy Madeleine állapotos?! Gersbach gyermekével?! Nem igaz!! Milyen csodás lenne, milyen szerencsés dolog! Mert ha Madeleine törvénytelen gyereket szül, akkor a siker biztos reményével indíthatok pert, hogy Junie hozzám kerüljön. Mohón falta fel az oldal hátralevő részét, aztán lapozott egyet. Nem. Madeleine nem állapotos. Túlságosan ügyes, okos nő, úgyhogy most nem is lehet állapotos. Hiszen az okosságának köszönheti, hogy a felszínen tudott maradni. Az egész beteg, ferde egyéniségének szerves része az okossága. Nem, nem lehet állapotos. *Nemcsak diák voltam én akkor, aki segítettem a kislányra vigyázni, hanem Madeleine bizalmasa is. Az Ön kislánya nagyon szeret engem, és én egészen rendkívüli gyermeknek tartom őt. Egészen kivételesnek, ezt őszintén mondom. A szokásosnál sokkal, de sokkal jobban szeretem Junie-t, sokkal jobban, mint ahogyan a* baby-sitterek *általában szeretik a rájuk bízott gyerekeket. Úgy hallottam, hogy a nyugati népek közül az olaszoknál a legnagyobb a gyermekkultusz (lásd a gyermek Jézus képeinek gyakoriságát az olasz festészetben), de nyilvánvaló, hogy az amerikaiak is gyerekbolondok, legalábbis a gyermeklélektan bolondjai. Minden a gyermekért történik, látszólag. Hogy igazságos legyek: azt hiszem, Madeleine alapjában nem rossz a kis Junie-hoz. Csak hát mindent inkább a tekintélyi elvre épít. Mr. Gersbach, aki ebben a háztartásban kétértelmű szerepet tölt be, nagyjából egészen jól elmulattatja a gyermeket. A kislány Val bácsinak szólítja őt, s gyakran látom, hogy Mr. Gersbach a hátán lovagoltatja, vagy a levegőbe*

dobálja őt. Herzog ennél a mondatnál haragosan összeszorította a fogát; veszedelmet szimatolt. *Mégis: be kell számolnom egy kellemetlen ügyről; Lucasnak is szóltam róla. Valamelyik este, amikor a Harper Avenue-ra érkeztem, egyszer csak hallom, hogy Junie sír. Hát ott ül a kislány Mr. Gersbach kocsijában, s nem tud kijönni belőle. Reszket szegény kicsike, és zokog keservesen. Először azt hittem, ő zárta be magát véletlenül, játszadozás közben, de aztán jobban meggondoltam a dolgot: sötét volt már, miért lett volna hát az utcán, méghozzá egyedül, hiszen már rég ágyban a helye.* Ezeknél a szavaknál Herzog szíve veszedelmesen, hangosan dobogni kezdett, majd kiugrott a helyéből. *Megnyugtattam Junie-t. Elmondta, hogy a mamája és Val bácsi veszekedtek odabent, s Val bácsi kézen fogta őt, Junie-t, kivezette az utcára, beültette a kocsiba. Rázárta az ajtót, ő maga pedig visszament a házba.* Szinte látom őt, ahogy fölmegy a lépcsőn, miközben Junie sikoltozik rémületében. Ezért még megölöm azt az embert, megölöm, isten engem úgy segéljen! Újra elolvasta a levél befejező szavait: *Luke azt mondja, hogy Önnek tudnia kell erről. Telefonálni akart Önnek, de én úgy gondoltam, hogy ártalmas megrázkódtatás lenne telefonon értesülni ilyesmiről. A levél időt enged a megfontolásra, arra, hogy végiggondolja az ember a dolgokat, és kiegyensúlyozottabb ítéletet alkosson. Tulajdonképpen én nem hiszem, hogy Madeleine rossz anya volna.*

Másnap reggel ismét belevetette magát a levélírásba. Fekete volt az ablaknál álló kis íróasztal, feketesége a vészkijárati lépcsőével vetekedett, a kátrányba mártott vaskorlátnak a feketeségével; komor hangulatú kozmetika eredménye volt ez a fekete réteg. A vaskorlátok egyenlő távolságban voltak egymástól, de a szemlélő a perspektíva szabályainak megfelelően látta őket. Herzognak *mindenképpen* leveleket kellett írnia. Rettentően el volt foglalva, mégpedig olyan célok érdekében, amelyeknek jelentőségét csak most kezdte felismerni – egyébként még most sem valami világosan. Első üzenete, amelynek megfogalmazásába felébredés közben, még félig öntudatlan állapotban kezdett bele, Hilton őeminenciájának szólt (ő térítette meg Madeleine-t az Anyaszentegyház számára). Herzog gyapjú háziköntösben üldögélt, úgy iszogatta a feketéjét; összehúzta a szemét, köszörülgette a torkát, s közben mindjobban ráeszmélt, mennyire haragszik, menynyire áthatja egész valóját a fölháborodás. Eminenciás Uram igazán tudhatná, milyen hatást gyakorol az olyanokra, akiket kezelésbe vesz. *Egy olyan fiatal nőnek a*

férje, vagyis inkább exférje vagyok, akit Ön megtérített. Madeleine Pontritter az illető, egy ismert impresszárió leánya. Talán emlékszik rá; néhány évvel ezelőtt Ön részesítette oktatásban, és Ön is keresztelte meg. Különben akkoriban végzett a Radcliffe Egyetemen, és nagyon szép nő... Vajon valóban olyan szép nő Madeleine, avagy talán őt ragadja túlzásokra az asszony elvesztése? Talán így figyelemreméltóbb a szenvedése? Talán vigasz a számára, hogy *szép* asszony hagyta őt faképnél? De hiszen azért a hangoskodó, harsány, fenékcsipkedő állat kedvéért, Gersbach kedvéért hagyta ott! Ki tudja, miért részesíti előnyben egy nő az egyik férfit a másikkal szemben? Az ilyesmibe nem lehet beleszólni. Régi igazság ez. S abba sem, hogy egy férfinak miért tetszik éppen ez vagy az a nő. De félretéve minden szubjektivitást: Madeleine gyönyörű nő. Daisy is az volt, a maga idejében. Hiszen én is egészen jóképű voltam valamikor, csak hát a gőg, az elbizakodottság elrontotta a külsőmet... *Madeleine bőre egészséges rózsaszín; szép fekete haját hátul kontyba fésülte, elöl frufruba; hattyúnyak; mélykék szem; görög orr. A csikófrizura nagy intelligenciáról tanúskodó homlokot takar, démoni akaraterőt,* vagy éppen elmebeli rendellenességet. *Volt stílusérzéke Madeleine-nak. Mihelyt Önhöz kezdett járni hitoktatásra, kereszteket, medáliákat, olvasókat vásárolt – s ezekhez illő ruhákat is. De hát akkor még tulajdonképpen fiatal lány volt, éppen akkor végezte el a főiskolát. S mégis: azt hiszem, sok mindent sokkal jobban megértett a világból, mint jómagam. Értse meg, Eminenciás Uram, nem azért írok Önnek, hogy leleplezzem Madeleine-t, vagy hogy támadjam Önt. Csak hát azt hiszem, érdekli Önt, hogy mi történhet – vagy történik –, ha az emberek meg akarnak menekülni*

a . . . Azt hiszem, helyes ha azt mondom: a nihilizmustól.

Igaz is: mi történik ilyenkor? Illetve: mi történt? Herzog a téglafalakra bámult, amelyekhez az imént menekült vissza Vineyard Havenből, s közben igyekezett megérteni, hogy mi is történt. Philadelphiában béreltem akkoriban azt a hónapos szobát – állásom egy évre oda kötött –, és háromszor vagy négyszer hetenként fölutaztam New Yorkba, a pennsylvaniai vonattal, hogy meglátogassam Marcót. Daisy égre-földre esküdözött, hogy nem járul hozzá a váláshoz. Egy ideig Sono Ogukival éltem együtt, de ő nem felelt meg a célomnak. Nem volt elég *komoly*. Nem dolgoztam valami sokat. Csak éppen leadtam – sablonosan – az óráimat Philadelphiában. A hallgatók untak engem, én pedig untam őket. Papa értesült a könnyelmű életmódomról, és megharagudott rám. Daisy írta meg neki a dolgot; de hát mi köze volt papának az egészhez? Mert hát mi is történt voltaképpen? Otthagytam egy rendezett, céltudatos, törvényes egzisztenciát, mert untatott; mert úgy éreztem, hogy naplopó-élet. Sono azt akarta volna, hogy költözzem hozzá. De én nem mentem, mert az összeköltözés – úgy éreztem – túlságosan odakötött volna a szoknyájához. Így hát összecsomagoltam a jegyzeteimet, a könyveimet meg a Remington írógépemet (takaróstul), meg a lemezeimet, az oboámat, a kottáimat, s mindezt elvittem magammal Philadelphiába.

Vonaton zötyögni oda-vissza, rettenetesen kifáradni – senki sem követelhetett tőle nagyobb áldozatot. Elment meglátogatni kisfiát, s szembenézett exfelesége haragjával. Daisy megpróbált egykedvűen viselkedni, ami nagyon ártott a külsejének. Mosest fent, az emeleten várta, a lépcső végén; karját keresztbe fonta a mellén. Nagyon

nyárspolgári figura volt ilyenkor ez a zöld szemű, alaposan lenyírt hajú asszony. Azért várta meg Mosest, hogy megmondja neki: két órán belül vissza kell hoznia Marcót. Herzog irtózott ezektől a találkozásoktól. Daisy természetesen mindig tudta, hogy Herzog mivel foglalkozik, hol jár, kikkel találkozik, s olykor ilyesmiket kérdezett:

– Mit csinál Japán?

Vagy pedig:

– Hogy van a pápa?

Egyáltalán nem volt mulatságos az ilyesmi. Daisynek megvoltak a maga jótulajdonságai, de humorérzéke, az bizony nem volt.

Moses jól fölkészült a Marcóval való kiruccanásaira, különben nagyon lassan múlt volna az idő. A vonaton adatokat vágott be az amerikai polgárháborúról – dátumokat, tábornokok és csaták neveit –, úgyhogy miközben Marco fasírozottat evett az Állatkert vendéglőjében – mindig oda mentek –, egész szépen eltársaloghattak.

– Itt az ideje, hogy meséljek neked Beauregard-ról – mondta Herzog egy ilyen alkalommal. – Nagyon érdekes!

De Herzognak nagyon nehezére esett, hogy figyelmét Beauregard tábornokra, vagy a 10. sz. szigetre, avagy Andersonville-re összpontosítsa. Folyton arra kellett gondolnia, hogy viselkedjék Sono Ogukival, akit cserbenhagy – mert úgy érezte: cserbenhagyja! – Madeleine kedvéért. Sono várja a látogatását – ezt tudta Herzog. S amikor Madeleine túlságosan el volt foglalva az Anyaszentegyházzal, úgyhogy nem akart vele, Herzoggal találkozni, a férfi gyakran esett kísértésbe, hogy betoppanjon Sonóhoz, és – semmi több, csak éppen elbeszélgessen vele. Csúnyának látta ezt a zavaros helyzetet, s meg-

vetette önmagát, amiért kialakította. Férfi létére valóban nem tudna hasznosabb dolgokkal foglalkozni?

Lassan elvesztem az önbecsülésemet! És képtelen vagyok bármit is végiggondolni!

Azt azonban látta, hogy Marco szimpatizál talaját vesztett édesapjával, részvétet érez iránta. A kisfiú végigjátszotta a játékot, kérdezgette Mosest a polgárháborúról, mert látta, hogy édesapja pillanatnyilag nem tud többet nyújtani, és ő meg nem akarta visszautasítani ezt a jó szívvel adott ajándékot. Szeretet sugárzik a fiú magatartásából, gondolta magában a köntösébe bugyolált Herzog, akinek közben igencsak kihűlt a kávéja. Szeretjük egymást, ezek a gyerekek meg én. De hát ugyan mit adhatok én nekik? Marco feléje fordította világos szemét, sápadt, szeplős gyerekarcát – jellegzetes Herzog-arc!; kefefrizurát viselt a gyerek, méghozzá önszántából; és kicsit idegenül tekintett az apjára. Szája akár a Herzog nagymamáé.

– No, jól van, fiam. Most indulnom kell vissza, Philadelphiába – szólt Herzog.

Pedig – éppen ellenkezőleg – úgy érezte, hogy *nem* kellene visszamennie Philadelphiába. Hiba volt ez az egész Philadelphia-ügy. Mi a fenének kell most felszállnia a vonatra?! Szükséges-e vajon, például, hogy útközben lássa Elizabethet meg Trentont? Igénylik vajon ezek a városok ezt a megtiszteltetést? Vagy az a keskeny fekhelye oly nagyon várja őt ott, Philadelphiában?

– Indulnom kell a vasúthoz, Marco – mondotta, és előhúzta zsebóráját, amelyet húsz éve kapott ajándékba édesapjától. – Vigyázz a földalattin. Meg ott a környéken is. Ne menj a Morningside Parkba. Bandák garázdálkodnak arrafelé.

Már-már föltárcsázta Sono Oguki számát egy auto-

matából, de aztán erőt vett magán. Inkább földalattira szállt, s elment a Penn pályaudvarra. Hosszú, barna kabátjában – vállban szűk volt a kabát, a zsebekbe gyömöszölt könyvek pedig egészen elformátlanították – elsétált az aluljáróban elhelyezett üzletek előtt: virág, evőeszköz, whisky, fánk, virsli volt a kirakatokban, aztán pedig narancslé viaszosan hűvöskés illata csapta meg Herzog orrát. Fölvonszolta magát a pályaudvar csupa fény csarnokába. A nagy üvegablakok pornyalábbal hasították ketté az őszi napfényt – a ruhagyárak városnegyedének megtört napfényét. A rágógumi-automatára szerelt tükör megmutatta Herzognak, hogy milyen sápadt, milyen halvány, milyen egészségtelen az arcszíne; mutatta kabátjának, gyapjúsáljának egyes foszlányait, a kalapját, a szemöldökét – mindez megvillant a túltelített fényben, és alaposan leleplezte Herzog arcát, egy olyan ember arcát, aki valamilyen szerepet játszik a külvilágnak. Herzog megmosolyogta élete előző korszakainak e maradványát: Herzog, az áldozat; Herzog, aki szerető szeretett volna lenni; Herzog, akitől a világ azt várta, hogy elvégez egy bizonyos intellektuális feladatot, ezzel megváltoztatja a történelem menetét, és befolyásolja a civilizáció fejlődését. E jelentős eredményt nyilván a philadelphiai ágya alatt elhelyezett, megsárgult papírral teletömött dobozok fogják produkálni.

Kinyílt előtte a vaskapu, bíborszínű táblán aranybetűs felirattal, Herzog pedig lement a vonathoz. Kezében lyukasztatlan jegyét szorongatta, cipőfűzője lefityegett a kövezetre. De azért még megvoltak benne az egykor délceg férfiú büszkeségének maradványai. Odalent, az alsó peronon, várt rá a vonat, vártak a füstréteggel bevont piros vasúti kocsik. Tulajdonképpen jön vagy megy? Érkezik vagy távozik? Néha már maga sem tudta.

Kabátzsebeit számos könyv dagasztotta: Pratt műve (Az amerikai polgárháború rövid története), továbbá néhány Kirkegaard-kötet. Herzog már régebben leszokott a dohányzásról, de azért valahogyan most is vonzotta a dohányzó-szakasz. Szerette a füstös atmoszférát. Leült a piszkos plüssre, kinyitotta az egyik könyvet, s pillantása erre a mondatra esett: *Mert a halál azt jelenti, hogy mindennek vége, de halált halni annyit jelent, mint a halált megtapasztalni.* Ha viszont... Igen... De mégsem... ezzel szemben, ha a lét: hányinger, akkor a hit: bizonytalan megkönnyebbülés. Avagy pedig: sújtson téged porba a szenvedés, és érezni fogod Isten hatalmát, amint újra fölemel. Jó kis olvasmány depressziós emberek számára! Herzog most, az íróasztalánál, már mosolygott ezen. Fejét a tenyerébe támasztotta, és szinte kacagott (persze csak halkan). De akkor, a vonaton, fáradságosan, teljes komolysággal tanulmányozta a könyvet. Minden élőlény a kétségbeesés rabja. (?) S ez haláláig tartó betegség. (?) Az a baj, hogy az ember nem akar az lenni, ami. (?)

Amikor a vonat New Jersey szemétdombjaihoz ért, Herzog becsukta a könyvet. Forrónak érezte a fejét. A hajtókájára tűzött nagy Stevenson-jelvényt odanyomta az arcához; így hűvösebb volt. Édeskés, rothadt, fülledt füst-illat terjengett a fülkében. Herzog mélyen tüdőre szívta; volt valami serkentő ebben a bűzben, s Herzog kéjesen lélegezte be az öreg pipák áporodott szagát. Élesen kattogva száguldottak a kerekek, szinte harapdálták a síneket. New Jersey állam malmai fölött hidegen lángolt az őszi napsütés. Tűzhányó formájú salakdombok, mocsarak, raktárak, olajfinomítók, kísérteties fáklyák, aztán ismét erdők és mezők. Fémesen csillogtak az alacsony tölgyfák, kékes fénybe borultak a rétek.

Minden rádiótorony olyan volt, mint valami véres tűfok. A vonat elhagyta Elizabeth unalmasan-szürke téglaházait. Alkonyatkor Trenton került egyre közelebb – olyan volt így a város, mint egy kandallótűz góca. Herzog elolvasta a város jelmondatát: *„Trenton készíti, a világ megveszi!"*

Leszállt az éj, s a villanyfény hideg ragyogása közepette következett Philadelphia.

Szegény ember! Nem örvendett valami jó egészségnek.

Herzog elmosolyodott, amikor az akkoriban szedett tablettákra gondolt, meg az éjszakánként megivott tej mennyiségére. Philadelphiai ágya mellett olykor tíz-tizenkét tejesüveg is állott. Gyomornyugtatónak kortyolgatta a tejet.

Nagy eszmék és koncepciók gondolatkörében élek, s ezek az eszmék nemigen illenek az Amerikában jelenleg uralkodó mindennapi körülményekhez. Tudja, Eminenciás Uram, ha Önt a televízió a római katolikus templom ősi miseruháiban és karingeiben mutatja, hát legalább elegendő számú ír, lengyel és horvát származású lakos van a kocsmákban, aki nézi, hallja és megérti Önt. Amint elegánsan az ég felé emeli karjait, és úgy pislog, mint valami némafilm-sztár, például Richard Barthelmess vagy Conway Tearle; büszkék is erre a papjukra a róm. kat. dolgozók. *De mit szóljak én, a gondolkodás történetének szakértője, akit még érzelmeinek zűrzavara is hátrányos helyzetbe hoz!... Aki ellenáll annak az érvelésnek, amely szerint a tudományos gondolkodás fölborítja az egész értékrendszert... Akinek meggyőződése, hogy a világegyetem kitágulása nem semmisíti meg az emberi értékeket, s hogy a tények birodalmának és az értékek birodalmának különállása nem örök érvényű.*

Az a különös gondolat jutott az én (zsidó) eszembe, hogy nem maradhatok tétlen szemlélő! Az életemmel fogom bizonyítani az igazamat. Nagyon unom már a történetszemléletnek azt a modern formáját, amely a civilizációt a nyugati vallás, a nyugati eszmevilág vereségével azonosítja, vagyis azzal, ami – Heidegger szerint – az Ember Második Bukása, bukás, le a köznapi létbe, a közönségesbe. Egyetlen filozófus sem tudja, mi a közönséges – még nem süllyedt bele elég mélyen. Ezeknek a mi modern évszázadainknak fő kérdése: a köznapi emberi tapasztalat kérdése, amint azt Montaigne és Pascal, akik egyebekben nem értettek egyet, világosan látták. – Az ember erényének vagy szellemi kapacitásának mércéje: a mindennapi élete.

Valahogyan, nem is tudom, hogyan, az a kétségtelenül őrült gondolat ötlött fel bennem, hogy tulajdon cselekedeteimnek történelmi jelentőségük van, s ez a gondolat (fantáziálás?) táplálta azt a hiedelmemet, hogy azok, akik ártanak nekem, egy fontos kísérlet végrehajtását akadályozzák.

Herzog, amint tragikus ábrázattal kortyolja a tejet Philadelphiában; törékeny egészségű, de reménykedő bolond, aki félrepöcköli a tejesüveg kartondugóját, hogy nyugalmat szerezzen a gyomrának, és tejbe fojtsa nyughatatlan elméjének gondolatait, hogy álom jöjjön a szemére. Marcóra gondolt ilyenkor, meg Daisyre, Sono Ogukira, Madeleine-ra, Pontritterékre, s olykor-olykor a klasszikus és a modern tragédiák között fennálló, Hegel meghatározta különbségre, a lélek tapasztalataira, meg az egyéni jellem elmélyülésére az újkorban. Saját egyéni jellemére, amely olykor elszigetelődik a tényektől is, az értékektől is. A modern ember karaktere azonban labilis, széteső, ingadozó, nincs meg benne a régi

ember sziklaszilárdsága, s hiányzanak belőle a XVII. század jól megalapozott eszméi és világosan megfogalmazott elvei, tételei is.

Moses meg akarta tenni a magáét az emberi élet körülményeinek megjavítására, így hát önfenntartási ösztönének engedelmeskedve végre bevett egy altatót. Már csak az emberiség jól felfogott érdekében is. Amikor azonban másnap reggel, Philadelphiában megjelent az óráján, alig tudta elolvasni a jegyzeteit. Szemei bedagadtak, feje egészen zsibbadt volt, a szíve viszont talán még sose dobogott ilyen hevesen.

Madeleine édesapja – erőteljes egyéniség, kiváló intellektus, akiben megvoltak New York színházi világának sajátságos és groteszk hívságai – azt mondotta nekem, hogy nagy jót tehetek a leányával.

– Legfőbb ideje – mondotta Pontritter –, hogy megszűnjék azokkal a buzikkal lófrálni. Olyan ez a Madeleine, mint a főiskolai kékharisnyák – neki is csupa homokos barátja van. Több rosszra ment hímvessző hever az én lányom lábánál, mint amennyi vesszőből Jeanne d'Arc máglyáját megrakták. Mindenképpen jó jel, hogy irántad érdeklődik.

De azért az öreg is elég szerencsétlen flótásnak tartotta. Nem is maradt rejtve ez a pszichológiai tény. Herzog egyszer meglátogatta Pontrittert a műteremlakásában, mert Madeleine megkérte rá:

– Apám mindenáron beszélni szeretne veled. Nézz fel hát hozzá.

Amikor Herzog beállított, Pontritter éppen szambát vagy csacsacsát táncolt (Moses nem tudta megkülönböztetni a kettőt egymástól). Tánctanárnőjével, egy javakorabeli fülöp-szigeti asszonnyal ropta; a nő valamikor egy híres tangó-táncospár tagja volt. (Ramon és Adelina.)

Adelina már kissé megvastagodott a dereka körül, de hosszú lába még mindig igen karcsú volt. Arcbőre sötétségét a festék, a púder, a kozmetika sem igen enyhítette. Pontritter hatalmas ember volt. Napbarnított fejés arcbőrén itt-ott egy-egy fehér folt (egész télen kvarcolt). Aprókat lépegetett vitorlavászonból készült, spárga talpú papucscipőjében. Ahogyan tánc közben ringatta széles csípőjét, ide-oda lengett a kiült fenekű nadrágja. Kék szeme szigorúan tekintett a világba. Pöfögő, kopogó, kaparó, hörgő, szaggatott ütemű zene hallatszott a magnószalagról. Amikor vége volt a számnak, Pontritter kissé révetegen érdeklődött:

– Moses Herzog, ugye?

– Az vagyok.

– Te vagy az, aki szerelmes a lányomba.

– Igen.

– Hát az egészségednek nem tesz valami jót, azt látom.

– Nem éreztem magam valami jól az utóbbi időben, Mr. Pontritter.

– Engem mindenki csak Fitznek hív. Ez itt meg Adelina. Adelina, ez itt Moses. Lefekszik vele a lányom. Pedig már azt hittem, hogy ennek én sose érem meg a napját. No, jó. Gratulálok... Remélem, hogy sikerül fölébresztened azt az alvó Csipkerózsikát.

– *'Allo, guapo*[2] – szólt oda Adelina. Nem volt ebben az üdvözlésben semmi személyes, semmi, ami igazán Mosesnek szólt volna. Adelina minden figyelme a rágyújtás műveletére összpontosult. Pontritter kezéből vette át a gyufát, úgy gyújtott rá a cigarettájára. Herzog visszaemlékezett, hogy akkor azt gondolta magában:

[2] Helló, szépfiú.

mennyire külsőséges, felületes ez az egész rágyújtási játék a műterem tetőablaka alatt. Mesterséges tűz csupán. Vagy még az sem.

Ugyanaznap, valamivel később, Tennie Pontritterrel is beszélgetett Herzog. Valahányszor Tennie a leányáról beszélt, mindjárt könnyek gyűltek a szemébe. Sima, a szenvedésbe beletörődött ábrázata volt Tennie-nek, még akkor is szomorú, amikor mosolygott, s igencsak gyászos, amikor az ember véletlenül találkozott vele, mint például aznap Moses a Broadwayn. Tennie magasabb volt az átlagosnál, így hát Moses már messziről meglátta az arcát, azt a széles, sima, nyájas arcot, s a szenvedésgyűrte ráncokat a száj körül. Tennie megkérte, üldögéljenek egy kicsit a Verdi Square-en. A letaposott, foltos gyepet korlát vette körül, meg – mint mindig – halódó férfiak és nők ücsörgő csapata, kolduló nyomorékok, teherautó-sofőrök módjára hangoskodó melegtyúkok és törékeny testű, festett hajú, fülbevalós néger buzeránsok.

– Nincs valami nagy befolyásom a lányomra – jelentette ki Tennie. – Persze nagyon-nagyon szeretem őt. Nem volt könnyű az én életem. Ki kellett tartanom Fitz mellett. Évekig feketelistán volt. Nem hagyhattam cserben. Utóvégre nagyon nagy művész...

– Azt elhiszem – motyogta Herzog. Tennie nyilván elvárta tőle ezt a dicséretfélét.

– Valóságos óriás – toldotta meg Tennie. Akkor már Tennie teljes meggyőződéssel tett efféle kijelentéseket. Csak egy kultúrát tisztelő, rendes környezetből származó zsidóasszony volt képes az életét egy ilyen nagy művésznek áldozni, ugyebár. (Tennie édesapja szabómester volt, az Arbeiter-Ring tagja s a jiddis nyelv harcosa.)

– Ebben a tömegtársadalomban! – tette hozzá Ten-

nie, miközben testvéri nyájassággal és kérlelő rokonszenvvel tekintett Mosesre. – Ebben a pénzre alapozott társadalomban!

Herzog kissé meglepődött. Emlékezett rá, hogy Madeleine azt mondta neki, mintegy panaszképpen a szüleire, hogy az öregúrnak évi ötvenezer kell, s ezt össze is szedi az a vén Szvengáli, nők pénzelik meg színházbolond balekok.

– Így hát Mady azt gondolja – folytatta Tennie –, hogy őt, a lányomat hagytam cserben. Mady nem érti, miről van szó. Utálja az apját. Magának nyugodtan elmondhatom ezt, Moses. Azt hiszem, az emberek ösztönösen bíznak magában. Mady mindenesetre bízik magában, ezt tudom, pedig általában nem ilyen a természete. Úgyhogy azt hiszem, szerelmes magába.

– Hát *én* mindenesetre szerelmes vagyok belé – mondta Moses, nagyon érzelmesen.

– Maga bizonyosan szereti őt. Legalábbis azt hiszem... Ó, olyan bonyolult mindez.

– Vajon az teszi bonyolulttá, hogy jóval idősebb vagyok nála? És hogy ez idő szerint még nős vagyok? Ezt gondolja, Tennie?

– Nem fog fájdalmat okozni Madeleine-nak, ugye? Bármit is gondol Madeleine, én mégiscsak az édesanyja vagyok. Anyai szívem van nekem, Mr. Herzog, bármit is mond a lányom. – Tennie halkan sírni kezdett. – Ó, Mr. Herzog... Én mindig kettejük között őrlődtem, Madeleine és az apja között. Tudom, hogy sose voltunk valami hétköznapi, átlagos szülők. Madeleine úgy érzi, hogy én csak úgy kilöktem őt a világba. Én ezen már nem tudok változtatni. Most magán a sor. Maga meg tudja adni neki azt, ami segíthet rajta.

Tennie levette különleges formájú szemüvegét, s

már nem is igyekezett leplezni a sírását. Arca, orra egészen belevörösödött, szemét pedig egészen megvakította a könny. (Moses agyán átvillant a gondolat, hogy Tennie szemeinek formája valami cinkos könyörgésfélére tették alkalmassá e látószerveket.) Tennie módszerében volt valamelyes képmutatás és kiszámítottság, de emögött persze igazi érzések is rejtőztek, hiszen Tennie valóban szerette a lányát, szerette a férjét; és ez igazi érzések mögött is volt még valami – valami jelentőségteljesen sötét dolog. Herzog nagyon is jól tudta, hogy mi minden rétegződik itt egymásra: utálatosság, arrogancia, csalás és – isten bizony! – még igazság, őszinteség is. Jól látta, hogy Madeleine aggódó édesanyja alaposan kezelésbe vette őt. A bohém-feleség, a bohém-ideológia elcsépelt közhelyeinek hangoztatója, akit cinikusan kizsákmányolt az öreg Pontritter, hűséges maradt, unalmas, „absztrakt" ezüst-ékszereinek béklyójába láncolva.

Ha rajtam múlik, a lányomnak nem ilyen sorsa lesz, gondolta magában Tennie. És Madeleine is éppen így eltökélte, hogy nem fog Tennie sorsára jutni. Itt lépett be a történetbe a Verdi Square-i padon üldögélő Moses Herzog. Arca borotvált, inge tiszta, s tiszta a körme is; combban kissé vastag lábait keresztbe tette, s igen elgondolkozva hallgatta Tennie-t; hogy mennyire elgondolkozva, azt különösen akkor értékelhetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy már jó ideje egyáltalában nem gondolkozott. Elméje túlságosan telítve volt nagyralátó tervekkel, úgyhogy képtelen volt világosan gondolkozni. Azt persze átlátta, hogy Tennie be akarja fűzni, s hogy ő jó balek az ilyesmire. Szeretett jót cselekedni, s Tennie éppen ezt a hajlamát használta ki, amikor arra kérte, mentse meg az ő nyakas, csalódott leányát. Türelem, szeretet és nyájasság, no meg némi férfiasság meghoz-

hatja a kívánt eredményt. De Tennie még sokkal ravaszabbul is hízelgett Herzognak. Azt mondta neki, hogy stabilitást, biztonságot hozhat Madeleine-nak, ennek a neurotikus leánynak az életébe, és megbízhatóságával meggyógyíthatja őt. Az idős, nyomorék és halódó emberek e tömegében kérte Tennie az ő, Moses segítségét, ami valamiféle tisztátlan rokonszenvet keltett a férfiban. Visszataszító módon. Mosesnek elszorult a szíve.

– Imádom Madeleine-t, Tennie – mondotta. – Sose féljen. Megteszek minden tőlem telhetőt.

Meggondolatlan, öntevékeny, komikus egy stréber volt.

Madeleine-nak egy régi házban volt a lakása; s amikor Herzog éppen a városban tartózkodott, ott lakott Madynél. Együtt aludtak a szattyánbőr huzatú kanapén, a műteremben. Moses egész éjjel hevesen, lelkesen szorította magához Madeleine testét. Madeleine nem volt annyira lelkes, de tekintetbe kell venni, hogy csak nemrég katolizált. Különben is: a szerelmesek megindultságának hőfoka sosem egyforma. Madeleine szemében olykor a harag és a szenvedés könnye csillogott, és siratta bűnös voltát. De azért ő is kívánta a szerelmet.

Reggel hétkor, szinte megérezve és egy tizedmásodperccel megelőzve az ébresztőóra csengését, Madeleine teste hirtelen megfeszült, s amikor a csengő megszólalt, visszafojtott dühvel kiáltott fel:

– A fene egye meg!

S már talpon is volt, s már csörtetett a fürdőszoba felé.

Avítt volt a lakás berendezése. Az 1890-es években luxuslakásnak számított, akár a házban levő többi lakás. A széles csapokból elsöprő erővel ömlött a hideg vízsugár. Madeleine ledobta a pizsamakabátját; lemeztele-

nítette felsőtestét. Mosdókesztyűvel mosta; dühös erélyel tisztálkodott, egészen belevörösödött az a kék tekintetű arca, s belepirult még a melle is. Herzog halkan, mezítláb osont a fürdőszobába. Trencskóját viselte háziköntösként. Leült a fürdőkád szélére, úgy nézte Madeleine-t.

A csempék egykor cseresznyepiros színe már régen megfakult. A mosdótól fölötti polc meg a többi berendezés régi, díszített nikkel. A víz viharosan zuhogott a csapból, s Herzog nézte, mint változtatja magát Madeleine koránál jóval idősebb nővé. Fordhamnél dolgozott, s úgy vélte, hogy a legfőbb követelmény a józan, érett külső, egy olyan nő külseje, aki már régen az Anyaszentegyház kötelékébe tartozik. Bosszantotta őt Herzog nyílt kíváncsisága, az a körülmény, hogy a férfi bizalmasan megosztja vele a fürdőszobáját, hogy a trencskója alatt meztelen; bosszantotta Moses arcának hajnali halványsága a megkopott viktoriánus luxus e miliőjében. Mialatt készülődött, rá sem nézett a férfira. Felcsatolta a melltartóját, majd a kombinéra magas nyakú szvettert húzott, s a szvetter vállának védelmére műanyag köpenyt vett fel. Így a kozmetikai szerek nem csöpögtek le, nem ömlöttek ki a szvetter vállára. A szerek alkalmazása ekkor következett. A toalett fölötti polcokat zsúfolásig megtöltötték a púderdobozok, a kölnis és egyéb üvegek. Bármit csinált Madeleine, habozás nélkül, gyorsan, alaposan csinálta, sietve, de a szakértő biztonságával. Rézmetszők, cukrászok, cirkuszi légtornászok dolgoznak így. Herzog azt gondolta magában, hogy Madeleine túlságosan könnyelmű, túlságosan kapkodó; no, most mindjárt kiömlik az az izé! De sosem ömlött ki semmi. Először krémréteggel kente be az arcát Madeleine, aztán alaposan bedörzsölte a krémmel azt az

egyenes orrát, a gyermekes állát, a puha nyakát. Szürke, gyöngyszín-kék krémet használt. Ez volt az alapozás... Törülközővel legyezgette, hogy megszáradjon. Erre az alapra jött a smink. Madeleine vattacsomókkal kente föl, a homlokára, a szeme köré, az orcáira, a nyakára. S hiába volt puha és nőies a hús a nyakán, ezen a hosszú nyakon máris volt valami határozottan felfedezhető diktatorikus vonás. Madeleine egyébként sosem hagyta, hogy Herzog felülről lefelé simogassa az arcát. Rosszat tesz az arcizmoknak, mondotta. Herzog most csak ült a pompás kád szélén, úgy nézte Madeleine-t; közben fölhúzta a nadrágját, bedugta az ingét a nadrágba. Madeleine ügyet sem vetett rá: amint megkezdődött a nappali élete, mintha valahogyan szabadulni akart volna a férfitól.

Halvány púdert pamacsolt az arcára, még mindig ugyanazzal a – szinte kétségbeesett – sietséggel. Aztán lázasan vizsgálgatta munkájának eredményét. Jobb profil, bal profil. Konzultálta a tükröt is. Úgy tartotta a kezét, mintha a mellét támasztaná, de a valóságban nem nyúlt a kebléhez. A púderral meg volt elégedve. Szemhéjára egy kis vazelint kent. Szempillafestéshez apró tekercset használt. Moses intenzíven, csendesen figyelt, így vett részt mindebben. Madeleine – még mindig egyetlen pillanatnyi szünet vagy tétovázás nélkül – egy kis fekete festéket rakott a két szeme külső sarkába, s újrarajzolta szemöldökének vonalait, mégpedig egyenesre és komolyra. Azután hatalmas szabóollót vett elő, azzal ment neki a frizurájának. Úgy látszik, nem kellett méricskélnie; elhatározta, hogy milyen külsővel lép a világ elé, s ez elég volt. Úgy vagdosta a haját, mint ahogy a katona elsüti a puskáját. Herzog rövidzárlatszerű riadalmat érzett. Lenyűgözte őt Madeleine határozottsága,

és ebben a lenyűgözöttségben döbbent rá a tulajdon gyermekded voltára. Felnőtt, épkézláb ember létére itt ül a proccos öreg kád szélén – a zománcot a főtt rebarbarához hasonló csavaros hajszálminták szegélyzik –, itt ül, s nézi Madeleine arcának átváltozását. Madeleine most az ajkának festését alapozta valami viaszos anyaggal, aztán fakópiros festéket kent rá, ez is néhány évvel öregítette. Ez a viaszos száj alaposan elintézte őt. Nyelvével megnedvesítette az egyik ujját: az utolsó simítások következtek. Elkészült a mű. Egyenes szemöldökű, komoly tekintettel nézett a tükörbe, s elégedettnek látszott. Igen, így éppen jó lesz. Nehéz anyagból készült, hosszú tweedszoknyát vett fel, a szoknya elrejtette a lába szárát. A magas cipősarok kissé megemelte a bokáját. Következett a kalap. Szürke, alacsony kalap volt. Széles karimájú. Amikor Madeleine simára nyalt fejére húzta a kalapot, egyszeriben negyvenéves asszony lett belőle, mégpedig abból a fehér bőrű, hisztériás, hipochonder fajtából, melynek képviselői tucatjával térdepelnek a templomhajókban. Az a széles karima a borús homlok fölött, a gyermekded nyüzsgés, a félelem, a vallásos túlbuzgóság – micsoda szánalmas dolog ez az egész! Ő, Herzog, pedig: a megkopott, borotválatlan, bűnös zsidó, aki veszélyezteti a nő lelki üdvét! Elszorult a szíve. Madeleine azonban szinte egyetlen pillantásra sem méltatta. A mókusgalléros kosztümkabátot vette fel, és éppen benyúlt alája, hogy megigazítsa a válltömést. Az a kalap! Akár valami nagyon hosszú és körülbelül egy centi széles tekercsből összefont kosár; olyan volt egészen, mint a fejfedő, amelyet az a keresztény hölgy viselt ott, a montreali kórházban. Az a hölgy, aki fölolvasott a Bibliából: *A szél fú, ahová akar, és annak zúgását hallod, de nem tudod, honnan jő és hová*

megy... Még kalaptűt is tűzött Madeleine. Ezt a művét is befejezte végre. Sima volt az arca, sima és középkorú. Éppen csak a szemgolyóihoz nem nyúlt; s mintha éppen kicsordulni készült volna belőlük a könny. Haragosan nézett Madeleine, mérgesen, dühösen. Este azt akarta, hogy Herzog feljöjjön hozzá, s vele töltse az éjszakát. Elalvás előtt még – amolyan félig-haragosan – meg is ragadta a férfi kezét, és odatette a mellére. Reggel azonban azt szerette volna, ha Moses ott se lett volna. Moses számára szokatlan volt az ilyesmi; megszokta a nők kedvencének szerepét. De hát ez már az új, az éppen most fölnőtt női generáció, mondogatta magának. Madeleine szemében ő, Moses, az atyai, őszülő, türelmes csábító. (Milyen hihetetlen dolog!) Mindegy, a szereposztás már megtörtént. Madeleine-nak megvolt a maga fehér konvertita-arca, Herzog pedig nem tehetett mást, el kellett játszania az ellenlábas szerepét.

– Meg kéne reggelizned – szólt.

– Nem. Akkor elkésem – tiltakozott Madeleine.

Addig már megszáradt az arcán a krém. Hatalmas keresztet akasztott a nyakába. Csak három hónapja volt katolikus, és íme, e miatt a Herzog miatt most nem gyónhat, Őeminenciájánál legalábbis semmi esetre sem.

Az áttérés színházi esemény volt Madeleine számára. Színház – a feltörtek, az opportunisták, az önjelölt arisztokraták színháza. Őeminenciája, a Monsignor is színész. Egy szerep csak a nagy színjátékban, de nagyon hálás szerep. *Madeleine-ban nyilván volt vallásos érzés, de a csillogás, a társadalmi feltörés sokkal fontosabb volt ennél. Ön, Eminenciás Uram, kitüntette magát a hitvesek megtérítésében, így hát Madeleine Önhöz fordult.* A mi Madynk mindig csak a legjobbat kaphatja... *A büszke keresztény úrihölgy vagy úriember zsidó értel-*

mezése a társadalmi színjáték egy igen különös fejezete. A Méltóságok sora folyamatosan töltődik fel az alsó rétegekből. De hát ugyan honnan is jönnének a kiváló személyiségek, ha nem a tömegek soraiból? A transzcendentális neheztelés adta hévvel és lelkesedéssel. *Nem tagadom, hogy én is profitáltam valamit ebből a cécóból. Kedvező színben tüntetett föl, hogy ilyen ügybe keveredtem bele.*

– Rosszul leszel ám, ha üres gyomorral mégy dolgozni – szólt Herzog. – Gyere, reggelizzél velem, megfizetem a taxiköltséget a munkahelyedig.

Madeleine határozottan, bár kissé nehézkesen vonult ki a fürdőszobából; csörtetésében gátolta az a csúnya, hosszú szoknyája. Repülni szeretett volna, de kocsikeréknyi kalapban, tweedszoknyában, vallásos medáliákkal, hatalmas kereszttel a nyakában és nehéz szívvel bizony nem volt könnyű a fölszállás.

Herzog követte őt a tükörfalú szobán át, aranyozott, zöld, piros flamand oltárképek bekeretezett reprodukciói mentén. A kilincsek és zárak működését akadályozta a sok festékréteg. Madeleine türelmetlenül rángatta az ajtókat. Herzog odasietett, s kilökte a nő előtt a fehér bejárati ajtót. Áthaladtak a folyosón, ahol az egykori luxus-szőnyegen szemetes-zsákok tároltak, majd lementek a rozoga liften, s aztán a sötét liftakna áporodott levegőjéből a penészette bíborhomlokzatú bejárati boltozaton át kijutottak a forgalmas utcára.

– Miért nem jössz már? Mit csinálsz? – nógatta Madeleine.

Lehet, hogy Moses még nem ébredt fel egészen. Egy pillanatra ugyanis megtorpant a halkereskedés előtt. A szag állította meg. Sovány, izmos néger nagy vödörből öntötte a megőrölt jeget a kirakatablakba. A halak

egymáshoz zsúfolódtak, ívelt háttal; úszkálni látszottak az összezúzott jégben; vérszínű-bronzvörös, nyálkás zöldesfekete, aranyszürke halak. A rákok a kirakatüveghez szorultak, behajlítva lábaikat. Meleg, szürke, nedves, friss, a folyó szagától illatozó reggel volt. Moses egy pillanatra megállt; a föld alatti raktárhelyiség felvonója ajtórácsozatának mintáját szinte ki tudta tapintani vékony talpú cipője. Braille-rendszer. De a minta üzenetét nem fejtette meg. A halak ott rostokoltak, élettelin, a fehéren örvénylő jégdarabok között. Párába borult az utca, meleg volt és szürke, intim és piszkos; elárasztotta a szennyes folyó szinte szexuális izgalmat okozó, kissé sós illata.

– Nem várhatok rád, Moses – szólt hátra Madeleine, ellentmondást nem tűrőn.

Bementek egy vendéglőbe, leültek az egyik sárga asztalhoz.

– Mit piszmogtál annyit?

– Tudod, az anyám a balti tartományokból származott. Nagyon szerette a halat.

Madeleine-t azonban nem érdekelte a húsz éve halott Herzog mama, bármennyire is az édesanyjához kötődött kísérőjének, e nosztalgiás úriembernek a lelke. Moses átgondolta a dolgot, s aztán saját maga ellen döntött: elvégre atyai korban van Madeleine-hoz képest – igazán nem várhatja el a nőtől, hogy tekintettel legyen az ő, Herzog, édesmamájára. Az ő mamája a nagyon is halott halottak közé tartozik, befolyása az új generációra a nullával egyenlő.

A sárga lapú asztalon piros virág. A rikítóan virító bimbók nyakig süllyedtek a fémvázába (vagy gallérba, ahogyan némelyek nevezték). Herzog kíváncsi volt, vajon a virág is műanyagból van-e. Megérintette. Amikor

látta, hogy igazi virág van a vázában, gyorsan visszahúzta a kezét. Madeleine közben le nem vette róla a szemét.

– Tudod, hogy sietek, nem? – szólt.

Madeleine szerette a meleg vajas teasüteményt, angol módra pirítva. Rendelt belőlük.

– Az enyémet törje, kérem, ne szeletelje – szólt a felszolgálónő után.

Állát Moses felé fordította, s megkérdezte:

– Rendben a smink, Moses? A nyakamon.

– A te bőröddel nem volna szükség ilyesmire, elég szép az úgyis.

– De a smink nem töredezett?

– Nem. Látlak délután?

– Nem tudom. Meghívtak koktélpartira odakint Fordhaméknál. Az egyik misszionárius tiszteletére.

– De utána. Később. A késői vonattal is elutazhatom Philadelphiába.

– Elígérkeztem anyámhoz... Megint bajok vannak az öregúrral.

– Azt hittem, régen el van intézve, hogy elválnak.

– De mikor anyám olyan rabszolgatermészet! – kiáltott fel Madeleine. – Nem akarja otthagyni az öreget, s az öreg se akarja elengedni őt. Apám persze hasznot húz a dologból, mert anyám még mindig odajár abba a rohadt színiiskolába munkaidő után, s elintézi az öreg könyvelését. Az öreg a Nagy Kaland anyám életében – az amerikai Sztanyiszlavszkij. Anyám feláldozta magát érte, s ha kiderülne, hogy apám mégsem az a nagy zseni, akkor, ugye, mi a fenének volt az egész?! Így hát természetes, hogy apám igenis nagy zseni...

– Mondták nekem többen, hogy kitűnő rendező.

– Hát az kétségtelen, hogy van benne tehetség –

hagyta helyben Madeleine. – S van benne valami szinte nőies intuíció. Megszédíti az embereket. Nagyon gonosz módon. Tennie azt mondja, hogy az öreg kábé évi ötvenezret költ csakis saját magára. Minden tehetségét arra használja fel, hogy a nyakára hágjon a pénznek.

– Az a benyomásom, hogy anyád csak a te kedvedért vállalja azt a könyvelést. Hogy megmentse a számodra, amit csak lehet.

– Apám után nem marad majd más, csak adósság és per...

Madeleine a pirított zsemléhez illesztette apró, lányos fogait. De nem harapott bele a süteménybe. Letette a tányérra, s szeme – a szokott különös módon – megtelt könnyel.

– Mi a baj? Egyél – szólt Herzog.

De Madeleine eltolta magától a tányért.

– Már kértelek, hogy ne telefonálj nekem a munkahelyemre. Mindig egészen feldúlt vagyok olyankor. Más ez is, az is. Külön kell választanom a kettőt.

– Jó. Bocsáss meg. Nem foglak felhívni.

– Mindig kiborít a telefonhívásod. Nem merek elmenni Őeminenciájához gyónni.

– Más pap nem jó?

Madeleine letette a csészéjét. A nehéz vendéglői porcelán éles zörejt hallatott. A csésze szélén halvány rúzsnyomok mutatkoztak.

– Az a pap, akinél legutóbb voltam, rettenetesen lehordott miattad. Megkérdezte, *mióta* vagyok az Anyaszentegyház kötelékében. Meg hogy tulajdonképpen *miért* keresztelkedtem meg, ha alig néhány hónap múlva már ilyesmire vetemedem.

Vádlón tekintett Mosesre annak a középkorú hölgynek a tágra nyílt szeme, akivé Madeleine átalakította

magát. Fehér arcát átszelte a maga gyártotta egyenes szemöldök. Herzog egy pillanatra arra gondolt, hogy a festett szemöldök alatt jól látszanak az igazinak a körvonalai.

– Úristen! Igazán sajnálom – szólt. Bűnbánó képet vágott. – Igazán nem akarok én bajt keverni.

Ez persze nem volt igaz. Éppen ellenkezőleg: Moses *akarta* a bajt. Nehézségeket okozni, ez volt az egyik célja. Madeleine meg azt akarta, hogy Moses és Őeminenciája megküzdjenek érte. Ez csak fokozta a szexuális izgalmát. Moses pedig harcolt Madeleine hamut hintő hitehagyása ellen. Őeminenciája a maga villogó szemével sok nőt térített át katolikus hitre.

– Olyan nyomorultnak érzem magam – mondotta Madeleine. – Olyan nyomorultnak! Nemsokára itt van hamvazószerda, és én nem áldozhatom, amíg meg nem gyónok.

– Hát ez bizony kínos – mondta Moses. Igaz részvétet érzett, de a szakítást azért mégsem akarta felajánlani.

– S ha összeházasodnánk? Hogyan házasodhatnánk össze? – érdeklődött Madeleine.

– Elintézhető. A katolikus egyház nagyon régi és nagyon bölcs intézmény.

– A hivatalban elmondták Joe DiMaggio esetét. Tudod, amikor el akarta venni Marilyn Monroe-t. Meg Tyrone Power esetét. Egyik legutóbbi házasságkötésénél egy bíboros működött közre. És nemrégiben olvastam valamit a *Leonard Lyons* magazinban katolikusok válásairól.

Madeleine állandó olvasója volt a pletykarovatoknak. *Szent Ágoston*-jában, misekönyvében a *New York Post*

és a *New York Daily Mirror* kivágásait használta könyvjelzőnek.

– Valami kedvezőt? – kérdezte Moses. Közben meghajlította és megnyomogatta a zsemlét. Túl vastagon kenték rá a vajat.

Madeleine nagy, ibolyakék szeme dagadtnak látszott. Agyára telepedtek ezek a már annyiszor elemzett nehézségek.

– Találkozóm van egy olasz pappal. A Hitterjesztő Társulat tagja és a kánonjog szakértője. Éppen tegnap hívtam fel telefonon.

Madeleine még csak tizenkét hete volt az Anyaszentegyház kötelékében, de máris mindent tudott.

– Sokkal könnyebb lenne minden, ha Daisy elválna tőlem – mondotta Herzog.

– *Feltétlenül* bele kell egyeznie a válásba – csattant fel Madeleine.

Herzog nézte Madeleine arcát, azt az arcot, amelyet az előkelő lakónegyed jezsuitái számára készített fel a tulajdonosa. Valami történt. Madeleine-ban megfeszült, megcsavarodott valami húr. Mintha egész teste megmerevedett volna. Egészen elfehéredtek az ujjhegyei, miközben kezével az asztal szélét szorongatta. Rámeredt Herzogra. Ajka elvékonyodott, arcszíne pedig a smink tüdővészes halványsága alatt egészen elsötétült.

– Mit gondolsz, életfogytiglani viszonyt óhajtok folytatni veled? – folytatta. – Azt akarom, hogy végre történjék valami!

– De hát, Mady... Tudod, hogy az érzelmeim...

– Az érzelmeid! Ne gyere mindig ezekkel a közhelyekkel. Nem hiszek bennük. Én Istenben hiszek, a bűnben hiszek, a halálban hiszek, úgyhogy fütyülök erre a te sok szentimentális szemetedre!

– Nem, nem... kérlek, hallgass rám. – Herzog feltette a kalapját, talán azt remélte, hogy ez majd növeli a tekintélyét.

– Férjhez akarok menni – folytatta Madeleine. – A többi, az mind marhaság. Anyám kénytelen volt bohém életet élni. Vagyis miközben ő dolgozott, Pontritter folyton kirúgott a hámból. Amikor kislány koromban véletlenül megláttam apámat valamelyik kurvájával, adott néhány centet, hogy ne szóljak semmit. Tudod te, hogy miből tanultam én meg olvasni? Lenin *Állam és forradalom*-jából. Azok az emberek őrültek!

Minden valószínűség szerint, hagyta helyben, de csak úgy magában, Herzog. Most azonban Madeleine fehér karácsonyokat akar, meg húsvéti nyuszikat, és talán a Queens-kerület valamelyik félig egyedülálló vidékies téglaházában akar lakni, áldozási ruhákkal bíbelődve, valami megbízható ír férj oldalán, aki a morzsákat söpri össze a kekszgyárban.

– Lehet, hogy a konvenciók fanatikusa lettem – mondotta Madeleine. – De más megoldást nem tűrök. Vagy egyházi esküvőnk lesz, vagy otthagylak. A gyerekeinket megkereszteltetjük, és katolikus nevelésben fognak részesülni.

Moses némán rábólintott, de csak úgy félig. Úgy érezte, hogy Madeleine-hoz képest túlságosan statikus, langyos vérmérsékletű. Izgatta őt a nő arcának púderillata. (Ez az én izgalmam: a hálám a művészetért, gondolta most magában, a művészet akármilyen fajtájáért.)

– Groteszk lidércnyomás volt a gyermekkorom – folytatta Madeleine. – Terrorizáltak, merényle... vissz... vissz... – dadogta.

– Visszaéltek a tapasztalatlanságoddal?

Madeleine bólintott. Erről már régebben is beszélt

Herzognak. De Moses sehogy sem tudta kideríteni ezt a szexuális természetű titkot.

– Felnőtt ember volt – mondotta Madeleine. – Megvesztegetett. Pénzt adott, hogy ne szóljak senkinek.

– Ki volt az illető?

Madeleine szeme elborult, szép ajkára kiült a bosszúállás vágya. De felelni nem felelt.

– De hát oly sok nővel történik meg az ilyesmi! – nyugtatgatta Herzog. – Erre aztán nem lehet alapozni egy egész életet. Olyan nagy jelentősége azért nincs a dolognak!

– Micsoda? Egy egész évi emlékezet-kiesésnek nincs nagy jelentősége? A tizennegyedik életévem teljes sötétségbe borult!

Sehogy sem akarta elfogadni Herzog nagyvonalú vigasztalását. Talán közönynek vélte.

– A szüleim majdnem tönkretettek. Na jó. Ma már ez nem számít. Hiszek Megváltómban, Jézus Krisztusban. Már nem félek a ha... haláltól, Moses. Pon azt mondta annak idején, hogy mindnyájan meg fogunk halni, és el fogunk rohadni odalenn a sírgödörben. Ezt mondta egy hat- vagy hétéves kislánynak. Megérdemelné, hogy megbüntessék érte. De most hajlandó vagyok tovább élni, hajlandó vagyok gyereket szülni, mert felteszem, hogy tudok nekik mit mondani, amikor a halálról és a sírgödörről kérdezősködnek. De azt ne várd tőlem, hogy közönséges módon éljek, csak úgy lazán, szabályok nélkül. Nem. Vagy ragaszkodunk a szabályokhoz, vagy vége mindennek.

Moses úgy nézte őt, mintha víz mélyéről, a megtört üveges víztükrön át bámulná.

– Hallasz engem, Moses?

– Persze hogy hallak. Persze.

– Most mennem kell. Francis atya sosem késik. Egyetlen percet sem.

Magához vette a táskáját, és elsietett. Gyors lépteinek lendületétől egészen megrázkódtak az orcái. Nagyon magas sarkú cipőt viselt.

Valamelyik reggel, amikor lerohant a földalatti-megállóhoz, a cipősarka beleakadt a szoknyája szegélyébe. Elesett, csúnyán megütötte a hátát. Fölbicegett az utcára, taxin ment a hivatalba, Francis atya azonban orvoshoz küldte. A doktor bekötözte, és ráparancsolt, hogy menjen haza. Lakásán még ott találta a félig felöltözött Mosest, amint elgondolkodva szürcsölgette a kávéját. (Moses folyton gondolkodott, de ez a tevékenysége semmi érdemleges eredményt nem hozott.)

– Segíts rajtam! – kérte Madeleine.

– Mi történt?

– Elestem a földalattiban. Megsebesültem.

Éles, átható hangon beszélt.

– Jól tennéd, ha ágyba feküdnél – tanácsolta Moses.

Levette Madeleine fejéről a kalapot, óvatosan kigombolta a kosztümkabátot, lesegítette róla a szvettert, a szoknyát, a kombinét. Madeleine nyakának tövénél világosan látszott a smink határvonala; a vonal alatt előbukkant a test tiszta rózsaszínje. Herzog a keresztet is levette Madeleine nyakából.

– Add ide a pizsamámat, kérlek.

Madeleine megborzongott. A széles kötésnek átható gyógyszerszaga volt. Herzog odavezette Madeleine-t az ágyhoz, aztán mellé feküdt, hogy melegítse és vigasztalja, egészen úgy, ahogyan Madeleine kívánta. Havazott azon a mocskosan-szürke márciusi napon. És aznap Herzog nem utazott vissza Philadelphiába.

– Megbüntettem magam a vétkeimért – ismételgette Madeleine.

Gondolom, Eminenciás Uram, talán érdekli Önt egyik megtérítettjének igaz története. Egyházi figurák – aranyszegélyű szoknyák, búgó orgonasípok. A való élet – hogy a végtelen nagy világegyetemről ne is beszéljünk – komolyabb, igazán férfias jellemeket igényel.

Mint kinek a jelleme? – tette fel magának a kérdést Herzog. Mint például az enyém? S ahelyett, hogy befejezte volna az Őeminenciájának szóló levelet, saját használatára leírta June egyik kedvenc versikéjét:

Szeretem a kiscicámat, meleg a bundája,
Ha nem bántom, ő a világ legjobb kis macskája.
Ott ülünk a kandallónál, simogatom szőrét,
Szereti ám a kiscica aranyos úrnőjét.

Ez igen, gondolta magában Herzog. Ez már döfi. A képzelet játékait sokszor magad ellen kell fordítanod, kíméletlenül.

Végül aztán Madeleine mégsem templomban esküdött meg vele, s a kislányukat sem kereszteltette meg. A katolicizmus éppúgy a lomtárba került, mint a citera, a tarokk-kártya, a kenyérsütés és az orosz civilizáció. Meg a falusi élet.

Madeleine oldalán Herzog másodszor próbálkozott meg a falusi élettel. Nagyvárosi zsidó létére sajátságosan vonzódott a vidéki életmódhoz. Daisyt rákényszerítette, hogy kibírjon mellette egy rendkívül hideg telet Connecticut keleti részén, amíg ő *Romantika és kereszténység* című munkáján dolgozott. A kis házban, ahol

laktak, gyertyával kellett melengetni a befagyott vízvezeték-csöveket, míg felengedtek, s a deszkafalakat alaposan átjárta a fagyos szél, mialatt Herzog Rousseau írásai fölött merengett vagy éppen az oboán gyakorolt. A hangszert egykori chicagói szobatársa, Aleck Hirshbein hagyta rá, amikor meghalt, s Herzog, akiben sok volt a nyomasztó szeretet-érzés, s akinek szívéből a bánat sosem múlt el egyhamar, valami különös kegyelettől indíttatva megtanult játszani az oboán, és ha jól meggondoljuk, a bús zene valószínűleg még jobban elszomorította Daisyt, mint a hónapokon át tartó fagyos köd. Talán Marco jellemét is befolyásolta az élmény: olykor határozottan melankóliára hajlott a kisfiú.

Madeleine-nal azonban minden másképpen lesz. Madeleine megszűnt az Anyaszentegyház lelkes híve lenni, Moses pedig – Daisyvel, meg Daisy és a saját ügyvédjeivel folytatott küzdelem után, továbbá Tennie és Madeleine nyomására – elvált, és újra megnősült. Phoebe Gersbach főzte az esküvői vacsorát. Herzog most az íróasztala mellől kibámult a kacskaringós felhőkre (ahhoz képest, hogy New Yorkban volt, különben szokatlanul tisztán ragyogott az égbolt), s visszaemlékezett a Yorkshire-pudingra meg a házi készítésű tortára. Phoebe páratlanul kitűnő banántortát tudott sütni, könnyű, omlós tortát, fehér cukormázzal. Gyönyörű menyasszony, jóképű vőlegény. Gersbach lármázott, harsogott, whiskyt töltött, verte az asztalt, dobogva ropta a táncot a menyasszonnyal. Kedvenc bő sportingei egyikét viselte. Az ing kinyílt a hatalmas mellkason, s lassan lecsúszott Gersbach válláról is. Hím-dekoltázs. Más vendég nem is volt.

A Iudeyville-i házat akkor vették meg, amikor Madeleine állapotos lett. Eszményi környezetnek látszott azok-

nak a problémáknak a tisztázására, amelyekbe Herzog *A szellem fenomenológiájá*-nak tanulmányozása közben belegabalyodott. A „szív törvényének" jelentősége a nyugati hagyományok szerint, az erkölcsi szentimentalizmus eredete és az ezzel kapcsolatos dolgok, amelyekről határozottan eltérő véleménye volt. Most már befelé mosolygott, amikor bevallotta magának, hogy akkoriban fel akarta göngyölíteni az egész kérdést, ki akarta húzni a talajt valamennyi tudóstársa lába alól, meg akarta magyarázni nekik, hogy is áll ez az egész kérdéskomplexum, el akarta képeszteni őket, egyszer s mindenkorra le akarta leplezni kisszerűségüket. Nem holmi közönséges hiúság munkált benne, hanem a felelősségérzet. Ennyit legalább le kellett rögzítenie, a felmentésére. A „tisztességes gondolkodásúak" kategóriájába tartozott. Komolyan vette Heine szavait, amelyek szerint Rousseau eszményei alakították ki Robespierre gyilkos gépezetét, hogy Kant és Fichte hatása halálosabb bármely hadsereg működésénél. Volt egy kis alapítványi ösztöndíja, mert a Herzog papától rámaradt húszezer dollárt fölemésztette a vidéki ház.

Ő maga vállalta a házmesterséget. Mert még további húszezer vagy annál is több ment volna kutyába, ha ő maga nem végzi el a különféle javítási, karbantartási munkákat. Papa megtakarított pénze. Negyvenévi nyomorúság, küszködés Amerikában – ezt jelentette ez a pénz. Nem tudom, hogyan tehettem, gondolta magában Herzog. Lázas voltam, amikor kiállítottam azt a csekket. Oda se figyeltem, oda se néztem.

Amikor aztán minden okmányt aláírt, úgy nézte meg a házat, mintha először látná. Festetlen volt az épület és komor; korhadó viktoriánus díszítésekkel. A földszinten semmi, csak egy hatalmas kráterszerű lyuk. Hul-

lott a vakolat – penészes, szálas, gusztustalan vacak csüngött le a faházról. A régimódi villanyvezeték életveszélyes volt. Egymás után estek ki a téglák. Rosszul zártak az ablakok.

Herzog megtanulta a kőművesmesterséget, a szobafestést, a vízvezeték-szerelést. Éjszakánként a *Barkácsolók enciklopédiá*-ját tanulmányozta, nappal pedig hisztériás szenvedéllyel festett, tákolt, kátrányozott, vakolt. A korhadt, nagy-szemcsés fa úgy nyelte el a két rétegnyi festéket, mint a semmit. A fürdőszobában alig szögezte föl Herzog a vinylcsempéket, máris meglazultak, akár a játékkártyák. A gázfűtőtestből fojtogató bűz áradt. A villanyfőzőlap kiégette a biztosítékot. A kád őskori lelet volt, négy fémlábon állt, mint valami játékszer. Le kellett guggolni benne, és úgy mosakodni, szivaccsal. Pedig Madeleine mindenféle luxusholmit hozott a Sloane áruházból, ezüst kagylóhéj szappantartókat, Ecusson-szappanokat, vastag frottírtörülközőket. Herzog a vécétartály rozsdás mocskában matatott, igyekezvén működésbe hozni a vízöblítő-szerkezetet. Éjszakánként hallotta a víz csöpögését: a tartály kimerült.

Egy évig tartó kemény munka végül megmentette a házat az összeomlástól.

A pincében volt egy másik mosdóhelyiség, bunkervastagságú falakkal. Nyáron a tücskök ezt favorizálták. Herzog is. Szabad perceiben itt olvasgatta Dryden és Pope költeményeinek tízcentes antikvárpéldányát. Egy repedésen át látta a forró nyár vérpiros hajnalhasadását, látta a szőlőtő mérgesen-tüskés zöldjét, a vadrózsák szorosra zárt, formás virágát, a hatalmas, halódó szilfát a ház előtt, a sárgarigó szürke, szív alakú fészkét. Ezt olvasta a kötetben: *„Király ebe Kew mezején."* Ámde kezdődő ízületi gyulladást érzett a nyakában. Túlsá-

gosan nedves volt a köves helyiség. Karcos zörejt hallatott a tartály teteje, amikor Herzog kimozdította a helyéből, s megrántotta a gumit, hogy leengedje a vizet. Rozsdás, merev volt minden alkatrész.

Király ebe Kew mezején,
Ki kutyája Ön, ha meg nem sérteném?

A délelőttöket Herzog a szellemi munkának próbálta fenntartani. Levelezésben állott a Widener-könyvtárral: meg szerette volna kapni az *Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*-t. Íróasztalát ellepték a kifizetetlen számlák, a megválaszolatlan levelek. Irodalmi napszámosmunkát vállalt, csak azért, hogy pénzt szerezzen. Az egyetemi kiadóvállalatoktól kéziratokat kapott lektorálásra. Ezek is kötegszámra hevertek az asztalán, fölbontatlanul. Egyre forróbban sütött a nap, nyirkos, fekete volt a föld, s Herzog kétségbeesetten meredt a buján tenyésző növényzetre. Nincs segítség: keresztül kell verekednie magát ezen a papírhalmazon. Várt rá a ház – tornyosulón, üresség-től kongón, sürgetőn. *Quos vult perdere dementat* – rajzolta Herzog a porba. Az istenek már kezelésbe vették ugyan, de még, úgy látszik, nem vették el eléggé az eszét.

Mosesnek még a keze is fellázadt, amikor megjegyzéseket fűzött a hozzá küldött kéziratokhoz. Alig írt öt percig, máris írógörcsöt kapott. S már a mentségekből is kifogyott. *Elnézést a késedelemért. Súlyos növényi mérgezés akadályozott a munkában.* Rákönyökölt a papírhalmazra, úgy meredt a színehagyott mennyezetre, a koszos ablakokra. Valami baj lehet vele. Azelőtt bírta a strapát, most azonban mintegy kétszázalékos hatásfok-

kal dolgozott. Minden egyes papírdarabkát ötször vagy tízszer is a kezébe vett, és mindent úgy elrakott, hogy a végén maga se találta. Túl sok volt ez az egész hercehurca. Érezte, hogy összecsapnak a feje fölött a hullámok.

Elővette az oboát. Elsötétített dolgozószobájában – a szőlőtőkék felkúsztak a spalettára – Herzog Händelt és Purcellt játszott, szórakozottan és szomorúan. Orcái kidagadtak, ujjai szaporán futkostak ide-oda a billentyűkön, a muzsika pedig szökellt fel és alá. Odalent nagyban működött a mosógép. Két ütem az óramutató irányába, egy meg visszafelé. A konyhában oly nagyfokú volt a rothadás, hogy a patkányok is örömüket lelhették benne. A tányérokon tojássárgája száradozott, a csészékben meg zöldült a kávé – pirítós, reggeli ételek egymás hegyén-hátán; a velős csontokban kukactanya; dongók, házilegyek lakmároztak, bankjegyek, postabélyegek, okmánybélyegek áztak a nedves polcokon.

Madeleine, hogy meneküljön a zenétől, becsapta a rácsos ajtót, becsapta a kocsiajtót is. Felbőgött a motor. A Studebaker hangtompító berendezése már régebben megrepedt. A kocsi – Madeleine vezette – haladt lefelé a lejtőn. S ha nem ment eléggé jobboldalt, a kipufogócső élesen megcsikordult a kavicson. Herzog halkabban játszott, csikorgó hangra várt. A hangtompító amúgy is nemsokára leválik, de hát már nem akart szólni miatta. Úgyis túl sok volt már az efféle téma, s egytől egyig dühítette Madeleine-t. Lonc-fedezéke mögül – ez a növény is szorította befelé a spalettát – Herzog nézte, mikor bukkan ki Madeleine a lejtő második fordulójánál. A terhesség megvastagította az asszony arcvonásait. De azért még mindig nagyon szép volt. Az effajta szépség hím állatot csinál a férfiakból, tenyészállatot, csődört és

– rabszolgát. Vezetés közben Madeleine orra önkéntelenül izgett-mozgott az alatt a hajfürt alatt, amely akadályozta a látásban. (Az orr-mozgás szerves tartozéka volt az autóvezetésnek.) Ujjai – némelyik ápolt benyomást keltett, némelyikről viszont lerágta a körmöt – szorosan tapadtak a kormánykerékhez. Herzog kijelentette, hogy állapotos nőnek nem való az autóvezetés – nem elég biztonságos. Kérte feleségét, hogy legalább a vezetői jogosítványt szerezze meg. Madeleine erre azt felelte, hogyha megállítja a közlekedési járőr, majd lefegyverzi a mosolyával, és kidumálja magát a bajból.

Amikor Madeleine eltűnt, Herzog megtörölte az oboát, megvizsgálta a rezgőnyelveket, aztán betette a hangszert az ütött-kopott plüsstokba. Mindig távcsövet viselt a nyakában. Néha megpróbált egy-egy madarat lencsevégre kapni. A madár azonban rendszerint még a távcső ráirányítása előtt elröpült. Herzog elhagyatottan ült íróasztalánál, ami nem volt más, mint egy kovácsoltvas lábakra szerelt ajtólap. Lámpájának tövénél filodendronok nőttek, a vas köré csavarodva. Herzog gumiparittyából, papírcsíkokkal csúzlizta a festékfoltos ablakra telepedett bögölyöket. Különben nem volt valami ügyes szobafestő. Eleinte permetezéssel próbálkozott; a festékfecskendőt a porszívóra illesztette, amely kitűnő fújónak bizonyult. A porszívót rongyokba bugyolálta, így oltalmazta tüdejét. Amikor Moses a mennyezetet akarta befecskendezni, a festék befröcskölte az ablakokat meg a lépcsőkorlátokat, úgyhogy Herzog inkább visszatért a meszelőhöz. Vonszolta a létrát, a vödröket, a rongyokat, kaparászott a gittkésével, ráfröcskölte a festéket a falrészekre, aztán festett, festett; balra nyúlt, jobbra nyúlt, maga mögé nyúlt, előrenyúlt, a sarokba, a párkányzathoz; feszülő keze egyenes vonalban igyekezett fölrakni a

festéket, vagy nagy lendülettel, vagy pedig kínos-gyötrelmesen finomkodva. A lázas mázolás végeztével azután festékfoltosan, átizzadtan tántorgott ki a kertbe. Meztelenre vetkőzött, úgy esett be a függőágyba.

Eközben Madeleine buzgón járta a régiségkereskedéseket Phoebe Gersbach társaságában, vagy zsákszámra hordta haza a fűszerárut a pittsfieldi ABC-áruházakból. Moses nem hagyta őt békén a pénz miatt. Amikor elkezdte szemrehányásainak litániáját, igyekezett halkan beszélni. Mindig valami apróság indította el a lavinát – egy csekk, amelyre nem volt fedezet, egy csirke, amely megbüdösödött a jégszekrényben, vagy Mosesnek egy új inge, amelyet Madeleine szétszabdalt, hogy rongynak használja. Herzog fokozatosan, egyre jobban dühbe gurult.

– Mikor lesz már ennek vége, Madeleine? Meddig hordatod még haza ezt a lomot, ezeket az ütött-kopott komódokat meg rokkákat?

– Be kell bútoroznunk a házat. Ki nem állhatom ezeket az üres szobákat.

– Mire megy el ez a rengeteg pénz? Miközben én betegre dolgozom magam!

Dúlt-fúlt mérgében.

– A pénzből fizetem a számlákat. Miért? Mit gondolsz, mit csinálok vele?

– Azt mondtad annak idején, meg kell tanulnod a pénzzel bánni. Azt mondtad, eddig senki sem bízott benned. Nos, én megbíztam benned, mire te fedezetlen csekkeket állítasz ki. Éppen most telefonáltak a ruhaüzletből, Milly Croziertől. Ötszáz dollár, terhesruhára. Kit hozol te a világra? XIV. Lajost?

– Jó, jó, tudom, az a te drága jó édesanyád annak idején liszteszsákokat viselt.

– És miért kell neked valami előkelő szülészhez menned, a Park Avenue-ra? Phoebe Gersbach a pittsfieldi kórházban szült. Hogyan viszlek el téged innen New Yorkba? Három és fél óra az út!

– Fölutazhatunk tíz nappal előbb.

– Hát az én munkámmal mi lesz?

– Szeretett Hegeledet magaddal viheted a városba. Különben is, hónapok óta bele se néztél egyetlenegy könyvbe se. Neurotikus zűrzavar itt ez az egész. Ez a mázsányi jegyzet! Egyenesen groteszk, hogy mennyire nem tudod megszervezni a munkádat. Nem vagy te különb akármelyik kokósnál vagy morfinistánál, csakhogy te absztrakciókat fogyasztasz kábítószerként. Különben is: a francba Hegellel, meg ezzel a tyúkszaros, ócska házzal. Négyfőnyi személyzet kellene ide, te meg azt akarod, hogy én végezzek el minden munkát.

Herzog az unalomig ismételgette Madeleine-nak, hogy szerinte mi helyes, mi nem. Ő is őrjítően viselkedett, ezt jól tudta. Azt hitte magáról, tudja, mit hogyan kell csinálni, egészen a legapróbb részletekig (a „Szabad, Konkrét Szellem" kategóriája, a fejlődő tudat félreérti az általánosat – a realitás és a „szív törvényének" ellentéte, a külső szükségszerűség, amely kegyetlenül elnyomja az egyéniséget, *undsoweiter).* Igen, Herzog elismerte, hogy nincs mindenben igaza. De azért mégis azt gondolta magában: nem kérek én egyebet, mint egy kis együttműködést, egy kis részvételt ebben az én erőfeszítésemben, amely végeredményben mindenkinek jó, s amely jobb, teljesebb élet kibontakoztatására irányul. Igen, Hegel amolyan furcsán jelentőségteljes filozófus; sok mindent egészen ferdén látott. Kétségtelen. De hiszen éppen ez az! Egyszerűbb – és ettől az egész bonyolult metafizikai fecsegéstől mentes – Spinoza XXXVII. tétele: az ember

arra vágyik, hogy mások is örüljenek annak a jónak, amelyben ő maga örömét leli, de nem szabad másokat arra kényszerítenie, hogy a maga gondolkodásmódja szerint éljenek – *ex ipsius ingenio.*

Ilyen gondolatokon tűnődött Herzog, miközben egészen egyedül festette lakásának falait Ludeyville-ben, Versailles-t, de ugyanakkor Jeruzsálemet is építgetve a forró berkshire-i nyárban. Időnként a telefon csöngetése ugrasztotta le a létra tetejéről. Madeleine-nak erre vagy arra a csekkjére már megint nem volt fedezet.

– Az istenit, Mady! Mi ez már megint?! – kiáltotta.

Madeleine már ott is termett. Palackzöld terhesruhát viselt, térdharisnyával. Alaposan hízásnak indult. Az orvos figyelmeztette, hogy ne egyék edességet. Ő azonban nagy titokban falta a csokoládét: a hatalmas – harminc centes – Hershey-táblákat.

– Nem tudsz te összeadni?! – nézett Moses a felesége szemébe. – Mért van arra szükség, hogy egymás után vágják a fejemhez a csekkjeidet?!

– Na, hála Istennek, megint ez a kicsinyes macera!

– Egyáltalán nem kicsinyes macera. Nagyon is komoly dolog.

– Műsorunk következő száma: a nevelés, amelyben részesültem. Züllött, szabados, bohém családom. Csupa sipista. De akkor jöttél te, és ideadtad nekem azt a tisztességes, jó nevedet. Már visszafelé is tudom a szövegedet!

– Talán ismétlésekbe bocsátkozom? Lehet. De te is, Madeleine, ezekkel a csekkekkel . . .

– Igen, tudom, a te drága elhunyt édesapád pénzét szórom ki az ablakon. Szegény jó Tata! Ezt nem bírja a gyomrod. Hát ide hallgass! A *te* apád volt! Én nem ké-

rem tőled, hogy osztozz velem az *én* apámban, abban a szörnyű alakban. Úgyhogy te se akard lenyeletni velem a te apádat.

– Valami kis rendre lenne már szükség ebben a környezetben.

Madeleine gyorsan, határozottan, kimérten válaszolt:

– Azt a környezetet, amelyet te kívánsz, úgysem fogod megkapni. Az a tizenkettedik századba való. Te mindig csak a régi otthon után siránkozol. A linóleumos konyhaasztal meg a latinkönyved után. Jól van, halljuk most a te szomorú történetedet. Mesélj nekem szegény anyádról. Meg az apádról. Meg arról a részeges albérlőtökről. És az öreg zsinagógáról, meg a szeszcsempészésről, meg Zipporah nagynénédről... Istenem, micsoda érzelgős hadova!

– Mintha neked nem lenne múltad!

– No, most jön csak a nagy szöveg! Hölgyeim és uraim, most azt fogjuk hallani, hogyan MENTETT MEG engem Herzog. Halljuk, halljuk! Hogy milyen ijedt kis kutyus voltam én. Hogy nem voltam elég erős ahhoz, hogy szembenézzek az élettel. De te SZERELMET adtál nekem abból a te nagy szívedből, és kimentettél a papok karmai közül. Igen, és kigyógyítottál a havibajomból is, mert kitűnő kiszolgálásban részesítettél ám. MEGMENTETTÉL engem. És FELÁLDOZTAD a szabadságodat. És elvettelek téged Daisytől meg a fiadtól, meg attól a japán ringyódtól. És oly nagyon, de nagyon igénybe vettem a te drága idődet, pénzedet és figyelmedet!

Olyan ádázul meredt Mosesre azzal a kék tekintetével, hogy úgy látszott, mintha a két szeme kicsavarodott volna a helyéből.

– Madeleine! – kiáltott föl Herzog.

– Hagyj békén! Szar az egész!

– De hát gondolkozz egy percre!

– Gondolkozzam? Ugyan, mit tudsz te a gondolkozásról?

– Igaz. Lehet, hogy elmém nemesítése végett vettelek feleségül – mondotta Herzog. – Egy biztos: sokat, nagyon sokat tanulok.

– És én megtanítalak, ne félj! – vágta rá az áldott állapotban levő, gyönyörű feleség.

Herzog – egyik kedvenc forrásából – a következőket jegyezte ki magának: *Az igazi barátság: a szembenállás. A bölcsességért mindenki odaadná házát, gyermekét, minden vagyonát.*

A széplélek férj, a kivételes feleség, az angyali gyermek, a tökéletes jóbarátok – mind ott laktak, egy rakáson, Berkshire-ben. A tudós professzor tanulmányaiba mélyedt... Ó, hiszen ő maga idézte a fejére az egész szerencsétlenséget. Mert erőnek erejével meg akart maradni naivnak, s a szíve repesett örömében, hogy milyen komolyan veszi a maga naivságát. Aranyos kis lélek – mondogatta Tennie Mosesről. Hát ilyen banális híre volt negyvenéves korában! Homlokára kiütött a veríték. Ilyen nagyfokú ostobaság keményebb büntetést érdemelne: betegséget, esetleg börtönt. S íme, most már ismét a „szerencse" kerülgeti. (Ramona, étel-ital, tengerparti meghívások.) De persze ez a szélsőséges önbecsmérlés nem érdekes. Nem elsősorban ez kell ide. *Nem* hülyének lenni – jó, rendben; de mi az alternatíva, és főleg: megéri-e? Kiféle-miféle légyen az a nem-hülye? Talán a hatalom megszállottja, aki a maga akarata szerint irányítja a közvéleményt? Vagy a tudományos alapon dol-

gozó értelmiségi, aki milliárdos kerettel rendelkezik? Tiszta tekintet, kemény koponya, átható politikai intelligencia – a realista szervező tulajdonságai, nemde? Valóban: nem lenne-e jó dolog realista szervezőnek lenni? De ez nem az ő, Herzog vonala, ő más cégnek dolgozik, kérem: ő – legalábbis nagyon reméli – a jövőnek dolgozik. A huszadik század forradalma, a termelés fejlődése, amely felszabadította a tömegeket – megteremtette a magánéletet, de nem produkált semmi olyat, ami tartalmat adott volna ennek a magánéletnek. És éppen itt van szükség a magafajta emberekre. A civilizáció fejlődése – sőt: a civilizáció fennmaradása – Moses E. Herzog eredményes tevékenységétől függ. És Madeleine, azzal, hogy ilyen csúnyán elbánt vele, egy nagy jelentőségű emberi vállalkozásnak okozott kárt. Moses E. Herzog szemében éppen ez volt olyan groteszk és sajnálatos, amikor Moses E. Herzog életén meditált.

Van az őrületnek egy igen speciális fajtája: az, amelyik a saját elveit igyekszik másokba oltani. Sándor Himmelstein ilyen, meg Valentine Gersbach, meg Madeleine P. Herzog, sőt maga Moses is. *Realitás-tanárok. Meg akarnak tanítani a Reális, a Valóság leckéjére, sőt büntetni akarnak vele.*

Moses előszeretettel gyűjtögette a fényképeket. Volt egy képe a tizenkét éves Madeleine-ről. A kép lovaglóruhában ábrázolta a lányt, amint éppen készült lóra szállni. A zömök, hosszú hajú, vastag csuklójú leány szeme alatt szomorú, sötét karikák éktelenkedtek – korai jele a szenvedésnek és a bosszúvágynak. Lovagló nadrágjában, csizmájában, keménykalapjában oly büszkén feszített, mint aki jól tudja, hogy ő, a leánygyermek, nemsokára házasulandó korba lép, s akkor meglesz a hatalma, hogy fájdalmat okozzon. Ész-politika! Az erő a

gonosztett elkövetéséhez: szuverenitás. Ez a nő tizenkét éves korában többet tudott az életről, mint én negyvenéves fővel, gondolta magában Moses.

Daisy egészen másfajta ember volt, mint Madeleine – higgadtabb, rendszeresebb, amolyan átlagos zsidóasszony. Herzog róla is őrzött fotográfiákat, a rekamiéfiókban; de nem kellett elővenni fényképét, így is bármikor föl tudta idézni az arcát. Ferde metszésű, nagy zöld szem, göndör, aranyszínű, de fénytelen haj, fehér bőr. Daisy félénk modora jókora adag makacsságot takart. Herzognak nem került nagy erőfeszítésébe, máris maga előtt látta Daisyt, amint egy nyári reggelen fölbukkant Chicago 51-ik utcáján. Főiskolás volt, maszatos jegyzeteket cipelt (Park, Burgess, Ogburn, Nimkoff szövegeit). Egyszerű ruhát viselt: vékony zöld-fehér csíkos vászon, négyszögű kivágás a nyaknál. Ragyogó, mosodai tisztaság. Apró, fehér cipő, meztelen lábszár. A feje tetején kis baszk sapka. Már jött is a piros villamos, amely a nyomornegyedből vitte az utasokat nyugatnak. Csengetett, fékezett, előre-hátra billegve megállott. Moses ott állt Daisy mögött a karbolszagú peronon, miközben a lány átadta átszállójegyét a kalauznak. Daisy meztelen vállából, nyakából vadalmák illata áradt Herzog felé. Vidéki lány volt Daisy, kis ohiói vadóc, Zanesville közelében nőtt fel. Gyerekesen szisztematikus nő volt. Moses olykor még most is kuncogott magában, amikor eszébe jutott, hogy Daisy otromba nyomtatott betűkkel írt kartotéklapot tartott magánál, arról olvasta le, milyen helyzetben hogyan kell viselkedni, mit kell mondani. Volt valami bájos ebben a szervezettségre irányuló együgyű törekvésben. Amikor összeházasodtak, Daisy külön borítékba tette Herzog zsebpénzét, a borítékot pedig egy külön erre a célra vásárolt zöld fémmappába

csúsztatta. A napi teendőkre való emlékeztetőket, a fizetendő számlákat, a hangversenyjegyeket Daisy rajzszeggel erősítette egy falitáblához. Jó előre mindent beírt a naptárba. A megbízhatóság, a szimmetria, a rend, a rendbentartás erős oldala volt Daisynek.

Kedves Daisy! Lenne hozzád néhány szavam. Rendszertelenségemmel, féktelen szellememmel azt hoztam ki Daisyből, ami a legrosszabb volt benne. Mert *miattam* volt Daisy harisnyáján olyan nagyon egyenes a varrás, miattam kellett minden gombot olyan szörnyen tökéletesen begombolnia. A kikeményített függönyök és a kínosan rendes szőnyegek titka – *én* voltam. Az *én* rendszertelenségem miatt volt minden áldott vasárnap sült borjúszegy ebédre, agyagszerű kenyértöltelékkel, mert hát én teljes mellel, csak éppen nyilván nem elég rendszeres fővel, belevetettem magam az emberi gondolkodás történetébe. Daisy készpénznek vette Moses kijelentését, amely szerint ő rettenetesen elfoglalt ember. Márpedig mi más lehet a feleség kötelessége, mint hogy minden körülmények között segítségére legyen ennek az elérhetetlen és gyakran elég kellemetlen Herzognak. Daisy így is tett, amolyan nehézkes semlegességgel; ha valami kifogása volt, meg is mondta, de mindig csak egyetlenegyszer. A többi, néma csend – olyan vészterhes csend, mint amilyent Herzog egyszer Connecticutban érzett, amikor a *Romantika és kereszténység* befejező részén dolgozott.

A „Romantikusok és fanatikusok" című fejezet majdnem végzetessé vált Moses számára – sőt mindkettejük számára. (A fanatikusok szembeszállnak a kételkedés, a mérlegelés tudományos követelményével, mert bizonyos vérmérsékletű emberekben oly nagyfokú közlési vágy lakozik, hogy az effajta megtorpanást nem bírják elvi-

selni.) Daisy ennél a résznél csomagolt, és egyedül hagyta férjét Connecticutban. Vissza kellett mennie Ohióba: az édesapja haldoklott. Moses a fanatikusokra vonatkozó irodalmat olvasgatta a villa konyhájában, a nikkelszélű kis takaréktűzhely mellett. Takaróba burkolózott, akár valami indián, rádiót hallgatott, s fontolgatta magában a fanatikusok mellett és ellen szóló érveket.

Kőkemény volt a jég azon a télen. A tó is olyan volt, akár valami hatalmas szikla – zöldesfehér jégpáncél az egész; szomorúan kongott a csizmatalpak alatt. A vízimalom körül csavaros jégoszlopok meredeztek. Recsegett-ropogott az óriás hárfa formájú szilfák törzse. Herzog az emberi civilizációért felelős előőrsként virrasztott fagyos őrhelyén; amikor kialudt a kályhában a tűz, ágyba bújt, fejébe pilótasisakot húzott, és szembeállította egyfelől Bacon és Locke, másfelől a metodizmus és William Blake eszmevilágát. Legközelebbi szomszédja Mr. Idwal volt, a lelkész. Idwal még akkor is javában üzemeltette A-típusú Ford-kocsiját, amikor Herzog Whippetje már régen befagyott. Együtt kocsikáztak el a piacra. Idwal felesége csokoládézselatinnal töltött pitéket készített, s – igazi jószomszéd módjára – egyet-egyet ottfelejtett Herzog asztalán. S amikor Moses visszatért a tó jegén meg az erdőben tett magányos sétáiból, ott találta a pitét a nagy tűzálló üvegedényben, amelynek segítségével zsibbadttá dermedt orcáit és ujjait szokta életre melegíteni. Amidőn pedig reggelente pitét eszegetett, megpillantotta a szomszédban az alacsony termetű, pirospozsgás Idwalt. A lelkész – acélkeretes szemüveggel az orrán – szorgosan lendítgette hálószobájában a buzogányokat, és végezte a térdhajlításokat, hosszú jéger-alsóneműjében. Neje ezalatt ölében összefont kezekkel üldögélt a nappaliban; a nap-

fény az arcára vetítette a csipkefüggöny pókháló mintáját. A lelkészék meghívták Mosest, kísérje oboán a harmóniumon játszó Mrs. Idwalt vasárnap esténként, amikor is a farmercsaládok átjöttek Idwalékhoz, vallásos himnuszokat énekelni. Farmercsaládok? Szó, ami szó: nem is voltak ezek farmerek, hanem amolyan falusi szegényemberek – alkalmi munkások. A kis nappaliban nagy volt a meleg, rossz a levegő, s a protestáns himnuszokat zsidó melankóliával itatta át Herzog meg az oboája.

A tiszteletes úrral meg a tiszteletes asszonnyal sokáig igen barátságos volt a viszonya; de aztán a lelkész mutogatni kezdte Herzognak azoknak az ortodox rabbiknak a leveleit, akik áttértek a keresztény hitre. E nagy szakállú, prémkucsmás rabbinusok fotográfiái a pitéhez mellékeltettek. Moses egyszerre csak őrjítőnek találta e jeles férfiak tágra nyílt szemeit s különösen a vadul burjánzó szakáll alól előrebiggyedő ajkát, úgyhogy azt gondolta magában: legfőbb ideje, hogy elköltözzék már erről a behavazott tájról. Féltette elméje épségét. Nem élhet így tovább, gondolta magában, különösen Daisy apjának halála után. Moses olykor képzelődött: azt hitte, látta az öregurat, találkozott vele az erdőben; néha akkor pillantotta meg elhunyt apósát, amikor kinyitotta egy-egy szoba ajtaját: felesége édesapja igen elevenen és jellegzetes testtartásban várt az ebédlőasztalnál vagy üldögélt a fürdőszobában.

Herzog hibát követett el az Idwal-féle rabbinusok merev elutasításával: a lelkész fokozott hévvel igyekezett őt megtéríteni, s egészen Daisy visszajöveteléig minden áldott nap délutánján betoppant Moseshez, egy kis teológiai vitára. Mert Daisy végül is visszatért; szomorú volt, tiszta szemű, legtöbbször szótlan és dacos – de

mégiscsak feleség. És ott volt a kisfiú! Megkezdődött az olvadás. A hóember-készítés eszményi időszaka. Moses és Marco hóember-sorfalat épített a kocsifeljáró két oldalán. Még csillagfényes éjeken is ragyogtak a kis antracitszemek. Tavasszal éles csipogással telt meg a fekete éjszaka. Herzog kezdett megbarátkozni a falusi élettel. Elmúltak már a tél vérpiros naplementéi, a múlté volt a magány is. Most, hogy túl volt rajtuk, nem is látszottak olyan borzasztóknak.

Túllenni rajta! Túlélni! – jegyezte föl magának Moses. – *Amíg rájövünk, hogy mi micsoda. Amíg eljön a lehetőség, hogy pozitív befolyást gyakoroljunk.* (Személyes felelősség a történelemért, a nyugati kultúra e sajátossága, amely a Testamentumokban – az Ó- és az Újtestamentumban – gyökerezik; az a gondolat, hogy az emberi életet állandóan tökéletesíteni kell földünkön. Mi mással lett volna magyarázható Herzog nevetséges erőlködése?) *Uram, rohantam, hogy harcoljak szent ügyedért, de menet közben folyton felbuktam, úgyhogy sose értem el a küzdelem színhelyére.*

De aztán ezen a szitán is átlátott. Hiszen már csak azért sem elégítette ki a dolgok ilyetén ábrázolása, mert túl sok bajjal verte meg őt a sors. New York középmagasságából tekintett le az ebédszünet sietős embertömegeire – úgy futkosnak az emberek, akár valami tejüvegen a hangyák, gondolta magában Herzog –; gyűrött háziköntösbe burkolózott, hideg kávét szürcsölgetett, s a köznapi teendőktől félrevonulva nagyobb dolgokra tartogatta erejét, ám e percben nem nagyon bízott elhivatottságában. Nagy néha megpróbált munkához látni. *Kedves Mr. Mossbach! Sajnálom, hogy nincs megelégedve sem azzal a móddal, ahogyan T. E. Hulme-ot magyarázom, sem pedig Hulme-nek azzal a meghatározásá-*

val, amely szerint a romantika: „kilöttyintett vallás". Holott ebben a definícióban kétségtelenül van igazság. Hulme szerette világosan, határozottan, tisztán, hűvösen, keményen megítélni a dolgokat. Azt hiszem, ezzel a törekvésével mindnyájan szimpatizálhatunk. Engem is taszít a „lucskosság" – hogy az ő kifejezésével éljek –, meg a romantikusok túláradó érzelemvilága. Pontosan látom, mennyi rosszat tett Rousseau, s hogy mennyire degenerált volt (azt nem nehezményezem, hogy mennyire nem volt úriember, az ilyesmi igen rosszul állna nekem). De nem tudom, mit vethetünk ellene, amikor azt mondja: „Je sens mon coeur et je connais les hommes."[3] *A konzervatív elveken alapuló konzerv-vallás arra való talán, hogy megfossza a szívet az efféle képességektől? Mi az Ön véleménye? Hulme követői a sterilitást vallották igazságuknak, beismervén ezzel tehetetlenségüket. Ez volt a szenvedélyük.*

Herzog nem adta föl a harcot, s a polémia határozottan erős oldala volt. Udvarias fogalmazása gyakran takart keserű gúnyt. Jámborul viselkedett, szerény magatartást tanúsított, ez volt a külszín – de önmagát azért nem csapta be. Az a biztos tudat, hogy igaza van, erőt adott neki, szinte tágult tőle a mellkasa, s megfeszültek a lábikrái. Különös dolog – pazar diadalérzettel töltötte el a harag! Herzogban a szenvedély erejével dolgozott a szatirikus véna. Jól tudta azonban, hogy tévedésekre rámutatni, elkövetőikre megsemmisítő vereséget mérni – nem az igazi. S lassan iszonyodni kezdett a győzelemtől, a zabolátlan függetlenség diadalaitól. *Az embernek megvan a maga természete, ez biztos. De hát miféle természet ez? Azok, akik oly magabiztosan ábrázolták – Hobbes, Freud stb. – s elmondták nekünk, hogy „lé-*

[3] Érzem a szívemet, és ismerem az embereket.

nyegében" mik vagyunk, nem tartoznak legnagyobb jótevőink közé. Ez vonatkozik Rousseau-ra is. Helyeslem, hogy Hulme támadja azt a magatartást, amelyet a Tökély Romantikusai az emberi dolgokkal szemben tanúsítanak, ugyanakkor viszont nem tetszik nekem Hulme kislelkűsége. A modern tudományt csöppet sem érdekli az emberi természet meghatározása; csak kutatótevékenységet ismer, és legnagyobb eredményeit éppen a névtelenség jegyében éri el: csak az intellektus ragyogó működését hajlandó elismerni. Igaz, az emberi életet nemigen lehet elrendezni a modern tudomány megállapította igazságok alapján, de ez idő szerint talán jobb, ha egyelőre haladékot adunk az emberi természet definiálására.

Herzog a rá jellemző hirtelenséggel hagyta abba ezt a témát is.

Kedves Nachman! – kezdett újabb levélbe. – *Tudom, hogy Téged pillantottalak meg múlt hétfőn, a 8-ik utcában. S te megszöktél előlem.* Herzog arca elsötétült. *Te voltál. Majdnem negyven évvel ezelőtti barátom – Napoleon Street-i játszótársam. Montreal nyomornegyedeiben.* A zöld szemfestékkel kidekorált, arszlán-szakállú homokosok hajcihős utcájában egyszer csak feltűnt Herzog gyerekkori pajtása. Beatnik-sapka, krumpliorr, fehér haj, vastag, piszkos szemüveg. A hajlott hátú poéta egy pillantást vetett Mosesre, azután elrohant. Pipaszárlábain úgy menekült át az utca túlsó oldalára, mint akinek roppant sürgős dolga van odaát. Aztán föltűrte a kabátgallérját, s meredten bámulta egy sajtüzlet kirakatát. *Nachman! Csak nem gondoltad, hogy visszakövetelem a tartozásodat? Régen leírtam én azt a pénzt. Nem sokat nyomott nálam a latban, akkor, Párizsban, a háború után. Akkoriban volt pénzem elég.*

Nachman verseket írni költözött Európába. A Rue St. Jacques-on lakott, egy arab nyomortanyán. Herzog viszont kényelmes körülmények között lakott a Rue Marbeufön. Egy reggel Nachman beállított Herzoghoz. Gyűrött volt és piszkos; orra piroslott a sírástól, ráncos arca pedig akár valami haldoklóé.

– Mi történt? – kérdezte Herzog.

– Képzeld, Moses, elvették tőlem a feleségemet! Az én Laurácskámat.

– Micsoda? Lassan a testtel! Mi történt?

Herzog talán nagyon is higgadtan fogadta Nachman közlését, utálta a túlzást.

– Az apja. Az a vén parkettázó. Ő tüntette el. Az öreg varázsló! Meghal az az asszony nélkülem! Nem viseli el az életet nélkülem. Én meg nem tudok nélküle élni. Vissza kell mennem New Yorkba, feltétlenül.

– Gyere beljebb. Bújj be. Ezen a rohadt folyosón úgyse tudunk beszélgetni.

Nachman belépett a kis szalonba. A lakást a húszas évek rátartian korrekt stílusában bútorozták be. Nachman sehogy sem akart leülni, félt, hogy sárfoltos nadrágja bepiszkolja a bútort.

– Már minden hajózási társaságnál jártam. A *Hollandián* van hely. Holnapra. Ha nem adsz kölcsön, végem. Nincs más barátom Párizsban, csak te.

Egészen őszintén gondoltam, hogy jobb lesz neked odaát, Amerikában.

Nachman és Laura összevissza csavarogtak Európában. Út menti árkokban aludtak azon a tájon, ahol annak idején Rimbaud kóborolt. Van Gogh leveleit, Rilke költeményeit olvasták föl egymásnak. Laura sem volt valami nagy lángelme. Sovány nő volt, puha arcú. Vér-

telen ajkának két sarka lebiggyedt. Belgiumban influenzás lett.

– Megadom, az utolsó fillérig megadom – tördelte a kezét Nachman. Ujjai már göcsörtösek voltak a reumától. Arca durva volt és petyhüdt, a betegségtől, a szenvedéstől és képtelen, abszurd életétől.

Úgy gondoltam, hogy hosszú látra olcsóbb a dolog, ha visszasegítelek Téged New Yorkba. Párizsban meg voltam akadva veled. Látod, nem akarom bebeszélni neked, hogy önzetlenül cselekedtem. Talán megrémítette Nachmant az arcom, gondolta magában Herzog. Lehet, hogy én még inkább megváltoztam, mint ő? Megrémült-e Nachman Moses láttán? *De hát annak idején együtt játszadoztunk az utcán. Apádtól, Sika rabbitól tanultam a héber ABC-t.*

Nachman családja éppen Herzogékkal szemben lakott, egy sárga bérházban. Az ötéves Moses átszaladt a Napoleon Street másik oldalára, aztán föl a ferde, megvetemedett falépcsőkön. Mindenütt macskák osontak előle a sarokba, vagy szöktek föl puha léptekkel az emeletre. A sötétben kesernyés szagot árasztott a rothadó macskaürülék. Sika rabbi sárga arcbőrű, mongol típusú, jóképű kis emberke volt. Feje búbján kis fekete szatén-sapka. Bajusza akár Lenine. Szűk mellkasán téli alsónemű (gyapjú, a Penman cégtől). Nyitott Biblia a durva anyagból készült asztalterítőn. Moses tisztán látta a héber betűket: *dmai ocsicso,* azaz: A te atyádfiának vére. Igen, ez az. Isten szólt így Káinhoz: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről."

Nyolcéves korukban Moses és Nachman egy padban ültek a zsinagóga pincéjében. Mózes öt könyve penészillatú volt, a fiúk szvetterje meg csuromvizes. A kecske-

szakállas rabbi nagy, puha orra csupa himlőhely. Szidta a fiúkat, mint a bokrot:

– Na, Rozavitch, te iskolakerülő! Mi áll itt Putifárnéról? *V'tiszpeszáju b'vigdi* . . .

– És megragadá őt a . . .

– Na mit? *Beged.*

– *Beged.* A kabátot.

– Fenét a kabátot, te csirkefogó! A ruhájánál fogva! Te nyavalyás! Sajnálom az atyádat. Micsoda utódja van! Micsoda *kaddis*! Sonkát meg disznóhúst fogsz te zabálni, még mielőtt atyádat a sírba teszik. Na, Herzog! Halljuk, mit tudsz, te bivalyszemű?! *V'jaizov bigdo b'jodo.*

– És az ő kezében hagyta.

– Micsodát?

– *Bigdo.* A ruhát.

– Vigyázz magadra, te Herzog, te Moses! A te anyád azt hiszi, hogy valami nagy *lamden*[4] lesz belőled, valami tudós rabbi. De én tudom jól, hogy te milyen lusta vagy. A magatokfajta csibészek miatt szakad meg az édesanyák szíve! Eh, Herzog! Ismerlek én téged, mint a tenyeremet! Ismerlek én jól, keresztüllátok én terajtad.

A vécé volt az egyetlen menedék. A fertőtlenítésre szolgáló kámforgolyóbisok egymás után olvadoztak szét a zöld klozettcsészében. Pókhálós szemű, félvak öregemberek jöttek le az ortodox zsinagógából; sóhajtoztak, és a vallási szertartás szövegeit mormolták, amíg végre megindult a vizelésük. Vizelettől megrozsdásodott, penészzöld rézcsövek mindenütt. Az egyik vécéfülkében Nachman ült; nadrágját leeresztette. Szájharmonikázott. *„It's a Long, Long Way to Tipperary"*, *„Love Sends a Little Gift of Roses"*. Sapkája tetejét begyűrte. Amikor be-

[4] Tanító.

szívta a levegőt, és fújta a hangszert, hallani lehetett, hogy a nyála átjárja a harmonika mélyedéseit. A keménykalapos vének kezet mostak, aztán ujjal simították ki a szakállukat. Moses élénken figyelte őket.

Majdnem biztos, hogy Nachman a régi barát kitűnő memóriája elől menekült. Herzog mindenkit üldözött ezzel a memóriával. Emlékezete úgy működött, mint valami szörnyű gépezet.

Amikor utoljára találkoztunk – hány évvel ezelőtt is volt? – Laurát meglátogatni mentem veled. Laura elmegyógyintézetben volt akkor. Valami hatszor vagy hétszer kellett átszállni. Long Islanden volt az intézet, ezernyi autóbusz-megállóra a centrumtól. A kórházban a zöld vászonruhába bújtatott nők filcpapucsban járkáltak, közben pedig magukban beszéltek. Laura csuklóján kötés. Ez volt a harmadik öngyilkossági kísérlete, Moses legalábbis ennyiről tudott. Egy kuckóban üldögélt, karját összefonta a mellén. Kizárólag francia irodalomról volt hajlandó beszélgetni. Arca ábrándos volt, de az ajka annál sebesebben mozgott. Mosesnek pedig rá kellett bólintani olyasvalamire, amiről fogalma sem volt: Laura ugyanis Valéry költői képeinek formájáról értekezett.

Azután – alkonyattájt – Moses és Nachman eltávoztak. Őszi eső után haladtak át a cementudvaron. Az épület ablakaiból sok-sok zöld-egyenruhás kísértet nézett a távozó látogatók után. Laura a rácsnál állott, felemelte bepólyált csuklóját, halvány, szinte áttetsző kezét. Viszontlátásra. Hosszú, keskeny ajka hangtalanul formálta a szót: „Good-by, good-by." Egyenes szálú haja az orcájába hullott. Nehézkes mozgású, gyerekes figura volt – női domborulatokkal. Nachman rekedten mondta Herzognak:

– Szegény, ártatlan kincsem! Kis menyasszonyom.

Eltették őt az útból azok a komor képű *macher*ek – a mi uraink. Börtönbe zárták. Mintha az a tény, hogy engem szeret, azt bizonyítaná, hogy őrült. De lesz bennem elég erő, hogy megoltalmazzam szerelmünket – fogadkozott a szikár, barázdált képű Nachman. Arca beesett, szeme alatt sárgás a bőr.

– Miért próbálkozik Laura folyton öngyilkossággal? – kockáztatta meg Herzog a kérdést.

– Mert üldözi a családja. Hát mit gondolsz?! Westchester burzsuj világa az! Esküvői kártya, kelengye, folyószámla – ezt várta tőle az anyja, meg az apja. De hát ennek a tiszta léleknek csak a tiszta dolgokhoz van érzéke. Idegen ő abban a környezetben. A családja el akar választani bennünket. New Yorkban is csak bujdosók voltunk. Amikor visszatértünk Európából – hála neked, és meglásd, visszafizetem én azt a pénzt, dolgozni fogok! –, még arra sem volt pénzünk, hogy szobát béreljünk. Hogyan tudtam volna állást vállalni? Ki vigyázott volna Laurára? Így hát jóbarátok adtak szállást. Meg élelmet. Meg fekvőhelyet. Hogy szerethessük egymást.

Herzog oldalát fúrta a kíváncsiság, de csak ennyit mondott:

– Igen?

– Ezt persze nem mondanám el másnak – folytatta Nachman –, csak neked, a régi jóbarátnak. Nagyon kellett vigyáznunk. A gyönyör perceiben mérsékletre kellett intenünk egymást. Olyan volt az egész, mint valami szent aktus. S nem volt szabad felkeltenünk az istenek irigységét.

Nachman izgatott, zümmögő hangon beszélt.

– Isten veled, te áldott lélek – hajtogatta –, Isten veled, te kedves. Isten veled.

Csókot dobott az intézet ablaka felé. Olyan érzelgősen, hogy rossz volt nézni.

Útban a busz-megállóhoz, tovább folytatta az előadást, a maga irreális módján, nagy hévvel, de unalmasan:

– Mindennek tehát a burzsoá Amerika van a hátterében. A cicomának és az ürüléknek ez a durva világa. Gőgös, renyhe egy civilizáció, amely ünnepli a tulajdon faragatlanságát. Te meg én a régi szegénységben nevelkedtünk. Nem tudom, hogy te mennyire lettél amerikaivá a régmúlt kanadai napok óta, hiszen már nagyon hosszú ideje élsz az Egyesült Államokban. Én azonban sose fogom imádni a kihízott istenségeket. Nem bizony. Nem én. Tudod, hogy nem vagyok marxista. Szívem még mindig William Blake-hez és Rilkéhez húz. De az olyan emberek, mint Laura apja, hát igazán . . .! Érted, ugye, hogy mit akarok mondani?! Las Vegas, Miami Beach . . . Azt szerették volna a szülők, hogy Laura fogjon magának valami gazdag, pénzes férjet. Az ilyen emberek még ítéletnapon, még az emberiség sírjának szélén is a pénzüket fogják számolni. És az üzleti mérleg lesz az imádságoskönyvük . . .

Nachman ásításra ingerlő kitartással folytatta. Jó néhány foga hiányzott már: az állkapcsa mintha összezsugorodott volna. Arcán kiütköztek a borosták. Herzog látta lelki szemeivel a hatéves Nachmant. Egész idő alatt ott motoszkált a tudatában – egymás mellett – a két Nachman képe. S az igazi Nachman az az üde arcú gyerek volt, a maga egészen más módon foghíjas mosolyával, gombos blúzban, rövidnadrágosan – nem pedig Nachmannak ez a bolondul tudálékos, szikár kísértete.

– Lehet – fejtegette tovább Nachman –, hogy az emberek véget akarnak vetni az életnek. Mert hát ala-

posan beszennyezték. Bátorság, becsület, őszinteség, barátság?... mindezt bepiszkolták. Bemocskolták. Úgyhogy már a mindennapi kenyerünket is gyűlöljük, amiért meghosszabbítja ezt a haszontalan létet. Volt idő, amikor igazi emberek születtek, éltek, haltak. De vajon megérdemlik a maiak az *ember* nevet? Nem, mi csak kreatúrák vagyunk, nem emberek. Még a Halál is un bennünket. Szinte látom, amint a Halál jelentkezik az Úristennél, és azt mondja: „Mit tegyek? Nincs már semmi nagyság az én Halál mivoltomban. Ments fel engem, Úristen, ebből a vacak állásból."

Herzog még emlékezett a válaszára:

– Nem olyan sötét a helyzet, mint amilyennek ábrázolod, Nachman. A legtöbb ember csöppet sem költői lélek; te ezt rossz néven veszed tőlük, és holmi árulásnak tekinted.

– Hát igen, gyermekkori jóbarátom, te már beletörődtél ebbe a vegyes életformába. Nekem azonban látomásaim voltak. Mindenáron ítélkezni akarok. Így hát főként a nyomorék lelkek csökönyösségét látom magam előtt. Nem szeretjük egymást, mi, emberek, mert végtelen a mi makacsságunk. Minden ember csak önmaga, makacsul, csökönyösen. Elsősorban csak önmaga, az idők végezetéig. Mindegyik kreatúrának van valami féltve őrzött tehetsége, s ennek érdekében mindenre hajlandó. Fenekestül fölforgatná a világot, de azt a bizonyos tehetségét, azt nem engedné át senkinek, a világ minden kincséért sem. Inkább robbanjon föl a világ. Erről szólnak az én költeményeim is. Nem vagy kedvező véleménnyel az én Új Zsoltáraimról; tudom. Vak vagy te, öreg cimborám!

– Lehetséges – hagyta rá Herzog.

– De azért jó ember vagy, Moses. Minden a lelked-

ből fakad. Jó szíved van. Akár az édesanyádnak. Tőle örökölted. Amikor éhes voltam, enni adott nekem. Megmosta a kezemet, és leültetett az asztalához. Emlékszem rá. Az egyetlen ember, aki kedves volt az én részeges Ravitch nagybátyámhoz. Olykor imádkozom az édesanyádért.

Jiszkor elohim esz nismasz imi... az édesanyám lelke.

– Már régen meghalt – mondta Herzog.

– És érted is imádkozom, Moses.

Az óriás kerekű busz közben görgött előre a naplemente színét tükröző pocsolyákban, agyonnyomva a lehullott faleveleket, gallyakat. Véget nem érő volt az útja az elővárosok alacsony téglaházainak, sűrű lakosságának rengetegében.

És íme, tizenöt évvel később, a 8-ik utcában Nachman elszökött előle. Öregesen, toprongyosan, görnyedten szaladt a sajtüzlet kirakatához. Vajon hol lehet a felesége? Nachman bizonyára azért menekült el, hogy ne kelljen magyarázkodnia. Elferdült tisztességérzete azt sugallta neki, hogy az ilyen találkozásokat kerülni kell. Vagy lehet, hogy már mindent elfelejtett? Avagy csak örülne, ha mindent elfelejtett volna? De én, az *én* memóriámmal – a holtak és az őrültek mind a foglyaim, s végzete vagyok azoknak, akik szeretnék, ha elfelednék őket. Az érzéseimhez láncolok embereket, és ezzel elnyomom őket.

Tényleg a nagybátyád volt Ravitch, vagy pedig egyszerűen csak földid? Ebben sose voltam egészen bizonyos.

Ravitch albérletben lakott Herzogéknál, a Napoleon Streeten. Jiddis színházból szalajtott drámai hőshöz volt hasonló ez a Ravitch – egyenes, bronzvörös orr, homloka kidagadó ereit fedő keménykalap, mindehhez kötény

–; a Rachel Street közelében levő gyümölcskereskedésben dolgozott, 1922-ben. A vásárcsarnokban télvíz idején is rendületlenül söpörgette a hóval elegy fűrészport. Az ablakon hatalmas jégvirágok, az ablakhoz szorítva vérnarancs- és ranettalma-dombok. Melankolikus egy figura volt Ravitch, de arcát pirosra festette az ital és a hideg. Az volt a nagy elképzelése, hogy kihozatja Oroszországból feleségét és két gyerekét. Ehhez azonban még föl is kellett volna kutatnia őket, mert a forradalom alatt nyomuk veszett. Amikor Ravitch néha kijózanodott, szépen megmosakodott, és elment a Zsidó Bevándorlók Segélyegyesületébe, érdeklődni. De ezek a lépései nem jártak eredménnyel. A fizetését elitta. Részeges volt – *sikker*. Különben saját maga volt a legszigorúbb bírálója. Amikor kijött a kocsmából, tántorogva álldogált az utcán, hadonászva irányította a forgalmat, aztán elvágódott, és odazuhant a sárba, lovaskocsik, teherautók közé. A rendőrök annyira unták őt, hogy be se vitték már az őrszobára. Elvitték Herzogék házához, aztán belökték a kapun. Ravitch késő éjszaka siránkozva gajdolt a fagyos lépcsőházban, jiddisül:

Allein, allein, allein, allein,
Elend, wie a Stein,
Mit die zehn Finger, allein.

Jonah Herzog kikelt az ágyból, meggyújtotta a villanyt a konyhában, és fülelt. Plisszírozott mellű orosz vászonhálóinget viselt, egykori úri ruhatárának utolsó darabja volt a pétervári időkből. A konyhában már kialudt a tűz. Moses egy ágyban aludt Willie-vel és Surával. Mindhárman felültek a pehelypaplan vattával tömött hullámai alatt, úgy figyelték az apjukat. Jonah Herzog ott állt a

villanykörte alatt. Csúcsos volt a körte, akár valami német katonasisak. Pirosan izzott a lazán fityegő, nagy tungsten izzószál. A kerek fejű, barna bajuszú Herzog papa fel-felpillantott a körtére; bosszankodott Ravitch miatt, de sajnálta is őt. Homlokán, az orra folytatásaképpen, hol felbukkant, hol meg eltűnt egy egyenes ránc. Meg-megbiccentette a fejét és elmerengett:

Egymagad, egymagad, egymagad,
Egyedül, mint egy kődarab,
A tíz ujjaddal, egymagad.

Herzog mama szólt ki a szobájából:

– Jonah! Segíts már neki. Hozd fel.

– Jó – mondta Herzog papa, de azért még várt.

– Jonah! Az a szegény ember...

– Mi is szegény emberek vagyunk – mondotta Herzog papa. – A fene egye meg őt! Alszik az ember, egy időre megszabadul a nyomorúságától, erre fölébreszti ez az alak. Egy zsidó, aki részeg! És még *ezt* se csinálja tisztességesen. Mért nem tud *fröhlich* lenni, vidám lenni, amikor ivott? Nem, nem – őneki sírni kell, és meg kell szakítani az ember szívét!

Herzog papa – félig nevetve – átkozta azt a jó szívét is, aztán így folytatta:

– Nem elég, hogy egy ilyen nyomorult *sikker*nek kell albérletbe adnom egy szobát?

A lépcsőházból behallatszott az ordítozás:

Al tasztir ponécso mimeni,
Nincs egy árva fityingem se.
Ne rejtsd el előlünk a Te arcodat.
Ezt nem tagadhatja senki se.

Ravitch dallamtalanul, kitartóan bömbölt tovább a koromsötét, hideg lépcsőházban:

O'Brien,
Lo mir trinken a Gläsele We-ein.
Al tasztir ponécso mimeni,
Nincs egy árva fityingem se,
Ezt nem tagadhatja senki se.

Herzog papa hallgatagon, keserűen kuncogott befelé.

– Jonah! Könyörgök! – szólt a felesége. – *Genug schon.*

– Hagyd csak, hagyd csak! Mért vonszoljam fel őt? A végén még sérvet kapok.

– De közben felébreszti a fél utcát az az ember!

– Biztos jól telehányta magát, és a nadrágjába csinált.

De azért kiment eléje. Sajnálta Ravitchot ő is, jóllehet Ravitch a lecsúszásának egyik jelképe volt. Pétervárott cselédek álltak Herzog papa rendelkezésére. Oroszországban Herzog papa úriember volt. Az Egyes számú Céh hamis papírjaival boldogult. De hát akkoriban sok úriember élt hamis papírokkal.

A gyerekek kibámultak az elhagyatott konyhába. A fal mellett a kihunyt, fekete takaréktűzhely. A gázrezsót gumicső kapcsolta a gázmérőhöz. A falat japán nád-falvédő oltalmazta a sütés-főzés okozta foltoktól.

Jól elszórakoztatta a fiúkat, ahogyan apjuk igyekezett rábeszélni a részeg Ravitchot, hogy álljon már fel. Ez volt a nagy családi színház.

– Nu, földi? Tud maga járni? Gyorsan, mert nagyon hideg van ám. Na, tegye már azt a karikalábát a lépcsőre. *Schneller, schneller.*

Hangtalanul nevetett.

– No, azt hiszem, ezt a *dreckische* nadrágját idekint hagyjuk. Pfuj!

A fiúk mosolyogva simultak egymáshoz a hideg szobában.

Papa a konyhán át betámogatta Ravitchot a lakásba. Ravitch alsónadrágja koszos volt, arca vörös, keze lefitytyedt. Fejében a keménykalapja, félig lehunyt szemében részeg szomorúság.

Ami az én szerencsétlen életű, elhunyt édesapámat, J. Herzogot illeti, nem volt valami nagydarab ember. A vékony dongájú Herzogok közül való volt, finom felépítésű, kerek fejű, heves vérmérsékletű, ideges, jóképű. Gyakori dühkitöréseiben villámgyorsan pofozta fiait, két kézzel. Mindent gyorsan csinált, gyorsan és csinosan, ügyes, lendületes kelet-európai mozdulatokkal: így fésülködött, így gombolta be az ingét, így élesítette a csontnyelű borotváját, így hegyezte a ceruzáját, hüvelykujjának támasztva az írószert, így tartotta a kenyeret a melléhez és szeletelte maga felé, így kötött feszes kis csomót a csomagok spárgájára, így kalligrafálta a számjegyeket az üzleti könyvébe. Minden elintézett oldalt gondosan rajzolt X-betűvel húzott át. Gondosan rajzolta az 1-eseket és a 7-eseket is. Megannyi szám-lobogó a csődök szélviharában. Először Pétervárott ment csődbe: egy év alatt két hozománynak hágott a nyakára. Hagymát importált Egyiptomból. Pobjedonoszcev idején letartóztatta őt a rendőrség, engedély nélküli letelepedés miatt. Elítélték. A tárgyalásról beszámoló jelent meg valamelyik vastag zöld papírra nyomott orosz újságban. Herzog papa néha elővette ezt a régi újságot, kiterítette, majd fölolvasta és lefordította az egész famíliának az Iljona Iszakovics Gerzog ellen lefolytatott per anyagát.

Az ítéletet nem ülte le. Megszökött a börtön elől. Mert vakmerő volt, gyorsan reagáló, makacs, lázadó. Kanadába ment, ott élt ugyanis a nővére, Zipporah Yaffe.

1913-ban a Quebec tartománybeli Valleyfield közelében földet vásárolt. Mint farmer – csődbe ment. Aztán a nagyvárosba költözött, s ott ment csődbe, mint pék. Majd mint rövidárus ment tönkre, aztán mint értékpapír-ügynök, a háború alatt pedig – amikor senki más nem ment tönkre – mint zsákgyáros. Később tönkrement mint ócskás. Tönkrement mint házasságközvetítő is, mert hirtelen haragú volt és goromba. Akkoriban pedig éppen mint szeszcsempész volt tönkremenendő, üldözte őt a tartomány Szeszellenőrzési Bizottsága. Pedig Herzog papa szerény igényű ember volt: csak meg akart élni.

Sietve, dacosan rótta Montreal utcáit, kétségbeesett, de azért mégis elegáns léptekkel. Tekintete tiszta volt és feszült. Hajlamos volt arra, hogy testsúlyát – kissé esetlenül – az egyik sarkára helyezze. Egykor rókaprémmel bélelt kabátja megfakult, kikopott; megrepedezett rajta a bőr. Lengtek-lobogtak Herzog papa körül a nyitott kabátszárnyak, miközben rótta az utcákat a szegény, magányos zsidó. Megtelítődött a Caporal-cigaretta szagával (mert azt szívta), miközben bejárta egész Montrealt – Papineau-t, Mile-Endet, Verdunt, Lachine-t, Point St. Charlest. Üzleti lehetőségeket keresett – csődök, vegyes árutételek, fúziók, tűzvész utáni kiárusítások, mezőgazdasági termények érdekelték elsősorban –, hogy meneküljön a törvényellenes egzisztenciából. Villámgyorsan ki tudta számítani fejben a százalékokat, de a sikeres üzletemberek svindleri képzelőerejével nem rendelkezett. Így hát kis szeszfőzdét üzemeltetett Mile-Endben (akkoriban még kecskék legelésztek arrafelé az

üres telkeken). Villamoson utazgatott. Eladott itt-ott egy-egy üveggel, s közben várta a nagy lehetőséget: amerikai szeszcsempészek hatalmas készpénzösszegekért vették át az italt, ha az ember el tudta juttatni a határra. Herzog papa egyik Caporalról a másikra gyújtott a villamos hideg peronján. Leselkedtek rá a finánccok. Leselkedtek rá a nyomozók. A határhoz vezető utakon garázdálkodtak a csempészeket megrabló gengszterek. S a Napoleon Streeten Herzog papának öt éhes szájat kellett etetnie. Willie és Moses sokat betegeskedett. Helen zongorázni tanult. Sura kövér volt, falánk, engedetlen, s örökké valami turpisságon törte a fejét. Herzog papának gondot okozott a házbér – az esedékes meg a hátralékos –, a fizetendő számlák özöne, az orvosi honorárium; angolul nem tudott, barátai nem voltak, befolyása nem volt, szakmája sem, vagyona sem (azon a kis szeszfőzdén kívül) – semmi támogatásra nem talált széles e világon. St. Anne-ben lakó nővére, Zipporah gazdag volt, nagyon gazdag, de ez csak megnehezített mindent.

Az idő tájt Herzog nagypapa még élt. A Herzogoknak volt érzékük a nagy dolgok iránt: a nagypapa 1918-ban a Téli Palotában keresett és talált hajlékot (a bolsevikok egy ideig megtűrték az ilyesmit). Az öregúr hosszú héber leveleket írt a családnak. Értékes könyvei elvesztek a nagy földfordulásban. Nem tudott most tanulmányokba mélyedni. Különben is, egész nap járkálhatott az ember a Téli Palotában, amíg végre össze tudott hozni egy *minye*-t.[5] Persze, az éhség is gyötörte az embert. Később Herzog nagypapa a forradalom bukását jövendölgette, s cári pénzt igyekezett felhalmozni, hogy a restau-

[5] Minden vallásos zsidó szertartás érvényességéhez tíz férfi szükséges.

rált Romanov-dinasztia uralma alatt milliomos legyen. Herzogék Kanadában csomagszámra kapták az értékét vesztett rubelt, s Willie meg Moses hatalmas összegekkel játszadoztak. A gyerekek a világosság felé tartották a csodaszép bankókat, s íme, a vízjeles papíron kirajzolódott Nagy Péter meg Nagy Katalin arcképe. Herzog nagypapa már a nyolcvanas éveit taposta, de azért még jó erőben volt. Szellemi frissesége teljes, héber betűi elegánsak. Herzog papa fennhangon olvasta édesapja leveleit Montrealban – hidegről, tetvekről, éhínségről, járványról, halottakról szóltak ezek az írások. Azt írta az öregúr: „Látom-e még valaha az én gyermekeim arcát? És vajon ki fog engem eltemetni?" Az ezt követő mondatnak két-háromszor is nekirugaszkodott Herzog papa, de valahogy elvesztette a hangját: csak suttogás tört elő a torkából. Szeme megtelt könnyel, kezét hirtelen bajuszszegélyezte szájához emelte, s kirohant a szobából. A tágra nyílt szemű Herzog mama üldögélt tovább a gyerekekkel együtt a kezdetleges berendezésű konyhában, ahová sose hatolt be a nap. Ódon, fekete tűzhely, vas-mosogató, zöld kredenc, gázrezsó – olyan sötét volt a helyiség, mint valami barlang.

Herzog mama úgy tudta intézni a dolgait, hogy csak fél szemmel figyelt arra, ami a jelenben történt. Mondjuk, hogy a balján szembenézett a jelennel, de a jobbján már kikerülte. Ilyenkor a jobb orcáján szomorú, álmodozó kifejezés jelent meg, mintha a régi világ járt volna az eszében: édesapja, a híres *misznagid*,[6] tragikus sorsú édesanyja, élő és elhunyt fivérei, nővére, továbbá pétervári ruhái és cselédei, a finnországi dácsájuk (e vagyontárgyakat mind az egyiptomi hagymából szerezte a Herzog család). Most viszont szakácsnő, mosónő és var-

[6] Az „ortodox" más elnevezése.

rónő volt a montreali Napoleon Streeten, a nyomornegyedben. Haja őszbe csavarodott, fogai kihullottak, még a körmei is megráncosodtak. A két kezén pedig szaglott a mosogatólé.

Moses Herzog azon tűnődött, hogyan maradt édesanyjának mégis elég ereje, hogy kényeztesse a gyermekeit. Mert engem kényeztetett, az bizonyos. Egyszer, alkonyatkor, maga után húzta a szánkómat (persze én is rajta ültem a szánkón), a töredező jégpáncélon, a csillogó havon. Január volt, négy óra lehetett, olyankor rövidek a nappalok. A fűszerüzlet közelében összetalálkoztunk egy kendős öreg nénivel.

– Mért vonszolod azt a gyereket, leányom? – kérdezte.

Anyámnak mély karikák voltak a szemei alatt. Sovány arcát egészen kifújta a hideg szél. Nehezen lélegzett. Rongyos fókabőr bundát viselt, hegyes, piros pamutsapkát, vékony talpú gombos cipőt. A boltban fürtökben lógott a szárított hal, megcsapta az ember orrát az avas cukorszag; a nyitott ajtóból oda látszott a sok sajt meg szappan, és az élelmiszerekből fölszálló iszonyú porfelhő. Forgott, csilingelt a boltajtóra szerelt jelzőcsengő.

– Ne áldozd fel erőidet holmi gyerekekért, leányom – mondta a kendős banya a fagyos alkonyban. Én viszont a világ minden kincséért sem szálltam volna le a szánkóról. Úgy tettem, mintha nem érteném, amit az öregasszony mondott. Gyors felfogás meglassítása az egyik legnehezebb dolog az világon. Azt hiszem, akkor sikerült megoldanom ezt a feladatot, gondolta magában Herzog.

Mama egyik fivére, Mikhail, Moszkvában meghalt, tífuszban. Én vettem el azt a levelet a postástól, én vittem föl az emeletre. A zárnyelv hosszú zsinórja a lépcső-

korlát alatti karikába volt beszerelve. Éppen nagymosás volt aznap. A rézkazán gőze párával vonta be az ablakot. Mama öblítette, csavarta a ruhát a kádnál. Amikor elolvasta a hírt, felsikoltott, és elájult. Ajka elfehéredett. A karja – persze ruhaujjastul – belecsüngött a vízbe. Egyedül voltunk ketten az egész házban. Megrémültem, amikor ott láttam őt feküdni; szétvetett lábak, zilált haj, barnás szemhéjak, vértelen ajk – mintha meghalt volna. De aztán magához tért, feltápászkodott, és bement a szobájába, lefeküdni. Egész nap sírt. De másnap reggel azért megfőzte a zablisztkását. Korán kelt a család.

Az én ókorom. Hajdanibb, mint Egyiptom. A ködös télben sosem láttunk napfelkeltét. A sötétben villanykörte gyúlt. A kályha már kihűlt. Papa megrázta a rostélyt. Hamuszínű porfelhő szállt a falakra. Zörgött, nyikorgott a rostély. Csörömpölt az aprócska lapát. Papa szörnyen köhögött a sok Caporaltól. A kémények szinte beszívták a szelet. Megérkezett szánján a tejes. A havat tönkretette, megrohasztotta a trágya, a szemét, a sok döglött patkány, a sok kutyatetem. A bárányból bundába öltözött tejesember megrázta a csengőt. Rézből volt a csengő, akár a falióra felhúzókulcsa. Helen meghúzta a zárnyelv zsinórját, aztán fogta a korsót, és lement a tejért. Majd a másnapos Ravitch jött ki a szobájából, keménykalapban. Vastag szvettert viselt, nadrágtartóval szorította a testéhez. Vörös arcán bűntudat. Megvárta, amíg hellyel kínálják, s csak aztán ült le.

A reggeli fény sehogyan sem tudott magának utat törni a komor téli fagyban. Végig az utcán sötétség borult a téglamélyedésekbe vájt ablakokra. Fekete szoknyás iskolás lányok kettesével vonultak a zárda felé. Targoncák, szánok, szekerek, didergő lovak mindenfelé.

valami ólomzöld réteg telepedett rá a levegőre; trágyafoltok a jégen, hamuösvények a havon. Moses és fivérei pedig a fejükbe nyomták sapkájukat, és együtt imádkoztak:

Ma tovu ohaleha Jakov . . .
Mily ékesek a te sátraid, Izráel.

A bűzlő, szinte játékszernyi nagyságú, bolondos, koszos Napoleon Streeten, amelyet üt, ver, korbácsol a hideg kanadai tél, ősi imákat mormolnak a szeszcsempész fiai. Moses szíve nagyon erősen csüngött ezen az emléken. Az emberi érzések szélesebb skálájával azóta sem találkozott. Ennek a népnek a gyermekei valami rendszeres, elmondhatatlan csoda folytán – mindig újabb és újabb idegen világokban nyitják föl a szemüket, újabb és újabb korszakokban, s minden idegen világban ugyanazt az imát mormolják, s szeretik mindazt, amit az idegen világban felfedeznek. Ugyan mi baj volt azzal a Napoleon Streettel? – gondolta magában Herzog. Semmi. Mindene megvolt ott, amit csak akart. Édesanyja mosott – és gyászolt. Édesapja kétségbeesett volt és ijedt; de azért állhatatosan harcolt. Bátyja, Sura, ravaszul pislogott a világba, már akkor mesterkedett, és milliomos akart lenni. Másik fivére, Willie, asztmás rohamokkal küszködött. Lélegzetvételhez megragadta az asztal szélét, s lábujjhegyre állt, mint valami kukorékolni készülő kakas. Nővérének, Helennek, hosszú fehér kesztyűje volt, sűrű szappanlében mosta. A zeneiskolában viselte. A kottákat bőrtokban vitte magával. Az oklevelét később bekereteztette. *Mlle Hélène Herzog . . . avec distinction.*[7] Az ő törékeny, pedáns, zongorázgató nővére . . .

Moses visszaemlékezett egy nyári estére: Helen ját-

[7] Kitüntetéssel.

szott, s a tiszta hangok az ablakon át kihatoltak az utcára. A széles zongorát pamutbársony terítő borította; olyan volt a terítő, akár a zöld moha, úgyhogy a zongora fedele valami sziklatömb benyomását keltette. A terítőről úgy csüngtek le a bojtok, mint hikorifáról a diók. Moses ott állt Helen mögött; Haydn és Mozart muzsikájának sebesen váltakozó lapjaira meredt, s vonítani lett volna kedve, mint valami kutyának. Ó, a zene! – gondolta magában Herzog. Itt, New Yorkban küzdött a nosztalgia alattomos ártalma ellen – mert a nosztalgia lágyítja a szívet, s ha egy darabig édes is, de az utóhatása már veszedelmesen savas. Helen fűzőt viselt, meg plisszírozott szoknyát; hegyes cipőjével görcsösen nyomta a pedált. Hiú lány volt Helen, s mindig mintha skatulyából húzták volna ki. Játék közben a homlokát ráncolta, s két szeme között megjelent az apai redő. Olyan komoran meredt maga elé, mintha valami veszedelmes vállalkozást vinne véghez. S a muzsika messze hangzott, ki az utcára.

Zipporah néni rossz szemmel nézte ezt az egész zenélést. Helen nem igazi muzsikus, mondogatta. Csak azért zongorázik, hogy meghassa a famíliát. Vagy talán, hogy férjet fogjon magának. Zipporah néni általában zokon vette Herzog mamától, hogy akkora becsvággyal neveli a gyerekeit, s azt szeretné, hogy ügyvéd, úriember, rabbi vagy előadóművész lenne belőlük. A család minden ágában dúlt a *yichus*[8] szelleme. Nem volt olyan meddő és alantas élet, ami ne rejtett volna magában képzelt méltóságokat, jövendő kitüntetéseket, előlépési lehetőségeket.

Zipporah néni mindenképpen fékezni akarta a mamát, vonta le magában Moses a végkövetkeztetést; és

[8] Yichus: előkelőség.

papa amerikai balsikerét nyilván a hosszú, fehér kesztyűknek és a zongoraóráknak tulajdonította. Erős jellemű asszony volt Zipporah néni. Szellemes volt és zsémbes – s harcban állott mindenkivel. Arca piros és sovány, orra formás, de keskeny és szigorú. Kritikus, metsző orrhangon beszélt. A csípője széles, léptei nagyok és nehézkesek. Hátát sűrű, feketén fénylő hajfonat verdeste.

Zipporah néni férje, Yaffe bácsi viszont halk szavú, jó humorú ember volt; kis termetű, de keménykötésű, széles vállú. Fekete szakálla akár V. György angol királyé. Sűrűn göndörödött a barna bőrű képén. Horpadt orrnyereg, széles fogak (az egyik fogán aranykorona). Dámajáték közben Herzog érezte a nagybátyja kesernyés illatú leheletét. Yaffe bácsi széles feje – némileg ritkult rajta a rövid, göndör, fekete haj – kissé reszketegen hajolt a tábla fölé. Enyhe tikkje volt az öregnek. Yaffe bácsi, a ködbe vesző múltból éppen ezt a pillanatot választotta ki, hogy visszanézzen az unokaöccsére azzal a két barna szemével – egy értelmes, érző, kissé gunyoros állat barna szemével. Okosan villant a tekintete, és ravaszul-elégedetten nézte, milyen hibákat csinál a játékban az ifjú Moses. Szeretettel mérte rám a vereséget.

Yaffe bácsi St. Anne-i ócskavastelepén a hepehupás fémhalmokról vérszínű rozsdalé csurgott a pocsolyákba. A kapunál olykor seregestül jelentek meg a guberálók. Gyerekek, zöldfülű újamerikaiak, idős ír asszonyok, ukrán bevándorlók és a Caughnawaga rezervátum indián lakói taligákon vagy kis szekereken hoztak eladni üveget, rongyot, ócska csövet és elektromos felszerelést, vasat, papírt, autóabroncsot, csontot. A barna kardigános öregúr lehajolt – és inas, reszkető keze különválasz-

totta mindazt, amire szüksége volt. Anélkül, hogy fölegyenesedett volna, a megfelelő helyre dobott minden ócskaságot – emide a vasat, amoda a cinket, balra a rezet, jobbra az ólmot, a fészer mellé a csapágyfémet. Fiaival együtt sok pénzt keresett az első világháború alatt. Zipporah néni pedig telkeket vásárolt, házbért inkasszált. Moses tudta, hogy a néni bankjegycsomót visel a blúza alatt. Tudta, mert látta, a saját szemével.

– Te aztán igazán nem vesztettél semmit azzal, hogy Amerikába jöttél – mondta nővérének Herzog papa.

Válasz helyett először csak szigorú, figyelmeztető pillantást vetett fivérére a néni. Aztán így szólt:

– Nem titok, hogy hogyan kezdtük. Kemény munkával. Yaffe csákánnyal, lapáttal dolgozott a Central Pacific vasútvonalon, amíg egy kis tőkét tudtunk összegyűjteni. Nem úgy te! Mert te selyemingben születtél. – Herzog mamára pillantott, majd így folytatta: – Te pedig megszoktad a nagystílű életet Pétervárott. Cselédek, kocsisok. Még most is a szemem előtt vagy, amikor Halifaxban leszálltál a vonatról. Kicsípve a bevándorlók között! *Gott meiner!* Strucctoll, meg taftszoknya! Zöldfülűek *mit Straussfedern!* Verd ki végre a fejedből a strucctollat, meg a kesztyűt, te...

– De hát az ezer évvel ezelőtt volt! – vágta rá Herzog mama. – Ami pedig a cselédeket illeti, már el is felejtettem őket. Most én vagyok a cseléd. *Die Dienst bin ich.*

– Mindenkinek dolgoznia kell. Nem pedig egy életen keresztül szenvedni a lecsúszás miatt. Minek kell a te gyerekeidnek zeneakadémiára járni, meg a Baron de Hirsch iskolájába, meg tudj' isten milyen flancos helyekre?! Menjenek dolgozni, mint az enyéim!

– Nem akarja, hogy a gyerekek közönségesek maradjanak – vetette közbe Herzog papa.

– Az én fiaim nem közönségesek – csattant fel Zipporah néni. – Ismerik a *Gemará*-t[9] is. Ne felejtsd el, hogy mi a legnagyobb *haszid* rabbik[10] ivadékai vagyunk. Reb Zuszja! Herschele Dubrovner! Emlékezz csak vissza!

– Senki sem mondja, hogy... – védekezett Herzog mama.

Ennyire átélni a múltat! Ennyire szeretni a halottakat! Nem szabad ilyen mértékben engedni ennek a kísértésnek, jellemem e különleges gyengeségének, gondolta magában Moses. Depressziós típus volt, és a depressziósok nem szívesen felejtik a gyermekkorukat – még a gyermekkoruk gyötrelmeit sem. Jól tudta Moses, hogy az efféle visszaemlékezés árt a lelki egészségének. Valahogyan azonban kitárult a szíve életének e fejezete előtt, és nem érzett elég erőt magában, hogy bezárja. Így hát megint csak visszarévedt: 1923-ban történt, egy téli napon, St. Anne-ben, Zipporah néni konyhájában. Zipporah karmazsinpiros *crèpe de Chine* pongyolát viselt. Alatta világosan kivehető volt a sárga, bő mackónadrág és a férfi jégering. A takaréktűzhely mellett ült, arca egészen piros volt. Orrhangja gyakorta csapott át gunyoros, csípős kis felkiáltásokba, tettetett megdöbbenésbe vagy pusztító humorba.

Aztán egyszerre csak eszébe jutott, hogy mama fivére, Mikhail meghalt.

– A... izé... a fivérednek... mi baja volt? – kérdezte.

[9] Gemara vagy Talmud: a tanítás.

[10] A zsidóság egy csoportja, mely a vallási kérdéseket szabad szellemben értelmezi.

– Nem tudjuk – válaszolt Herzog papa. – Kinek van fogalma, hogy micsoda állapotok vannak odahaza? – (Mindig így mondta: odahaza, *in der Heim,* emlékezett vissza Moses.) – Rátörtek a lakására. Mindent felnyitottak, kiborítottak. Valutát kerestek. Utána Mikhail tífuszt kapott, vagy tudj' isten, miféle betegséget.

Mama a szeméhez emelte a kezét, mintha erős napfény ellen védekeznék. Nem szólt egy szót sem.

– Jól emlékszem Mikhailra, nagyon rendes ember volt – szólt Yaffe bácsi. – Legyen neki fényes a mennyek országa!

Zipporah néni – hitt az átkok erejében! – ezt mondotta:

– Legyenek átkozottak azok a bolsevikok. Fel akarják forgatni a világot. Száradjon el a kezük-lábuk. De hát hol van Mikhail felesége? Hol vannak a gyermekei?

– Senki se tudja. Sperlingtől, az unokatestvérétől kaptuk a hírt. Látta Mikhailt a kórházban. Már alig ismerte meg.

Zipporah néni tett még néhány kegyes kijelentést, aztán – normálisabb modorban – hozzáfűzte:

– Hát, ami azt illeti, nagyon tevékeny ember volt az a Mikhail. Sok pénze volt annak idején. Ki tudja, micsoda vagyont hozott haza Dél-Afrikából!

– Megosztotta velünk mindenét – mondotta Herzog mama. – Bőkezű ember volt az én fivérem.

– Könnyen kereste a pénzt – jelentette ki Zipporah. – Nem kellett valami keményen megdolgoznia érte.

– Hát azt meg honnan tudod? – kérdezte Herzog papa. – Ne tégy könnyelmű kijelentéseket, kedvesem!

Zipporah azonban most már fékezhetetlennek bizonyult:

– Azokból a nyomorult zulukafferekből préselte ki a pénzt. Ki tudja, milyen módszerekkel! Nektek dácsátok volt Sevalovóban. Yaffe akkoriban a katonai szolgálatát töltötte a Kaukázusban, én a beteg kisgyermekemet ápoltam odahaza. Te viszont, Jonah, ezalatt Pétervárott grasszáltál, és egymás után két hozománynak hágtál a nyakára. Úgy bizony! Az első tízezer rubelt egy hónap alatt vesztetted el. Aztán újabb tízezret adott neked Mikhail. Hogy ezenkívül mit csinált még, azt nem tudom. Tatárokkal, cigányokkal, kurvákkal volt dolga, lóhúst zabált, meg tudj' isten, miféle egyéb szörnyűségeket művelt.

– Miért ez a rosszindulat? – mérgeskedett Herzog papa.

– Különben semmi kifogásom Mikhail ellen. Engem sose bántott – jelentette ki Zipporah. – Olyan fivér volt ő, aki adott. Én viszont olyan nővér vagyok, aki nem ad.

– Erről a témáról senki sem beszélt – csattant fel Herzog papa. – Úgy látszik, te érzed szükségét, hogy szóba hozzad.

Moses mozdulatlanul ült New Yorkban a székén, feszült figyelemmel élte át újra a halottak régmúlt veszekedését.

– Miért? Mit akarsz tőlem? – kiáltott fel Zipporah. – Négy gyermekem van. Ha elkezdenék adakozni, hogy a te lehetetlen tempóidnak tápot adjak, nem lenne se vége, se hossza. Végre is nem az én hibám, hogy nyomorogsz.

– Igaz – ismerte el Herzog papa –, itt, Amerikában nyomorgok. Nézz rám. Egy fillérem sincs. Még a végtisztességre se lenne. Még arra se, hogy a saját halotti leplemért fizessek.

– Csakis azt a gyenge jellemedet hibáztathatod érte! *Az du host a schwachen Natur, wer is dir schuldig?*[11] Nem tudsz megállni a saját lábadon. Azelőtt Sarah fivérére támaszkodtál, most meg rám akarsz támaszkodni. Yaffe a Kaukázusban szolgált. *A Finsternisch.*[12] Olyan hideg volt ott, hogy a kutyák nem tudtak ugatni, mert beléjük fagyott a szusz. Aztán kijött Amerikába, egymaga. És aztán kihozatott engem. De te – neked ez derogált volna. A flanc, az igen! Strucctollak! Mert te, ugye, *Edelmensch* vagy, előkelő ember! Hogy bepiszkítsd a kezed valami munkával?! Ugyan kérem! Soha!

– Igaz, igaz. Odahaza sose lapátoltam trágyát. Erre csak Kolumbus világrészében kényszerültem. De megtettem. Megtanultam, hogyan kell befogni a lovakat. Istállóban. Hajnali háromkor. Húsz fok hidegben.

Ezt Zipporah elereszteti a füle mellett.

– És most?! Az a szeszfőzde!? – vetette fivére szemére. – Akkor a cári rendőrség elől menekültél. Most meg a fináncok elől menekülsz? És ehhez partnerre is szükséged van, valami *ganef*re, egy tolvajra!

– Voplonsky becsületes ember!

– Kicsoda?! Eridj már! Az a *német*!?

Voplonsky mesterségére nézve kovács volt, nemzetiségére nézve pedig lengyel. Németnek hegyes, katonás bajusza, továbbá nagykabátjának németes szabása miatt nevezték. A nagykabát a földet söpörte.

– Mi közöd neked ahhoz a kovácshoz?! Neked, egy Herschel Dubrovner ivadékának! Ő csak egy vörös szakállú lengyel *Schmid*. Egy patkány. Méghozzá olyan patkány, akinek vörös a szakálla, meg hosszú, kampós fogai vannak, és olyan büdös, mint a megperzselt ló-

[11] Ha gyenge a jellemed, ki tehet róla? (Jiddis.)

[12] Kb.: a sötétség maga.

pata. Mbah! Ilyen a te üzleti partnered! Csak várj! Hogy ki fog az még babrálni veled!

– Nem lehet engem olyan könnyen becsapni.

– Nem-e? Hát Lazansky talán nem csapott be? De bizony, becsapott az, akár egy török! És ráadásul még meg is rakott.

Az óriás termetű Lazansky egy pékség alkalmazottja volt. Ukrajnából származott, mesterségére nézve fuvaros. Hatalmas, tudatlan ember volt, tökéletes *amhórec*, még annyit se tudott héberül, hogy az étkezés előtti imát el tudta volna mondani. Nagyképűen üldögélt a keskeny kis kocsija bakján, dörmögve ösztökélte azt a nyavalyás gebéjét, s meg-megcsapkodta ostorával. Durva hangja úgy dübörgött, mint tekepályán a golyó. A lovacska pedig végigügetett a Lachine Csatorna partján. A kocsi oldalán felírás díszelgett:

LAZANSKY – PATISSERIES DE CHOIX

– Igen, megvert – ismerte be Herzog papa.

Azért jött, hogy pénzt kérjen kölcsön Zipporahtól és Yaffétől. Nem akart veszekedést. Zipporah amúgy is kitalálta látogatása célját, igyekezett tehát annyira feldühíteni a fivérét, hogy aztán annál könnyebb legyen elutasítania a kérést.

– Ajjaj! – mondta Zipporah. Ragyogóan okos asszony volt, de sokoldalú tehetségével ide szorult ebbe a kis kanadai faluba. – Szóval te azt hiszed, hogy szélhámosok, tolvajok, gengszterek társaságában fogsz vagyont szerezni. Na hiszen! Éppen te! Hidd el, hogy túlságosan szelíd ember vagy; nem is tudom, miért nem maradtál te a *jesivá*ban.[13] Szép lelkű kis úriem-

[13] Rabbiképző.

ber akartál volna lenni, ugye? Hát én ismerem ezeket a huligánokat, ezeket a *razbojnik*okat. Nekik nincs ám bőrük, foguk, ujjaik, mint neked, hanem bundájuk van, meg agyaruk, meg karmaik vannak. Fuvarosokkal, mészárosokkal nem veheted föl a versenyt. Mondd, le tudnál te lőni valakit?

Herzog papa nem válaszolt.

– Ha Isten ments, le kéne lőnöd valakit!... – sápítozott Zipporah. – Hiszen te még csak fejbe se tudnál verni senkit! No!? Gondolkozz csak! Felelj! Fejbe tudnál te verni valakit?!

A jelek szerint ebben a vonatkozásban Herzog mama is egyetértett Zipporah nénivel.

– Nem vagyok én olyan gyenge legény – motyogta az erélyes arcú, barna bajszú Herzog papa. Csak hát, gondolta magában Moses, a papa az élete drámai küzdelmeiben, a családi viszálykodásban, az érzelmekben adta ki az erejét.

– Azok az alakok azt veszik el tőled, amit akarnak – folytatta Zipporah. – Nem volna itt végre az ideje, hogy használd az eszedet?! Mert eszed, az van – *klug bist du*. Nézz valami törvényes foglalkozás után. Helen és Sura pedig menjen dolgozni. Add el a zongorát. Redukáld a költségeket.

– Miért ne tanuljanak a gyerekek, ha intelligensek és tehetségesek? – vágott közbe Herzog mama.

– De a fivéremnek jobb, ha a gyakorlati életben boldogulnak – mondta Zipporah. – Mert most nagyon nehéz az élete; agyondolgozza magát ezekért az elkényeztetett hercegekért és hercegnőkért.

Ezzel Herzog papát is a maga pártjára állította Zipporah. Mert a papa mélységesen, mérhetetlenül vágyott segítségre.

– Nem mintha én nem szeretném a gyerekeket – folytatta Zipporah néni. – Gyere csak ide, te kis Moses, ülj a te öreg tantid térdére. Milyen kedves kis *jingele!* – Moses ott ült a mackónadrágon, a nagynénje ölében. A néni vörös mancsa Moses hasát markolászta. Mogorva szeretettel nézte Zipporah néni a kisfiút, és belecsókolt a nyakába.

– Hiszen a karjaimban született ez a gyermek!

Aztán az anyja mellett álló, tuskólábú, szeplős arcú Surára pillantott.

– Hát te?! – kiáltott rá.

– Mi a baj? – kérdezte Sura ijedten, sértődötten.

– Elég idős vagy már, hogy megkeress egy-két dollárt.

Most Herzog papa is Surára meredt.

– Miért? Talán nem segítek? – méltatlankodott Sura. – Talán nem hordom az üvegeket? Talán nem ragasztom a címkéket?

Mert Herzog papa hamis címkéket is gyártott, nemcsak szeszt.

– No, gyerekek! Erre az üvegre mit ragasszunk? – szokta kérdezni vidáman, amikor estefelé munkához láttak. – White Horse legyen? Vagy Johnnie Walker?

S erre mi kikiáltottuk a kedvenc whiskymárkánkat. A ragasztóval teli üveg ott állt az asztalon.

Herzog mama titokban megérintette Sura kezét, amikor Zipporah néni a gyerekre nézett. Moses ezt is észrevette. Az asztmás Willie ezalatt odakint hancúrozott az unokatestvéreivel, várat építettek hóból, ordibáltak, hógolyóztak. A nap egyre lejjebb csúszott, s a láthatáron fénylő piros csíkok mindjobban elborították a zománcosan csillogó hóbarázdákat. A kerítés kékes árnyékában a szomszéd szódás kecskéi táplálkoztak. Zipporah

tyúkjai éppen költeni készültek. Zipporah néni olykor hozott egy-egy friss tojást, amikor meglátogatott bennünket Montrealban. Egyet. Mert hát talán beteg valamelyik gyerek. S a friss tojás, az csupa erő, egészség. Idegesen, bírálni készen, ügyetlen lábain nehézkesen cipelve széles csípőjét baktatott föl Zipporah néni a Napoleon Street-i ház lépcsőin. Zipporah, a viharok asszonya, a Végzet leánya. Kapkodva, idegesen csókolta meg az ujja hegyét, és érintette meg a *mezuzát*.[14] Alig lépett be, máris vizsgálódni kezdett a háztartásban.

– Mindenki jól van? – kérdezte. – Hoztam a gyerekeknek egy tojást.

Kinyitotta hatalmas táskáját, és elővette a *Der Kanader Adler* című jiddis újság egy lapjába csomagolt ajándékot.

Zipporah néni látogatása olyan volt, mint valami katonai szemle. Utána Herzog mama sokat kacagott, de a hosszú nevetésnek gyakran sírás lett a vége.

– Miért olyan ellenséges hozzám Zipporah? Mit akar tőlem? Nekem nincs erőm viaskodni vele.

Herzog mama úgy érezte, hogy az ellentét misztikus természetű, hogy lelki tényezőkön alapszik. Mama régies asszony volt, szívében ősi legendák honoltak, angyalok és démonok kergetőztek.

Zipporahnak, a nagy realistának persze igaza volt, amikor nem adott pénzt Herzog papának. Mert a papa whiskyt akart átcsempészni a határon, úgy akart sok pénzhez jutni, és aztán nagy lábon élni. Voplonsky meg ő uzsorásoktól vettek föl kölcsönöket, s egy egész teherautót megraktak ládákkal. De nem jutottak el Rouses Pointig. Kirabolták, összeverték, bedobták az út menti árokba mindkettőjüket. Az útonállók alaposan megtép-

[14] Fémtokban az ajtófélfára szegezett imatekercs.

ték Herzog papa ruháját, kiütötték a fogát, aztán még rá is tapostak a testére.

Herzog papa – Voplonsky kováccsal együtt – gyalog ment vissza Montrealba. Betért Voplonsky műhelyébe, megmosakodni, rendbe hozni magát. De a dagadt, véraláfutásos szemet hiába akarta volna rendbe hozni. S a foghíja is látható volt. Kabátja elszakadt, ingén, alsóneműjén vérfoltok éktelenkedtek.

Ilyen állapotban lépett be a Napoleon Street-i lakás sötét konyhájába. Mindnyájan ott voltunk. Borús március volt, és a fény egyébként is ritkán hatolt be abba a helyiségbe. Olyan volt az a konyha, mint valami barlang, mi pedig olyanok voltunk, mint a barlanglakók.

– Sarah! – szólt apám. – Gyerekek!

Megmutatta az összevert arcát. Karjait kitárta, úgyhogy jól láthattuk a cafatokra tépett ruháját, s alatta a teste fehérségét. Aztán kifordította a zsebeit. Valamennyi üres volt. Közben elkezdett sírni, mire a körülötte álló gyerekek is zokogásba törtek ki. Nem bírtam elviselni, hogy valaki kezet emeljen rá – az apára, a szent lényre, a királyra. Igen, nekünk ő király volt. Szívem elszorult az iszonyattól. Azt hittem, menten meghalok. Szerettem-e én bárkit is jobban, mint őket?!

Aztán Herzog papa elmondta, mi történt.

– Lesben álltak. Eltorlaszolták az utat. Leráncigáltak bennünket a teherautóról. Mindenünket elvették.

– De te mért verekedtél? – kérdezte Herzog mama.

– De hát minden vagyonunk... minden kölcsönvett pénzem...

– De meg is ölhettek volna!

– Zsebkendőt kötöttek az arcukra, álarcként. De azt hiszem, felismertem őket...

Herzog mama hitetlenkedett:

– Micsoda? *Landsleit?* Földiek? Hisz az lehetetlen! Egy zsidó nem tesz ilyet egy másik zsidóval!

– Nem?! – kiabált rá Herzog papa. – És vajon miért nem?! Ki mondja, hogy nem!? Mért ne csinálná?!

– Nem, nem. Zsidó nem csinál ilyet – hajtogatta Herzog mama. – Soha. Soha! Nem lenne hozzá szíve. Soha.

Papa hozzánk fordult:

– Ne sírjatok, gyerekek. Az a szegény Voplonsky még az ágyáig is alig tudott elvánszorogni.

– Jonah – szólt Herzog mama –, abba kell hagynod ezt az egészet.

– De akkor miből fogunk megélni? Mert élnünk kell.

Elkezdte mesélni az élettörténetét, gyermekkorától egészen azokig a kanadai napokig. Sírt, mialatt mondta. Négyéves korában elküldték tanulni, távol az otthontól. Majd megették őt a tetvek. A *jesivá*ban éhezett. Később leborotválta a szakállát, modern európai lett belőle. Fiatalemberként Kremencsugban dolgozott, egy nagynénje alkalmazottjaként. Pétervárott szinte eldorádóban élt – hamis papírokkal. Aztán börtönben ült, igazi bűnözőkkel együtt. Azután kiszökött Amerikába. Éhezett. Istállót takarított. Koldult. Félelemben élt. Mindig tartozott valakinek. Mindig a nyomában volt a rendőrség. Részeges albérlői voltak. A felesége cselédsorsra jutott. És most – *ezt* tudta hazahozni a gyerekeinek. *Ezt* tudta fölmutatni: a tépett ruháit meg a zúzódásait.

Az olcsó háziköntösbe bugyolált Herzog borús tekintettel meredt vissza a múltba. Meztelen talpa alatt apró szőnyeg. Könyöke a roskatag íróasztalon pihent, fejét lecsüggesztette. Nachmannak még csak néhány sort írt.

Azt hiszem, gondolta magában, hogy Herzog papa

történetét évente tíz alkalommal hallottuk. Néha mama mondotta el, néha papa. Úgyhogy alaposan kijártuk mi a bánat iskoláját. Még most is visszhangzik bennem a lélek sírása. Megfekszi a mellemet, szorítja a torkomat. Szeretném kitátani a számat, hogy utat engedjek neki. De hát mindez régi história – igen, igen; régi, bibliai eredetű zsidó história, a személyes tapasztalat, az egyéni sors bibliai értelmében. Az, ami a második világháború alatt történt, semmivé tette Herzog papának azt az állítását, hogy ő különlegesen sokat szenvedett. Most brutálisabb normák szerint élünk, újfajta normák szerint, s ezek a normák közönyösek az egyén iránt. Annak a rombolási programnak a szerves része ez is, amelybe oly nagy energiával, sőt örömmel vetette bele magát az emberi lélek. Talán nem is érdemes emlékezni ezekre a személyes jellegű históriákra, régi idők régi meséire. De én emlékezem rájuk. Én nem tudok nem emlékezni. De ugyan ki más emlékszik rájuk? Kinek fontosak az efféle történetek? Annyi millió ember, akkora tömeg pusztul el elmondhatatlan kínok között! Úgyhogy manapság az erkölcsi szenvedés nem megengedett. S az egyéniség csak komikus természetű kikapcsolódásra való, egyébre nem. Ami azonban engem illet, én még mindig papa gyötrelmeinek bűvöletében élek. Hogy beszélt önmagáról az a Herzog papa! Meg is tudta nevettetni az embert. Akkora méltósága volt az egyéniségének.

– Abba kell hagynod a szeszcsempészést! – kiabált mama. – Abba kell hagynod!

– És akkor vajon mihez kezdjek? Talán a temetkezési vállalathoz menjek dolgozni, mint valami hetvenéves öregember? Aki csak arra jó, hogy halottas ágyaknál üldögéljen? Hogy én hullákat mossak?! *Én?!* Vagy

menjek ki a temetőbe, gyászolókat összetoborozni néhány centért? *El malaj rachamim*-ot[15] mondani? *Én?!* Hát akkor inkább nyeljen el engem a föld még ebben a percben!

– Gyere, Jonah – mondotta erre Herzog mama, komoly hangon, megnyerő modorban. – Borogatást teszek a szemedre. Gyere, feküdj le.

– Ugyan! Hogy gondolod?!

– Pedig muszáj!

– S a gyerekek? Hiszen enniük kell!

– Gyere. Le kell feküdnöd, legalább egy kis időre. Vedd le az ingedet.

Herzog mama csendesen üldögélt az ágy mellett. Ott feküdt a papa a szürke szobában, a vaságyon, a megviselt orosz takaró alatt. Szép homlok, egyenes orr, barna bajusz. Moses most is maga előtt látta szülei alakját, mint ott, akkor, a sötét folyosóról.

Nachman – kezdte újra az írást, de azután nem folytatta. Nachman úgysem kapná meg a levelét. Inkább hirdetést kellene feladnom a *Falusi Hírek*-ben. Különben . . . A többi címzett sem igen kapja meg az ő leveleit.

Moses arra a konklúzióra jutott, hogy Nachman felesége meghalt. Igen, egész biztos. Öngyilkos lett az a karcsú, vékony lábú nő; sötét szemöldöke volt, magasra ívelő, de a szeme mellett aztán visszagörbült; és a sarkokon lefelé görbülő széles szája volt; igen, öngyilkos lett, és Nachman azért rohant el (ugyan ki is vehetné tőle rossz néven), hogy ne kelljen Mosesszel közölnie a dolgot. Szegény feje. Szegény, szerencsétlen nő – már ő is a temető lakói közé tartozik.

[15] A halottak lelki üdvéért mondott ima.

Megszólalt a telefon. Öt, nyolc, tíz csöngetés. Herzog az órájára nézett. Megdöbbent: már hat óra! Hogy elrepült ez a nap! A telefon tovább csöngött, nem hagyta őt békén. Nem akarta felvenni a kagylót. De hát... mégis, két gyereke van; elvégre mégiscsak *apa,* úgyhogy fel kell emelnie a kagylót. Meg is tette, és Ramona hangját hallotta, azt a vidám hangot, amely gyönyörteli életre invitálta őt New York izgató távbeszélőkábeljeinek segítségével. S még csak nem is egyszerű gyönyörről volt szó, hanem metafizikai, transzcendens gyönyörről, olyan gyönyörről, amely megfejtésül szolgált az emberi lét értelmének rejtélyére. Ilyen volt Ramona: nem csupán érzéki lény, hanem a szerelem teoretikusa, szinte papnője, amerikai szükségletekhez alkalmazott spanyol ruhadarabjaival, virágjaival, hibátlan fogsorával, piros orcájával, sűrű, göndör, izgató, fekete hajával.

– Halló! Moses? Ott milyen szám beszél?

– Itt az Örmény Segélyszervezet.

– Á, szóval maga az, Moses!

– Szóval maga rajtam kívül nem ismer más férfit,

aki elég koros ahhoz, hogy emlékezzék az Örmény Segélyszervezetre!

– Amikor legutóbb hívtam magát, úgy jelentkezett, hogy „itt a városi hullaház". Úgy látszik, ma jobb hangulatban van. Itt Ramona beszél.

– Tudom. – Mert hát ugyan ki másnak a hangja szárnyal ilyen dallamosan fel-alá s ilyen idegenszerű bájjal? – Tudom, a spanyol hölgy.

– *La navaja en la liga.*

– Ugyan, Ramona! Attól félek a legkevésbé, hogy maga megkésel engem.

– Jókedvű, ugye? Legalábbis a hangjából ítélve.

– Pedig egész nap egyedül gubbasztottam idehaza.

– Már korábban akartam hívni, de az üzletben sok volt a dolog. Tegnap hol mászkált?

– Tegnap? Hol is? Várjunk csak...

– Már azt hittem, megszökött.

– Én? Ugyan!

– Szóval nem fog vízben hagyni engem?

Vízben hagyni ezt a jó illatú, sexy, szellemes Ramonát? Soha, soha. Ramona keresztülment már a kicsapongások poklán, s elérte azt a fokot, ahol az élvezetet, az örömöt komolyan veszi az ember. Mert – kérdi Kirkegaard – mikor lesz komoly ember belőlünk, civilizált emberekből? Csak akkor – feleli –, ha alaposan, töviről hegyire megismertük a poklot. Ha ez nem következik be, akkor a hedonizmus és a frivolitás teszi majd pokollá napjainkat. Ramona viszont nem hisz a bűnben, illetve szerinte csak egyetlenegy bűn van: az, amit a test ellen követhet el az ember, a test ellen, amelyet Ramona a lélek, a szellem egyedül igaz templomának tekintett.

– De tegnap azért elutazott, nem? – kérdezte Ramona.

– Honnan tudja? Magándetektívet küldött utánam?

– Miss Schwartz látta magát a Grand Central pályaudvaron. Méghozzá bőrönd is volt magánál.

– Kicsoda látott? Az a kis alacsony Miss Schwartz, a maga üzletéből?

– Az bizony.

– Nohát, ilyet...

Herzog nem akart erről többet mondani. Ramona viszont nem hagyta annyiban a dolgot.

– Talán valami gyönyörű nőtől rémült meg ott a vonaton, ezért inkább visszajött a maga Ramonájához?

– Ó...

Ramona tudta, hogy boldoggá tudja tenni őt, ezt a témát erőltette hát. S amikor Herzog az asszony mámorító szemére és kemény mellére, rövid, de csinos lábszárára gondolt, carmeni – huncutul csábító – viselkedésére, ágybéli fejlett technikájára (Ramona láthatatlan vetélytársakat győzött le e téren), tudta, hogy az asszonynak minden jogcíme megvan a társalgás ilyetén irányítására. S ezt a tendenciát tények támasztották alá.

– Szóval szökött előlem? – kérdezte az asszony.

– Már miért szöktem volna? Maga csodálatos nő, Ramona.

– Ha ez így van, akkor maga nagyon különösen viselkedik, Moses.

– Hát... gondolom, a különös állatfajtákhoz tartozom.

– Én viszont nem vagyok sem gőgös, sem követelőző. Az élet alázatra tanított.

Moses lehunyta a szemét, felvonta a szemöldökét. Tudta, hogy mi következik.

– De maga talán valami természetes fölényt érez velem szemben, a műveltsége miatt – folytatta az asszony.

– Műveltség! Ugyan! Nem tudok én semmit...

– De hát a tudományos munkássága. Maga benn van a *Who Is Who*-ban. Én meg csak kereskedő vagyok. Kispolgári típus.

– Ezt nem gondolhatja komolyan, Ramona.

– Hát akkor miért olyan tartózkodó velem szemben? Miért hagyja, hogy fussak maga után? Jó, tudom, hogy nem akarja lekötni magát, hogy ki akarja próbálni ezt vagy azt a partnert. Nagy csalódások után magam is ezt tettem. Hogy növeljem az önbizalmamat.

– Dölyfös, szamár intellektuel, nyárspolgár...

– Kicsoda?

– Természetesen jómagam – mondta Moses.

– De mihelyt visszatér az ember önbizalma – folytatta Ramona –, ráébred, milyen erősek az egyszerű, egyértelmű vágyak.

Nagyon kérem, Ramona, szerette volna mondani Moses, maga gyönyörű, jó illatú, szexuálisan vonzó, jólesik megérinteni magát meg minden, de az ég szerelmére, hagyjon fel ezekkel a kiselőadásokkal! De Ramona rendületlenül folytatta. Herzog fölnézett a menynyezetre. A pókok intenzíven megmunkálták a párkányzatot. A kép a Rajna partjára emlékeztette Herzogot, csakhogy itt szőlő helyett foglyul ejtett bogarak fürtjei csüngtek alá.

Én magam hoztam a fejemre ezt a vészt, azzal, hogy elmondtam Ramonának az életem történetét. Azt, hogy hogyan jutottam el alacsony sorból a teljes katasztrófáig. S az olyan ember, aki annyi hibát csinált, mint én, nem hagyhatja figyelmen kívül barátai javító szándékú

tanácsait. Az olyan barátok tanácsait, mint Sándor, az a púpos patkány. Meg Valentine, az a morális nagyzási mániában szenvedő zsidó próféta. Az ember jól teszi, ha meghallgatja őket. A szidalmazás elszenvedése is jobb, mint semmi. Legalább társaságot biztosít az embernek.

Ramona szünetet tartott, s Herzog így szólt:

– Igaz, igaz... Még sokat kell tanulnom.

De szorgalmas vagyok, igyekvő. Rendesen dolgozom, és állandó javulásról teszek tanúságot. Úgyhogy a halálos ágyamon már bizonyára kitűnő formában leszek. A legjobbak fiatalon halnak meg, de engem megkímélt a sors, azért, hogy tökéletesíthessem magamat, s életem végére úgy csillogjak, akár az arany. Az idős elhunytak büszkék lesznek rám... Be fogok lépni a Halhatatlanok Keresztyén Ifjak Egyesületébe. Csak hátha éppen ez az óra foszt meg az örökkévalóságtól?

– Figyel maga arra, amit mondok, Moses? – kérdezte Ramona.

– Persze hogy figyelek.

– Mit mondtam az imént?

– Azt, hogy jobban kell bíznom az ösztöneimben.

– Azt mondtam, hogy jöjjön hozzám vacsorázni.

– Ó...

– Ha valami rohadt szajha volnék, biztosan lesné minden szavamat!

– De hiszen éppen arra akartam kérni, hogy... jöjjön el velem egy olasz vendéglőbe.

Herzog ezt persze abban a pillanatban találta ki, elég ügyetlenül. Olykor iszonyúan szórakozott volt.

– De már mindent megvettem a vacsorához – tiltakozott Ramona.

– Dehát ha az az ide-oda fürkésző, kék szemüveges

Miss Schwartz látott engem megszökni a Grand Central pályaudvaron...

– ...akkor miért gondoltam, hogy maga eljöhet hozzám? Mert azt hittem, hogy csak egy napra megy el New Havenbe... A Yale Egyetem könyvtárába, vagy más ilyen helyre... Nagyon kérem, jöjjön el. Vacsorázzék nálam. Egyedül kell megennem mindent, ha nem jön.

– Hát a nagynénikéje?

Ramonánál lakott az édesapja idős nővére.

– Elutazott Hartfordba. Unokatestvéreket látogatni.

– Értem – mondta Moses. Az öreg Tamara néni bizonyára megszokta, hogy olykor-olykor egyik pillanatról a másikra el kell utaznia, gondolta magában Moses.

– A nagynénikém megérti az ilyen dolgokat – jegyezte meg Ramona. – Különben is, nagyon kedveli magát.

És úgy gondolja, kiváló új férjjelölt vagyok. És különben is, az embernek áldozatot kell hoznia férj nélküli unokahúgáért, aki viharos szerelmi életet élt. Ramona, közvetlenül mielőtt Herzoggal megismerkedett, szakított egy George Hoberly nevű tv-segédrendezővel. Hoberlyt rettentően megviselte a dolog, szánalmas állapotban volt, közel járt a hisztériához. Mint Ramona elmondotta, Tamara néni nagyon pártfogolta Hoberlyt, tanácsokat adott neki, s még vigasztalta is, már amennyire egy öregasszony képes az ilyesmire. Ugyanakkor azonban majdnem úgy érdekelte őt Herzog, mint magát Ramonát. Moses, miközben Tamara néniről elmélkedett, jobban megértette Zelda nénit. A nők szenvedélyesen szeretik a titkolózást és a kettős játékot. Mert hát mindnyájunknak az alattomos kígyó állkapcsai közül kell kiragadnunk az üdvözítő gyümölcsöt.

Herzog azonban azt is megfigyelte, hogy Ramonában valódi családi érzés lakozik. Ezt helyeselte. Ramona igazán szeretni látszott a nagynénjét. Tamara egy lengyel cári hivatalnok (vagy tiszt?) leánya volt (az sem árthat már senkinek, gondolta magában Herzog, ha tábornoki rangra emeljük). Ramona azt mondta Tamaráról, hogy „nagyon is *jeune fille Russe*", s ez a leírás kitűnően illett rá. Tamara néni engedelmes volt, kislányos, érzékeny, impulzív. Valahányszor Papà-ról, meg Mamà-ról, meg a tanárairól, meg a zeneakadémiáról beszélt, aszott keble megtelni látszott, és kulcscsontjai körül megfeszült a bőr. Mintha még akkor sem döntötte volna el, hogy a Papà akarata ellenére zongoraművésznő lesz-e vagy sem. Herzog komoly arccal hallgatta Tamara mondókáját, de semmiképpen sem tudta megállapítani, hogy a néni annak idején valóban adott-e hangversenyt a Salle Gaveau-ban, vagy csak foglalkozott ezzel a szándékkal. Értelmetlen kámeabrossokat viselő, Kelet-Európából származó, festett hajú hölgyek igen könnyen férkőztek Herzog szívébe.

– Nohát akkor jön vagy nem jön? – tette föl a kérdést Ramona. – Miért olyan nehéz határozott választ kapni magától?

– Nem volna szabad elmennem... Annyi a dolgom... Leveleket kell írnom...

– Miféle leveleket? Csuda titokzatos ember maga. Micsoda fontos levelekről van szó? Üzleti ügyek? Akkor miért nem beszéli meg velem? Vagy valami ügyvéddel, ha már bennem nem bízik. De ennie mindenképpen kell. Vagy ha egyedül van, talán nem is eszik?

– De persze, hogy eszem.

– Hát akkor?

– Jó, rendben – nyugodott bele Herzog. – Nemsokára ott vagyok. És hozok magammal egy üveg bort.

– Nem, nem. Ne hozzon semmit. Van itthon a hűtőszekrényben.

Moses letette a kagylót. Ramona nagyon határozott volt a bor dolgában. Talán ő, Moses, egy alkalommal azt a benyomást keltette benne, hogy kissé fukar ember? Vagy esetleg azt az érzést, hogy védelemre szorul? Moses gyakran volt ilyen hatással nőkre. Olykor fel is tette magában a kérdést, nem tartozik-e azok közé az emberek közé, akik titokban meg vannak győződve, hogy megállapodásuk van a sorssal, s engedelmességük és őszinte jóakaratuk fejében a sors megoltalmazza őket az élet legkegyetlenebb viszontagságaitól. Herzog ajkára lágy, de ugyanakkor fanyar mosoly ült ki, miközben azon töprengett, nem döntötte-e el magában évekkel azelőtt, hogy pszichikai üzletet köt: béketűrést, alázatot ad kiváltságos elbánás ellenében. Nőies az ilyen ügylet, vagy – ha kiterjesztjük növényekre és állatokra is – gyerekes. Herzogot azonban már nem rémítette meg, ha magáról ilyenféle megállapításra jutott, a legcsekélyebb mértékben sem került most már összeütközésbe önmaga lényével, egyéniségével. A természeti erők és az ő, Herzog szelleme misztikus módon összejátszottak. Moses kinyitotta háziköntösét, és végigtekintett mezítelen testén. Nem ifjú ember már, ez világos. De az a ludeyville-i ház, amely minden más szempontból katasztrófa volt, legalább jó kondícióban tartotta. Megbirkózott ő azzal az ócska rommal, s az erőfeszítés, hogy legalább ily módon szerezze vissza apai örökségét, gyarapította karizmait. S egy kicsit meghosszabbította a narcizmusának, öntetszelgésének időszakát. Meg arra is erőt adott, hogy az ágyba hurcolgassa azt a nagy farú

feleségét. Igen, igen, múló pillanatokra még mindig fiatal, délceg csődör ez a Herzog – olyan, amilyen tulajdonképpen sose volt. Mert Erósz istenségének bizony jócskán akadtak Moses Elkanah Herzognál buzgóbb imádói.

De vajon miért erősködött annyira Ramona a bor dolgában? Talán attól félt, hogy Herzog egy üveg kaliforniai vörös bort hoz? Nem, nem – valószínűleg a maga kedvenc márkájának potencianövelő erejében hitt. Igen, ez az. Vagy az is lehet, hogy ő, Moses sokkal többet beszélt az asszonynak a pénz jelentőségéről, mint gondolta volna. S végül még egy lehetőség: Ramona minél nagyobb fényűzéssel akarja körülvenni az ő Mosesét.

Herzog az órájára pillantott, s bár külsőleg úgy látszott, hogy valamilyen határozott céllal és alaposan nézi a mutatókat, elmulasztotta elméjében rögzíteni a pontos időt. Azt azonban regisztrálta magában, amikor az ablakhoz ment (kedvező szögből megtekintendő a falakat és háztetőket), hogy piroslik az ég alja. Meghökkent, amikor ráeszmélt, hogy néhány levél papírra vetésével egy álló napot eltöltött. Méghozzá micsoda nevetséges, mérges leveleket irkált! Micsoda gyűlölködés, micsoda düh áradt belőlük! Zelda! Sándor! Mi az ördögnek ír ezeknek?! Hát Őeminenciájának! Herzog levelének sorai között az Eminenciás nem látna egyebet, mint egy lázasan érvelő őrült arcát, mint ahogy ő, Moses, a bitumen feketéjébe beágyazott vasrudak között most a falak tégláit látja. A véget nem érő ismétlés veszélyezteti az elme épségét.

Tegyük fel, hogy nekem száz százalékig igazam van, s – például – az Eminenciásnak abszolúte nincs igaza. Ha nekem igazam van, akkor egyszerre itt a nyakamon

a világ minden problémája és felelőssége. Mi lenne, ha Moses E. Herzog azt teheti, amit akar? Nem, nem – minek vállaljak én ekkora felelősséget?! Csak az Egyház tud mindent ezen a világon. Ártalmas dolognak tartom az ilyesmit, afféle jellegzetesen porosz önbecsapásnak. Az, hogy valaki minden kérdésre nyomban tudja a választ, az ostobaság csalhatatlan jele. Beismerte például Valentine Gersbach akár egyetlenegyszer is, hogy ezt vagy azt nem tudja, ehhez vagy ahhoz nem ért? Dehogy. Valóságos Goethe az az ember. Befejezi helyetted a mondataidat, újrafogalmazza a gondolataidat, és mindent, de mindent megmagyaráz!

... Értse meg, Eminenciás uram, nem azért írok Önnek, hogy leleplezzem Madeleine-t, vagy hogy támadjam Önt. Herzog összetépte a levelet. Hazugság az egész! Igenis megveti az Eminenciást, és legszívesebben megölné Madeleine-t. Igenis képes lenne meggyilkolni azt az asszonyt. S íme, mégis: miközben ez a szörnyű harag marcangolja a lelkét, megborotválkozik, felöltözik; a világfi egy élvezetes estére készül, megfésülködik, parfümöt is hint az ingére, a zsebkendőjére, s arcát eljövendő csókok reményében púderezi be. Herzog nem retten vissza a bűnös képzelgésektől. Csak azért nem ölöm meg Madeleine-t, mert biztos vagyok benne, hogy megbüntetnek érte, gondolta magában.

No, ideje készülődni. Fölállt az íróasztaltól, hátat fordított az egyre mélyülő szürkületnek, levetette a háziköntöst, kinyitotta a kád csapját. Vizet ivott a hűs, csempés fürdőszoba homályában. Nincs jobb ízű víz New York ivóvizénél. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy világváros ivóvize. Azután szappanozni kezdte az arcát. Biztosan kitűnő vacsorát kap. Ramona kiválóan főz, és nagyon szépen tud teríteni. Gyertya is

lesz az asztalon meg asztalkendő, meg virág. A virágot talán éppen most viszi haza nagy sietve az üzletből, csúcsforgalomban. Ramona ebédlőjének ablakpárkányán galambok tanyáznak. A légaknából állandó szárnycsattogás hallatszik. Ami a menüt illeti... Egy ilyen nyári estén, mint ez a mai, valószínűleg vichyi ásványvizet készít, azután tengeri rákot tálal fel, Arnaud-New Orleans módra. Fehér spárgát. Valami hideget desszertnek. Rumos fagylaltot mazsolával? Francia sajtot és piskótatésztát? Herzog előző vacsorák tapasztalataiból indult ki. Kávé is lesz, meg konyak is. S az egész idő alatt egyiptomi lemezek a szomszéd szobából: Mohammed al Bakkar zenekara játssza a *Port Said*-ot – citera, dob, tamburin, satöbbi. A szomszéd szobában van az a kínai szőnyeg is, meg az a nyugtatóan zöld fényű lámpa, meg aztán ott vannak a friss virágok. Ha nekem virágüzletben kellene dolgoznom egész nap, én bizony nem szeretném, ha még éjjel is üldözne a virágillat. A kávézó asztalon művészeti könyvek, folyóiratok a világ minden tájáról. Képviselve van ott Párizs, Rio, Róma. S Ramona minden alkalommal kirakja imádói legfrissebb ajándékait. Herzog mindig elolvasta a névjegy nagyságú kis kártyákat. Ramona persze éppen ezért hagyta a kártyákat az asztalon. George Hoberly, akinek tavasszal még tengeri rákot főzött (à la Arnaud), most kesztyűt, könyvet, színházjegyet, színházi látcsövet küldözget neki. A csomagok címkéi elárulják, hol mindenütt csavarog New York-szerte ez a Hoberly a maga nagy szerelmi bánatában. Ramona azt állítja, hogy Hoberly nincs eszénél. Herzog sajnálta a boldogtalan férfiút.

Kékeszöld szőnyeg, mór csecsebecsék, arabeszkek, széles, kényelmes rekamié, tollazatszerű üveggel ellátott

állólámpa, öblös karosszékek az ablak mellett, kilátás a Broadway és a Columbus Circle jellegzetesen belvárosi tájaira. S vacsora után, amikor letelepszenek a kávé és likőr mellé, Ramona megkérdezi Mosest, nem akarja-e levetni a cipőjét. Miért ne? A cipőtlen láb a szíven is könnyít egy szép nyári éjszakán. S aztán, úgy apródonként Ramona – precedensekből kiindulva – megkérdezi, hogy miért olyan szórakozott Moses, talán bizony a gyermekeire gondol? Mire ő, Moses – Herzog most már javában borotválkozott, de alig pillantott a tükörbe, csak az ujjaival tapogatta ki a borostáit –, mire tehát ő, Moses, azt válaszolja, hogy Marcóért már nem aggódik annyira. Marco erős jellemű fiú. A kiegyensúlyozottabb Herzogok közül való. Erre Ramona higgadt, józan tanácsokkal látja el Mosest, kislányára, June-ra vonatkozólag. Mire Moses felsóhajt: hogyan is hagyhatta ott a kislányát azoknál a pszichopatáknál? Mert ugye Ramona sem kételkedik, hogy pszichopaták azok az emberek? Nem akarná Ramona ismét elolvasni Geraldine levelét? Azt az ijesztő levelet, amely feltárja, mit csinálnak azok a szörnyetegek! Akkor aztán hosszú beszélgetés kezdődik Madeleine-ről, Zeldáról, Valentine Gersbachról, Sándor Himmelsteinről, az Eminenciásról, dr. Edvigről, Phoebe Gersbachról, és Moses, szinte akarata ellenére, mint a rossz szokásától hiába szabadulni igyekvő kábítószer-fogyasztó, ismét elmondja, hogyan csapták be, hogyan árulták el, hogyan használták ki, hogyan csalták ki tőle a megtakarított pénzét, hogyan kergették adósságba, hogyan élt vissza a bizalmával a felesége, a jóbarátja, az orvosa. Ha valaha, hát ekkor eszmélt rá Herzog, milyen gyűlöletes tud lenni *egyetlen* élet; ha valaha, hát ekkor ébredt rá, hogy az *egészre,* az összességre van szükség egy-egy lélek megváltásához; akkor

döbbent rá minderre, amikor elragadta őt a mindent elsöprő szenvedélye, amelyet próbált megosztani – persze sikertelenül – mással, hiszen azért mondta el a történetét. S a történet kellős közepén megrohanta az érzés, hogy nem volna joga elmondani, hogy nem volna szabad ráoktrojálnia senkire, hogy teljesen hiábavaló ez a vágyakozás: a megerősítés, a segítség, az igazolás vagy önigazolás utáni vágya. Sőt rosszabb, mint hiábavaló: tisztátalan. (Ki tudja, mi okból, a francia szó jobban tetszett neki: „Immonde!", dünnyögte, s aztán hangosan is kimondta: *„C'est immonde!"*) Ramona azonban gyengéd részvétet érez iránta ilyenkor. Nem kétséges: sajnálja őt az asszony, őszintén sajnálja, annak ellenére, hogy a megsebzett ember – holmi ősi megszokás folyományaképpen – nem valami vonzó figura, sőt: egyenesen nevetséges. Korunkban, a szellemi zűrzavar korszakában viszont az olyan mélyérzésű ember, mint ő, bizonyos fajta különleges elbánásra tarthat igényt. Herzog kezdett számot vetni azzal a körülménnyel, hogy különös rövidlátása, a realitások iránt tanúsított érzéktelensége és nyilvánvaló őszintesége magas társadalmi rangot biztosít a számára. Ramona szemében például e tulajdonságai dicsfénnyel övezték őt. S feltéve, hogy Moses *macho* maradt, az asszony csillogó szemekkel és egyre növekvő részvéttel hallgatta őt. A férfi nyomorúságát, panaszait szexuális izgalommá oldotta, és – érdemük szerint méltányolva a dolgokat – hasznos célokra aknázta ki Moses bánatát. Nem értek egyet Hobbesszal, gondolta magában Herzog, amikor azt mondja, hogy lenyűgöző erő híján az ember, ha egy nő társaságában van, nem tapasztal élvezetet (*voluptas*-t), hanem csak nagy-nagy szomorúságot (*molestia*-t). Lenyűgöző erő *mindig* van, nevezetesen: az ember tulajdon rémülete.

Figyelmen kívül hagyva mármost ezeket az elméleti megfontolásokat: amikor befejezte az elbeszélését – közben megivott négy-öt Armagnacot abból a velencei üvegpohárból –, s a mélyből, az utcáról alig-alig hallatszott föl a portoricóiak lármázása, Ramonán volt a sor. Ha te is rendes vagy hozzám, én is rendes vagyok hozzád.

Herzog tovább borotválkozott, de csak a tapintás és a hang után ment, akár a vak ember, a sörte és a penge hangja után.

Ramona rendkívül nagy tapasztalatokkal rendelkezett férfiak megvendégelésében. A tengeri rák, a bor, a virág, a világítás, a parfüm, a vetkőzés szertartása, a vonító és csengő-bongó egyiptomi zene, mind, mind nagy szakértelemről tanúskodott. Moses sajnálta, hogy Ramonának ilyen életmódot kell folytatnia, de azért hízelgett is a hiúságának a dolog. Ramona nem akarta elhinni, hogy van olyan nő, aki Mosesben valami hibát talál. Moses erre elmondta neki, hogy Madeleine-nál gyakran vallott kudarcot. Talán azért javul a szexuális teljesítménye, jegyezte meg, mert kiadja a mérgét Mady ellen. Ramona szigorúan nézett rá:

– Hát... nem tudom – mondotta. – Arra sose gondolt, hogy esetleg *én* vagyok a javulás oka? Szegény Moses! Maga azt hiszi, hogy csak akkor tekintheti magát komoly embernek, ha rosszul érzi magát egy nővel.

Moses most kellemes varázsdió arcszesszel öblítette le az arcát; egy maroknyival merített belőle, s aztán száját csücsörítve fújta szét az arcán. Fölkattintotta a mosogató fölötti polcon heverő tranzisztoros rádiót, lengyel tánczenére állította be. Azután bepúderezte a lábát. Majd, engedve pillanatnyi hangulatának, táncolni és ugrándozni kezdett a koszos csempéken (egyik-másik

csempe már levált a cementhabarcsról, és be kellett rúgni a kád alá). Egyik különös szokása volt ez – magányában gyakran perdült táncra, zendített dalra, és művelt egyéb olyan dolgokat, amelyek nemigen voltak összhangban a megszokott komolyságával. Egészen addig táncolt, amíg el nem hangzott a lengyel reklámszöveg: „Ochyne-pynch-ochyne, Pynch Avenue, Flushing." Utánozta a bemondó hangját a fürdőszoba – anakronisztikusan „water closet"-nek hívta – elefántcsont-sárga homályában. Már éppen újabb polkába kezdett volna, amikor – nagyokat fújtatva – felfedezte, hogy oldalán csorog az izzadság, és hogy esetleges újabb tánc után zuhanyoznia kellene. Ehhez pedig se ideje, se türelme nem volt. Nem tudta elviselni a gondolatát sem, hogy szárítkoznia kellene – ezt a foglalatosságot mindig is utálta.

Tiszta alsónadrágot, tiszta zoknit vett fel. Zoknis lábával kissé megtaposta a cipője orrát, így tompította a fényét. Ramonának nem tetszettek Herzog cipői. A Madison Avenue-i Bally cipőbolt kirakatában volt egy pár bokáig érő spanyol cipő. Ramona rámutatott:

– Ez kell magának! Ilyen huncut külsejű fekete cipő!

Mosolyogva nézett föl Mosesre, úgyhogy a férfi nem tudta elkerülni az asszony csillogó tekintetét. Ramonának gyönyörű, kissé befelé ívelő, vakítóan fehér fogai voltak. Ajkának játéka hol láttatta, hol meg elrejtette ezt az egyéniségére is jellemző fogsort. Rövid, franciásan hajlott, finom kis orra volt Ramonának, mogyoróbarna szeme, sűrű, fényesfekete haja. Arcának valahogyan inkább az alsó része hangsúlyozódott. Kis hiba (Herzog szerint). Persze egyáltalán nem komoly.

– Maga azt akarná, hogy úgy öltözzem, mint valami spanyol táncos? – kérdezte Herzog.

– Egy kis fantáziát kellene érvényesítenie az öltözködésben! Jobban kellene hangsúlyoznia a karaktere bizonyos oldalait.

Herzog ajka széles mosolyra húzódott: úgy beszél rólam ez a nő, mintha holmi rosszul befektetett emberi tőke lennék. Ramonát talán meglepte, hogy a cipő dolgában Moses igazat adott neki, mégpedig csaknem derűsen. Herzogra már sok észt, erőt, érzelmet pazaroltak élete folyamán. Azt azonban eddig nem tudta, hogy az ilyenféle spanyol cipő – amely mellesleg nagy vonzerőt gyakorolt gyermekes ízlésére – tökéletesíthetné a jellemét. De – természetesen – folyton tökéletesednünk kell. Folyton. És feltétlenül!

Felhúzta a nadrágját. Nem az olaszt, nem – az efféle olasz nadrág vacsora után már kényelmetlen. Aztán elővett a szekrényből egy puplininget, és kivette belőle a gombostűket. Az ing után felöltötte a madras zakót. Kissé lehajolt, mert kíváncsi volt, mit lát New York kikötőjéből a fürdőszoba kis ablakán át. De nem látott semmi különöset. Inkább csak érzékelte az épületekkel zsúfolt sziget mellett húzódó nagy vizet. Csak amolyan tájékozódó mozdulat volt ez a kitekintés az ablakon, olyanféle, mint amikor az imént az órájára pillantott, de nem jegyezte meg magának a pontos időt. Azután megint önmaga legegyénibb énjére fordította a figyelmét: megnézte magát a négyszögű tükörben. Vajon milyen? Ó, hát ez kitűnő! Kiválóan nézel ki, te Moses! Remekül! Ó, az emberi lény önmagához való primitív ragaszkodása! Ez az édes, önös ösztön, amely olyan mély, olyan ősi, hogy talán sejtes eredetű. Moses tudatában volt ennek az ösztönnek, miközben lélegzetet vett; csendes, de mindent átható érzés volt, átjárta egész bensőjét, valami kellemes éhségérzethez

hasonlított, elhatolt a legtávolabbi idegcsúcsokig. *Kedves Haldane professzor!* ... Nem, Haldane e pillanatban nem az ő embere! *Kedves Teilhard de Chardin atya! Igyekeztem megérteni, mi az Ön elképzelése az elemek belső aspektusáról. Azt, hogy az érzékszervek – még a kezdetleges szervek sem fejlődhetnek ki a molekulákból, melyek a mechanisták szerint élettelenek. Így hát talán magát az anyagot is úgy kell tekintenünk, mintha kialakuló tudat lenne ... és a szénmolekula vajon gondolatokkal van-e kibélelve?*

Borotvált arc. Motyogás a tükör előtt. Karikás szemek. Jó, jó, azért nagy baj nincs: ha a fény nem túlságosan éles, még mindig nagyon jóképű férfi vagy, öregem. Egy ideig még tudsz magadnak nőket szerezni. Csak *egy* nő van, akit nem tudsz megkapni, az a kurva Madeleine, akinek az arca vagy egészen gyönyörű, vagy pedig iszonyúan csúnya, akár valami boszorkányé. No, hát akkor gyerünk – Ramona jó vacsorát ad, meg bort is hozzá, aztán lehúzza a cipődet, hízeleg neked egy sort, lesimítja a hajadat a tarkódon, megcsókol, a foga közé csípi az ajkadat. Azután lehúzza az ágyterítőt, eloltja a villanyt, és rátér a lényegre ...

Elegáns jelenség volt Herzog, de kicsit rendetlen, lompos is. Mindig ilyen volt. Ha gondosan kötötte meg a nyakkendőjét, akkor biztosan a cipőpertlije lógott. Sura, a fivére, aki mindig olyan volt jól szabott ruhájában, a Palmer House-ban manikűrözött kezével és ugyanott kiborotvált képével, mintha skatulyából húzták volna ki – Sura tehát azt állította, hogy Moses ezt szándékosan rendezi ilyeténképpen. Lehet, hogy valamikor afféle fiús dac eredménye volt ez a magatartás, most már azonban Moses E. Herzog naponta ismét-

lődő komédiájának szerves részeként jelentkezett. Ramona gyakran mondotta neki:

– Nem igazi puritán amerikai maga. Magának tehetsége van az érzékiséghez. Tudja, mi árulja el magát? A szája!

Herzog önkéntelenül is az ajkához emelte az ujját, valahányszor Ramona ezt mondotta. De aztán mosolyogva tért napirendre a dolog felett. Valami azért mégis aggasztotta: az, hogy Ramona nem ismerte el amerikainak. Ez nagyon bántotta Mosest. Ha nem amerikai, akkor ugyan micsoda?! Már a katona-bajtársai is külföldinek tekintették annak idején. A chicagóiak gyanakodva kérdezgették:

– Milyen épület van a State Street és a Lake Street sarkán? Meddig megy az Austin Avenue nyugatnak?

Legtöbbjük, úgy látszik, az elővárosokból származott. Moses sokkal jobban ismerte Chicagót, mint ők; de azután még ezt is ellene fordították:

– Úgy?! Szóval mindent bevágtál! Kém vagy te, öregem! A memóriád is bizonyítja. Ravasz egy zsidó vagy. Valld be, Moshe, ejtőernyőn dobnak le majd valahol! Mi?!

De nem dobták le sehol, csak híradós tiszt lett, aztán asztma miatt kiszuperálták. A Mexikói-öbölben volt a hadgyakorlat, és Moses – fojtogatta torkát a köd – elvesztette kapcsolatát az embereivel, annyira berekedt. Azt viszont az egész hajóhad meghallotta, amikor felnyögött:

– El vagyunk veszve! Meg vagyunk lőve!

Chicagóban, 1934-ben, a McKinley középiskolában bizony még ő volt az osztály vezérszónoka. Emerson szövegét vette alapul. Akkor bizony nem vesztette el a hangját, s szépen mondta el olasz műszerészeknek,

cseh bognároknak, zsidó szabóknak, hogy *A világ legnagyobb vállalkozása, az igazán nagyszerű dolog... egy ember jellemének felépítése. Egy ember magánéletének jobbnak kell lennie, mint a legkitűnőbb monarchiának... mint a történelem bármelyik királyságának. Mondjuk meg őszintén, hogy az életünk, ahogyan most éljük, nagyon is alantas és kisszerű... Jelenleg bizony nem vagyunk szépek és jók, nem vagyunk tökéletesek... Nehezen képzelhető el, hogy abban a közösségben, amelyben élünk, bárki előtt is nyitva állna a megdicsőülés vagy az isteni megvilágosodás útja.* Igaz, hogy később, valahol Biloxi közelében Herzog elvesztette a kapcsolatot hajójával és annak legénységével, ez azonban nem jelenti azt, hogy annak idején nem gondolta komolyan, amit a szépségről, a jóságról, meg a tökélyről mondott. Azt hitte, hogy nem férhet kétség amerikai mivoltához. Nevetve, de azért némi szomorúsággal a szívében emlékezett vissza, hogy egy Alabamából származó tengerész altiszt egyszer megkérdezte tőle, rettenetes kiejtéssel:

– Hun tanút maga angolú? A Berlitz nyelviskolába?

Nem, nem erről van szó. Ramona nyilván úgy értette a dolgot – s megjegyzését bóknak szánta –, hogy Herzog sosem élte az átlag amerikai életét. Nem vitás, hogy különleges tulajdonságai irányították őt már kezdettől fogva. Megbecsülte ezt Herzog? Vagy társadalmi emelkedésnek érezte? Nem, csupán számot kellett vetnie e tulajdonságok létezésével, s ha már megvoltak ezek a tulajdonságai, hát ugyan miért ne vette volna némi hasznukat?

De ha már átlag amerikaiakról beszélünk: vajon milyen lenne Ramona mint anya? El tudna-e vinni például egy kislányt a Macy áruház karneváli felvonulá-

sára? Moses megpróbálta elképzelni Ramonát – Isis e papnőjét – amint tweedruhába öltözve nézi a tutajok elvonulását.

Kedves McSiggins! Olvastam Az amerikai üzleti közösség erkölcsi eszményei *című monográfiáját.* Nagy nap volt ez McSiggins életében! *Nagyon érdekes. Szerettem volna, ha behatóbban vizsgálja az amerikai gazdasági számviteli rendszerben megnyilvánuló, a köz- és a magánéletet egyaránt befolyásoló képmutatást. Semmi sem akadályozza az amerikai polgárt abban, hogy annyi érdemet tulajdonítson önmagának, amennyit csak akar. A populista filozófia tanításai eredményeképpen a jóság lassanként ingyen kapható cikk lett, mint amilyen a levegő, vagy csaknem ingyenes árucikk, mint holmi utazás a földalattin. Mindenkinek mindenből a legjobbat – hölgyeim és uraim, tessék hozzálátni. Senkit sem érdekel túlságosan a dolog. A becsületes tekintetnek, amelyet Franklin Benjamin mint üzleti aktívumot ajánl az emberek figyelmébe, predesztinációs, kálvinista háttere van. Az ember ne vonja kétségbe más ember választásának létjogosultságát, különben még rontani találja az illető hitelképességét. Az elkárhozás lehetőségébe vetett hit lassanként elenyészik, s a Tiszteletreméltó Látszatok egész sora lép az örökébe.*

Kedves Eisenhower Tábornok! A magánéletbe visszavonultan talán megvan az ideje és a hajlandósága, hogy eltűnődjék olyan dolgokon, amelyekre államelnök korában nyilván még csak gondolni sem volt módja. A hidegháború viszontagságai – amely hidegháború, ezt ma már egyre többen tudják, a politikai hisztéria időszaka volt –, meg Mr. Dulles beszédei és utazásai, amelyeket az eltolódó perspektívák ez időszakában egyre kevesebben tekintenek annak, aminek látszottak, vagyis

államférfiúi cselekedeteknek, s egyre többen az amerikai pazarlás egyik jellegzetes megnyilvánulásának –, szóval mindezek az ügyek megakadályozták Önt abban, hogy bizonyos dolgokon elgondolkozzék. Véletlenül ott voltam az ENSZ-palota sajtóteraszán, amikor Ön arról beszélt, hogy milyen nagy kockázatokat rejthet egy elhamarkodva kirobbantott atomháború. Aznap helyeztem letétbe némi pénzösszeget egy karos gyertyatartóra – tulajdonképpen ócska gázberendezés volt – a Second Avenue-n. További tíz dollár, amit Ludeyville-re pocsékoltam. *Akkor is jelen voltam, amikor Hruscsov miniszterelnök a cipőjével csapkodta az asztalt. Ilyen válságok közepette, ilyen légkörben természetesen nem lehetett ideje az olyanféle általánosabb jellegű problémákra, amelyek engem foglalkoztatnak.* Sőt: amelyekre feltettem az életemet. De hát ezen Eisenhower ugyan mit változtathatna? *Mr. Hughes könyvéből azonban, továbbá az Ön hozzá intézett leveléből, amelyben Ön a „szellemi értékek" elsorvadása feletti aggodalmát fejezi ki, arra következtetek, hogy talán nem pocsékolom az Ön idejét, ha fölbívom szíves figyelmét az Ön tulajdon Bizottságára, amelyet a Nemzeti Célok lerögzítése végett hívott életre. Kétlem, hogy a legalkalmasabb embereket választotta ki a feladatra. Hiszen a bizottság nagyvállalati ügyészekből, magas rangú adminisztratív tisztviselőkből áll, vagyis olyan emberekből, akiket manapság Ipari Államférfiaknak szoktak nevezni. Mr. Hughes említi, hogy Önt oltalmazták, úgyszólván elszigetelték mindenféle kedvezőtlen véleménytől. Ön talán már feltette magában a kérdést: vajon kiféle-miféle ember a jelen sorok írója – valami liberális, vagy holmi intellektuel, avagy amolyan „vérző szívű" férfiú, netán éppen valamiféle őrült? Nos, hadd mondjam meg, hogy*

egyszerűen: gondolkodó ember, aki hisz a társadalmi hasznosság gondolatában. A befolyással nem rendelkező intelligens emberek némi önmegvetést éreznek, ami az olyan emberek lenéző magatartásának tükörképe, akik valódi politikai vagy társadalmi hatalom birtokosai, vagy ilyen hatalom birtokosainak hiszik magukat. Meg tudod ezt magyarázni néhány szóban, Herzog? Mert köztudomású, hogy Eisenhower utálja a hosszú, bonyolult írásokat. *Nem arra volt nekünk szükségünk, hogy a lojális beszédek és nyilatkozatok özönével serkentsenek bennünket a kommunista ellenség elleni küzdelemre. Pascal (1623–1662) ama tételét, amely szerint az ember: nád, de gondolkodó nád, egy demokrácia mai állampolgára kissé módosítva értelmezheti. Igen, ez az ember valóban gondolkodik, de úgy érzi magát, mint holmi központilag előidézett szélviharban hajladozó nád.* Ike erre az érvre ügyet sem vetne, úgyhogy másképpen kell megközelíteni a problémát. *Tolsztoj (1828–1910) azt mondotta: „A királyok a történelem rabszolgái." Minél magasabban áll valaki a hatalom ranglétráján, annál determináltabbak a cselekedetei. Tolsztoj szemében a szabadság teljes egészében személyes érvényű. Az az ember szabad, akinek a körülményei egyszerűek, igazak – reálisak. Szabadnak lenni annyit jelent, mint mentesnek lenni történelmi korlátoktól. Ezzel szemben G. W. F. Hegel (1770–1831) szerint az emberi lét lényege éppen a történelem folyománya. A történelem, vagyis az emlékezés tesz bennünket emberré, meg az, hogy tudjuk: meg kell halnunk. Mert ez a tudat oltja belénk a vágyat, hogy mások rovására meghosszabbítsuk az életünket. És ez a tudat a hatalomért folyó harc gyökere.* Micsoda hülyeség, amit csinálok, gondolta magában Herzog, de ebbe a kétségbeesésébe némi humor is ve-

gyült. Macerálom ezeket az embereket – Nehrut, Churchillt s most Eisenhowert, akit, úgy látszik, valami „Mit olvassunk műveltségünk növeléséhez?" levelező tanfolyamra akarok beszervezni. De azért komolyan is gondolta Herzog, amit írt, s persze nem is kis mértékben. *Nem a belső rend és nem is az emberiség fejlődése. A cél, mindamellett, a szabadság. S mivel tartozik az ember az államnak? Amikor elolvastam az Ön bizottságának a Nemzeti Célokról szóló jelentését, ilyen megfontolások alapján* támadt bennem valami heves közlési vágy avagy az a különös terv, hogy kapcsolatot próbáljak teremteni Önnel. Vagy talán csak valami rejtett szenvedély hatalmasodott el rajtam, hogy a Halálra és a Történelemre vonatkozó efféle gondolatokat éppen a SHAEF[1] főparancsnokának ajánljam, mint a belső láz és a véghez nem vitt erőszak talaján termett, holmi csúfondáros virágokat. Mert ha feltételezzük, hogy valami állatfaj vagyunk csupán, amely a nap körül keringő ásványi tömegen él és mozog, akkor minek ez az emelkedettség, minek a magasztos célok? *(ilyen megfontolások alapján) jutott eszembe a híres Gresham-féle törvény modern változata, hogy ti. a közélet kiszorítja a magánéletet. Minél politikusabbá válik a mi társadalmunk („politikus"-t a szó legtágabb értelmében gondolom, vagyis: a kollektivitás rögeszméinek, a belőle fakadó kötelezettségeknek alávetett társadalmat értem politikus társadalmon), annál jobban veszendőbe látszik menni az egyéniség. „Látszik menni" – mondom –, mert az egyéniség, az egyéni sokmillió titkos forrásból táplálkozik. Egyszerűbben szólva: a nemzeti célok mostanában olyan javak előállítását vonják maguk után, amelyek*

[1] Szövetséges Expedíciós Haderők Vezérkari Főnöksége.

az emberi élet szempontjából egyáltalán nem lényegesek, de rendkívül jelentősek az ország politikai léte, fennmaradása szempontjából. Mivel manapság mindnyájunkon a bruttó nemzeti jövedelem bálványa uralkodik, kénytelenek vagyunk szentségnek elfogadni olyan képtelen vagy hamis tanokat, amelyek főpapjai nem is oly régen még holmi kigúnyolt kucséberek voltak. Másrészt viszont manapság több idő jut „magánélet"-re, mint egy évszázaddal ezelőtt, amikor napi tizennégy óra volt a munkaidő. Nagyon fontos ez az egész kérdés, hiszen azzal függ össze, hogy a kizsákmányolás és az elnyomás módszerei egyre fokozottabban árasztják el a magánélet szféráit (még a szexuális élet szféráját is).

Ike tragikus sorsú utódját érdekelte volna ez az egész, Ike-et magát azonban nyilván nem érdekli. Mint ahogy Lyndont sem. Sem Ike, sem Lyndon kormányai nem működhettek, illetve működhetnek értelmiségiek – fizikusok, statisztikusok – nélkül, de ezek az értelmiségiek tehetetlenül vergődnek az iparkapitányok és a milliárdos militaristák karmai között. Maga Kennedy sem határozta el, hogy változtat ezen a helyzeten. De minden jel arra mutat, hogy legalább – privátim – elismerte, hogy a helyzet fennáll.

Hirtelen új ötlet fogant meg Moses agyában. Felajánl Pulvernek egy értekezésvázlatot! Harris Pulvernek, aki 1939-ben tanulmányvezetője volt az egyetemen, s most az *Atlantic Civilization* főszerkesztője. Igen, az apró termetű, ideges Pulver. Félénk kék szem, amely nála csakugyan a lélek tükre volt. Töredezett fogak. Profilja, mint a Robinson-féle *Őstörténet*-ben ábrázolt Gizeh-múmiáé. A feszes arcbőrön hektikásan-piros foltok. Herzog a maga mértéktelen, túláradó módján szerette ezt az embert. *Ide figyeljen, Pulver* – írta –, *ragyogó ötle-*

tem van az „ihletett állapot"-ról szóló s feltétlenül megírandó értekezéssel kapcsolatban. Mondja, hisz Maga nemcsak a fölfelé, hanem a lefelé irányuló transzcendenciában is? (A kifejezés Jean Wahltól ered.) Vagy pedig ismerjük el, hogy a transzcendencia lehetetlen? Mindez történelmi elemzést igényel. A tételem az, hogy mi új, utópisztikus történelmet alakitottunk ki, idillszerű történelmet, a jelent valami képzeletbeli múlttal hasonlítva össze, mert a világot úgy, ahogy van, gyűlöljük. A jelennek ezt a gyűlöletét még senki sem értelmezte helyesen. Eltömegesedett civilizációnkban a kialakuló tudatnak talán az az első és legfőbb igénye, hogy kifejezze magát. A szolgai bénultságából kiszabaduló szellem csak úgy köpködi a trágyát, és kiüvölti magából a hosszú-hosszú korszakok folyamán felhalmozódott szorongást. Talán a hal, a tarajos gőte, az ijesztő külsejű, nagy léptekkel ügető ősember is megtalálja a hangját, és hozzáadja a maga nagy tapasztalatát ehhez a kiáltáshoz. Ha elfogadjuk azt a tételt, Pulver, amely szerint az evolúció nem más, mint az öntudatra ébredő természet, akkor az ember öntudatra ébredése ebben a fázisban azzal jár, hogy érzi: elvesztett sok, általánosabb érvényű természetes erőt; érzi, hogy a fejlődésért ösztöneivel fizetett, hogy a szabadságát adta érte cserébe, meg az impulzusait, az ösztönző erőit (lásd: az elidegenítő munka stb.). Az emberi fejlődés e stádiumának drámája talán a rosszullét, az önmegbosszulás drámája. Valami különleges komédia korszaka ez. Nemcsak a Tocqueville megjövendölte nivellálásnak vagyunk tanúi, hanem az öntudatra ébredés plebejusi stádiumának is. Talán elkerülhetetlen, hogy a nagy tömeg, a faj bosszút álljon a mi narcisztikus impulzusainkért (de a szabadság-igényeinkért is). A tömegek ez újkeletű uralmának korszakában az öntudatra

ébredés mindinkább feltárja önmagunk előtt, hogy szörnyetegek vagyunk. Ez kétségkívül politikai jelenség, olyan megmozdulás, amely a személyes impulzus, vagy a tér és a megfelelő lehetőségek személyes igénye ellen irányul. Az egyént kötelezik, vagy nyomást gyakorolnak rá, hogy a „hatalmat" úgy definiálja, mint ahogyan a politikában meghatározzák, és hogy ebből levonja a rá vonatkozó konzekvenciákat. Így hát olyan helyzetbe hozzák, hogy önmagán álljon bosszút, méghozzá gúnyos és megvető bosszút, amely a transzcendencia tagadásával jár. Ez a tagadás az emberi életről kialakított olyan régebbi felfogásokon vagy az emberről kialakított olyan elképzeléseken alapul, amelyeket jelenleg már lehetetlen fenntartani. Én azonban nem a definícióban látom a bajt. A probléma szerintem: az emberi tulajdonságok teljes újjáértékelése. Vagy éppen: emberi tulajdonságok felfedezése. Mert meggyőződésem, hogy vannak még felfedezendő emberi tulajdonságok. Az ilyen felfedezést (vagy esetleg visszaszerzést) csakis azok a definíciók akadályozzák, amelyek az emberiséget a gőg (vagy éppen a mazochizmus) szintjén tartják, azzal, hogy túlságosan is igényesek, aminek következményeként az emberiség persze öngyűlöletben szenved.

Soraim olvasása közben talán fölvetődött Magában a kérdés, hogy vajon arról a bizonyos „ihletett állapotról" időközben megfeledkeztem-e. Sokan azt gondolják, hogy az ilyen állapot csak negatív értelemben érhető el, és ekként is törekednek rá – filozófiában, irodalomban, a szexuális életben, vagy kábítószerek segítségével, avagy „filozofikus", „indokolatlan" bűncselekményekkel vagy más efféle borzalmakkal. (Úgy látszik, az sose jut az effajta „bűnözők" eszébe, hogy talán az is „indokolatlan" vagy „önkényes", ha rendesen, tisztességesen visel-

kedünk akármelyik embertársunkkal!) Nem egy értelmes ember rámutatott már, hogy az a „szellemi" megbecsülés, amelyet régebben az igazság, a bátorság, a mértékletesség, az irgalom számára tartottak fenn, manapság negatívummal: a groteszkkel vivható ki. Gyakran jut eszembe, hogy ez a fejlődés talán azzal függ össze, hogy a technika oly sok értéket bekebelezett, kisajátított magának. Villamosítani egy elmaradott országrészt: „jó". A technikai átalakulás függvénye lett bizonyos mértékben a civilizáció, sőt az erkölcs is. Vagy talán nem „jó" kenyeret adni az éhezőknek, felöltöztetni azokat, akiknek nincs ruhájuk? Hát nem Jézus parancsát követjük-e, amikor gépeket szállítunk Peruba vagy Szumátrába? A termelő és a szállító gépek igen könnyen tesznek „jót". Hogyan is versenyezhetne velük az erény? Az új technikai eljárások önmagukban bien pensant *dolgok, roppant „tisztességes gondolkodásúak", nemcsak az észszerűséget képviselik, hanem a jóakaratot is. Ily módon a* bien pensant, *a „tisztességes gondolkodású" egyének egész tömegét – vagy nyáját – kergették a nihilizmusba, amelynek, mint ma már tudjuk, keresztényi és erkölcsi gyökerei vannak, s amely még a legvadabb, legőrültebb megnyilvánulásaira is tud valami „konstruktív" kádenciát. (Lásd Polyani, Herzog stb., stb.)*

A romantikus egyének (manapság már egyre növekvő számban) azzal vádolják az eltömegesedett civilizációt, hogy akadályozza őket a szépség, az emelkedettség, az integritás, a teljesség elérésében. Nem óhajtok a „romantikus" szóból gúnyt űzni. A romantika, a romanticizmus megőrizte az „ibletett állapotot", a költői, bölcseleti és vallási tanításokat, a transzcendencia tanait és vívmányait, az emberiség legszentebb eszményeit, megőrizte őket a legnagyobb és legrohamosabb átalakulás éveiben,

a modern tudományos és technikai átalakulás leglázasabb fázisaiban is.

Végül is, Pulver, ihletett állapotban élni, ismerni az igazságot, szabadnak lenni, szeretni embertársainkat, az emberi létet minél tökéletesebbé tenni, a halál gondolatát teljes tudatossággal elviselni – mert ha ez nincs meg, akkor a halál gondolata elől meneküléS, a halál gondolatának elhessegetése megbénítja a szellemet, a lelket, s az a lélek azt reméli, hogy halhatatlan, csak azért, mert voltaképpen nem is él –, mindez, Pulver, ma már nem holmi utópia. Mint ahogyan a gépben is megtestesül a jó, úgy a rombolás technikája is metafizikai jellegre tett szert. A gyakorlati kérdések váltak a végső, nagy kérdésekké. A megsemmisülés már nem puszta metafora. A Jó és a Rossz: realitás. Tehát az „ihletett állapot" sem valami látomás többé. Nincs fenntartva istenek, királyok, költők, papok, szentélyek számára, hanem az emberiségé, minden élőlényé. Ezért hát . . .

Ezért hát Herzog gondolatai, akár azok a gépek, amelyeknek zaját tegnap hallotta a taxiból, amikor a ruhagyári negyedben megrekedt egy időre a forgalom, tovább forogtak, és tovább dübörögtek végtelen nagy, szinte kiéhezett, villamos töltésű erővel, s kimeríthetetlen energiával szőtték tovább a maguk textúráját. Herzogon rajta volt már a csíkos zakója, de azért ismét leült, térde közé szorította az íróasztal lábát, összeszorította a fogát, a szalmakalapja pedig szorította a homlokát. *Az Ész létezik! Az Ész, a Ráció . . .* – írta, s azután egyszerre csak hulló téglák lágyan dübörgő, gyorsan ismétlődő zaját hallotta, meg darabokra törő fa és üveg zörejét. *És létezik az észen alapuló hit is* – írta tovább. – *S enélkül a szervező tevékenység sose lehet úrrá a világ anarchiáján. Ha nekem némi beleszólásom lett volna a Nemzeti*

Célokról készült Eisenhower-jelentésbe, akkor ez a jelentés elsősorban az amerikaiak privát, benső életének kérdéseivel foglalkozott volna... Megmagyaráztam-e, hogy a tanulmányom e jelentés recenziója, kritikája lenne? Erősen, mélyen gondolkodott, majd ezt vetette papírra: *Mindenkinek meg kell változtatnia az életét. Meg kell változtatnia!*

Azt akarom, hogy Önök is lássák, hogyan változom meg én, Moses E. Herzog. Arra kérem mindnyájukat, legyenek tanúi az ő lelki átalakulása nagy csodájának, annak, hogy nemcsak a nyomortanyák felszámolásának zaját hallja a szomszéd utcából, és szemléli az átváltozó New York enyhe levegőjébe fölszálló fehér vakolatport, hanem ugyanakkor a világ hatalmasaival társalog, s a megértés és a jövendölés igéi hagyják el ajkát (pennáját), miután már kényelmes, szórakoztató esti programról gondoskodott, evés-ivást, zenét, társalgást és nemi közösülést magába foglaló esti programról – transzcendencia ide, transzcendencia oda. A csupa munka – semmi játék: rossz gyógymód. Ike szabad idejében golfozott és pisztrángra halászott. Az én szükségleteim merőben mások. (Ez igen, ebben már van valami Herzog-féle huncutkodó malícia.) Az erotikának végre jogaiba kell lépnie egy felszabadult társadalomban, amely jól ismeri a szexuális vágyak elfojtása és a betegség, a háború, a tulajdon, a pénz, a totalitarianizmus közötti összefüggéseket. Lefeküdni valakivel: igenis konstruktív és hasznos dolog a társadalom szempontjából, állampolgári cselekedet. Itt állok hát az egyre mélyülő alkonyatban, csíkos zakómban, s a fürdőm után már megint izzadok; itt állok megborotválva, arcomon púder, alsó ajkamat idegesen harapdálom, mintegy előgyakorlataképpen annak, amit Ramona fog vele csinálni. Nem tud védekezni az

ellen a hedonista tréfa ellen, amelyet a mammut ipari civilizáció űz egy Herzog lelki vágyaival, nagyra törő ambícióival, erkölcsi szenvedéseivel, jóra, igazra törekvésével. S egész idő alatt *megvetésre méltó módon* sajog a szíve. A legszívesebben jól megrázná a szívét, vagy kivenné a melléből. Kilakoltatná. Moses gyűlölte a szívfájdalom megalázó komédiáját. De fölébreszthet-e bárkit is a puszta *gondolat* az emberi lét álmából? Nem bizony, ha ez az álom is a káosz birodalma, egy másik, még bonyolultabb álom, az intellektus álma, a *teljes magyarázat* hamis ábrándja.

Egy ízben nyomatékos figyelmeztetésben részesült Daisy édesanyjától, Polinától. Akkor történt ez, amikor Moses nagy szerelemben élt japán barátnőjével, Sonóval. Polina, az öreg orosz-zsidó szüfrazsett, aki akkor már ötven éve volt modern nő Zanesville-ben – Daisy édesapja 1905-től 1935-ig szódás-teherautót vezetett ebben az Ohio állambeli városban –, az öreg Polina tehát lecsapott Herzogra. Pedig akkor még sem Polina, sem Daisy nem tudott konkrétan Sono Ogukiról. (Mennyi nőügy! – gondolta magában Herzog. Egyik a másik után! Vajon *ez* volt az én igazi karrierem?) Szóval... Polina berontott hozzá. Ősz haj, széles csípő; kezében a kötése. Elegáns, határozott asszony. Almás rétest hozott Herzognak, egy egész dobozzal – Mosesnek még most is sajgott a szíve, ha arra gondolt, hogy nem eszik többé Polina réteséből. Egészen kiváló rétest sütött az asszony. De Herzog akkor tudta, hogy a falánksága gyerekes, pedig hát felnőtteknek való kérdéseket kellett eldönteniük. Polinában megvolt nemzedéke emancipált asszonyainak sajátságos merevsége és szigora. Valamikor szép lehetett, de a történet idején már igencsak kiszáradt benyomást keltett. Nyolcszögű szemüveget viselt, s a

szája sarka körül vénasszonyi, fehér szőrszálak éktelenkedtek.

Jiddisül társalogtak.

– Mi lesz belőled? – tette föl a kérdést Polina. – *Ein Ausvurf – ausgelassen?*

Vagyis: kivetett, züllött alak...? Az öreg hölgy puritán volt, a tolsztojánus fajtából. Húst azonban jóckán evett, és zsarnoki módon viselkedett. Igénytelen volt, aszott, tiszta, tiszteletre méltó, s mindehhez felsőbbséges. De a rétes, amit készített...! Herzog azóta se evett olyan jóízű, édes, puha, jó szagú ételt, mint amilyen Polina barna cukorral, zöld almával sütött rétese volt. Micsoda rendkívüli érzékiséget vitt bele az a Polina a réteskészítésbe! S a receptet nem volt hajlandó elárulni Daisynek.

– Na?! Mi a véleményed?! – vonta felelősségre Polina. – Egyik nő a másik után! Mi lesz ennek a vége?! Csak nem hagysz ott feleséget, gyereket ezekért a nőkért?! Ezekért a szajhákért?!

Nem lett volna szabad belemennem Polinával azokba a „kimagyarázkodásokba", gondolta magában Herzog. Vagy talán becsület dolga volt nálam, hogy mindenki előtt igazoljam magam, mindenkinek magyarázkodjam? De hiszen hogyan tudtam volna bármit is megmagyarázni? Sok mindent én magam sem értettem, nem volt kulcsom a rejtélyek megfejtéséhez.

Felriadt az ábrándozásából. Ideje elindulni. Későre jár az idő, s őt várják. De még nem kelhetett útra. Új papírlapot vett elő, s írni kezdett: *Kedves Sono!*

Sono már régen visszament Japánba. Mikor is? Herzog az égnek fordította a szemét, próbálta kiszámítani.

De csak a Wall Street meg a kikötő fölött úszó fehér felhőket látta. *Nem kárhoztatlak, amiért hazamentél.* Herzog látta is a házról készült színes fényképeket. Keleti táj; nyulak, tyúkok, malacok a ház körül, meg az a meleg forrás, amelynek vizében Sono oly sokszor megfürdött. Annak a vak embernek a fényképét is látta Herzog, aki eljött megmasszírozni Sonót. Sono szerette a masszázst, hitt benne. Gyakran masszírozta Mosest, s Moses is őt.

Igazad volt Madeleine-nal kapcsolatban, Sono. Nem lett volna szabad elvennem. Téged kellett volna elvennem.

De hát Sono sose tanult meg rendesen angolul. Két álló esztendeig franciául társalogtak Mosesszel. *Français petit nègre* nyelven.[2] Moses így folytatta az írást: *Ma chère, Ma vie est devenue un cauchemar affreux. Si tu savais!*[3] Herzog a McKinley középiskolában tanult franciául, Miss Miloradovitchnál, annál a visszataszító vénkisasszonynál.

Hasznosabb tanfolyamra se azelőtt, se azóta nem jártam.

Sono egyetlenegyszer látta csak Madeleine-t. De ez az egy alkalom tökéletesen elég volt neki. Emlékszem, amikor ott ültem Sono állítható támlájú, törött karosszékében, s ő figyelmeztetett:

– *Moso, méfie toi. Prends garde, Moso.*[4]

Gyengéd szívű nő volt Sono, s Herzog tudta: ha megírja neki, milyen szomorú az élete, Sono egész biztosan

[2] Szó szerint: A kis négerek franciája. A gyarmatokon beszélt, kezdetleges, tört francia nyelv.

[3] Drágám! Szörnyű lidérces álom lett az én életem. Ó, ha tudnád!

[4] Ne dőlj be, Moso. Vigyázz, Moso.

sírva fakad. Hirtelen jött könnyekkel. Mert Sono szemében a Nyugaton szokásos előzmények nélkül jelentek meg a könnyek. Sono fekete szeme éppúgy előreugrott az arcából, mint ahogyan a melle előreugrott a testéből. Nem, nem, semmiféle szomorú hírt nem közöl Sonóval. Inkább elképzelte magának, milyen lehet most Sono. Japánban ilyenkor reggel van, Sono fürdik a gőzölgő forrás vizében. Nyitva az a csöpp szája, és énekel. Sono igen gyakran fürdött, közben mindig énekelt, szemét az égnek fordította; ajka gyengéd volt és remegő. Édes, különös, magas hangú dalocskákat énekelt, néha egészen macskanyávogásszerű hangokat hallatott.

Abban a zűrzavaros időszakban, amikor Herzog már különváltan élt Daisytől, és gyakran meglátogatta Sonót West Side-i lakásán, a kis japán nő minden alkalommal nyomban kinyitotta a kis fürdőkád csapját, és fürdősót töltött a vízbe. Kigombolta Moses ingét, levette róla a ruhát, s amikor aztán beültette őt az örvénylő, habzó, illatozó vízbe („Vigyázz! Forró!"), kilépett a kombinéjából, maga is beállt Herzog mögé a kádba, és dalolgatott azon a magas hangján:

– *Chin-chin, je te lave le dos, mon Mo-so.*[5]

Sono fiatal lányként került Párizsba, s a háború tartamára ott ragadt. Tüdőgyulladásban feküdt, amikor az amerikai csapatok megérkeztek a francia fővárosba, s még akkor is beteg volt, amikor a Transz-Szibériai Vasútvonal igénybevételével repatriált Japánba. De – mondotta – akkor már nem tetszett neki odahaza; elkényeztette őt a nyugati élet, úgyhogy Tokióban nem érezte jól magát. Jómódú édesapja beleegyezett, hogy Sono New Yorkba menjen, s rajzolni tanuljon.

[5] Csin-csin, mosom a hátad, én Mózeském.

Sono azt mondta Herzognak, nem biztos benne, hogy ő maga hisz Istenben, de ha Moses hisz, hát akkor ő, Sono is megpróbálja, hogy higgyen. Viszont ha Moses netán kommunista, akkor ő is hajlandó azzá lenni. Mert *„Les Japonaises sont très fidèles. Elles ne sont pas comme les Américaines. Bah!"* A japán nők nagyon hűségesek. Nem úgy, mint az amerikai nők. De azért az amerikai nők is egészen jól elszórakoztatták Sonót. Gyakran látta vendégül a baptista hölgyeket, akik a bevándorlási hatóságoknál vállaltak kezességet érte. Tengeri rákot vagy halat készített nekik, vagy pedig teára hívta őket. Moses néha a szemben levő ház verandáján várta ki a hölgyek távozását. Sono nagy élvezettel jött oda az ablakhoz – szerette a cselszövést (ó, a női titokzatoskodás rejtelmei!) –, s jeleket adott, miközben úgy tett, mintha a növényeit öntözné. Kis ginkgo-fákat meg kaktuszokat nevelt Sono, joghurtos-üvegekben.

Háromszobás lakása volt a West Side-on; magas szobák; mögötte bálványfa pompázott; az egyik utcai ablakban pedig óriási légkondicionáló berendezés, legalább egy tonna. A lakás teli volt a 14-ik utcában vásárolt ócskaságokkal: egy túlságosan domború díván, bronz paravánok, lámpák, nylon abroszok, művirágok tömegei, kovácsoltvas holmik, sodrott drót és üveg. Ebben a lakásban sürgött-forgott Sono mezítláb, energikusan lépdelve a sarkára. Nagyszerű testét valami rá nem illő, térdig érő alsóruha fedte, persze alkalmi vétel, a Seventh Avenue közelében talált rá, egy bódéban. Egyébként minden ilyen vásárlásnál összeütközésbe került a többi olcsóság-vadásszal. Herzognak éles kis felkiáltásokat hallatva mondta el – miközben kezét izgatottan tartotta azon a szép, puha nyakán –, hogy mi történt:

– *Chéri! J'avais déjà choisi mon tablier. Cette femme s'est foncée sur moi. Uuu! Elle était noire! Mon dieu! Et grande! Derrière immense. Immense poitrine. Et sans soutien-gorge. Tout à fait comme Niagara Fall. En chair noire.*[6]

Sono felfújta az orcáit, és úgy hajlította be a karjait, mintha azok fullasztó zsírpárnákat vennének körül; hasát kidüllesztette, aztán meg a farát dugta ki.

– *Je disais:*[7] „Nem, nem hölgy, én itt előbb!" *Elle avait les bras comme ça – enflés. Et quelle gorge! Il y avait du monde au balcon.*[8] „Nem!" – *je disais.* „Nem, nem, hölgy!"

Sono büszkén tágította ki az orrlikait, komor, szigorú szemeket meresztett. Egyik kezét csípőre tette. Herzog a Hulladékot Hasznosító Katolikus Társaság egyik raktárából származó, állítható támlájú széken ülve hallgatta a történetet, s így szólt:

– Jól megmondtad neki, Sono! Senki se higgye, hogy a 14-ik utcában ki lehet babrálni egy szamuráj ivadékkal.

Amikor lefeküdtek, Herzog – mintegy kísérletképpen – meg-megérintette a mosolygó Sono szemhéjait. Azok a furcsa, különös, puha, halvány szemhéjak aránylag hosszú ideig megőrizték Moses ujjának nyomait. *Őszintén szólva* – írta most Herzog –, *sose volt olyan jó dolgom, mint veled. De nem volt elég erős a jellemem az*

[6] Drágám! Képzeld, már kiválasztottam a kötényemet, amikor rám vetette magát az a nő... Milyen fekete volt! Te úristen! És mekkora! Óriási fenék. Óriási keblek. Melltartó nélkül. Egészen mint a Niagara-vízesés – csakhogy csupa fekete húsban.

[7] Azt mondtam.

[8] Ilyen kövérek voltak a karjai, ni! És micsoda keblek! Az emberek bámultak bennünket a balkonról.

ilyen boldogság elviseléséhez. Aligha tréfált Herzog, amikor ezt írta. Amikor olyan a szív, mint valami kalitka, amelyből kirepültek a keserűség sötét madarai, akkor az ember szabadnak, könnyűnek érzi magát. És visszakívánja a saskeselyűket! Visszakívánja a maga megszokott küzdelmeit, céltalan, üres tevékenységét, mérgétharagját, érzelmeit, bűneit. A keleti luxus e szalonjában, ahol Moses céltudatos, *elvi* kutatómunkát végzett, hogy megtalálja az életet adó gyönyört, s ahol Moses E. Herzog számára megoldódott a test rejtélye (mert kigyógyította magát az evilági életnek abból a végzetes nyavalyájából, abból a nyugati pestisből, abból a lelki leprából, amely elutasítja az evilági boldogságot), már-már úgy látszott, hogy elérte a célját. És mégis: nemegyszer duzzogva, nyomott hangulatban ült az állítható támlájú karosszékben. A fene vinné el az ilyen szomorúságot! Sonónak azonban még ez is tetszett. Szerető tekintettel nézett rám, s azt mondta: *„Ah! T'es mélancolique – c'est très beau!"*[9] Lehetséges, hogy a bűntudatban és a szomorúságban keletiesnek tűntem fel. Komor, haragos tekintet, hosszúra nyúlt felső ajak – erre szokták mondani nálunk, hogy kínai morcosság. De Sono ezt *beau*nak mondotta. S nem csoda, ha azt gondolta, hogy talán kommunista vagyok. A világnak a szerelmeseket kellene szeretnie, de nem kellene szeretnie az elmélet embereit. Az elmélet embereinek ajtót kell mutatni. Dobják ki azokat a komor képű alakokat, hölgyeim! Hess bánat, rútnak rútja! Lakozzál örökre kietlen sivatagban.

Sono három magas szobájában, a villa-lakásában, átlátszó, olcsó függönyök lógtak, akár valami távol-keleti

[9] Ó! Szomorú vagy . . . milyen szép!

témájú filmben. Zsúfolt bútorzatú lakás volt a Sonóé. Legbelül az ágy állott. Ménta-zöld vagy színehagyott lepedők hevertek rajta szanaszét; Sono sose ágyazott be, mindenütt nagy rendetlenség uralkodott. Herzog teste egészen kivörösödött a fürdőben. Sono szárazra törölte és bepúderezte; aztán kimonót adott az ő fehér bőrű babájára, aki el volt ugyan ragadtatva a kényeztetéstől, de azért kissé nyűgösködött is. Hónaljban vágott a kimonó durva anyaga. Herzog a párnákon trónolt, Sono pedig a legszebb csészékben hozta neki a teát. Moses hallgatta Sono történeteit. Sono mindig hűségesen beszámolt a tokiói lapok legfrissebb botránykrónikáiról. Egy nő megcsonkította hűtlen szerelmesét. A hiányzó testrészt a nő szalagöve csokrában találták meg. Egy mozdonyvezető szolgálat közben elaludt, persze nem vette észre a tilos jelzést, és százötvennégy ember halálát okozta. Sono apjának ágyasa Volkswagenen közlekedett, de a kapu előtt volt kénytelen parkolni, az udvarba már nem engedte be a kocsit a papa.

Hát lehetséges ez? – gondolta magában Herzog. Hát *ide* juttattak engem a zsidó vallás hagyományai, szenvedélye, lemondása, erényei, ékességei, mesterművei meg a többi – amiben persze sok a retorika, de ez a retorika azért igazságokat is mond –, hát ide juttattak engem mindezek a dolgok, ide, ezek közé a rendetlen zöld lepedők közé, meg erre a hepehupás matracra? De hiszen utóvégre ki a fene törődik azzal, hogy nekem itt mi a keresnivalóm? Mintha ez a legcsekélyebb kihatással lenne a világ sorsára! Az ő ügye ez, csakis az övé, s nem másé. „Jogom van hozzá" – suttogta Herzog, de közben arcizma se rándult. Jól van ez így. A zsidók nagyon hosszú ideig idegenkedtek a világtól, most viszont – viszonzásul – a világ idegenkedik tőlük. Sono üveget

vett elő, s konyakkal vagy rummal ízesítette meg a teát. Amikor maga is kortyolt belőle néhányat, játékos morgást hallatott. Herzognak nevetnie kellett. Sono azután odahozta a rajztekercseit. A képeken kövér kereskedők szerelmeskedtek karcsú lányokkal, a lányok komikusan félrenéztek, miközben lovagjuk kedvét töltötték. Moses és Sono törökülésben ült az ágyon. Sono mindenfélét mutogatott a rajzokon, kacsingatott, föl-fölkiáltott, és kerek arcát a Moses arcához nyomta.

Konyhájában mindig főtt vagy sült valami, a sötét éléskamrában áthatóan illatozott a hal, a szójamártás, a vermicelli, az aszott tealevél. Gyakran volt csőrepedés a házban, és Sono szerette volna, ha Herzog beszél az öreg néger házmesterrel, aki csak nevetett, ha Sono valami szolgálatot kért tőle. Sono két macskát tartott, a serpenyőjük sose volt tiszta. Herzog még a földalattin utazott barátnője háza felé, de már akkor, útközben érezte a lakás szagát, s ez szíven ütötte. Hevesen vágyott Sonóra, de ugyanolyan hevesen viszolygott attól, hogy elmenjen hozzá. Még most, emlékezés közben is érezte a vágyakozás lázát, még most is emlékezett azokra a régi szagokra, s újra lejátszódott lelkében a küzdelem. Amikor becsöngetett Sonóhoz, végigfutott a hátán a hideg. Megcsikordult a lánc; Sono szélesre tárta a hatalmas ajtót, s átölelte Herzog nyakát. Arca gondosan ki volt festve, teste pézsmaillatot árasztott. A macskák megpróbáltak elmenekülni. Sono nyakon csípte őket, aztán felkiáltott – mindig ugyanazt a szöveget hallatva:

– *Moso! Je viens de rentrer!*[10]

Fújtatott, lihegett. Leszaladt, hogy találkozzék Mosesszel, de elkerülték egymást, s Sono néhány másodperc-

[10] Éppen most jöttem haza!

cel előbb ért haza, mint a férfi. Vajon miért rohant örökösen Sono? Talán azért, hogy megmutassa: tevékeny, független életmódot folytat ő, nem csücsül otthon, tétlenül várva szerelmesét. Herzog belépett a nagy, boltíves ajtón. Sono bezárta mögötte, retesszel, lánccal. (Az egyedül lakó nő természetes óvintézkedése volt ez, de Sono azt állította, azért cselekszik így, mert a házfelügyelő egyszer kopogás nélkül akart bejönni.) Herzog dobogó szívvel, de nyugodt arccal lépett be; méltóságot tükröző, halvány arcát végigjártatta a karmazsinpiros meg zöld függönyökön, a kandallón, amelynek párkányán ott zsúfolódtak a Sono legújabb vásárlásaiból származó csomagok, végül a rajzasztalon, ahol Sono a házi feladatait végezte, és ahol a macskák tanyáztak. Moses rámosolygott a sürgölődő Sonóra, s beült az állítható támlájú karosszékbe.

– *Mauvais temps, eh chéri?*[11] – szólt Sono, s nyomban megpróbálta felvidítani Mosest. Lehúzta a férfi ütött-kopott cipőjét, s közben elmondta, hol-merre járt. Kedves hölgyek – mind a Christian Science szekta tagja – meghívták őt egy hangversenyre. Két filmet látott a Thalia moziban: Danielle Darrieux, Simone Signoret, Jean Gabin, Harry Baur főszereplésével. A Japán–Amerikai Társaságtól meghívót kapott az ENSZ-palotába, ahol is virágcsokrot adott át a hajderabádi nizámnak. Egy japán kereskedelmi küldöttség révén találkozott Nasszerral, Sukarnóval, az USA külügyminiszterével, sőt elnökével is. Ma este pedig éppen Venezuela külügyminiszterével kell elmennie egy mulatóba. Moses megtanulta, hogy nem szabad kételkednie a nő szavában. Sono mindig fel tudott mutatni valami fényképet,

[11] Csúf idő van, ugye, kedves?

amely mélyen kivágott estélyi ruhában ábrázolta őt, amint éppen csábosan és kacagva üldögél valamelyik mulatóban. Eltett egy étlapot, amelyen Mendès-France autogramja díszelgett. Herzogot azonban sose kérte meg, hogy vigye el a Copacabanába. Mert Sono respektálta Herzog mélyen gyökerező komolyságát.

– *T'es philosophe. O mon philosophe, mon professeur d'amour. T'es très important. Je le sais.*[12]

Amikor föltette a teáskannát, mindig elmondta – vagyis inkább elkiáltozta, odakintről, a konyhából – a nap krónikáját. Az utcán látott egy háromlábú kutyát, a kutya zavart okozott a forgalomban: egy teherautó nekiment egy kézikocsinak. Egy taxisofőr neki akarta ajándékozni a papagáját, ő azonban nem fogadta el, hiszen a macskák biztosan felfalnák azt a szegény madarat. S ő, Sono nem vesz magára akkora felelősséget. Egy vén koldusasszony – *vieille mendiante* – rábeszélte, hogy vegye meg neki a reggeli *New York Times*-t. Képzeld, nem akart mást az öregasszony, csak éppen a *Times*-t akarta elolvasni. Egy rendőr meg akarta büntetni Sonót szabálytalan átkelés miatt. A földalatti folyosóján botrányt okozott egy exhibicionista.

– Oooo, *c'était honteux – quelle chose!* – szörnyülködött Sono. S mutatta a hosszúságot, saját testétől mérve. – Harminc centi is megvolt az, Moso. *Très laide.*[13]

– *Ça t'a plu*[14] – mosolygott Moses.

– Dehogyis! Dehogyis, Moso! *Elle était vilaine.*[15]

De azért kedvesen izgatott volt a nő. Moses szelíden,

[12] Te filozófus vagy. Ó, én filozófusom, én szerelem-tanárom. Te nagyon fontos ember vagy. Tudom én azt jól.

[13] Szégyenletes volt – micsoda szerszám! Nagyon ronda.

[14] Biztosan tetszett neked.

[15] Csúnya volt.

ugyanakkor talán kissé gyanakodva nézte őt, s elegánsan hanyatlott hátra a törött fotelban. Kezdett már csillapodni a láz, amelyet érkezésekor érzett. Még a szagok sem igazolták teljesen az előérzetét. A macskák is kevésbé féltékenykedtek rá, sőt odajöttek, hogy simogassa meg a hátukat. Herzog már megszokta az amerikai macskákénál szenvedélyesebb és sóvárabb sziámi nyivákolásukat.

Aztán ezt kérdezte Sono:

– *Et cette blouse – combien j'ai payé? Dis-moi.*[16]

– Hát... hát... várjunk csak... Három dolcsit!

– Nem bizony! – kiáltott fel Sono. – Csak hatvan centet! Kiárusításon vettem.

– Lehetetlen! Hiszen ez öt dollárt is megér! Te vagy a legügyesebb vásárló egész New Yorkban.

Sonónak jólesett a bók, ragyogó szemmel kacsintott Herzogra; aztán levette a férfi zokniját, és dörzsölgette a talpát. Teát hozott, s két pohárnyi rumot töltött belé. Mosesnek mindenből a legjobbat, csak a legjobbat tartogatta!

– *Veux-tu* rántottát, *chéri-koko? As-tu faim?*[17] – kérdezte Sono.

Szúrós, jeges eső korbácsolta New Yorkot. *Valahányszor elmegyek a Northwest Orient Airlines irodája előtt, alig tudom megállni, hogy be ne menjek, és meg ne kérdezzem: mennyibe kerül a repülőjegy Tokióba?* Sono szójamártást öntött a rántottára. Herzog evett-ivott. Sono mindig alaposan megsózta az ételt, úgyhogy Moses sok teát vedelt.

[16] Találd ki, hogy ezért a blúzért mennyit fizettem?

[17] Akarsz rántottát, kedves? Éhes vagy?

– Most megfürdünk – jelentette ki Sono, és már gombolta is ki Herzog ingét. – *Veux-tu?* Akarod?

A sok tea és a sok fürdő párája fellazította a zöld vakolatra ragasztott tapétát. A hatalmas rádiókészülékből, az aranyozott anyag fedte hangszórón át Brahms-muzsika szólt. A macskák tengerirák-páncélokat törtek szét a székek alatt.

– *Oui, je veux bien* – válaszolt Moses. – Igen, nagyon szívesen.

Sono máris ment kinyitni a csapot. Énekelt, miközben orgonaillatú fürdősót és pezsgőtablettát szórt a vízbe.

Vajon ki szappanozza be mostanában Sonót?

Sono nem kívánt nagy áldozatokat. Nem követelte, hogy dolgozzam érte, hogy berendezzem a lakását, hogy eltartsam a gyerekeit, hogy mindig pontosan üljek le az étkezésekhez, s hogy nyissak neki folyószámlát a luxusüzletekben. Ő csak azt kérte, hogy olykor-olykor legyek vele. Némely ember azonban állandóan hadakozik mindaz ellen, ami az életben a legszebb, s fantáziává meg álommá torzítja ezeket a gyönyörű dolgokat. A jiddis-francia, amit mi ketten, Sonóval beszéltünk, komikus volt ugyan, de legalább ártalmatlan. Sono sose mondott nekem olyan fél igazságokat vagy piszkos hazugságokat, amilyeneket bőven hallottam az anyanyelvemen, s az én egyszerű jelentő mondataim sem igen árthattak őneki. De sokan fordítottak már hátat a Nyugatnak, hogy megkapják azt, amit én Sonótól megkaptam itt, New York City kellős közepén!

A fürdő nem volt minden megpróbáltatás nélkül való. Sono olykor végigfürkészte Herzog testét, nem találja-e meg rajta a hűtlenség áruló jeleit. Rendíthetetlen meggyőződése volt, hogy a fizikai szerelem fogyasztja a férfit.

– Ó! *Tu as maigri. Tu fais amour?*[18] – mondotta gyakran. – Megcsaltál?

Herzog tagadott, de Sono csak csóválta a fejét. Közben mosolygott, de arca duzzogó, keserű kifejezést öltött. Sehogyan sem akart hinni Mosesnek. Végül aztán mégis megbocsátott. Amikor ismét jókedvre derült, beparancsolta Mosest a kádba, s aztán bemászott mögéje. Énekelt, vagy tréfás katonai vezényszavakat vakkantott japánul. Szent volt a béke. Lubickoltak. Sono előrenyújtotta a lábát, s Herzog beszappanozta. Műanyagtálba vizet merített, s Moses fejére öntötte. Leeresztette a fürdővizet, aztán a zuhanyozóval kiöblítette a kádat, végül mosolyogva álltak együtt a vízsugár alatt.

– *Tu seras bien propre, chéri-koko.*[19]

Igen, nagyon tisztán tartott. Mosolyogva, de ugyanakkor bánatosan emlékezett vissza Herzog minderre.

A 14-ik utcában vásárolt frottírtörülközőkkel szárítkoztak. Sono ráadta Herzogra a kimonót, s közben a férfi mellét csókolgatta. Moses meg hálából Sono tenyerébe csókolt. Gyengéd volt a nő tekintete, gyengéd és okos; néha a fösvénység fénye villant meg a szemében: tudta ő nagyon jól, hová kell beruházni érzékiségét, és hogyan kell növelni azt. Odaültette Mosest az ágyra, s teát hozott neki. Neki, az ágyasának. Törökülésben pihentek az ágyon, szürcsölgették a kis csészékből a teát, nézték a rajzokat. Az ajtó be volt reteszelve, a telefonkagylót leakasztották. Sono remegve közelítette az arcát Herzogéhoz, ajka a férfi orcájához ért. Kihámozták egymást keleti öltözékeikből.

– *Doucement, chéri.* Lassan, kedves. Oh, *lentement.* Lassan. Ó! – suttogta Sono.

[18] Lefogytál. Te szeretkezel?

[19] Szép tiszta leszel, kedves.

S az ég felé fordította a szemét, úgyhogy Moses csak a szeme fehérjét látta.

Sono egy alkalommal kifejtette nekem, hogy a Földet, meg a többi bolygót egy arra haladó csillag választotta le a Napról. Mintha egy bokor mellett elszaladó kutya világokat szabadítana fel. S e világokban megjelent az élet, s azon az életen belül újabb életek: mi, a lelkek. S még nálunknál is különösebb teremtmények, magyarázgatta Sono. Szerettem hallgatni őt, de nemigen értettem, mit akar mondani. Tudom, hogy miattam maradt oly sokáig New Yorkban. Az én kedvemért tagadta meg az engedelmességet édesapjának, aki hívta haza, Japánba. Sono anyja meghalt, de Sono hetekig nem szólt erről Herzognak.

Egy ízben pedig azt mondta Sono:

– *Je ne crains pas la mort. Mais tu me fais souffrir, Moso.*[20]

Akkor már körülbelül egy hónapja feléje se néztem. S ismét tüdőgyulladásban feküdt. Nem látogatta őt senki. Gyönge volt és sápadt. Sírt, és azt mondta:

– *Je souffre trop.*[21]

De azért nem engedte, hogy Moses vigasztalja. Mert hírét vette, hogy a férfi Madeleine Pontritterrel jár.

Annyit azonban kijelentett:

– *Elle est méchante, Moso. Je suis pas jalouse. Je ferai amour avec un autre. Tu m'as laissée. Mais elle a les yeux très, très froids.*[22]

[20] A haláltól nem félek. De miattad szenvedek ám, Moso.

[21] Nagyon, nagyon sokat szenvedek.

[22] Gonosz egy nő az, Moso. Nem vagyok én féltékeny. Majd legfeljebb valaki mással fogok szeretkezni. Te elhagytál engem. De annak a nőnek nagyon, nagyon hideg a szeme.

Igazad volt, Sono – írta most Herzog. – *Gondolom, talán érdekel ez a közlésem. Nagyon hideg szeme van annak a nőnek.*

De hát végre is az *ő* szemei, mit tehet róla? Gyűlölje talán saját magát, amiért ilyen szeme van? Szerencsére, Isten küld egy férjet az ilyen nőnek, hogy azt gyűlölhesse kedvére.

Ó, az embernek némi vigasztalásra van szüksége, ha ráeszmél az efféle igazságokra. Herzog tehát ismét felcihelődött, hogy elmenjen Ramonához. Miközben – kezében a biztonsági zár hosszú fémkallantyújával – az ajtóban állt, emlékezetében egy slágercím után kutatott. *„Just One More Kiss?"* Nem, nem. *„The Curse of an Aching Heart?" Ez sem. „Kiss Me again."*[23] Igen, ez az. Nagyon furcsának találta a dolgot Herzog, s úgy kacagott, hogy csak igen-nagyon ügyetlenül tudta a helyére illeszteni a bonyolult zárat, evilági javainak megoltalmazása végett. Hárommilliárd emberi lény él a földön, mindegyiknek van legalább *valami* kis vagyona; mindegyik egy külön mikrokozmosz, mindegyik végtelenül értékes, mindegyik valamiféle különleges kinccsel rendelkezik. Van valahol egy kis kert, különös gyümölcsök teremnek meg benne: s a gyönyörű, zöldes fényű alkonyatban Moses E. Herzog szíve lóg le egy fáról, akár valami őszibarack.

Úgy kell nekem ez a ma esti kiruccanás, mint egy púp a hátamra, gondolta magában Herzog, amikor ráfordította a kulcsot a zárra. No mindegy, most már el-

[23] A slágercímek fordítása: Csak egy csókot még. Egy fájó szív átka. Csókolj meg újra.

megy, ez kétségtelen. Zsebre tette a kulcsot. Csöngetett a liftért. Hallgatta a liftsodronyok súrlódásának hangját meg a villamos erő zúgását. Egyedül volt a liftben, egész úton lefelé a *„Kiss Me Again"*-t dúdolta, s mindvégig azon törte a fejét, hogy miért jutottak eszébe ezek a régi dallamok. De akár valami végtelenül vékony, szinte megfoghatatlan cérnaszál után kapkodott volna. Igaz, nem a nyilvánvaló okot kereste. (Fájt a szíve, s most azért ment el hazulról, hogy megcsókolják, ez evidens.) Ő azonban a mélyebb, a rejtett okot kereste. (De vajon érdemes-e egyáltalán megtalálni?) Örült, amikor kiért a friss levegőre, s végre fellélegezhetett. Zsebkendőjével megtörölgette szalmakalapja belsejében a bőrszegélyt. Nagyon meleg volt a liftben. Ki is viselt ilyen kalapot, meg ilyen zakót? Hát persze! Lou Holtz, az öreg varieté-komikus. Amikor azt énekelte: „Citromot találtam a szerelem kertjében, hol – azt mondták – őszibarack terem." Mosoly futott át Herzog arcán. Az öreg Keleti Színház, Chicagóban. Három óra szórakozás, mindössze huszonöt centért!

Az utcasarkon megállt Herzog, s a házbontás munkáját figyelte. Hatalmas fémgolyóbis lendült neki a falnak, könnyedén hatolt át a téglákon, be a szobákba; konyhák, nappalik fölött lustán csüngött a súly. Megingott, összeomlott, lezúdult minden, amihez csak hozzáért. Méltóságos nyugalommal szállt fel a vakolat fehér pora. Vége felé járt a délután: a bontás egyre szélesedő területén tűz égett, a romok táplálták. Moses hallotta, amint a lángok felé lágyan áramlik a levegő; érezte a forróságot. A munkások fával magasították a máglyát, s gerely módra hajították rá a párkányzatdarabokat. Tömjénként égett a festék és a politúr. Lelkesen lángolt a régi parkett – elhasznált, kimerült tárgyak teme-

tése volt ez. Megremegtek a rózsaszín, fehér, zöld ajtós állványzatok, amikor hatkerekű teheautók hordták el a téglát. A New Jersey felé, Nyugatra távozó napot az atmoszferikus gázok csillogó nedve fogta körül. Herzog észrevette, hogy az emberek ruházatára piros foltocskák ülnek ki. Az ő zakójának karjára, mellére is. Átment a Seventh Avenue-n, le a földalattihoz.

El a tűz közeléből, ki a porfelhőből – lesietett a lépcsőkön. Hegyezte a fülét, jön-e már a következő vonat; vizsgálgatta az aprópénzét, földalatti-zseton után kutatott a zsebeiben. Kő meg vizelet keserű szaga csapta meg az orrát, s belélegezte a rozsda, meg a kenőanyagok illatát; érezte a sürgősség, a sebesség, a végtelen sóvárgás áramlását, talán önmagából áradt ez, az egész valóját átjáró ideges vitalitásából. (Szenvedély volt ez? Vagy talán hisztéria? Ramona mindenesetre föloldhatja ezt a feszültséget, szexuális eszközökkel.) Herzog mély lélegzetet vett, egyre csak szívta be a dohos, nyirkos levegőt, s ahogy tágult a mellkasa, úgy sajgott mindjobban a válla, de azért csak nem hagyta abba. Azután kiengedte a levegőt, lassan, nagyon lassan nyomta lefelé, lejjebb, még lejjebb, egészen le a gyomrába. Többször megismételte a műveletet, s kezdte jobban érezni magát. Bedobta a pénzdarabot az automatába, odabent szép rendben, s az üveg okozta nagyításban sorakoztak a megvilágított zsetonok. Előtte már az utas-csípők milliói csiszolták simára a forgósorompót. Herzog valami közösség-érzést merített ebből. A testvériség tudatának egyik legolcsóbb formája ez. De azért nagyon komoly dolog, gondolta magában, miközben odább lökte a forgósorompót. Minél több egyén megy tönkre (az általam ismert folyamatok következtében), annál átkozottabbul vágynak közösség után. Átkozottabbul, mondom (s nem egysze-

rűen hevesebben), mert izgalmi állapotban kerülnek bele a tömegbe, fölizgatja őket a saját kudarcuk. Nem testvérekként kerülnek a tömeg sodrásába, hanem mint megannyi degenerált alak. A giccses szeretet, a limonádészeretet megátalkodott fogyasztóiként. Újabb torzulást szenved tehát az isteni képmás, pedig már amúgy is eléggé elmosódott, ingadozó, tántorgó. Ez itt az igazi kérdés! Herzog megállt, lenézett a sínekre. A legigazibb kérdés!

Éppen vége volt a csúcsforgalomnak. Béke és nyugalom honolt a szinte üres helyi kocsikban, újságot olvastak a kalauzok. Herzog azonban a várost átszelő expresszre várt, s végigsétált a peronon: az összerondított plakátokat vette szemügyre – feketére mázolt fogak, abszurd szakállak, rakétaszerű, komikus nemi szervek, nevetségesen ábrázolt közösülések, ezenkívül jelszavak, buzdítások. *Fekete muzulmánok, vigyázat! az ellenség: a fehér ember. Pokolba Goldwaterrel meg a zsidókkal! A digók mind szarevők. Hívj fel telefonon, kis pofám, ha megtetszik a hangod, lefekszem veled!* És egy okos, cinikus fráter idézete: *Ha ki téged jobb felől arcul üt, fordítsd felé a másik orcádat is.* Csupa mocsok, izgága őrültség, a tömeg imái és humora. A Halál aprómunkája, gondolta magában Herzog, nem transzcendencia ez, hanem transz-deszcendencia, ezt a divatos új kifejezést faragta valaki az ilyen jelenségekre. Herzog gondosan megvizsgálta a feliratokat, s amolyan belső közvéleménykutatást végzett önnön lelkében. Bizonyosan serdülőkorúak ezek az ismeretlen művészek. Fittyet hánynak a tekintélynek. Az éretlenség, mint új politikai kategória. A képzetlen, szakmátlan, alkalmatlan fiatalok növekvő szellemi felszabadulásával kapcsolatos problémák. Hát akkor már inkább csak bolonduljanak a Beatlesekért. A

vonat még mindig nem jött, s Herzog megszemlélte a mérleget. A tükrön drótháló, hogy csak egy igen lelemények őrült törhesse össze az üveget. A padok odalánccolva, a csokoládé-automaták lelakatolva.

Levél Színész Willie-nek, a híres bankrablónak (jelenleg életfogytiglani fegyházbüntetését tölti): *Kedves Mr. Sutton! A zárak tanulmányozása fontos dolog.* A gépi szerkezetek és a jenki géniusz... Újra kezdte az írást: *Önt csak Houdini múlta felül.* Willie sose hordott magánál revolvert. Egyszer, a Queens kerületben, játékpisztolyt használt. Sürgönyhordónak öltözve sétált be a bankba, és a játékpisztoly segítségével perceken belül övé volt ott minden. Nem tudott ellenállni a kísértésnek. Voltaképpen nem is a pénz izgatta, hanem a bejutás problémája, meg a rokon probléma: a szökés, a menekülés. Keskeny vállú, beesett arcú ember ez a Willie, ritkás, de ápolt bajuszú; kék szeme alatt táskák. Naphosszat elheverészett, s közben bankokról álmodozott. Brooklynban lakott, hónapos szobában, az ágyon fekve cigarettázott, kalappal a fején, hegyes orrú cipőben, és lelki szemei előtt egymáshoz kapcsolódó háztetők vonultak el, vezetékek, ereszcsatornák, boltívek. Minden zár érintésre nyílt. A zseni nem hagyhatja nyugton a világot. Willie a Flushing Meadows tájékán ásta el a zsákmányt, konzervdobozokban. Nyugodtan visszavonulhatott volna. De amikor séta közben megpillantott egy bankot, máris arra gondolt: íme, egy újabb mestermunka lehetősége. De ezúttal elfogták, bebörtönözték. Nagyszerű szökést tervezett, minden részletét kidolgozta, elméletben ismét mesterművet alkotott; csöveken bújt át, alagutakat ásott. Majdnem sikerült neki. Már meglátta a csillagos eget. De ahol előmászott a földből, már várták a hekusok. Visszavitték a börtönbe ezt a jelenték-

telen kis embert, a szökés e művészét, egyikét a legnagyobbaknak, *és nem sokkal maradt Houdini mögött ebben a tekintetben sem. Az indíték? Minden emberi rendszer erejét, tökéletességét állandóan próbára kell tenni, állandóan le kell gyűrni, a szabadság, az élet kockáztatásával is.* No, most itt van neki az életfogytiglan. Azt mondják, megvan neki a Világirodalom Klasszikusai sorozat, s hogy Sheen püspökkel levelez . . .

Kedves Dr. Schrodinger! „Mi az élet?" *című művében Ön azt írja, hogy a természetben kizárólag az ember vonakodik fájdalmat okozni. Mivel a pusztítás az a legfőbb módszer, amely révén a fejlődés új típusokat hoz létre, az a körülmény, hogy az ember csak viszolyogva okoz fájdalmat, talán azt a szándékát fejezi ki, hogy akadályozza a természeti törvény érvényesülését. A kereszténység és rokon vallása, néhány kurta ezredév, rettenetes kudarcokkal tarkítva . . .* Megjött a vonat. Már majdnem becsukódott az ajtó, amikor Herzog végre nekibuzdult, és valahogyan befurakodott a kocsiba. Megragadta az egyik lecsüngő szíjat. Száguldott a vasút. A Times Square megállónál kiürült, majd újra megtelt a kocsi, de Herzog állva maradt. Ha leül az ember, akkor sokkal nehezebb felkászálódni, meg utat vágni a leszállásnál. No, akkor hát hol is tartottunk? *Ami az energiaveszteséggel kapcsolatos megjegyzéseit illeti . . . Mármint hogy a szervezet hogyan tartja fenn önmagát a halállal vívott küzdelemben – vagy, hogy az Ön szavait használjam – a termodinamikai egyensúllyal szemben . . . A test: az anyag igen kevéssé stabil szövedéke, az a veszély fenyeget tehát, hogy elhagy bennünket. De azért: igazi, valódi. A Test! Nem mi! S nem is én! Ez a szövedék, ez az organizmus igazi, egészen addig, ameddig megvan benne az erő, hogy megtartsa a formáját, és el-*

vonja a környezetéből azt, amire szüksége van: vagyis a test negatív áramlatú energiafelhasználást von magához, más dolgok részeit, melyeket felhasznál, és egyszerűbb formában adja vissza a világnak a maradékot. Trágya formájában. Nitrogéntartalmú selejt formájában. Ammónia formájában. Tehát: egyrészt húzódozik attól, hogy fájdalmat okozzon, másrészt viszont szüksége van arra, hogy felfalja a környezete egy darabját... Az eredmény: az embernek az a fonák magatartása, hogy egyidejűleg elfogadja és tagadja a Rosszat. Az emberi élet elválaszthatatlan tartozéka az embertelen élet. Vagyis: mindent birtokolni kell, mindent fel kell halmozni, össze kell gyűjteni, roppant találékonyan, rettentő mohón. Harapni, lenyelni. S ugyanakkor szánni, sajnálni azt, ami élelemül szolgál, amit megeszünk. Jóérzésűnek lenni, s ugyanakkor brutálisan viselkedni. Az a gondolat is felmerült (s ugyan miért ne merült volna fel?!), hogy a fájdalom-okozástól való húzódozás voltaképpen az érzékiség egyik szélsőséges, egyik leggyönyörtelibb formája, s hogy az ember a fájdalom kéjét az erkölcsi pátosz hozzáadásával növeli. Kettős játékot űzve. De azért vannak erkölcsi realitások is – nyugtatta meg Herzog az egész világot, miközben a lecsüngő szíjat szorongatta a száguldó földalattiban –, *ez éppoly bizonyos, mint a molekuláris és az atomrealitások létezése. De manapság nyíltan kell beszélnünk a legrosszabb eshetőségekről is. Nincs más választásunk...*

No, itt az ő megállója. Kiszállt, felrohant a lépcsőn. Mögötte fülsértően kerepeltek a forgóajtók rúdja és rácsai. Herzog elsietett a pénzváltó bódé mellett – az erős tea színére emlékeztető fényben ült a bódéban a tisztviselő –, aztán még két lépcsősort rohant fölfelé. Közvetlenül a kijárat előtt megállt, hogy kifújja magát. Fö-

lötte pompázott az üvegtető, fémvázasan, szürkén, meg a Broadway, amely fülledten – szinte trópusi módon – kéklett az alkonyatban. Odalent, a nyolcvanas utcák tájékán a Hudson higanysűrűségű szalagja fénylett. New Jersey rádiótornyainak tetején szív alakú kis piros fények villogtak. A járdaszigetek padjain öreg emberek üldögéltek: arcukon, homlokukon az aggkori bomlás félreismerhetetlen jelei; dagadt lábúak voltak a nők, homályos tekintetűek a férfiak, csupa beesett szájú, fonnyadt orrú ember. Ludeyville-ben ilyenkor este felé összevissza röpdöstek a denevérek, New Yorkban pedig a papírdarabkák, amelyek viszont denevérekre emlékeztették Herzogot. Egy elszabadult léggömb fekete spermaként veszett bele a nyugati városrész narancssszínű porába. Herzog átment az úttesten; kerülőt tett, hogy ne kelljen belélegeznie a grill-csirke és a virsli páráját, szagát. A széles járdán hullámzott a tömeg. Moses figyelmét rendkívüli módon lekötötte ennek a városrésznek a közönsége: mintha a színház nyomta volna rá a bélyegét az emberekre. Herzog nézte a szereplőket: a női ruhába öltözött s igen eredeti módon kifestett buzikat, a parókás nőket, a meleg-tyúkokat, akik sokszor oly férfias külleműek voltak, hogy meg kellett várni, amíg elhaladtak előtte, és csak hátulról lehetett megállapítani, hogy valóban a női nemhez tartoznak-e. Nézte a sokféle hajfestéket. Majdnem minden egyes arc, amit látott, mintha valami mélyenjáró kommentárt vagy a sors valamiféle egyéni értelmezését tartalmazta volna – a szemekben megannyi metafizikai megállapítás rejlett. És jámbor öreg nénikék is csetlettek-botlottak ebben a tömegben – az ősi kötelesség útját járták: kóser húst vásároltak háztartásuk számára.

Herzog az ilyen kiruccanások alkalmával már több

ízben észrevette George Hoberlyt, amint figyelmesen nézte őt valamelyik kapualjból. Ramona exbarátja magas, sovány férfi volt, fiatalabb Herzognál. Kifogástalanul szabott, szuper-elegáns, a Madison Avenue-n és a legjobb egyetemeken szokásos öltöny; vékony, szomorú arcán napszemüveg. Ramona azt mondotta, hogy semmit sem érez Hoberly iránt, csak szánalmat. (A *semmit* erősen hangsúlyozta.) Valószínűleg Hoberly két öngyilkossági kísérlete győzte meg végleg Ramonát, hogy mennyire nem érdekli *őt* ez az ember. Moses megtanulta Madeleine-tól, hogy amikor egy nőnek elege van egy férfiból, akkor egészen és végképpen elege van belőle. Ma este azonban eszébe ötlött, hogy mivel Ramonát érdekelte a férfidivat, és gyakran próbálta irányítani az ő, Moses, ízlését is, ez a Hoberly talán éppen azt a holmit viseli, amelyet Ramona választott ki a számára. S most már hiába esedezik meghallgatásért, az elmúlt boldogság, az elmúlt szerelem kellékeiben. Akár az idomított egér a frusztráció kísérletekben. Most már az is untatja Ramonát, ha éjjel fölcsengeti a rendőrség, hogy menjen gyorsan Bellevue-be, öngyilkos lett miatta valaki, virrasszon hát mellette. Iszonyúan fölmentek az árak az érzés- és érzelem-piacon – a megrázkódtatás, a botrány árai az átlagember számára immár elérhetetlenek. Nem elég már holmi kis gázt beszívni, vagy ereket fölvágni. Revolver? Nulla! Szexuális orgiák? Ugyan kérem! Kicsapongások? Micsoda muzeális szó! Még a prelibidinális időkből való. Nincs messze az idő – Herzog most hirtelen publicistának képzelte magát –, amikor nem holmi vagyoni cenzus, szavazási adó, vagy írás-olvasás vizsga biztosítja az embernek a választójogot, hanem kizárólag az, hogy bizonyítható módon kétségbeesett. Elveszett, hányódó embernek kell lenni. Ami azelőtt bűn volt, most az egészség

jele. Minden, minden változik. Minden olyan sebet, amelyet valaha úgy tűrt az ember, mintha kutya baja lenne, mostanában nyilvánosan meg kell gyónni. Nem rossz téma: az önuralom története a kálvinista társadalmakban. Amikor mindenkinek úgy kellett viselkednie, mint a kiválasztottak egyikének (mert félt a szörnyű kárhozattól). Egyszer meg kell szűnnie minden ilyen történelmi terrornak, a szellem mindennemű agóniájának. Herzog szinte kívánta, hogy láthassa Hoberlyt, hogy még egy pillantást vethessen arra az arcra, melyet annyira megviselt a szenvedés, az álmatlanság, a gyógyszer- és italkábulatban töltött számos éjszaka, az imádság – kívánta, hogy láthassa Hoberly napszemüvegét, s majdnem karimátlan kalapját. Ó, a viszonzatlan szerelem. Amit manapság hisztériás függőség-érzetnek neveznek. Ramona olykor mély részvéttel beszélt Hoberlyről. Elmondta, hogy néha sírt, amikor megkapta a férfi egy-egy levelét vagy ajándékát. Hoberly pedig egyre csak küldte neki a táskákat, a parfümöket – s a hosszú naplókivonatokat. Egy ízben még egy nagyobb pénzösszeget is küldött neki volt szerelmese. Ezt a pénzt Ramona odaadta Tamara néninek. Az öreg hölgy pedig takarékkönyvet nyitott – Hoberly nevére. Legalább kamatozzék kicsit az a pénz. Hoberly szerette az öreg hölgyet. Herzog egyébként szintén.

Moses becsöngetett a kapun. A villamos csengő berregő hangjára nyomban kinyílt a ház bejárata. Ramona ilyenekben is tapintatos volt, figyelmes. Szerelmese érkezésének nem volt szabad sablonba fulladnia. Leért a lift, kiszálltak belőle az emberek. Egy alacsony homlokú pasas (fél szemét behunyva szívta átkozottul erős szivarját); egy nő két mexikói pinccsel (a nő piros körömlakkjának színárnyalata igazodott a kutyák nyakörvének színéhez).

Meglehet, hogy az utca szállongó porán-páráján és két üvegajtón át vetélytársa, Hoberly figyelte a történéseket. Moses felment a liften. A tizenötödik emeleti ajtót Ramona félig kinyitotta, de a zárólánc azért a helyén volt. Nem akarta, hogy meglepetés érje, s esetleg a *másik* férfi lépjen be az ajtón. Amikor Ramona meglátta Mosest, kiakasztotta a láncot, megragadta a férfi kezét, s maga mellé vonta őt. Aztán odakínálta neki az arcát, amelyet Herzog teltnek és forrónak érzett. Megcsapta a nő parfümjének illata. Ramona fehér szaténblúzt viselt, a sálszerű szabás jól érvényesítette a kebel domborulatát. Arca piros volt; a rúzs adta többletre nem is volt szüksége.

– Nagyon örülök, hogy látom, Ramona, nagyon örülök – ölelte át Herzog az asszonyt, s rádöbbent önnön mohóságára, arra, hogy mennyire vágyódik a nő érintésére. Megcsókolta.

– Úgy, szóval örül, hogy lát?

– De mennyire! De mennyire!

Ramona mosolygott. Becsukta az ajtót, s a helyére illesztette a láncot. Kézen fogta Herzogot, átvezette a csupasz padlójú hallon, katonásan csattogott a női cipő sarka, s ez úgy hatott a férfira, mint valami izgatószer.

– No, most nézzük meg Mosest teljes pompájában – szólt Ramona.

Megálltak a díszes, aranyozott tükör előtt.

– Nagyszerű ez a szalmakalap! És micsoda zakó! Joseph csíkos kreációja.

– Tetszik?

– De még mennyire! Gyönyörű zakó. Olyan benne, mint valami hindu. A maga sötét arcbőre . . .

– Beléphetek tehát a Bhave-mozgalomba.

– Az melyik?

– Az, amelyik fel akarja osztani a nagybirtokot a szegények kozott. Úgyhogy odaadom nekik Ludeyville-t.

– Legyen szíves kikérni a tanácsomat, mielőtt újabb ajándékozási programba kezd. Igyunk valamit? Talán szeretné magát rendbe hozni egy kicsit, amíg én elkészítem az italt.

– Nem, nem. Mielőtt eljöttem hazulról, megborotválkoztam.

– Nagyon kimelegedett. Mintha futott volna. És kormos is az arca.

Valaminek nekitámaszkodhatott a földalattin. Vagy talán a máglyából szállt rá a korom, mikor a bontásnál bámészkodott.

– Tényleg, igaza van.

– Hozok magának egy törülközőt, kedves – mondotta Ramona.

A fürdőszobában Herzog hátratolta a nyakkendőjét, hogy ne lógjon bele a mosdótálba. Fényűzően berendezett kis helyiség volt a fürdőszoba, indirekt világítással. (Kegyes tehát az ilyen megviselt archoz.) Csillogott-villogott a hosszú vízcsap, ömlött belőle a vízsugár. Moses megszagolta a szappant. *Muguet.* Gyöngyvirág. Körme érzékenyen reagált a hideg vízre. Eszébe jutott a körömmosás ősi zsidó szertartása. És ez a szó a Haggadából: *„Rachac!"* „Mosakodjál meg." Akkor is kötelező volt a mosdás, amikor az ember temetőből jött. (Beth Olam – a Sokaság Lakóhelye.) De ugyan miért kell most temetőre, temetésre gondolni? Hacsak valami gondolattársítás... az a régi vicc, amikor a Shakespeare-színész elmegy a bordélyházba; leveszi az alsónadrágját, mire a kurva füttyent egyet. Erre a színész:

– Hölgyem, temetni jöttünk Caesart, nem dicsérni.

Hogy megragadnak az ember fejében ezek az iskolás viccek!

Arcát a csaphoz tette, kitátotta a száját, s hagyta, hogy csukott szemét csapdossa a vízsugár. Lihegett a gyönyörűségtől. Szivárványszínekben csillogó nagy, fényes korongok úszkáltak a szemhéja alatt. Spinozának fogalmazott levelet: *Ön szerint azok a gondolatok, amelyek nem okozatilag kapcsolódnak egymáshoz, fájdalmat okoznak. Tapasztalatom szerint ez megfelel a valóságnak. A véletlen gondolattársitás, ha közben az értelem passziv marad, a rabszolgaság egy formája. Helyesebben: ilyenkor a rabszolgaság bármilyen formája lehetséges. Talán érdekli Önt, ha elmondom: a huszadik században uralkodó vélemény szerint a véletlen gondolattársitás elárulja a lélek legmélyebb titkait is.* Herzog rádöbbent, hogy most már halottaknak írogat. Azért, hogy tájékoztassa a nagy filozófusok szellemárnyait a legújabb fejleményekről! De végre is miért ne írna halottaknak? Hiszen éppen olyan mértékben él az ő társaságukban, mint az élőkében – sőt, talán nagyobb mértékben. Mellesleg: az élőkhöz intézett levelei is egyre inkább csak a fejében születnek meg; és különben is: mi a halál a Tudattalan számára? Az álmok nem ismerik a halált! *Hiszem, hogy az ész segitségével folyamatosan, állandóan haladhat a világ a rendezetlenségtől az összhang felé, s hogy nem kell mindennap újra kezdeni a káosz leküzdéséért vivott harcot.* Mennyire kívánom ezt! Mennyire szeretném, ha így lenne! Mily nagyon imádkozott ezért Moses!

Ami a halottakhoz való viszonyát illeti, az bizony elég rossz volt. Voltaképpen azt a meggyőződést vallotta, hadd temessék el a halottak az ő halottaikat. És hogy az élet csak akkor élet, ha világosan megértjük, hogy a halál is hozzá tartozik. Kinyitotta a hatalmas

patikaszekrényt. Nagyvonalúan építkeztek abban a régi New Yorkban. Lenyűgözve tanulmányozta Ramona üvegcséit – a bőrhűsítőt, a hormon tartalmú hajvizet, az izzadság elleni, Bonnie Belle nevű szert. Aztán azt a karmazsinpiros orvosságot: gyomorbántalmak ellen napi két alkalommal használandó. Beleszagolt: biztosan belladonna tartalmú – csillapítón hat a gyomorra, s tágítja a pupillákat. Nadragulyából készül. Volt ott valami pirula is, menstruációs görcsök ellen. Pedig azt gondolta, hogy Ramonánál enyhe lefolyású az ilyesmi. Madeleine olyankor bezzeg üvöltött. El kellett vinnie őt taxin a St. Vincent klinikára, ahol Demarol-injekciót követelt a nő. Ezek a csipesszerű micsodák – vizsgálta tovább a patikaszekrény tartalmát Herzog – bizonyára szempilla-bodorítók. Akár a csigához való evőeszközök a francia vendéglőkben. Közelebbről megnézte a mosdókesztyűt. Ez különösen könyök és a sarok lemosására való: eltünteti az egyenetlenségeket, a dudorokat. Lábával megnyomta a vécé pedálját: halkan, de nagy erővel zubogott a víz. A szegények vécéje bezzeg mindig zajos. Egy kis brillantint kent a hajára. Az inge persze kicsit izzadt, de hát Ramona kettőjük helyett is elég parfümöt használ. Egyébként? Hm, ha az ember jól meggondolja, az összbenyomás nem is rossz. A szépséget előbb-utóbb persze utoléri a nemezis. A tér-idő kontinuum megköveteli a maga adóját, apránként elemészti az embert, aztán ismét csak a nagy űr jön, a semmi. De még az is jobb, mint egy javíthatatlan karakter unalmas kínlódása, ugyanazoknak a trükköknek, ugyanazoknak a balfogásoknak az ismétlődése. Bár ... a szerencsétlenség és a gyötrelem pillanatai olykor örökkévalónak látszanak; ha tehát az ember meg tudná menteni e pillanatok örökkévalóságát, és más tartalommal tudná meg-

tölteni ezeket a pillanatokat, forradalmat tudna produkálni. Ezt még alaposan át kell gondolni!

Herzog jó erősen beletörölte a kezét a törülközőbe – amolyan borbély módra –, azután leszárította a homlokán, közvetlenül a haja tövénél kiütköző izzadságcseppeket. No, most, gondolta, megmérem magam. Előbb igénybe vette a vécét – ez is valamelyes súlyveszteség! –, aztán anélkül, hogy lehajolt volna, lehúzta a cipőjét, majd öreges sóhajtás kíséretében, fölállt a mérlegre. Lábujjainál a mutató elsuhant a 170 fontot jelző vonás mellett. Szóval több, mint 85 kiló. Visszahízza azt, amit Európában fogyott. Lábát beleerőszakolta a cipőbe, aztán jó erősen rálépett; majd visszament Ramona nappalijába – illetve nappali- és hálószobájába. Az asszony két pohár Camparival várta. Keserédes íze volt az italnak és kicsit gázszaga, a gázvezeték közelségétől. De mindenki ezt itta, így hát Herzog is. Ramona a frizsiderben hűtötte az üvegeket.

– *Salud!* – szólt az asszony.

– *Zdrucs!* – mondotta Herzog.

– A nyakkendője a hátán lóg lefelé!

– Tényleg? – Herzog megigazította a nyakkendőt. – Szórakozott vagyok. Egyszer, a mosdóból kijövet, a zakóm begyömöszöltem a nadrágomba, s úgy mentem be a tanterembe, előadni.

Ramonát, úgy látszik, meglepte, hogy Herzog elmond magáról ilyesmit:

– És nem volt borzasztó? – kérdezte.

– Hát nem volt valami kellemes, az biztos. De a diákok számára inkább amolyan szabadító érzés lehetett. Lám, a tanár is csak közönséges halandó. S a megaláztatás nem járt a tanár úr megsemmisülésével. És ez a tapasztalat talán többet ért, mint maga az egész előadás.

Az egyik ifjú hölgy meg is mondta nekem később: „Olyan nagyon-nagyon emberi volt, tanár úr! Mindannyian oly felszabadultnak éreztük magunkat."

– Különös, hogy milyen kimerítően válaszol maga minden kérdésre. Fura ember maga. – Lefegyverző szeretettel mondotta ezt Ramona. Rámosolygott Herzogra azzal a sok szép, nagy fogával, meg a fekete festék árnyalta gyengéd barna szemével. – S ami még ennél is mulattatóbb – folytatta –, maga mindenáron olyan színben akar feltűnni, mint aki érdes lelkű vagy hányaveti; mint a chicagói aszfalt gyermeke.

– De miért mulattató ez?

– Mert csak színészkedés az egész. Póz. Maga ezzel csak felvág. Ez nem a maga igazi egyénisége. – Újratöltötte Herzog poharát, aztán fölállt:

– Kimegyek a konyhába, meg kell néznem a rizst. Fölteszek egy lemezt. Egyiptomi zene, az majd felvidítja.

Lakkbőr öv díszelgett Ramona derekán. A gramofon fölé hajolt.

– Mindenesetre remek illata van az ételnek – jegyezte meg Herzog.

Mohammad al Bakkar és zenekara dobbal és tamburával indított, aztán jött a többi ütőhangszer, és felbőgtek a fúvósok is. S egy vékony torokhang rákezdte: „Mi Port Said . . ."

A magára maradt Herzog nézegette a könyveket, a színházi műsorokat, a folyóiratokat, a képeket. Ramona fátyolszövet-keretes fényképe hétéves korában készült: plüssdíványra támaszkodott az okos tekintetű gyermek, ujjait a halántékához szorította. Herzog emlékezett erre a pózra: egy emberöltővel ezelőtt ez volt a divat. Kis Einsteinek voltak akkor a srácok. Fene okosak. Kifúrt

fülcimpák, medaillon, huncutka, meg az a koraérett, kislányos érzékiség. Emlékezett erre Herzog nagyon jól.

Megszólalt Tamara néni faliórája. Herzog bement a néni szobájába, hogy megnézze az óra régimódi porcelán lapját. A lapon látható hosszú, aranyozott vonalak a macska bajuszának szálaira hasonlítottak. Herzog hallgatta az óraütés fürge, derűs muzsikáját. A lap alatt ott volt a kulcs. Csak rendszeres életmódot folytató, évek óta egy helyben lakó valaki lehetett az ilyen falióra tulajdonosa. Ha az ember kitekintett ennek a velencei jeleneteket ábrázoló képekkel, meg ostoba, de barátságos kis holland porcelán nippekkel díszített, jellegzetesen európai nappalinak a rolettája alól, pillantása az Empire State Buildingre, a Hudson folyóra, a zöldes-ezüstben csillogó estére, az esti fénybe öltöző New Yorkra esett. Herzog egy ideig nézte a panorámát, aztán elgondolkozva eresztette le ismét a rolettát. Csak egy szavába kerül, és övé ez a... ez a menedék. De hát miért nem mondja ki azt a szót? Mert ami ma menedék, az holnap esetleg már börtön. Ramona szemében azonban persze nagyon egyszerű mindez. Az asszony kijelentette, hogy ő jobban tudja, mire van Herzognak szüksége, mint Herzog maga. Talán igaza is van. Ramona mindig tétovázás, kertelés nélkül és igen kifejező módon mondta meg a véleményét, s némely szónoklatából teljességgel hiányzott mindenfajta tartózkodás, viszont sok volt benne az operai elem. Igen: az opera, a harsonázás, az igehirdetés. Azt mondta Ramona, hogy ő igen mély és kiérlelt érzelmeket táplál Herzog iránt, s hogy nagyon-nagyon szeretne segíteni a férfin. Kijelentette, hogy Herzognak magának fogalma sincs, hogy milyen nagyszerű ember – bölcs, mély érzésű, szép (Herzog önkéntelenül is felszisszent erre a szóra), de ugyan-

akkor szomorú ember, képtelen megszerezni magának azt, amire vágyik; istenkereső lény, isteni kegyelem után sóvárog, de valahányszor a megváltás elérhető távolságba kerül, nem nyújtja ki érte a kezét, hanem elmenekül előle. Ez az annyi, de annyi jó tulajdonsággal rendelkező Herzog – tudj' isten, mi okból – sokáig megtűrt az ágyában egy frigid, félművelt, elférfiatlanító nőstényt, odaadta neki a maga tisztességes nevét, és az emberi nem egyik folytatójává tette őt; Madeleine-tól pedig megvetést és kegyetlenséget kapott cserébe, mintegy büntetésként, amiért ennyire lealacsonyította magát, amiért ennyire lealjasodott, amiért belelovalta magát ebbe a szerelembe, s ezzel eladta önnön lelke üdvösségét. Mit kell ebben a helyzetben tennie? – folytatta Ramona, ugyanabban az operai stílusban, s egyáltalán nem zavarta őt, hogy folyékonyan, megállás nélkül szónokol, s Herzog bizony elcsodálkozik ezen. Meg kell fizetnie a tartozását az élettől kapott nagy adományokért, az intelligenciájáért, a kedvességéért, a műveltségéért, fel kell szabadulnia, hogy megtalálja az élet értelmét, de nem a züllésben, hisz' ott úgysem találhatja meg, hanem abban, hogy büszkén, öntudatosan folytatja tudományos kutatásait. Ő, Ramona, pedig gazdagítani akarja Herzog életét, és meg akarja neki adni azt, amit Moses eddig rossz helyen keresett. Ezt a szerelem művészete révén tudja megcselekedni, ami a lélek egyik legmagasztosabb vívmánya. Gazdagításon Ramona a szerelem adományát értette. Herzognak azt kell megtanulnia tőle, Ramonától – amíg még van rá idő, amíg férfiassága teljes, és erői lényegében sértetlenek –, hogy hogyan kell a lelket, a szellemet a test révén felfrissíteni, megújítani (mert a test: a lelket tartalmazó értékes edény). Ramona – az Isten áldja meg érte! – éppoly virágos stílusú prédiká-

ciót tartott, mint amilyen virágzó nő. Milyen édes szavú szónok! De hol is tartottunk? Ja, igen. Herzog folytassa a maga tudományos kutatásait, az élet értelmét megtalálandó. Hogy ő, Herzog fejtse meg az élet értelmét! Markába nevetett, majd eltakarta az arcát.

Aztán – kissé kijózanodva – arra gondolt, hogy tulajdonképpen ő maga provokálja ezeket a szónoklatokat, a viselkedésével. Különben miért kiáltott volna fel az a kedves kis Sono, hogy: „O mon philosophe – mon professeur d'amour!"? Nyilván azért, mert Herzog úgy viselkedett, mint valami filozófus, mint az olyan ember, akit csak nagyon fennkölt dolgok érdekelnek – az alkotó Ész, meg az, hogy hogyan kell a rosszat jóval viszonozni, meg a régi könyvek bölcsességei. Mert szenvedélyesen érdekelte a gondolat, a hit. (Ami nélkül az emberi élet viszont semmi egyéb, mint puszta nyersanyaga a technikai fejlődésnek, a divatnak, a kereskedelemnek, az iparnak, a politikának, a pénzügyeknek, a kísérletezésnek, az automatizálásnak és így tovább. S leltára a katasztrófáknak, amelyeket minél előbb zár le a halál, annál jobb.) Igen, gondolta magában Moses, olyan vagyok, mint Sono „philosophe"-ja, úgy is viselkedem.

Hanem végre is: miért van ő most itt? Azért, mert Ramona komolyan veszi őt. Ramona azt hiszi, helyes irányba tudja terelni Herzog életét. S ha ezt meg tudja tenni, akkor – logikus – Herzognak el kell vennie őt feleségül. Vagy – ramonai szóhasználattal – össze kellene kapcsolnia vele az életét. S ez a kapocs valóban egyesítené őket s mindenüket. Asztalt, ágyat, szobát, pénzügyeket, mosást és autót, kultúrát és nemi életet. A boldogság csak akkor nem képtelen, sőt ártalmas idea, ha mindenre kiterjed. De az ő kivételesen szerencsés esetükben, (mert hát mindkettőjüket a lehető leg-

súlyosabban verte a sors, és csak csodával határos módon kerültek ki a csávából, meg azért, mert nagyon erősen – teljességgel vallásos módon – működött bennük az életösztön és a szépség utáni vágy –, Ramona kijelentette, hogy a maga életéről csakis a bűnbánat és boldogító hit terminológiájával lehet beszélni), szóval az ő esetükben igenis lehetséges az átfogó, mindenre kiterjedő boldogság. És ebben az esetben a boldogság: kötelességük. Gyávaság lenne nem felelni a boldogság ellen felhozott vádakra (hogy ti. szörnyűségesen önző önbecsapás, képtelenség stb.); kapituláció lenne ez a morbiditás előtt, a halál-ösztön előtt. Itt van Herzog, tudja jól, mi az: feltámadni haló poraiból. És Ramona is ismeri a halál, a megsemmisülés keserűségét. Igen, ő is ismeri. De ővele, Herzoggal Ramona igazi húsvétot ünnepel. Tudja tehát, mi a Feltámadás. Herzog esetleg felhúzhatja azt az öntudatos orrát, amikor valaki érzéki gyönyörről beszél neki, de amikor ketten vannak Ramonával, ruhátlanu[1], nagyon is jól tudja, hogy mi az. Semmiféle szublimáció nem tudja pótolni ezt a tudást, ezt az ismeretet, ezt a megtapasztalt erotikus boldogságot.

Amikor Ramona ilyesmikről beszélt, Moses komoly arccal, fejét lehajtva hallgatta. A fejtegetések egy része esti tagozaton gyakorta hallható szöveg, vagy népszerűsítő füzetek tartalmát felhígító csevegés volt, más része közönséges házassági propaganda, de ha az ember ezeket elkönyvelte a „tartozik" oldalra, még mindig maradt elég, ami igaz, ami őszinte volt Ramona szavaiban. Herzog megértette és becsülte Ramonát. Mert az asszony szíve mélyén őszinteség lakozott.

Amikor Herzog dionüszoszi megújulásról gúnyolódott, önmagát gúnyolta. Herzog, az erotikus reneszánsz-fejedelem, a *macho* hacukákban! Hát a gyerekek? Ők vajon

mit szólnának egy új mostohaanyához? S vajon Ramona elvinné-e Junie-t Mikulás-nézőbe?

– Szóval maga itt rejtőzködik! – tört rá Ramona. – De jól esne Tamara néninek, ha látná, hogy maga mennyire érdeklődik az ő kis cári múzeuma iránt!

– Ezek a régi enteriőrök!

– Hát nem megható?

– Magát aztán jól megetették mindenféle smachtfecnivel! – jegyezte meg Herzog.

– Nagyon szereti magát az öreg hölgy.

– Én is kedvelem őt.

– Azt mondja, hogy maga napsugarat hoz a lakásba.

– Mármint hogy *én* napsugarat... – mosolyodott el Herzog.

– Mi van ezen nevetnivaló? Magának gyengéd, bizalomgerjesztő arca van, Moses. De maga nem szeret ilyesmit hallani. Vajon miért nem?

– Valahányszor idejövök, kilakoltatom az öreg hölgyet.

– Nem szabad így felfognia a dolgot, Moses. Tamara néni imádja ezeket a kiruccanásokat. Felteszi a kalapját, kicsípi magát. Nagy élmény a számára, ha kimehet a pályaudvarra. Különben is... – Itt megváltozott Ramona szavainak tónusa: – Nem árt, ha egy kicsit távol van George Hoberlytől. Mostanában sokat töri a fejét Hoberlyn.

Ramona egy pillanatra levertnek látszott.

– Sajnálom – szólt Herzog – Így elromlott hát a helyzet?

– Szegény Hoberly... Úgy sajnálom őt! De jöjjön, Moses, kész a vacsora, s szeretném, ha felnyitná a borosüveget.

Az ebédlőben odaadta Mosesnek az üveget – jól hűtött Pouilly Fuissé! – meg a francia dugóhúzót. Herzog szakavatott kézzel, céltudatosan látott neki a műveletnek. Nyaka belevörösödött az erőfeszítésbe; végül kihúzta a dugót. Ramona közben meggyújtotta a gyertyákat. Az asztalt hosszú tálba helyezett karószerű kardvirágok díszítették. Az ablakpárkányon mocorogtak, zajongtak a galambok; röpdöstek egy kicsit, aztán ismét aludni tértek.

– Hadd adjak magának ebből a rizsből – szólt Ramona.

Elvette Moses tányérját. Kiváló minőségű csontszínű porcelán, kobalt karimával (a tizenötödik század óta a luxus a társadalom minden rétegében hódít, amint azt a többi között a híres Sombart is megállapította). Herzog azonban most éhes volt, s a vacsora kitűnő. (A mértékletesség várhat holnapig.) Különös, vegyes eredetű könnyek gyűltek Moses szemébe, amikor megkóstolta a tengeri rák remoulade-ot.

– De remek, istenem, de nagyszerű! – kiáltott fel.

– Maga egész nap nem evett egy falatot sem? – kérdezte Ramona.

– Hát ilyen fogásokban elég régen volt részem. Csak sonka, meg dinnye . . . Ez itt micsoda? Vízitorma-saláta! Úristen!

Ramonának jólesett a dolog.

– Egyék csak! – mondotta.

A tengeri rák és a saláta után sajt és piskóta következett, aztán rumos fagylalt, georgiai szilva és korai szőlő. Majd pedig likőr és fekete. Közben a szomszéd szobában Mohammad al Bakkar szünet nélkül gajdolta a maga nyekergő, nazális, behízelgő dalait, egymáshoz

dörzsölt drót-ruhafogasok, dobok, tamburák, mandolinok, dudák kísérete mellett.

– Mit csinált, amióta nem láttam? – kérdezte Ramona.

– Én? Ó, mindenfélét ...

– Hová utazott azon a vonaton? Előlem szökött?

– Nem, nem maga elől. De szökni talán valóban szöktem.

– Maga még mindig fél tőlem egy kicsit. Nem?

– Azt nem mondanám ... Csak még nagyon meg vagyok zavarodva. És igyekszem óvatos lenni.

– Maga hozzászokott a bonyolult nőkhöz. A küzdelemhez. Talán szereti is, ha rosszak magához a nők.

– Minden kincset sárkányok őriznek. Ez bizonyítja a kincs értékét ... Nem haragszik, ha kigombolom az inggalléromat? Mintha az ütőeremet nyomná itt ...

– De nyomban vissza is jött az útjáról. Lehet, hogy miattam?

Nagy volt a kísértés, hogy hazudjon és rávágja: „Igen, Ramona, maga miatt." A betű szerinti, szigorú igazmondás nagyon is köznapi játék, olykor pedig kifejezetten kellemetlen, neurotikus betegség. Ramonával szemben Moses valami nagy-nagy részvétet érzett – íme, ez a harmincas éveit taposó, sikeres üzletasszony, aki független életet él, de azért ilyen nagyszerű vacsorával fogadja férfi barátait. De hát különben hogyan is kormányozhatná révbe a szívét egy asszony? A felszabadult gondolkodású New Yorkban cifra álruhában ütközik meg egy férfi és egy nő, mint holmi ellenséges törzsekből származó vademberek. A férfi hitegetni szeretné a nőt, aztán szabadulni tőle; a nő stratégiája viszont: lefegyverezni a férfit és magához láncolni. S ebben az esetben Ramonáról van szó, aki tud magára vigyázni! De kép-

zeljünk el valami ifjú leányzót, aki az égnek emeli álarc-keretezte szemét, s ekként imádkozik: „Ó, Istenem, ne engedd, hogy valami gonosz ember férkőzzék a domborulataim közvetlen közelébe."

Herzog mellesleg ráeszmélt: nem éppen dicséretes dolog, hogy ilyen gondolatokat forgat a fejében, miközben Ramona tengeri rákját eszi, az ő borát issza, és az ő nappalijában üldögél, Mohammad al Bakkar és Port Said-i szakembereinek buján nyafogó muzsikáját hallgatva. *És mondja csak, Hilton Eminenciás Uram, mi voltaképpen az a papi nőtlenség? Higgye el, sokkal keményebb megpróbáltatás csatangolni a világban, és nőkhöz eljárogatni, s megtapasztalni, mivé lett az érzékiség ebben a mai korban. Mily kevés köze van az élethez némely ősi eszmének!* . . .

De egyvalami legalább világossá vált Herzog elméjében: a beteljesedés keresése a személyek közötti viszonylatban – női foglalkozás. És az a férfi, aki nőről nőre száll, jóllehet szívében sóvárgó idealizmus honol, meg a tiszta szerelem utáni vágy – ez a férfi átlépett a nők országába. Napóleon bukása után a becsvágyó fiatal férfiak a budoárokra fordították a bennük feszülő energiát. S ott a nők az urak, ők veszik át a marsallbotot. Mint ahogy átvette Madeleine, s könnyedén átvehette volna Wanda is. Hát Ramona? Szóval Herzog, aki valaha ostoba kis fiatalember volt, most pedig lassanként vén szamár lesz, ez a Herzog tehát, azzal, hogy elfogadta a *magánéletnek* azt a sémáját, melyet a hatalmon levők oly igen nagyon helyeselnek, valamiféle nők-ágyasává lett. Sono ezt a maga keleti szokásaival nagyon is jól megértette vele. Herzog még tréfálkozott is erről: próbálta megmagyarázni, mennyire hívságosaknak találja a tulajdon látogatásait: *„Je bêche, je sème, mais je ne*

récolte point."[24] Csak tréfált – nem, ő igazán nem ágyas, hanem nagyon is nehéz ember, rendkívül agresszív férfiú. Sono igyekezett tanítgatni őt, hogy hogyan is kell bánnia a férfinak a nővel. A páva büszkesége, a kecske bujasága, az oroszlán haragja – mind Isten dicsőségét és bölcsességét hirdeti.

– Akárhová is ment azzal a bőrönddel – mondotta Ramona –, visszahozta magát az alapjában egészséges ösztöne. Mert az ösztöne okosabb, mint maga.

– Lehet... Sok minden változik bennem mostanában.

– Hál' istennek, még nem játszotta el vele született jogait!

– Eddig nem voltam igazán független ember. Úgy érzem, másokért dolgoztam, egy egész sereg hölgyért...

– Ha úrrá tudna lenni azon a zsidó puritanizmusán!...

– ...Közben pedig a szökött rabszolga lelkisége fejlődött ki bennem.

– A saját hibájából! Maga mindig uralkodni vágyó nőt keresett. Mondja, hát hiába magyarázom, hogy bennem tökéletesen más típusra lelt?!

– Tudom, hogy magában egész más típusú nőre találtam. Nagyon nagy véleménnyel vagyok magáról, Ramona.

– Nem vagyok biztos benne. Azt hiszem, nem ért maga semmit az egészből. – Némi sértődöttség csendült most ki Ramona szavaiból: – Egy hónappal ezelőtt azt mondta, hogy én szexuális cirkuszt játszom. Mintha bizony valami akrobata volnék!

[24] Szántok, vetek, de semmit sem aratok.

– Ugyan, Ramona! Semmi jelentősége nem volt annak a megjegyzésnek.

– Dehogynem! Azt akarta mondani vele, hogy túl sok férfival volt dolgom.

– Túl sokkal? Dehogyis, Ramona! Nem így fogom én fel ezt a dolgot. De ha így is lenne: csak az önbecsülésemet növeli, hogy állom az összehasonlítást.

– Na, látja! Ez a gondolat, hogy „állja az összehasonlítást", elárulja magát! Felbosszant, amikor ilyeneket mond.

– Tudom. Maga engem piedesztálra emelt, s próbálta kihozni belőlem az orpheuszi vonást. De, az igazat megvallva, én mindig nagyon is átlagember próbáltam lenni. Elvégeztem a dolgomat, megtettem a kötelességemet, s elvártam, hogy ezért valami jót kapok cserébe. S mit kaptam? Nagyot a fejemre. Valaha azt hittem, hogy valami titkos megállapodást kötöttem az élettel, amelynek értelmében engem megkímél a legrosszabbtól. Tökéletesen burzsoá gondolat! Amúgy mellékesen pedig flörtöltem a transzcendentálissal.

– Pedig nem mindennapi dolog, hogy az ember olyan nőt vesz feleségül, mint Madeleine, és olyan barátja van, mint Valentine Gersbach.

Herzogban nőtt a felháborodás, de igyekezett erőt venni magán. Ramona most tapintatos: íme, lehetőséget ad, hogy ő, Moses kiöntse a szívét. Pedig nem azért jött ide. Különben is, ráunt már a saját rögeszméire. Mellesleg pedig Ramonának is megvan a maga baja. A költő azt mondja, hogy a felháborodás az öröm egy fajtája, de vajon igaza van? Van, amikor beszélni kell, de van, amikor hallgatni tanácsos. Az egyetlen igazán érdekes ebben az egészben az, hogy a sérülést, amelyet ő, Herzog elszenvedett, mennyire a testére szabták;

azért volt olyan mély a seb, mert mintha rendelésre készült volna, mérték után. Hát nem lenyűgöző, hogy némelykor a gyűlölet olyan személyes természetű, hogy szinte már szerelem? Amikor egymás után sóvárog a kés meg a seb... Sok függ persze a kiszemelt áldozat sebezhetőségétől. Némelyek felordítanak, némelyek csendben fogadják a döfést. Az emberiség lelkének történetét az utóbbiak tapasztalatai alapján lehetne megírni. Vajon mit érezhetett Herzog papa, amikor megtudta, hogy Voplonsky összejátszott az útonállókkal? Nem tudni, mert sose mondta meg.

Herzog töprengett, hogy vajon tud-e hallgatni minderről ma este. Azt remélte, sikerül. Csakhogy Ramona gyakran vette rá, hogy engedjen a kísértésnek, és mondjon el mindent. Nemcsak vacsorára invitálta, hanem arra is, hogy „énekeljen".

– Madeleine meg Gersbach: nem éppen hétköznapi kettős – folytatta az asszony.

– Persze, néha én is színpadi háromszögnek látom a hármasunkat, azaz őket meg engem – toldotta meg Herzog. – S én játszom a becsületes, egyszerű embert a darabban. Sokan azt mondják egyébként, hogy Gersbach utánoz engem, hogy utánozza a járásomat, a beszédmódomat. Második Herzog.

– Akárhogy is van, Gersbachnak sikerült meggyőzni Madeleine-t, hogy jobb, mint az eredeti – jegyezte meg Ramona. Lesütötte a szemét. Aztán kicsit megrebbent a szeme, s ismét megpihent a szemhéja alatt. Herzog a gyertya világánál jól látta, hogy nyugtalanság suhan át az asszony arcán. Lehet, hogy Ramona azt gondolja: tapintatlan volt a megjegyzése.

– Azt hiszem – mondotta Herzog –, hogy Madeleine nagyon-nagyon ambicionálta, hogy beleszeressen vala-

kibe. Ez a legbonyolultabb része ennek a rossz tréfának. Meg aztán figyelembe kell venni Madeleine stílusát. Meg a szokásait. Ami igaz, az igaz: gyönyörű nő az a szajha. És imádja, ha mindenki rá figyel. Ha bevonul valahová valamelyik prémszegélyes kosztümjében... mindenkit lenyűgöz a szép arcbőre, meg a kék szeme. S amikor kezdi bűvölni a hallgatóságot... van egy jellegzetes, vízszintes kézmozdulata, szinte kihívó; az orra pedig megrándul, mint valami kis kormánylapát, aztán az egyik szemöldök is belép a játékba, és lassan-lassan felemelkedik.

– A maga előadása szerint tehát imádni való a nő! – jegyezte meg Ramona.

– Tudja, mi elég magas szellemi szinten éltünk ott, vidéken. Kivéve Phoebét. Ő, csak úgy totyogott utánunk.

– Miféle asszony az a Phoebe?

– Szép vonásai vannak, de olyan szigorúan mered a világba, mint valami kórházi főnővér.

– Magát nem szerette?

– Tudja, a férje nyomorék. És ért hozzá az a férj, hogy érzelmi tőkét kovácsoljon ebből a körülményből, a könnyzacskókra apelláló rémtörténeteivel. Phoebe olcsón jutott ehhez a hibás gyári áruhoz. Mert ha jó, ha hibátlan, hát Phoebe sose kapja meg. Ezt tudta Gersbach, tudta Phoebe, tudtuk mi is. Mert a mi korunk az éleslátás kora. Művelt emberek ismerik a lélektan törvényeit. Jó, jó, Gersbach csak egy féllábú rádióbemondó, de legalább egészen az övé, Phoebéé volt. Aztán megérkeztünk mi ketten, Madeleine meg én, és Ludeyvilleben megkezdődött a nagy élet.

– Phoebét bizonyára zavarta, amikor látta, hogy Gersbach utánozza magát.

– Igen. És... úgy látszik, a saját fegyvereimmel győztek le, illetve csaptak be. Költői igazságszolgáltatás. Gersbach a jámbor filozófus pózát vette fel.

– S maga mikor kezdett észrevenni valamit?

– Amikor Mady egyszer-másszor nem jött haza Ludeyville-be. Hanem elbújt valahol Bostonban. Azt állította, feltétlenül szüksége van az egyedüllétre, mert sok mindent át kell gondolnia. Ilyenkor magával vitte a gyereket. Helyesebben a csecsemőt. És akkor én megkértem Valentine-t, hogy beszéljen a fejével.

– Ekkor kezdett előadásokat tartani magának Gersbach?

Herzog igyekezett mosolyba fojtani gyorsan feltörő haragját, mert most elevenére tapintottak, s még megeshet, hogy nem tud uralkodni magán.

– Nekem nemcsak Gersbach tartott előadást, hanem mindenki. Az emberek úgy ítélnek mások felett, hogy beszélnek, hogy prédikálnak. Megvannak nálam Madeleine Bostonból írt levelei. Meg Gersbach hozzám intézett levelei. Sok mindenféle dokumentumom van. Meg egy csomó olyan levél is van nálam, amelyet Madeleine írt az anyjának. Postán kaptam egyszer, csomagban.

– De hát mit mondhatott magának Madeleine?

– Egész jól ír az a nő. Körülbelül úgy, mint Lady Hester Stanhope. No, szóval: először is azt mondta, hogy túlságosan sok dologban hasonlítok az apjára. Hogy amikor együtt vagyunk egy szobában, hát mintha *én* szívnék be minden levegőt, úgyhogy ő, Madeleine légszomjban szenved. Azt mondta, basáskodó vagyok, infantilis, követelőző, gunyoros, pszichoszomatikus terrorista.

– Micsoda? Pszichoszomatikus?

– Igen. Azt állította Madeleine, hogy nekem csak

azért fáj a gyomrom, hogy uralkodni tudjak őrajta, s hogy a betegeskedésem révén akarok előnyökhöz jutni. Ezt különben nemcsak Madeleine mondta, hanem Valentine meg Phoebe is. Még egy nagy szövege volt Madeleine-nak: a házasság alapjairól. Hogy a házasság: gyengéd kapcsolat, amely az érzelmek túláradásának eredménye. Satöbbi. Sőt, arról is tartott előadást, hogy mi a nemi aktus végrehajtásának helyes módja.

– Hihetetlen!

– Úgy látszik, azt mondta el, amit Gersbachtól tanult e téren.

– Nem kell belemennie a részletekbe – tiltakozott Ramona. – Úgyis tudom, hogy Madeleine annyira gyötrelmessé tette mindezt a maga számára, amennyire csak tudta.

– Közben pedig elvárták tőlem, hogy megírjam azt a tanulmányomat, s a korszak Lovejoy-a legyen belőlem. Ez persze afféle tudós mókusok ostoba beszéde, Ramona, én nem így gondolkoztam erről, elhiheti. S minél tovább leckéztetett Madeleine meg Gersbach, annál erősebbé vált bennem a meggyőződés, hogy egyetlen követendő célom: a nyugodt, szabályos élet. Madeleine persze azt állította, hogy ez a törekvésem sem egyéb ármánykodásnál. Azzal vádolt engem, hogy csak megjátszom a szelíd embert, s hogy új taktikával próbálom őt kordában tartani.

– Furcsa! Szerinte vajon miben mesterkedett maga?

– Azt állította, én csak azért vettem őt feleségül, hogy ő „megváltson" engem, most viszont meg akarom ölni őt, mert ezt a célomat ő nem tudja megvalósítani. Azt is mondta, hogy szeret engem, de nem tud megfelelni az én követelményeimnek, mert én fantasztikus dolgokat kívánok tőle; ezért hát ismét elutazik Bos-

tonba, ott átgondolja az egészet, és majd kimódol valamit, hogy megmentse a házasságunkat.

– Aha.

– Körülbelül egy héttel később Gersbach állított be hozzám. Azt mondta, hogy Madeleine néhány holmijáért jött, mert Madeleine telefonált neki Bostonból, hogy szüksége van a ruháira, no meg pénzre. Gersbach meg én nagy sétát tettünk az erdőben. Kora ősz volt. Csupa napfény, meg por, meg olyan nagyszerű... melankólia. Ahol hepehupás volt a talaj, segítettem Gersbachnak. Tudja, azzal a műlábával úgy hajladozik járás közben...

– Igen, tudom. Mint valami gondolás. És mit mondott Gersbach?

– Azt mondta, nem tudja, hogy a francba tudja ő túlélni, hogy az a két ember, akit legjobban szeret ezen a világon, ilyen szörnyű válságba került. Meg is ismételte ezt: az a két ember, mondotta, aki többet jelent a számára, mint a felesége meg a gyereke. Azt mondta, hogy rettenetesen szenved, őrlődik. Hogy összeomlik a hite, a bizalma.

Ramona felnevetett, és Herzog vele kacagott.

– És aztán mi történt? – kérdezte Ramona.

– Aztán? – Herzog visszaemlékezett, mennyire megremegett Gersbach erőteljes, sötétpiros arca; eleinte brutálisnak látszott, afféle mészáros-arcnak, de azután megértette az ember, milyen mély és finom érzelmek hevítik azt a férfiút. – Aztán – folytatta Herzog – visszamentünk a házba, és Gersbach becsomagolta Madeleine dolgait. Azt is, amiért elsősorban jött: a pesszáriumát.

– Ezt nem mondja komolyan!!

– De bizony komolyan mondom.

– És maga, úgy látszik, ebbe belenyugszik...

– Csak abba nyugszom bele, hogy úgy látszik, a hü-

lyeségem mind nagyobb perverzitásokra ösztökélte őket.

– De hát maga nem kérdezte meg később Madeleinetől, hogy mit jelentsen ez?

– Dehogynem. Madeleine azt felelte: eljátszottam a jogomat, hogy választ kapjak a kérdésemre. És hozzátette, hogy a kérdés újabb bizonyítéka a kicsinyességemnek. Aztán megkérdeztem, hogy Valentine a szeretője lett-e?

– S erre mit felelt Madeleine? – csigázódott fel Ramona kíváncsisága.

– Azt, hogy úgy látszik, nem tudom felfogni, mit kaptam én, Herzog, Gersbachtól: micsoda szeretetet, micsoda mély érzéseket. Erre én azt mondtam: „De hát Gersbach az orvosszeres ládából rángigálta elő azt az izét." Mire Madeleine azt felelte: „Igen, igen, és amikor Bostonban vagyunk, June-nal együtt, Gersbach nálam száll meg, de olyan, mintha a fivérem volna; tudod, pótolja a testvért, aki mindig hiányzott nekem. Ez minden, vedd tudomásul." Látta rajtam, hogy nehezen fogadom el a magyarázatot, ezért hát hozzáfűzte: „Ugyan, Moses, ne légy már olyan ostoba. Hiszen tudod, milyen közönséges egy alak! Egyáltalában nem az én esetem. Egészen másfajta ez a mi bensőséges kapcsolatunk. Tudod, amikor abban a mi kis bostoni lakásunkban Gersbach kimegy a vécére, az egész helyiség megtelik a bűzével. Ismerem a szarának a szagát. Csak nem képzeled, hogy oda tudnám adni magam egy olyan férfinak, aki ilyen büdöset kakál!" Nos, ez volt Madeleine válasza.

– De hiszen ez iszonyú! Valóban ezt mondta? Micsoda különös egy asszony! Furcsa, nagyon furcsa teremtés.

– Mindez csak azt mutatja, Ramona, milyen keveset tudunk egymásról mi, emberek. Madeleine nemcsak egyszerűen feleség volt, hanem nevelő is, tanítómester. Móresre kellett tanítani azt a jó, derék, megbízható, optimista, józan, szorgalmas, tisztességesen, méltóságosan viselkedő, gyermekded gondolkodású Herzogot, aki azt hiszi, hogy az emberi élet éppen olyan tantárgy, mint a többi. Mert aki az emberi méltóságot, azt a régimódi egyéni méltóságot komolyan veszi, az előbb-utóbb megkapja a magáét. Lehet, hogy a méltóság francia importáru. Onnan hoztuk talán. Louis Quatorze. A színház. A parancsolás. A tekintély. A harag. A megbocsátás. *Majesté.* Aztán a plebejusok, a burzsoák ambicionálták az ilyesmit. Feltétlenül örökölni akarták. Most viszont már múzeumba való.

– De én úgy tudtam, hogy Madeleine mindig roppant méltóságosan viselkedett.

– Nem mindig. Gyakran a saját igényei ellen fordult. És ne felejtse el, Ramona, hogy Valentine is egyéniség. A modern, tudatos ember sokszor érez kényszert, hogy felrúgja a saját pózait! S hogy az ősemberi igazságra tanítson bennünket. Leköp mindenféle igényt vagy fikciót. Egy ilyen Gersbach-féle alak igen kedélyes tud lenni. Meg ártalmatlan is. Meg szadista. Olykor körültáncolja a szobát. Olykor csak az ösztönei vezérlik. Sokszor kegyetlen. Másszor nem győzi ölelgetni a barátait. Néha gyengeelméjű. Hülye vicceken röhög. Másszor roppant mélyértelmű dolgokat mond. Meg felkiált, hogy: „Úgy, de úgy szeretlek téged!" Vagy: „Én ebben *hiszek,* egész lelkemből." És miközben „hisz", kilopja a felebarátja szemét. Olyan dolgokat produkál, hogy az ember egyszerűen nem érti. Egy csillagász előbb fogja tudni, hogy mi fog történni az űrben tízmilliárd fényév múlva,

mint maga vagy én azt, hogy mi megy végbe egy ilyen Gersbach agyában.

– Túlságosan izgatja magát ez az egész – mondotta Ramona. – Azt tanácsolom magának, felejtse el mindkettőjüket, Madeleine-t is, Gersbachot is. Különben mondja, meddig tartott ez a hülyeség?

– Évekig. Néhány évig mindenesetre. Közben – nem sokkal az említett incidens után – kibékültünk, Madeleine meg én. Aztán ő meg Valentine megszervezték helyettem az életemet. Méghozzá úgy, hogy nekem magamnak fogalmam se volt róla. Mindent ők határoztak el: hogy hol lakjam, hol dolgozzam, mennyi házbért fizessek. Még a lelki problémáimat is ők fogalmazták meg. Házi feladatokat adtak nekem. És amikor aztán elhatározták, hogy távoznom kell, minden részletet gondosan kidolgoztak – a vagyonjogi rendezést, a tartásdíjat, a gyerektartást. Biztos vagyok benne, hogy Valentine azt gondolta: mindent az én érdekemben tesz. Bizonyára még fékezte is Madeleine-t. Mert Gersbach tudva tudja, hogy jó ember. Olyan megértő; s ha az ember megértő, akkor jobban is szenved. És nagyobb a felelősségérzete, mert a szenvedés fokozza a felelősségérzetet. Ez a szegény jó Herzog nem tud vigyázni a feleségére. Hát majd vigyázok rá én, gondolta Gersbach. Ez a szerencsétlen Herzog nem alkalmas arra, hogy felnevelje a lányát. Nekem kell megtennem helyette, mondta magában Gersbach, nekem kell megtennem, barátságból, szánalomból, no, meg már csak puszta nagylelkűségből is. Egyébként Gersbach még abban is igazat ad nekem, hogy Madeleine pszichopata.

– Ugyan! Maga ezt nem gondolhatja komolyan!

– De bizony komolyan gondolom. Többször is megjegyezte: „Az a szerencsétlen őrült szajha! Szívem egész

melegével sajnálom ezt a dilis nősényt." Valahogy így mondta.

– Szóval Gersbach is rejtélyes ember. Fura egy vegyespáros! – jegyezte meg Ramona.

– Persze hogy rejtélyes ember.

– Moses! Kérem, ne beszéljünk erről többet. Úgy érzem, nem helyes... Nem helyes, nem való hozzánk. Most jöjjön, és...

– De még korántsem mondtam el mindent! Geraldine levele, amelyben megírja, milyen rosszul bánnak a kislányommal...

– Tudom, ismerem. Olvastam azt a levelet. Erről ne többet, Moses!

– De hát... No jó, magának igaza van. Oké. Úgyhogy most abba is hagyom. Segítek leszedni az asztalt.

– Nem szükséges.

– Akkor hát elmosogatok.

– Szó sem lehet róla. Maga itt vendég. Beteszek mindent a mosogatóba, s hagyom ázni holnapig.

Szívesebben fogadom el indítéknak, amit csak félig értek, mint azt, amit teljesen megértek, gondolta magában Herzog. Az abszolút világos okfejtést hamisnak érzem. Akárhogy is: June-ról mindenképpen gondoskodnom kell.

– Nem, nem, Ramona – szólt –, a mosogatás, higgye el, megnyugtat engem. Legalábbis időnként.

Herzog babrálgatott a lefolyóval, aztán mosóport hintett a mosogatóba, megindította a csapot, a konyhaszekrény kilincsére akasztotta a zakóját, és föltűrte az ingujját. A Ramona felajánlotta köténytvisszautasította:

– Régi motoros vagyok én. Nem fogom lefröcskölni magam.

Ramonának még az ujjaiból is áradt a szexualitás,

úgyhogy Herzog már csak azért is kíváncsi volt, hogyan végzi az asszony a házimunkát. Nos, a konyhai törlőruha is jól állt a kezében. Úgyhogy a háziassága nem holmi póz. Mert Herzog fejében néha megfordult a gondolat, hogy vajon nem Tamara néni készíti-e a tengeri rákot, közvetlenül a távozása előtt? Nos, hát nem! Ramona maga süt-főz, ez most már kétségtelen.

– A jövőjére kellene gondolnia – fordult hozzá az asszony. – Mit akar csinálni a jövő évben?

– Valami állást csak tudok szerezni.

– Hol?

– Nem tudtam még eldönteni, vajon Marco fiam közelében legyek-e, keleten, vagy pedig menjek vissza Chicagóba, hogy June-t szemmel tarthassam.

– Ide hallgasson, Moses. Higgye el, nem szégyen gyakorlatiasnak lenni. Mit gondol tulajdonképpen, hát becsületbevágó dolog világosan gondolkodni? Úgy akarja maga megnyerni a csatát, hogy föláldozza magát? Már megtanulhatta volna, hogy ez nem megy. Hiba lenne Chicagóba költöznie! Csak szenvedne.

– Lehetséges. És a szenvedés is rossz szokás.

– Most tréfál?

– Egyáltalán nem.

– Mazochistához méltóbb helyzetet el sem lehet képzelni, mint ha maga Chicagóba menne lakni. Hiszen ma már az egész városban ismerik a maguk történetét. Maga ismét belekerülne az élet sűrűjébe. Veszekedne, vitatkozna, sebeket kapna. Lealázó lenne egy magafajta férfi számára. Maga amúgy sem becsüli magát eléggé. És most meg azt akarná, hogy darabokra téphéjék? Hát *ezt* akarja tenni a kis June-ért?

– Nem, dehogy. Nem lenne semmi értelme. De vi-

szont kiszolgáltathatom-e a lányomat annak a két embernek? Hiszen olvasta Geraldine levelét, Ramona!

Herzog kívülről tudta a levelet. Ha álmából felverik, akkor is elmondja szó szerint.

– De hát mégsem veheti el a gyereket az anyjától!

– De az a gyerek az én fajtám! Az én génjeim alakították őt. Herzog gyerek az. Az a két ember szellemileg idegen tőle!

Moses magatartása megint megmerevedett. Ramona igyekezett elterelni a beszédet a kislány témájáról.

– Nem azt mondta egyszer, hogy a maga Gersbach barátja nagyon feltört Chicagóban?

– De igen. A rádió népművelési műsorában kezdte, most pedig már mindenütt sűrűn előfordul. Mindenféle bizottságban; meg az újságokban is. Előadásokat tart a Hadasszában...[25] meg a verseit olvassa fel. A templomokban is szerepel. Beiratkozott a Standard Clubba. Fellép a televízióban. Fantasztikus! Olyan hamisítatlanul vidéki volt ez a Gersbach nem is olyan régen, hogy azt hitte, Chicagóban egyetlenegy pályaudvar van csak! Most pedig micsoda nagy menő! Ide-oda száguldozik a Lincoln Continentalján, valami lazac- vagy inkább hányadékszínű tweedzakóban.

– Maga meg hogy fölizgatja magát, ha csak gondol rá! Valósággal vérben forog a szeme!

– Mondtam már magának, hogy Gersbach kibérelt egy termet?

– Nem. Még nem mondta.

– A verseinek a felolvasására. Ő maga is árusított jegyeket. Asphalter barátomtól tudom. Az első sorokba öt dollár volt a jegy, hátrább három. Amikor Gersbach

[25] Jelentése: mirtusz; itt egy egyesület neve.

a nagyapjáról olvasott fel egy verset, arról, amelyik utcaseprő volt, zokogásban tört ki. És senki sem tudta otthagyni a felolvasást. Mert addigra már minden kijáratot gondosan lezártak.

Ramonából ellenállhatatlanul kibuggyant a nevetés.

– Hahaha!

Herzog leeresztette a vizet, kicsavarta a rongyot, aztán súrolóport szórt a mosogatóba. Kisúrolta, kiöblítette. Ramona hozott neki egy szelet citromot, a halszag ellen. Herzog megápolta a kezét a citromcsöppekkel.

– Hát ilyen fiú ez a Gersbach! – mondta Herzog.

– No jó – mondta Ramona, komolyra fordítva a szót. – Magának vissza kellene térnie a tudományos munkájához, Moses.

– Ebben nem vagyok biztos. Úgy érzem, megakadtam. Viszont... ugyan mi egyébre lennék én jó?

– Maga csak felizgatott lelkiállapotában beszél így. Ha megnyugszik, egészen másképpen fog gondolkozni erről.

– Lehetséges.

Ramona előrement, a szobájába. Moses utána.

– Hallgassuk tovább ezt az egyiptomi zenét? Rám jó hatással van – mondta az asszony, s a gramofonhoz lépett. – S maga miért nem veszi le a cipőjét, Moses? Tudom, hogy ilyen melegben szívesebben van cipő nélkül.

– Hát valóban jobb a lábamnak. Úgyhogy le is vetem, ha megengedi. Kifűzni már kifűztem.

A Hudson fölött felkelt a hold. Formáját eltorzította az ablaküveg meg a nyári levegő: mintha meghajlott volna a saját súlya alatt a hatalmas fehér korong, amelynek fényét a folyó is visszaverte. Halványan csillogtak a keskeny háztetők, hosszúkás alakjuk megnyúlni látszott a holdfényben. Ramona megfordította a lemezt: most

valami nő énekelt a Bakkar-zenekar kísérete mellett: *„Viens, viens dans mes vras – je te donne du chocolat."*[26]

Ramona díványpárnára ült, Herzog mellé, s megfogta a férfi kezét:

– Mi mindent próbáltak magának bebeszélni! Pedig egy szó sem igaz az egészből.

Ezt, ezt akarta hallani Herzog, de nagyon!

– Mit akar ezzel mondani? – kérdezte.

– Higgye el, értek én a férfiakhoz. Mihelyt meglátam magát, tudtam, hogy magában sok felhasználatlan erő lakozik. Szerelmi téren, úgy értem. Sőt: sok érintetlen erő.

– Pedig néha rettenetes kudarcot vallottam. Volt, amikor teljesen csődöt mondtam.

– Vannak férfiak, akiket oltalmazni kellene... akár a törvény erejével is, ha szükséges.

– Mint bizonyos hal-, meg vadfajtákat? – kérdezte Herzog.

– Igen. És ne higgye, hogy tréfából mondom – figyelmeztette Ramona.

Herzog világosan látta, milyen kedves hozzá Ramona, mennyire vele érez. Tudta az asszony, hogy Herzognak fáj a szíve, azt is tudta, hogy miért; és megadta neki mindazt a vigasztalást, amit a férfi keresett nála.

– El akarták hitetni magával – folytatta Ramona –, hogy öreg és kimerült. De mondok magának valamit. Öreg embernek öreges a szaga. Ezt minden nő megmondhatja magának. Amikor öreg férfi vesz a karjaiba egy nőt, a nő valami áporodott, poros szagot érez, mintha régen szellőztetett, ócska ruhák volnának a közvetlen

[26] Gyere a karjaimba – csokoládét kapsz.

közelében. Ha a nő hagyta, hogy idáig jussanak a dolgok, és nem akarja megalázni a férfit, pedig valóban öregnek találja (nehéz előre tudni az ilyesmit, mert az emberek gyakran öltenek álarcot), hát akkor mi mást tehet: folytatja, amit elkezdett. És ez borzalmas! De maga, Moses, maga fiatal; vegyileg fiatal, hogy úgy mondjam. Meztelen karjával átölelte a férfi nyakát. – Olyan jószagú a bőre! Mit tud erről az a Madeleine?! Az a konzerv-szépség ...

De sokra vittem! – gondolta magában Herzog. Öregedő, hiú, szörnyen narcisztikus alak vagyok én, aki úgy szenved, hogy közben nem tudja megőrizni emberi méltóságát. S íme, olyan valaki vigasztal engem, aki igen sokszor maga is vigasztalásra szorulna. Mert Herzog látta már Ramonát fáradtnak, szomorúnak, elesettnek, karikás szeműnek; amikor rosszul állt rajta a szoknya, hideg volt a keze meg az ajka, amikor a díványon feküdt ernyedten; nagyon alacsony termetű nő; telt alakú, rendben van, de végeredményben nagyon fáradt alacsony kis asszony, akinek leheletéből a fáradtság áporodott illata árad. Nem nehéz kitalálni, miről van itt szó: sok harcot kellett már megvívnia ennek az asszonynak, sok csalódás érte; s mindenféle bonyolult elméleti és szóhasználati rendszert dolgozott ki magának, amely végső fokon egy nagyon is egyszerű szükségletben gyökerezik. Asszonyi szükségletben. Ramona érzi rajtam, hogy családszerető ember vagyok. Mert én valóban az vagyok. S ő engem akar családnak. Nekem pedig tetszik Ramonának a családiasságról vallott felfogása. Például most is.

Ramona végigszántotta Moses ajkát az ajkával. Kissé agresszív módon, de mégiscsak elterelte a férfi figyelmét a gyűlöletről, a fanatikus vívódásról. Fejét hátravetette, gyorsan vette a lélegzetet, izgatottan, de ügyesen,

céltudatosan. Harapdálni kezdte a férfi ajkát; Herzog visszahőkölt, de csak meglepetésében, Ramona azonban nem tágított, s egyre hevesebben harapta Moses ajkát, aminek eredményeképpen a férfi nagy izgalomba jött. Ramona kigombolta Moses ingét. Kezével a férfi bőrét simogatta. Másik kezével hátranyúlt, megigazította a párnát, aztán kigombolta hátul a blúzát. Egymás karjaiban voltak. Herzog simogatni kezdte Ramona haját. Rúzs és nőiesség illata áradt Ramona leheletéből. De hirtelen szétrebbentek, mert megszólalt a telefon.

– Úristen! – kiáltott fel Ramona. – Úristen!

– Fölveszi?

– Nem. Biztosan George Hoberly. Nyilván látta magát idejönni, s most el akarja rontani az esténként. Nem szabad megengednünk . . .

– Én sem helyeselném – mondotta Herzog.

Ramona felfordította a telefont, és elcsavarta az aljára szerelt kapcsolót. A csengetés abbamaradt.

– Tegnap megint megríkatott – szólt Ramona.

– Úgy hallottam, legutóbb sportkocsit akart ajándékozni magának.

– Most meg nyaggat, hogy menjek vele Európába. Vagyis hogy én mutassam meg neki Európát.

– Nem tudtam, hogy Hoberlynek ennyi pénze van.

– Nincs is. Kölcsönt kellene fölvennie. Tízezer dollárba kerülne az utazás, a sok Grand Hotellal együtt.

– Mi a fene járhat ennek az embernek az eszében?

Ramona gyanakodva figyelt fel Moses hanglejtésére:

– Hogy érti ezt?

– Ó, sehogy . . . – felelte zavartan Herzog. – Csak hát lehet, hogy Hoberly azt hiszi, *magának* van pénze egy ilyen kirándulásra.

– Nem, nem, a pénznek ehhez semmi köze. Csak hát... ebben a kapcsolatban nincs már semmi.

– Miért? Volt valami egyáltalán?

– Igen, én azt gondoltam, hogy valami...

Ramona különösen nézett Mosesre azzal a barna szemével; szemrehányás volt a tekintetében, vagy inkább: szomorúság; azt kérdezte Ramona szeme, hogy Herzog vajon miért tesz fel ilyen furcsa kérdéseket.

– Miért akar ebből kázust csinálni? – szólt végül az asszony.

– Mit leskelődik az utcán az az ember?

– Hát az igazán nem az én hibám.

– Mindent magára tett fel, végül aztán maga kiadta az útját; most hát azt hiszi, hogy valami átok sújtja őt, és mindenáron öngyilkos akar lenni. Az ilyen ember ne csavarogjon az utcán, inkább maradjon szépen otthon, heverésszen a kanapén, vedelje a sört, és nézze Perry Masont a tv-ben.

– Maga túlságosan szigorú – intette Ramona Mosest. – Talán az motoszkál a maga fejében, hogy Hoberlyt maga miatt dobtam, s emiatt talán furdalja magát a lelkiismeret. Azt hiszi, hogy kitúrt valakit, és most annak a helyét kell elfoglalnia.

Herzog egy ideig nem felelt. Elgondolkozva hanyatlott hátra a székén.

– Meglehet – mondta azután. – De azt hiszem, más van emögött: az, hogy itt, New Yorkban én vagyok benn a pikszisben, de Chicagóban... én vagyok az, aki csavarog az utcán.

– De maga igazán csöppet sem olyan, mint George Hoberly – mondotta Ramona, azzal az éneklő hanglejtéssel, amelyet Herzog annyira kedvelt. A hang egészen mélyről jött, s azután – a torokban – teljesen megvál-

tozott a tónusa; s ez Mosesnek mindig nagy örömöt okozott. Más férfi talán nem reagált volna erre a nagyon is nyilvánvaló, érzéki hatásvadászatra, Herzog azonban igen.

– George-ot megszántam – folytatta Ramona. – Ezért hát az ő esetében csak futó viszonyról lehetett szó. De maga... maga nem az a férfi, akit egy nő megsajnál. Maga nem gyenge ember. Magában erő van...

Herzog rábólintott. Íme, az újabb kiselőadás. De tulajdonképpen nem is bánta. Nagyon is nyilvánvaló, hogy rendbe kell hozni őt, minden tekintetben. S vajon kinek lenne több joga ehhez, mint annak a nőnek, aki neki menedéket adott, meg bort, tengeri rákot, muzsikát, virágot, rokonszenvet, helyet a lelkében és végül a testét? Segítenünk kell egymást. Ebben az ésszerűtlen világban, ahol nagy ritkaság az irgalom, a könyörület, a szív (még az a szív is, amelyet kissé már rojtosra rágott az önérdek), nagy ritkaság, amelyet súlyos csatákban szereztek meg ritka kisebbségek, olyan győzelmek árán, amelyek sose voltak biztosak, mert ezekben a kisebbségekben ritkán bízott bárki is – nos, ebben a világban tehát a kétkedők egymást követő nemzedékei alaposan kinevették, kikezdték, elvetették, elutasították ezeket az erényeket. Így hát maga az ész, a logika parancsolja, hogy térden állva mondjon köszönetet az ember az igazi jóság legcsekélyebb jeléért is. Szólt a zene; a nyári virágok között, a szép – sőt fényűző – tárgyak közepette, a simogató fényű zöld lámpa alatt Ramona beszélt Herzoghoz, nagyon komolyan, s a férfi szeretettel nézte az asszony melegséget árasztó, piros, érett arcát. Odakint a forró New York, a fénylő éjszaka, amelyben ma felesleges luxusnak számít a holdvilág. A keleti szőnyeg harmonikus mintája reménnyel töltötte el a szívet: a legne-

hezebb kérdések is megoldhatók. Herzog ujjai Ramona hűvös, puha karját markolták; inge nyitva a mellén; mosolyogva hallgatta az asszonyt, közben – alig észrevehetően – bólintott. Sok minden, amit Ramona mond, tökéletesen igaz. Okos asszony Ramona, s ami még fontosabb, kedves asszony. Jószívű. És fekete csipkebugyit visel. Ezt is tudta Herzog.

– Magában rengeteg a vitalitás – mondta Ramona. – És nagyon sok a szeretet. De a sérelmeit el kell felejtenie. Különben még elemésztik magát.

– Azt hiszem, igaza van.

– Tudom, maga azt gondolja, hogy én túlságosan sokat magyarázok. De hát... magam is sok mindenen mentem már keresztül, sok keserű tapasztalatom volt: egy rettenetesen rossz házasság, jó néhány szerencsétlen viszony. Nézze, magában megvan az erő, hogy helyrerázódjék. Bűn lenne fel nem használni. Úgyhogy: használja fel most.

– Értem.

– Talán csak biológiai kérdés az egész – folytatta Ramona. – Magának igen erős szervezete van. Ide hallgasson! Azt mondja nekem tegnap a péküzletben az eladónő, hogy egészen megváltoztam: szebb az arcbőröm, a szemem, és így tovább. „Miss Donsell, maga biztosan szerelmes", mondotta. S én akkor eszméltem rá, hogy a kedvező változásnak maga az oka.

– Maga valóban megváltozott, Ramona.

– Megszépültem?

– Gyönyörű lett.

Ramona arcán elmélyült a pír. Megfogta a férfi kezét, s odahúzta a blúza alá, a melléhez. Farkasszemet nézett a férfival, de közben könnybe lábadt a szeme.

Herzog kedvelte Ramona szokásait – francia–orosz–argentin–zsidó szokásait.

– Vegye le maga is a cipőjét – mondta az asszonynak.

Ramona minden lámpát eloltott, csak az ágy melletti zöld lámpát hagyta égve.

– Mindjárt jövök vissza – suttogta.

– Elhallgattatná azt a vonító egyiptomit? – szólt Herzog. – Konyharuhával kellene végigtörölni annak a pasasnak a nyelvét.

Ramona egy mozdulattal megállította a gramofont.

– Csak néhány perc – mondotta, s halkan becsukta maga mögött az ajtót.

„Csak néhány perc" – ezt nem kellett komolyan venni, mert Ramona mindig nagyon sokáig készülődött odakint a fürdőszobában. Herzog megszokta már ezt a várakozást, tudta, hogy mire szolgál, úgyhogy már nem is türelmetlenkedett. Ramona felbukkanása mindig drámai volt, és mindig megérte a várakozást. Herzog megértette, hogy Ramona meg akarja tanítani valamire, és hogy ő – aki annyira megszokta, hogy a jó tanításnak engedelmeskedjék – tanulni próbál tőle. De vajon miféle leckét akar megtanulni? Nem olyan egyszerű ezt meghatározni: előbb le kellene írnia, hogy micsoda kegyetlen káosz uralkodik a lelkében, sőt talán azzal kellene kezdenie, hogy reszket, hogy rázkódik. És vajon miért? Mert engedi, hogy a világ valamennyi problémája ránehezedjék. Például *micsoda* probléma? Konkrétan. Például az a probléma, hogy mit jelent: embernek lenni. Nagyvárosban. Évszázadunkban. Átmeneti korszakban. Tömegben. A tudomány átalakító hatása alatt. A szervezett hatalom uralma alatt. Iszonyatos ellenőrzésnek kiszolgáltatva. A gépesítés előidézte körülmények között.

A gyökeres változásba vetett remények meghiúsulása után. Olyan társadalomban, amely nem közösség, és amely elértékteleníti az egyént (mert a nagy számok hatalma megsokszorozódott, s ennek következtében az egyén elhanyagolható). Mit jelent embernek lenni egy olyan társadalomban, amely milliárdos katonai költségeket áldoz külföldi ellenségek ellen, de semmit sem áldoz arra, hogy itthon rendet teremtsen. Amely megengedi, hogy a saját nagyvárosaiban kegyetlenség és barbarizmus uralkodjék. Ugyanakkor: itt van a milliók nyomása, a tömegeké, azoké az embereké, akik felfedezték, mi minden érhető el összehangolt erőfeszítéssel és koordinált gondolkodással. Ahogyan a tengervíz megatonnái alakítják az óceán fenekét. Ahogyan a víz áramlása csiszolja a követ. Ahogyan a szél vájja a sziklát. A szuperszépségű szupergépezet új életlehetőségeket tár fel számtalan ember előtt. Hát nekik talán nincs joguk a léthez? Hát azt követelnéd tőlük, Moses, hogy szakadjanak meg a munkában, és éhezzenek, amíg te a jó illatú, régimódi Értékeket élvezed? Különben is: te is, te magad is ebből a tömegből származol, ennek a tömegnek a gyermeke vagy, testvére a többi embernek, valamennyinek. Vagy ha nem – hát akkor hálátlan, dilettáns hülye vagy. Kíváncsi voltál valami konkrét példára, Herzog, gondolta magában Moses, nos, nesze neked, itt van, ilyen a világ. És a tetejébe itt az ő megsebzett szíve, a megtépázott idegrendszere. S mit válaszol Ramona erre az egész kérdéskomplexumra? Azt mondja: szerezd vissza az egészségedet, gyógyulj meg. *Mens sana in corpore sano.*[27] Bármilyen eredetű a szervezetben mutatkozó feszültség, szexuális úton kell könnyíteni rajta. Bármilyen is a férfiember kora, előtörténete, állapota, ismeretköre, kultú-

[27] Ép testben ép lélek.

rája, fejlődése: az erekciója megvan. S ez jó valuta, akárhol. Az Angol Bank is elismeri. Úgyhogy akkor miért zavarják őt, Herzogot, az emlékei? Miért hagyja, hogy bántsák ezek az emlékek? Az erős jellem, mondotta F. Nietzsche, az erős jellem elfelejti, kiveti magából azt, amin nem tudott úrrá lenni. Persze azt is mondta, hogy a reabszorbeált ondó kitűnő üzemanyag az alkotáshoz. Amikor a vérbajos szüzességet prédikál...

Gyökeresen meg kellene változni – gyökeresen, igazán!

S ebben nem tudod becsapni önmagad, Herzog. Ramona azt szeretné, hogy menjen el a végletekig, ha már egyszer... *(Pecca fortiter!)* Miért olyan puritán a testi szerelemben, kérdezte tőle az asszony. Mire ő azt felelte, hogy friss keletű csalódásai után örül, hogy egyáltalán tud szeretni – akár holmi egyszerű hittérítő stílusában. Ramona kijelentette, hogy New Yorkban az ilyesmi ritkaságszámba megy. Mert egy nőnek olykor bizony kényes problémákkal kell megküzdenie ilyen vonatkozásban. Néha látszólag rendes férfiaknak is igen különös kívánságaik vannak. Ramona kijelentette, hogy úgy akarja kielégíteni Herzogot, ahogyan az neki, a férfinak a legjobb. Herzog megnyugtatta őt: semmiképpen sem akarna delfint faragni egy szimpla kis heringből. Furcsállotta, hogy Ramona olykor úgy viselkedik, mint a külön a nők számára szerkesztett képes hetilapokban ábrázolt ringyók. Ramona roppant emelkedett magyarázattal szolgált az ilyen viselkedésre. Művelt asszony lévén, Catullusból idézett Herzognak, meg minden korok nagy szerelmi költőiből. Meg a lélektan klasszikusaiból. Végül hivatkozott a Cista mysticára.[28] S most ott volt a szom-

[28] A Dionüszosz-misztériumoknál használt láda, melynek félig nyitott teteje alól kígyó tekereg elő.

széd szobában: nagy örömmel készülődött, vetkőződött, illatosította magát. Tetszeni akart. Herzognak csak egy szavába került volna, hogy Ramona egyszerűbben viselkedjék! És mennyire örült volna Ramona, ha változtathatott volna a magatartásán. Mennyire megkönnyebbült volna, ha Herzog azt mondja: „Minek ez a sok fakszni, Ramona?" De hát akkor... akkor vajon el kellene vennem feleségül?

A házasság gondolata idegesítette Herzogot. De azért átgondolta a dolgot. Ramonának egészséges ösztönei vannak, gyakorlatias, jószívű nő, és: sose bántaná őt. Az olyan feleség, aki szórja a férje pénzét – ebben megegyeznek a pszichiáterek –, bármikor hajlandó lenne kiherélni a boldogtalan férfiút. Ami a dolog gyakorlati oldalát illeti – s Herzog kellemes izgalomba jött a gondolatra, hogy íme, gyakorlati gondolatai is vannak –, ő, Moses, ki nem állhatja az agglegényi léttel járó rendetlenséget és egyedüllétet. Szerette a tiszta inget, a vasalt zsebkendőt, szerette ha a cipőjét megsarkalják – szóval szerette azokat a dolgokat, amelyekről Madeleine csak megvetéssel nyilatkozott. Tamara néni pedig szeretné, ha Ramona férjhez menne. Az öreglány emlékezetében tán még egy-két jiddis szó is él – *siddah,* meg *tachlesz.*[29] Ő, Herzog meg pátriárka lehetne, hiszen a Herzogoknak voltaképpen ez a rendeltetésük. A családos ember, az apa, az életet adó férfi, a múlt és a jelen közötti láncszem, a rejtélyes teremtés eszköze – mindez kiment már a divatból. De hát hogyan? Elavultak volna az apák? Nem, nem, csak a férfias nők szemében avultak el – a nyomorult, szánalmas kékharisnyák szemében. (Milyen üdítő dolog okosan gondolkozni!) Moses tudta, hogy Ra-

[29] Házasság; a lényeg, vagyis az anyagi előnyök.

mona tiszteli benne a tudóst, tiszteli a könyveit, meg a lexikoncikkeit, a chicagói egyetemen szerzett doktorátusát, és Frau Professor Herzog szeretne lenni. Moses mulatott magában, amikor elképzelte, hogyan érkeznek meg ők ketten valami frakkos estélyre, a Hotel Pierre-be: a hosszú kesztyűt viselő Ramona azon a bájos fejhangján így mutatná be őt: „Férjem, Herzog professzor." S ő maga, Moses, mint akit kicseréltek: sugárzik az arcáról, hogy jól érzi magát, úszik a méltóságban, barátságos minden teremtett lélekhez. Időnkint megsimítja tarkóján a haját. Milyen szép pár lennének ők ketten, Ramona a maga arcrángásaival, ő meg a sajátjaival! Micsoda cirkusz lenne! Ramona bosszút állna mindazokon, akik valaha is bántották. S ő, Moses? Ő is megtáncoltathatná a maga ellenségeit. *Jemach s'mo!* Töröltessék el az ő nevük! Csapdát állítottak nekem. Vermet ástak nekem. Törd össze, ó, Isten, a fogaikat az ő szájukban!

Sötét és elgondolkozó volt Herzog tekintete, miközben lehúzta a nadrágját, és tovább gombolta az ingét. Felötlött benne a gondolat, hogy vajon mit szólna Ramona, ha kijelentené, hogy ő is betársul a virágüzletbe. Miért ne? Szorosabb kapcsolat az élettel. Találkozás a vevőkkel. Az olyan vérmérsékletű ember, mint ő, nehezen bírja a tudósi elszigeteltséggel járó hátrányokat. Csak nemrégiben olvasta, hogy New Yorkban nem egy magányos ember hívja fel a rendőrséget, hogy könnyíteni próbáljon az egyedüllétén: „Küldjenek egy járőr-autót, az Isten szerelmére! Küldjenek valakit, akárkit! Zárjanak össze valakivel. Mentsenek meg. Nyúljanak hozzám! Jöjjenek! Valaki – akárki! Könyörgök!"

Herzog még nem tudta eldönteni magában, hogy befejezi-e a tanulmányát. A „Romantikus moralizmus"-ról szóló fejezet megírása jól ment, de a „Rousseau, Kant

és Hegel" című résszel sehogyan sem tudott zöld ágra vergődni. Mi lenne, ha valóban virágkereskedőnek menne? Botrányosan magasra srófolták az árakat ebben az üzletágban, de hát ez nem az ő gondja. Már látta is magát csíkos nadrágban, antilopcipőben. Meg kellene majd szoknia a föld, meg a virágok illatát. Harminc-egynéhány évvel ezelőtt, amikor tüdőgyulladásban meg hashártyagyulladásban haldoklott, még a leheletét is megmérgezte a piros rózsa édes illata. Sura, a fivére küldte a – minden bizonnyal lopott – virágokat; akkoriban ugyanis egy Peel Street-i virágkereskedésben dolgozott. Most már jól bírnám a rózsaillatot, gondolta magában Herzog. Vészes egy dolog az az illatozó szépség, az a formás pirosság. Erő kell az ilyesmi elviseléséhez, mert különben súlyosan megsebzi az embert, s utóbb még elvérzik.

Ebben a pillanatban megjelent Ramona. Kilökte az ajtót, és ott állott Herzog szeme előtt; alakját a fürdőszoba megvilágított csempéi foglalták keretbe. Áradt belőle a parfüm. Felsőteste meztelen volt, csípőig. Fekete csipkebugyija fedetlenül hagyta a csípő és a has jó részét. Tűsarkú cipőt viselt, hét-nyolc centi magas volt a sarok. Ezenkívül semmi egyéb; csak parfüm és ajakrúzs. Meg persze a sűrű fekete haja.

– Tetszem magának, Moses?

– Ó, Ramona! Hát persze! Hogy lehet ilyet kérdezni?! El vagyok ragadtatva.

Ramona lefelé irányította Herzogra vetett tekintetét, s halkan felnevetett:

– Igen, látom, hogy tetszem.

Haját hátrasimította a homlokából, miközben kissé előrehajolt, hogy megnézze, hogyan hat meztelensége a férfira – hogy hogyan reagál Herzog a keble meg az

asszonyi csípője látására. Ramona tágra nyílt szeme most mélyfeketén csillogott. Megragadta Moses csuklóját, ott, ahol legjobban kidagadtak az erek, s az ágy felé húzta a férfit. Herzog csókolgatni kezdte Ramonát. S közben ezt gondolta magában: „Értelmetlen. Kiszámíthatatlan. Rejtély."

– Miért nem veszi le az ingét, Moses? Igazán nem lesz szüksége rá.

Mindketten nevettek, Ramona a férfi ingén mulatott, Herzog meg az asszony öltözékén. Milyen ötletes! Nem csoda, hogy Ramona oly nagy fontosságot tulajdonít a ruházatnak, hiszen a ruhái egy pompás ékszernek – a meztelenségének – szolgálnak keretül. Herzog nevetése elhalkult, s ugyanakkor elmélyült. Lehet, hogy hülyeség ez a trükk a fekete csipkebugyival, de nem vitás, hogy megvan a kívánt eredménye. Lehet, hogy Ramona módszerei kissé közönségesek, de a számítása kétségkívül beválik. Herzog nevetett ugyan, de azért mégiscsak rabul esett. Az esze gúnyolódott, de a teste izzott.

– Simogasson meg, Moses. Én is simogassam, mondja?

– Igen, igen! Nagyon kérem!

– Örül, hogy nem szökött meg tőlem?

– Igen, igen!

– Jólesik?

– Igen, nagyon, nagyon jól.

– Bárcsak jobban bízna az ösztöneiben, Moses!... Oltsam el a lámpát? Akar inkább sötétben?

– Nem, nem, hagyja most a lámpát, Ramona.

– Kedves, drága Moses! Mondja, hogy az enyém! Mondja!

– A magáé vagyok, Ramona!

– Csak az enyém!

– Csak a magáé!

– Olyan jó, hogy maga van! Csókolja a mellemet. Drágám! Ó, Istenem!

Mindketten mélyen aludtak. Ramona meg sem mozdult. Herzog csak egyszer ébredt fel az éjszaka folyamán, egy lökhajtásos repülőgép zajára. Iszonyatos magasságból süvöltött a gép, hatalmas erővel. Herzog félálomban kimászott az ágyból, belehuppant a karosszékbe, s máris felkészült, hogy újabb levelet fogalmazzon... talán George Hoberlynek. De a gép zúgásának elhaltával a gondolat is elpárolgott a fejéből. Szemét elkápráztatta a csendes, forró, rezzenéstelen éjszaka, a nagyváros soksok fénye.

Ramona arca kisimult a szerelemtől és az álomtól, s egészséges pírban égett. Egyik kezében a könnyű nyári takaró fodros széle; feje gondolkozó pózban pihent a párnán; Herzogot a szomszéd szobában levő fényképre emlékeztette, amely azt az elmerengő kislányt ábrázolta. Az asszony egyik lábát szabadon hagyta a takaró; kilátszott a comb belseje. A dús, puha hús; a halvány – és szexuálisan-jóillatú – görbületek. S lejjebb... a lábfej felső részeinek olyan bájos, húsos a hajlata. Mint az orr hajlása is. Aztán... a kövérkés, egymáshoz szoruló, lefelé keskenyedő lábujjak. Herzog elmosolyodott, s álmos-nehézkesen visszafeküdt. Megsimogatta az asszony dús haját, aztán elaludt.

Reggeli után Herzog taxin vitte Ramonát az asszony virágüzletéig. Ramona testhez simuló, piros ruhát viselt. A taxiban ölelkeztek, csókolóztak. Moses kitűnő hangulatban volt, sokat nevetett, s magában többször is megjegyezte: „Milyen gyönyörű nő! És az enyém!" A Lexington Avenue-n Herzog is kiszállt a kocsiból, s a járdán átölelték egymást. (Mióta viselkednek középkorú úriemberek ilyen szenvedélyesen a nagy nyilvánosság előtt?) Ramona arcfestéke merőben feleslegesnek bizonyult, arca égett, sőt lángolt, s a búcsúcsók alkalmával jó szorosan odanyomta a mellét a férfihoz. A várakozó taxisofőr és Ramona üzlettársa (Miss Schwartz) szeme láttára.

„Lehet, hogy ezentúl így kellene élnem?" – töprengett Herzog. Kijutott-e már elég bőven a bajból, lerótta-e már a maga adóját a szenvedésből, kiérdemelte-e a jogot, hogy ne törődjék a mások véleményével? Még erősebben ölelte magához Ramonát, s úgy érezte, hogy az asszony szíve úgy ver örömében, hogy szinte átfúrja a testét, a teste pedig áttör a szűk, piros ruhán. Az asszony újabb illatos csókot nyomott a férfi arcára. A jár-

dán, a virágüzlet előtt csupa átültetésre váró, frissen öntözött virág meg növény: százszorszép, orgona, kis rózsa, lapos ládákban paradicsom- meg borspalánta. Volt ott valami zöld öntözőkanna is, likacsos réz szórórózsával. A vízcseppek szétfolytak, elmosódtak a cementen. Hiába eregettek az autóbuszok bűzös gázfelhőket, Moses a friss földszagot érezte, s hallotta, hogy nők haladnak el mellettük, a kemény járdán fürgén kopogott a cipőjük sarka. Egyfelől a kuncogó taxisofőr, másfelől – a kirakatba helyezett dús levelek mögül – Miss Schwartz alig leplezetten rosszalló pillantása: a két tekintet kereszttüzében Herzog tovább csókolta Ramona kifestett, illatozó arcát. Itt, a Lexington Avenue hatalmas, tátongó árkában, miközben az autóbuszok ontották a mérget, de a virágok továbbra is nyíltak, itt, a gránátvörös rózsák, a halvány orgonák, a tiszta fehér és a buja piros színek orgiája közepette, itt, ahol a virágok és a színek fölött ott terpeszkedett New York aranyló égboltja, itt, az utcán kapott Herzog ízelítőt abból – már amennyire jelleme és mentalitása megengedte –, hogy hogyan élhetett volna, ha nem lett volna semmi egyéb, mint egyszerűen: szerető ember.

Mihelyt azonban ismét egyedül maradt a kocsiban, visszavedlett azzá a Moses Elkanah Herzoggá, akitől nem tudott szabadulni. Micsoda alak vagyok én – ó, jaj, micsoda *alak*! A sofőr versenyt futott a Park Avenue közlekedési lámpáival, miközben Herzog elmélkedett magában a sorsa alakulásán: beleütközöm az élet töviseibe, és vérzem. Hát azután? Letepernek, rövid vakációra megyek, de nemsokára megint megszúrnak ugyanazok a tövisek – s én valósággal hálás vagyok a fájdalomért, vagy örömöm telik a szenvedésben. Mi van, ami jó bennem, ami tartósan jó? Hát nincs semmi más a szü-

letés és a halál között, mint az, amit ebből az elferdült mentalitásból kaphatok? Semmi egyéb, csak éppen a kusza indulatok kedvező mérlege? Hát szabadság nincs? Csak indulatok vannak? Hát semmiség volna-e mindaz a jóság, ami a szívemben van? Vagy csupáncsak egyszerűen vicc? Hiú reménység, amely az emberi érték illúzióját kelti, csak azért, hogy az ember folytassa a küzdelmét? De az a jóság – a szívemben – nem csalás, nem ámítás. Tudom, hogy nem az. Esküszöm, hogy nem az.

Herzog ismét rendkívül izgatott lett. Reszketett a keze, miközben kinyitotta a lakása ajtaját. Úgy érezte, cselekednie kell valamit, valami gyakorlati és hasznos dolgot, mégpedig azonnal. A Ramonával töltött éjszaka új erőt adott neki, de éppen ez az erő újjáélesztette az aggodalmait is, a többi között azt a félelmét, hogy ismét összeomlik, hogy az erős érzések ismét teljességgel kilendíthetik a rendes kerékvágásból.

Levetette a cipőjét, a zakóját, meglazította a nyakkendőjét, kigombolta az inggallérját, kinyitotta az utcára néző ablakot. Kissé áporodott kikötő-szagot sodort oda a meleg légáramlat, s meglebegtette a kopott függönyöket meg a rolettát. Ez a légáramlat kissé megnyugtatta Mosest. Nem, nem, az az ő szívbéli jósága nyilván nem sokat számít, hiszen íme, negyvenhét éves fejjel éppen most jött haza egy nőnél töltött éjszaka után, az ajka csak úgy sajog a sok harapástól meg csókolózástól, viszont problémái éppoly megoldatlanok, mint tegnap, s vajon mi egyebet tud felmutatni a nagy ítélőszék előtt? Volt két felesége; van két gyermeke; valamikor tudós volt, s a szekrényben úgy dagadozik a befejezetlen kéziratát tartalmazó ócska bőrönd, mint valami pikkelyes krokodil háta. Amíg ő késlekedett, mások rukkoltak ki azokkal a gondolatokkal, amelyekkel ő foglalkozott. Két

évvel ezelőtt a Berkeley Egyetem Mermelstein nevű professzora kaparintotta el az ő témáját – s a tudományág minden művelőjét levette a lábáról, lenyűgözte, gondolkodásra késztette, márpedig Herzog szerette volna, ha az *ő* műve ér el ilyen hatást. Mermelstein okos ember, kiváló tudós. És nyilván nincs holmi egyéni tragédiája, úgyhogy rendezett életével példát tud mutatni a világnak, és ki tudja érdemelni az emberi közösségben kivívott helyét. Ő, Herzog azonban valamilyen bűnt követett el önnön lelke ellen, miközben valami grandiózus szintézisre törekedett.

Ennek az országnak egy jó, ötcentes szintézisre van szüksége.

Micsoda valóságos katalógusa a tévedéseknek! Vegyük például a szexuális küszködését. Micsoda marha volt! Herzog kávéfőzéshez készülődött, s mialatt kimérte a vizet, elpirult. Csak a hisztériás ember engedi, hogy életét holmi egyszerű, végletes ellentétek polarizálják, olyanok, mint például: erő-gyengeség, potencia-impotencia, egészség-betegség. Az ilyen embert felháborítja a társadalmi igazságtalanság, de nem tud harcolni ellene, mert túlságosan gyenge hozzá; így hát inkább nőkkel harcol, meg gyerekekkel, meg a „boldogtalansága" ellen küzd. Itt van például annak a szerencsétlen George Hoberlynek az esete. Hoberly, az a nyüszítő, nyafka balfácán! Herzog lemosta a csészéje belsejére lerakódott kávékarikát. Miért járja be ez a Hoberly New York luxusüzleteit, hogy bizalmas jellegű ajándékokat vásároljon Ramonának? Azért, mert összeroppant a kudarcának a súlya alatt. Lám, az ember hajlandó néha az egész életét valamilyen szélsőséges törekvésnek alárendelni, s gyakran megnyomorítja – vagy éppenséggel megöli – magát, miközben igyekszik elérni a célját. S ha ez a cél nem le-

het politikai, hát akkor szexuális. Hoberly talán úgy érezte, hogy nem tudta Ramonát kielégíteni az ágyban. De nem, ez nem valószínű. A férfitag körüli bajok nem riasztanák el az olyan nőt, mint Ramona, még akkor sem, ha ejaculatio praecoxról van szó. Talán épp ellenkezőleg: az ilyen megaláztatások felkeltenék érdeklődését, megsokszoroznák harci szellemét, növelnék a nagylelkűségét. Nem, nem – Ramona nagyon is emberséges nő. Csak éppen azt nem akarta, hogy az a szerencsétlen flótás *minden* terhét őrá rakja. Lehetséges, hogy egy ilyen Hoberly-féle alak a maga összeomlásával az egyéni lét kudarcát akarja példázni. Azt, hogy egyszerűen – *nem megy. Ad absurdum* viszi a szerelmet, hogy mindörökre diszkreditálja. És ezzel a szervezés Leviathánjának még hűségesebb szolgálatára készül fel. Egy további lehetőség, hogy az olyan ember, akit majd szétrobbantanak a fel nem ismert szükségletek, a szükségszerűségek, a tettvágy, a testvériség utáni, a realitás utáni, Isten utáni sóvárgás, vadul ráveti magát mindenre, ami reménységet ígér. Márpedig Ramona maga a reménység; az is *akar* lenni, tudatosan. Herzog tudta, miről van szó, hiszen olykor ő maga is nyújtott már reménységet másoknak. Mintha valami titkos üzenet sugárzott volna belőle: *„Bízzál bennem."* Ez bizonyára csupán ösztön, egészség vagy vitalitás kérdése. A vitalitás sodorja az embert egyik hazugságból a másikba, s az viszi rá arra is, hogy reménységet oltson másokba. (A rombolási vágy is megteremti a maga hazugságait, de ez egészen más dolog.) Tulajdonképpen mit is csinálok én? – gondolta magában Herzog. Fölizgatom magam a tragédiámmal, a nevetséges dolgaimmal, a kudarcaimmal, azzal, hogy feljelentgetnek, hogy eltorzítják a szándékaimat; kéjesen, esztétikusan izgatom fel magam, mígnem azután szexuá-

lis csúcspontra jutok föl. És ez a csúcspont annyit is jelent, hogy elhatározom magam valamire, s hogy megválaszolok mindenféle „magasabb rendű" kérdéseket. Ezt jelenti ez a csúcspont, már amennyire megbízhatom Ramonában, mint prófétanőmben. Ramona olvasta Marcuse-t, N. O. Brownt, valamennyi neofreudiánust. El akarja hitetni velem, hogy a test: *szellemi,* hogy a test a lélek eszköze. Ramona kedves asszony és igen-igen megható, de ez a teoretizálása: veszedelmes kísértés, és csak még több „magasrendű" tévedést eredményezhet.

Herzog nézte, mint csapdossa a kávé a szűrő repedt tetejét. (Akár a gondolatok az ő koponyája tetejét.) Amikor már elég sötétnek látszott a főzet, Herzog betöltötte a csészébe, és belélegezte a gőzét. Elhatározta, hogy ír Daisynek: tudomására hozza, hogy a szülők számára fenntartott napon igenis meglátogatja Marcót. Nem lesz többé gyenge! Elég volt a meghunyászkodásból! Elhatározta azt is, hogy beszél Simkinnel, az ügyvéddel. Mégpedig azonnal.

Korábban kellett volna odatelefonálnia, hiszen ismerte Simkin szokásait. A testes, pirospozsgás, Machiavelli-lelkületű, idős agglegény a Central Park Westen lakott, édesanyjával, özvegy nővérével, jó néhány unokaöccsével és unokahúgával. Fényűzően berendezett lakása volt, de ő maga tábori ágyon aludt, a legkisebbik szobában. Éjjeliszekrénynek egymásra rakott vastag jogi könyveket használt. Ebben a szobában olvasott, dolgozott, késő éjszakáig. A falakat a padlótól a mennyezetig keret nélküli absztrakt-expresszionista képek borították. Reggel hatkor Simkin felkelt a priccséről, beszállt kis Thunderbird kocsijába, és egy kis East Side-i vendég-

lőbe hajtott; mindig a legjellegzetesebb helyeket sikerült felkutatnia: kínai, görög, burmai vendéglőket, New York legsötétebb pincehelyiségeit; Herzog is gyakran reggelizett vele. Hagymás zsemléből és rostonsültből álló reggelije után Simkin leheveredett a dolgozószobájában álló fekete kanapéra, betakarta magát azzal az afgán kendővel, amelyet édesanyja kötött a számára, Palestrina- és Monteverdi-zenét hallgatott, s közben kidolgozta ügyvédi és üzleti haditerveit. Nyolc óra körül Norelco készülékével megborotválta azt a széles ábrázatát, s kilenc órakor már valamelyik képtárban vagy árverésen volt, előbb azonban még részletes utasításokkal látta el irodájának személyzetét.

Herzog tárcsázott. Szerencséjére otthon találta Simkint. Az ügyvéd – valóságos szertartás volt ez nála – nyomban panaszkodni kezdett. Hogy június van, az esküvők hónapja, s irodájának két ifjú tagja szabadságon van. Nászútra mentek az ostoba tökfilkók!

– Nos, professzorom – mondotta azután Simkin –, de régen hallottam a hangodat. Mi a baj?

– Először is azt mondd meg, kérlek, Harvey, hajlandó vagy-e tanácsot adni nekem. Végre is te Madeleine családjának a jó barátja vagy.

– Mondjuk inkább, hogy kapcsolatban vagyok velük. Veled együtt érzek. Viszont egyik Pontritternek sincs szüksége az én együttérzésemre, legkevésbé pedig annak a szajha Madeleine-nak.

– Ha nem kívánsz belemászni a dologba, ajánlj egy másik ügyvédet.

– Sokba kerülhet az neked. Márpedig, gondolom, nem dúskálsz anyagiakban.

Persze, gondolta magában Herzog, Harvey kíváncsi. Szeretne minél többet megtudni a helyzetemről. Volta-

képpen helyesen cselekszem én? Ramona azt szeretné, hogy az ő ügyvédjével konzultáljak. De akkor esetleg valami újabb kötelezettséget kellene vállalnom. Egyébként is: Ramona ügyvédje meg akarná védelmezni az asszonyt – tőlem.

– Mikor érsz rá, Harvey? – szólt Herzog a telefonba.

– Hát... tudod, megvettem egy jugoszláv primitív festőnek két képét. Pacsicsnak hívják az illetőt. Most jött Brazíliából.

– Ebédelhetnénk együtt?

– Ma nem. Az utóbbi időben nagyon is röpdös körülöttem a Halál Angyala...

Herzog már ismerte ezt: Simkin kedvelte a zsidó komédiák különleges tónusát, gyakran játszotta meg a sír szélén tántorgó vénembert, sokszor tetszelgett a világfájdalmas kétségbeesés pózában.

– Erőim, melyekkel oly bőkezűen bántam egykoron, erősen fogytán... – folytatta Simkin.

– Na, csak egy fél órára...

– Jó, hát akkor vacsorázzunk együtt Macariónál. Bár... A fejemet teszem, hogy sose hallottál róla... No, ugye. Mindjárt gondoltam. Te... te *vidéki!*

Kikiáltott a titkárnőjének:

– Hozza be nekem azt a cikket, amit Earl Wilson írt Macarióról! Hallja, Tilly?!

– Egész nap el vagy foglalva? – kérdezte Herzog.

– Be kell mennem a törvényszékre. Azok a jakhecek persze Bermudában nyaralnak a nejükkel, mialatt én itt egyedül küzdök az ellenséggel. Egyébként tudod-e, mibe kerül egy tál spaghetti al burro Macariónál? Na, találd ki!

Hiába, bele kell mennem a játékba, gondolta magá-

ban Herzog. Hüvelyk- és mutatóujjával dörzsölgette a homlokát.

– Három ötvenbe?

– Szép kis fogalmaid vannak neked arról, hogy mi a drága! Öt dollárba és ötven centbe kerül!

– Te jó ég! Mit tesznek abba a spaghettibe?

– Sajt helyett aranyport szórnak rá. Nem, nem, egészen komolyan, Moses. Ma tárgyalásom van. És magamnak kell ott lennem. Pedig ha tudnád, mennyire utálom én a tárgyalótermeket!

– Hadd jöjjek érted taxin, s elmegyünk együtt a belvárosba. Mindjárt ott vagyok.

– De nekem itt kell várnom az ügyfelemre. De tudod, mit... ha utána lesz néhány percem... Úgy hallom a hangodból, hogy nagyon ideges vagy. Az unokafivérem, Wachsel az államügyészségen dolgozik. Majd üzenetet hagyok nála... De különben... Tudod, mit... Amíg a pasasom megérkezik, igazán elmondhatnád, miről van szó.

– A kislányomról van szó.

– Perelni akarsz, hogy hozzád kerüljön?

– Nem feltétlenül. De aggódom a gyerek miatt. Nem tudom, hogy-mint van.

– Mellesleg pedig, gondolom, egy kis bosszút is szeretnél állni.

– Én rendszeresen elküldöm a tartásdíjat, és a leveleimben mindig érdeklődöm, hogy van June, de eddig még egy sornyi választ sem kaptam. Himmelstein, tudod, az a chicagói ügyvéd, azt állítja, hogy ha perre viszem a dolgot, semmi esélyem, hogy June hozzám kerüljön. Fogalmam sincs, hogyan nevelik a kislányomat. Azt viszont tudom, hogy ha kellemetlen a számukra a jelenléte,

hát egyszerűen bezárják a kocsiba. S ki tudja, vajon mit csinálnak vele még?

– Szerinted Madeleine rossz anya?

– Persze. De mégsem akarok anya és gyermeke közé állni.

– Mondd csak, Moses! Madeleine azzal a pasassal él? Tudod, a haveroddal. Emlékszel, mielőtt tavaly elmenekültél Lengyelországba, végrendelkeztél. És azt a pacákot tetted meg végrendeleti végrehajtónak és gyámnak.

– Tényleg? Igen, igen ... Most már emlékszem. Tényleg. Így van ...

Hallotta az ügyvéd köhögését a telefonban, s tudta, hogy az csak amolyan álköhögés: valójában Simkin röhögött. Aligha vehette zokon tőle. Még magát Mosest is kissé mulattatta most, hogy milyen szentimentálisan hitt a „legjobb barátok"-ban, s önkéntelenül is eszébe jutott, mennyire fokozhatta Gersbach élvezetét az ő, Herzog hiszékenysége, rászedhetősége. Nyilvánvaló, gondolta magában Moses, hogy még a saját érdekeimre sem tudtam vigyázni, s napról napra bebizonyítottam teljes alkalmatlanságomat. Ostoba balfácán voltam.

– Kicsit meglepődtem, amikor Gersbachot jelölted ki – mondotta Simkin.

– Miért? Talán tudtál valamit?

– Nem tudtam én semmit. Csak hát tudod ... annak az embernek a külseje, az öltözködése, a harsány hangja, meg az a mesterkélt jiddis dumája! És micsoda egy magakellető fráter! Nem tetszett a mód, ahogyan átölelt téged. Ha jól emlékszem, még meg is csókolt ...

– Ez csak az ő túláradó orosz lelke ...

– No, én sem úgy gondoltam, hogy homokos a pacák – mondta Simkin. – Hát, szóval Madeleine összeszűrte a

levet ezzel a vehemens végrendeleti végrehajtóval, ezzel a gyönyörűséges gyámmal? Legalább nyomoztathatnál utánuk! Miért nem bérelsz egy privát nyomozót?

– Magándetektívet? Igaz, igaz! Hát persze!

– Tetszik a gondolat, mi?

– Tetszik bizony! Miért is nem jutott eszembe magamtól!?

– De vajon megvan-e a pénzed az ilyesmire? Mert *sok* pénz kell ám hozzá!

– Néhány hónap múlva munkába állok.

– Akkor is... Mondd, mit tudsz te megkeresni?

Simkin mindig a szánalom hangján beszélt Moses kereseti lehetőségeiről. Oly rosszul fizetik azokat a szerencsétlen intellektueleket! Magában csodálta is, hogy Herzog nem veszi zokon a szánakozását. De hát Herzog még mindig a harmincas évek nagy gazdasági válságának szintjét vette alapul.

– Legrosszabb esetben kölcsönt veszek fel.

– A magánnyomozás rengeteg pénzbe kerül – mondta Simkin. – Ide figyelj, megmagyarázom neked, hogy miért. – Kis szünet után folytatta: – A jelenlegi adózási rendszer eredményeképpen a nagy vállalatok új arisztokráciát termeltek ki. Luxusautók, repülőgépek, szállodai apartement-ok, mellékjövedelmek. A vendéglők, színházak, és így tovább, meg a magániskolák tarifáit is úgy alakították, hogy a kis jövedelmű emberek számára elérhetetlenek. Még a prostitúcióval is ez a helyzet. A jövedelemadóból levonható orvosi költségen meggazdagodtak a pszichiáterek, úgyhogy most már a szenvedés is többe kerül. Ami a biztosítással, az ingatlanvásárlással kapcsolatos trükköket illeti, hát erről is tudnék mesélni. Minden bonyolultabb lett. A nagy szervezeteknek megvan a maguk kémhálózata. Tagjai tudós kémek,

más nagy vállalatok titkait lesik ki és lopják el. A jó detektívek nagy pénzeket kapnak a szállító szakmától, úgyhogy nektek, alacsony jövedelmű embereknek már csak a szemetje jut. Sok szimpla zsaroló nevezi magát magándetektívnek. De azért adhatok neked egy jó tanácsot. Akarod?

– Igen... akarom... de hát... – hebegett Herzog.

– Hogy miért csinálom? Hogy mi a hasznom belőle? – Herzog valóban fel akarta tenni ezt a kérdést, de most Simkin, íme, föltette helyette. – Hát ide hallgass! Azt hiszem, te vagy az egyetlen ember New Yorkban, aki nem tudja, mit követett el ellenem Madeleine. Hogy micsoda rágalmakat szórt rám. Pedig én olyan voltam hozzá, mint valami jószívű nagybácsi. Padlásszobákban lakott akkor a családja, és az a sok színházi vagány, tudod!... olyan volt az a kislány, mint valami ijedt kölyökkutya. Megsajnáltam Madeleine-t. Babákat ajándékoztam neki. Cirkuszba vittem. Amikor pedig elérte a korhatárt, és beiratkozhatott a Radcliffe-be, én fizettem ki az egész ruhatárát. De azután megtérítette őt az az egyházi jampec, az az Eminenciás, és én hiába próbáltam beszélni a fejével, elmondott engem mindennek: képmutatónak, szélhámosnak, csalónak. Azt mondta, karrierista vagyok, társadalmi törtető, tudatlan zsidó, aki visszaél az ő édesapjának az összeköttetéseivel. Tudatlan! Én, aki tanulmányi versenyt nyertem latinból a középiskolában, 1917-ben! Jó, ezt még elnéztem volna Madeleine-nak. De azután halálosan megsértette egy kis unokahúgomat; epileptikus a szegény nő, beteges, törékeny egészségű, ártatlan kis egér, alig tud magára vigyázni... Node hagyjuk a részleteket. Túlságosan szörnyűek!

– Miért? Mit csinált Madeleine?

– Hosszú...

– Szóval levetted a kezedet Madeleine-ról. Nem tudom egyébként, mit mondott rólad.

– Talán nem emlékszel rá. Pedig súlyos sebeket ütött rajtam, elhiheted. Node hagyjuk ezt. Pénzsóvár vénember vagyok, az igaz; tudom, hogy nehezen lehetne engem szentté avatni, de azért... De hát, mit lehet tenni, ilyen a világ. Te talán nem mindig adsz számot magadnak erről, professzorom, hiszen te az igazba, a jóba, a szépbe ásod bele magad, miként az a bizonyos Herr Goethe.

– Oké, Harvey, tudom, hogy nem vagyok realista. Nincs erőm mindazoknak az ítéleteknek a megformálására, amelyek realistává teszik az embert. Térjünk a tárgyra: miféle tanácsot akartál adni nekem?

– Igen, igen. Gondoljuk csak át jól, amíg ez az én rohadt ügyfelem megérkezik. Ha tényleg perre akarod vinni a dolgot, akkor...

– Himmelstein azt mondta, ha az esküdtek csak egy pillantást vetnek az ősz fejemre, máris ellenem ítélkeznek. Befestessem talán a hajamat?

– Ide hallgass! Fogadj fel egy tiszta kezű, rendes keresztény ügyvédet, valamelyik jó nevű ügyvédi irodából. Mert ha valami zsidó elkezd ordítozni, handabandázni a bíróságon, akkor neked régen rossz. Támaszd alá az érveidet egy ilyen ügyvéd méltóságával, emelkedett magatartásával. Aztán idéztessétek meg – bírság terhe alatt – a főszereplőket – Madeleine-t, Gersbachot, Gersbachnét –, hadd valljanak eskü alatt. Figyelmeztessétek őket a hamis tanúzás következményeire. Ha a kérdéseket helyesen teszitek fel – és én hajlandó vagyok bepaukolni azt a te tisztességes ügyvédedet, s az egész tárgyalást a

háttérből irányítani –, akkor nem kell befestetned egyetlen hajadszálát sem.

Herzog az ingujjával törölgette a homlokára kiülő izzadságcseppeket. Mert hirtelen nagyon melege lett. A forróság égette a bőrét, s érezhetővé tette Ramona testének illatát, amelyet Moses teste éjszaka szívott magába. Az asszony illata keveredett a férfitest szagával.

– Halló! Ott vagy még? – kérdezte Simkin.

– Igen, igen, hallgatlak. Folytasd csak.

– No. A bíróság előtt el kell mondaniuk mindent őszintén, úgyhogy az ő szavaikból fog kiderülni a te ügyed igazsága. Megkérdezhetjük például Gersbachtól, mikor kezdett viszonyt Madeleine-nal, hogyan vett rá téged, hogy magaddal vidd őt, mármint Gersbachot Közép-Nyugatra . . . Mert odavitted, nem igaz?

– Igen, én szereztem neki állást. Házat is béreltem nekik. Én szereltettem fel a mosogatójukra a szemételtakarító berendezést. Én méricskéltem az ablakaikat, hogy Phoebe el tudja dönteni, elhozza-e a függönyeiket Massachusettsből vagy sem.

Simkin döbbent felkiáltásokat hallatott (persze csak színleges volt a megdöbbenése):

– Hát melyik nővel él az az alak voltaképpen?!

– Igazán nem tudom. Szeretném, ha szembesítenének vele . . . mondd, feltehetek neki kérdéseket a tárgyaláson?

– Azt nem. De az ügyvéded felteheti a kérdéseket helyetted. Úgyhogy keresztre feszítheted azt a sánta kutyát. És Madeleine! . . . eddig minden úgy történt, ahogy *ő* akarta. Eszébe se jutott, hogy neked is vannak jogaid. Hogy fenékre esne az a jóasszony!

– Gyakran jut eszembe, hogy ha Madeleine meghalna, én visszakapnám a kislányomat. Néha úgy vagyok

vele, hogy tudom: képes lennék minden szánalom nélkül szemlélni Madeleine holttestét.

– Nézd, végeredményben *ők* próbáltak meggyilkolni *téged!* – kiáltott fel Simkin. – Sőt, bizonyos értelemben ez volt a céljuk.

Herzog elértette, hogy a Madeleine esetleges halálával kapcsolatos szavai izgalomba hozták Simkint, felcsigázták a kíváncsiságát. Szeretné ez a Harvey, villant át Herzog agyán a gondolat, ha kijelenteném, hogy képes lennék Madeleine-t is, Valentine-t is meggyilkolni. Hát, ami azt illeti, tulajdonképpen így is van. Már el is képzeltem magamban... revolverrel... késsel... és semmiféle iszonyodást vagy bűntudatot nem éreztem. Egyáltalában nem. Pedig azelőtt nem tudtam volna elképzelni, hogy el tudnék követni ilyesmit. Úgyhogy lehet, hogy meg is ölöm mindkettőjüket. De Harveynek persze nem mondok ilyesmit.

– A tárgyaláson – folytatta Simkin – be kell bizonyítanod, hogy Madeleine és Gersbach bűnös viszonyban élnek, ami a gyerekre rossz hatással van. Önmagában ugyanis a házasságon kívüli nemi érintkezés: semmi. Illinois államban például valamelyik törvényszék egy telefonszínésznőnek ítélte a kislányát a válóperben, mert bármilyen cifra dolgokat művelt is az anya, mindent a szállodai szobákban bonyolított le. Minden bíróság tudja, hogy nem képes akadályokat gördíteni korunk szexuális forradalmának útjába. De ha a kefélés odahaza történik, ha tehát a gyerekre közvetlen hatással lehet, akkor már egész más a jogi álláspont. Merthogy az ilyesmi kárt tesz abban a kis pszichében.

Herzog csak hallgatta Simkin fejtegetéseit. Közben átható tekintettel kinézett az ablakon, s próbált úrrá lenni gyomrának görcsös összehúzódásán, meg azon az

érzésen, hogy a szíve összefacsarodik, csomóba gubancolódik. A telefon pedig mintha átvette volna vére ütemes, halk, sebes lüktetését, amely majd szétvetette a koponyáját. De talán csak a dobhártya ideges reakciója volt az egész. Mintha megborzongtak volna a membránjai.

– Azzal persze számolnod kell – fűzte hozzá Simkin –, hogy minden chicagói lap írna a tárgyalásról.

– Nincs vesztenivalóm. Chicagóban engem már úgyszólván elfelejtettek. A botrány Gersbachot sújtaná, nem engem – jegyezte meg Herzog.

– Ezt hogy érted?

– Nézd, ő mindenhová bejáratos, kultiválja a város nagykutyáinak társaságát, sűrűn megfordul papok, újságírók, tanárok, tv-rendezők, törvényszéki bírók, zsidó nőegyleti hölgyek között. Úristen! Egy percig sem tud nyugton maradni az a pacák! Folyton új meg új tv-kombinációkon töri a fejét. Mint például azon, hogy hogyan lehetne összehozni mondjuk Paul Tillichet, Malcolm X-et és Hedda Hoppert közös műsorban!

– Eddig azt hittem, hogy az a Gersbach költő és rádióbemondó. A te szavaidból viszont úgy veszem ki, hogy valami tv-impresszárió.

– A tömegekkel való érintkezés költője!

– Neked aztán alaposan megfeküdte a gyomrodat az ürge, az biztos! Sőt, valósággal megtámadta az idegrendszeredet.

– Miért, te talán nagyon örülnél, ha egy szép napon rájönnél, hogy minden, ami az életedben számított, nem volt egyéb egy alvajáró látomásainál?

– Tulajdonképpen nem értem, miben utazik ez a Gersbach!

– No, majd én megmondom neked. Ez az ember afféle cirkuszigazgató; népszerűsítő, a nagy menők rek-

lámügynöke. Üstökön ragadja a híresség eket, és odahurcolja őket a nagyközönség elé. A legkülönbözőbb fajta emberekkel elhiteti, hogy éppen ő az, akire szükségük van. A finomkodóknak finomkodik. A jószívűeknek a jószívűt játssza, a gorombáknak a gorombát. A csalókat képmutatással főzi, a szadista hajlamúakat kegyetlen megjegyzésekkel. Kinek-kinek a kívánsága szerint. Érzelmi vérsavó, bármely szervezetben kiválóan kering.

Simkint rendkívüli módon megörvendeztette Herzognak ez a kitörése. Herzog ezt nagyon jól tudta. Sőt: azt is tudta, hogy az ügyvéd ösztökéli, hergeli őt. Mindez nem tartotta vissza a tiráda folytatásától:

– Próbáltam már kategorizálni ezt az én Gersbach barátomat. Rettegett Iván? Avagy Rasputin-utánzat? Vagy valami Cagliostro-pótlék? Politikus? Szónok? Demagóg? Bárd? Vagy valamiféle szibériai sámán? Azok gyakran beteges hajlamú ...

– Csak nem azt akarod mondani, hogy egyetlen Valentine Gersbach halomra dönti mindazoknak a filozófusoknak a világképét, akiknek a műveit évszámra tanulmányoztad? Évszámra ... Spinoza ... Hegel ...

– Ugratsz engem, te Simkin?

– Ne haragudj. Bocsáss meg. Ostoba vicc volt.

– Nem haragszom. Azt hiszem, végeredményben igazad van. Sajnos. Egy kicsit arra az emberre hasonlítok, aki a konyhaasztalon vett úszóleckéket. A filozófusokért egyébként nem kezeskedhetem. Talán a hatalom filozófusa, Thomas Hobbes tudná elemezni Gersbachot. De amikor Valentine-ra gondolok, nem a filozófia jut az eszembe, hanem a francia és az orosz forradalmakról szóló könyvek, amelyeket fiatal gyerekként faltam fel. Meg a némafilmek, mint például a *Madame Sans Gêne,* Gloria Swansonnal a főszerepben. Vagy az a film, ame-

lyikben Emil Jannings cári tábornokot játszott. Szóval amikor Gersbachra gondolok, szinte látom, amint a tömeg megrohanja a palotákat és a templomokat, feldúlja Versailles-t, az emberek felzabálják a tejszínhabos süteményt, a férfiak bort öntenek a farkukra, a nők bíbor bársonyba öltöznek, s mindenki úgy lopja a koronákat, a püspöksüvegeket, a kereszteket, ahogy csak tudja.

Herzog nagyon jól tudta, hogy azért beszél így, mert már megint az a különös, veszedelmes erő kerítette a hatalmába, amelynek már régebben is nemegyszer foglya volt. Most ismét működésbe lépett tehát ez az erő, és Herzog érezte, hogy egyre jobban meghajlik a súlya alatt. Minden pillanatban bekövetkezhet hát az összeomlás. Úgyhogy ezt sürgősen abba kell hagyni. Herzog hallotta, hogy Simkin halkan és megállás nélkül röhög a drót másik végén; az egyik kezét bizonyosan arra a kövér mellére teszi, hogy ki ne robbanjon belőle a nevetés, bozontos szemöldöke és szőrös füle között pedig gunyoros ráncokba verődik az arcbőr.

– Az őrültségbe torkolló felszabadulás. A korlátlan szabadság, hogy az ember bármilyen szerepet eljátszhasson, rettenetesen durva energiával – folytatta kissé nyugodtabban Herzog.

– Hát én sose láttam olyan filmet, amelyben a pacákok bort öntöttek volna a farkukra – mondotta Simkin.

– Te hol láttál ilyesmit? Talán a Modern Művészetek Múzeumában? És különben is, csak nem azonosítod magad lelkileg Versailles-jal vagy a Kremllel, vagy az *ancien régime*-mel, vagy más effélével?!

– Hát persze, hogy nem ! Ez csak amolyan hasonlat volt, és alkalmasint nem is valami jó hasonlat. Csak azt akartam ezzel mondani, hogy Gersbach egyetlenegy lehetőséget sem szalaszt el; mindent megpróbál. Például:

nem elég, hogy ellopta tőlem a feleségemet, még helyettem is végigszenvedte a tragédiámat. Mert szerinte még ezt is jobban csinálja, mint én. Nem elég, hogy drámai hősszerelmes – valóságos félisten, gondolja magában –, a tetejébe még a legjobb férj és a legjobb apa is. Különben a felesége szerint valóban eszményi férj. Phoebe egyetlen panasza az volt, hogy Gersbach túlságosan szerelmes természetű. Minden éjjel rámászott a nejére, és az asszony nem bírta ezt az iramot.

– Kinek panaszolta ezt a nő?

– Hát persze Madeleine-nak, a legjobb barátnőjének! Kinek is panaszolta volna, ha nem neki?! S az igazság az, hogy Valentine valóban családszerető ember. Csakis ő tudta, mennyire szeretem én a kislányomat, és hetenként írt nekem a gyerekről, részletesen, igazán kedvesen. Amíg aztán rá nem jöttem, hogy a bánatot, amiért vigasztal, ő okozta nekem.

– És akkor mit csináltál?

– Kerestem, hajszoltam egész Chicagóban. Végül aztán küldtem neki egy sürgönyt a repülőtérről, mielőtt elutaztam. Azt akartam tudomására hozni, hogy ha a szemem elé kerül, lelövöm, mint egy kutyát. De a Western Union nem továbbít ilyen szövegű táviratot. Úgyhogy végül a következő öt szót sürgönyöztem neki: Hideg A Lelked Álnok Lókötő. Rakd össze a kezdőbetűket: HALÁL.

– Képzelem, hogy megrémült a fenyegetéstől...

Herzog el sem mosolyodott.

– Nono. Nem tudom... Babonás a pasas. De, mint mondottam, családszerető ember. Odahaza felszereli a... szóval mindent. Mackóruha kell a gyereknek? Valentine maga veszi meg! Elmegy a Hillman-pincébe, és telerakatja a szatyrot zsemlével meg pácolt heringgel. A

tetejébe még sportember is: azt mondja, faláb ide, faláb oda, bokszbajnok volt az Oneonta kollégiumban. A tekejátékosokkal tekézik, a rabbikkal Martin Buberről társalog, s ha a Hyde Park Madrigal Society tagjaival akad össze, hát madrigálokat énekel.

– No jó – mondotta Simkin –, ez a pasas tehát voltaképpen egy gyönyörűen fejlődő pszichopatologikus eset. Felvágós, magamutogató. Lehet, mondom, hogy kicsit már kóros, de tudod, mit: azért egy elég világosan fölismerhető zsidó típus. Egyike azoknak a harsány hangú, lármás széltolóknak. Milyen kocsija van ennek a fontoskodó reklámügynöknek?

– Lincoln Continentalja.

– Hö, hö!

– De alig csapja be maga mögött a kocsi ajtaját, máris úgy beszél, mint maga Marx Károly. Hallottam őt az Auditoriumban, más kétezer emberrel együtt. A faji elkülönítés megszüntetéséért tartott szimpóziumon szónokolt, őrületes tirádát vágott ki a bőség társadalma ellen. Így van ez. Ha valakinek jó állása van, ha kábé tizenöt ezrest zsebre vág egy évben, és megvan a betegbiztosítása, a nyugdíjalapja, meg esetleg az a csekélyke részvényállománya is, ugyan miért ne lenne a tetejébe még baloldali radikális. A művelt emberek elsajátítják a legjobbat mindabból, amit könyvekben olvasnak, aztán fölékesítik vele magukat, mint ahogyan állítólag bizonyos rákfajták tengerimoszat-öltözékben díszelegnek. No és aztán a közönség! Jómódú, hétköznapi üzletemberek, meg szabadfoglalkozásúak, az a fajta, amely elég jól érti a maga szakmáját, mesterségét vagy üzletágát, de minden másról csak nagy összevisszaság van a fejében. S íme, most itt ez a szónok, csupa önbizalom, lelkesedés, tűz, céltudatosság, erő. Feje piros, akár valami lán-

goló kohó, a hangja dübörög, mint falusi tekepálya vasárnap, a falába pedig csak úgy kong azokon a világot jelentő deszkákon. Számomra csupán kuriózum, mint amikor valami mongol idióta az Aidát énekli. De az *ő* számukra, a *közönség* számára . . .

– De nagyon tűzbe jöttél! – kiáltott fel Simkin. – Miért beszélsz most egyszerre operáról? De tudom is már. Abból, amit mondtál Gersbachról, világos előttem, hogy színész a pasas, ripacs, és én azt is nagyon jól tudom, hogy Madeleine: színésznő. Mindig is tudtam. De azért nyugi. Ne ragadtasd magad túlzásokra. Nem tesz jót neked. Hiszen elemészted magad.

Moses darab ideig hallgatott. Behunyta a szemét. Azután megszólalt:

– Hát, lehetséges . . .

– Várj egy kicsit, Moses. Azt hiszem, megérkezett az ügyfelem.

– Jól van, Harvey, nem akarlak én feltartani. Add meg az unokafivéred telefonszámát, és majd találkozunk a belvárosban, később.

– Nem várhat ez a te dolgod egy kicsit?

– Nem, még ma határoznom kell.

– Hát majd megpróbálok időt szakítani magamnak. Most pedig igyekezz egy kicsit kikapcsolódni.

– Csak egy negyedórára veszlek igénybe. Minden kérdésemet előre megfogalmazom.

Miközben Moses fölírta Wachsel telefonszámát, arra gondolt, hogy legjobb lesz talán beszüntetni ezt a tanács- és segítség-kérést. Talán már ez is gyökeres változást hozna létre. Igyekezett olvashatóan kirajzolni a telefonszámot a blokkra. A drót másik végén Simkin gorombán ordítozott az ügyfelével. Minek szólítja Simkin a pasast?! Hangyászmedvének?! . . .

Herzog kigombolta az ingét, aztán kibújt belőle, úgyhogy a ruhadarab leesett mögötte a fürdőszoba padlójára. Megeresztette a vizet. A nagyjából elliptikus mosdókagyló tükörsimán, szépen csillogott a szürke fényben. Moses ujja hegyével megérintette az egyenletesen fehér anyagot, és belélegezte a víz illatát, meg a lefolyócsőből felszivárgó, szinte finom illatú bűzt. Váratlan oldalról lepi meg néha az embert a szépség... Hiába, ilyen az élet. Fejét a csap alá tartotta, s előbb a rázúduló víz miatt nyögött fel, azután az élvezettől. *Kedves Monsieur de Jouvenel! Ha a politikai filozófia célja valóban az, hogy – mint Ön állítja – az erőt civilizált korlátok közé szorítsa, a bestiát megzabolázza, modorát kicsiszolja, és energiáját hasznos feladatokra terelje, hát én csak azt szeretném mondani* – s most már Herzog nem is de Jouvenelhez intézte szavait –, *hogy amikor este James Hoffát láttam televízión, rádöbbentem, micsoda veszélyeket rejtegethet az egyetlen dologra koncentrálódó dühödt erő. Sajnáltam a műsorban szereplő szerencsétlen tanár urakat, akiket Hoffa izekre szedett. Megmondom, hogy én mit mondtam volna Hoffának. Azt mondtam volna: „Miért gondolja Ön, hogy a realizmus szükségszerűen brutális?"* Herzog mindkét keze a csapokon nyugodott; aztán bal kézzel elzárta a meleg vizet, jobb kezével pedig még vastagabb sugárban eresztette meg a hideget. A víz rácsurgott a fejbőrére, a nyakára. Olyan hevesen rohanták meg a gondolatok és az érzések, hogy beleborzongott.

Végül is felegyenesedett. Fejéről csöpögött a víz; köréje csavarta a törülközőt; dörzsölte, rázogatta a fejét, hogy kissé megnyugodjon. E foglalatossága közben eszébe jutott: szokásai közé tartozik, hogy mindig a fürdőszobába megy, ha össze akarja szedni magát. Talán úgy

érzi, hogy a fürdőszobában energikusabb, hogy nagyobb mértékben ura önmagának. Visszaemlékezett, hogy Ludeyville-ben néhány hétig azt követelte Madeleinetól, hogy a fürdőszoba padlóján szeretkezzenek. Madeleine teljesítette a kívánságot, de Herzog látta rajta, hogy rettentő dühös, valahányszor hanyatt kellett feküdnie az ócska csempepadlón. Nem sok jó származhat az ilyesmiből. Lám, miket gondol ki az a mindenható emberi elme, ha nincs igazi elfoglaltsága! Herzog lelki szemei előtt most megjelent a félig-festett ludeyville-i ház, amint a novemberi égből szakad rá az eső. A szömörcefák hullatják papírvékony piros leveleiket; az ősztől borzongó erdőben szarvasra lődöznek a vadászok – bum! bum! piff! puff! – aztán autón hurcolják haza a zsákmányt. Az erdőszélen csak lassan oszlik el a lőporfüst. S Moses tudja, hogy hanyatt fekvő felesége csendben elátkozza őt. Ő, Herzog, komikusnak igyekezett föltüntetni a nemi aktust, hogy megmutassa: milyen abszurd az egész, az emberi küzdelem legalantasabb formája, és voltaképpen maga a rabszolgaság.

Aztán hirtelen valami egészen más jutott Moses eszébe: körülbelül egy hónappal később történt, Gersbach lakásán, Barrington közvetlen szomszédságában. Gersbach éppen Hanuka-gyertyákat gyújtott a kisfiának, Ephraimnak; valahogyan elhadarta a héber imát, aztán táncra perdült a fiúval. Ephraimon úgy állt a begombolt pizsama, mint tehénen a gatya, Valentine viszont erőteljesen és ügyesen mozgott, a csonkasága egyáltalán nem látszott zavarni – és ebben rejlett az ő nagy vonzereje. Csak nem fogom lógatni az orrom, amiért nyomorék vagyok! Ugyan kérem! Táncolt, dobbantott, tapsolt; lángoló vörös hajkoronája – a tarkóján mindig egészen rövidre volt nyírva – föl-alá mozgott; fana-

tikus gyengédséggel nézte a fiát, sötéten izzott-csillogott a szeme. Valahányszor Gersbach így nézett, arcának pírja szinte felszállt a barna szemébe, s úgyszólván porózussá vált az arcbőre. Mady tekintetéből már akkor kitalálhattam volna, hogy szereti azt a ripacsot. Kitalálhattam volna abból, ahogyan hirtelen fellélegzett, amikor önkéntelenül kitört belőle a vidám kacagás. Mély volt a nézése. És különös. Mint amikor hirtelen felkattan egy acélpánt. Szereti azt a ripacsot!

Milyen groteszk az ember, ha önmagát nézi! Herzog ösztönös-indulatosan – s fájdalommal – állapította meg ezt magában, és elméje nyomban valami stabilitás után kutatott, eszmék, gondolatok után kapkodott (miközben beszappanozta az arcát, és beillesztette borotvakészülékébe a pengét), s Hocking professzor legújabb könyve jutott eszébe, az, hogy *vajon lehet-e általános, lehet-e társadalmi jellegű az igazság ezen a földön, vajon nem odabent, a szívekben, minden egyes szívben kell-e gyökereznie. Az egyéni gonoszságot a közösségnek, a hasznos kötelességteljesítésnek kell kikorrigálnia. S mint Ön is utal rá, a mazochizmusnak át kell alakulnia egyéni szenvedéssé. De hiszen ezt tudjuk! Tudjuk, tudjuk, tudjuk! Ön szerint az alkotó szenvedés . . . a keresztény hit magja.* De voltaképpen mi motoszkál az én fejemben? Tisztába kell jönnöm ezzel, ösztökélte magát Herzog. Min töröm én tulajdonképpen a fejem? Alkalmasint azon, hogy vajon idéztessem-e meg Madeleine-t és Gersbachot, vallassam-e őket eskü alatt, meggyötörjem őket, kést szegezzek a torkuknak? De vajon miért? Joguk van egymáshoz; úgy látszik, valóban össze is tartoznak, egymáshoz valók. De akkor mi lesz az igazsággal? – Igazság! Ki akar tulajdonképpen igazságot?! Az emberiség nagy része igazság nélkül élt és halt meg – teljességgel

igazság nélkül. Az emberek milliárdjai robotoltak, szenvedtek, gyötrődtek, pusztultak, véreztek el évszázadokon át, és halálukig nem volt részük több igazságban, mint holmi igavonó baromnak. Ámde Moses E. Herzog teli torokból üvölt dühében és fájdalmában – az igazság után, neki *kell* az igazság. Ez az ő *quid pro quo*-ja, kárpótlásul kell megkapnia mindazért, amit elfojtott magában, joga van hozzá, mint Ártatlan Félnek. *Szeretem a kiscicámat, meleg a bundája, ott ülünk a kandallónál, simogatom szőrét, szereti ám a kiscica aranyos úrnőjét.* Mert az úrnő olyan jó a kiscicájához. Most viszont oly nagy és oly mélységes az ő – Herzog – haragja, oly gyilkos, oly véres, sőt oly kéjes, hogy a kezei és az ujjai szinte kívánkoznak annak a két embernek a nyaka után. Ennyit az ő kisfiúsan tiszta szívéről. Jóllehet a társadalom szervezete elég nehézkes és elég gonosz is, azt azonban meg kell adni, hogy sokkal többet ér el, és sokkal több jót testesít meg, mint én magam, mert legalább olykor-olykor valóban igazságot tesz. Én csak egy zavaros fejű alak vagyok, de azért van képem az igazságról szájalni. Tartozom egy emberi élettel azoknak az erőknek, amelyek létrehoztak engem. S hol az az élet?! Hol az az emberi élet, amelyet egyetlen mentségemül tudok felhozni, hogy megmaradtam, hogy eddig túléltem mindent?! Mit tudok én felmutatni? Csak ezt itt, ni! A foltos tükörben ott volt előtte az arca. Körszakállt alkotott rajta a szappanhab. Látta önnön döbbent, haragos tekintetét, és hangosan fölkiáltott. *Istenem! Ki ez az alak? Ez az alak embernek tekinti önmagát. Pedig hát micsoda? Önmagában még nem emberi. Csak vágyik arra, hogy emberi legyen. Kínzó álom ez, nyomasztó*

pára. Sóvárgás. Honnan ered? És micsoda voltaképpen? S mivé lehet vajon?! Nem halhatatlan vágy. Nem, nem – nagyon is halandó; de emberi.

Miközben felöltötte az ingét, eltervezte a szülők napjára kitűzött látogatást. Reggel hétkor indul a busz Catskillbe a West Side állomásról. Alig három óra az út. Két évvel ezelőtt – emlékezett vissza Herzog – ott rajzottak szülők és gyerekek a poros játszótéren; visszaemlékezett a barakkok durva deszkájára, a tikkadt kecskékre és hörcsögökre, a csupasz bokrokra és a papírtálcán fölszolgált spaghettire. Déli egyre dögfáradt lesz, s nagyon nehezen fogja bírni a hazaindulás előtti szomorú órákat, de hát minden tőle telhetőt meg kell tennie Marcóért. Daisynek pedig megspórol egy utazást. Annak a szegény nőnek is megvan a maga baja: öreg édesanyja már teljesen szenilis. Herzog több forrásból értesült erről, és furcsán érintette a hír, hogy első anyósa, az a csinos, cvikkeres, dús hajú, uralkodásra termett, ízig-vérig szüfrazsett és „modern nő" – nem ura többé önmagának. Fejébe vette az öregasszony, hogy Moses azért vált el Daisytől, mert az ő lánya utcanő, bárcás kurva. Amikor Polina félrebeszélt, visszavedlett orosz asszonnyá. Az Ohio-beli Zanesville-ben eltöltött ötven esztendő a semmibe foszlott, amikor Daisy lelkére beszélt, hogy „ne futkosson férfiak után". Szegény Daisynek minden reggel ilyen beszédeket kellett hallgatnia, amikor a kisfiú már elment az iskolába, és ő maga is munkába készült. Állhatatos, megbízható nő Daisy, felelősségérzete a komorsággal határos. Statisztikusként dolgozott a Gallup közvéleménykutatónak. Marco kedvéért igyekezett vidám légkört teremteni a házban, de

nem volt hozzá tehetsége, úgyhogy az arapapagájok, a zöld növények, az aranyhalak s az élénk színű Braque- és Klee-reprodukciók csak fokozni látszottak a lakás szomorúságát. S hiába öltözött Daisy mindig kifogástalanul, hiába volt nyílegyenes a harisnyáján a varrás, hiába púderezte az arcát és rajzolta ki a szemöldökét, hogy kissé élénkítse a tekintetét, nyomott kedélyén mindez mit sem segített. Kitisztította a kalitkát, enni adott a madaraknak, megöntözte a növényeket, s azután az ajtóban ismét találkozni volt kénytelen szenilis édesanyjával. S Polina ráparancsolt, hogy hagyjon fel „szégyenteljes életmódjával". Rákezdte: „Kérlek, Daisy, nagyon szépen kérlek." A végén térden állva könyörgött a széles csípőjű öregasszony – roppant nehezére esett már térdre ereszkedni –, lecsüngtek a fehér hajfonatai, ősz feje hosszúkás és finom – még jókora adag női szépséget hangsúlyozott a fejformája –, s fekete zsinóron himbálózott a cvikkere.

– Nem mehet ez így tovább, kislányom!

Daisy megpróbálta talpra állítani őt.

– Jól van, mama. Megígérem, hogy megváltozom.

– Ott várnak rád a férfiak az utcán!

– Dehogyis, mama.

– De bizony. Társadalmi csapás a prostitúció. Majd még valami csúnya betegséget szedsz föl. Szörnyű halállal halsz. Hagyd abba, Daisy. Ha abbahagyod, Moses visszajön.

– Jól van, mama. Most állj föl, kérlek. Jó, abbahagyom.

– Van más mód is a megélhetésre. Kérlek, Daisy, könyörgök.

– Elég volt ebből, mama. Gyere, ülj le ide.

Az öreg Polina – a csípője már rettentő nehéz volt, térdei pedig gyengék – reszketegen és ügyetlenül kelt föl a padlóról, s Daisy odavezette a székhez.

– Jó, elküldöm azokat a férfiakat. Gyere, mama. Bekapcsolom a tv-t. A főzőiskolát akarod nézni? Vagy Dione Lucast? Vagy a Reggeli Klubot?

A nap keresztülsütött a lécrolettákon. Sárga színben játszottak a tv-ernyőn gyors egymásutánban fölvillanó képek. És az ősz hajú, finom Polina, ez a magasrendű elveket valló, szilárd jellemű öregasszony egész nap a tv előtt üldögélt, és kötögetett. Néha bejött egy-egy szomszéd, megnézni, mi van vele. Unokanővére, Asya jött el olykor Bronxból, látogatóba. Csütörtökönként megjelent a takarítónő. De végül is egy Long Island-i aggok házában kellett elhelyezni a nyolcvanas éveiben járó Polinát. Hát így kell végezniük a legrendíthetetlenebb karaktereknek is?!

Ó, Daisy, nagyon sajnálom ezt az ügyet. Nagyon elszomorít . . .

Egyik szomorú dolog a másik után – gondolta magában Herzog. A borotválástól sajgó arcbőrét varázsdióarcszesszel dörzsölte be. Kezét az inge aljába törölte. Vette a kalapját, a kabátját, a nyakkendőjét, s a sötét lépcsőházban lesietett az utcára. (A liftet túlságosan lassúnak találta.) A taxiállomáson egy portoricói sofőr kocsija vesztegelt. A gépkocsivezető éppen zsebfésűvel igazgatta olajosan csillogó haját.

Moses betelepedett a hátsó ülésre, s megkötötte a nyakkendőjét. A sofőr hátrafordult, tanulmányozta utasát.

– Hová, jóember?

– Belváros.

– Tudja, azt hiszem, furcsa véletlenről kell beszámolnom magának.

Keletnek mentek, a Broadway felé. A sofőr a tükörből figyelte Herzogot. Moses pedig előrehajolt, s kibetűzte a taxaméter fölé írt nevet: Teodoro Valdepenas.

– Kora reggel – folytatta Valdepenas – láttam egy mandrót a Lexington Avenue-n. Éppúgy öltözve, mint maga. Ugyanaz a zakó-minta. Meg ugyanaz a kalap.

– Az arcát látta?

– Nem... az arcát, azt nem láttam.

A taxi befordult a Broadwayre, és tovább gördült a Wall Street irányába.

– A Lexington Avenue melyik részén látta az illetőt?

– Hát úgy a 60-as számok tájékán.

– Mit csinált az az ember?

– Egy piros ruhás spinét csókolgatott. Ezért nem láttam az arcát. És hogy csókolgatta!... az nem is kifejezés! Maga volt?

– Nem lehetett más.

– Nohát ilyet! – csapott Valdepenas a volánra. – Barátom! Annyi millió ember közül! Elviszek egy pasast a La Guardia reptérről a Triboron meg az East River Drive-en át, leteszem a 72-ik utca és a Lexington Avenue sarkán. Látom, hogy csókolózik egy spinével. Alig múlik el két óra, és ugyanaz a tag száll be megint a kocsimba!

– Igen. Olyan ez, mintha éppen azt a halat fogná ki az ember, amelyik a királyné gyűrűjét lenyelte.

Valdepenas félfordulatot tett az ülésen, hogy jobban megnézhesse magának Herzogot.

– Igazán jóvágású csaj volt! Jó teltalakú! Micsoda nő! A felesége?

– Nem. Nem vagyok házas. És ő sem.

– Klassz fickó maga, öregfiú. Ha majd megöregszem, éppen úgy intézem a dolgaimat, mint maga. Mert akkor se szabad ám abbahagyni az ipart! És higgye el, hogy én már most is óvakodom a fiatal csibéktől. Huszonöt év alatti spinével kezdeni: elpocsékolt idő. Az a kategória nem érdekel. Tudja, mikor kezd komoly lenni egy nő? Majd én megmondom magának: harmincöt fölött. Az a fajta az igazi, az csinálja a legjobban... Hová megyünk?

– Városi Törvényszék.

– Maga ügyvéd? Vagy hekus?

– Hekus? Ebben a kabátban?

– *Hombre!* Mit tudom én, mit vesz föl egy hekus manapság?! Még esetleg női ruhába is öltözik. És különben is, törődik vele a fene! Ide figyeljen. Múlt hónapban beleestem egy irtó fiatal csibébe. No. Egyszer beállítok hozzá. Ő meg csak fekszik az ágyon, gumit rág, közben pedig olvas valami képes hetilapot. Meg szemtelen képet vág, mintha azt mondaná: „Naaa, csinálj már valamit!" Aszondom neki: „Ide hallgass! Ha nem tudnád, itt vagyok. Igen, igen, én, Teddy. Mi a francnak a szádban az a gumi? Meg a kezedben az a lap?" Erre ő aszondja: „Jó, jó, gyere, essünk túl rajta." Mit szól, micsoda magatartás! Aszondom neki: „Nem fogok sietni a te kedvedért. Egy jó nagy frászt érdemelnél az ilyen beszédért." És mondok magának valamit, öregúr. Nem értett a kamatyoláshoz az a kis nő! Tizennyolc éves volt az egész, jóformán még pisilni se tud rendesen az ilyen.

Herzog felnevetett – jórészt megdöbbenésében.

– Igazam van, mi?! – szólt Valdepenas. – Vagy talán nincs?! Hisz' maga se mai gyerek már.

– Nem bizony.

– A negyvenen felüli nők tudják csak igazán értékelni a . . .

Közben megérkeztek a Broadway és a Houston Avenue sarkára. Borostás arcú, erős állú, pimasz képű korhely várta a kocsikat, kezében mocskos rongy. Amikor megrekedt a forgalom, a részeg megtörülte az autók szélvédőjét, és tartotta a markát, borravalóért.

– Nézze, mit csinál itt ez a seggfej – szólalt meg Valdepenas. – Összekeni az üveget. És a gazdag, kövér palik fizetnek neki. Reszketnek tőle, mint a nyárfalevél. Mert be vannak tojva. Igaz, hogy az ilyen Bowery-beli csavargó képes leköpdösni a kocsit, ha nem kap dohányt. Láttam én már ilyesmit. De az én taximhoz aztán ne nyúljon egy se! Itt van ez a vasrúd, ni, a kezem ügyében. Olyat kaphat a fejire az ilyen disznó, hogy arról koldul!

Lejjebb, a Broadwayn a nyár súlyos árnyéka nehezedett a városra. Ócska íróasztalok, forgóülésű székek, régi, zöld – akváriumzöld, meg kaporzöld – iratgyűjtők a járdán, csupa eladásra szánt áru. S most következett a pénz, a tőzsde, a bankok fontoskodó városnegyede, itt már nem volt semmi napsütés. Odalent a Szentháromság-templom. Herzognak eszébe jutott, hogy valamikor megígérte Marcónak: megmutatja neki Alexander Hamilton sírját. Elmesélte annak idején a fiúnak, hogy Hamilton hogyan párbajozott Burrel, hogyan hozták el Hamilton holttestét szép nyári reggelen egy csónak fenekén. Marco sápadtan, rendületlenül hallgatta apját – szeplős Herzog-arca nemigen árult el indulatot. Marco mintha sose csodálkozott volna, hogy milyen hatalmas (milyen iszonyatos!) adathalmaz van az édesapja fejében. Az akváriumban Herzog elsorolta fiának a halpikkelyfajtákat: „kotenoid, plakoid . . .” Herzog tudta, hol

fogták a coelacanthát,[1] ismerte a homár gyomrának az anatómiáját. S mindezt a töméntelen tudást át akarta adni a fiának. De ebből elég volt, határozta el Herzog; bűntudatos magatartás ez. A túlságosan érzékeny apa – rossz példa. Túlbuzgó vagyok én Marcóval.

Valdepenas még akkor is fecsegett, amikor Moses fizetett. Moses különben kedélyesen felelgetett a sofőrnek, de csak úgy gépiesen. Nemigen figyelt a gépkocsivezető mondókájára. Orális kéjelgés az egész, gondolta magában, de kis ideig egészen szórakoztató.

– Hát pitykézzen szorgosan továbbra is, doktorkám! – búcsúzott a sofőr.

– Viszlát, Valdepenas.

Herzog megfordult. Előtte ott magasodott a bíróság épületének hatalmas, szürke tömbje. A széles lépcsőfeljárat megviselt kövén csak úgy kavargott a por. Herzog egy ibolyacsokrot talált a lépcsőn, nyilván női kéz ejtette el. Talán valami menyasszony keze. Illata már nemigen volt az ibolyának, de a virág Massachusettsre emlékeztette Mosest, Ludeyville-re. Ott most már egészen kivirított a peónia, illatoztak a jezsámenbokrok. Madeleine ilyenkor ennek a virágából készült szagtalanítóval fecskendezte be a mellékhelyiséget. Olyan illata van az ibolyának, mint a női könnynek, gondolta magában Herzog. A szemétládába dobta a csokrot, s azt remélte, hogy nem valami csalódott kéz ejtette a lépcsőre. A négyrekeszes forgóajtón bement a hallba, közben az inge zsebében kotorászott az után az összehajtogatott cédula után, amelyre Wachsel telefonszámát írta fel. De most még nem hívhatja, túl korán van. Simkin és az ügyfele még meg sem érkezhetett a belvárosba.

[1] Különleges halfajta.

Herzognak volt ideje elég; a tágas, sötét emeleti folyosókon ődöngött; a párnázott, kerek ablakos lengőajtók a tárgyalótermekre nyíltak. Bekukkantott az egyik terembe; a széles mahagóni ülések kényelmeseknek látszottak. Belépett a helyiségbe; tisztelettudóan levette a kalapját, biccentett, de a bíró tudomást sem vett róla. Testes, kopasz ember a bíró úr – széles arcú, mély hangú. Öklét az iratokon nyugtatta. Hatalmas terem, díszes mennyezet, barnássárga, de komornak ható falak. Amikor az ügyeletes rendőrök egyike kinyitotta a bírói szék mögötti ajtót, láthatóvá váltak a fogdarácsok. Herzog keresztbe rakta a lábait (előkelően csinálta; elegáns stílusa még akkor sem hagyta cserben, amikor vakarózott), sötét szemét figyelmesen összehúzta, s kissé félrefordította a fejét (ezt a mozdulatot anyjától örökölte. Herzog mama is így tett, amikor koncentrálni készült).

Eleinte nem sok történt, legalábbis látszólag. Az ügyvédek és az ügyfelek kis csoportja szinte társalgási modorban tárgyalgatott a dolgokról, megbeszélte a részleteket. Egyszerre csak azonban a bíró felemelte a hangját, s közbevágott:

– Várjunk csak, kérem! Maga tehát azt mondja, hogy...

– Kérem, ő azt mondja, hogy...

– Mondja csak ő maga. Szóval maga azt mondja, hogy...

– Nem, bíró úr, én nem mondom.

– Hát akkor meg mit akar? – kérdezte a bíró. – Ügyvéd úr, mit jelentsen ez?

– Ügyfelem nem érzi magát bűnösnek.

– Én nem...

– Pedig úgy volt, bíró úr – szólt egy jellegzetesen néger hang, de szinte minden indulat nélkül.

– ... Elvonszolta ezt a részeg embert a St. Nicholas Avenue-ról abba a pincébe, ott a... mi is a pontos cím? Szóval azért, hogy kirabolja – hangzott a bíró mindent túlharsogó basszusa, öblös New York-i tájszólásban.

Herzog – hátulról – valahogyan kivette a vádlott körvonalait. Néger volt az is, mocskos barna nadrágot viselt. Idegesen, de erőt sugárzón reszketett a lába. Akárha futóversenyre készült volna. Még egy kicsit be is hajlította a széles, kakaóbarna nadrágszárba bújtatott térdét, akár a hosszútávfutó a rajtvonalon. Csakhogy itt három méterre tőle a fogdarács villogott. A panaszos feje kötésbe volt bugyolálva.

– Mennyi pénz volt a maga zsebében?

– Hatvannyolc cent, bíró úr – válaszolt a bekötöttfejű.

– És ez az ember arra kényszerítette magát, hogy bemenjen abba a pincehelyiségbe.

– Nem én, uram – szólt közbe a vádlott.

– Maga akkor beszéljen, ha kérdezem – bosszankodott a bíró. – Most fogja be a száját.

A sértett fél kissé elfordította a fejét. Herzog megnézte: fekete, aszott, öreges arc, gyulladt szemek.

– Nem, bíró úr, nem kényszerített. Azt mondta, fizet egy pohárral.

– Ismerte ezt az embert?

– Nem, bíró úr, de azt mondta, hogy fizet egy pohárral.

– És maga bement ezzel az idegen emberrel abba a pincehelyiségbe, a... mi is a pontos cím? Törvényszolga, hol vannak azok az iratok?

Moses ráébredt, hogy a bíró önmagát és a tárgyalások – nagyon is ráérő – közönségét szórakoztatja tem-

peramentumos álkitöréseivel. Különben belefulladt volna az unalomba.

– Na! Mi történt ott lenn a pincében?

A bíró tanulmányozta a közben előkerített papírokat.

– Megütött.

– Minden előzmény nélkül? Hol állt ez az ember? A maga háta mögött?

– Azt én nem láttam. Elöntött a vér. A szemembe folyt. Úgyhogy semmit se láttam, kérem.

Azok a megfeszült lábszárak már nagyon kívánkoztak a szabadság után. Menekülésre készültek.

– És elvette magától azt a hatvannyolc centet?

– Én megragadtam a gallérját, és elkezdtem ordítani. Erre újból megütött.

– Maga mivel ütötte meg ezt az embert?

– Bíró úr, az ügyfelem tagadja, hogy megütötte volna ezt az embert – szólalt meg a védő. – Ismerték egymást. Együtt jártak inni.

A kötésbe bugyolált, fekete képű, aszott arcú, vastag ajkú férfi az ügyvédre meresztette gyulladt szemét.

– Nem ismerem ezt az embert – mondotta.

– Bármelyik ütés megölhette volna a panaszost – szólt a bíró. Aztán ezt mondta:

– Súlyos testi sértés, rablási szándékkal.

És hozzátette:

– Feltételezem egyébiránt, hogy a panaszos ittas állapotban volt.

Vagyis: whiskytől átitatott vér hullott a szénporra, ott a pincében. A whiskys vér ilyenféleképpen szokott ömleni. A vádlott megmozdult, menni készült, a lábszára most is éppoly állatias félelemmel feszült abban a nevetségesen bő nadrágjában, mint az imént. A smasszer – arcán rendőrháj párnái – szinte nyájasan nézett rá,

miközben a zárkájához vezette. Kinyitotta előtte az ajtót a szalonnaképű hekus, aztán megérintette a vádlott vállát, úgy adta értésére, hogy beléphet.

Új csoport került a bíró elé. Civil nyomozó tanúskodott:

– Este hét óra harmincnyolckor, a Grand Central pályaudvar alsó férfivizeldéjében ez az ember (név), a szomszéd rekeszből átnyúlt, és kezét a nemi szervemre helyezte, miközben azt mondta, hogy...

Ez a nyomozó afféle klozettspecialista, egész nap ott settenkedik a vizeldék körül, csalétek gyanánt, gondolta magában Herzog. Vallomásának tempója, szakszerűsége nagy gyakorlatra enged következtetni:

– Ezért – folytatta a nyomozó – letartóztattam őt háborgatásért...

S még mielőtt a civil nyomozó befejezte volna a „vonatkozó" rendeletek szám szerinti felsorolását, a bíró már föl is tette a kérdést a gyanúsítottnak:

– Bűnösnek érzi magát, vagy nem érzi magát bűnösnek?

A gyanúsított magas, fiatal külföldi volt – német. Útlevelét a bíró megnézte. Hosszú barna bőrkabátot viselt a fiatalember, szorosra húzott övvel a derekán; aprócska fején göndörödött a haja, a homloka pedig piros volt. Mint kiderült, bentlakó orvos a brooklyni kórházban. A bíró ezzel kapcsolatos magatartása meglepte Herzogot. Eddig ugyanis azt hitte, hogy ez az ember is azok közé a közönséges, durva, fel-felmorduló politikai közegek közé tartozik, akik a ráérőknek – mint például Herzognak – színjátékot adnak elő. A bíró azonban most mindkét kezével rántott egyet fekete talárjának nyakán; valamire fel akarja hívni a gyanúsított

ügyvédjének figyelmét ezzel a mozdulattal, gondolta magában Herzog.

– Figyelmeztesse ügyfelét – szólt a bíró –, hogy ha bűnösnek vallja magát, soha többé nem folytathat orvosi praxist az Egyesült Államokban.

A bíró fekete talárjából kitornyosuló, szinte szem nélküli, avagy – mondjuk – bálnaszemű hústömeg tehát: emberi fej! És a bárdolatlan, kongó hang: emberi hang. Nem akarja tönkretenni ez a bíró egy ember karrierjét, csak azért, mert az az ember odalent, a Grand Central pályaudvar alatti masszív, bűzös barlangban, a város kloákájában, ahol még a szilárdabb jellemek is meginoghatnak, s ahol rendőrök (akik tán szintén nincsenek híjával holmi hasonló hajlamoknak) kísértik meg s ejtik csapdába a szerencsétlen lelkeket – szóval csak azért, mert ez az ember ott valamilyen impulzusnak engedett. Hiszen csak az imént mondta Valdepenas, hogy hekusok esetleg női ruhát is öltenek, csak azért, hogy tőrbe csalják az eltévelyedetteket, a ferde hajlamúakat. Nos, ha a törvény nevében játsszák el az ilyen átöltözési komédiát a nyomozók, ugyan mi mindenre képesek még!? Ó, a rendőri fantázia teremtő ereje... Herzog elítélte, hogy a törvényeknek ilyen perverz módon szerezzenek érvényt. Végre is minden szexuális szokás vagy gyakorlat: magánügy, feltéve, ha nem zavarja a közrendet, és nem okoz kárt kiskorú gyermekek testében és lelkében. Igen, a gyermekek – az különben is kivétel. Gyermekekben nem szabad kárt tenni. Ezen a téren szigorúnak kell lenni.

Közben Herzog feszülten figyelt. A bentlakó orvos ügyének tárgyalását elhalasztották, s egy rablási kísérlet főszereplői jelentek meg a bíróság előtt. Fiatal fiú volt a fogoly; arca különös ráncokba gyűrődött, s némelyik

barázda nőies, némelyik viszont elég férfias vonásokat árult el. Koszos zöld inget viselt a fiú. Festett haja hosszú, merev szálú és piszkos. Vizenyős, kerek szemek, kifejezéstelenül vidám mosoly (nem, nem, rosszabb az a mosoly, mint kifejezéstelen). A kérdésekre átható, magas, jéghideg hangon válaszolt, kitanult-affektáltan.

– Neve?

– Melyik nevemet mondjam, bíró úr?

– A sajátját.

– A fiúnevemet vagy a lánynevemet?

– Ja, úgy. Értem ...

A bírót felélénkítette a fordulat, tekintetét körülhordozta a teremben, s egy pillantással fölmérte a közönséget. *No, figyeljetek csak.* Moses előrehajolt.

– Nos, akkor mondja meg, fiú maga, vagy lány? – hangzott a bíró kérdése.

– Az attól függ, ki mit akar – válaszolta a jéghideg hang. – Van, aki azt akarja, hogy fiú legyek, van, aki azt akarja, hogy lány.

– Hogyhogy?

– Szexuálisan, bíró úr.

– Mondja meg a fiúnevét.

– Aleck, bíró úr. A lánynevem pedig Alice ...

– Hol dolgozik?

– A Third Avenue-n. Bisztrókban üldögélek.

– Ezzel keresi a kenyerét?

– Igen, bíró úr. Prostituált vagyok.

A ráérők, az ügyvédek, a rendőrök vigyorogtak, de maga a bíró is rendkívüli módon élvezte a jelenetet; csak egy vaskos és meztelen karú testes nő nem vett részt az általános derültségben.

– Mondja – kérdezte a bíró a fiútól –, nem lenne jobb az üzletmenet, ha néha megmosdana?

Micsoda színész! – gondolta magában Moses. S mennyi, mennyi színész mindenütt!

A hideg szoprán hang váratlanul gyorsan és élesen válaszolt:

– Jobban szeretnek így koszosan!

A bíró arcán mély megelégedettség tükröződött. Egymásnak támasztotta két jókora tenyerét, úgy kérdezte:

– Mi a vád?

– Rablótámadás kísérlete, játékpisztollyal. 14-ik utca, divat- és rövidárukereskedés. A fiú felszólította a pénztárosnőt, adja át neki a kassza tartalmát. A nő megütötte a fiút, és lefegyverezte.

– Játékpisztoly . . . Hol az a pénztárosnő?

A vastag karú, testes nő volt. Sűrű haj, őszülő loknikkal. Kövér vállak. Komolysága haragos kifejezést kölcsönzött mopszliarcának.

– Én vagyok, bíró úr. Marie Poont a nevem.

– Marie? Maga bátor nő, Marie, és gyors felfogású. Mondja el nekünk, hogyan történt az eset.

– Úgy csinált, mintha igazi revolver lenne a zsebében, és odatolt elém egy táskát, hogy abba tegyem bele a pénzt.

Kissé nehézkes, egyszerű elme, gondolta magában Herzog. Divatos szóval: mesomorph. A halhatatlan lélek ebbe a szomatikus boltozatba záródott.

– Rögtön tudtam, hogy blöfföl – folytatta a testes nő.

– És mit csinált?

– Volt a kezem ügyében egy baseball-ütő. Áruljuk az üzletben. Rácsaptam vele a karjára.

– Nagyon jól tette. Így volt, Aleck?

– Igen, bíró úr – válaszolta a fiú tiszta, hideg hangján. Herzog próbálta kideríteni a fiatalember tettre kész vidámságának a titkát. Miféle nézetek mozgathatják

ennek az Alecknak a lelkét? Úgy látszik, a komédiát komédiával viszonozza a világnak, a tréfát tréfával. Festett haja, mint a birka kikopott téli szőre; a kerek szemek körül álarcnyomok; kihívóan szűk nadrág; s még a dacos vidámságában is van valami birkaszerű – valamiféle alvajáró színész ez az ifjú. Vacak kis fantáziája szembeszegül a vacak realitással, s mintegy tudat alatt azt akarja mondani a bírónak: „A te tekintélyed és az én degeneráltságom: egy és ugyanaz." Igen, feltétlenül ilyesmivel állunk itt szemben, döntötte el Herzog. Sándor Himmelstein tombolva jelentette ki, hogy minden egyes ember: közönséges prostituált. Ez a bíró persze – ha szó szerint vesszük a dolgot – nem feküdt le, csak hát minden szükségest megtett annak érdekében, hogy a fennálló hatalmi viszonyok között kinevezzék erre a posztra. De semmi jel nem mutatott arra, mintha ezt esetleg tagadni óhajtaná. Illúzió nélküli az arckifejezése; mint az olyan emberé, akinek nincs szüksége képmutatásra. Kettejük közül sokkal inkább Aleck igényelte a feltűnést és még valamelyes „szellemi" megbecsülést is. Úgy látszik, valaki egyszer azt mondta neki, hogy az igazsághoz és a becsülethez a fellation keresztül vezet az út. Úgyhogy még ennek a rozoga, festett hajú ifjúnak is motoszkál valamilyen eszme a fejében. Tisztább, magasabb rendű ember, mint holmi nyárspolgár, mert legalább nem hazudik. Nemcsak Sándor fejében motoszkálnak tehát ilyen eszmék – a minimális igazságra és becsületre vonatkozó furcsa kis eszmék. Ez realizmus. A rondaság transzcendentált állapotban.

Mint a rendelkezésre álló nyilvántartásból kiderült, kábítószert is szed ez az Aleck. Hát ez előrelátható volt – gondolta magában Herzog.

– Arra kellett a pénz, mi?

– Arra, bíró úr – felelte Aleck. – Már majdnem lemondtam a próbálkozásomról, annyira kajakosnak látszott ez a hölgy. Tudtam, hogy beletörhet a bicskám. De aztán mégis szerencsét próbáltam.

Marie Poont csak akkor szólt, ha kérdezték. Most lehajtotta a fejét, hallgatott.

– Aleck – szólt a bíró –, ha így folytatod, nem adok négy-öt évet, és a temetőbe kerülsz.

A sírban, igen! Akkor lesz csak igazán kifejezéstelen, üres a tekintete, s akkor bizony lehervad az ajkáról ez az erőltetett nyájasság is. No, Aleck, hát ehhez mit szólsz? Elgondolkozol rajta? Megkomolyodol? De ugyan mire jut egy ilyen Aleck a megkomolyodással? Mit remélhet tőle? Már indult is vissza a zárkájába, s elkurjantotta magát:

– Viszlát, mindenki! Viszlát!

Édeskésen, elnyújtottan.

– Viszlááát!

És ugyanakkor jeges a hangja!

A smasszerek kituszkolták a teremből.

A bíró csóválta a fejét. Nahát, ezek a buzik! Micsoda banda! Fekete talárjából zsebkendőt kotort elő, s megtörölte a nyakát. Közben előretolta-megemelte az állát, úgyhogy a gazdagon aranyló napfény megvilágította az arcát. Mosolygott. Marie Poont még mindig nem mozdult, úgyhogy a bíró megszólalt:

– Köszönöm, kisasszony. Elmehet.

Herzog ráeszmélt, hogy ő maga ezenközben úgy ült – elegánsan keresztbe tett lábakkal, kalapjának girbegurba ovális karimáját a combjához szorítva –, hogy csíkos zakóját ki se gombolta, s az éber figyelés e helyzete megfeszítette testén a ruhát; ráeszmélt, hogy a történéseket az értelmes nyugalom, a kellem és a részvét arc-

kifejezésével hallgatta és szemlélte. Eszébe jutott az ősi ének: „Légy száll rám, légy száll rád, de Jézusra nem száll légy." Az ilyen disztingvált, humánus külsejű úriemberre nem terjedhet ki a rendőri jurisdictio, az ilyen ember immunis a szenvedés és a büntetés alacsonyabb rendű formáival szemben. Herzog mozdult egyet az ülésen, áthelyezte súlypontját, s megpróbált a zsebébe nyúlni. Vajon van-e tízcentesem telefonra? Mert most fel kell hívnia Wachselt. De keze nem tudott elhatolni a pénzdarabokig (hát ennyire meghízott volna?), úgyhogy kénytelen volt felállni. Mihelyt talpon volt, rádöbbent, hogy valami baja van. Mintha valami szörnyű hatású, gyulladást okozó, keserű ízű anyag hatolt volna be a vérkeringésébe, szúrná, égetné az ereit, az arcát, a szívét. Érezte, hogy elfehéredik, jóllehet agyában ott érezte hevesen lüktető pulzusát. Észrevette, hogy a bíró rámered, mintha elvárta volna, hogy Herzog legalább odabiccent a fejével, miközben elhagyja a tárgyalótermet... Herzog azonban hátat fordított a bírónak, kisietett a folyosóra, erőteljesen megtolva a lengőajtókat. Kinyitotta az inggallérját; küszködnie kellett a vadonatúj ing kikeményített, megmerevedett gomblyukával. Izzadságcsöppek ültek ki az arcára. A széles, magas ablak közvetlen közelében már könnyebben, szabályosabban lélegzett. Az ablak alatt fémrács. Léghuzat hatolt be rajta, s a zöldes-fekete ablakredőny ráncai között csendet szuggerálón kavargott a por. Herzognak több nagyon kedves barátja halt meg szívrohamban – hogy Arye bácsiról ne is beszéljünk, sőt: hiszen a tulajdon édesapja is így halt meg! –, s Herzog olykor azt gondolta, őt is érheti ilyen baleset. De nem, nem, hiszen ő nagyon is erős és egészséges, és különben is... Micsoda? Rádöbbent, hogy magában úgy fejezi be a mon-

datot: „és különben is, nincs nekem olyan szerencsém". Élni kell. Teljesítenie kell a feladatát, akármi légyen is az.

Mellében csillapodott a szúrás. Az imént még úgy érezte, mintha mérget nyelt volna. Most azonban tudatára ébredt, amit már amúgy is gyanított, hogy tudniillik a méreg – belülről jött. Ez immár bizonyos. S mi termelte ki ezt a mérget? Lehetséges, hogy valami, ami valaha jó volt benne, azóta megromlott, elrohadt? Vagy már eredetileg is rossz volt az, amit ő jónak vélt? Talán a saját rossz sorsa kavarta fel? Fölizgatta, hogy embereket a törvény kezén látott. Iszonyatosnak találta az orvostanhallgató kipirosodott homlokát, a néger reszkető lábait. De már a saját reagálását is kritikusan szemlélte. Némelyek – például Simkin, Himmelstein, dr. Edvig – amondók voltak, hogy Herzog elég egyszerű lélek, hogy emberséges érzései inkább gyerekesek. Őszerintük a sors eddig megkímélte Herzogot bizonyos érzések szétrombolásától, mint ahogyan a parasztasszony megkíméli kedvenc libáját a levágástól. Igen, ez az. A kedvenc liba! Úgy látszik, Simkin olyan érzésekkel viseltetik iránta, mint az iránt a beteges, ártatlan leányzó iránt, akit Madeleine állítólag halálra sértett. Ahogyan a Viktória-korabeli fiatal lányokat zongorázással és hímzéssel nevelték föl ifjú hölgyekké, gondolta magában Herzog, úgy a zsidógyerekeket erkölcsi alapelvekkel nevelték felnőtté. Én viszont ma azért jöttem ide, hogy valami egészen *mást* lássak. Nyilvánvalóan ez volt a célom.

Én makacsul félreértettem a szerződésemet. Sose voltam én főbérlő: albérletben laktam én önmagamnál. Mert nyilvánvaló, hogy én még mindig hiszek Istenben. Bár sosem ismerem be nyíltan. Pedig hát mi egyébbel

volna magyarázható az a magatartás, amit az élet dolgaiban tanúsítok? Úgyhogy jobb lesz ezt tisztázni, különben teljesen érthetetlen lennék mindenki számára. A viselkedésem titka az, hogy már kezdettől fogva, egész életemben valami korláthoz nyomakodtam abban a meggyőződésben, hogy ez feltétlenül szükséges, és hogy valami kedvező eredményre vezet. Talán abban a meggyőződésben, hogy végül át is törhetem azt a korlátot! Minden bizonnyal mindig is ilyen gondolat motoszkált a fejemben. Mi ez? Hit? Vagy egyszerűen csak valami gyerekes hiedelem, amelynek alapján elvárom, hogy szeressenek, csak azért, mert teljesítem kötelességemet? Ha az ember lélektani magyarázatot keres: gyerekes és klasszikusan depressziós magatartás ez. Herzog azonban nem hitte, hogy a legnyersebb és legkicsinyesebb magyarázat szükségképpen a legigazibb is. A heves indulatok, a szerelem, az intenzitás, a szenvedélyes hóbortosság, ilyenektől beteg lesz az ember. Meddig bírom még ezt a belső feszültséget? Így aztán csakhamar beomlik testének homlokzata... Egész életemmel korlátokba ütközöm, és a meghiúsult törekvések ereje égetőn mérgezi bensőmet. A Rossz, a Rossz, a Rossz...! A zaklatott – jellegzetes – szenvedélyes szeretet a Rosszba csap át.

Herzog gyötrődött. S ez rendben is volt. Úgy kell neki. Már csak azért is, mert olyan sok – nagyon-nagyon sok – emberrel mondatott hazugságot magának. Persze az édesanyján kezdte a sort. Az anyák szükségszerűen hazudnak gyermekeiknek. De Herzog édesanyját ezenkívül talán még meg is döbbentette az a rendkívüli melankólia – tulajdon melankóliájának vetülete –, amelyet

Mosesben fölfedezett. Az a tekintet, a szemek, a szemek szomorú fénye. S jóllehet Herzog nagy szeretettel emlékezett édesanyja szomorú arcára, lelke mélyén semmiképpen sem kívánta, hogy ez a szomorúság nemzedékeken át megmaradjon. Igen: ez a szomorúság a faj mélységes tapasztalatát tükrözte, e fajnak a boldogsággal és a halandósággal kapcsolatos magatartását. A komoly arc, a komoly habitus, a kemény vonások, melyek az emberi léthez alkalmazkodás alázatát tükrözték, a büszke tekintet mind azt hirdette, hogyan reagáltak édesanyjának legfinomabb idegszálai az élet, a bánatban és halálban bővelkedő élet nagyszerűségére. Jó, jó; szép volt az ő édesanyja. De Herzog mégis változást remélt. Nekünk, emberi lényeknek, meg fog változni az arckifejezésünk, az egész külsőnk, mihelyt megalkuszunk majd a halál gondolatával. *Ha* ugyan egyáltalán megalkuszunk.

De nem is mindig folyamodott hazugsághoz az ő édesanyja, hogy kímélje a fia érzéseit. Herzog emlékezett: egyszer, régen, késő délután az édesanyja bevezette őt az utcai szobába, mert Moses előzőleg a Bibliáról kérdezősködött; azt kérdezte nevezetesen, hogy lehet az, hogy Ádámot porból teremtették. Hat- vagy hétéves lehettem. És anyám bizonyítani akart. Barnásszürke ruhát viselt. Sűrű, fekete haja akkor már kissé őszbe vegyült. Odavezetett az ablakhoz. Az utca hótakarójából fény áradt fölfelé, de különben sötét nap volt. Minden egyes ablaknak színes rámája volt – sárga, aranyossárga vagy piros; a jéghideg ablaktáblákon repedések, hasadások. A járdaszélen akkor még vastag, barna póznák meredeztek az égnek, tetejükön sok keresztrúd, zöld üvegszigetelőkkel; a jégcsapos, meggörbült drótokat tartó keresztrudakon barna verebek

gubbasztottak. Sarah Herzog kinyitotta a tenyerét, és így szólt:

– Figyelj jól, most meglátod, miből teremtették Ádámot.

Ujjával dörzsölni kezdte a tenyerét, addig dörzsölte, amíg végül valami molekulányi feketeség vált láthatóvá a ráncos felületű bőrön, s ezt a feketeséget Moses valóban földnek, pornak látta.

– Látod?! – szólt Herzog mama. – A Biblia igazat mond.

Herzog, a középkorú férfi, most mozdulatlan vitorlaként vesztegelt a törvényszék nagy, színtelen ablakánál, s úgy tett, mint egykor az édesanyja. Mosolyogva dörzsölgette a tenyerét; s íme, meglett a kívánt eredmény: látszott már az a sötét vonal. Herzog rámeredt a rézrács fekete ékítményére. Lehet, hogy édesanyám inkább csak komédiából folytatta le ezt a bizonyítási eljárást. Az ilyenfajta szellemeskedéshez akkor folyamodik az ember, amikor már nyíltan szembenéz a halállal, amikor már felmérte, hogy voltaképpen mi is az emberi élet.

És eljött az a hét, amikor az édesanyja meghalt. Tél volt akkor is. Chicagóban történt, Herzog tizenhat éves volt – már majdnem fiatalember. A West Side-on laktak. A mama haldoklott. Moses igyekezett közömbös maradni. Akkor már szabadgondolkodó volt, Darwin, Haeckel, Spencer a könyökén nőtt ki. Ő, meg Zelig Koninski (vajon mi lett ebből az egykori aranyifjúból?) elhanyagolták a kerületi kölcsönkönyvtárt. A Walgreen-féle kereskedés harminckilenc-centes egységár-kosarából fedezték könyvszükségleteiket: mindenféle vastag kötetet vásároltak össze, például *A világ mint akarat és képzelet*-et, meg *A Nyugat alkonyá*-t. Hogy is volt csak?

Herzog összeráncolta a homlokát, hogy erőteljesebb működésre bírja az emlékezetét. Papának valami éjszakai állása volt; nappal aludt, úgyhogy az ember csak lábujjhegyen járkálhatott a lakásban. Mert az öreg dühös volt, ha felébresztették. Lenolajtól bűzlő munkaruhája a fürdőszobaajtó mögött lógott. Délután háromkor félig felöltözve jött ki a teájáért, hallgatagon, komor, haragos arccal. Fokozatosan azonban ismét afféle vállalkozó lett belőle, zsebből seftelt a Cherry Streeten, a néger bordélyházzal szemben, tehervonatoktól körülvéve. Akkoriban redőnyös íróasztala volt, és borotválta a bajuszát. És aztán... megkezdődött mama haldoklása. Én pedig odakint ültem a konyhában, téli estéken, s *A Nyugat alkonyá*-t tanulmányoztam. A kerek asztalon linóleumabrosz.

Borzasztó egy január volt, acélkeményre fagyott jégréteg borította az utcákat. A hold megvilágította a zománcosan csillogó havat a hátsó udvarokban, amelyekre fáskamrák otromba árnyéka vetült. A kazán Herzogék konyhája alatt volt. A házmester szította a tüzet. Köténye zsákvászon, néger szakállába beleragadt a szénpor. A lapát előbb a cementen csikordult, majd a kazánajtón csendült. A házmester a lapáttal szokta becsapni a fémajtót, a hamut pedig ócska barackos kosarakban hordta ki. Amikor csak szerét ejthettem, ölelgettem a mosodai lányokat odalent a mosókonyhán. Akkoriban azonban Spenglert bújtam, küszködve – szinte belefulladva e pifke vészmadár látomásainak óceánjába. Kezdetben volt az ókor, amely után minden ember sóvárog – ó, szép Görögország! Aztán a mágusok kora, majd a fausti kor következett. S értesültem, hogy én, zsidó lévén, mágusnak születtem, s nekünk, mágusoknak már megvolt a nagy korszakunk, amely el is múlt mindörökre. Bármeny-

nyire is igyekszem tehát, sose fogom tudni megérteni a keresztény és a fausti világképet, örökre idegen marad tőlem. Disraeli *azt gondolta,* meg tudja érteni és el is tudja irányítani a briteket, de teljességgel tévedett. Úgyhogy jobb, ha beletörődöm a Sors rendelésébe. Zsidó vagyok, afféle maradvány, mint ahogyan a gyíkok is maradványai a csúszómászók nagy korszakának; tehát csalárd módon élhetek csak jól, úgy, hogy becsapom a *gójt,* egy halódó, pusztulásra ítélt civilizáció igavonó barmát. Akárhogy is: a szellemi kimerülés korszakába értünk – valamennyi régi álmunkat végigálmodtuk már. Mérges voltam; egész bensőm izzott, mint odalent az a kazán; de csak olvastam tovább, s már egészen rosszul voltam a dühtől.

Amikor fölnéztem a sűrű nyomású oldalakról, és elfordítottam szemem az oldalak ármányosan pedáns tartalmától – a becsvágy fertőzésével és a bosszúvágy bacilusaival szívemben –, anyám lépett a konyhába. Világosságot látott alul az ajtórésen, s kijött, az egész lakáson át, a betegszobából. Betegsége alatt kénytelen volt levágatni a haját, s ez még a tekintetét, a szemeit is nehezen felismerhetővé tette. De nem, ez túlzás. Csak hát – a rövid haj minden másnál egyszerűbben, érthetőbben közvetítette az üzenetet: „Fiam, ez már a halál."

De én akkor úgy döntöttem, hogy nem betűzöm ki ezt az üzenetet.

– Láttam a világosságot – szólt anyám. – Miért vagy fenn ilyen késő éjszaka?

A haldoklókat nem érdekli a pontos idő. Anyám csak engem sajnált, az ő szegény árváját; észrevette, hogy kedvelem a hősi gesztusokat, becsvágyó vagyok és nagy bolond; és azt gondolta magában, hogy nagy kár, mert

a szemem világára és az erőmre még szükségem lesz azon a bizonyos ítéletnapon.

Néhány nappal később, amikor már beszélni sem tudott, még mindig igyekezett vigasztalni Mosest. De Herzog úgy viselkedett, mint akkor Montrealban: tudta, hogy édesanyja már alig bírja húzni a szánkót, de ő mégsem állt fel róla. Moses most belépett a haldokló anyja szobájába; kezében a tankönyvek; és valami mondókába kezdett. De édesanyja fölemelte a kezét, és megmutatta már kékülő körmeit. Moses értetlenül meredt rá, mire édesanyja lassan bólogatni kezdett, mintha azt mondaná: „Igen, igen, Moses, én most haldoklom." Moses leült az ágy mellé. A mama nyomban simogatni kezdte fia kezét. Simogatta, ahogy csak bírta; de hát az ujjai már elvesztették hajlékonyságukat. Herzog úgy látta, mintha a körmök alatt az ujjak már elvegyültek volna a sírgödör kékes, agyagos földjével. Megkezdődött a porrálevés! Moses nem mert odanézni; inkább a gyerekszánkók utcáról behallatszó csengettyűire figyelt, meg a házaló árusok talicskájának szörnyű nyikorgására, mert az alkalmatosság nagyokat zökkent a csomós jégen; s figyelt az almaárus rekedt kiáltozására, meg acéllétrájának zörgésére. A szelelőlyukban sistergett a gőz. Az ablakot függöny sötétítette el.

Most, a törvényszék folyosóján Herzog zsebre tette mind a két kezét, és felhúzta a vállát. Idegességében megcsikordult a foga. Zöldfülű könyvmoly volt ő akkoron. És aztán, gondolta magában, aztán jött a temetés. Hogy sírt Willie az imaházban! Úgy látszik, Willie volt a legérzékenyebb szívű a testvérek közül. De hát... Moses hevesen megrázta a fejét, hogy szabaduljon a gondolattól. Minél többet gondolt a múltra, annál roszszabbnak, annál szomorúbbnak látta.

Várt a sorára a telefonfülke előtt. A kagyló, amikor végre a kezébe vette, már egészen átnedvesedett a sok szájtól és fültől, amelyek előzőleg rátapadtak. Herzog feltárcsázta a Simkintől kapott számot. Wachsel jelentkezett: nem, még nem kapott üzenetet Simkintől, de jöjjön csak föl Herzog hozzá, szívesen látja, várjon ott, az irodájában.

– Nem, nem, köszönöm – tiltakozott Herzog –, majd később újra telefonálok.

Semmiképpen sem tudott hivatalokban várakozni. Nem tudott ő egyébként sem várakozni, sehol és semmire.

– Nem tudja, itt van Simkin az épületben? – kérdezte azután Wachseltól.

– Biztosan tudom, hogy itt van – felelte Wachsel. – Ha jól sejtem, valami bűnügyben van tárgyalása. És akkor... lássuk csak, hányas számú teremben lehet...

Lehadart egy csomó számot Herzognak.

Moses néhányat meg is jegyzett magának.

– Megyek, körülnézek egy kicsit, azután egy fél óra múlva ismét felhívom önt, ha megengedi – szólt.

– Persze, csak nyugodtan. Itt egész napos üzem van. Próbálja meg közben a nyolcadik emeleten. Olyan hangja van annak a kis Napóleonnak, hogy átharsog a falakon!

Az első olyan teremben, amelybe Herzog Wachsel javaslatára belépett, esküdtbírósági tárgyalás volt. Nagyon csekély számú közönség foglalt helyet a fényezett fapadokon.

Herzog néhány perc múlva már tökéletesen elfelejtette Simkint.

Fiatal pár ült a vádlottak padján – egy nő és a férfi akivel együtt élt egy külvárosi szállodában. Azzal vádolták őket, hogy megölték a nő hároméves kisfiát. A fiú egy másik férfitól származott, s mint a védő kijelentette

a bíróság előtt, az a férfi otthagyta a nőt. Herzog észrevette, milyen nagyon ősz hajú, idős emberek ezek az ügyvédek, egy más nemzedék emberei, és az élet egészen más köreiből is származnak. Türelmes, kényelemszerető férfiak. Hogy kik a vádlottak, azt már külsejük és ruházatuk alapján is azonnal meg lehetett állapítani. A férfi foltos, rongyos, villámzáras zakót viselt, a vörös hajú, fehér bőrű, pirospozsgás nő pedig barna imprimé háziruhát. Mindketten egykedvűen üldögéltek a helyükön, látszólag csöppet sem kavarták fel őket a tanúvallomások – sem a hosszú barkójú, szőke bajuszú férfit, sem pedig a belapult és szeplős pofacsontú nőt, akinek hosszúkás metszésű, mélyen ülő szemei voltak.

A nő Trentonban született, sántán jött a világra, apja garázsban volt szerelő. Négy elemit végzett, az intelligencia-próbán 94 pontos eredményt ért el. Bátyja volt a szülők kedvence, vele nem törődtek, semmibe vették. Csúnya volt, mogorva, esetlen; ortopéd cipőt viselt; már egészen fiatalon dolga akadt a rendőrséggel. Bűnlistája ott van a bíróság előtt, folytatta az ügyvéd, egyenletes, szelíd, nyájas hangon. Ingerlékeny, nehezen fegyelmezhető kislány volt a vádlott, már az első elemiben. Íme, a tanítók eskü alatt tett írásbeli nyilatkozatai. Meg az orvosi, a pszichiáteri bizonyítványok. Meg az az ideggyógyászati jelentés, amelyre a védőügyvéd külön is felhívja a bíróság figyelmét. Mert e jelentés szerint az ő ügyfelének enkephalogrammja olyan agysérülést mutat ki, amely gyakran és gyökeresen megváltoztatja ennek a nőnek a viselkedését. Olykor heves, epileptoid jellegű dührohamokat kap; s nemigen tud úrrá lenni azokon az indulatokon, amelyeket a sérült agylebeny segítségével kellene megfegyelmeznie. Szerencsétlen nyomorék lévén, serdülő korú fiúk gyakran molesztálták, majd gyakran

követtek el rajta nemi erőszakot. Igen vaskos dossziéja volt már a fiatalkorúak bíróságán is. Anyja gyűlölte őt; nem is akar eljönni a tárgyalásra, s kijelentette: „Ez nem az én gyerekem. Mi nem ismerjük őt többé." A vádlott tizenkilenc éves volt, amikor egy nős férfi teherbe ejtette. A férfi néhány hónapig együtt élt vele, majd pedig visszaköltözött feleségéhez, családjához. Valaki örökbe akarta fogadni a gyereket, de az anya hallani sem akart a dologról; egy ideig Trentonban éldegélt a kisfiúval együtt, majd Flushingba költözött, ott főzött, takarított egy családnál. Valamelyik hétvégén ismerkedett meg mostani vádlott-társával, a férfi akkoriban egy Columbus Avenue-i zónavendéglőben volt portás. A nő elhatározta, hogy odaköltözik a férfihoz: a 103-ik utcai Montcalme Hotelban laktak. Herzog gyakran járt arra. A nyomorszagot érezni lehetett az egész utcában; a hotel nyitott ablakaiból csak úgy áradt a fekete bűz – az ágynemű, a szemét, a fertőtlenítő, a rovarpor bűze. Herzog ajka egészen kiszáradt, miközben előredőlt, és feszülten figyelt.

A törvényszéki orvosszakértő tanúvallomása következett. A bíró feltette a kérdést: látta-e a halott gyereket? Igen, látta. Kellett-e jelentést írnia róla? Igen, kellett. Megmondta a dátumot, beszámolt a vizsgálat körülményeiről. Jól megtermett ember volt az orvosszakértő, kopasz, ünnepélyes; ajka húsos, határozott vonalú; két kezével tartotta a jegyzeteit, akár az énekes a kottát. A tapasztalt, hivatásos tanú ... A gyermek, mondotta az orvosszakértő, normális alkatú volt, de rosszul táplált-nak látszott. Kezdődő angolkór jelei látszottak rajta, a fogain pedig már a szuvasodáséi, ez azonban gyakran csak annak a következménye, hogy az anya, terhessége alatt, toxémiában szenvedett. Voltak-e föltűnő nyomok a

gyermek testén? Voltak. A kisfiút nyilvánvalóan verték. Egyszer? Ismételten? Nézete szerint gyakran, válaszolta az orvosszakértő. A fejbőr beszakadt. Szokatlanul súlyos ütésnyomok, zúzódások látszottak a háton és a lábakon. A lábszárcsontok egészen elszíneződtek. Hol látszottak a legsúlyosabb ütésnyomok? A hason, különösen pedig a nemi szerv körül, itt valami beszakította a bőrt – fémkapocs lehetett, vagy női cipősarok. És a belgyógyászati látlelet? – kérdezte az ügyész. Két törött borda, az egyik törés már régi volt. Az újabb törés némi kárt tett a tüdőben. A kisfiú mája megrepedt, szétroncsolódott. Az így keletkezett vérzés lehetett a halál közvetlen oka. Agysérülést is szenvedett a gyermek.

– Az ön véleménye szerint tehát a gyermek erőszakos halállal halt meg?

– Igen. Már maga a májsérülés is halált okozó lehetett.

Kivételesen halk tónusú ez az egész tárgyalás, gondolta magában Herzog. Mindenki – ügyvédek, esküdtek, a gyermek anyja, az anya vagány szeretője, a bíró – tartózkodón, rendkívüli önuralommal viselkedett, és halkan beszélt. Ez a csend, ez a nyugalom... Lehet, hogy a tónus fordított arányban áll a gyilkosság súlyos voltával? – töprengett Herzog. Mintha minden indulat kiveszett volna a bíróból, esküdtekből, ügyvédekből, vádlottakból egyaránt. Hát Herzog hogyan viselkedett? Ott ült az új madras zakójában, és szorongatta azt a kemény szalmakalapját. Nagyon erősen szorongatta azt a kalapot, és nagyon sajgott a szíve. Ujjain látszottak az érdes szalma nyomai.

Új tanút eskettek föl, megbízható külsejű, harmincöt év körüli férfit. Divatos kékesszürke, elegáns szabású nyári öltöny. Telt, kerek arc, erős áll; a koponya alig

magasodott a fülek szintje fölé, s a kefefrizura még hangsúlyozta is a lapos fejformát. Elegánsan mozgott ez a tanú; amikor leült, fölhúzta a nadrágszárát meg a kabátujját; előrehajolt a székén, s úgy válaszolt a kérdésekre, kimért, komoly, férfias udvariassággal. Amikor ez a fekete szemű férfiú mérlegelte a válaszait, homlokán mély barázdák mutatkoztak. Kereskedelmi utazó, mondotta; külső ablakszárnyak és redőnyök. Herzog tudta, miről van szó: alumínium ablakkeretek, hármas nyomvonallal. Olvasta a hirdetéseket. A tanú flushingi lakos. Ismeri-e a vádlott nőt? A bíró fölszólítására a nő felállott: alacsony, sánta figura, bodros, sötétvörös haj, hosszú metszésű, mélyen ülő szempár, szeplős arc, sötét árnyalatú vastag ajk. Igen, ismeri; nyolc hónappal ezelőtt náluk lakott ez a nő, nem, nem éppen alkalmazottként, csak hát a feleségének valami távoli unokatestvére, s a felesége szánalomból odavette – a padlástérben külön kis szobát építtettek a számára; külön fürdőszoba, légkondicionáló készülék, miegymás. Persze megkérték a nőt, hogy segítsen a házimunkában, ez természetes; de a nő néha fogta magát, elment, s olyankor napokig magára hagyta a kisgyereket. Volt-e tudomása róla a tanúnak, hogy a nő rosszul bánt a kisgyerekkel? Sose volt tiszta az a gyerek, válaszolta a tanú. Nem az a fajta volt, akit az ember szívesen vesz az ölébe. Kiütése volt az orra és a szája körül, nyilván náthától, és végül az ő, a tanú, felesége ápolta valami kenőccsel, mert az anyának soha nem jutott eszébe ilyesmi. Csendes, ijedt kisfiú volt; sose követelőzött, ragaszkodott az anyjához. És rossz szagú volt szegény. Tud-e még valamit mondani a tanú az anya magatartásáról? Hát igen. Egyszer a nagymamát mentek meglátogatni, autón, útközben betértek egy országúti vendéglőbe. A nő rendelt egy nyársonsült

marhahúsos szendvicset, s amikor kihozták, ő ette meg az egészet, a gyereknek nem adott egy falatot sem. Akkor aztán ő, a tanú (felháborította a dolog!) adott enni a gyereknek, húst és mártást, a saját adagjából.

Hát ez érthetetlen! Egyszerűen nem vagyok képes megérteni! – gondolta magában Herzog, amikor a derék ember befejezte a tanúvallomását (a lelépő tanú állkapcsa most már hangtalanul mozgott). Nem vagyok képes... De hát így van ez, a magamfajta ember humán tanulmányokkal tölti az életét, s azt képzeli, hogy ha a kegyetlenségről könyvekben írnak, akkor az életből már el is tűnt a kegyetlenség. Persze azért voltaképpen tisztában volt a való helyzettel – megértette, hogy egész sereg ember nem úgy él, hogy a Herzog-fajták megértsék. Miért is élnének úgy?

De nem volt ideje végiggondolni. Már fel is esküdött a következő tanú, a Montcalme szálloda portása. Agglegény, jó ötvenes. Lefittyedő ajak, mély ráncok, forradásos arc, festettnek látszó haj, melankolikus, mély orgánum; minden mondat végén leviszi a hangot. Süllyednek, egyre csak süllyednek lefelé a mondatok, mígnem az utolsó szótagok valami dübörgő mormogásban vesznek el. Ez az ember valamikor alkoholista lehetett, gondolta magában Herzog, a bőre színéből erre lehet következtetni, meg van a beszédében valami esetlenül otrombán-finomkodó. Azt mondta a portás, hogy ő szemmel tartotta ezt a „szerencsétlen párt". Olyan szobát béreltek, ahol háztartást is vezethettek. A nő közsegélyt kapott. A férfinak nem volt foglalkozása. Néhányszor érdeklődött is felőle a rendőrség. Hát a kisfiúról tudna-e valamit mondani a bíróságnak? A kisfiú nagyon sokat sírt. A vendégek panaszkodtak is, és amikor ő – a portás – egyszer utánanézett, kiderült, hogy a gyereket be-

zárták a szekrénybe. Hogy megfegyelmezzék, mondta neki a vádlott nő. De mostanában, a vége felé, már kevesebbet sírt a fiú. Aznap viszont, amikor a fiú meghalt, a portás rettentő lármára lett figyelmes. Valami puffanás hallatszott meg sikoltozás, ordítozás, a harmadik emeletről. Sikoltozott az anya is, a fiú is. A lifttel valaki éppen marháskodott, így hát a portás gyalog rohant föl. Bekopogott, de a nő túl hangosan üvöltött, úgyhogy nem hallotta a kopogást. A portás erre fogta magát, kinyitotta az ajtót, és belépett a szobába. Elmondaná a bíróságnak, hogy mit látott? Igen. Az anyát látta, karjaiban a fiával. Először azt hitte, hogy a nő ölelgeti a fiút, de aztán – nagy megdöbbenésére – a nő fogta a gyereket, és két kézzel, teljes erőből a falhoz vágta. Ez volt az a puffanás, ami lehallatszott a földszintre. Volt-e még más valaki is a szobában? Igen, a másik vádlott. Mit csinált? Hevert az ágyon, és cigarettázott. És a gyerek – a gyerek tovább is sikoltozott? Nem, ezúttal már nem; hangtalanul feküdt a földön. Megszólalt-e ő, a portás? Nem, mert annyira megrémítette őt a nő tekintete, dagadt arca. Egészen vörösre, majd bíborszínűre vált ez az arc; aztán ismét felüvöltött a nő, teli torokból, s a cipője sarkával – az ortopéd cipője magasított sarkával – dobbantott egyet, és a portás félt, hogy a következő pillanatban nekiront, és kikaparja a szemét a tíz körmével. Így hát nem szólt, csak kirohant, és a rendőrségért telefonált. Kisvártatva lejött hozzá a harmadikról a férfi. Azt magyarázgatta, hogy a gyerekkel sok baj van, a nő sehogyan sem tudja a szobatisztaságra szoktatni. És néha egészen megvadítja az anyját, mert folyton összepiszkítja magát. És az a sírás – egész éjszaka! Ekként társalgott a harmadik emeleti vendég a portással, amikor a rendőrautó megérkezett.

És a rendőrök a gyereket holtan találták? Igen, mire megérkeztek, a kisfiú már halott volt.

– Keresztkérdések a tanúhoz? – nézett körül az elnök.

A védő hosszú, fehér ujjai intésével jelezte, hogy nem óhajt kérdéseket feltenni.

– Elmehet, kérem – szólt tehát a bíró a tanúhoz. – Nincs több kérdésünk.

A tanúval egyidejűleg Herzog is felállt. El *kell* mennie innen. Mi ez? Megint rosszullét környékezi? Vagy talán csak annak a gyereknek a rémülete bújt belé? Akárhogy is van, úgy érezte magát, mint a fuldokló; valahogyan nem záródnak a szívének a zsilipei, és minden vér visszatolul a tüdejébe. Súlyos léptekkel járt, de gyorsan. Egyszer azért még visszanézett: csak a bíró szikár, őszes koponyáját látta; valami okmányt olvasott, hangtalanul mozgott az ajka.

– Ó, Istenem! – sóhajtott fel Herzog, amikor kiért a folyosóra. De amikor beszédre nyitotta ajkát, a szájában valami kesernyés ízű folyadékot érzett, amit mindenképpen le kellett nyelnie. Amikor kifordult az egyik ajtón, egy bottal járó asszonyba ütközött. Fekete szemöldökű nő volt, középkorú, de nagyon fekete hajú. Szavak helyett csak lemutatott a lábára a botjával. Gipszben volt az egyik lába, a gipszre fémsarok volt ráerősítve; kilátszottak a nő festett lábkörmei. Herzog lenyelte azt az utálatos ízt, s aztán ezt mondta:

– Bocsásson meg, kérem.

Visszataszító, átható, ronda fejfájás gyötörte. Valahogy így érezheti magát, aki túlságosan közel merészkedett a tűzhöz, és leforrázta a tüdejét. A nő egy szót sem szólt, de sehogyan sem akarta Herzogot elengedni maga mellett. Egyre csak nézte őt a kidülledt, szigorú szempár;

alaposan, behatóan megnézte, s nyilván azt a következtetést szűrte le a szempár tulajdonosa, hogy Herzog nagy hülye. Még egyszer végigmérte őt a nő, majd magában – bizonyára – megjegyezte: *Te hülye!* A sajgó szemű Herzog pedig – piros csíkos zakóban, hóna alatt a szalmakalappal – csak állt, és várta, hogy a nő elmenjen. Amikor aztán végre eltűnt a pöttyözött kövezetű folyosón a nő, botostul, gipszestül, fémsarkostul, Herzog összeszedte a gondolatait. Minden tehetségével – egész szívével, egész lelkével – valamit *adni* akart annak a meggyilkolt gyermeknek. De hát hogyan? És ugyan mit? Intenzíven gyötörte önnön elméjét, de „minden tehetségével" sem tudott kipréselni belőle semmit az azóta már eltemetett kisfiú számára. Semmit sem tudott megállapítani Herzog a tulajdon emberi érzésein kívül, de hát ezeknek ugyan mi hasznát veszi bárki is? Sírjon? Imádkozzék? Összetette a két kezét. S vajon mit érez most? Hát bizony csak önmagát érzi – a reszkető két kezét, meg a sajgó két szemét. És vajon *miért* lehet imádkozni ebben a... ebben a keresztény éra utáni Amerikában? Az igazságért? – az igazságért és az irgalomért? Ki lehet-e imádkozni a világból az élet iszonyatát, azt a rossz álmot, ami az élet? Herzog kitátotta a száját, hogy legalább így enyhítsen a mellére nehezedő nyomáson. Olyan volt, mint a kifacsart citrom. A teljességgel kifacsart citrom.

Az a gyerek sikoltozott, és belecsimpaszkodott az anyjába. De az anyja fogta, és két kézzel, teljes erőből a falhoz vágta. A nő lábán vörhenyes szőrzet. A nő szeretője, az a hosszú állkapcsú, jampecos pofaszakállú alak, az ágyon heverészett, s nézte a jelenetet. A nő előbb lefeküdt közösülni, majd felkelt – ölni. Némelyek gyilkolnak, azután sírnak. Mások még csak nem is sírnak.

New Yorkban most már nem volt maradása. El kellett utaznia Chicagóba, hogy lássa a kislányát, hogy szembenézzen Madeleine-nal és Gersbachhal. Nem ő jutott erre az elhatározásra, az elhatározás jutott el hozzá. A bíróságról hazament, levetette a szórakozásra vásárolt új öltönyt, s régi pamutszövet ruhát vett föl. Szerencséjére ki sem csomagolt, amikor a Vineyardból visszaérkezett. Gyorsan megnézte hát a koffert, hogy minden benne van-e, aztán fogta magát, és elment. Herzog ugyan elszánta magát a cselekvésre, de – jellemző módon – nem látta világosan, mit kell tennie, sőt azt is elismerte magában, hogy nem ura indulatainak. Azt remélte, hogy a repülőgép tisztább légkörében majd ráeszmél, hogy miért is repül Chicagóba.

A szuperlökhajtásos kilencven perc alatt odaért; egyenesen nyugatnak repült, lépést tartva a Föld forgásával, úgyhogy Herzog számára meghosszabbodott a délután, a napsütés. A gép alatt habosan úszkáltak a fehér felhők. A nap úgy sütött, mintha beoltott volna bennünket az egész világűr bomlása ellen. Herzog belemeredt a kék térségbe, bámulta a szárnyas masina csillogását. Va-

lahányszor a gép zökkent egyet, Herzog az ajkába harapott. Nem félt ugyan repülőgépre szállni, de eszébe jutott, hogy ha netán lezuhan a gép, vagy csak egyszerűen fölrobban (mint legutóbb Marylandben, amikor az emberi alakok – odalentről látták! – úgy estek szét, mint a lehámozott borsószemek), hát automatikusan Gersbach lesz Junie gyámja. Kivéve, ha Simkin összetépi azt a végrendeletet. *Kedves, jó, agyafúrt Simkin, tépd össze, kérlek, azt a végrendeletet!* Két életbiztosítási kötvény összege is esedékessé válnék, az egyiket még Herzog papa váltotta ki az ő Moshe fia számára. Csak hát azóta az a gyermek, a kis Herzog, alaposan megváltozott – mostráncos az arca, kicsúszott a lába alól a talaj, és sajog a szíve. Az igazat mondom. Isten a tanúm. A légikisasszony itallal kínálta Herzogot, de ő csak megcsóválta a fejét: elutasította a poharat. Egyszerűen nem tudott a szép, fiatal, egészségtől kicsattanó arcú nő szemébe nézni.

Mihelyt a lökhajtásos földet ért, Herzog visszaigazította az óráját. A 38-as kaputól végigsietett a hosszú folyosón, egyenesen az autóbérleti irodához. Személyazonosságának igazolására egy American Express-igazolvány, massachusettsi jogosítványa és egyetemi iratai szolgáltak. Ha neki magának mutat valaki ilyen okmányokat, különböző lakcímekkel, hát rögtön gyanút fog; az igazolványok felmutatójának foltos, gyűrött pamutszövet öltönyéről pedig ne is beszéljünk. De a hivatalnoknő – kedves modorú, nagy keblű, göndör hajú, tömpe orrú asszonyka (Herzog még feldúlt lelkiállapotában is indíttatva érezte magát egy halvány mosolyra) – a hivatalnoknő tehát csak annyit kérdezett Moses Elkanah Herzogtól, hogy kinyitható tetejű kocsit akar-e, vagy pedig-len csukottat. Moses egy pávakék csukott kocsit válasz-

tott, aztán elhajtott, tájékozódni igyekezvén a zöld fényben villogó lámpák és az ismeretlen jelzések közepette, szemben a porfelhős napfénnyel. Végigkanyargott a fedett folyosón, ki a távolsági autósztrádára, bekapcsolódott a szédítő forgalomba – száz kilométeres óránkénti sebességgel hajtottak a kocsik ebben az övezetben. Herzog nem ismerte Chicagónak ezeket az új részeit. Csak azt az otromba, büdös, régi jó Chicagót ismerte, amely ott terpeszkedett az egykori tófenék területén; meg azt a ködös-narancsszínű nyugati városrészt, a rekedten üvöltő gyárakat és vonatokat, amelyek csak úgy ontják magukból a gázt és a kormot a születő nyárba. A város felől rengeteg kocsi özönlött, de persze nem azon az oldalon, amelyen Herzog hajtott. Moses a jobb oldali traktusban maradt, s ismerős utcanevek után fürkészett. A Howard Streetet elhagyván, beért a voltaképpeni városba, és ott már kiismerte magát. Montrose-nál letért a távolsági autósztrádáról, keletnek fordult, és boldogult édesapja házához hajtott. Kétemeletes kis téglaépület, pontosan olyan, mint a sok-sok környező ház; azonos típus-tervrajz után készült mind. Nyeregtető; beékelt cement-lépcsősor jobboldalt; az elülső ablakokkal egyenlő hosszúságú ablaktok-üregek; gyep (sűrűn nőtt fűhalom a járda és az alapfal között); a járdaszegély mentén szilfák és kopott nyárfák (megfeketedett, poros, ráncos kérgű amerikai nyárfák), leveleik a nyár derekán egészen megkeményednek. Virágok is voltak errefelé, jellegzetesen chicagói virágok, satnya, viasszerű kis vacakok, holmi piros vagy lila krétadarabkákhoz hasonlók – a művirágszerű igazi virágok különleges kategóriájába tartoznak. Herzogot egészen meghatották ezek az esetlen, giccses kis növénykék. Emlékeztették, hogy mennyire szerette édesapja a kertet, amikor – élete alkonyán – in-

gatlantulajdonos lett; visszaemlékezett, hogyan öntözte édesapja esténként a virágokat a gumicsővel, és hogy milyen öröm ült ki az arcára; ajka halvány, nyugodt mosolyra húzódott, egyenes orra pedig boldogan szívta be a föld illatát. Amikor Herzog kiszállt a bérelt kocsiból, jobbra is, balra is forogtak, fickándoztak a locsolócsövek, fénylő vízcsöppeket szórva a szélrózsa minden irányába, szivárványszínekben játszó fátylakat eregetve szerteszét. Ebben a házban halt meg Herzog papa néhány éve; egy nyári éjen egyszerre csak felült az ágyban, s ezt mondta: *„Ich starb!"* És meghalt, és aszott teste minden ízében keringő forró vérét átadta az anyaföldnek. És később – ó, Istenem! – elporlad a test is; csak a csontok maradnak meg, végül pedig azok is szétporladnak abban a sekély gödörben. És emberi méretekkel mérve így halad ez a mi Földünk – a csillagok és a többi világok díszes sorában – az egyik semmiből a másikba, így halad ez a parányi kis Föld, amelynek fáj a maga semmivel össze nem függő jelentéktelensége. *Semmivel össze nem függő?* Herzog – zsidós vállvonogatás kíséretében – ezt motyogta maga elé: „Nu, maile..." Így van ez; mit lehet tenni?

Elég az hozzá, hogy most itt áll az édesapja háza előtt. Apja özvegye, Moses nagyon-nagyon öreg mostohaanyja lakik itt, egészen egyedül ebben a kis Herzog-múzeumban. Voltaképpen a családé ez a vityilló, de most már senkinek sem kell. Sura multimilliomos, s nem is titkolja. Willie jól érvényesül apjának építőanyag-üzletében: egész flottája fölött rendelkezett azoknak a hengeres testű teherautóknak, amelyekben menet közben keverik a cementet. (A cementet azután az építkezéseknél belepumpálják a készülő felhőkarcolók testébe, Moses nemigen értette, hogyan.) Helen férje ugyan nem tarto-

zik Willie kategóriájába, de azért jómódú ember ő is, s Helen manapság már ritkán beszél pénzről. Hát ő maga, Moses? Mintegy hatszáz dollárja van a bankban. De hát... végeredményben mindene megvan, ami kell. Szegénységgel nem kell küszködnie: munkanélküliség, nyomortanyák, pederaszták, tolvajok, fegyháztöltelékek és áldozataik, a rothadástól és rovarirtó szerektől bűzlő Montcalme Hotel borzalmai – nem az ő világa. Amikor éppen kedve támad, felülhet a chicagói szuperlökhajtásos gépre, Chicagóban pávakék Ford Falcont bérelhet, és kirándulhat rajta a régi családi házba. E pillanatban Herzog különösen tisztán látta az előjogok és kiváltságok – vagy, ha úgy tetszik, a gazdagság, a kihívó viselkedés és a hazugság – ranglétráján elfoglalt helyzetét. S nemcsak a saját helyzetét. Lám, más háznál, amikor a szerelmesek veszekednek, Lincoln Continental szuperkocsiba zárhatják a síró gyereket!

Fehér arcú, összeszorított ajkú Herzog ment föl a lépcsőn a közelgő naplemente árnyékában, s megnyomta a csengő gombját. Holdsarló van a gomb közepén, ez éjjel világít.

Odabentről kihallatszott a csengő harangjátéka. Krómcsövek az ajtó fölött, xilofon, a *Merrily We Roll Along* dallamát játssza, csak a két utolsó hangjegyet hagyja el. Herzogot jócskán megvárakoztatták. Mindig lassú volt ez az öregasszony, Taube néni, még az ötvenes éveiben is, alapos, megfontolt nő, egészen más, mint a fürge, ügyes Herzogok, ők mind az édesapjuk szinte szemtelen gyorsaságát és eleganciáját örökölték, s valamit abból a tolakodó önbizalomból, amellyel az öreg Herzog magányos bölényként, dacosan parádézta végig a maga életútját. Moses azt mondta magában, hogy elég jól bírja Taubét; talán túlságosan felkavarta volna, ha

más érzéseket táplál az öreg hölgy iránt. Az asszony kidülledt, kerek szemének bizonytalan tekintete mintha egyenes következménye volna annak a szilárd elhatározásának, hogy egész életben lassan jár, beszél, cselekszik s gondolkozik, hogy a halogatás, a késedelem, a pangás programjához igazodik. Minden célt, amelyet Taube maga elé tűzött, még a legkisebbet is, vontatottan valósította meg. Lassan evett, lassan kortyolgatta az italt. Sosem a csészét illesztette az ajkához, hanem az ajkát tolta oda a csészéhez. És lassan beszélt, hogy minél jobban aláhúzza, milyen okosakat mond. Ha főzött, az ujjaival már semmit sem tudott szilárdan megfogni, de azért kitűnően főzött. Piszmogva kártyázott, de azért rendszerint nyert. Minden kérdést egymás után kétszer-háromszor is feltett, s a válaszokat motyogva ismételte. Lassan fonta be a haját, lassan tisztította a protézisét, lassan aprította a fügét, a datolyát meg az emésztését elősegítő szennaleveleket. Ahogyan öregedett, egyre jobban lefittyedt az ajka, a nyaka pedig egyre jobban vastagodott a nyaktőnél, úgyhogy a fejét mindig kissé előreszegte. Igen, Taube néni már nagyon öreg, a nyolcvanas éveit tapossa, és korántsem örvend valami kitűnő egészségnek. Köszvényes, és az egyik szemén szürke hályog. De – ellentétben Polinával – az esze még jól működik. Kétségtelen: Herzog papával folytatott veszekedései – mert az öreg egyre hevesebb, forró fejűbb és ingerlékenyebb lett a korral – élesítették Taube eszét.

Sötét volt a ház, és Moses helyében mindenki más már eltávozott volna, gondolván, úgy sincs otthon senki. Moses azonban várt; tudta, hogy a néni majd csak kinyitja az ajtót. Amikor Herzog fiatal volt, gyakran elnézte Taubét: a néninek öt perc kellett hozzá, hogy kinyisson egy szódásüveget, egy óra, hogy szétteregesse a sütéshez

a gyurmát. A rétese, akár valami aranyműves munkája, megtűzdelve piros meg zöld konzervgyümölcs-szemekkel. Végre kihallatszott Taube matatása az ajtó mögül. Moses a szűk nyíláson át látta a réz láncszemeket. Meglátta az öreg Taube fekete szemét – komorabb volt, mint régen, és még jobban kidülledt. Hátra volt még a téli üvegajtó. Moses tudta, hogy az is be van zárva. Az öregemberek mindig bizalmatlanul, gyanakvón élnek a tulajdon házukban. S mivel a néni a fényt szembe kapta, Moses számolt a lehetőséggel, hogy Taube talán nem ismeri fel. S különben ő maga sem ugyanaz a Moses már. De jóllehet Taube még úgy méregette őt, mint valami idegent, már tudta, hogy kicsoda. Lehet, hogy minden más lassan működött Taube néninél, a felfogása azonban nem.

– Ki az?

– Moses...

– Nem ismerem magát. Egyedül vagyok itthon. Moses!?

– Tante Taube... én vagyok, Moses Herzog! Moshe.

– Ja úgy... Moshe.

Lassú, merev ujjakkal nyitotta fel a zárat Taube néni. Először jól becsukta az ajtót, hogy könnyebben mozduljon a lánc, azután kinyitotta, és – irgalmas Isten! – micsoda arc tárult Moses elé! Milyen mély barázdákat szántott rajta a bánat és a kor, s micsoda ráncokat a száj körül! Amikor Moses belépett, a néni feléje nyújtotta elgyengült karjait, hogy megölelje.

– Moshe... Gyere be, mindjárt meggyújtom a villanyt. Zárd be az ajtót, Moshe.

Herzog megelőzte Taubét: megtalálta a villanykapcsolót, fölkattintotta. A hall gyenge kis égője rózsaszínes fényt adott; a körte régimódi üvegje emlékeztette Mo-

sest a zsinagógákban az ünnepek előestéjén égő fényre, a *ner tamidra*.[1] Becsukta maga mögött az ajtót, megfosztván magát az öntözött gyep illatának élvezetétől. A szűk lakásban bútorpolitúr enyhén savanyú szaga terjengett. A homályos nappaliban ott lógott a csillár – Moses jól emlékezett rá –, ott voltak az intarziás szekrények és asztalok, ott volt a brokátkanapé csillogó huzatával, a keleti szőnyeg; a függönyök mereven, tökéletesen feszültek a lécrolettás ablakokon. Moses mögött most kigyúlt egy lámpa. A zeneszekrényen meglátta Marco mosolygós fényképét; kisfiú korában készült a kép – Marco padon ül; csupasz térd, üde kis arc, s homlokba fésült szép, fekete haj. Közvetlenül Marcóé mellett az ő, Moses fényképe állott, akkor készült, amikor megkapta diplomáját a bölcsészkaron. Csinos arc, bár kissé tokás. A naiv elbizakodottság követelőzését fejezte ki ez a fiatal arc. Éveit tekintve férfi volt ő már akkor, de csak az éveit tekintve; apja szemében viszont makacsul, konokul nem-európai, vagyis: naivul ártatlan, mert mindenáron az akart lenni. Moses egyszerűen nem óhajtott tudomást venni a Rosszról. De az ellen már nem tudott mit tenni, hogy megtapasztalja a Rosszat. Így hát másokat szemelt ki a sors, hogy rosszat tegyenek vele, s ezeket az embereket azután ő, Moses gonoszsággal vádolta. A többi kép között ott volt a Herzog papáról készült utolsó fénykép: az amerikai állampolgár, jóképű, simára borotvált, arcáról eltűnt a nyugtalan, férfiasan agresszív dac, az egykori indulatosság, a szenvedélyes tiltakozás. Moses mégis egészen elolvadt, amikor meglátta édesapja fényképét a papa tulajdon lakásában. Tante Taube lassú léptekkel közeledett Moseshez. A né-

[1] Örökmécs.

niről magáról nem volt fénykép ebben a szobában. Moses tudta, hogy Taube valamikor – a Habsburg-ajkak ellenére – csodálatosan szép nő volt; és még ötvenes éveiben is, amikor Moses mint özv. Kaplitzkynét ismerte meg, szép, erős szemöldöke volt az asszonynak, és súlyos, élénkbarna hajkoronája. Telt, bár az idő tájt kissé már lompos alakját fűző fegyelmezte. Taube nem akarta, hogy egykori szépségére, életerejére emlékeztessék holmi képek.

– Hadd nézzelek meg – szólt Taube, s Moseshez lépett. Táskás szemek, de határozott tekintet. Moses a néni arcába bámult, és mindent elkövetett, hogy az ő arcára ne üljön ki a rémület. A műfogsorát illesztette be Taube, azért késlekedett az ajtónyitással, futott át Herzog agyán a gondolat. Mert új protézise van, primitív kis szerkezet, nem ívelt, hanem mereven-egyenes fogsor. Olyan a néni arca, mint egy amerikai mormotáé, gondolta magában Herzog. Taube ujjai egészen elformátlanodtak, a körmökre pedig ráhúzódott a meglazult bőr. De a körmeit azért még festette. Hát ő... ő vajon milyen változásokat észlelt a mostohafiában?

– Ó, Moshe, mennyire megváltoztál! – szólt Taube.

Moses egy bólintásra korlátozta válaszát, majd ezt kérdezte:

– Hát te hogy vagy?

– Látod. Élőhalott.

– Egyedül élsz itt?

– Lakott itt egy asszony – Bella Ockinoff, a halkereskedésből. Ismerted. De nem volt elég tiszta.

– Ülj már le, Tante.

– Ó, Moshe, nem tudok én már ülni. Igaz, hogy állni meg feküdni se. Bárcsak ott lehetnék már a papa mellett. Ő bizony jobban van, mint én.

– Hát olyan rosszul érzed magad?

Herzog, úgy látszik, jobban elárulta az érzéseit, mint gondolta, mert észrevette, hogy Taube fürkészőn néz a szemébe, mintha nem akarná elhinni, hogy Moses gyengédsége valóban neki szól, s igyekeznék felkutatni Moses érzelmeinek valódi gyökereit. Vagy talán a hályog miatt jelentkezett a néni szemében az a furcsa kifejezés? Moses megfogta a néni karját, s egy székhez vezette, ő maga pedig a műanyag huzatú kanapéra ült. Éppen a hímzett faliszőnyeg alá. Pierrot. Clair de Lune. Holdfényes éj Velencében. Mindaz a ronda banalitás, ami annyira deprimálta őt diákkorában. Most már viszont teljesen hidegen hagyta. Más ember volt már, más célokat követett. Az öregasszony – Moses látta rajta – nyilván azon töri a fejét, miért jött el a mostohafia. Megérezte, hogy Moses nagyon izgatott, hiányolta azt az előkelő bizonytalanságot, az elvontságnak azt a gőgös légkörét, amely M. E. Herzog bölcsészdoktort valaha körüllengte. *Örökre elmúltak azok az idők.*

– Sokat dolgozol, Moshe?

– Sokat.

– Megélsz?

– Meg.

Az öregasszony egy pillanatra lehajtotta a fejét. Herzog megpillantotta a fejbőrét a ritkás, ősz haj alatt. Alig volt már haja a néninek. A szervezet már elvégezte feladatát.

Herzog felfogta, hogy Taube értésére akarja adni: ő, Taube, jogosan lakik itt, ebben a Herzog házban, jóllehet életben maradásával egyelőre megfosztja Mosest a Herzog vagyonnak ettől a részétől.

– Oké, Tante Taube, nem irigylek én tőled semmit – szólt Herzog.

– Micsoda?

– Élj csak szépen tovább, és ne izgasson a vagyon kérdése.

– Nem vagy te jól öltözve, Moshe. Mi a baj? Nincs pénzed?

– Nem erről van szó. A repülőútra vettem fel ezt a régi öltönyt.

– Valami elintéznivalód van Chicagóban?

– Igen, Tante.

– A gyerekek jól vannak? Marco?

– Marco táborozik.

– Daisy még nem ment férjhez?

– Nem.

– Szóval tartásdíjat kell fizetned?

– Nem nagyon sokat.

– Nem voltam rossz mostohád? Őszintén mondd meg.

– Nagyon jó mostohaanyám voltál. Mindig nagyon jó voltál hozzám.

– Hát... én megtettem mindent – mondta Taube. és Herzog e szelídség mögött egy pillanatra látni vélte a néni egykori álarcait. Azt a jól kidolgozott, erőteljes szerepet is, amelyet Herzog papának játszott: a türelmes özvegy Kaplitzkyné, egykor Kaplitzkynak, a jól ismert nagykereskedőnek a neje, gyermektelen asszony, férje elkényeztetett babája, aki medaliont viselt a nyakában, kis rubin kövekkel, és szalonkocsikban utazott, meg a Berengária óceánjárón, első osztályon. Második Mrs. Herzogként nem volt könnyű élete, minden oka megvolt rá, hogy gyászolja Kaplitzkyt. Mindig „*Gottseliger* Kaplitzky"-ként emlegette. S egyszer elmondta Mosesnek, hogy: „*Gottseliger* Kaplitzky nem akarta, hogy gyerekem legyen. Mert a doktor aszondta, hogy az rosszat

tenne az én szívemnek. És valahányszor ... izé ... Kaplitzky – nyugodjék békében – vigyázott, hogy ... Én még csak oda se nem néztem."

Amikor Herzognak eszébe jutott ez a történet, halkan kuncogott magában. Ramonának de nagyon tetszene ez az „Én még csak oda se nem néztem"! Ramona bezzeg mindig odanézett, sőt egészen odahajolt; olyankor hátracsapta a homlokából egy rakoncátlan hajfürtjét, arca kipirult, s jól mulatott Herzog szemérmességén. Az éjszaka is, amikor lefeküdtek, és Ramona kitárta a karjait ... Feltétlenül sürgönyöznöm kell neki. Nem tudná mire vélni az eltűnésemet. A következő pillanatban Herzog agyában lüktetni kezdett a vér. Mert eszébe jutott, miért van itt.

Annak a helynek a közvetlen közelében ült, ahol Herzog papa, a halálát megelőző évben, megfenyegette, hogy keresztüllövi. Haragja oka a pénz volt. Herzognak az idő tájt nem volt egy vasa sem, s arra kérte apját, adjon neki kölcsön. Az öregúr töviről hegyire kikérdezte fiát az állásáról, a kiadásairól, a gyerekeiről. Mosesszel nem volt türelmes az apja. Akkoriban Philadelphiában laktam, egyedül; választanom kellett Sono és Madeleine között (nem volt ott sok lehetőség a választásra!). Talán az is apám füléhez jutott, hogy át akarok térni katolikus hitre. Valaki felröppentette ezt az álhírt; talán Daisy. Aznap azért jártam Chicagóban, mert papa üzent értem. Közölni óhajtotta, milyen változtatásokat eszközölt a végrendeletében. Éjjel-nappal csak azon törte a fejét akkoriban, hogyan fogja fölosztani a vagyonát, ennek megfelelően mindegyikünket sorra vett, fontolgatta, mit mennyire érdemlünk meg, hogyan használnánk fel. Egészen szokatlan időpontokban rám telefonált, s kért, hogy azonnal jöjjek. Ilyenkor azután egész éjszaka vona-

tozhattam. Amikor megérkeztem, papa nyomban félrevont:

– Jegyezd meg magadnak egyszer s mindenkorra – kötötte a lelkemre –, hogy a te Willie bátyád becsületes ember. Ha meghalok, Willie a megállapodásunk szerint fog cselekedni.

– Elhiszem, papa – mondtam.

De papa mégis minden alkalommal kijött a sodrából, s azért akart engem keresztüllőni, mert már látni sem bírt, nem bírta elviselni a tekintetemet, azt az elbizakodott vagy büszkén-gyötrődő nézésemet. Azt az elit-nézést. Nem veszem zokon tőle, gondolta magában Moses, miközben Taube lassan, körülményesen ecsetelte testi panaszait. Papa nem tudta elviselni legifjabb fiának azt a bizonyos arckifejezését. Akkoriban már öregedtem. Ostoba tervekre pazaroltam erőmet, szellemem *felszabadításán* munkálkodtam. Papa haragos szívfájdalmat érzett miattam. S papa egyáltalán nem fogadta tompultan, fásultan tulajdon halálának gondolatát, mint némely idős ember. Nem, az ő fájdalma éles volt és állandó. És Herzog szívébe ismét belemart a fájdalom, amikor apjára gondolt.

Egy darabig hallgatta Taube elbeszélését: cortisonkezelését ecsetelte az öreg hölgy. A nagy, világító, szelíd szempár, mely Herzog papát juhászította meg egykoron, most nem Mosesre irányult, hanem egy Moses mögötti pontra, úgyhogy Herzog zavartalanul idézhette fel édesapja életének utolsó napjait. Együtt sétáltunk át Montrose-ba, cigarettát venni. Június volt, meleg, derült idő, akárcsak ma. Nem volt nagyon sok értelme annak, amit a papa akkor mondott. Azt fejtegette, hogy tíz évvel azelőtt el kellett volna válnia özvegy Kaplitzkynétól; ő azt remélte, hogy élete utolsó éveit élvezni fogja, de hát hi-

deg kohóba hozta az ő vasát. (Herzog papa jiddis stílusa egyre homályosabb és különösebb lett e beszélgetések folyamán.) *E kalte kuzsnya, Moshe. Kein fejjer.*[2] Most már nem tud tőle elválni, túl sok pénzzel tartozik az asszonynak.

– De most van pénzed, nem? – szólt Moses, meglehetős nyersen.

Herzog papa megállt, s fia arcába meredt. Herzogot megdöbbentette, amit a nyári nap világánál látott: a bomlás kétségtelen tüneteit az apai arcon. De a még épen maradt részekből – az egyenes orrból, a szemek közti ráncból, a szem barna és zöld színéből – hihetetlen életerő sugárzott, s ezek a régi erővel hatottak Mosesre.

– Arra a pénzre nekem szükségem van – mondotta Herzog papa. – Ki gondoskodjék rólam? Talán te? Még hosszú ideig hitegethetem én a Halál Angyalát.

Kissé behajlította a térdét, s Moses tudta, hogy ez mit jelent. Régen ismerte apját, nagy jártasságra tett szert az öreg mozdulatainak, jelzésrendszerének értelmezésében: a behajlított térdek azt jelentik, hogy most valami nagyon „mély" megjegyzés következik.

– Nem tudom – suttogta a papa –, mikor szabadulok meg terhemtől.

A régi jiddis szót használta: *kimpet,* ami szülést jelent, vagyis az asszony megszabadulását terhétől. Moses nem tudta, mit mondjon, s ő is majdnem suttogva felelt:

– Ne gyötörd magad, papa.

E második születés – a halálba-születés – iszonyatának gondolatára könnybe lábadt a szeme; ajkát összeszorította.

[2] Kb.: Hideg nőszemély, Moshe. Nincs benne tűz.

– Le kell ülnöm, Moshe – mondta Herzog papa. – Túlságosan forró nekem ez a napsütés.

Hirtelen valóban nagyon felhevültnek látszott; Moses támogatta; segített neki, hogy leülhessen a gyep mellé, a cementkorlátra. Az öregúr arca most sértett férfiúi büszkeséget tükrözött.

– Ma még én is érzem a meleget – nyugtatta meg Moses.

S úgy helyezkedett, hogy apja árnyékban lehessen.

– Lehet, hogy a jövő hónapban St. Joe-ba utazok, fürdőket venni – folytatta elbeszélését Taube néni. – Tudod, Whitcombba. Szép hely.

– Egyedül?

– Nem, Ethel és Mordecai is el szeretne jönni.

– Ja úgy... – bólintott Herzog, hogy a nénit mondókája folytatására ösztökélje. – Hogy van Mordecai?

– Hát hogy lehet az ember az ő korában?

Moses odafigyelt, amíg Taube újból bele nem lendült, aztán ismét az édesapjára terelte a gondolatait. A hátsó verandán ebédeltek aznap – ott kezdődött a veszekedés. Moses talán azt gondolta, hogy mivel tékozló fiúként jár az apai házban, elismer magáról minden rosszat, és az öregúr irgalmáért könyörög; így hát Herzog papa nem látott mást a fia arcán, csak valami ostoba – és számára érthetetlen – esdeklő tekintetet.

– Hülye! – ordította az öregúr. – Te borjú!

Azután észrevette, hogy Moses türelmes tekintetének külső rétege mögött dühös követelőzés lappang.

– Takarodj innét! – üvöltött. – Nem hagyok én rád egy fityinget se! Minden Willie-é és Helené lesz! Te...?! Felőlem akár a szegényházban dögölhetsz meg.

Amikor Moses felállt, hogy távozzék, Herzog papa így kiáltott:

– Eridj! És ki se gyere a temetésemre.

– Jó. Lehet, hogy tényleg ki se megyek.

Tante Taube felvonta ugyan a szemöldökét – akkor még volt szemöldöke –, hogy hallgatásra bírja Mosest, de már elkésett. Herzog papa tántorogva állt fel a székéről, arca egészen eltorzult; rohant a revolveréért.

– Menj! Menj! Gyere vissza később! Majd én szólok – suttogta akkor Taube a mostohafia fülébe, Moses pedig zavartan, viszolyogva, sértődötten állt fel az asztaltól. (Sértődötten, mert hát az atyai házban nem voltak hajlandók elismerni az ő nagy-nagy nyomorúságát. Lám, szörnyűséges önzése még akkor is megkövetelte a magáét!)

– Gyorsan! Gyorsan! – suttogta Taube, és igyekezett Mosest a bejárati ajtóhoz tuszkolni, de az öreg Herzog – kezében a revolverrel – utolérte őket.

– Megöllek! – kiáltotta.

Mosest nem annyira ez a fenyegetés lepte meg (nem is igen vette komolyan!), hanem inkább az, hogy édesapjába visszaköltözött az erő. Haragjában egészen rövid idő alatt visszanyerte erejét, jóllehet ez talán az életébe kerül. A megfeszült nyak, a vicsorgó fogak, az ijesztő arcszín és az az oroszosan-katonásan peckes mozdulat, amellyel a papa nekiszegezte a revolvert – ez azért sokkal tetszetősebb, gondolta magában akkor Herzog, mint az az iménti jelenet, amikor a papa majd összeesett a fáradtságtól. Herzog papa, úgy látszik, mégsem arra született, hogy sajnálják.

– Menj már, menj! – sürgette Tante Taube a mostohafiát. Moses akkor már sírt.

– Könnyen lehet, hogy előbb halsz meg, mint én! – ordított Herzog papa.

– Papa!

Herzog csak félig figyelt arra, amit Tante Taube most nagy lassan elmondott unokafivérének, Mordecainak közelgő nyugdíjba vonulásáról, s komoran emlékezett vissza egykori kiáltásának tónusára. *Papa! Papa!* Fajankó voltál, Moses, gondolta magában. Az öregúr, a maga eszelős módján, megpróbált olyan férfiasan viselkedni, ahogyan neked kellett volna. Mi jutott eszedbe, hogy a sokat szenvedett fiú kereszténynyies mosolyával jelenjél meg az apai házban?! Ezért a pénzért akár ki is keresztelkedhettél volna, mint Mady. Az öregúrnak meg kellett volna húznia a ravaszt. A te tekinteted, Moses, halálos döfés volt apádnak. Pedig kíméletet érdemelt volna öregségében.

Moses most újraélte az akkori jelenetet: kisírt, dagadt volt a szeme, úgy botorkált ki az utcára, várta a taxit, ezalatt pedig Herzog papa sietős léptekkel rótta a szoba belseje és az ablakok közötti utat, és nagy lelki gyötrelmekkel a szemében nézte a fiát. Igen, Moses, ezt te idézted elő. Itt járkált az öreg, ebben a szobában, gyors léptekkel, a maga kapkodó módján, testsúlyát az egyik sarkára helyezve. A revolvert már előbb a földhöz vágta. Ki tudja, Moses talán megrövidítette az apja életét, hiszen oly nagy bánatot okozott neki. Bár lehet az is, hogy a harag serkentőként – s így élethosszabbítóként – hatott. Talán még nem volt szabad az öregúrnak meghalnia és itt hagyni ezt a féligkész Mosest.

A rákövetkező évben kibékültek. Aztán ismét – több ízben – veszekedtek. Aztán... papa meghalt.

– Akarsz egy csésze teát? – riasztotta fel ábrándozásából Tante Taube.

– Hát ha kedved van, készíts, kérlek. És... szeretnék megnézni valamit papa íróasztalában.

– Papa íróasztalában? De hát zárva van! Meg akarsz

nézni valamit? Minden a tiétek abban az asztalban, a gyerekeié. Mihelyt én meghalok, tiétek az egész íróasztal.

– Nem, nem erről van szó! Nem kell nekem az íróasztal. Tudod, miközben befelé jöttem a reptérről, eszembe jutott, hogy megnézlek, hogy vagy. És most, hogy itt vagyok, szeretnék megnézni valamit az íróasztalban. Tudom, hogy nem veszed zokon.

– El akarsz vinni valamit, Moses? Legutóbb elvitted mamának azt az ezüstpénzét, tudod.

(Igen, hogy Madeleine-nak ajándékozza.)

– Papa óraláncа még ott van? – kérdezte Herzog.

– Azt hiszem, azt Willie már elvitte.

– Hát a rubelek? – ültek ki az intenzív gondolkodás ráncai Moses homlokára. – Szeretném Marcónak ajándékozni a rubeleket.

– Miféle rubelekről beszélsz?

– Isaac nagyapám cári rubeleket vásárolt fel a forradalom idején. Papa mindig az íróasztalban tartotta...

– Az íróasztalban? Hát én ott semmiféle rubeleket nem láttam.

– Amíg megcsinálod a teát, én majd megnézem, Tante Taube. Add ide a kulcsot, kérlek.

– A kulcsot...?

Amikor az imént kérdezősködött Herzogtól, valamivel gyorsabban beszélt, most azonban visszaváltott a lassú tempóra, s így halogatási szándékkal torlaszolta el Herzog útját.

– Hol tartod azt a kulcsot? – kérdezte Moses.

– Hogy hol tartom? Ejnye, hova is tettem? Talán a papa komódjába? Vagy máshová? Várj csak, hadd gondolkozzak. Bizony, kihagy már az én emlékezetem...

– Én tudom, hogy hol az a kulcs – mondta Herzog, s hirtelen felemelkedett ülő helyéből.

– Te tudod? Hát akkor hol van? Mondd meg.

– A zenedobozban. Mindig ott tartottad.

– A zenedo . . .? De hiszen papa kivette onnét. Hogy elzárja a betegbiztosítási szelvényeimet. És aszondta, hogy amennyi pénzre *neki* szüksége van, az . . .

Moses akkor már tudta, hogy helyesen találgatott.

– Sose fáradj, Tante Taube, én majd megtalálom. Nagyon kérlek, tedd fel a teát. Alaposan megszomjaztam. Forró, fárasztó nap volt ez a mai.

Megfogta Taube petyhüdt karját, s felsegítette székéről a nénit. Érvényesül hát az akarata – szegényes kis diadal, legyünk őszinték, s amellett vészterhes is. Otthagyta a nénit, és bement a hálószobába. Papa ágya már nem állt ott, csak Taubéé. Az ízléstelen ágyterítő anyaga lepedékes nyelvre emlékeztette Mosest. Belélegezte a régi, jól ismert szagot, a sötét, fülledt levegőt, s fölemelte a zenedoboz fedelét. Ha az emlékezete nem mond csődöt, akkor mindent megtalál ebben a lakásban, amit csak akar. A henger fordulásával a szerkezet halkan játszani kezdett, a kiálló kis küllők a *Figaro* egyik dallamát muzsikálták. Moses mindjárt hozzádúdolta a szöveget:

Nel momento
Della mia cerimonia
Io rideva di me
Senza saperlo.[3]

Ujjai kitapogatták a kulcsot.

– Megtaláltad? – kérdezte Taube néni kintről, a sötétből.

[3] A szertartás pillanatában öntudatlanul nevettem magamon.

– Igen, itt van – felelte Herzog, halkan, szelíden, mert sehogy sem akarta élezni a helyzetet. Végre is ez Taube lakása, s az ő, Herzog mai betolakodása: tulajdonképpen gorombaság. Nem szégyellte ugyan, de azért tárgyilagosan elismerte, hogy nem cselekedett helyesen. De amit tett, meg *kellett* tennie.

– Tegyem föl a kannát? – kérdezte.

– Nem, nem, egy teát azért még meg tudok csinálni – hangzott a néni válasza.

A folyosóról behallotta a néni lassú lépteinek zaját. Ment ki a néni, a konyhába. Herzog gyorsan beosont a kis nappaliba. Behúzott függönyök fogadták. Meggyújtotta az íróasztal mellett álló kis lámpát. Miközben a kapcsolót kereste, beszakította a lámpaernyő ócska selymét; finom szemcséjű porfelhő szállt a magasba, fáradtrózsaszín – igen, így hívják ezt a színt, ez biztos. Kinyitotta a cseresznyefa íróasztalt, kihúzta, majd kitámasztotta a széles guruló fedeleket. Aztán visszament, s becsukta az ajtót, előbb azonban még megnézte, hogy Taube valóban kiért-e már a konyhába. Mindent azonosított a fiókban, minden egyes bőrtárcát, minden egyes papírt, minden egyes aranytárgyat. Lázas gyorsasággal kutatott; homlokán kidagadtak az erek, kezén az inak; s csakhamar megtalálta, amit keresett: Herzog papa pisztolyát. Régi revolver volt, csöve nikkel-bevonatú. Papa azért vette annak idején, hogy a Cherry Street-i teherpályaudvaron mindig a keze ügyében legyen. Moses felkattintotta a tölténytárat: két golyó volt benne. Helyes. Gyorsan becsukta és zsebre vágta a pisztolyt. De nem jó: így nagyon kidudorodik. Kivette a bőrtárcát, s a revolvert tette a helyébe. A tárcát pedig nadrágja hátsó zsebébe süllyesztette.

Most a rubelek után kezdett kutatni. Azokat is megtalálta, az asztal egy kisebb fiókjában, régi útlevelek társaságában (olyan volt a szalagokra ütött viaszpecsét, akár a megalvadt vér). *La bourgeoise Sarah Herzog avec ses enfants, Alexandre huit ans, Hélène neuf ans et Guillaume trois ans,* aláírás: Adlerberg gróf, *Gouverneur de St. Petersbourg.*[4] A rubelek egy nagy bankótárcában voltak. Íme, az ő negyven évvel ezelőtti játékszerei. Nagy Péter, a díszes páncélingben, meg a felséges megjelenésű Katalin cárnő. Lámpafénynél a vízjel is kivehető. Eszébe jutott, hogy valamikor réges-régen Willie-vel úgy kártyáztak, hogy ez a pénz volt a tét. Kurtán felnevetett, majd azt a zsebét, amelybe az előbb a revolvert dugta, ezekkel a hatalmas bankókkal bélelte ki. Így talán kevésbé látszik, gondolta magában.

– Na, megtaláltad, amit kerestél? – kérdezte Taube odakint a konyhában.

– Meg – felelte Herzog, s a kulcsot a zománcozott fémasztalra helyezte.

Olyan a néni arckifejezése, mint a birkáé, gondolta magában Herzog, és tudta, hogy az efféle gondolat nem valami tisztességes. Hajlamos volt az ilyen összehasonlításokra, és ez megbénította ítélőképességét. Talán egy napon végzetes is lehet a számára ez a magatartás. Nincs kizárva, hogy nagyon közel van az a nap. Lehet, hogy már ma éjszaka is az életével játszik. A revolver ránehezedett a mellére. De hát a néni vastag ajka, nagy szeme, ráncos szája valóban birkára emlékeztette Mosest, s egyben figyelmeztette, hogy a saját gondolatai túlságosan is egy irányúak: mindent a pusztításra, a rom-

[4] S. H. polgárnő, gyermekeivel, Sándor 8 éves, Ilona 9 éves és Vilmos 3 éves... Szent Pétervár kormányzója.

bolásra tesz fel. Lám, Taube, régi csaták ez életben maradt veteránja, eddig eredményesen állta a sarat, lassú mozdulataival még magát a halált is kicselezte. Minden más elpusztult, elkorhadt, csak Taube esze és hihetetlen türelme nem; s Taube most őbenne, Mosesben, ismét a csupa ideg, kapkodó, indulatos, szenvedő Herzog papát látja. Herzog szeme idegesen megrándult, amikor a konyhában Taube felé fordult.

– Sok bajod van, Moshe? – dünnyögte a néni. – Vigyázzál, Moshe, hogy ne legyen még több.

– Nincs nekem semmi bajom, Tante. Csak sok elintéznivalóm van. Sajnos, azt hiszem, mégsem tudom megvárni a teát.

– Pedig a papa csészéjét készítettem ki neked.

Moses egy kis vízvezetéki vizet ivott az apja csészéjéből.

– Viszontlátásra, Tante Taube. Jó egészséget.

Homlokon csókolta a nénit.

– Emlékszel, ugye, hogy én segítettem neked? – mondta a néni. – Ne felejtsd el. Vigyázzál magadra, Moshe.

Moses az egyszerűség kedvéért a hátsó ajtón távozott. Az esővízlevezető-csatorna mentén burjánzott a lonc, egészen úgy, mint papa idejében. Este mindig jó – sőt szinte túl édes – illatot árasztott. Vajon van olyan szív a világon, amely *teljesen* megkeményedik, teljesen kővé válik?

A közlekedési lámpához érve, felpörgette a motort, igyekezett kiszámítani, melyik útvonalon ér el leghamarabb a Harper Avenue-ra. Az új Ryan autósztráda jó gyors útvonal, de beletorkollik a West 51 Street-

be, ahol rengeteg néger korzózik, kocsin vagy gyalog. Akkor már sokkal jobb a Garfield Boulevard; de nem biztos, hogy sötétedés után el tud igazodni a Washington Parkban. Elhatározta, hogy végigmegy az Eden Streeten a Congress Streetig, s a Congress Streeten az Outer Drive-ig. Igen, végeredményben ez a legrövidebb út. Azt még nem döntötte el, hogy mit csinál, amikor odaér. Hiszen Madeleine azzal fenyegette, hogy ha csak felbukkan a ház körül, máris letartóztatják. A rendőrségnek megvan ugyan az ő fényképe, de hát ez marhaság, üres duma és paranoiás hülyeség, azoknak a képzelt hatalmaknak a zsarnokoskodó tréfája, amelyek valaha elég mély benyomást keltettek benne. Itt azonban most másról van szó, valami igaziról, valami reálisról – nevezetesen a gyerekről: June-ról. Sok gyávaság, sok csalás, sok undorító ügy is volt Madeleine és Moses kapcsolatában – de ez a sokat botladozó apa és az az intrikáló szajha mégis létrehozott valami szépet is. Az ő kislányát! Szinte kiáltva mondta magának, miközben nagy tempóban hajtott fölfelé az autósztráda rámpáján, hogy annak a kislánynak aztán ne merjen ártani senki! Felgyorsított, s a forgalom áradatával együtt haladt a kijelölt sávon. Megfeszült benne a vitalitás rugója, és vibrált, bolondul. Herzog nem annyira attól félt, hogy eltörik benne ez a rugó, mint inkább attól, hogy elmulasztja megtenni, amit meg kell tennie. Viharzott előre a kis Falcon kocsi. Azt hitte Herzog, hogy iszonyatos sebességgel száguld, de aztán jobbról előzte őt egy hatalmas, pótkocsis teherautó; s Herzogban felötlött a gondolat, hogy most aztán igazán nem szabad összeütközésbe kerülnie a közlekedési rendőrséggel, hiszen revolver van nála; úgyhogy le is vette a lábát a pedálról. Kikukkantott, előbb balra, aztán jobbra, és észrevette, hogy az

autósztrádát ismerős régi utcák keresztezik. Új perspektívából látta a fénykoronázta gáztartályokat és egy lengyel templom hátoldalát; az egyik ablakban – mint valami vitrinben – brokátba öltözött Krisztus. A keletnek forduló, hosszú kanyar a teherpályaudvaron keresztül vezetett – a porfellegek valósággal izzani látszottak az alkonyati pírban, s a sínek elnyúltak, nyugat felé; aztán jött a mammut-postahivatal alatti alagút; aztán következtek a State Street-i lebujok. A Congress Street utolsó lejtőjéről a szürkületi világítás torzító tükre úgy emelte föl a tó szintjét, mint valami szelíd falat, melyet ametiszt, borongóskék, különös fajta ezüst és – a láthatárnál – palaszínű sávok szelnek át; a hajók lebegtek, hintáztak a hullámtörő gátnál; odafent, az égbolton pedig fel-felcsillant a helikopterek és a kis repülők fénye. Miközben Herzog délnek robogott, orrát megcsapta az édesvíz kellemes, kissé nyers illata. Nem érezte következetlennek, hogy az után, amit el kellett viselnie – a szitkot, a pletykát, a hajszát, a fájdalmat, a ludeyville-i száműzetést –, az őrültség és az erőszak előjogaival éljen. Hiszen a ludeyville-i birtok lett volna a bolondokháza, amelybe bezárják. Meg végül a meuzóleuma is. Mást is elértek nála azonban – s ezt nem látták előre. Nem mindenkinek adatik meg, hogy tiszta lelkiismerettel öljön. Nos, *ők* az igazolható, az indokolt gyilkosságnak nyitottak utat. *Ők* megérdemlik a halált. Neki, Herzognak joga van megölni őket. Még azt is tudni fogják, hogy miért halnak meg, semmiféle magyarázat nem szükséges. Amint elébük áll, kénytelenek engedelmeskedni az akaratának. Gersbach lehorgasztja majd a fejét, és patakokban ontja a könnyét – siratja önmagát. Akárcsak Nero – *Qualis artifex pereo.*[5] Madeleine pedig majd üvölt és átkozó-

[5] Micsoda művész pusztul el velem!

dik. Csupa gyűlöletből persze, mert ez az ő életének uralkodó motívuma, sokkal jelentősebb, mint bármiféle más erő vagy indíték. Lelkében Madeleine az ő, Herzog gyilkosa volt, ezért hát Herzog zabolátlanul cselekedhet, lelkiismeret-furdalás nélkül lelőheti vagy megfojthatja ezt a nőt. Karjaiban, ujjaiban, egész bensőjében érezte a fojtogatás édes erőfeszítését – iszonyatos és édes erőkifejtés ez, a halált okozás orgazmushoz hasonló gyönyöre. Herzog rettenetesen izzadt, az inge egészen átnedvesedett hónaljban, és csak úgy árasztotta a hideget. Szájában valami rezes ízt érzett, valami metabolikus méreg tompa, de halálos ízét.

A Harper Avenue-hoz érve, a sarkon túl parkolt, aztán – most már gyalog – befordult a ház mögötti ösvényre. Homokos volt a beton, üvegtörmelék és kavicsos salak sokszorozta meg Mozes lépteinek zaját. Óvatosan haladt előre. A kert földje kitüremlett az ócska kerítés lécei alól, a kerítés tetejét pedig elborította a bozót, a kúszónövény. Mindenfelé virágzott a lonc. És futórózsát is látott Herzog, sötéten piroslottak az alkonyatban a rózsaszálak. Miközben elhaladt a garázs mellett, kezével oltalmazta az arcát, mert a lejtős tetőről csomókban fityegett az ösvényre a vadrózsa. Belopakodott a kertbe, s megállt, hogy tájékozódjék. Semmi esetre sem szabad megbotlania valami játékszerben vagy szerszámban. Valami szokatlant érzett a szemében, mintha idegen folyadék csöppent volna belé; nem homályosította a látást, csak kissé torzította. Az ujja hegyével törölte meg a szemét, majd a biztonság kedvéért még a kabátja hajtókáját használta itatósként. Kigyúlt egy-egy csillag; ibolyaszín pontocskák, tetők, falevelek, drótok keretében. Most már jól kivehető volt az egész kert. Herzog látta a szárítókötelet – rajta Madeleine alsóneműjét, a kis-

lány ingecskéit, ruhácskáit, pici harisnyáit. A konyhaablakból kiszűrődő fénynél homokozó ládát pillantott meg a fűben, vadonatúj, piros homokozót, széles kiszögellései szolgáltak ülőhelyként. Közelebb lépett, benézett a konyhába. Madeleine! Herzog lélegzet-visszafojtva nézte őt. Volt felesége pantallót viselt, blúzát széles öv fogta össze a derekánál, rézzel kivert piros bőröv, amelyet még ő, Herzog ajándékozott neki. Madeleine ide-oda járkált a konyhaasztal és a mosogató között, közben szabadon lobogott a sima haja. A vacsora utáni mosogatást végezte, a tőle megszokott eredményes gyorsasággal tisztogatta az edényt. Moses tanulmányozta az asszony egyenes arcélét, a kis tokát, amely akkor képződött, amikor a mosogatóban tajtékozó vízre, meg a víz hőmérsékletének szabályozására összpontosította figyelmét. Herzog látta Madeleine arcának pírját – szinte még a szeme kékjét is. Miközben nézte, nézte, egyre táplálta haragját, hogy ne lankadjon, sőt, ha lehet, fokozódjék. Madeleine nemigen hallhatta a lépteit, hiszen a külső ablakszárnyakat azóta sem vették le – legalább azokat nem, amelyeket még a múlt őszön, ő maga, Moses szerelt fel a hátsó traktusban.

Továbbment, be, az átjáróba. A szomszédok szerencsére nem voltak odahaza, úgyhogy lakásaikból semmiféle fény nem szűrődött ki. Herzog már jól megnézte magának Madeleine-t. Most a kislányát akarta látni. Az ebédlőben nem volt senki – afféle vacsora utáni üresség volt ez, Coca-Colás üvegek, papírszalvéták, satöbbi. Mindjárt itt a fürdőszobaablak, ez magasabban van a többinél! Herzognak azonban eszébe jutott, hogy amikor annak idején ki akarta szerelni a fürdőszoba redőnyét, egy cementtömbre állt fel. (A végén aztán mégis benn hagyta a redőnyt, mert kiderült, hogy

nincs elég külső ablakszárny.) A redőny itt is van, de hol az a cementtömb? Nos, pontosan ott, ahol annak idején hagyta: az ösvény bal oldalán, a gyöngyvirágok között. Most odatolta az ablak alá: a csikorgást elnyomta a kádba ömlő víz zubogása. Herzog fölállt a tömbre, oldalát egészen odanyomta a falhoz. Kitátotta a száját, hogy elfojtsa még a lélegzete zaját is. Kislánya kecses kis teste csillogott a csobogó vízben, a szinten úszkáló játékok között. Ez az ő gyermeke! Madeleine hagyta, hogy June fekete haja egészen megnőjön, s most fürdés előtt gumiszalaggal szorította le. Herzog majd elolvadt a June iránt érzett gyengédségében, s kezét a szája elé tette, hogy valami meghatott felkiáltás el ne árulja a jelenlétét. Most June felemelte a fejét: szólni készült valakihez, akit Herzog nem láthatott. A kislány hangja még a víz csobogásából is kihallatszott, de a szavakat Herzog nem értette. Herzog-arca van ennek a kislánynak; a nagy, sötét szem az *ő*, Moses szeme; az orr Herzog papa, Zipporah néni, Willie orra; a száj pedig ismét az övé, Mosesé. Még az a kis szomorúság a szépségében – még az is Herzog, a Moses édesanyjáé. Igen, az elmerengő Sarah Herzogé ez a kissé oldalt fordított arc – ahogyan mama figyelte annak idején maga körül az élet folyását. Herzog meghatottan nézte a lányát, közben a nyitott száján keresztül lélegzett, s arcát félig eltakarta a kezével. Röpködtek körülötte a bogarak, nehéz testük neki-nekiütődött a redőnynek, de June nem figyelt fel rájuk.

S akkor előrenyúlt egy kéz, s elzárta a csapot. Férfikéz. Gersbaché. Ő fogja megfürdetni Herzog leányát. Gersbach! Most már láthatóvá lett a dereka. Aztán előbukkant teljes nagyságában, ott lépkedett a régimódi, kerek kád mellett; lehajolt, fölegyenesedett, ismét leha-

jolt – szóval itt az a jól ismert, gondolásbicegés –, aztán nagy nehezen letérdelt, s miközben elhelyezkedett a kádnál, Herzog látta a mellkasát, a fejét is. A falhoz lapuló, állát a vállához szorító Herzog látta, hogy Gersbach feltűri a sportinge ujját, hátraveti dús, égő vörös sörényét, kezébe veszi a szappant, s hallotta, hogy azt mondja – csöppet sem gorombán –, „No, most már elég legyen a hülyéskedésből!", mert June vihogott, vonaglott, a vizet paskolta, pofákat vágott, apró fehér fogacskáit mutogatta, orrát ráncolta, pajkoskodott. „Maradj nyugton egy kicsit", szólt rá Gersbach. Belemászott a kislány fülébe a mosdókesztyűvel, s a gyerek hiába sikoltozott, Gersbach az arcát is megmosta, aztán az orrát, és végigtörülte a száját. Tekintélyt parancsolón beszélt hozzá, de azért szeretettel; dörmögve, duzzogón-mosolyogva, olykor nevetve fürdette a kislányt – szappanozta, majd leöblítette; a játékcsónakba vizet mert, azzal öntötte le June hátát, a gyerek pedig sikongott és kígyózott. A férfi csak mosdatta tovább, nagyon gyengéden. A tekintete talán hamis. De hát *igazi* tekintete úgy sincs ennek az embernek, gondolta magában Herzog. Súlyos egy arc, amolyan csupa szexualitás hústömeg. Herzog nézte Gersbach nyitott ingét, a férfi szőrös mellének súlyos, puha húsát. Vastag ennek a Gersbachnak az álla; brutális egy fegyver ez az áll, akár a kőbalta. Aztán meg azok az érzelmes szemek; az a dús sörény a fején; meg az a szívélyes hang, amelyben valami különös csalárdság és durvaság lappang. Szóval: mind olyan vonás, mind olyan tulajdonság, amit Herzog gyűlöl. De lám csak, hogyan viselkedik ez az ember Junenal: játékosan, nyájasan spricceli rá a vizet. Megengedi, hogy a kislány az anyja virágos fürdősapkáját viselje, s íme, a gyermek fején szétterülnek a gumiszirmok.

Gersbach most szól neki, hogy álljon fel, s a leányka kissé lehajol, hogy Gersbach megmoshassa azt a kis nyílást. Miközben az apa bámulja a jelenetet. Herzognak valami belenyilallt a szívébe, de csak egy pillanatig tartott az egész. June ismét leül. Gersbach friss vizet locsol rá a csapból, aztán nehézkesen, körülményesen feláll, s kiteregeti a fürdőlepedőt. Keményen, alaposan végigdörzsöli a kislány testét, aztán egy nagy pamaccsal bepúderezi. A kislány meg ugrándozik gyönyörűségében. „Elég a viháncolásból", szól Gersbach. „Vedd föl a pizsamádat."

June kiszalad a fürdőszobából. Herzog látta a Gersbach lehajtott feje fölött szállongó finom púderfelhőt. Gersbach vörös haja hol eltűnt, hol ismét fölbukkant. Súrolta a kádat a férfi. Herzog most megölhette volna. Baljával megérintette a rubelgöngyölegbe ágyazott revolvert. Most lelőhetné Gersbachot, aki íme, oly módszeresen szórja be a kádmosó porral azt a sárga szivacsot. Két golyó van a tölténytárban... De ez a két golyó ott is marad, erre Herzog most ráeszmélt, nagyon is határozottan. Igen halkan, igen óvatosan lelépett a cementtömbről, és zajtalanul haladt keresztül a kerten. Megpillantotta a kislányát, amint a konyhában éppen fölnéz az anyjára, és kér valamit tőle. Herzog a kapun keresztül kiosont az útra. Elsütni a revolvert... nem volt egyéb egy gondolatnál.

Az emberi lélek kétéltű, s én mindkét oldalát megérintettem. Kétéltű?! Ugyan! Több elemben, több közegben él ez a lélek, mint ahányat én valaha is megismerhetek; és gondolom, hogy ott, azokban a távoli csillagokban olyan anyag teremtődik éppen, amely még az embernél is különösebb lényeket hoz majd létre. Azt képzelem, hogy mivel June a Herzogokra hasonlít, kö-

zelebb áll hozzám, mint ahhoz a két emberhez. De hát hogyan állhatna közel hozzám, amikor semmi részem az életében? Az ő élete azé a két szerelem-ripacsé. És én nyilván abban a hiszemben leledzem, hogy ha a gyerek élete nem hasonlít az én életemhez, ha nem a Herzog-féle „szív"-normák szerint nevelik, és így tovább, és így tovább, akkor nem is lesz belőle ember. Ez persze merőben ésszerűtlen, irracionális gondolat, és mégis: a lelkem egy része magától értetődőnek tekinti. De nézzük csak: ugyan mit tanulhat June ettől a két embertől? Gersbachtól például, azokban a perceiben, amikor éppen olyan mézesmázos, olyan visszataszító, olyan undorító – nem is egyén, nem is egész ember, hanem csak valamiféle töredék, a csőcselék egy letört darabja. *Ezt* lelőni!? ... Micsoda képtelen ötlet! Mihelyt Herzog meglátta a *konkrét* személyt, aki nagyon is konkrét módon fürdette a lányát, mihelyt felmérte az egésznek a *realitását,* azt, hogy ez a bohóc, ez a ripacs, milyen kedves egy kisgyerekhez, a szándékolt erőszak egyszerre *színházzá,* sőt cirkusszá változott, nevetségbe fulladt. Ekkora bolondot azért mégsem csinál magából! Csak az önutálat vihetné rá, hogy tönkretegye magát, pusztán azért, mert a szíve „összetört". De hát összetörheti-e az ő szívét egy ilyen emberpár? Herzog egy darabig még ődöngött a ház mögötti úton, s gratulált magának a szerencséjéhez. Ismét szabadon lélegzett. Milyen jó érzés lélegzeni! Már csak ezért is érdemes volt megtenni ezt a kirándulást!

Gondoljuk csak el! – írta egy blokkra a Falconban, a térképvilágítás fényénél. – *A demográfusok becslése szerint a valaha is világra jött emberi lényeknek a fele él most, a mi századunkban. Micsoda nagy pillanata ez az emberi léleknek! A valószínűségszámítás elvei alapján a*

közös genetikai alapból származó jellegzetességek újrateremtették mindazt, ami az emberi életben a legjobb, és azt is, ami a legrosszabb. Mindez itt van, körülöttünk. Buddha és Lao-ce is itt sétál valahol Földünkön. Meg Tiberius és Nero is. Minden, ami iszonyatos, és minden, ami magasztos, és minden, amit eddig még el sem képzelt senki sem. És te is, te amatőr látnok, te kedélyes és tragikus emlős. Te, meg a gyermekeid, meg a gyermekeid gyermekei... Valaha az emberi géniusz jelentős részben szóképekben nyilvánult meg. Manapság inkább tényekben... Francis Bacon. Műszerekben. Azután kimondhatatlan örömmel fűzte hozzá Herzog: *Zipporah néni azt mondta papának, hogy papa sose tudna valakire rálőni, sose tudná állni a versenyt fuvarosokkal, mészárosokkal, kemény öklű fiúkkal, huligánokkal, razbojnikokkal. „Az aranyozott kis úriember." Fejbe tudna-e verni valakit? Le tudna-e lőni valakit?*

Moses meg mert volna esküdni, hogy Herzog papa soha, soha életében nem húzta meg a revolverén a ravaszt. Csak fenyegetőzött vele. Mint ahogy engem is megfenyegetett. Akkor Taube megvédett engem. „Megmentett" engem. Kedves, jó Taube néni! A „hideg kohó"! Szegény jó Herzog papa!

Herzog azonban még nem volt hajlandó befejezettnek nyilvánítani a napot. Beszélnie kell Phoebe Gersbachhal. Mégpedig okvetlenül. Azt is eldöntötte, hogy nem telefonál – nem akar alkalmat adni Phoebének, hogy felkészüljön a látogatására, s arra sem, hogy kijelentse: nem óhajtja látni őt. Így hát egyenesen a Woodlawn Avenue-ra hajtott – sivár része ez a Hyde Parknak, sivár, de jellegzetes része, az *ő* Chicagója: masszív,

nehézkes, formátlan, iszap-, rothadás- és kutyagumiszagú; kormos homlokzatok, semminemű szerkezeti elgondolásokról nem tanúskodó óriási kőtömbök, értelmetlen díszítésű tripla oszlopcsarnokok, bennük hatalmas cement-urnák, virágok számára, de csak cigarettavégeket és egyéb rondaságokat tartalmaznak; cserepes tetőcsúccsal ellátott napozók, áporodott illatú sikátorok, szürke melléklépcsők, barázdált, repedt beton, amelyet benőtt a fű; és az ormótlan kerítések mögött burjánzó gaz. S e tágas, kényelmes, elhanyagolt házak között, ahol jóindulatú, haladó emberek laknak (az egyetem közelében van ez a negyed), Herzog valóban otthon érezte magát. Lehet, hogy ő maga is éppen olyan középnyugati és határozatlan alkatú, mint ezek az utcák itt. (Determinizmusból igazán kevés van itt, gondolta magában Herzog, annál inkább hiányoznak a determináló, a meghatározó tényezők – hiányzik az alakítóerő.) De mindez jellegzetes, tipikus, semmi sem hiányzik a képből, még a görkorcsolyák fülhasogató csikorgása sem, a görkorcsolyáké, amelyeken a friss nyári lombok alatt siklanak tova a gyerekek. Most éppen két lompos kislány korcsolyázott el Herzog mellett, az utcai lámpák átlátszó zöld fényénél – rövid szoknyácska, a hajukban szalag.

Gersbachék házának kapuja előtt szorongó érzés rohanta meg, de Moses úrrá lett rajta; fölment a sétányon, s becsöngetett. Phoebe elég hamar jött.

– Ki az? – kérdezte, aztán elhallgatott: az ajtó üvegén át meglátta Herzogot.

Lehet, hogy megijedt?

– Régi barát – válaszolt Herzog.

Pár pillanatnyi szünet következett. Phoebe ajka ugyan

határozottságról tanúskodott, de az asszony mégis tétovázott.

A csikófrizura hangsúlyozta a nagy, széles szemhéjakat.

– Nem akarsz beengedni? – kérdezte Moses, olyan hangon, amely kizárta a visszautasítás lehetőségét.

– Nem fog soká tartani – mondotta, miközben belépett az ajtón. – De meg kell beszélnünk egyet-mást.

– Kijönnél velem a konyhába? – kérdezte Phoebe.

– Persze.

Phoebe nem szerette volna, ha valaki meglátja őket, amint a kertre néző szobában beszélgetnek, vagy hogy a szobájában tartózkodó kis Ephraim meghallja, hogy miről beszélnek. Amikor kiértek a konyhába, Phoebe becsukta az ajtót, és hellyel kínálta Herzogot. Szemével a hűtőszekrény mellett álló székre intett. Az ablakon át ugyanis nem lehetett odalátni. Herzog diszkréten mosolygott, s leült. Phoebe vékony arcának rendkívüli fegyelmezettségéből kikövetkeztette, hogy milyen hevesen dobog az asszony szíve – talán még az övénél is hevesebben. Rendszerető asszony ez a Phoebe, igen nagyon fegyelmezett, tiszta – a Főnővér! –, és nagyon tárgyilagos arckifejezést igyekszik magára erőltetni. Az a borostyánkő lánc volt a nyakában, amelyet Herzog hozott neki Lengyelországból. Herzog begombolta a zakóját, hogy a revolver markolata semmiképpen se látsszék. Ha Phoebe valahogyan meglátja a fegyvert, halálra rémül.

– Hát hogy vagytok, Phoebe?

– Megvagyunk.

– Megszoktátok már? Tetszik Chicago? A kis Ephraim még a mintaiskolába jár?

– Igen.

– Hát a Templom? Tudom, hogy Val készített egy műsort Itzkowitz rabbival. Mi is volt a címe? Megvan! „A haszid judaizmus, Martin Buber, *Én és Te.*" Szóval még mindig a Buber-buli! Val puszipajtás ezekkel a rabbikkal. Talán előbb-utóbb még feleséget is cserél valamelyik rabbinussal. Előbb „Én és Te", aztán „A Tied: az Enyém", majd pedig „Ami az Enyém, az a Tied". Így, szépen, fokozatosan. De gondolom, hogy te megálljt parancsolnál neki. Te sem tűrsz el azért *mindent.*

Phoebe nem válaszolt, és állva maradt.

– Talán azt hiszed, hogy ha nem ülsz le, akkor előbb megyek el – folytatta Moses. – Ugyan, Phoebe, ülj csak le szépen. Hidd el, nem azért jöttem, hogy valami nagy jelenetet rendezzek. Csak egy cél vezérelt, amikor ide jöttem, no persze azonkívül, hogy egy régi barátot jöttem meglátogatni . . .

– Nem vagyunk mi igazán régi barátok.

– Hát ha a naptári éveket számítjuk, akkor valóban nem. De odakint, Ludeyville-ben igen közel kerültünk mi egymáshoz. Ez így van. Gondolj az időtartamra. Helyesebben a bergsoni időkoncepcióra. És akkor ráeszmélsz, hogy mi nagyon is régen ismerjük egymást. Némely ember bizonyos kapcsolatokra van *ítélve.* Lehet, hogy minden emberi kapcsolat vagy öröm, vagy ítélet.

– Hát ha így fogod fel a dolgot, akkor te bizony megérdemelted az ítéletedet. Szép csendben éldegéltünk, ameddig te meg Madeleine rá nem szálltatok Ludeyville-re, és a nyakunkra nem ültetek.

Phoebe vékony arca lázban égett; szemhéja mozdulatlan maradt. Most már ült – annak a széknek a szélén, amelyet Herzog odahúzott a számára.

– Helyes. Mondd csak ki, Phoebe, amit gondolsz.

Hiszen éppen ezt akarom. És ülj kényelmesen. Ne félj. Nem akarok én semmi rosszat. De van nekünk egy közös problémánk.

Phoebe ezt nem akarta elismerni. Makacsul rázta a fejét, kissé túlságosan hevesen.

– Én csak egy egyszerű asszony vagyok. Valentine pedig New York állam valamelyik kis falujából való.

– Ahá. Afféle bugris, mi?! Persze, persze. Akinek fogalma se volt a nagyváros rafinált bűneiről. Aki még azt se tudta, hogyan kell feltárcsázni egy telefonszámot. Akit nekem – Moses E. Herzognak – kellett lépésről lépésre elkorcsosítanom és lezüllesztenem!

Phoebe tétovázva, mereven, a megszokott hirtelen mozdulatával fordult el tőle. Aztán más elhatározásra juthatott, s ugyanolyan hirtelen mozdulattal ismét Moses felé fordult. Csinos asszony ez a Phoebe, de merev, hihetetlenül merev, csontos egy nő. És minden önbizalom híján való.

– Nem értetted te meg Valentine-t soha – mondotta az asszony. – Ő beléd szeretett. Imádott téged. Csak azért igyekezett intellektuellé válni, hogy segítsen rajtad. Mert látta, hogy micsoda szörnyű dologra vállalkoztál, amikor otthagytad a szép egyetemi pozíciódat, és könnyelműen elmentél vidékre, Madeleine-nal. Valnak az volt a véleménye, hogy Madeleine tönkretesz téged, s megpróbált valahogyan helyrebillenteni. Azért olvasta el azt a sok-sok könyvet, hogy neked, Moses, legyen kivel beszélgetned ott kinn, az Isten háta mögött! Mert neked segítségre, dicséretre, hízelgésre, támogatásra, szeretetre volt szükséged. És sose volt elég belőle. Úgyhogy te teljesen kimerítetted Valt. Majdnem belehalt ebbe a próbálkozásba.

– Tényleg . . . ? No, nézd csak. Hát még mit tudsz? Folytasd, kérlek.

– És úgy látszik, még mindig nem elég. Most meg mit akarsz tőle? Miért jöttél ide? Újabb izgalmakért? Még mindig izgalmakra vágyódol?

Herzog arcáról eltűnt a mosoly.

– Némely dologban igazad van, Phoebe. Nem találtam a helyemet Ludeyville-ben, szentigaz. De amikor azt mondod, hogy ti ketten szép csendesen éldegéltetek Barringtonban, egészen addig, ameddig meg nem jelentünk mi ketten, Madyvel, s hoztuk a könyveket, a teatrális csillogást, a magas szintű szellemi életet, a magasröptű eszméket, s fejünkben a történelem egész korszakait . . . hát tudod, Phoebe, megáll bennem az ész! Az az igazság, hogy te halálra rémültél tőlünk, mert mi – különösen Mady – önbizalmat adtunk a férjednek. Mert ameddig csak amolyan részidős rádióbemondó volt, hát megjátszhatta ugyan a nagymenőt, de kívánatra a rendelkezésedre állott. Nagy blöffer, félnótás fráter, afféle csodabogár – de a *tied* volt. Később azonban nagyobb lett a mellbősége. Teret adott a szereplési viszketegjének. Jó, igazad van, nagy marha vagyok. Még abban is igazad volt, hogy nem szerettél, ha másért nem, hát azért, mert nem láttam, mi folyik, és ezzel újabb terhet raktam a válladra. De hát az Isten szerelmére, miért nem szóltál? Te csak nézted, hogy mi folyik. Éveken át. És nem szóltál egy szót sem. Én bizony nem lettem volna ilyen közönyös, ha azt látom, hogy *veled* történik az, ami velem történt!

Phoebe nyilván nem szívesen beszélt ilyesmiről, és még jobban elhalványult az arcszíne.

– Nem az én hibám – mondotta hosszú szünet után –, hogy te nem vagy hajlandó megértéssel lenni más

emberek életmódja iránt. Az eszméid útjába állnak a megértésnek. Lehet, hogy a magamfajta gyenge nőnek nincs választása. Nem tudtam én semmit sem tenni érted. Különösen tavaly nem. Pszichiáterhez jártam, s azt a tanácsot kaptam tőle, hogy tartsam magam távol tőled. *Különösen* tőled, meg a te bajaidtól. Azt mondta, nem vagyok elég erős az ilyesmihez. Te jól tudod, hogy ez igaz. Nem vagyok én elég erős.

Herzog elgondolkozott ezen: igen, Phoebe gyenge ember, kétségtelenül az. Azután elhatározta, hogy a tárgyra tér.

– Miért nem válsz el Valentine-tól? – kérdezte.

Phoebe hangjába nyomban visszaköltözött az erő.

– Nem látok semmi okot rá.

– De hát ő elhagyott téged, nem?

– Val elhagyott engem? Nem tudom, miért mondod ezt. Nem hagyott el engem senki.

– Mit gondolsz, hol van most Val? Ma este. Ebben a pillanatban.

– A belvárosban. Üzleti ügyben.

– Ugyan, Phoebe! Engem aztán ne nézz hülyének! Val Madeleine-nal él. Talán tagadod?

– A leghatározottabban tagadom. Nem is tudom, hogyan juthatott eszedbe ez a fantasztikus ötlet.

Moses egyik kezével a hűtőszekrénynek támaszkodott, miközben áthelyezte súlypontját a széken, hogy elővegye a zsebkendőjét, jobban mondva a New York-i lakásából származó valamelyik konyharuha egy foszlányát. Megtörölte izzadt arcát.

– Ha beadod a válópert – magyarázta Phoebének –, mint ahogy minden okod megvan rá, Madeleine-t nyugodtan megvádolhatod házasságtöréssel. Segítenék felhajtani a perhez a pénzt. Viselném a teljes költséget.

Hát nem érted? Azt akarom, hogy Junie hozzám kerüljön. Mi ketten együtt sarokba tudnánk szorítani őket. Te eddig hagytad, hogy Madeleine ide-oda tereljen téged, akár valami kecskét.

– Már megint beléd bújt az ördög, Moses.

Hiba volt ez a hasonlat a kecskével, így Phoebe csak még jobban megmakacsolja magát. De utóvégre mindegy: Phoebe úgyis kitart az álláspontja mellett. Sose lesz hajlandó bekapcsolódni az ő, Moses terveibe.

– Hát nem akarod, hogy Junie hozzám kerüljön?

– Az engem nem érdekel.

– Gondolom, Madeleine-nal megvan a magad háborúja. Harc a férfiért. Macskák harca. Női sex-háború. De Madeleine le fog győzni téged. Mert ő pszichopata. Tudom, hogy neked megvannak az erőtartalékaid. De hát Madeleine őrült, s az őrültek mindig győznek. Mellesleg pedig: Valentine sem akarja, hogy végül is te győzz, s ő neked jusson.

– Igazán nem értem, hogy miről beszélsz.

– Mihelyt te visszavonulsz, Val elveszti az értékét Madeleine szemében. Ha pedig győz, előbb-utóbb úgyis ki kell dobnia Valt.

– Valentine minden este hazajön. Sose jár későn haza. Rövidesen itt kell lennie... És ha én véletlenül késem valahol, Val nem tud hová lenni aggodalmában. Végigtelefonálja az egész várost.

– Talán csak reménykedik. És a reményét rejti az aggodalma mögé. Hát nem érted? Ha te elpatkolsz valami balesetben, Valentine sír egy sort, aztán összecsomagolja a holmiját, és végleg odaköltözik Madeleine-hez.

– Már megint, az ördög szól belőled, Moses. Az *én*

gyerekemnek meglesz a *saját* apja, ne félj! Te még mindig vissza akarod kapni Madeleine-t, mi?!

– Én? Hát azt nem! Egyszer s mindenkorra vége annak a hisztériás hülyeségnek. Örülök, hogy megszabadultam tőle. Tudod, mit?! Már nem is nagyon gyűlölöm őt. És váljék egészségére az a pénz, amivel becsapott. Az én csekkeimmel manőverezik talán még most is. Oké! Tartsa meg a pénzt, áldásom rá. Áldásom arra a szajhára. Sok szerencsét kívánok neki. És mozgalmas, hasznos, kellemes, drámai életet. Beleértve persze a szerelmet is. Mert, ugye, a szerelem a legkiválóbbaké, s Madeleine egyike a legkiválóbbaknak. Ők mind a ketten roppantul *szeretnek*. De arra aztán valóban nem alkalmas Madeleine, hogy felnevelje a kislányt...

Milyen éberek Phoebe barna szemei! Mintha én vaddisznó lennék, és az ő csikófrizurája valami védő-kerítés. De azért sajnálta Moses ezt az asszonyt. Mert nyilván terrorizálja őt Gersbach. És Madeleine is, Gersbach közvetítésével. De Phoebe valóban meg akarja nyerni ezt a csatát. Nyilván el sem tudja képzelni, hogy ha valaki ilyen szerény kis célokat tűz maga elé, mint ebéd, vacsora, bevásárlás, nagymosás, gyerek, még az ilyen harcot is elveszítheti. *Ilyen* piszok aztán nem lehet az élet! Ugye nem? Vagy – egy másik hipotézis –: Phoebe ereje a sex-nélküliségében rejlik, s a felettes én hatalmát gyakorolja, az sugárzik belőle. Vagy pedig: Phoebe elismeri a modern elfajzás alkotóerejének, a felszabadult nagymenők szertelen bűneinek a létjogosultságát, s így elfogadja a szegény kis neurotikus, száraz, szerencsétlen, földhözragadt középosztálybeli asszony helyzetét. Az ő szemében Gersbach nem holmi közönséges halandó, s tekintettel gazdag egyéniségére, szellemi és erotikus dinamizmusára vagy tudj' isten, miféle láb-

szagú metafizikai elképzelésre, két vagy több feleség dukál neki. Lehet, hogy ez a két nő merőben különböző célokra adja kölcsön egymásnak azt a narancsszínű bóbitával ékesített férfiút. Háromlábú közösülésre egyrészt, a családi béke megőrzése végett másrészt.

– Ide figyelj, Phoebe – mondta Herzog –; jó, ismerjük el, hogy gyenge vagy. De *meddig* terjed a te gyengeséged? Bocsáss meg, de... nagyon furcsának találom ezt az egészet. Mindent, de mindent le kell tagadnod, csak hogy a látszatot megőrizd. Hát semmit, egyáltalán semmit nem akarsz elismerni?

– És ha elismerek valamit? Mire jó az neked? – hangzott az éles visszavágás. – És ugyan mit vagy hajlandó tenni értem?

– Én? Hát segítenék... – kezdte Herzog, de aztán megállj parancsolt magának. Igaza van Phoebének, nem tudja sok jóval kecsegtetni. Valóban nem tudna nagy hasznára lenni az asszonynak. Gersbachnak legalább a felesége lehet Phoebe. Mert Gersbach hazajön, s Phoebe főz meg vasal rá, bevásárol neki, csekkeket ír alá. Gersbach nélkül Phoebe nem tudna létezni – főzni, ágyazni. Megszűnne a révület. És akkor mi lenne...?

– Ha a lányodat akarod, miért jössz éppen hozzám? Vagy csinálj valamit magad, vagy hagyd a fenébe az egészet. És hagyj nekem békét, Moses.

Phoebének ismét teljesen igaza van. Herzog nem szólt semmit, csak kitartóan nézett az asszony szemébe. Vele született vagy korán kialakult észjárásával – s ez az észjárás újabban gátlások nélkül működött – nagy jelentőséget tulajdonított az asszony arcán kiütköző fehér foltnak. Talán már bele akart harapni a halál, de még éretlennek találta.

– Hát, Phoebe, köszönet ezért a beszélgetésért. Megyek.

Felállt. Valami puha – s ritkán látható – nyájasság uralkodott el Herzog arcán. Esetlenül ragadta meg Phoebe kezét, s mire az asszony észbe kapott volna, kezet csókolt neki. Aztán odahúzta magához, és homlokon csókolta.

– Igazad van – mondotta. – Ez szükségtelen látogatás volt.

Phoebe kiszabadította a kezét Herzog szorításából.

– Isten veled, Moses – mondotta, de nem nézett a férfi szemébe. Nem mond neki többet, mint amennyi telik tőle. – Csúnyán elbántak veled, az már igaz. De hát elmúlt. El kellene felejtened az egészet. Felejtsd el most már.

S becsukódott az ajtó.

A tisztesség morzsái – csak ennyit adhatunk egymásnak mi, nyomorultak. Nem csoda, hogy az „egyéni" élet: csupa megalázkodás, és hogy egyénnek lenni: megvetésre méltó. A történelmi folyamat – az, hogy ruhába öltöztetjük a testünket, cipőt húzunk a lábunkra, és hússal tömjük meg a bendőnket – a maga automatikus, közönyös módszerességével sokkal, de sokkal nagyobb hatással van ránk, mint bárkinek a szándékos cselekedete, jegyezte fel Herzog a bérbe vett Falconban. *És mivel az említett hasznos árucikkek névtelen munka és tervezés adományai, fölmerül a kérdés, hogy mit tud egyáltalán elérni a szándékolt jóság (akkor, amikor a jó emberek – csupán amatőrök)? Különösen ha – az egészség érdekében – jóindulatunknak és szeretetünknek tréningre van szüksége, mivel az emberi teremtmény érzelmes, indu-*

latos, kifejezésre vágyódó, mindent egymáshoz viszonyító állatfajta. Rejtélyes sajátságokkal rendelkező teremtmény, bonyolult érzelmek és gondolatok szövedéke; most közeledik a szervezettségnek és az automatizálásnak olyan szintje felé, amelynek elérésével feltárulhat előtte a remény, hogy megszabadul az emberi függőségektől. Az emberek már gyakorolják eljövendő életkörülményeiket. Én ezzel szemben archaikus, idejétmúlta típushoz tartozom. Az emberiség földművelő vagy a pásztorkodó korszakából...

Herzog nem tudta volna megmondani, mi az efféle általánosítások jelentősége. Csak hát rendkívül izgatott volt, szinte túláradó érzelmi állapotban leledzett, s úgy akarta helyreállítani belső rendjét, hogy visszatért a töprenkedés szokásához. Mert az imént sok vér tolult a pszichéjébe, s íme most úgy érezte: vagy teljesen szabad, vagy – teljesen őrült. De aztán csakhamar ráébredt, hogy nincs szüksége bonyolult, elvont intellektuális munkára, az olyanféle munkára, amelybe mindig úgy vetette bele magát, mintha ettől függne a megmaradása. Ráébredt, hogy a nem-gondolkozás nem szükségképpen végzetes. Hát valóban azt hittem én, hogyha egyszer megszűnök gondolkozni – meghalok? Mert *ettől* félni – valóban őrültség.

Lucas Asphalternál szállt meg éjszakára. Automatából hívta fel barátját, s meghívatta magát hozzá.

– Nem zavarok, ugye? Van valaki nálad? Nincs? Akkor egy nagy szívességre kérlek. Én nem telefonálhatok Madeleine-nak, hogy látni szeretném a gyereket. Mihelyt megismeri a hangomat, leteszi a kagylót. Fel-

hívnád, és megmondanád, hogy holnap elmegyek June-ért?

– Ez csak természetes! – kiáltott fel Asphalter. – Most azonnal felhívom, és mire ideérsz, megvan a válasz. Mondd, Moses, csak úgy gondoltál egyet, és átruccantál Chicagóba? Rögtönzéses alapon?

– Köszönöm, Luke. Légy szíves, telefonálj most mindjárt.

Az automatából kilépve azt gondolta magában, hogy ma éjszaka aztán valóban pihennie, aludnia kell. Ugyanakkor azonban egy kicsit sajnálta, hogy nemsokára lefekszik, és behunyja a szemét; mert holnap talán már nem tudja visszaidézni az egyszerű, szabad, intenzív ráeszmélésnek ezt a mostani lelkiállapotát. Ezért hát lassan hajtott; megállt a Walgreen áruháznál, Luke-nak egy üveg Cutty Sarkot, June-nak játékszereket vásárolt – egy játék-periszkópot, amellyel a kislány elláthat a kanapén és a szobasarkokon túlra is, aztán egy felfújható strandlabdát. Még arra is szakított időt, hogy a Blackstone Street és az 53-ik utca sarkán álló sárga Western Union házból sürgönyözzön Ramonának: *Két napra Chicagóban elintéznivalók. Sok csók.* Ramonában meg lehet bízni: jól érzi ő magát Herzog távollétében is, nem töri le az „elhagyatottság", miként letörné őt, Mosest – mert hát az ő élete gyermekes kuszaságba görcsösödött, ilyenné formálta a haláltól való infantilis rettegése. Amikor Herzog felfedezte, hogy a botladozó gyermekemberekkel, kiknek tiszta szíve az ártatlanság zsákvásznába van bebugyolálva, mindenkinek elnézően kell viselkednie, hajlandó volt megalkudni az ebből adódó feltétlenül szükséges hazugság-kvótával, s fölszerelte magát jól bevált érzelmi nyalánkságaival: igazsággal, barátsággal, gyermekszeretettel (vagyis szabályszerű ame-

rikai gyerekkultusszal), meg giccses szeretettel is. Ezt immár tudjuk. De ez még nem minden. Vagyis: még ez sem minden. Ez a felismerésféle még csak közelít az igazi tudatosság küszöbéhez. Fontos előfeltétel annak tudomásul vétele, hogy az ember mégiscsak több, mint a „jellemvonásai": több, mint azok az érzelmek, törekvések, ízlések és alkotások, amelyeket szeret „Az Én Életem"-nek nevezni. Okkal reméljük, hogy az Élet több, mint az ilyen részecskékből álló felhő, több, mint holmi mesterséges konstrukció. Nézd meg jól mindazt, ami érthető, és ráeszmélsz, hogy csak az érthetetlen világítja be némileg az életet. Herzognál ez most nem volt valami „általános eszme". Sokkal valószerűbb volt, mint bármi, amit az erősen kivilágított távíróhivatalban maga körül látott. Most minden egész rendkívülien érthetőnek látszott Herzog szemében. S mi tette azzá? Valami... valami ott a dolgok legvégén. Lehet, hogy maga a Halál? De a Halál nem *az* az érthetetlen dolog, amellyel az ő szíve megalkudott. Nem, korántsem.

Körülnézett, s megbámulta a finom vonalú óramutatót, amely szabályosan rótta a maga útját a nagy számlapon; megbámulta a régebbi korból származó sárga bútort. Nem csoda, hogy a monopóliumok akkora profitot zsebelnek be: borsos díjszabás, ócska felszerelés, versenytárs pedig – most, hogy a Postal Telegraphot sikerült leteperni – nincs. A Western Union egész biztosan nagyobb hasznot zsebel be e sárga bútorok révén, mint amennyit Herzog papa szedett össze ugyanilyen bútorokból valamikor, a Cherry Streeten. Az a bútor a szemközti kuplerájból származott. Amikor ugyanis a madám nem fizetett eleget a zsaruknak, kidobálták a kurvák ágyait a második emeleti ablakból. A nők néger átkokat üvöltöttek, miközben a rendőrök felrakták őket

a rabomobilra. Herzog papa, az üzletember pedig elmerengett a bűn és a brutalitás e tőle idegen képviselőinek, a rendőrségnek és az elhízott örömlányoknak a magatartásán, s töprenkedve álldogált az efféle ágyak és asztalok között (raktári kiárusítások alkalmával, másodkézből vásárolt szabványáru volt mindahány). Ekként alapíttatott tehát az én családi vagyonom, gondolta magában Moses.

Asphalter háza előtt Herzog lezárta a Falcont. A June-nak szánt ajándékokat a csomagtartóban hagyta. Moses biztosra vette, hogy a periszkóp tetszeni fog a kislánynak. Hiszen annyi a látnivaló abban a lakásban, a Harper Avenue-n. Hadd tapasztalja meg az életet a gyerek. És – talán – minél köznapibb ez az élet, annál jobb.

Asphalter kijött eléje a lépcsőházba.

– Már nagyon vártalak – mondotta.

– Valami baj van? – kérdezte Herzog.

– Dehogy van, dehogy. Én megyek el holnap June-ért. Óvodába jár. Félnaposba.

– Nagyszerű. Semmi bonyodalom?

– Madeleine-nal? Egyáltalán semmi. Nem akar téged látni, ez az egész. Különben annyiszor láthatod a kislányodat, ahányszor csak akarod.

– Madeleine nyilván nem szeretné, ha valami bírósági végzést kapna. A törvény szerint ugyanis kényes helyzetben van, hiszen az a gazember ott lakik nála. Na, hadd nézzelek.

Beléptek a lakásba, ott jobb volt a világítás.

– Szakállt növesztesz, Luke?

Asphalter félrenézett, közben idegesen, félszegen simogatta az állát:

– Igen, képzeld, átvedlem nagymenővé.

– Kompenzálod a hirtelen kopaszodásodat? – kérdezte Herzog.

– Nem, orvosságot keresek a depresszióm ellen. Gondoltam, hogy jót tesz, ha megváltoztatom a képemet... Különben: elnézést ezért a környezetért.

Asphalter mindig ilyen diákos rendetlenségben lakott. Herzog körülnézett:

– Ha egyszer az életben valami váratlan pénzhez jutok – mondotta –, veszek neked néhány könyvespolcot, Luke. Legfőbb ideje, hogy megszabadulj ezektől az ócska ládáktól. Túlságosan nehézsúlyú ez a tudományos irodalom az ilyen ládákhoz... De nézd csak! Tiszta ágynemű a tábori ágyon! Hát ez nagyon kedves tőled, Luke!

– Régi barátnak...

– Köszönöm – mondta Herzog.

Meglepetésre, alig tudta kinyögni ezt a szót. Az érzelmeknek valami váratlan hulláma rekesztette el a torkát. Szeme könnybe lábadt. Már megint a giccses szeretet, mondta magában. Ez az. Hangulatának a meghatározása, a dolog nevén nevezése visszaadta önuralmát. S ez felüdítette.

– Megkaptad a levelemet, Luke?

– A leveledet? Küldtél te nekem egyáltalán levelet? Ellenben én írtam neked, az biztos.

– Nem kaptam meg. Miről volt benne szó?

– Egy munkáról. Emlékszel Elias Tubermanra?

– A szociológus, aki elvette azt a tornatanárnőt?

– Ne marháskodj. Tuberman a Stone-féle enciklopédia főszerkesztője. Egymillió dollár áll a rendelkezésére, lektorálásra. Én csinálom a biológiát. Téged azért hajszol mindenütt, hogy vállald a történelmet.

– Én?

– Azt mondja Tuberman, hogy újra elolvasta a Romantika és kereszténységről szóló könyvedet. Megjegyezte, hogy nem volt valami jó véleménnyel a műről, amikor az ötvenes években megjelent, de úgy látszik, akkor éppen vaksággal verte meg a jóisten. Remekműnek tartja a könyvet.

Herzog komoran nézett maga elé. Különféle válaszok fogalmazódtak meg benne, de egyikkel sem rukkolt ki.

– Nem tudom, nevezhetem-e még magam tudósnak – mondotta aztán. – Úgy látszik, hogy amikor Daisyt elhagytam, otthagytam a tudományt is.

– És rögtön Madeleine szippantotta fel, mi?

– Igen. Jól felosztottak engem egymás között. Valentine elsajátította az elegáns modoromat, Madeleine pedig csakhamar professzor lesz. Nem iratkozott még fel a szóbelire?

– De igen. Nemsokára vizsgázik.

Herzognak eszébe jutott Asphalter kedves majmának a kimúlása:

– Mi ütött beléd, te Luke? Csak nem kaptad meg a kedvenced tüdőbaját?

– Ugyan! Azóta rendszeresen vizsgálnak tébére.

– Megőrültél te akkor, Luke? Mi jutott eszedbe, hogy a lélegzeteddel próbáld gyógyítani Roccót? Ez aztán már különcködésnek is sok!

– Hát erről is értesültél?

– Hát persze. Mondd, egyébként hogy került az újságokba az eset?

– Valamelyik kis tróger a fiziológiai osztályon az *American*-nek kémkedik, néhány dollárért.

– Nem tudtad, hogy tuberkulotikus az a majom?

– Azt tudtam, hogy valami baja van, de hogy mi,

arról fogalmam sem volt. Azt pedig egyátalán nem gondoltam volna, hogy annyira lesújt majd a halála.

Herzogot meglepte Asphalter ünnepélyes arckifejezése. Luke szakálla tarka volt, de a szeme még a kihullott hajánál is feketébb.

– Teljesen becsavarodtam a dologtól. Eleinte azt hittem, hogy a Roccóról való nagy gondoskodásom csak afféle móka. Fogalmam se volt, hogy milyen sokat jelent nekem az a majom. Tudod, mi az igazság? Az, hogy ráeszméltem: senki másnak a halála nem viselt volna meg annyira. Feltettem magamban a kérdést, hogy vajon a fivérem halála csak feleannyira megrázott volna? Hát azt hiszem: nem. Jó, jó, tudom, hogy mindegyikünknek megvan a maga dilije. De azért...

– Remélem, megbocsátasz, ha mosolygok ezen – mondotta Herzog. – De nem tudom megállni.

– Ezen valóban csak mosolyogni lehet, Moses.

– Különben pedig nem a legrosszabb, ha az embet egy majmot szeret – mondotta Herzog. – *Le coeur a ses raisons.*[6] Ismered, ugye, Gersbachot. Igen jó barátom volt. És Madeleine *szereti* őt. Mi szégyellnivaló van ezen? Egyike a szokványos, fájdalmas érzelmi komédiáknak. Olvastad Collier-nek azt az elbeszélését a férfiról, aki nőstény csimpánzt vett feleségül? *A majomfeleség,* ez volt a címe. Kitűnő történet.

– Rettenetesen deprimált voltam – mondta Asphalter. – Most már jobb állapotban vagyok, de két hónapig nem dolgoztam semmit, és örültem, hogy se feleségem, se gyerekem, akik előtt titkolnom kellene a sírógörcseimet.

– S mindez a miatt a majom miatt?

[6] Francia szállóige egyik fele. Kb.: A szívnek megvannak a maga okai.

– Be se jártam a laboratóriumba. Szedtem mindenféle nyugtatót, de hát nem lehetett a végtelenségig csinálni. Szembe kellett néznem a tényekkel.

– És elmentél dr. Edvighez, mi?! – kacagott fel Herzog.

– Edvighez? Nem, nem. Egy másik fejszűkítőhöz mentem. Az megnyugtatott. De hát ez csak heti két órát vett igénybe. Különben... egész idő alatt... folyton reszkettem, mint a nyárfalevél. Kivettem néhány könyvet a könyvtárból... Olvastad annak a magyar nőnek, Tina Zokolynak a könyvét? Arról szól, hogy mit tegyen az ember, ha válságba kerül.

– Nem olvastam. Miért? Mit tanácsol?

– Bizonyos gyakorlatokat ír elő.

– Miféle gyakorlatokat? – érdeklődött élénken Moses.

– A fő gyakorlat: az ember nézzen szembe a tulajdon halálával.

– És azt hogy kell csinálni?

Asphalter igyekezett megőrizni a beszélgetés köznapi, leíró, társalgási tónusát. Kiderült azonban, hogy nehezére esik beszélni a témáról. De hiába, kikívánkozott belőle a mondanivaló.

– Az ember úgy tesz, mintha meghalt volna – kezdte.

– Tehát megtörtént a legrosszabb... És? Azután? – fordította el a fejét Herzog, de úgy, mint aki jobban akarja hallani Asphalter szavait, s a lehető legintenzívebben szeretne odafigyelni. Kezei az ölében, válla egészen előreesett a fáradtságtól, a két lába csámpásan befelé fordult. A könyvekkel zsúfolt, dohos szoba, a ládák egyikére odakapcsolt kis lámpa, a nyári utcán megmegrebbenő levelek némi nyugalommal töltötték el a lelkét. *Igaz dolgok – groteszk formában,* gondolta ma-

gában. Ő aztán tudja, milyen ez az egész. S együttérzett Asphalterral.

– Szóval: bekövetkezett a katasztrófa. Az agóniának vége – mondotta Asphalter. – Halott vagy, és úgy is kell feküdnöd, mintha halott lennél. Meg kell tapasztalnod, milyen is az, odabent a koporsóban? Kipárnázott selyem...

– Ó! Szóval meg kell konstruálnod az egészet. Nem lehet valami könnyű dolog. Értem már... – sóhajtott fel Moses.

– Sokat kell gyakorolni. Érzőnek kell lenned és ugyanakkor nem-érzőnek, létezőnek és nem-létezőnek. Egyszerre vagy jelen és távol. És aztán egymás után, egyenként jönnek eléd, akik valaha is számítottak az életedben. Apád. Anyád. És mindenki, akit valaha is szerettél vagy gyűlöltél.

– És azután? – Herzog egészen elmerült Asphalter elbeszélésében, és még hegyesebb szögből figyelte a barátját.

– És azután fölteszed magadnak a kérdést: „Mit tudsz most mondani nekik? Mit érzel irántuk?" De nem szabad mást mondani, csak amit igazán gondolsz. És nem azért mondod nekik, amit mondasz, mert már nem élsz. Mindent voltaképpen magadnak mondasz. A realitást mondod, nem az illúziót. Az igazat, nem a hazugságot. Hiszen mindennek vége!

– Szembenézni a halállal. Hiszen ez Heidegger! No és mi jön ki az egészből?

– Az, hogy amikor a képzeletbeli koporsómra meredek, eleinte valóban a halálomra tudok koncentrálni, meg az élőkhöz fűződő kapcsolataimra, de azután minden alkalommal közbejönnek más mozzanatok is.

– Miért? Talán elfáradsz?

– Nem, egyáltalán nem. Csak éppen... folyton ugyanazok a dolgok bukkannak föl előttem. – Lucas idegesen, keserűen felnevetett. – Mondd csak, ismertük mi egymást, amikor az apámé volt az a népszálló, a West Madison Streeten?

– Persze; hiszen az iskolában éppen eleget találkoztunk.

– No. Amikor kitört a nagy gazdasági válság, nekünk magunknak is be kellett költöznünk abba a szállodába. Apám a legfelső emeleten rendezett be lakást a számunkra. Néhány házzal arrébb volt a Haymarket színház. Emlékszel?

– Az a revűszínház? Hogyne emlékeznék! Néha még blicceltem is, hogy láthassam a cécót!

– Nohát, először is, amikor... amikor így fekszem, felötlik előttem a tűz, mert egyszer kigyulladt a szálloda. Odafent rekedtünk mind, közvetlenül a tető alatt. Se ki, se be. A bátyám meg én takarókba bugyoláltuk a kistestvéreinket, és odaálltunk az ablakhoz. Aztán jöttek a tűzoltók, és megmentettek bennünket. Én a kishúgomat vittem le az ölemben. A tűzoltók egyenként szedtek le minket. Utolsónak Rae nagynénim maradt. Majdnem száz kiló volt a néni, s miközben az egyik tűzoltó lefelé cipelte a létrán, a néni szoknyája felcsapódott. A tűzoltó arca egészen belevörösödött az erőfeszítésbe. Széles, igazi ír arca volt. Én akkor már lent álltam, és láttam, amint közeledik felém a néni óriási fara... az a hatalmas fenék, no meg a kövér, sápadt, kétségbeesett arca is.

– Tehát *ezt* látod te, amikor holtnak képzeled magad? A haláltól megmentett kövér seggű nagynénikédet?!

– Csak ne nevess! – szólt Asphalter, de közben ő

maga is nevetett, igaz, hogy elég komor arccal. – Ez csak az egyik, amit látok. A másik: a szomszéd színház görljei. Az előadások közti szünetekben nem volt semmi dolguk. Mert akkor valami film ment, rendszerint Tom Mix-darab. Az öltözőben unatkoztak, kimentek hát az utcára baseballt játszani. Nagyon élvezték. Nagy darab, jópofa vidéki lányok voltak, szükségét érezték a testgyakorlásnak. Én meg ültem a járdán, és néztem a játékukat.

– A színpadi kosztümjeikben játszottak?

– Bizony. Azon púderesen, kisminkelve. Cifra frizurával. És csak úgy táncolt a didijük, amikor dobták meg ütötték a labdát, és amikor szaladtak. Kiszorítót is játszottak. Esküszöm neked, Moses, hogy...

Asphalter odaszorította a kezét ahhoz a szakállas képéhez. Remegett a hangja. Könnybe lábadt fekete szeme ijedten nézett a világba. Zavartan mosolygott. Aztán úgy állította arrább a székét, hogy ne essen rá fény. Talán éppen sírni készült. Remélem, nem sírja el magát, gondolta magában Herzog, s mélységesen együtt érzett barátjával:

– Ne vedd úgy a szívedre a dolgot, Luke. Hallgass ide. Talán tudok neked valami okosat mondani. Vagy legalább el tudom mondani, mi a véleményem erről az egészről. Jó, rendben van: tegyük fel, hogy X. Y. megfogadja: „Mostantól kezdve csak az igazat mondom." De az *igaz* meghallja ezt, elmenekül előle, és még be sem fejezte a fogadkozást a barátunk, az igazság máris elrejtőzik. Van valami nagyon fura az emberi létben, és a civilizált értelem még a saját eszméit sem veszi komolyan. Ez a Tina Zokoly is bizonyára csak hülyéskedik.

– Nem hiszem.

– Hát akkor pedig csak a régi *memento mori*-ról van szó. Tudod, a koponya a szerzetes asztalán, modern változatban. És mondd, az ugyan mire jó? Az egész azokra a német egzisztencialistákra vezethető vissza, akik igyekeznek elhitetni az emberrel, hogy milyen jó, ha szorong, mert a szorongás megmenti az elkallódástól. visszaadja a szabadságát és az igazi egyéniségét. Isten már nincs, csak Halál van. Ez az ő vonaluk. Hedonista világban élünk, amelyben a boldogság megszerzése mechanikusan, típus-előírások szerint történik. Gombold ki a slicced, és ragadd meg az alkalmat – kész, slussz. Így hát ezek a teoretikusok a bűntudat és a rémület okozta feszültséget ajánlják helyrehozóként. De hát az emberi élet sokkal bonyolultabb, mint a típus-előírások, a modellek bármelyike. Még ezeknél a kiváló német modelleknél is bonyolultabb. Valóban szükségünk van a félelem, a szorongás *elméleteinek* tanulmányozására? Nagy marha lehet az a te Tina Zokolyd. Azt mondja, gyakorold magadon ezt a halálon-túli szemlélődést. Az intelligenciád alapján szellemes választ adhatnál neki. Te azonban erőlteted a dolgot. Bohócot csinálsz magadból, és eljutsz a szorongásig. Az egyre keserűbb szorongásig. Nahát! Majmok, nagy seggek, meg baseballt játszó görlök!

– Mindig is reméltem, hogy meg tudom veled beszélni ezt az egészet – mondta Asphalter.

– Ne élj vissza az erőiddel, Luke, ne szervezd ezeket a fantasztikus összeesküvéseket az érzéseid ellen. Én tudom, hogy te jó ember vagy, és hogy indokoltan fáj a szíved. De te túlságosan hiszel a külvilágnak. És a külvilág azt mondja, hogy mindenféle groteszk kitalációkban keresd az igazságot. És figyelmeztet, hogy ha valamennyire is becsülöd az intellektuális tisztességedet,

akkor ne fogadj el semmiféle vigaszt. E szerint az elmélet szerint az igazság: büntetés, amit férfiasan el kell viselned. Azt sulykolja ez a teória, hogy az igazság szükségszerűen gyötri a lelkedet, mert az ember hajlamos arra, hogy hazudjék, és hogy hazugságokkal etessék. Ha tehát valami *más* is van a lelkedben, ami feltárásra vár, ezektől az emberektől bizony sose kapsz róla felvilágosítást. Hát valóban szükséges, hogy koporsóba gondold magad, és végigcsináld ezeket a halálgyakorlatokat? Hiszen mihelyt a gondolat csak egy kicsit is elmélyül, máris eljut a halálig! A modern filozófusok szeretnék újra felidézni a régimódi halálfélelmet. Ez az új magatartás, amely az életet annyira semmibe veszi, hogy szorongani sem érdemes érte, veszélyezteti a civilizáció lényegét. De nem szorongás vagy más, rokon értelmű szavak kérdése ez... És mégis: mi mást tehet a gondolkodó ember, vagy a humanista, mint hogy küszködve keresi a megfelelő szavakat? Itt vagyok például én. Az utóbbi időben egyre-másra irkáltam a leveleket. Ennek is, annak is. Szavak és ismét csak szavak. Én a nyelv eszközeivel szeretném megtalálni a realitást. Sőt, talán az egész realitást át szeretném alakítani nyelvvé, szavakká – s szeretném rákényszeríteni Madeleine-t meg Gersbachot, hogy *lelkiismeretük* legyen. Nesze neked, megint egy újabb szó. Úgy látszik, igyekszem fenntartani azt a feszültséget, amely nélkül az emberi lények már nem nevezhetők embereknek. Azt gondolom, hogy ha nem szenvednek, hát kicsúsznak a markomból. És leveleket küldözgetek szerte a világba, csak azért, hogy megakadályozzam a menekülésüket. Embereknek szeretném tudni őket, így hát előbűvészkedem valami miliőt, és odaültetem őket a közepébe. És

az egész szívemet beleadom ezekbe a konstrukciókba. De attól azért mégiscsak konstrukciók maradnak.

– Igen, de neked legalább emberek a partnereid. Mit tudok én felmutatni? Roccót?

– Maradjunk a lényegnél. Hiszem, igazán hiszem, hogy az embert a testvériség teszi emberré. Ha Istennek egy emberi életről kell számot adnom, hát ezen a ponton bukom el legkönnyebben. „Az ember nem csupán magában él, hanem felebarátja képében is... egyformán hordozzák az Örökkévaló Atyát, és bővelkednek szeretetben és örömben." Nos, ha a szorongás papjai azt akarják elhitetni veled, hogy embertársaid csak arra valók, hogy károsan befolyásolják a metafizikai szabadságodat – hát fordíts hátat ezeknek a prédikátoroknak. A valódi, az elsőrendű kérdés az: hogyan bánnak velünk embertársaink, és hogyan bánunk mi övelük. S a helyes bánásmód nélkül nemcsak hogy éppen nem retteg az ember a haláltól, hanem kifejezetten kultiválja a halált. És ha a tudat nem érti világosan, hogy miért él az ember, és miért vállalja a halált, hát akkor önmaga ellen fordul, és nevetségbe fullad. Akárcsak te – Rocco és Tina Zokoly segítségével – és akárcsak én, a pimasz leveleimmel... No, szédülök. Hol az a Cutty Sark? Adj egy pohárral. Rám fér.

– Aludnod kellene már. Hiszen látom, majd összeesel.

– Pedig nem érzem magam rosszul – mondta Herzog.

– Úgyis van egypár elintéznivalóm. Eridj aludni. Még osztályoznom kell egy csomó vizsgadolgozatot.

– Hát akkor begubózom. Jó ágynak látszik ez itt.

– Én meg hagylak aludni. Jó sokáig. Időd van. Jó éjt, Moses.

Kezet szorítottak.

Herzog végre magához ölelhette a kislányát; Junie pedig apja arcához szorította két kis kezét, és megcsókolta őt. Herzog már alig várta, hogy a karjaiban érezhesse leányát, belélegezhesse a gyermeki test illatát, a kislány fekete szemébe nézhessen, megsimogathassa lánya sima haját, gyengéd bőrét – így hát majd összetörte örömében a gyermek csontjait, úgy szorította magához:

– Junie, édes kis Junie-m, hogy hiányoztál! – motyogta.

Asphalter kissé zavartan asszisztált a jelenethez; csupasz fejbőre izzadt, újdonatúj tarka színű szakálla szintén. A Természettudományi Múzeum hatalmas, szürke lépcsőházában álltak, a Jackson Parkban. Az autóbuszok csak úgy ontották a gyerekeket, azok meg özönlöttek befelé a múzeumba. Tanítók, szülők terelték a fehér és fekete nyájakat. Ki-be lendült a bronz-szegélyű üvegajtó; s ki-be siettek rajta a tej- és pisiszagú, különböző hajszínű és fejformájú emberkék. A jóindulatú Herzog szemében az eljövendő világ nagy ígéretét testesítették meg; a jövőbeli Jó és a jövőbeli Rossz képviselői voltak.

– Édes kicsi June! Nagyon hiányoztál ám a papának.

– Papi!

– Tudod, Luke – tört ki Herzogból, s az arca boldogan ragyogott fel, de ugyanakkor el is torzult –, Sándor Himmelstein azt mondta nekem, hogy ez a gyerek el fog felejteni engem. Nyilván a maga fajtájára gondolt, azokra a kis hörcsögökre.

– A Herzogok nemesebb anyagból vannak gyúrva? – tette fel a kérdést Asphalter. Kétségtelen, hogy Lucas csupa jóindulatból, tapintatból öntötte kérdő formába a megállapítást. – Délután négykor ugyanitt találkozunk, jó? – folytatta.

– Csak három és fél órát lehetek June-nal? De hát voltaképpen mit gondol ez a Madeleine?! Jó, jó, nem veszekszem. Nem akarok én semmiféle konfliktust. Elvégre holnap is van nap.

Az agya egyik rekeszében egész gondolatsor bontakozott ki és gyűrűzött tovább, mint valami hosszúra sikerült színpadi „félre": (Micsoda szívfájdalom, otthagyni nekik ezt a kislányt! Vajon mi lesz belőle? A kéjsóvár kancák számát szaporítja-e majdan? Vagy Sarah Herzog-féle melankolikus szépséggé fejlődik, s olyan gyermekeket hoz a világra, akiknek fogalmuk sincs anyjuk lelki nagyságáról? Vagy pedig új útra talál-e végre az emberiség, s egyszer s mindenkorra elavulttá válik a Herzog-féle embertípus? Milyen jó lenne! New Yorkban, valamelyik előadása után, odasietett hozzá egy fiatal igazgatóféle, s kijelentette: „Tanár úr, a művészet zsidóknak való!" Herzog megnézte magának a karcsú, szőke, indulatos férfiút, aztán csak bólintott egyet, és megjegyezte: „Régebben az uzsoráról mondták ugyanezt." Valami a szívébe nyilallt – jól ismerte ezt az ér-

zést – és távozott. Ez hát az új realizmus, gondolta magában.)

– Köszönöm, Luke – mondotta. – Négykor itt találkozunk. És légy szíves, most már ne töprengj egész nap.

Moses a múzeumba vezette a lányát, hogy a gyermek láthassa a tojásból kikelő csibéket.

– Marco írt neked, angyalkám? – kérdezte.

– Igen. A táborból.

– Tudod, kicsoda Marco?

– Persze. A bátyám.

Így hát Madeleine – bármilyen őrültségekre vetemedik is egyébként – nem próbálja elidegeníteni a kislányt a Herzogoktól.

– Voltál már a szénbányában? Itt, a múzeumban, úgy értem.

– Voltam. Nagyon féltem odalent.

– Akarod látni a kis csibéket?

– Már láttam őket.

– Nem akarod még egyszer megnézni?

– Dehogynem! Nagyon tetszettek. Val bácsival voltam itt a múlt héten.

– Ismerem én azt a Val bácsit?

– Jaj, papa, te mindig csak bolondozol!

És a kislány vihogva ölelte át Herzog nyakát.

– Miért? Ki az a Val bácsi?

– Hát a mostohaapám, papa. De hiszen ezt *te* is tudod!

– Ezt mondja neked a mama?

– Igen. Azt, hogy Val bácsi a mostohaapám.

– Val bácsi zárt be téged az autóba?

– Ő.

– És te mit csináltál akkor?

– Hát sírtam. De nem sokáig.

– Szereted Val bácsit?

– Igen. Jópofa bácsi. Mindenféle grimaszokat vág. Te tudsz grimaszokat vágni?

– Tudok. De nem igazán jó grimaszokat. Ahhoz túl sok bennem a méltóság.

– De te szebb meséket tudsz.

– Hát azt hiszem, hogy igen, kedves.

– A csillagos fiúról.

June tehát emlékszik édesapja legjobb történeteire. Herzog biccentett, csodálta a lányát, büszke volt rá, hálát érzett iránta.

– A szeplős kisfiúról szóló történetre gondolsz? – kérdezte.

– Akinek olyan volt az arca, mint az égbolt.

– Igen, és minden szeplője akár egy-egy csillag. És minden csillagkép megvolt az arcán: a Nagy Göncöl, a Kis Göncöl, az Orion, a Nagymedve, az Ikrek, a Bételgeuze meg a Tejút. Szóval minden egyes csillagkép megvolt a kisfiú arcán, méghozzá pontosan a megfelelő helyzetben.

– És csak egyetlenegy olyan csillag volt a képén, amit senki sem ismert.

– Úgyhogy elvitték a kisfiút a csillagászokhoz.

– Én is láttam csillagászokat a televízióban!

– És a csillagászok azt mondták: „Ejha, micsoda érdekes véletlen! Egy kis szörnyszülött!"

– Meséld tovább!

– Végül aztán elvitték a kisfiút Hiram Shpitalnikhoz. Nagyon-nagyon öreg ember volt ez a Shpitalnik, és nagyon picike. A szakálla egészen a földig ért. Egy kalapdobozban lakott. És azt mondta a fiúnak: „Az én nagyapámnak kell megnéznie téged."

– Az a még öregebb bácsi pedig egy dióhéjban lakott.

– Bizony. És méhekkel barátkozott. A méhecske olyan szorgos állat, hogy sosincs ideje szomorkodni, tudod. Ez a Shpitalnik nagyapó tehát előmászott a dióhéjból. A kezében teleszkóp, azzal vizsgálta meg Rupert arcát.

– Mert a kisfiút Rupertnek hívták.

– A vénséges vén Shpitalnik megkérte a méhecskéket, igazítsák be a fiút úgy, hogy ő jól láthassa az arcát. Aztán azt mondta, hogy az az ismeretlen csillag, ott, a kisfiú arcán: *igazi* csillag. Új felfedezés. Régen kereste már ezt a csillagot az öregúr... No, itt vannak a csibék.

Herzog fölemelte a kislányt, és a korlátra állította; mégpedig a bal oldalán, hogy June ne kerülhessen érintkezésbe a dédnagyapja cári rubeljeibe göngyölt revolverrel, amely még mindig ott volt Herzog zakójának jobb belső zsebében.

– Milyen sárgák! – szólalt meg June.

– Odabent nagyon meleg van, és nagyon éles a fény. Látod, hogy mozog az a tojás? Ki akar jönni belőle a kis csibe. A csőre mindjárt áttöri a tojás héját. Nézd csak!

– Papa, miért nem borotválkozol te már nálunk?

Ellenállást kell tanúsítania a szívfájdalom kísértésével szemben. Keménységre van szükség. Mert ha ez nincs, akkor ő, Moses is csak olyan, mint a vadember leírása szerinti zongora: „Ütik őtet, azér hát sír." Legyen vége a könnyekkel folytatott zsidó mesterkedésének. Megfontoltan válaszolt:

– Azért nem borotválkozom nálatok, mert máshol van a borotvám. Miért, édesanyád mit mond?

– Azt, hogy te már nem akarsz nálunk lakni.

Herzog nem mutatta, hogy milyen dühös.

– Ezt mondta édesanyád? Pedig én mindig veled szeretnék lenni. Csak hát nem lehet.

– Miért?

– Mert én férfi vagyok, a férfiaknak pedig dolgozniuk kell, és el kell menniük... Ki, a nagyvilágba.

– Val bácsi is dolgozik. Verseket ír, és fel is olvassa őket a mamának.

Herzog arca felderült:

– Hát ez nagyszerű! – mondta. – Látod, ennek örülök!

Szóval Madeleine-nak meg kell hallgatnia azt a sok hülyeséget. Szoros szövetségre lépett a harmadrendű művészet és a bűn.

– Val bácsi mindig olyan szomorú, amikor szaval! – folytatta June.

– Sírva is fakad?

– Bizony.

Az érzelmesség és a brutalitás mindig együtt jár. Akár a kövületek meg a kőolaj. Hát ez felbecsülhetetlen fontosságú hír! De jó hallani az ilyesmit!

June lehajtotta a fejét, s csuklóit a két szeméhez szorította.

– Mi baj, kicsikém? – kérdezte Moses.

– Mama azt mondta, ne beszéljek neked Val bácsiról.

– De hát miért?

– Azt mondta, hogy te nagyon-nagyon haragos lennél akkor.

– Dehogy vagyok én haragos! Hiszen majd szétpukkadok a nevetéstől! No, jó. Nem beszélünk Val bácsiról. Megígérem. Egy szót se szólunk róla többet.

Tapasztalt atya lévén, Herzog nagy óvatosan várt, amíg oda nem értek a Falconhoz, s csak akkor szólt:

– Van néhány ajándék a számodra a poggyásztartóban.

– Juj, de jó, papa! Mit hoztál nekem?

Az ormótlanul, szürkén tornyosuló múzeummal a háttérben különösen frissnek, különösen üdének látta Herzog a kislányát. Apró kis tejfogak, itt-ott egy-egy szeplő, tágra nyílt, kíváncsi szemek, vékony kis nyak. Herzog arra gondolt, hogy lánya egyszer majd birtokába veszi a fizika és az alkalmazott tudományok nagyszerű műszereinek és elveinek itt, a múzeumban tárulkozó világát. Az esze megvan hozzá, annyi szent. Herzog szinte megrészegedett a büszkeségtől: máris új Madame Curienek látta a leányát. June-nak nagyon tetszett a periszkóp. Keresték egymást az apjával a kocsi másik oldalán, fatörzsek mögött, a nyilvános illemhely boltívei alatt. Átmentek az Outer Drive hídján, azután sétáltak a tóparton. Herzog megengedte, hogy Junie levegye a kis cipőjét, és belegázoljon a vízbe; a kislány azután az apja inge aljába törölte a lábát, s gondosan eltávolította a lábujjai között megülepedett homokot. Herzog egy csomag sós kekszet vett a kislánynak, June pedig leült a fűre, úgy eszegetett. A gyermekláncfű már elfújta a bóbitáját, és ernyedten, selymesen szerénykedett a gyepen; ruganyos volt a gyep, csöppet sem nedves, mint májusban, de nem is kemény és száraz, mint augusztusban, amikor már megperzseli a nap. Közelükben körözött a fűnyírógép, borotválta a lejtőket, sugarakban szórva a hulladékot. A délről áradó fény megvilágította a vizet, amely mély és mégis üde nappali kékben ragyogott; a szelíden izzó láthatáron tisztán húzódott az égbolt, csak Gary táján okádtak vörösesbarna és kénsárga füstáradatot az acélkohók sötét, karcsú oszlopai. Ludeyville-ben már két éve senki sem nyírja a gyepet, úgy-

hogy most már bizonyára kaszálót találni a helyén, s ismét a helyi vadászok és szerelmespárok vették birtokukba a terepet. Ablakokat törnek be, tüzet raknak, és így tovább.

– Az akváriumba szeretnék menni, papa – szólt June.

– Mama azt mondta, hogy biztosan elviszel engem oda.

– Azt mondta? Jó, hát akkor gyerünk.

A Falcon egészen átforrósodott a napon. Herzog kinyitotta az ablakot, hadd csökkenjen egy kicsit a kocsiban a hőmérséklet. Hihetetlen mennyiségű kulcs volt most már nála; jobban kell elrendezni a zsebében ezt a sok csörgő holmit. A New York-i lakás kulcsa; Ramona lakáskulcsa; az egyetemi tanszék férfitársalgójának a kulcsa; Asphalter lakáskulcsa; és számos ludeyville-i kulcs volt nála.

– Ülj a hátsó ülésre, angyalkám. Mássz be, és húzd le jól a szoknyádat, mert nagyon forró az a műanyag ülés.

A nyugatról áramló levegő szárazabb, mint a keleti – fedezte fel Herzog kifinomult érzékkel. A delíriumhoz közeli állapot és a széles körben csapongó gondolatok e napjaiban intenzív érzéshullámai élesítették az észlelését; vagy az is lehet, hogy a saját szubjektív megérzéseit vetítette ki az objektív környezetre. Mintha a tulajdon szájából, véréből, májából, beleiből, ivarszerveiből származó nedvekkel és színekkel festette volna meg a környezetet! Most tehát ezen a felemás módon érzékelte Chicagót, amelyet több mint harminc éve igen jól ismert. És ennek a Chicagónak az elemeiből teremtette meg most a maga új Chicago-változatát, tulajdon érzékszerveinek a játékával. A négernegyed vastag falai és meggörbült járdái áporodott szagot árasztanak. Ettől nyugatra az ipari városrész következik. A sűrűn csatorná-

zott déli városrészt aranyosan csillogó iszapkéreg vonja be. A vágóhíd előtt elhagyatott az élőállatok átmeneti szállása; s kihaltak a magas, piros vágóhídi épületek is. Diszkréten és unalmasan bonyolódik le a forgalom a villanegyedben, meg a ványadt növényzetű parkokban. Aztán jönnek a hatalmas áruházak, üzletek. Majd a temetők – a Waldheim-temetőben Herzog múltját és jelenét jelképezik a sírok. A Vadaskertben sok a lovas, a horvát piknikező, az elhagyatott ösvényeken ölelkező szerelmespár és a borzalmas gyilkosság. Aztán jönnek a repülőterek, a kőbányák, végül a kukoricatáblák. S mindezzel együtt a tevékenység, az aktivitás végtelen sok formája. A realitás. Látnia kell végre a realitást. Eddig talán kissé megkímélte őt a realitás, de csak azért, hogy jobban lássa, és el ne aludjon a fojtó ölelésében. Hiszen az ő, Moses munkája: az eszmélés; a dolga: a fokozott tudatosság. Az őrködés. Ha időt tud szakítani arra, hogy kislányát elvigye az akváriumba, akkor majd arra is lesz módja, hogy a renden őrködők javára adózzon. Éppen olyan ez a mai nap, gondolta magában Herzog, de a gondolathoz nagy elhatározásra volt szüksége, nagy elszánásra, éppen olyan ez a nap, mint Herzog papa temetése napja. Akkor is nyíltak a virágok – a rózsák, a magnóliák. Moses a temetést megelőző éjszakán, elalvás előtt sírt. Csábító illatokkal telt meg a levegő, és Moses buja, gyötrelmes, gonosz álmokat látott, amelyeket időnként a pollució ritka ekstázisa szakított meg. A halál olykor elhúzza a szabadság mézesmadzagját a rab ösztönök előtt. Szánalomra méltó gyermekei vannak Ádámnak – olykor igazán különös jelzésekre kell reagálnia testüknek-lelküknek. Életem jelentős részét vette igénybe az erőfeszítés, hogy összefüggőbb, értelmesebb gondolatok, ideák szerint éljek.

Még azt is tudom, hogy milyen gondolatok, milyen ideák szerint.

– Itt kell befordulnod, papa. Val bácsi is mindig itt fordul be.

– Oké – mondta Herzog, s a tükörből látta, hogy a kislányt mennyire kétségbe ejti az elszólása, hiszen ismét Gersbachról beszélt. – Ide figyelj, kis cicám – folytatta Herzog –, nem mondom én meg senkinek, hogy Val bácsiról beszéltél. Én meg egy szóval se fogok kérdezősködni róla. Ne törd ezen a fejed, kislányom. Butaság az egész.

Ő sem volt idősebb, mint most June, amikor Herzog mama a lelkére kötötte, hogy arról a Verdun-városrészbeli szeszfőzdéről senkinek se szóljon. Herzog most is jól emlékezett a szeszpároló berendezésére. Milyen szép volt az a csőrendszer! Meg az a büdös pép is. Ha emlékezetem nem csal, a papa zsákszámra ömlesztette az áporodott rozskenyeret a kádba. Akárhogy is, nem árt, ha az embernek titka van.

– Nem nagy baj, ha az embernek egypár titka van – mondta a kislányának.

– Én tudok ám egy csomót – suttogta June. Közvetlenül Herzog mögött állt a kocsiban, simogatta apja fejét. – Val bácsi nagyon kedves.

– Hát persze, hogy kedves.

– Csakhogy én nem szeretem őt. Nincs jó szaga.

– Haha! Hát majd veszünk neki egy üveg parfümöt, attól csuda jó szaga lesz.

Kézen fogta June-t, úgy mentek fel az akvárium lépcsőjén. Olyan apának érezte magát, akinek erejében és higgadt ítéletében a kislány méltán megbízhat. Az épület központi udvarát egészen megfehérítette a tetővilágítás. Nagyon meleg volt. A medence vizének szelíd

loccsanása, a buja növényzet, a lágy, halszagú, trópusi levegő arra késztette Mosest, hogy összeszedje magát – mert nem szabad megengednie, hogy ellankassza ez a környezet.

– Mi az, amit először szeretnél látni? – kérdezte June-tól.

– A nagy teknősbékákat.

Fel-alá sétáltak az aranyló-zöld folyosók homályában.

– Ezt a fürge kis halat humuhumu-eli-elinek hívják. Hawaiiból származik. Az a csúszó testű állat ott a szúrós rája: mérges tüskék vannak a farkán. Ezek itt orsóhalak – az angolna rokonai –, szívószájukat rátapasztják más halak testére, és addig szívják áldozatukat, amíg megölik. Az ott meg a szivárványhal. Ezen a folyosón nincsenek teknősbékák, de nézz csak oda, mekkora halak vannak ott a végén. Talán bizony cápák?

– Brookfieldben láttam a delfineket – mondta June. – Matrózsapka volt rajtuk. Meg csöngettek is. Táncolni is tudtak, meg kosárlabdázni is.

Herzog fölvette June-t, és a karjaiban vitte tovább. Ezek a kiruccanások a gyerekeivel – mindig olyan kimerítők. Talán azért, mert annyi mindenféle érzelemmel telítettek. Gyakorta előfordult, hogy egy-egy Marcóval töltött napja után Mosesnek le kellett feküdnie, s hideg borogatást kellett tennie a szemére. Az ő sorsa már a látogató apáé – afféle látomás ő, időszakonként fölbukkan a gyerekek életében, hogy kisvártatva ismét eltűnjék. De akárhogy is van: mindenképpen tompítania kell a találkozással és a búcsúval járó különös érzékenységet. Ezt a reszkető bánatot – hogy is nevezi ezt Freud: az elfojtott traumatikus anyag felbukkanása, amely végső fokon a halálösztönre vezethető vissza? –, ezt a reszketeg szomorúságot tehát, ezt az élethossziglani halál-

félelmet semmiképpen sem szabad továbbadni a gyermekeknek. Herzog diákkorában úgy tudta, hogy általános hit szerint ez az érzés az égi és a földi lét középpontjában van, mert az emberiség sem a földi, sem a túlvilági életben nem képes megválni szeretteitől és halottaitól. Most azonban Moses E. Herzog, aki karjaiban tartotta leányát, s bámulta a zöldes vízben úszkáló angolnákat meg a sima testű, agyaras cápákat, egyszerűen zsarnokságnak minősítette ezt az érzést. S most először nézte más szemmel fivérének, Alexander V. Herzognak az apjuk temetésén tanúsított magatartását, s azt a módot, ahogy Sura a papa temetését rendezte. Az imaházban – semmi ünnepélyesség. Sura golfjátszmákban lesült, pocakos barátai – bankárok, elnök-vezérigazgatók – impozáns hús-falanxot alkottak, válluk, kezük, arcuk éppoly kövér volt, mint amilyen sovány ka a fejük búbján még észlelhető hajmennyiség. Aztán a temetési menet. A városházáról – Sura Herzog közéleti jelentőségének elismeréseképpen – motorkerékpáros kíséretet küldtek. Üvöltve szirénázott a menet élén száguldó rendőrautó, az út szélére szorította a személy- és teherautókat, hogy a halottaskocsi akadálytalanul roboghasson át a pirosban is. Nem volt még halott, aki ilyen gyorsan jutott volna ki a Waldheim-temetőbe. Moses azt mondta Surának: „Papának, amíg élt, mindig a sarkában voltak a rendőrök. Most meg ... előtte vannak." Helen és Willie – a papa négy gyereke egy hatalmas személyautóban ült – kuncogva fogadták a megjegyzését. Amikor aztán a koporsót leeresztették a sírgödörbe, s Moses meg a másik kettő elsírta magát, Sura rászólt: „Ne viselkedj úgy, mint valami nyamvadt bevándorló!" Szégyellt engem a golfozó barátai, az elnök-vezérigazgatók előtt. Talán nem viselkedtem egészen helyesen. Sura akkor már jó

amerikai volt. Bennem még sok az európai fertőzöttség, az Óvilág még erősen befolyásol, és olyan érzéseket konzervál bennem, mint amilyen a Szeretet meg a Fiúi Szeretet, meg tudomisén még, mi minden. Ódon, divatjamúlt, bódult álmok ezek.

– Ott a teknősbéka! – kiáltott fel June. S valóban: a tartály mélyéből kiemelkedett a szaruplasztronba öltözött állat; csúcsos feje lustán mozdult, szemében egy örökkévalóságra szóló közöny, úszólába lassan böködte az üvegfalat, nagy pikkelyei sárgás-rózsaszínben játszottak, a hátán pedig szép, harmonikus vonalakba rajzolódtak: a fekete, ívelt lemezek a vízfelület feszültségét tükrözték. Az állat zöld vízinövényeket vonszolt maga után.

Összehasonlításképpen Herzog meg a lánya visszament a piros oldalpikkelyes Mississippi folyami teknősökhöz; ezek az állatok a középső medencében szundítottak a rönkökön, vagy törpeharcsák társaságában lubickoltak a páfrányborította, pénzdarabokkal teleszórt vízfenéken.

A gyerek ezzel eleget látott, elfáradt. Az apja szintén.

– Azt hiszem, elmegyünk, és megeszünk egy szendvicset. Ebédidő van – mondta Herzog.

Éppen elég óvatosan oldalogtam ki a kocsival a parkolóhelyről, gondolta később Herzog. Általában körültekintően vezetett, most azonban, amikor Falconjával bekapcsolódott a forgalom áramlásába, talán számításba kellett volna vennie az észak felőli nagy kanyart, ahol gyorsítottak a kocsik. Herzognak egy kis Volkswagen furgon szegődött a nyomába. Herzog a fékhez nyúlt, lassítani akart ugyanis, hogy a másik kocsi elhaladhasson mellette. A fék azonban még túlságosan új volt, és túlságosan hamar blokkolt. A Falcon hirtelen meg-

állott; a furgon hátulról nekiütődött, és egy póznának lökte. June felsikoltott, és az apja vállába kapaszkodott, miközben Herzog előrebukott, rá a kormánykerékre. „A gyerek!!" – villant át Herzog agyán, de a kislány miatt nem kellett aggódnia, hiszen June sikolya elárulta, hogy nem sérült meg, csak nagyon megijedt. Herzog ellenben ráomlott a volánra, s úgy érezte, elgyengül; rendkívül gyengének érezte magát; szeme előtt elsötétült minden; érezte, hogy mindinkább átengedi a terepet a rosszullétnek és a zsibbadtságnak. Magában azt mondta, hogy rövidesen el fogja veszteni az eszméletét, és valóban: pár pillanat múlva elájult.

Lefektették a gyepre. Azután mozdony dübörgését hallotta nagyon közelről – az Illinois Central pályaudvarról. S aztán, egy kicsit messzebbről, meglátta a mozdonyt, az autóút túlsó oldalán bukdácsolt tova a gyom között. Herzog látását eleinte nagy foltok zavarták, ezek azonban csakhamar szivárványszínekben játszó foltocskákra bomlottak. A nadrágja felcsúszott. Fázott a lába.

– Hol van June? Hol van a kislányom?

Felült, s meglátta a kislányt, két néger rendőr között. A rendőrök rászögezték a tekintetüket. Náluk volt a levéltárcája, a cári rubelgyűjteménye, meg persze a revolvere is. Igen, ott van a kezükben. Ismét behunyta a szemét. És ismét rosszullét környékezte, amikor elgondolta magában, hogy mibe keveredett.

– A kislányomnak semmi baja?

– Semmi baja.

– Gyere ide, Junie!

Herzog előrehajolt, a kislány pedig a karjaiba szaladt. Herzog, amikor megölelte lányát, s megcsókolta June rémült kis arcát, éles fájdalmat érzett a bordái tájékán.

– Feküdj le még egy percre, papa. Nincs semmi baj.

De az imént még azt látta, hogy édesapja mozdulatlanul fekszik a gyepen. A múzeum mögötti új épület közvetlen szomszédságában. Kinyújtóztatva, tehetetlenül. Miközben a zsaruk átkutatták a zsebeit, olyan lehetett, mint egy halott. Most vértelennek érezte az arcát, beesettnek, merevnek, erősen csökkent ennek az arcnak az érzékelési képessége, s ez megijesztette Herzogot. A hajgyökereiben valami szúrást érzett: „Biztosan egy pillanat alatt megőszülök, s most van az a pillanat", gondolta magában. A rendőrök néhány percig nem szóltak hozzá, hagyták, hogy magához térjen. A rendőrautó lámpájának kék fénye hol fölvillant, hol meg kihunyt. A furgon sofőrje haragosan meredt Herzogra. Kicsit odébb csirögék sétálgattak és csipegettek, fekete nyakukat megmegvilágította a lámpafény. Herzog a háta mögött megsejtette a Field Museum körvonalait. Bárcsak múmia lehetnék most a múzeum pincéjében! – gondolta magában.

A zsaruk kezében van. Ezt a két rendőr szótlan tekintete is elárulta. Még várnak, mert hát itt van vele Junie; talán most még nem lesznek annyira gorombák. Herzog máris húzta az időt; kábultabbnak mutatta magát, mint amilyen valójában volt. Nagyon gonoszak tudnak lenni a rendőrök – Herzog már látta őket munkában. Igaz, régen volt. Azóta talán ez is megváltozott. Új rendőrfőnöke van Chicagónak. Tavaly Herzog ott ült Orlando Wilson közelében a kábítószerek elleni küzdelemmel foglalkozó konferencián. Még kezet is szorítottak. Persze ez szóra sem érdemes – különben is, semmi se dühítené fel annyira ezt a két nagy darab néger zsarut, mint holmi összeköttetésekre való célozgatás. A rendőrök szemében ő, Herzog, a mai fogás egy része, és mivel

megtalálták nála a rubeleket, meg a revolvert, hát semmi remény, hogy csak úgy egyszerűen elengedjék. No és a pávakék Falcon horpadtan lapul a póznához. Közben végeláthatatlan sorokban száguldanak az országúton a kocsik.

– Maga Moses, ugye?! – kérdezte az idősebbik néger. Helyben vagyunk: az ilyen lesújtóan bizalmaskodó tónust csak akkor hallja az ember, amikor megszűnt az immunitása, a védettsége.

– Igen, Mosesnek hívnak.

– Ez itt a maga gyereke?

– Igen, az én kislányom.

– Szorítsa a zsebkendőjét a fejéhez. Egy kis vágás van a fejin, Moses.

– Igazán?

Szóval ezért az a szúró érzés a hajgyökereknél. Zsebkendőjét – vagyis a konyharuha-darabot – nem találta, kioldotta tehát a selyem-nyakkendőjét, összehajtogatta, s a szélesebbik végét a fejbőréhez szorította.

– Katonadolog – mondta. June egészen odasimult hozzá, s a vállára hajtotta fejecskéjét. – Ülj le ide, papa mellé, angyalkám. Ide, a fűre, egészen közel hozzám. Kicsit fáj a papa feje.

June engedelmeskedett. A gyermek kezelhetősége, apja iránt tanúsított jó érzése, okos gyengédsége (Herzog legalábbis így minősítette), részvéte mélyen megindította Mosest, egészen elszorult a szíve. Oltalmazón, lelkesen helyezte széles tenyerét a kislány hátára. Ültében előrehajolt, közben a nyakkendőjét egyre erősebben szorította a fejbőréhez.

– Megvan ehhez a revolverhez a fegyverviselési engedélye, Moses?

A zsaru – miközben válaszra várt – összecsücsörítette

széles ajkát, s körmével fölfelé kefélte bajusza kis sörtéit. A másik rendőr a Volkswagen-furgon éktelenül dühös sofőrjével tárgyalt. Az éles profilú, hegyes és borvirágos orrú ember Mosest fixírozta, s megkérdezte a rendőrt:

– Ugye bevonják ennek az alaknak a jogosítványát? Remélem!

Pácban vagyok a revolver miatt, gondolta magában Moses, ezt akarja kihasználni ez a fickó. A pasas felháborodása a figyelmeztetés erejével hatott rá, úgyhogy erősen uralkodott az érzelmein.

– Még egyszer kérdezem, Moses: van fegyverviselési engedélye?

– Nem, uram, nincs.

– Pedig két golyó van a tölténytárban. Töltött fegyver, Moses!

– Ez az édesapám revolvere volt, biztos úr. Ő már meghalt, s most elhoztam a lakásáról ezt az emléket, hogy hazavigyem Massachusettsbe.

Herzog olyan röviden és olyan türelmesen válaszolt, ahogy csak tudott. Biztos volt benne, hogy még jó néhányszor el kell mondania ezt a történetet.

– Hát ez a pénz itt micsoda?

– Teljesen értéktelen, biztos úr. Régi orosz pénz. Amolyan színpadi kellék csupán. Csak emlék ez is.

A rendőr arca – a kétségtelen részvét és szimpátia mellett – valami fásult kétkedést is tükrözött. Duzzadt szemhéját félig lehunyta, nem szólt semmit, s vastag ajkán valami mosolyféle játszott. Sono ajka volt egy kicsit ilyen, amikor Herzog nőügyeiről érdeklődött. Hát igen... a rendőrségnek nap mint nap van dolga a furcsa esetek egész sorával, különös alibikkel, kitalálásokkal, fantáziálásokkal... Herzog igyekezett a lehető leg-

értelmesebben kialakítani a magatartását, s jóllehet átérezte felelősségének súlyát, és jó adag félelem is dolgozott benne, mégis azt gondolta, hogy ez a rendőr nem tudja majd egykönnyen megállapítani, hogy voltaképpen kiféle-miféle emberrel áll szemben. Természetesen őrá is lehet valami címkét ragasztani – s illenék rá nem is egy! –, de egy ilyen egyszerű zsaru nemigen ismerheti ezeket a címkéket. Még most, amikor ezt átgondolta, még most is volt Herzogban némi büszkeség. Hiába, az emberi butaság makacs dolog. „Ó, Istenem, zengjék az angyalok a Te neved dicséretét. Az ember: ostoba jószág, nagyon ostoba jószág. A butaság és a bűn határozza meg az egész életét..." Herzognak fájt a feje, úgyhogy képtelen volt folytatni az idézetet. Levette a fejéről a nyakkendőt; nem szabad, hogy odaragadjon, a végén még lehúzza a vart. June az édesapja ölébe hajtotta a fejét. Herzog a kislány arca elé tette a kezét, hogy a gyermek szemét ne bántsa a napfény.

– Vázlatot kell készítenünk erről a balesetről – mondta a zsaru, és Herzog mellé guggolt. Kifényesedett nadrágjában dagadozott a kövér feneke, az oldalán pedig lecsüngött a revolvere; a keresztben vonalkázott barna fémmarkolat, meg a tölténytartó szíj kidomborította a különbséget: egészen más ez a revolver, mint Herzog papa ormótlan, ócska Cherry Street-i pisztolya.

– Nem látom az adójegyet ezen a Falconon – kifogásolta a rendőr.

A kis kocsi mindkét végén behorpadt. A motorházfedő tátongott, mint valami kitárt kagyló. A motornak nem történhetett nagy baja; nem csöpögött ki belőle semmi.

– Béreltem a kocsit a reptéren. A papírok ott vannak a kesztyűrekeszben – magyarázta Herzog.

– Akkor följegyezzük a tényállást – mondta a rendőr. Iratgyűjtőt vett elő, és sárga ceruzájával valami vastag papíron készült nyomtatványt kezdett kitöltögetni. – Milyen sebességgel fordult ki maga a parkolóhelyről? – kérdezte.

– Másztam, mint a csiga. Nyolc-tizenkét kilométerrel. Éppen csak kibújtam . . .

– Látta, hogy jön ez a furgon?

– Nem. Gondolom, takarta a kanyar. Nem tudom. De amikor kifordultam a sávomra, már a sarkamban volt.

Herzog előrehajolt, megpróbált odébb rukkolni, helyzetet változtatni, mert nagyon fájt az oldala. De már elintézte magában, hogy ezzel most nem törődik. Megsimogatta June arcát.

– Legalább a gyermeknek nem történt baja – mondotta.

– A hátsó ablakon emeltem ki őt – mondta a rendőr –, mert az ajtó behorpadt. Megnéztem tetőtől talpig a gyereket. Semmi baja.

A bajuszos néger mogorván ráncolta a homlokát, mintha értésére akarta volna adni Herzognak, hogy egy ilyen embernek – akinél utóvégre töltött fegyvert találtak – semmiféle magyarázattal nem tartozik. Hiszen Herzog ellen nem a baleset a fővád, hanem az, hogy egy böhöm nagy revolvert találtak nála, benne két golyóval.

– Golyót röpítettem volna a fejembe, ha a kislányomnak valami baja esik.

Amennyire a guggoló rendőr némaságából meg lehetett ítélni, egyáltalán nem érdekelte, mit csinált volna Moses, ha . . . Nem volt valami okos dolog Herzog részéről, hogy a revolver használatáról beszélt, még akkor

sem, ha öngyilkossági szándékkal kapcsolatban említette. De Moses még mindig kába volt, és szédült. Az utóbbi napok különös szárnyalása után lezuhantam a földre, gondolta magában. S a hirtelen esés megrázta, sőt: kétségbe ejtette. Még mindig kóválygott a feje. Most már elég volt a sok hülyeségből, határozta el magában, hiszen ha nem vigyázok, még nagyobb bajba kerülhetek. Iderepült Chicagóba, hogy megvédelmezze a kislányát – erre majdnem megöli. Azért jött, hogy ellensúlyozza Gersbach befolyását, és hogy leányát a saját férfiúi, apai stb. egyénisége gazdagságában részeltesse – erre nekimegy a kocsijával egy póznának. S a gyermeknek azt kellett látnia, hogy apját ájultan húzzák ki az autóból, hogy apja fejsebből vérzik, s hogy apja zsebéből egy revolver és egy rubelköteg kerül elő. Herzog szinte egész élete folyamán örömest megalkudott a gyengeséggel vagy a betegséggel, hogy enyhébb elbánásban részesüljön (a változatosság kedvéért olykor az arrogancia eszközéhez is folyamodott ennek érdekében); de az egyensúly megőrzésének ez a módszere – a Herzog-féle giroszkóp – most már nem ér semmit. *Ennek,* úgy látszik, egyszer s mindenkorra befellegzett.

A Volkswagen-furgon zöld kardigános sofőrje elmondta a rendőröknek, hogy szerinte hogyan történt a baleset. Moses próbálta kibetűzni a sofőr zsebe felett sárga cérnával kivarrt feliratot. A gázművek alkalmazottja ez az ember? Tudja a fene. A sofőr persze igyekezett mindent Herzogra kenni. Találékony – sőt teremtő – elmének bizonyult. Percről percre kerekedett a történet. Mily erős az emberekben az önigazolási törekvés! – gondolta magában Herzog. Mennyire felélénkíti az emberek szellemét – még egy ilyen redves orrú alakét is! A fickó fejbőrének fodrai nem követték a hom-

lokránc vonalát, így hát látni lehetett az egykori hajzat szélének körvonalait. Néhány sovánka hajszál azért még itt-ott ágaskodott a feje búbján.

– Elém vágott. Se duda, se jelzés, se semmi. Mért nem csinálnak vele alkoholpróbát? Úgy vezetett, mint a részeg – erősködött a sofőr.

– Mondja csak, Harold – kérdezte az idősebbik néger –, milyen sebességgel haladt maga?

– Jézus Mária! Hát jóval a megengedetten alul!

– Az ilyen vállalati sofőrök szeretnek kitolni a személyautósokkal – szólt közbe Herzog.

– Előbb elém vágott, aztán belelépett a fékbe – erősködött a Haroldnak nevezett gépkocsivezető.

– De maga nagyon erősen belészaladt – mondta a másik néger. – Ez azt mutatja, hogy maga szorította le őt az útról.

– Bizony, ez így van – szólt a rangidős rendőr. – Én azt hiszem, hogy . . .

Megállt a beszédben, kétszer, háromszor, ötször a levegőbe bökött a ceruzájával. Herzog önkéntelenül is figyelmesebben összpontosított az úttestre (és meredten nézte a sokszínű, csillogó száguldó kocsisort).

– Én azt hiszem – folytatta a rendőr –, hogy maga alaposan kiszorította azt a Falcont, Harold. Moses meg nem tudott átmenni a másik sávba, ezért hát azt gondolta, lefékez, hogy maga előzhessen. Ő túlságosan erősen fékezett, maga meg összelapította az ő kocsiját. Látom a jogosítványából, Harold, hogy már két közlekedési szabálysértése is volt.

– Ez igaz. De éppen azért voltam most különösen elővigyázatos.

Az Isten mentsen meg téged, Harold, a haragomtól; legszívesebben tüzet okádnék rád, s akkor csúnyán meg-

égne a fejbőröd. Ronda vörös, barázdás fejbőre van ennek a Haroldnak – olyan, mint a kutya szájpadlása.

– Hát én azt mondom, Harold, ha maga nem megy olyan közel a másik kocsihoz, hát nem lapítja úgy össze. Be akart kanyarodni, oszt elkapta őt a jobb oldalon. Kénytelen vagyok kiállítani magának egy cédulát, Harold.

– Magát pedig be kell kísérnem – fordult most Moseshez a rendőr. – Eljárás indul maga ellen, vétségért.

– E miatt az ócska revolver miatt?

– Csakhogy meg van töltve...

– De hiszen ez semmi. És én büntetlen előéletű vagyok. Még csak meg se bírságoltak soha.

A rendőrök megvárták, amíg Herzog feláll. A Volkswagen-furgon hegyes orrú sofőrje összehúzta vörös szemöldökét, s dühtől pirosan nézte, mint tápászkodik fel Herzog, s mint segíti föl a leányát. Közben June hajcsatja leesett, s hosszú haja az arcába lógott. Herzog képtelen volt lehajolni, hogy megkeresse a teknőc-csatot a fűben. Kitárult előtte a lejtőn parkoló rendőrautó ajtaja. Most láthatta, mit jelent: őrizetben lenni. Nem történt sem rablás, sem haláleset. S íme, mégis a halál súlyos árnyéka nehezedett rá. „Ez a te formád, Herzog" – gondolta magában. Nem menekülhetett az önvád elől. Ami ezt az ormótlan, nikkel bevonatú revolvert illeti, akármiféle homályos szándéka volt vele tegnap, ma reggel ott kellett volna hagynia Asphalter kanapéja alatt, a repülőtáskában. Akkor kellett volna leszállnia a fellegekből, amikor ma reggel fölvette a zakóját, s érezte a mellére nehezedő, kellemetlenül súlyos tárgyat. Mert hát, ugye, ő végre is nem a felhőkben járó, ábrándos lovag don-quijotei típusa. Az ilyen típus nagy mintaképeket utánoz. De ugyan miféle mintaképeket utánoz ő, Her-

zog? Az ábrándos lovag: keresztény, Moses E. Herzog viszont nem az. A post-quijotei, post-copernikusi Egyesült Államokban vagyunk, ahol az űrben szabadon lebegő elme olyan összefüggéseket fedezhet fel, amilyeneket a maga kisebb kiterjedésű világába zárt XVII. századbeli ember még csak nem is sejthetett. Ezt az előnyt kapta ő, Herzog a huszadik századtól. Csakhogy – közben mentek előre a fűben a sebesen pörgő kék fény felé – csakhogy élete kilenctized részében nem élt ezzel az előnnyel, és éppen olyan volt, mint elődei. Azért vette magához a revolvert (erősen átérzett, bár át nem gondolt céllal), mert az apja fia. Szinte biztos volt benne, hogy Jonah Herzog, aki félt a rendőröktől, a finánctól és a huligánoktól, a verekedőktől, képtelen volt távol tartani magát ezektől az ellenségektől. Valósággal keresete mindazt, amitől megrémülhetett, és provokálta a rémüldözést (hogy megtudja: elbírja-e a félelmet? túléli-e a megrázkódtatást?). A Herzog-ősök, a zsoltáros, imakendős, szakállas ősök, soha életükben nem nyúltak volna revolverhez. Az erőszak – gójnak való. De ezek az ősök rég eltűntek már, s ki is mentek a divatból. Jonah Herzog, lám, egy dollárért revolvert vásárolt, a fia, Moses pedig ma reggel, miközben begombolta a zakóját, azt gondolta magában: „Ugyan, miért ne vinném magammal?!", és ezzel lement az utcára, a kocsijához.

– Mit csinálunk ezzel a Falconnal? – kérdezte Moses a rendőröket, és megtorpant. De a két rendőr tovább nógatta.

– Ne törődjön maga azzal – mondta egyikük. – Gyerünk csak. Gondunk lesz arra a kocsira.

Valóban, már jött is a vontatóautó, emelődaruval, emelőhoroggal. Ennek a kocsinak a vezetőfülkéje fölött is kék fény égett.

– Kérem szépen – szólt Herzog –, haza kell juttatnom ezt a gyereket.

– Hazakerül az, ne féljen. Nincs itt semmiféle veszélyben.

– De négy órakor át kell adnom őt.

– Akkor még majdnem két órája van.

– De hát ez az ügy bizonyára tovább tart egy óránál, nem? Nagyon hálás lennék, ha megengednék, hogy előbb ezt elintézzem . . .

– Gyerünk, Moses, gyerünk . . . – ösztökélte komor nyájassággal a rangidős rendőr.

– De hiszen még nem is ebédelt a gyerek.

– Maga sokkal megviseltebb, mint ő – jegyezte meg az egyik rendőr.

– Gyerünk – mondta a másik.

Herzog vállat vont, összegyűrte a vérfoltos nyakkendőt, s az út szélére dobta. Fejsebe nem volt súlyos; a vérzés már elállt. Fölsegítette June-t a kocsiba, aztán – amikor maga is leereszkedett az átforrósodott kék műanyag ülésre – ölbe vette a kislányt. Nos, Herzog, talán éppen ez az a realitás, amit olyan buzgón, igazi Herzog módra kerestél! Együtt, a tömegben, más emberekkel – a mindennapi élet sűrűjében, ugye?! Egymagad, egyedül nem tudod talán megállapítani, hogy melyik realitás reális? Bármely filozófus megmondhatja neked, hogy – miként minden racionális ítélet – ez is a közös bizonyítékokon alapszik. Csakhogy a bizonyíték-keresésnek ez a különleges módja – meglehetősen torz, meglehetősen perverz. De azért ez is emberi. Hogy megsüthessük a malacot, hát fölgyújtjuk a házat. Az emberiség mindig így sütötte meg a maga malacait.

– Most kocsikázunk egy kicsit, drágaságom – magyarázta Moses June-nak.

A kislány nem szólt semmit, csak rábólintott. Nem sírt, csak gondterhelten nézett. Ez rosszabb, mintha sírna. Herzognak sajgott a szíve. Sőt, szinte megszakadt. Nem elég Madeleine, meg Gersbach, *neki magának* kellett iderohannia Chicagóba, sóvár szeretettel, izgatottan, s ölelést, csókokat, periszkópot, féltő érzéseket adni a kislánynak! S June-nak látnia kellett, hogy édesapja feje vérzik! Herzognak égett a két szeme; hüvelyk- és mutatóujjával néhányszor végigsimított a szemhéjain. Becsapódott az ajtó. Érdesen felhorkant a motor, aztán simán gördült a kocsi; kipufogó gázzal szagosított, száraz, dús nyári levegő áramlott be az ablakon, fokozva Moses rosszullétét. Amikor a kocsi elhagyta a tóparti sétányt, Herzog kinyitotta a szemét, s mindjárt a 22-ik utca csúnya sárga házaira esett a tekintete. A nyári pokol jól ismert hangulata. Chicago! A közeli Donnelly-művek felől a vegyszerek és a festék fülledt szagát hozta a szél.

June azt is látta, hogy a zsaruk átkutatják az édesapja zsebeit. Amikor ő, Moses, annyi idős volt, mint most June, mindent nagyon élénken látott. És számára minden vagy gyönyörű szép volt, vagy iszonyatos. Örökre befröcsköltek őt vérrel és bűzzel. Vajon June is mindenre ilyen élénken fog emlékezni? Mint ahogyan például ő emlékszik még ma is a csirkevágásra: arra a lázas kotkodácsolásra, amit az ólból kivonszolt csirkék véghezvittek, a trágyára, a fűrészporra, a forróságra, a pézsmaszagra, s arra, hogy a baromfi megvonaglott, amikor átvágták a torkát, s fejjel lefelé lógatták a bádogpadon, amíg el nem vérzett, közben pedig egyre csak markolta, kaparászta, markolta, kaparászta a fémlapot. Igen, ez a Roy Streeten volt, a kínai mosoda közelében; fekete kínai írással teleírt élénkpiros cégtáblák

lebegtek a szélben. S ott a közelben volt az a sikátor – Herzog szíve hevesen vert, s arca lázban égett – az a sikátor, ahol kisfiú korában, poros nyári estén egyszerre csak lecsapott rá egy férfi. Hátulról tört rá, kezével befogta Moses száját, s miközben tolta lefelé a fiú nadrágját, sziszegett valamit a fülébe. Odvas fogú alak volt és borostás arcú. Előre, hátra, előre, hátra húzogatta azt a szörnyű, vörös csupasz micsodát a fiú combjai között, amíg csak ki nem fröcskölt a váladék. A kiskertekben a kutyák neki-nekiugrottak a kerítésnek, ugattak, felfelhorkantak, majd megfulladtak a saját nyálukban – üvöltöttek a kutyák, s közben Moses torkát szorította a férfi könyökhajlásának a horga. Moses tudta, hogy megölheti az az ember. Megfojthatja. Hogy honnan tudta? Hát kitalálta. Nem is védekezett tehát, csak állt egy helyben. Az ember begombolta a katonakabátját, és azt mondta: „Adok neked öt centet, de előbb fel kell váltanom ezt a dollárt itt." Megmutatta Mosesnek a bankjegyet, s azt mondta neki, várjon rá ott, ahol van. Moses látta a férfit távolodni a sikátor sarában; hajlott hátú volt és szikár a hosszú kabátjában; gyorsan haladt azon a két rossz lábán, emlékezett vissza Moses, szinte futott. A kutyák nem ugattak már, Moses pedig várt. Félt megmozdulni is. Végül aztán fölhúzta átnedvesedett nadrágját, és hazament. Egy darabig üldögélt a tornácon, aztán megjelent a vacsoránál, mintha semmi sem történt volna. Semmi! A mosdóban Willie-vel együtt kezet mostak, aztán asztalhoz ültek. S megették a levesüket.

S később, amikor kórházba került, és eljött hozzá az a jószívű keresztény hölgy – gombos cipőt viselt, akkora kalaptűt, mint a troli vezetéke, halkan beszélt és komoran tekintett a világba –, megkérte Mosest, olvasson

föl neki az Újtestamentumból. Moses felcsapta a könyvet, és azt olvasta, hogy: „Engedjétek hozzám a kisdedeket." Aztán a hölgy máshol nyitotta ki a könyvet, ott meg ez állott: „Adjatok és néktek is adatik. Jó mértéket... teltet adnak a ti öletekbe."

Hát igen. Van egy közismert jó tanács, amely valóban kitűnő, még akkor is, ha német eredetű: „Amit nem tudsz elviselni, azt felejtsd el." Az igazán erős ember tud felejteni, ki tudja zárni a tudatából, ami megtörtént. Kitűnő! Még akkor is, ha ebben a vonatkozásban erőről beszélni: öntömjénezés. A filozófus-esztéták pózba vágják magukat, de hát az erő, a hatalom elsöpör mindenféle pózt. Akárhogy is van: az ember nem tudja folyton egyik lidérces álmát a másikba átvinni, ebben Nietzschének teljesen igaza van. A gyengédlelkűeknek tehát meg kell edződniük. Akkor hát a világ nem egyéb egy kiszáradt, meddő darabka salaknál? Nem így van. Csak hát néha amolyan akadályversenynek látszik a világ, az élet, akadályversenynek és mindazon dolgok tagadásának, amelyeket pedig minden ember tud. Szeretem a gyermekeimet; ők bennem a külvilág képviselőjét látják – és íme, én lidérces álmot hozok rájuk. Ezt a kislányt az ellenségemmel együtt nemzettem. Imádom a kislányomat. Megremegek a szeretettől, ha ránézek – most, ebben a percben is –, megremegek, amikor látom őt, amikor érzem a hajának az illatát. Hát nem rejtélyes dolog, hogy az ellenségem gyermekét szeretem? De az embernek nem kell a magányos, mással meg nem osztható boldogság. Nem. Minden gyötrelmet elvisel az ember – elviseli az emlékeit, elviseli minden jól ismert egyéni gondját-baját, elviseli a kétségbeesést. S íme, ez az ember íratlan története, láthatatlan, negatív vívmánya: az a képessége tudniillik, hogy a személyes előnyök kilátása

nélkül tevékenykedjék, harcoljon, feltéve, ha olyan cél lebeg a szeme előtt, amibe egész lényét beleadhatja, ő is, más is. Ha az ilyen erőfeszítésnek megvan a maga hatóterülete, akkor a dolog jelentősége nem is elsőrendű. Hiszen akkor önmagától adódik: a hatóterület szabja meg a jelentőséget.

De ennek meg kell szűnnie. Már tudniillik például az olyasminek, mint amilyen ez a kocsikázás itt, a rendőrautón. Meg a fiúi szeretet olyatén – voltaképpen kínai – értelmezésének, hogy egy ronda, ócska revolvert hurcolok magammal. Gyűlölni, s képesnek lenni annak megfelelően cselekedni is. A gyűlölet: önérzet. Ha emelt fővel akarsz járni az emberek között...

Itt a South State Street; itt akasztották ki annak idején a filmkölcsönzők a rikító plakátjaikat (Tom Mix, amint éppen a mélységbe ugrik egy sziklafalról és így tovább). Most csak afféle egyszerű, sima, üres utca: üzleteiben a bisztrók szerzik be üvegáru-szükségleteiket. De hát mi is ennek a mostani nemzedéknek a filozófiája? Nem az, hogy az Isten halott – ezen már régen túl vagyunk. Talán inkább azt kellene mondani, hogy a Halál az Isten. Ez a nemzedék úgy véli – s ez az ő nagynagy gondolata, eszméje –, hogy ami hűséges, sebezhető vagy törékeny ezen a világon, az nem lehet tartós, annak nem lehet igazi ereje, hatalma. Ezeket a hűséges, sebezhető, törékeny dolgokat éppúgy várja a halál, mint ahogyan a betonpadló várja a leeső villanykörtét. Egy pukkanás, és vége a törékeny üveggömb kis vákuumának – és kész, nincs tovább. S így tanítjuk mi a metafizikát egymásnak (és egymáson). „Hát te azt hiszed, hogy a történelem: a szerető szívek története? Te hülye! Nézd azt a sok millió halottat. Szánhatod-e őket, együttérezhetsz-e velük? Fenét. Túl sok van belőlük. Hamuvá

égettük őket, bulldózerrel temettük be őket a földbe. A történelem: a kegyetlenség története, nem pedig a szereteté, mint ahogyan a puha emberek hiszik. Kísérleteztünk mi minden egyes emberi képességgel, hogy megtudjuk, melyik erős, melyik csodálatra méltó, s íme, kiderült, hogy egyik sem az. Egy valami érvényesül, s ez a gyakorlatiasság, a célszerűség. Ha a régi Isten létezik, akkor feltétlenül gyilkos. De csak egy valódi isten van, a Halál. Így van ez és nem másképp, ha az ember pipogya illúzióktól mentesen szemléli a dolgokat." Herzog hallani vélte ezt az érvelést – mintha valaki lassan mormolta volna ott belül, a fejében. Izzadt a keze. Elereszteté June karját. Talán nem is a baleset következtében ájult el az imént, hanem az efféle gondolatok előérzeteként. Rosszulléte talán csak a szorongásnak, az izgalomnak, az ilyen gondolatok elviselhetetlen intenzitásának következménye volt.

A rendőrautó megállott. Herzog úgy tántorgott, amikor lelépett a járdára, mintha vízen érkezett volna a főkapitányságra, valami himbálódzó csónakon. Proudhon szerint: „Isten *a* Gonosz." De vajon mit látunk, ha a világforradalom méhében keressük *la foi nouvelle*-t, az új hitet? A halál győzelmét látjuk, nem pedig az ésszerűség, a racionális hit diadalát. Kiderül, hogy a mi gyilkos fantáziánk az igazi nagyhatalom, éppen az emberi képzelet, amely azzal a váddal hozakodott elő, hogy az Isten: gyilkos. Az egész katasztrófa az emberi lénynek abban az érzésében gyökerezik, hogy őt sérelem érte. Nos, az ilyesmihez ezentúl nekem semmi közöm. Könnyebb dolog egyáltalán nem létezni, mint Istent vádolni. Sokkal egyszerűbb. És tisztább. Node elég ebből!

Valaki leemelte June-t a kocsiról, s átadta Herzognak. A lifthez kísérték őket. Akkora ez a felvonó, gondolta

magában Moses, hogy akár egy egész lovasszázad elférne benne. A rendőrökön kívül két őrizetbe vett férfiú ment föl az emeletre velük együtt. A 11-ik utca és a State Street sarkán van ez az épület. Jól emlékszem. Szörnyű hely. Ki-be jártak a fegyveres őrök. A kapott utasításhoz híven, követte a folyosón a hatalmas mancsú, széles csípőjű, testes néger rendőrt. Néhány rendőr mögöttük haladt. Ügyvédre lesz szüksége, és persze Himmelstein jutott az eszébe. Herzog kuncogott, amikor arra gondolt, mit fog szólni Sándor. Hiszen Sándor maga is rendőri módszereket alkalmaz, ugyanazokat, amelyeket nemcsak a Lubjankán, hanem az egész világon alkalmaznak. Először a brutális eszközök – azután, amikor elérte a kívánt eredményt, lazít, akkor már megengedheti magának, hogy kedves legyen. Emlékezetes szavakat mondott Sándor. Kiabált, fenyegetőzött, hogy „odavágja ezt az egész ügyet", hogy Moses majd zugügyvédek karmai közé kerül, hogy kalodába zárják őt, lenyúzzák a bőrét, mérőműszert szerelnek az orrára, és még a lélegzésért is felszámítanak. Igen, bizony, felejthetetlen szavak ezek, a Realitás professzorának szavai. Úgy ám. „Akkor aztán kívánni fogod a halált. A koporsót szebbnek fogod látni a legszebb sportkocsinál." Azután: „Beát gazdag özvegyként hagynám itt, s nem is lenne még öreg, úgyhogy szépecskén kefélhetne még." Himmelstein többször és többféle változatban ismételgette ezt a mondatot. Herzog most jól elszórakozott rajta. Riadt volt és maszatos, vérfoltok virítottak az ingén, de amikor Sándorra gondolt, elmosolyodott. Nem szabad lenéznie az öreg Sándort a durvaságáért. Hiszen az egész csak az amerikai életforma oly népszerű ideológiájának egyéni, brutális, himmelsteini változata. S az én életformám vajon mi volt eddig? Szeretem a kiscicámat,

meleg a bundája, ha nem bántom, ő a világ legjobb kismacskája – ami ugyanennek a világnézetnek a másik, a gyermeki oldala, s amikor ebből az álomból gonoszul felriasztják az embereket, hát tüstént vicsorgó realistákká válnak. Térj észre, te marha! Vagy nézzük Tante Taube naiv realizmusát: „*Gottseliger* Kaplitzky vigyázott mindenre. Én oda se néztem." De Tante Taube ravasz is volt, nemcsak édeskés. Hogy mit teszünk, és mit mondunk a kezdeti és a végső feledés között...! Mosest és June-t most tágas, de rossz levegőjű szobába vezették, ahol egy újabb néger rendőr – ezúttal egy őrmester – fölvette Moses adatait. Korosodó ember, szabályos ráncokkal. Valahogy kifelé türemlettek a ráncai, s nem vésődtek az arcra vagy a homlokra. Sötétsárga arcszín, afféle néger-arany. Egy ideig értekezett a Mosest letartóztató rendőrökkel, aztán megvizsgálta a fegyvert, kivette belőle a két golyót, suttogva kérdezett valamit a kifényesedett nadrágú zsarutól, az meg az őrmester füléhez hajolt, és súgott valamit.

– Na jó. Nézzük csak magát – fordult az őrmester Moseshez. Föltette a szemüvegét. Két hajlított üveglap, aranykeretben. Kezébe vette a tollát.

– Neve?

– Herzog. Moses.

– Középső nevének kezdőbetűje?

– E. Elkanah.

– Lakcím?

– Nem Chicagóban lakom.

Az őrmester újra feltette a kérdést, méghozzá elég türelmesen:

– Lakcím?

– Ludeyville, Massachusetts állam – és New York

City. Jó, hát akkor legyen Ludeyville, Massachusetts. Utca, házszám nincs.

– Ez a maga gyereke itt?

– Igen, uram. June, a kislányom.

– Ő hol lakik?

– Itt a városban, az anyjánál. A Harper Avenue-n.

– Maga elvált?

– Igen, uram. Azért jöttem Chicagóba, hogy lássam a gyereket.

– Értem. Nem akarja letenni a kislányt?

– Nem, biztos úr... illetve... őrmester úr – javította ki magát Herzog, kellemetesen mosolyogva.

– Rendőri eljárás indul maga ellen, Moses. Mondja csak, nem részeg? Nem ivott ma egy kortyot?

– Tegnap ittam csak egy pohárral, közvetlenül elalvás előtt. Ma nem ittam semmit. Kívánja, hogy alkoholpróbának vessem alá magam?

– Nem szükséges. Magát nem közlekedési szabálysértéssel vádolják. E miatt a revolver miatt van itt.

Herzog megigazította a kislánya szoknyáját.

– Csak emléktárgy az a pisztoly, semmi egyéb. Akárcsak azok a bankjegyek.

– Igaz is: miféle steksz ez itt?

– Orosz. Még az első világháborúból.

– Ürítse csak ki a zsebeit, Moses. Tegyen ki ide mindent az asztalra, szemrevételezem a holmit.

Herzog tiltakozás nélkül kitette az asztalra a pénzét, a noteszait, a töltőtollait, a zsebkendő-foszlányt, a zsebfésűjét meg a kulcsait.

– Rengeteg kulcsa van, Moses.

– Igen, uram, de mindegyikről meg tudom mondani, hogy mire szolgál.

– Jó, nem is azért mondom. Kulcsok ellen nincs semmiféle törvény. Kivéve, ha az ember véletlenül betörő.

– Az egyetlen chicagói kulcs az, amelyiken a piros jelzés van. Asphalter barátom lakáskulcsa. Négy órakor találkozónk van a Rosenwald Múzeumnál. Át kell adnom neki a gyereket.

– Még nincs négy óra, és maga még nem mehet sehová.

– Szeretnék telefonálni neki, hogy lemondjam a találkozót. Különben csak hiába várna.

– Mondja csak, Moses, mért nem viszi a gyereket egyenesen haza az anyjához?

– Tudja... nem vagyunk beszélő viszonyban az anyjával. Nagyon sokat veszekedtünk annak idején.

– Úgy látom, maga fél attól az asszonytól.

Herzog egy pillanatra zokon vette a megjegyzést, amelyet az őrmester nyilván provokációs szándékkal tett. De most nem szabad dühösnek lenni. Így hát csak ennyit mondott:

– Nem, uram, nem egészen így áll a dolog.

– Akkor talán az asszony fél magától.

– A barátom közvetítette ezt az ügyet, így állapodtunk meg, ő vette át a gyereket. Én múlt ősz óta nem láttam az asszonyt.

– Jó. Fel fogjuk hívni a haverját, meg a gyerek anyját is.

– Ne hívják föl az asszonyt! – kiáltott fel Herzog.

– Ne hívjuk fel? – Az őrmester különös mosolyt lövellt Mosesre, aztán egy pillanatra elnyújtózott a székén, mintha a kihallgatottnál elérte volna, amit akart. – De bizony felhívjuk – folytatta –, ide kéretjük, és majd meghalljuk, mit mond. Ha valami panasza van maga ellen, akkor többről van szó a maga esetében, mint

engedély nélküli fegyverviselésről. Akkor aztán súlyos vádat sózunk a nyakába.

– Nincs ellenem semmiféle panasz, őrmester úr. Utánanézhet a nyilvántartásban, ezért aztán igazán kár idefárasztani azt az asszonyt. Ennek a gyereknek én vagyok az eltartója, és mindig pontosan küldöm a gyerektartási csekket. Eddig még egy sem maradt ki. Mrs. Herzog sem mondhat mást.

– Kitől vásárolta maga ezt a revolvert?

Már megint a szokásos rendőri arcátlanság. Fel akarja piszkálni őt ez a zsaru. De Herzog nyugalmat erőltetett magára:

– Nem vásároltam én azt senkitől. Az apámé volt. A revolver is, meg a rubelek is.

– Szóval maga csak afféle szentimentális ember.

– Úgy van. Én egy szentimentális hülye vagyok. Nevezzen annak, ha akarja.

– Mondja, ezekkel kapcsolatban is szentimentális? – Az őrmester egymás után megérintette a két golyót. Egy, kettő. – Na jó, mindjárt elintézzük azt a két telefont. Jim! Írd föl a neveket, meg a telefonszámokat.

Jim volt a Herzogot letartóztató két rendőr közül az egyik. Egész idő alatt ott rostokolt a közelben, csücsörítette az ajkát, a bajuszát birizgálta a körmével.

– Vegye el a noteszomat, abban megtalál mindent – fordult hozzá Herzog. – Ez itt, ez a piros. Aztán hozza vissza, nagyon kérem. A barátomat Asphalternak hívják.

– A másik név pedig Herzog – mondta az őrmester. – Harper Avenue, ugye?

Moses bólintott. Nézte, mint babrálják a rendőr nehézkes ujjai a bőrfedelű notesz telefirkált, pacás lapjait.

– Rossz fényt vet rám – próbálkozott még utoljára

az őrmesternél –, ha értesíti a kislány anyját. Miért nem jó magának, ha Asphalter barátom jön ide?

– Eridj csak, Jim – szólt az őrmester.

A néger piros ceruzával megjelölte a két számot, aztán eltávozott. Moses nagy erőfeszítést tett valami semleges, elfogulatlan arckifejezés megőrzésére – csak semmi dac, csak semmi könyörgés, csak semmi személyes, egyéni színezetű magatartás! Visszaemlékezett, hogy valaha hitt a tekintet erejében, a tekintetében, amely – azt gondolta – eltünteti a társadalmi helyzetbeli különbségeket, kiküszöböli a véletlenek hatását, hiszen a tekintetben az egyik emberi lény mintegy kitárja a lelkét egy másik előtt. A tekintettel az egyik ember igaz valója fedi fel a másik igaz valóját. Befelé mosolygott, amikor most eszébe jutott ez az egykori nézete. Álom, álom, édes álom! Merne csak ő az őrmester szemébe nézni, az mindjárt a fejéhez vágná a noteszt. Madeleine tehát idejön. Hát jó, csak jöjjön. Talán titokban *ezt* akarta ő, Moses, mármint hogy szembekerüljön a volt feleségével. Herzog sápadt volt, s a padlóra szegezte tekintetét. June kicsit odébb rukkolt apja karjaiban, úgyhogy Herzognak belesajgott a bordája.

– Papa nagyon sajnálja ezt a dolgot, angyalkám – szólt. – Legközelebb majd a delfinekhez megyünk. A cápák, úgy látszik, nem hoztak szerencsét.

– Leülhet, ha akar – szólt az őrmester. – Mintha nem állna valami szilárdan a lábán, Moses.

– Szeretnék telefonálni a fivéremnek, hogy küldje el az ügyvédjét. Kivéve persze, ha nem lesz szükségem ügyvédre. Ha óvadékot kell letétbe helyeznem, akkor...

– Óvadék kell majd, csak még nem tudom, hogy mennyi. De nézzen körül, rengeteg ám itt a kezességvállaló.

Intett a keze fejével, vagy inkább meglendítette a csuklóját, Moses pedig megfordult: mögötte, a falak mentén, valóban fölsorakozott már egy sereg ember. Azt is észrevette, hogy két alak ott ácsorog, egészen a közelében; ronda fráter mindkettő, úgyhogy bizonyára kezességvállalók. Tárgyilagosan megállapította, hogy ezek most nyilván felmérik őt, felbecsülik a kockázatot. A repülőjegyét már látták, a kulcsait is; látták a töltőtollait, a rubeleket, a levéltárcáját. Ha a saját kocsijával karambolozik a Drive-on, akkor biztosan vállalnak érte valami csekély összegű kezességet. De egy bérelt kocsi? Ugyan kérem! Nem is ebből az államból való, piszkos pamutszövetruhát visel, nyakkendője nincs. Az ilyen még egypár száz dollárra se jó. De ha csak ennyi kell, akkor talán megúszom anélkül, hogy Willt vagy Surát zavarnom kellene. Vannak emberek, akik mindig kitűnő benyomást keltenek. Bennem sosem volt meg ez a képesség. Az érzéseim miatt. A szenvedélyes lélek csökkent hitelképességet jelent. Ha nekem kellene ilyen gyakorlati véleményt mondani magamról, én sem vélekednék másképpen.

Eszébe jutott, hogy annak idején, amikor a homokos grundon baseball-csapatokat választottak, őt mindig száműzték a mezőny szélére, s amikor arra szállt a labda, és ő elhibázta, mert akkor éppen elmélázott, a többi fiú ordítozni kezdett: „Hé! Te libás Moses! Te lyukaskezű! Te két balkezes! Hát te a pillangókat nézed a labda helyett? Batyus Móricka!" Ő ilyenkor nem szólt egy szót sem, de egyetértett a csúfolódókkal.

Kezét összekulcsolta June szíve fölött. A kislány szíve gyorsan, hevesen vert.

– Nézzük csak, Moses – szólt az őrmester –, miért volt magánál töltött revolver? Le akart lőni valakit?

– Természetesen nem. És nagyon kérem, őrmester úr, ne mondjon ilyeneket a kislányom előtt.

– Maga hozta ide ezt a revolvert, nem én. Talán rá akart ijeszteni valakire? Haragszik maga valakire, mondja?

– Nem, őrmester úr. Én levélnehezéknek szántam azt a revolvert. Csak elfelejtettem kivenni belőle a golyókat. Nem értek én a fegyverekhez, ezért feledkeztem meg a golyókról. Megengedi, hogy telefonáljak?

– Majd arra is sor kerül. Most még nem. Üljön le, azalatt elintézek egy-két más ügyet. Foglaljon csak szépen helyet, és várjon, amíg megjön a kislány mamája.

– Kaphatnék a kislányom számára egy üveg tejet?

– Adjon Jimnek huszonöt centet, lemegy érte.

– Szalmaszállal, ugye, June? Ugye, szalmaszállal akarod inni? – A kislány bólintott, mire Herzog hozzátette: – Szalmaszállal kérem, ha lehetséges.

– Papa!

– Mi van, June?

– Még nem meséltél ma a legeslegekről!

Herzognak nem jutott mindjárt eszébe, miről van szó.

– Ja persze – szólalt meg kisvártatva –, az a New York-i klub, amelynek a legeslegek a tagjai!

– Bizony!

Herzog a két térde közé ültette a kislányt, s igyekezett minél több helyet szorítani neki a széken.

– Hát ennek az egyesületnek azok a tagjai, akik valamiben rekorderek. Tagja például a legdúsabb hajú kopasz férfi és a legkopaszabb dúshajú férfi.

– Meg a legkövérebb sovány néni.

– Meg a legsoványabb kövér is. A világ legnagyobb törpéje és legkisebb óriása. A leggyengébb erős ember és a legerősebb gyenge ember. A legbutább bölcs és a

legokosabb tökfej. Aztán van ott nyomorék akrobata és csúnya szépségkirálynő. Meg minden.

– És mit csinálnak ezek ott, papa?

– Szombatonként vacsorával egybekötött táncestélyt rendeznek. Meg versenyt is.

– Hogy ki tudja megkülönböztetni egyiket a másiktól.

– Igen, angyalkám. És aki meg tudja különböztetni a legkopaszabb dúshajút a legdúsabb hajú kopasztól, az díjat nyer.

Ez az édes kislány jól mulat az apja ostobaságain, úgyhogy érdemes elszórakoztatni. June odahajtotta a fejecskéjét az apja vállára. Álmosan, mosolygósan. Kivillantak a kis fehér fogai.

Meleg volt a szobában, dohos volt a levegő. Herzog oldalt hajolt, és annak a két férfinak az ügyét kísérte figyelemmel, akiket együtt hoztak föl velük a liften. Éppen két civil ruhás nyomozó tett vallomást – Herzog csakhamar rájött, hogy az erkölcsrendészeti járőr tagjai. Egy nőt is magukkal hoztak; Herzog csak most vette észre őt. Prostituált? Nyilván, jóllehet középosztálybeli úriasszony benyomását igyekszik kelteni. Herzognak megvolt a maga gondja-baja, de azért odanézett, és azon vette magát észre, hogy nagy érdeklődéssel hallgatózik. Az egyik civil ruhás nyomozó kijelentette:

– Nagy ramazuri volt ennek a nőnek a szobájában.

– Idd csak a tejedet, June kedves – biztatta Herzog a kislányát. – Nagyon hideg? Idd csak szép lassan, drágaságom!

– Maga a folyosóról hallotta a lármát? – kérdezte az őrmester. – Min vesztek össze?

– Ez az ember itt valami fülbevalóról ordítozott.

– Miféle fülbevalóról? Arról, amit ez a nő visel? Hol szerezte?

– Vettem – felelt a nő. – Ettől az embertől. Üzleti ügy.

– Vette, csak éppen nem fizetett érte – gúnyolódott az őrmester.

– De megfizettem neki.

– Természetben. Értem – mondta az őrmester.

– Az volt a helyzet – magyarázta komoran, unottan a civil nyomozó –, hogy ez az ember itt magával hozta a másikat, s amikor aztán a nő leadta neki a tejet, akkor az ember magának követelte a tíz dollárt, merthogy aszondta, a nő még tartozik neki a fülbevalóért. A nő meg nem akarta odaadni a pénzt.

– Őrmester úr! – sápítozott a másik férfi. – Nem konyítok én az ilyen dolgokhoz! Vidéki ember vagyok én!

Nagyon is városi vagy te, öregem, gondolta magában Herzog, Ninive városából való vagy, te kipödört fekete szemöldökű csibész. Moses érdeklődéssel figyelt tovább, időnként odasúgott egy-egy szót a kislányának, hogy elterelje June figyelmét a jelenetről. Az asszony furcsa módon ismerősnek látszott, a vastag sminkréteg, a smaragdszínű szemfesték, a festett haj, a vastagodó orr ellenére is. Herzognak nagy kedve lett volna megkérdezni tőle, nem járt-e valamikor a McKinley középiskolába? És nem énekelt-e a Vidám Klubban? Mert én odajártam. És tagja voltam annak a klubnak is. Nem emlékszik? Herzog! Igen, Herzog, az osztály szónoka – az, aki Emersonról beszélt.

– Papa! Nem jön több tej az üvegből!

– Mert rágod azt a szalmaszálat, kislányom. Nézzük csak. Lesimítjuk ezeket a kiálló cafrangokat.

– Mindenképpen ki kell jutnunk innen, őrmester úr – szólt a fülbevaló eladója. – Várnak ránk odakint.

Persze, a feleségek! – gondolta magában Herzog. A feleségek várnak rájuk!

– Rokonok maguk ketten? – kérdezte az őrmester.

– Igen – válaszolt az ékszeres –, ez az ember a sógorom. Louisville-ből van itt, látogatóban.

Szóval a feleségek – egyikük méghozzá testvér is! – várnak. S ő, Herzog is vár, mi több: nemtörődöm várakozás tölti be egész szívét. Lehet, hogy ez a nő itt valóban Carlotta, a Vidám Klubból, aki egykoron alt szólót énekelt (méghozzá Wagnert)? Bizony, egyáltalán nem lehetetlen. Nézzék meg most a szerencsétlent! Ki az a marha, aki meg akarná prütykölni ezt a nőszemélyt? Miért akarná ezt bárki is megkettyenteni? De Herzog alig tette fel magában a kérdést, már tudta is a választ. Miért? Igaz, hogy a nő lábán kidagadnak az erek, és az egymáshoz szorított keblei sem éppen gusztusosak (mint a kimosott, de vasalatlan ruha, olyan a melle). Meg azok a halszemek és a vastag ajkak! De Herzog tudta, hogy miért kell ez a nő némely férfinak. Mert ez a nő nagy disznó, mert arcpirító trükkök ismerője és mestere.

Ebben a pillanatban érkezett Madeleine.

– Hol a gyermekem? – kérdezte, mihelyt belépett. Azután meglátta a Herzog ölében ülő June-t, és gyorsan odacsörtetett.

– Gyere ide hozzám, kislányom! – mondta, kivette a gyerek kezéből a tejesüveget és félretette; majd a karjába vette June-t. Herzog vére a dobhártyájában lüktetett, s a tarkóján nagy nyomást érzett. Madeleine természetesen meglátta őt, de tekintete egy pillanatig sem

árulta el, hogy felismerte gyermekének apját. Ridegen elfordult tőle, közben rángott egyet a szemöldöke.

– Nem történt baja a gyereknek? – kérdezte.

Az őrmester intett az erkölcsrendészet embereinek, hogy álljanak félre az útból.

– Semmi – válaszolt. – Ha csak egy karcolás lett volna rajta, bevitettük volna a kórházba.

Madeleine megvizsgálta June karját, lábát, idegesen végigtapogatta a kislány testét. Az őrmester intésére Moses felállt, az íróasztal egyik végéhez lépett, úgyhogy most szembe került az asztal másik végén álló Madyvel.

Az asszony világoskék vászonruhát viselt; haja lazán omlott a vállára. Nincs más szó rá: felséges volt a magatartása. Cipősarka már akkor is parancsolóan csattogott, amikor az imént áthaladt a szobán, a nagy zsongásban is világosan hallotta mindenki. Herzog hosszan nézte Madeleine kék szemét, egyenes orrú, bizánci arcélét, eperajkát, leszorított állát. Madeleine arca mély pírban égett – felfokozott öntudat jele ez őnála. Kicsit megvastagodott az arca, gondolta magában Herzog; már kezdenek kirajzolódni a durva vonások. Moses legalábbis ezt remélte. Nagyon helyes, hogy Gersbach durvasága Madeleine-ra is átragad. S miért ne ragadna át? Az asszony hátsó fele határozottan megszélesedett. Bizonyára a sok fogdosás, markolászás következménye. A házastársi aktivitásé. Nem, nem ez a helyes kifejezés. A szerelmi aktivitásé.

– Ez itt a kislány papája, hölgyem? – kérdezte az őrmester.

Madeleine még mindig nem volt hajlandó ránézni, s bármiféle jelét adni, hogy felismerte volt férjét.

– Igen – válaszolta. – Nemrégen elváltam tőle.

– Massachusetts államban lakik?
– Nem tudom, hol lakik. Semmi közöm hozzá.

Herzog bámulta Madeleine-t. Hiába: kénytelen volt megcsodálni az asszony tökéletes önuralmát. Madeleine soha, egy pillanatra sem tétovázott. Amikor Junie-tól elvette a tejesüveget, pontosan tudta, hova kell tennie, jóllehet csak néhány pillanattal előbb lépett a szobába. Már bizonyosan leltárba is vette az íróasztalon látható tárgyakat, köztük a cári bankjegyeket, meg persze a revolvert is. A pisztolyt még sose látta, de a ludeyville-i kulcsokat a karikára illesztett piros színű mágneses kapocsról felismerhette, s így azt is tudhatta, hogy a revolver Herzogé. Moses nagyon is jól ismerte Madeleine szokásait, az előkelősködését, az arisztokratikus stílusát, az orra rángását, a szemében megvillanó fényt – részben a fölény, részben az őrültség fényét. Miközben az őrmester kikérdezte Madeleine-t, Herzog – kissé kábultan ugyan, de intenzíven – szokása szerint tovább társította gondolatait, s önkéntelenül is az jutott eszébe, hogy vajon Madeleine még mindig olyan erősen árasztja-e magából a kiválasztásnak ama bizonyos rossz illatait (egyik csúnya sajátossága volt ez). Soha többé, gondolta magában Herzog, soha többé nem lesz akkora hatalma fölöttem Madeleine keserédes illatának, tüzes-kék szemének, szúrós pillantásainak s minden rosszmájú megjegyzésre kész, csöpp szájának! De azért már abba is belefájdult Herzog feje, hogy egyáltalán ránézett az asszonyra. Moses homlokában sebesen, szabályosan lüktetett a vér, ide-oda, mint ahogyan valami gép mozgást-vivő rúdja mozog a sötét olajrétegben. Nagyon élénken, elevenen látta Madeleine-t – az asszony keble simaságát, amely a négyszög kivágású ruhában jól érvényesült, meg a rézbőrűre lesült lábszárainak a simaságát is. De Made-

leine arca, különösen pedig a homloka, túlságosan sima, túlságosan fényes Herzog ízléséhez képest. Egyéniségének szigora, komorsága a homlokban összpontosul. A franciák *front bombé*-nak nevezik az ilyen homlokot, vagyis domború, pedomorf homloknak. Végső fokon nem lehet tudni, mi megy végbe e mögött a homlok mögött. Látod, Moses?! Nem ismerjük egymást mi, emberek. Még azt a Gersbachot sem, azt a dilettánst, azt a pszichopatát, vagy nevezd, ahogy akarod, azt a tüzes tekintetű, hamis szemű, durva és barázdás arcú alakot – még őt sem ismerjük. Mert kiismerhetetlen. S én is az vagyok. Ha vad, kegyetlen hajszát indítanak egy ember ellen, ez mindig abban gyökerezik, hogy holmi gonosztevők azt állítják: az illető teljesen kiismerhető. Engem eltiportak; ez azt jelenti, hogy azok, akik eltapostak, azt állítják: Herzogot töviről hegyire ismerik. Én viszont Spinoza véleményét osztom (remélem, nem veszi tőlem rossz néven a jeles filozófus), amely szerint lehetetlent kérni valakitől, vagy hatalmat gyakorolni ott, ahol nem lehet: zsarnokság. Úgyhogy elnézést kérek, uram, asszonyom, de nem értek egyet az önök rólam megformált definíciójával. Mily különös lény ez a Madeleine; pompás, büszke teremtés, csak nem eléggé csiszolt, gyönyörű asszony, de arcát eltorzítja a düh, lelke, szelleme pedig tiszta gyémánttal elegy olcsó üvegáru. És az a Gersbach, aki valaha nem tudott hova lenni buzgalmában, hogy a kedvemre tegyen. A szimbiózis végett, ugyebár. Szimbiózis ... Micsoda ostobaság! Madeleine meg olyan édes volt, mint az olcsó cukorka, de persze méregre is emlékeztetett, akár az édes savak. De nem akarok én végső ítéletet mondani. Hadd tegyék ezt ők. Elismerem: azért jöttem, hogy kárt tegyek. De először az én vérem omlott, úgyhogy én most már kiszálltam a

buliból. Rám ne számítsanak. Kivéve persze, ami June-t illeti. Különben azonnal lelépek a színről, mihelyt lehet. Alászolgája.

– Nem hagyta békén magát ez a Moses?

Az őrmester tette föl ezt a kérdést Madeleine-nak, Herzoghoz szinte a tudatküszöbe alatt hatoltak el a szavak.

Kurtán szólt Madeleine-ra:

– Légy szíves, gondold meg, mit mondasz. Semmi szükség a fölösleges bonyodalmakra.

Madeleine mintha nem is hallotta volna a közbeszólást.

– Igen, zaklatott – válaszolta az őrmesternek.

– Fenyegetőzött?

Herzog feszülten figyelt, mit fog mondani Madeleine. Biztosan eszébe jut a gyerektartás, a járandósága. Furfangos asszony, szörnyen ravasz, rettenetesen ravasz. De ugyanakkor hevesen gyűlöli őt, Mosest, s ez a gyűlölet már az őrültséggel határos.

– Engem közvetlenül nem fenyegetett meg – hangzott a válasz. – Múlt október óta nem is láttam őt.

– Hát akkor kit fenyegetett meg? – érdeklődött most már kissé türelmetlenül az őrmester.

Madeleine nyilván mindent el fog követni, hogy gyengítse az ő, Moses pozícióját. Tudja jól, hogy Gersbachhal folytatott viszonya hátrányos helyzetbe hozhatja, ha perre kerül sor June hovatartozása dolgában. Így hát alaposan ki fogja használni volt férje jelenlegi gyönge oldalát – mármint az idegbaját.

– A pszichiátere jónak látta, hogy figyelmeztessen engem – felelte Madeleine.

– Jónak látta! Mi a fenét látott jónak?! – kiáltott fel Herzog.

Madeleine azonban még mindig csak az őrmesterhez intézte szavait:

– A pszichiátere azt mondta, nagyon aggódik. Doktor Edvig a tanár neve, amennyiben ön beszélni óhajtana vele... Doktor Edvig szükségesnek tartotta, hogy figyelmeztessen engem...

– Edvig ostoba tökfilkó! Nagy marha! – mondotta Herzog.

Madeleine arca piroslott, a nyaka is olyan rózsaszínű volt, mintha kvarcolt volna, és furcsán csillogott a szeme. Herzog tudta, hogy Madeleine most boldog. Úgy bizony, gondolta magában Herzog, mert a libás Mózes ismét kiejtett egy könnyű labdát. Az ellenfél újabb pontot ért el, újabb előnyt szerzett. Madeleine ragyogóan kihasználja a hibát.

– Felismeri ezt a revolvert? – kérdezte az őrmester. Sárga tenyerébe fektette a fegyvert, majd kényeskedve forgatta az ujjai között, akár valami kis halat.

Madeleine nézte, nézte a revolvert; és Herzog soha, még a szerelmi gyönyör pillanataiban sem látta ilyen sugárzónak az asszony tekintetét.

– Az övé, ugye? – kérdezte Madeleine az őrmestert. – És a golyók is!

Kemény, tiszta, örömteli volt Madeleine tekintete. És összeszorította az ajkát.

– Mindenesetre nála találtuk – mondta az őrmester. – Felismeri a fegyvert?

– Nem. Csak egyáltalán nem lep meg a dolog.

Moses June-ra nézett. A gyerek arca elborult, és mintha haragosan nézett volna maga elé.

– Emelt valami okból panaszt vagy tett feljelentést Moses ellen?

– Nem – válaszolt Mady –, tulajdonképpen nem.

Mélyet lélegzett. Valami elhatározásra juthatott.

– Őrmester úr – szólt közbe Herzog –, már mondtam, hogy semmiféle panasz nem volt ellenem. Kérdezze meg őt, késtem-e akár egyetlenegyszer is a tartásdíjjal.

– Odaadtam Moses Herzog fényképét a Hyde Park-i rendőrkapitányságnak – szólt most Madeleine.

– Madeleine! – kiáltott fel Herzog, figyelmeztetve az asszonyt, hogy túl messzire merészkedik.

– Maga fogja be a száját, Moses – szólt rá az őrmester. – Miért tette, hölgyem?

– Hát csak arra az esetre, ha ólálkodni találna a ház körül. Hogy felhívjam a rendőrség figyelmét.

Herzog csóválta a fejét, de ez a helytelenítő mozdulat részben önmagának szólt. Olyan hibát követett ma el, amely egy régebbi korszakára jellemző. Ma – ma már nem az. De hát a régi számlákat is ki kell fizetni. Mikor kerülsz már egyenesbe, te szerencsétlen?! – tette fel magának a kérdést Herzog. Mikor jön már el az a nap?!

– És valóban ólálkodott? – kérdezte az őrmester.

– Látni nem látta őt senki, de én nagyon jól tudom, hogy igenis ólálkodott. Féltékeny ember és bajkeverő. És sokszor gyilkos haragra gerjed.

– És maga mégse emelt panaszt ellene!...

– Nem. De elvárom, hogy mindenféle erőszaktól megvédjenek.

Madeleine élesen felemelte a hangját, és Herzog észrevette, hogy az őrmester más szemmel kezdi nézni az asszonyt: mintha lassan ráeszmélne, hogy micsoda fölényeskedő allűrjei vannak ennek a hölgynek. A rendőr feltette a szemüvegét:

– Nem lesz itt semmiféle erőszak, hölgyem – jelentette ki.

Igen – gondolta magában Moses, az őrmester már pedzi.

– Csakis levélnehezéknek szándékoztam használni ezt a revolvert, semmi egyébre – jelentette ki Herzog.

Madeleine most végre Herzoghoz fordult: ujjával vádlón mutatott a két golyóra, s a férfi szemébe nézett.

– Az egyiket nekem szántad, mi?! – kérdezte.

– Gondolod? Honnan veszed ezt? És a másikat vajon kinek szántam volna?

Nagy hidegvérrel mondta ezt Herzog, egyenletes, nyugodt hangon. Mindent elkövetett, hogy Madeleine-ból azokat a tulajdonságokat hozza itt felszínre, amelyeket az asszony eddig elrejtett; hogy az a Madeleine mutatkozzék meg, akit ő, Moses, oly jól ismert. Nézte az asszonyt – s íme, Madeleine arcszíne egyre csak halványult, és az orra – bár egyelőre alig láthatóan – rángatózni kezdett. Aztán, úgy látszik, ráeszmélt Madeleine, hogy úrrá kellene lennie az ideges rángáson meg a tekintetéből áradó indulatosságon. De hiába volt minden: arca jól láthatóan, fokozatosan elfehéredett, a szemei pedig összehúzódtak és szinte megkövültek. Herzog úgy vélte, helyesen értelmezi Madeleine tekintetét: az asszony egész szívével, minden erejével az ő, Moses halálát kívánja. Sokkal, de sokkal többet fejez ki ez a tekintet, mint holmi közönséges gyűlöletet. Ez a tekintet: szavazat az én nem-létemre, a megsemmisülésemre, gondolta magában Herzog. Vajon az őrmester is látja ezt?

– No, mit gondolsz, kinek szántam volna a másik golyót? – ismételte meg Herzog a kérdést.

Madeleine egy szót sem szólt, csak meredten nézett rá, ugyanúgy, mint az imént.

– Végeztünk, hölgyem – mondta az őrmester. – Elmehet, a kislányával együtt.

– Viszlát, June – szólt Moses. – Te most hazamégy. De nemsokára találkozol papával. Adj egy puszit, ide, az arcomra. – Moses az arcán érezte June ajkát; a kislány átnyúlt az anyja válla felett, és kezével megérintette apját.

– Isten áldjon, June – mondotta Moses, s miközben Madeleine elment, hozzátette: – Visszajövök még.

– Akkor befejezzük az adatfelvételt, Moses – jelentette ki az őrmester.

– Mennyit kell letétbe helyeznem?

– Háromszázat. De amerikai pénzben. Nem ebből a micsodából itt.

– Szeretnék telefonálni. Lehet?

Az őrmester csak a fejével mutatta, hogy Herzog elveheti az asztalról valamelyik saját tízcentesét. Moses közben megállapította magában, hogy az őrmesternek rendkívül erőteljes, igazi rendőrarca van. Feltétlenül indián vér is csörgedezik az ereiben (Cherokee talán, vagy Osage); s egy-két ír származású őse is lehetett. Mélyen barázdált, fakó-aranysárga bőr. A kemény vonalú orr és az előreálló ajkak nyugalomról tanúskodtak, a sok-sok különálló apró ősz fürt pedig méltóságot adott a megjelenésének. Göcsörtös ujjak mutatták Herzognak, merre van a telefonfülke.

Herzog fáradtnak és kifacsartnak érezte magát, miközben feltárcsázta Willie fivére számát; de korántsem volt levert. Valamilyen okból úgy érezte, hogy végeredményben jól szerepelt. Igen, persze, most is a régi formáját futotta, újabb bonyodalmakba keveredett, s íme, Willnek kell őt kiváltania. S mégsem volt nehéz a szíve, sőt: inkább a felszabadultság érzése uralkodott el rajta. Talán túlságosan fáradt, ezért nem tud szomorú lenni. Igen, valószínűleg itt van a kutya eltemetve – a kifára-

dás okozta metabolikus elhasználódás! (Herzog kedvelte az efféle fiziológiai magyarázatokat, ezt például Freud *Gyász és melankólia* című értekezéséből vette). Bizonyára ezért viseli ezeket a perceket olyan könnyű szívvel, sőt vidáman.

– Halló – hangzott a vonal másik végéről.

– Will Herzog benn van?

Mindketten felismerték a másik hangját.

– Mose! – kiáltott fel Will.

Herzog tehetetlen volt azokkal az érzésekkel szemben, amelyek Will hangja hallatára megrohanták. A régi hang, a régi név nyomán hirtelen életre keltek ezek az érzések. Szereti ő Willt, Helent, sőt még Surát is, jóllehet Surát a milliói igencsak eltávolították tőle. A szűk fémfülkében Herzog tarkóját kiverte a veríték.

– Hol voltál, Mose? Felhívott engem tegnap este az öregasszony. Utána képtelen voltam elaludni. Honnan beszélsz?

– Elia – szólította Herzog a fivérét a szülői házban használatos nevén –, ne aggódj, kérlek. Nem követtem el semmiféle súlyos dolgot, de itt vagyok a 11-ik utca és a State Street sarkán.

– A főkapitányságon?

– Igen. Kisebb közlekedési baleset. Senki sem sebesült meg. De háromszáz dollár óvadékot kellene befizetnem, és nincs nálam elég pénz.

– De hát az ég szerelmére, Moses, múlt nyár óta senki se látott téged közülünk! Majd meghaltunk az aggodalomtól. No jó, mindjárt jövök.

Herzog két másik férfival együtt várakozott egy zárkában. Egyikük részegen aludt mocskos alsóneműjében. A másik – néger fiú – olyan fiatal volt, hogy nyilván még sosem borotválkozott. Drága, őzszínű öltönyt vi-

selt, s barna alligátor-cipőt. Herzog köszönt neki, de a fiatalember nem viszonozta a köszönését. Beburkolózott a maga bánatába, és másfelé nézett. Moses sajnálta őt. Ő maga a rácsnak támaszkodott, és várt. Ez a rács visszája (az arcával tapinthatta). Kübli, csupasz vaspriccs, a mennyezeten legyek. Herzog úgy érezte, hogy ez nem az ő bűneinek világa. Ő itt csak futóvendég. Ő odakint, az utcán, az amerikai társadalomban tölti le a maga büntetését. Nyugodtan ült a priccsen. Természetesen azonnal elutazik Chicagóból, gondolta magában, s csak akkor jön vissza, ha majd valóban jót – igazi jót – tud tenni June-nal. Elég volt a lázas, szívszaggató, színpadias leskelődésből; nem lesz több karambol, ájulás, drámai találkozás, szembesítés. A zárkákból és a folyosókról behallatszott a nyomorúság zsongása; az arcokon a nyomorúság tükröződött; a kéz, amely a kulcsot forgatta a zárban, nem nyújtott több reményt, mint az a kéz, amely a vizelet-mocskos alsónadrágban, kábultan alvó emberhez tartozott – úgyhogy akinek van szeme, orra, füle, hát tessék: lásson, szagoljon, füleljen. S akinek van esze és szíve, gondolkozzék.

Herzog oly kényelmesen üldögélt, amennyire csak a bordáiban sajgó fájdalom engedte, s még arra is volt ideje, hogy néhány gondolatát papírra vesse. Nem voltak ezek valami nagyon összefüggő vagy logikus gondolatok, de valahogyan oly spontán módon, oly magától értetődően jutottak az eszébe! Így dolgozott hát Moses E. Herzog, s vidám buzgalommal futtatta tollát a térdére helyezett papíron. *Nehézkes, pontatlan a rendfenntartás gépezete. Kőkorszakbeli technikával dolgozik, mondanák némelyek. Ha a társadalmi rend eredete valóban valamilyen közönséges ősi bűntény, amint Freud, Roheim és mások gondolják – például, hogy a fivérek*

összefognak, és megölik az ősapát, megeszik a holttestét, a gyilkosság révén elnyerik szabadságukat, és a véres bűntett egységbe forrasztja őket –, akkor indokolt a börtönöknek ez a sötét, archaikus tónusa. Igen... bandába tömörült fivérek, katonák, nőrablók, és így tovább. De mindez csak metafora. Őszintén szólva képtelen vagyok rá, hogy botlásaimat a tudattalan e sűrű felhőinek, ennek a véres kábulatnak tulajdonítsam.

Az emberi lélek álma – bármily kétkedéssel fogadjuk, és bármennyire is zokon vesszük –, mégiscsak az, hogy az élet végeredményben valamiféle értelmes rendszerré egészül ki. De valamilyen érthetetlen módon. Talán közvetlenül a halál előtt. Nem ésszerűtlen – csak érthetetlen – beteljesülés útján. Ezek a bumfordi rendőrök megkímélték az embert, úgyhogy maradt még egy utolsó lehetősége, hogy megismerje az igazságot. Az igazat.

Kedves Edvig! – írta ezután nagy sietve Herzog. – *Mégiscsak kaptam Magától valamit a pénzemért. Maga ugyanis elmagyarázta nekem, hogy a neurózisok aszerint osztályozhatók, hogy az ember milyen mértékben képtelen a kétértelmű helyzetek elviselésére. Épp az imént olvastam ki Madeleine szeméből az ítéletet: „A gyávák sorsa: a nemlét!" Az ő, Madeleine betegsége viszont: a kétértelműség teljes hiánya, a szuper-érthetőség. Engedje meg, hogy – teljes szerénységgel – kijelentsem: időközben nagy haladást értem el a kétértelműségek szaktárgyában. Azt hiszem azonban, azt is elmondhatom, hogy az értelmiségieket sújtó legfőbb kétértelműségtől mentes maradtam; ez a kétértelműség pedig az, hogy igen sok civilizált ember gyűlöli azt a civilizációt, amely lehetővé teszi számára az életet. Mit szeretnek ezek az emberek? Egy maguk kitalálta képzeletbeli helyzetet, amelyet az egyetlen igaz és az egyetlen*

emberi realitásnak vélnek. Milyen különös! Hiába, gyakran előfordul, hogy a társadalomnak éppen az a része a leghálátlanabb, amellyel a legjobban bánnak, amelyet a legtöbb kedvezményben részesítenek, s amely a legintelligensebb. De hát ennek a rétegnek éppen a hálátlanság a társadalmi funkciója! No, Edvig, ez aztán az igazi kétértelműség! ... Kedves Ramona! Sok mindenért adósa vagyok Magának, nagyon is jól tudom. Lehet, hogy nem megyek vissza most mindjárt New Yorkba, azonban szoros kapcsolatban akarok maradni Magával. Édes jó Istenem! Irgalmazz! Istenem! Rachaim olénu ... melek maimisz ... *Halál és Élet Királya, Te!*

Miközben kifelé mentek a főkapitányságról, fivére, Will megjegyezte:

– Nem látszol nagyon levertnek.

– Nem is vagyok levert, Will.

A járda és a fülledt éjszakai sötétség fölött lökhajtásos gépek hosszú, aranyszínű nyomai úsztak az égen, és a 12-ik utcától közvetlenül északra föl-alá mozogtak a mulatók reklámjainak összegabalyodott fénynyalábjai. Valósággal elrekesztette az utcát ez a sápadt fénymassza.

– Hogy érzed magad? – kérdezte Will.

– Kitűnően – felelte Moses. – És hogy nézek ki?

– Rád férne egy kis pihenés – válaszolta tapintatosan Will. – Gyere velem, az orvosom mindjárt megvizsgál.

– Nem hiszem, hogy szükség volna ilyesmire. Csak egy kis vágás a fejemen, ez minden. És a vérzés szinte azonnal elállt.

– De az előbb is az oldaladhoz szorítottad a kezed. Ne butáskodj már, Moses.

Will zárkózott ember, tekintélyes, okos, csendes. Alacsonyabb az öccsénél, haja viszont sűrűbb és feketébb. Az olyan szenvedélyesen beszédes emberek családjában, mint amilyen Herzog papa és Zipporah néni, Will a nyugodt, szemlélődő, tartózkodó típust képviselte.

– Hogy van a család, Will? Mit csinálnak a gyerekek?

– Nagyon jól vannak... Hanem neked hogy megy a sorod, Moses?

– Ne ítélj a látszat alapján. Nincs olyan nagy aggodalomra ok, mint gondolnád. Tulajdonképpen kitűnő kondícióban vagyok. Emlékszel, Will, amikor a Wandawega-tónál eltévedtünk? Bukdácsoltunk az iszapban, és a nád kegyetlenül vágta a lábunkat. Az volt az igazán veszedelmes dolog! Ez itt, ma...? Semmiség!

– Mondd, mit akartál te azzal a revolverrel?

– Jól tudod, hogy éppen olyan képtelen lennék rálőni valakire, mint papa. Te hazavitted a papa óraláncát, ugye? Hát nekem pedig eszembe jutott az a sok régi rubel, és amikor kinyitottam a fiókot, ott volt a revolver is, úgyhogy azt is magamhoz vettem. Nem kellett volna. Vagy legalább ki kellett volna vennem a golyókat. Tudod, az ember néha egészen ostobán, csak úgy ösztönösen cselekszik. Felejtsük el az egészet.

– Jó, Moses. Nem akarlak zavarba hozni. Nem erről van szó.

– Tudom, hogy miről van szó, Will. Arról, hogy aggódsz értem. – Le kellett halkítania a hangját, hogy ne remegjen túlságosan. – Tudod, ugye, Will, hogy én is szeretlek téged.

– Tudom.

– De hát nem viselkedtem valami értelmesen. A te szempontodból... Sőt, hát... a legelemibb ésszerűség szempontjából sem. Annak idején elvittem hozzád, az irodába, Madeleine-t, hadd nézd meg, mielőtt elveszem feleségül. Láttam rajtad, hogy Madeleine nem tetszik neked, hogy nem helyesled a dolgot. Én sem helyeseltem. És Madeleine sem helyeselte tulajdonképpen...

– Akkor miért vetted el?

– Tudja fene. Csak úgy összehozott bennünket a Jóisten. Nem sokat törődve az én jósorsommal vagy az egyéniségemmel, ami pedig, ugyebár, oly nagy érték. Mit mondhat erre az ember? Van itt egy piros cérnaszál, összebogozódott egy zölddel vagy egy kékkel. Vajon miért? Ki tudja? Aztán meg... azt az egész pénzt, tudod, befektettem Ludeyville-be. Hát az meg egyszerűen őrültség volt.

– Talán nem is. Ingatlan, végeredményben. Ház meg telek. Próbáltad már eladni?

Will szilárdan hitt az ingatlanok értékében.

– Kinek adtam volna el? És hogyan?

– Jelentsd be egy ügynökségen. Különben... egyszer majd kimegyek oda, és megnézem magam is.

– Nagyon hálás lennék érte, Will. De nem hiszem, hogy akad épeszű ember, aki hajlandó lenne megvenni azt a házat.

– Mose! Hadd hívjam fel Ramsberg doktort. Felmegyünk hozzá, megvizsgál téged. Aztán eljössz hozzánk, vacsorára. Nagyon-nagyon örülne a család.

– Mikor tudnál kijönni Ludeyville-be?

– Várj csak... Jövő héten Bostonba kell mennem. Azután úgy terveztük Muriellel, hogy elmegyünk nyaralni a Cape-re.

– Hát ejtsétek útba Ludeyville-t! Egészen közel van

a Turnpike-hez. Roppant szívességet tennél nekem, Will. Mindenképpen el kell adnom azt a házat.

– Gyere, vacsorázz nálunk, és megbeszéljük az egészet.

– Nem, Will. Nem vagyok olyan állapotban. Nézz rám. Rettentő koszos vagyok; mindenki elszomorodna, ha rám néz. Eltévedt bárány vagyok. S méghozzá tetves is. – Moses felnevetett. – Nem, nem. Majd egy más alkalommal, normális körülmények között. Hiszen most úgy nézek ki, mintha ebben a pillanatban érkeztem volna az Egyesült Államokba. Hontalan személyként. Mint amikor megérkeztünk Kanadából, a régi Baltimore and Ohio pályaudvarra. A Michigan Central vonalon. Úristen, egészen feketék voltunk a koromtól!

William korántsem volt olyan szenvedélyes visszaemlékező, mint a fivére. Mérnökember volt – technológus, vállalkozó, építő; kiegyensúlyozott, józan férfiú. Fájdalmasan érintette, hogy Mosest ilyen állapotban látja. Will barázdás arca égett; s kiült az arcára az aggodalom is. Jól szabott zakója belső zsebéből zsebkendőt vett elő, odanyomta a homlokához, meg az orcájához, közvetlenül a nagy Herzog-szemei alá.

– Sajnálom, Elia – szólt Moses, most már nyugodtabban.

– Hát...

– Hadd jöjjek egy kicsit rendbe. Tudom, hogy aggódsz értem. De hiszen éppen ez az. Nem akarlak benneteket igénybe venni. Voltaképpen egészen jól vagyok.

– Igazán?

Will szomorúan nézett rá.

– Igen; tudom, hogy nem kerültem valami kedvező megvilágításba – koszos, ostoba alak vagyok, akit az imént váltottak ki a sittről. Nevetséges helyzet. De a

jövő héten, odaát Keleten már minden másképpen lesz. Bostonban találkozunk, ha egyetértesz. Amikor már kicsit rendbe jöttem. Most úgyis csak úgy kezelhetnél, mint valami félbolondot vagy valami gyereket. Ami persze nem jó.

– Nem ítélkezem feletted, Mose. Nem kell hazajönnöd velem, ha ez zavar téged. Bár hát, tudod, a mi családunk a te családod is... De oda nézz, ott a kocsim, a másik oldalon. – Egy sötétkék Cadillacre mutatott. – Gyere el velem az orvoshoz, hogy megbizonyosodjam, nem történt bajod a karambol alkalmával. Aztán tégy, amit jónak látsz.

– Rendben van. Méltányos ajánlat. Különben biztos, hogy semmi bajom.

Mosest mégsem érte egészen meglepetésszerűen, amikor az orvos bordatörést állapított meg.

– A tüdő nem sérült meg – mondta a doktor. – Körülbelül hat hétig ragtapasszal kell rögzíteni. És a fejbőrt is bevarrjuk. Két-három öltéssel. Ez az egész. Nehéz tárgyat ne emeljen, fát ne vágjon, ne erőltesse meg magát. Will azt mondta nekem, hogy maga afféle úri gazdálkodó. Hogy farmja van Berkshire-ben. Birtoka.

Az orvos hátrafésülten viselte őszes haját. Élénk kis szemekkel nézett Mosesre, egészen vékonyra szorította ajkát, mulatni látszott a páciensén.

– Elég rossz állapotban van az a farm – mondotta Moses. – És különben is, nagyon messze van a legközelebbi zsinagógától.

– Szeret tréfálni a maga öccse – fordult dr. Ramsberg Willhez. Will halványan elmosolyodott. Kezét karba fonta a mellén; úgy állt a rendelőben, hogy testsúlyát az egyik sarkára helyezte, kissé Herzog papa módra. Volt benne valami az apja eleganciájából, de az öregúr kü-

löncködései nélkül. Willnek nincs ideje ilyesmire, gondolta magában Moses, hiszen elfoglalt üzletember. Nem érdeklik az efféle hívságok, egészen más dolgok kötik le a figyelmét. Jó ember Will, nagyon jó ember. De úgy érzem, hogy valami egészen furcsa munkamegosztásról van itt szó. Van, amiben én vagyok specialista. Szellemi önismeretben például; vagy érzelmekben; vagy eszmékben (esetleg értelmetlenségekben). Talán semmi haszna az egésznek, csak hát mégis: ébren tart bizonyos fajta elsődleges, ősi érzéseket. Will viszont... A cementhabarcsát városszerte belekeverik ezekbe az új felhőkarcolókba. Willnek politikusan kell viselkednie; tárgyalnia kell, ügyeskednie, bizonyos embereket pénzelnie; és azt is ki kell fundálnia, hogyan fizessen minél kevesebb adót. Olyasmit kell tehát csinálnia, amire papa teljességgel alkalmatlan volt (jóllehet folyton arról ábrándozott, hogy éppen erre született!). Will csöndes ember, a kötelességteljesítés és a sablonmunka embere, van pénze, pozíciója, befolyása, és bizonyára örül, hogy megszabadult a privát „egyéni" oldalától. És íme, találkozik velem, aki tüzet okádok a mai világ őserdejében, s kétségtelenül sajnál engem a fékezhetetlen vérmérsékletemért. Valamikor régen mentesítő okmányt kaphattam (képletesen szólva persze), én, a botladozó, őszinte, igaz szívű Moses, akinek oltalomra van szüksége, mert morbid tünet ő, szegény, nem evilágra való maradvány. E régi mentesítés alapján Willnek tehát meg kell védenie engem. És ő örül, hogy felajánlhatja ezt a védelmet, hiszen ő „olyannak veszi ezt a világot, amilyen". Én viszont gőgös szubjektivitással önkényesen kivontam magam az emberiség kollektív és történelmi haladásából. S ez a társadalom alacsonyabb osztályaiból származó, mindazokra az érzelmes fiúkra és lányokra is vonatkozik, akik az

esztétikai világnézet mellett kötöttek ki, a gazdag érzelmek világnézete mellett. Mert a *tömeg* nyomasztó súlyával szemben igyekeznek megőrizni a saját életformájukat. Marx „anyagi erő"-ként emlékezett meg erről a súlyról, amely ezt a micsodát, ezt „az én egyéni életemet" cirkusszá, gladiátor-küzdelemmé alacsonyítja. Esetleg – jó esetben – valami szelídebb szórakozássá. Azért, hogy csúfot űzzön az ember „szégyenéből", múló, szürke egzisztenciájából, s megmutassa neki, miért érdemli meg a gyötrelmeit. A kis szoba fehér lámpái forogni kezdtek, s Herzog úgy érezte, ő is velük forog, miközben felsőteste köré csavarták a gyógyszerszagú rögzítő tapaszokat. Mármost, hogy az ember végleg megszabaduljon ezektől a téveszméktől...

– Az az érzésem, hogy az öcsémnek nem tenne éppen rosszat egy kis pihenés – szólalt meg Will. – Mi a véleménye, doktor úr?

– Igaz. Úgy nézem, az öccse eléggé túlerőltette magát az utóbbi időben.

– Egy hétre kimegyek Ludeyville-be – mondta Moses.

– Én teljes pihenésre gondolok. Ágyban.

– Igen, igen, lehet, hogy nem vagyok valami jó színben. De nem is vagyok nagyon rossz állapotban.

– Bevallom – mondta Will –, hogy aggódom érted.

Szerető szívű vadállat az ember, kifinomult, elkényeztetett, szerető lény. Ugyan kinek van haszna belőle? Márpedig az ember arra vágyik, hogy használni tudjon. Hol van rá szükség? Mutassátok meg neki az utat, hogy áldozhasson az igazság, a rend, a béke oltárán! Ó, ez a titokzatos teremtmény, ez a rögzítő tapasszal nevetségesen körültekert Herzog!... akire bátyja, Will, épp most adja rá a gyűrött inget.

Herzog a következő nap délutánján ért a farmjára. Chicagóból Albanyba repült, onnan Pittsfieldig autóbuszon, a farmjára pedig taxin utazott. Előző éjszakára Asphalter altatót adott neki. Moses mélyen aludt, és a rögzítő tapasz ellenére is kitűnően érezte magát.

A ház két mérfölddel a falun túl volt, a domboldalban. Gyönyörű, csillogó nyár volt a vidéken – pehelykönnyű volt a levegő, fürgén csörgedeztek a patakok, frissen zöldelltek a sűrű erdők. Ami pedig a madarakat illeti, valóságos szentélyükké avatták Herzog földjét. A veranda indadíszei alatt ökörszemek raktak fészket. Nem halt el még egészen az óriás szilfa sem – és sárgarigóknak adott tanyát. Herzog megkérte a sofőrt, álljon meg a mohos, vándorkő szegélyezte feljárónál. Nem volt biztos benne ugyanis, hogy a ház megközelíthető. De semmiféle kidőlt fa nem torlaszolta el az utat, s jóllehet az olvadás, a vihar alaposan leöblítette, lelapította a kavicsot, a taxi könnyedén eljutott volna a házig. Moses azonban nem bánta a kis sétát az emelkedőn. Mellkasát a rögzítő tapasz erős páncélzata övezte; a lába pedig

jól bírta a gyaloglást. Ludeyville-ben beszerzett némi fűszerárut. S a pincében van még valamelyes konzerv, ha ugyan holmi vadászok vagy csavargók föl nem ették. Két évvel ezelőtt paradicsom-, bab- és málnakonzervet raktározott el a pincében, s mielőtt Chicagóba ment, elrejtette a borát, meg a whiskyjét is. Az áramot persze kikapcsolták, de talán a régi kéziszivattyúval elboldogul. Ha nem, az se nagy baj, akad majd víz a ciszternában. A takaréktűzhelyen főzhet. Íme, itt vannak azok a régi feszítőhorgok és háromlábú állványok, és itt van – megdobbant a szíve – itt van a ház, éppen most bukkan elő a sok gaz, szőlőtő, fa meg virág közül. Íme, a herzogi őrültség jelképe! Őszinte, szeretetteljes ostobaságának, rejtett jellemhibáinak emlékműve, s annak az igazi zsidó törekvésnek a szimbóluma, hogy szilárd talajt kapjon a lába alá a fehér, angolszász, protestáns Amerikában. („Az ország a miénk volt, mielőtt még mi az országé lettünk volna" – mondotta a nagyképű öreg szónok az avató ünnepségen, mikor az ifjú Herzogot felvették a hitközség kebelébe.) Magam is kivettem a részemet a társadalmi törtetésből, gondolta magában, s méghozzá micsoda nagyúri gőggel; túltettem a fehér angolszász protestánsokon, akik felháborodásukban, hogy a kormány a kontinens jelentős részét odaadja a vasúttársaságoknak, 1880 körül beszüntették a szappanfőzést, rászoktak az európai kirándulásokra, és szidni kezdték a koszos íreket, a digókat meg a zsidrákokat. Micsoda küzdelmet vívtam én! Balkezes, de elszánt harcot. Node mindegy: elég az hozzá, hogy itt vagyok. *Hineni!*[1] Milyen csodálatosan gyönyörű idő van ma! Megállt a kertben, a burjánzó növényzet között, behunyta a szemét,

[1] Íme.

de a nap bíbor villogását így is érzékelte; beszívta a katalpa, a talaj, a lonc, a kígyóhagyma, a növényzet illatát. A szilfa mellett vagy az őzek, vagy a szerelmespárok laposra feküdték a füvet. Herzog körbejárta a házat, hogy megnézze, sok kár esett-e benne. Egyetlen betört ablakot sem látott. A belülről rögzített spaletták érintetlenek voltak. A feliratok közül, amelyeket még ő szögezett ki, s amelyek azt hirdették, hogy a birtok rendőri védelem alatt áll, csak néhányat téptek le. A kert a tüskés gallyak vadonja, rózsák, bogyók tömkelege. Reménytelen! Soha nem lesz már erőm, gondolta magában Herzog, hogy ennek nekivágjak, hogy kalapáljak, mázoljak, foltozzak, vagdossak, nyírjak, permetezzek. Csak azért vagyok én itt, hogy nézzek: hogy mindent megszemléljek.

Belül – Moses várakozásának megfelelően – dohos volt minden. A konyhában kinyitotta a spalettát és az ablakot. Elsodorta az útból a levelek, pókhálók, gubók, rovarhullák maradványait. Most tüzet kell gyújtania, mégpedig azonnal. Hozott magával gyufát. Az érettebb kor egyik előnye, hogy az ember előrelátó az ilyesmiben. De különben itt a kerékpár – ha netán elfelejtett volna valamit, lebiciklizhet érte a faluba. Annak idején arra is gondolt, hogy a biciklit a nyergére állítsa, s így kímélje a gumit. Azért épp eléggé megpuhultak már a kerekek, de arra még mindig jók, hogy az Esso-benzinkútig elkarikázhasson. Bevitt a szobába néhány fenyőfarönköt, és először arról bizonyosodott meg, elég nagy-e a huzat. Hiszen lehet, hogy a kürtőben madarak meg mókusok tanyáznak. De azután eszébe jutott, hogy annak idején – munkaőrületében – fölmászott a tetőre, és drótháló t feszített a kémények fölé. Még több fát rakott hát a kandallóba. A régről ottmaradt fakéreg alól hernyók, han-

gyák, hosszú lábú pókok másztak elő, s Herzog nem akadályozta őket menekülésükben. Sárga lánggal égtek a fekete, száraz ágak. Rátett még néhány hasábot, rögzítette az egészet a vasbakkal, aztán folytatta szemleútját.

A konzervhez nem nyúlt senki. Ott volt a Madeleine vásárolta luxusáru is. (Mindig mindenből a legjobbat...) S. S. Pierce-féle teknősbékaleves, indián puding, szarvasgomba, olajbogyó. És ott volt az a komorabb külsejű áru is, amelyet maga Moses vásárolt a hadsereg készlet-kiárusításából: bab, konzervkenyér, satöbbi. Moses készítette magában a leltárt, s közben eltűnődött önellátásra irányuló egykori tervein. Mosógép, szárítógép, bojler, csupa csillogó fehér holmi – ezekbe fektette tehát a megboldogult apja csúnya-zöld színű, nehezen keresett, fáradságosan átszámolt, tépelődve fölosztott dollárjait. Hát igen, gondolta magában Herzog, úgy kell az öregúrnak, miért is íratott be az iskolába, ahol mindenféle régen elhunyt uralkodókról tanultunk. „Király légy bár, jöjj és reszketve nézz: nevem Ozymandiás, urak ura!"[2] De hát az önellátás, a függetlenség, a szelíd magány –, mindez oly vonzónak látszott, s oly ártalmatlannak, és a tetejébe még olyan jól is illett a derűs, mosolygós Moses Herzog jelleméhez! Az ember csak később fedezi fel, mily sok gonoszság lakozik az ilyen titkos mennyországban. *A munkanélküli tudat!* – jegyezte föl most Herzog az éléskamrában. – *A nagy munkanélküliség korszakában nőttem fel, és sose hittem, hogy akad valami állás a számomra. Végül azután állás mégiscsak akadt, de a tudatom valahogyan munka nélkül maradt. És végre is* – folytatta később, már a tűz mellett – *az emberi intel-*

[2] Tóth Árpád fordítása.

lektus az egyik legnagyobb erő a világon. Föl nem használni: veszélyes dolog. Szinte arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk, hogy egy sereg emberi intézmény vagy létforma unalmának (például a középosztálybeli családi élet unalmas voltának) az a történelmi célja, hogy a felnövő, új nemzedékek intellektusát a tudomány számára szabaditsa fel. Ha azonban az ember egész életén át rettenetesen magányos, akkor a magány nem más, mint Leviathánt tápláló plankton... Ezt újra át kell gondolni. A léleknek intenzitásra van szüksége. Ugyanakkor: az erény untatja az emberiséget. Újra olvasgatnom kell Konfuciust. A föld lakosságának hatalmas méretű növekedésével az embereknek be kell majd érniük azzal, hogy úgy éljenek, mint a kínaiak.

Herzog pillanatnyi magányossága nemigen számított, mert tudatos vidámsággal viselte. Egy hasadékon át bekukucskált a toalettbe, ahová annak idején elvonult egy-egy tízcentes Dryden- vagy Pope-kötettel, olvasgatta a „Király ebe Kew mezején"-t, meg azt, hogy „a nagy szellem szomszéd az őrülettel". Megvolt az a rózsa is odakint, amelyből annak idején oly sok vigaszt merített: ugyanabban a helyzetben áll, mint régen, éppoly formás, éppoly piros (s Mosesben éppúgy a nemzés képzetét kelti fel, mint valaha). Némely jó dolog mégiscsak visszatér. Herzog hosszan nézte a rózsát a falazat és az épületfa találkozási pontja mögül. S a fal és furnér e rejtekében most is ugyanaz a nedvességkedvelő szöcskefajta (az óriás orthoptera) lakik. Herzog ugyanis gyufát gyújtott, és a csövek között felfedezte a jól ismert állatokat.

Különös volt ez a szemleút a birtokán. A saját szobájában tudós vállalkozásának roncsai fogadták – sok papír, az íróasztalon, a polcokon szerteszét. Az ablakok

annyira elszíntelenedtek, mintha jóddal festették volna be őket, s a kívülről támadó lonc majdnem lehúzta a spalettákat. A díványon Herzog kétségtelen bizonyítékokat talált, hogy házát valóban sűrűn látogatták a szerelmespárok. Heves vágyuk nyilván annyira elvakította őket, hogy nem is keresték a hálószobát a sötétben. De a szerencsétleneknek biztosan elferdült a gerincük Madeleine antik bútorainak használata közben. Tudj' isten mi okból, de Herzognak tetszett, hogy a falu fiatalsága éppen ezt a tudós jegyzetekkel teletömött szobát választotta szerelmeskedésre. A hajlott karfákon Herzog női hajszálakat talált, s próbálta hozzáképzelni a testeket, arcokat, illatokat. Hála Ramonának, nem kellett valami nagyon irigykednie, az azonban természetes, hogy egy kissé mégiscsak irigykedett a fiatalokra. A padlón nagy kartonlap feküdt; rajta jegyzet, amelyet Moses annak idején *Condorcet igazolására* írt... Nem volt szíve tovább olvasni, s a papírt lapjával befelé fordítva helyezte az íróasztalra. Condorcet jól tenné, ha, legalábbis egyelőre, más védőről gondoskodnék. Az ebédlőben ott voltak a Tennie igényelte értékes tálak – nagyon szép porcelán, piros szegéllyel. Erre neki, Mosesnek, valóban nincs szüksége. A könyveket muszlin borította. Érintetlen volt minden: Herzog fölemelte a takarót, s minden különösebb érdeklődés nélkül pillantott a könyvekre. Belátogatott az apró fürdőszobába is, és derült, amikor meglátta a Madeleine vásárolta fényűző felszerelési tárgyakat – a cifra ezüst szappantartókat, meg a csillogó törülközőtartókat, amelyek oly súlyosak voltak, hogy a gipsz nem bírta terhüket, még a beillesztett faék segítségével sem, úgyhogy most szomorúan fityegtek a falból. A zuhanyozó fülkébe Gersbach kedvéért még annak idején fogódzót szereltek be (Gersbachéknak nem volt

zuhanyozójuk a szomszédos Barringtonban). „Ha már zuhanyozót rendezünk be – mondotta annak idején Madeleine –, rendezzük be úgy, hogy Valentine is használhassa." Herzog vállat vont, amikor most eszébe jutott ez az epizód. A vécékagylóból áradó különös szag keltette fel a figyelmét; fölemelte a fa-fedőt, s meglátta a csőrben végződő kis koponyákat, meg a madártetemek egyéb maradványait. Nyilván az történt, hogy a víztelenítés után a madarak a vécékagylóban fészkeltek, s később a rájuk csapódó fedő – koporsófedelük lett. Herzog elszomorodott, fájlalta ezt a balesetet. Fent, a padlástérben törött ablaknak kell lennie, vonta le a következtetést, úgyhogy még más madarak is raktak fészket a házban. Igaza volt: a hálószobában baglyokat talált, az ürülékükkel tarkított piros ágykárpiton tanyáztak. Alkalmat adott nekik az elmenekülésre, s csak aztán kereste meg a fészküket. A bagolyfiókákat a nagy világítóberendezés belsejében találta, a fölött az ágy fölött, amelyben Madeleine-nal annyi nyomorúságot és gyűlöletet tapasztalt meg. (És azért némi gyönyört is.) A matracra sok minden hullott le a fészekből – szalma, pamut, toll, húsdarabkák (egerek maradványai), ürülék. Herzog nem akarta zavarni a lapos képű kis bagolyfiókákat, a dupla ágy egyik matracát áthurcolta tehát June szobájába. Kinyitott még néhány ablakot; a napfény, a friss vidéki levegő beáramlott a szobákba. Meglepte Herzogot, hogy oly nagy megelégedés tölti el. Megelégedés? Ne áltassunk senkit, gondolta magában, nem megelégedés ez, hanem öröm! Talán első ízben érezte, mit jelent, hogy megszabadult Madeleine-tól. Igen, ez az, öröm! Vége a szolgaságának, nem nehezedik már a szívére az a szörnyű, bénító súly! Madeleine távolléte, hiánya – már maga a puszta távolléte is! – édes boldogság, mámorító jó

érzés. Ott, a chicagói főkapitányságon Madeleine boldog volt, amiért Mosest nehéz helyzetben tudta – itt, Ludeyville-ben, viszont ő, Moses érez boldog örömöt, amiért sikerült Madeleine-t kivetnie a szervezetéből. akár valami betegséget, ami szúrást okozott a vállában vagy az ágyékában, bénította a karját, a nyakát. *Kedves, jó, bölcs és ostoba Edvig úr! Nem lehetetlen, hogy a fájdalom csökkenésének nagy szerepe van az emberi boldogságban. Elsődleges és kezdetlegesebb szinten, amikor is olykor-olykor megnyílik egy-egy szelep, és* ... Az a különös fényforrás – vagyis Herzog két barna szeme –, amelyet oly gyakran vont be a szomorúság hártyája, Moses tépelődő agyának ez a melléktermeke, ez a barna szempár tehát ismét ragyogott.

Nem csekély erőfeszítésébe került Herzognak, hogy June egykori szobájának padlóján megfordítsa a matracot. El kellett mozdítania az útból a földre dobott játékokat, a bababútort, a nagy, kitömött, kék szemű tigrist, egy könnyű széket és egy kitűnő állapotban levő mackóruhát. Felismerte a nagymama bikinijét is (nadrág, melltartó), s néhány elszórt apró holmi között azt a mosdókesztyűt, amelyre Phoebe az ő, Moses monogramját hímezte saját kezűleg. Születésnapi ajándék volt a mosdókesztyű, talán célzás arra, hogy a megajándékozott nem mindig mossa meg tisztességesen a fülét. Moses arca sugárzott az örömtől, miközben odébbrúgta a holmit, amely alól valami rovar bújt elő, futva-menekülve. Herzog a nyitott ablaknál leheveredett a matracra, arcába sütött a nap. Fölötte, a kert elülső részéből, a hatalmas lucfenyők szép, csipkézett körvonalai látszottak, s csak úgy áradt az átforrósodott tűlevelek és mézga illata.

Miközben ott feküdt a matracon, szíve megtelt csendes örömmel, s éppen ez okból forgatta a fejében egy

újabb levélsorozat gondolatát. Ezzel foglalkozott, amíg csak el nem távozott a napfény a szoba ablakából.

Kedves Ramona! Csak „kedves"? Ugyan, Moses, engedj már fel egy kicsit! *Drága Ramonám! Micsoda remek asszony Maga!* Moses itt megtorpant; azon gondolkozott, elárulja-e, hogy Ludeyville-ben van. Ramona három óra alatt kijöhetne New Yorkból a Mercedesén, s valószínű, hogy meg is tenné. Isten áldása legyen azokon a rövid, de tökéletes lábszárain, a kemény, szép színű mellén, a villogó fogsorán, a cigányos szemöldökein és hajfürtjein. *La devoradora de hombres.* A férfifaló. Aztán mégis úgy döntött, hogy Chicagóból keltezi a levelet, elküldi Asphalternak, s megkéri barátját, hogy ott adja újra postára. Mert most nyugalmat, békességet akar – békességet és: tiszta vizet a pohárba. *Remélem, nem szomorítottam el azzal, hogy meglógtam. De tudom, hogy maga nem azok közül a szokványnők közül való, akiket egy hónap megfeszített munkájával kell megbékíteni egy elmulasztott randevúért. Meg kellett már látogatnom a fiamat meg a kislányomat. A fiú az Ayumah-táborban van. Catskill közelében. Mozgalmas nyárnak ígérkezik ez az idei. Több érdekes fejleménnyel. Nem szeretnék még túlságosan sok határozott megállapítással előhozakodni, de azt az egyet legalább ismét meg szeretném mondani, amit soha nem szűntem meg állítani, vagy érezni: az igazság fénye soha sincs nagyon távol, és nincs egyetlenegy emberi lény se, aki annyira elhanyagolható, vagy annyira romlott volna, hogy ne kerülhetne e fény hatósugarába.* Nem látom be, hogy ezt miért ne írhatnám meg. *De megalkudni a cselekvésre való képtelenséggel, a hatni-nem-tudással, a magánéletbe való teljes száműzetéssel, a zűrzavarral . . .!* Miért nem próbálod ki ezt, Herzog, a szomszéd szobában ta-

nyázó baglyokkal, a kék-pörsenéses, csupasz kis bagolyfiókákkal? *A végső kérdés – amely ugyanakkor a legelső is –, a halál problémája, az elé az érdekes választás elé állít bennünket, hogy „szabadságunk" igazolására tulajdon akaratunkból essünk-e szét darabokra, avagy ismerjük-e el, hogy a földi ébrenlét állapotában igazi* emberi *életet vagyunk kötelesek élni, tekintet nélkül az űrre, a nihilre. (Utóvégre semmi pozitív ismeretünk a nihilről nincs.)*

Vajon elmondjam-e mindezt Ramonának? Némely nó a komoly beszédet már komoly udvarlásnak is veszi. A végén majd még gyereket akar. Gyereket akar majd nemzeni egy olyan emberrel, aki ilyen komoly dolgokat mond neki. *Munka. Munka. Igazi munka, olyan munka, ami számít* ... Herzog szünetet tartott. De Ramona hajlandó dolgozni. Legjobb képességei szerint. És szereti a munkáját. Herzog szeretettel mosolygott a napsütött matracán.

Kedves Marco! Kijöttem ide a régi tanyára, hogy körülnézzek, és kicsit kipihenjem magam. A körülményekhez képest egész jó állapotban van itt minden. Talán kedved lenne egy kis időt itt tölteni velem, a táborozás után. Csak mi ketten lennénk, jó egyszerűen, férfiasan élnénk. Majd a Szülők Napján megbeszéljük, jó? Már alig várom azt a napot. A kishúgodat tegnap látogattam meg, Chicagóban. Nagyon vidám és szép, mint mindig. Megkapta a levelezőlapodat.

Emlékszel arra a beszélgetésünkre Scott délsarki expedíciójáról? Arról is beszéltünk akkor, hogy Amundsen hogyan előzte meg szegény Scottot. Úgy vettem észre, hogy nagyon érdekel téged a téma. Engem mindig nagyon megfog ez a történet. Scott expedíciójában volt egy ember, aki szándékosan otthagyta a többieket, és oda-

veszett, hogy javítsa társai túlélési esélyeit. Beteg volt, fájt a lába, nem bírta tovább. Hát arra a jelenetre emlékszel-e, amikor az expedíció tagjai véletlenül egy kis fagyott vérhalomra bukkantak? Az egyik levágott póni lovuk vére volt, s milyen hálásak voltak a sorsnak, hogy megolvaszthatták és megihatták! Amundsen annak köszönhette a sikerét, hogy póni lovak helyett kutyákkal vágott neki az útnak. A gyengébb kutyákat levágták, s az erőseket megetették a húsukkal. Különben kudarcba fulladt volna az expedíció. Egyvalami mindig meglepett. Bármilyen éhesek voltak is a kutyák, amikor a saját fajtájuk húsát megszagolták, visszahőköltek. Előbb meg kellett nyúzni a levágott kutyákat, s csak azután voltak hajlandók megenni őket a társaik.

Karácsonykor talán kirándulhatnánk mi ketten, te meg én, Kanadába, hogy megtapasztaljuk, milyen is az az igazi hideg. Tudod, ugye, hogy én kanadai is vagyok. Elmehetnénk Sainte Agathe-ba, a Laurentium-szigeteken. 16-án érkezem, várj rám, vidáman, frissen, jó korán.

Kedves Luke! Légy szíves, add postára ezeket a mellékleteket. Remélem, depressziós időszakodnak vége. Nézetem szerint a tűzoltó-hurcolta nagynénivel és a labdázó szajhákkal kapcsolatos vízióid a lelki rugalmasság jelei. Úgyhogy gyógyulásodat jövendölöm. Ami engem illet...

Ami téged illet, öregem, gondolta magában Herzog, nem fogod megírni Luke-nak, hogy érzed magad most, szíved e túláradó állapotában! Luke nem lenne tőle boldogabb. Tartsd meg magadnak a felemelő érzéseidet. Máskülönben még azt találná hinni a barátod, hogy egyszerűen becsavarodtál.

De... ha bolond vagyok, hát jó, részemről rendben. *Kedves Mermelstein professzor! Szeretnék Önnek*

gratulálni kitűnő könyvéhez. Ön némely tekintetben bizony alaposan lelőtte a témámat, és csuda dühös is voltam érte – egy álló napig utáltam Önt, amiért munkám jelentős részét feleslegessé tette. (Wallace és Darwin?) Tudom azonban, hogy mennyi bajlódás és türelem fekszik egy ilyen munkában – mennyi kutatás, tanulás, szintetizálás –, úgyhogy csodálom és bámulom Önt. Amikor talán majd elszánja magát egy javított kiadás – vagy esetleg egy új, egy második könyv – megjelentetésére, nagy örömömre szolgálna, ha a kérdések egyikét-másikát meg tudnók beszélni egymással. Tervezett könyvem némely részét teljesen elejtem. Úgyhogy Ön azt tehet azzal az anyaggal, ami jólesik. Korábbi művemben (amelyre Ön volt szíves utalni munkájában) egy egész fejezetet szenteltem annak a kérdésnek, hogyan fogta fel az apokaliptikus romantika a mennyországot és a poklot. Lehet, hogy ezek a fejtegetéseim nem nyerték meg az Ön tetszését, de azért mégsem lett volna szabad teljesen figyelmen kívül hagynia az álláspontomat. Nézzen bele annak a dagadt, disztingvált baromnak, Egbert Shapirónak a monográfiájába; a címe: „Luthertől Leninig. A forradalmi lélektan története." Shapiro nagyon hasonlít Gibbonra. Talán az a kövér pofája teszi. *Értékes munka. A „Millenarizmus és a paranoia" című fejezet különösen mély benyomást keltett bennem. Ne feledjük, hogy a modern hatalmi rendszerekben nem egy dolog emlékeztet a szóban forgó pszichózisra. Egy Banowitch nevű szerző hátborzongató, őrült könyvet írt erről. Elég embertelen mű, és tele van olyan aljas, paranoid hipotézisekkel, hogy például a tömegek alapvetően kannibáltermészetűek, hogy az álló emberek titokban megrémítik az ülőket, hogy a mosolygó fogsor: az éhség fegyvere, hogy a zsarnok imádja, ha körülötte holttestek (talán*

megehető holttestek?) hevernek. Az viszont tökéletesen igaznak látszik, hogy a modern diktátoroknak és követőiknek (Hitler, Sztálin stb.) a hullagyártás volt a legdrámaibb teljesítményük. Herzog amolyan puhatolózásképpen írta be ezt a passzust a levélbe, hogy megtudja, nincsenek-e Mermelsteinben régi sztálinista csökevények. *Ez a Shapiro nevű fickó azonban afféle különc, és csak mint szélsőséges esetet említem. Mennyire kedveljük azonban mindannyian a szélsőséges, az extrém eseteket, a katasztrófákat, a vízbefúlásokat, a gyilkosságokat, és így tovább! Minél nagyobbra nő a mi szelíd, alapjában erkölcsös, biztonságban élő középosztályunk, annál több radikális izgalmat igényel. A szelíd, mértékletes igazmondásnak vagy pontosságnak, úgy látszik, semmi vonzóereje nincs. Pedig bizony éppen erre lenne szükség!* („Olyan ez, mint vízbe fúló kutyának egy pohár vizet adni!", szokta volt mondani Herzog papa gúnyosan, keserűen.) *Akárhogy is: ha Ön olvasta volna könyvemnek az apokalipszis és a romantika összefüggéseiről szóló fejezetét, akkor talán világosabb képet kapott volna arról az orosz szerzőről, akit Ön oly nagyra becsül. Izvolszkijra gondolok. Ez az az ember, aki a monászok lelkét az elátkozottak légióinak látja, automatizáltnak, porrá zúzottnak – pokolbeli porfelhőnek; aki komoran kijelenti, hogy a kollektív emberiségnek – amelynek se lelke, se jelleme, se igazi egyénisége – Lucifer gyámsága alá kell kerülnie. Nem tagadom, hogy az ilyen nézeteknek helyenként meg is van a létjogosultságuk, de attól tartok, hogy az efféle eszmék – éppen azért, mert van bennük némi kis szuggesztív erejű igazság – megint csak a régi, fojtogató légkörű keresztény templomokba meg a zsinagógákba juttatnának minket. Kicsit kellemetlenül érintett az Ön könyvében néhány átvétel vagy hivatkozás,*

amelyeket felületesnek éreztem, kellemetlenül érintett továbbá az is, hogy Ön más szerzők komoly hitvallását puszta metaforaként használja fel. Tetszett viszont p. o. „A szenvedés különféle értelmezései" című fejezet, meg „Az unalom elmélete felé" című is. Kiváló kutató munka eredménye! Úgy gondolom azonban, hogy Kirkegaardot Ön elég frivol módon intézi el. Szerintem Kirkegaard úgy értette a dolgot, hogy az igazság nálunk, a ma emberénél, elvesztette erejét, és hogy iszonyatos kínnak és gyötrelemnek kell újból megtanítania rá mindnyájunkat; hogy a pokol borzalmainak életre kell kelniük, mert ez az emberiség megkomolyodásának ára és előfeltétele. Ezzel a nézettel egyébiránt nem értek egyet. Hagyjuk most figyelmen kívül azt a körülményt, hogy biztonságban, kényelemben élő emberek szájából – akik különben folyton válságról, elidegenedésről, apokalipszisről, kétségbeesésről papolnak –, mondom, az ilyenek szájából az efféle kijelentések undoritóak. Verjük ki végre a fejünkből, hogy a mi korunk a pusztulásé, hogy már csak a Véget várjuk, és így tovább, – a divatos képes folyóiratok stílusában. Éppen elég szomorú a világ ezek nélkül a hátborzongató kis játékok nélkül is. Egymás ijesztgetése: gyatra kis morális edzés, mondhatom! Emellett pedig – hogy rátérjek a fő kérdésre – a szenvedés reklámozása és dicsőítése helytelen irányba sodor bennünket, s azoknak közülünk, akik lojálisak akarnak maradni a civilizációhoz, nem szabad beugraniuk. Elég erősnek kell lennünk ahhoz, hogy profitálni tudjunk a fájdalomból, a gyötrelemből, hogy következésképpen megbánást érezzünk, hogy tanuljunk belőle, hogy megvilágosodjék tőle az elménk, s mindehhez alkalom is kell, sőt még idő is. Vallásos embereknél a szenvedés szeretete a hálaérzet egy formája, hálásak, hogy megta-

pasztalhatják a rosszat, és jóvá változtathatják. Vagy pedig: alkalom – ugyanerre. Meggyőződésük, hogy a lelki körforgás minden ember életében teljesen végbemehet, és végbe is kell mennie, s valahogyan feltétlenül hasznát látja a szenvedéseinek, ha máskor nem, hát a halála órájában, amikor Isten kegyelméből – jutalomképpen – szeme elé tárul az Igazság látomása, s átlényegülve hal meg. Ilyen meggyőződésre azonban csakis különleges edzéssel juthat valaki. Nagy általánosságban a szenvedés megtöri az embereket, összezúzza őket, és semmire sem tanít. Ön is jól tudja, hogy az embereket milyen iszonyatosan pusztítja a fájdalom, a szenvedés – és a tetejébe még amiatt is gyötrődnek, hogy előbb kivetkőznek emberi mivoltukból –, úgyhogy a haláluk: teljes, totális vereség; mondom, Ön mindezt tudja, de mégis „az orfizmus modern formáiról" ír, meg olyan emberekről, „akik nem félnek a szenvedéstől", és még sok más efféle zsúrhantát is összehord. Pedig hát jobban tenné, ha elmondaná, hogy a nagy képzelőerővel rendelkező emberek, akik szeretnek álmodozni, meg csodás, önelégült fikciókat kigondolni, azért fordulnak néha a szenvedéshez, hogy megzavarják a tulajdon boldogságukat, éppúgy, mint ahogyan némelyek megcsípik magukat, hogy meggyőződjenek róla: ébren vannak. Tudom, hogy az én szenvedésem – nem veszi rossz néven, ugye, ha beszélek róla – ilyenfajta szenvedés volt, az életnek valamiféle bővített formája, az igazi ébrenlétre irányuló törekvés, az illúzió ellenmérge, úgyhogy nem érdemlek érte semmiféle erkölcsi elismerést. Én további gyötrelemgyakorlatok nélkül is hajlandó vagyok kitárni a szívemet. Ehhez igazán semmi szükségem a szenvedés doktrinájára vagy teológiájára. Túlságosan kedveljük mi az apokalipszisokat, meg a válság-etikát, meg a túlékesített szélsősé-

get, a vele járó nyelvi túlfűtöttséggel együtt. Hát elnézést, de én nem kérek ebből. Elegem volt az iszonyatból. Az emberiség történelmének olyan szakaszába értünk, amikor némely emberrel kapcsolatban méltán vethetjük föl a kérdést: „Miféle kreatúra ez?" Köszönöm, mondom, én nem kérek a rémségekből. Én többé-kevésbé egyszerű lény vagyok. Hogy többé-e vagy kevésbé – azt döntse el Ön, kérem. Ön kedveli a metaforákat. Az Ön egyébként csodálatra méltó művét is meglehetősen elcsúfítják a hasonlatok, a szóképek. Meggyőződésem, hogy rólam is ki tud találni valami nagyszerű metaforát. Ne felejtse el azonban hozzátenni, hogy én soha senkinek sem fogom elemezgetni a szenvedést, és nem folyamodom a Pokol közbenjárásáért az emberiség megkomolyodása és jobbá tétele érdekében. Sőt, nézetem szerint az emberi fájdalom érzékelése túlságosan is kifinomodott az idők folyamán. De hát ez már más téma, és további hosszas fejtegetést igényelne.

Jól van, Mermelstein, eridj, és ne vétkezz többet. Herzog némi kis szégyent is érzett különös támadó-írása miatt; fölkelt a matracról (a nap már nem nagyon sütött oda), lement a konyhába, megevett néhány szelet kenyeret, aztán sült babot evett hozzá, meg egy konzervbabbal megkent kenyeret is, majd kivitt a ház elé egy függőágyat és két kerti széket.

Így kezdődött Herzog levélírási periódusának utolsó hete. Bebarangolta huszonkétezer négyszögölnyi birtokát – a domboldalt, az erdőt –, s közben fogalmazgatta az üzeneteit, de egyetlenegyet sem adott postára. Nem volt hajlandó elbiciklizni a postahivatalig, s felelgetni a falubelieknek, hiszen bizonyosan kérdezősködnének Mrs. Herzogról meg a kis June-ról. Jól tudta, hogy az egész Herzog-féle botrány felette groteszk részleteit kihallgat-

ták az ikervonalon, úgyhogy Herzogék házaséletének viszontagságai azóta is állandó szellemi táplálékot nyújtanak Ludeyville élénk fantáziájú lakosainak. Herzog a telefonban sem türtőztette magát soha (túlságosan erőt vett rajta az izgalom); Madeleine pedig fensőbbséges volt és előkelő, nem érdekelte tehát, hogy mit hallanak meg a prosztók és mit nem. Különben is: ő dobta ki a férjét, és nem megfordítva, úgyhogy semmiképpen sem került kedvezőtlen megvilágításba.

Kedves Madeleine! Halálos egy nő vagy! Áldásom rád! Te csodabogár! Herzognak eszébe jutott – és nagy gyönyörűséggel merengett el ezen az emléken –, hogy annak idején, amikor Madeleine egy-egy vendéglői étkezésük után berúzsozta az ajkát, mindig a kés pengéjét használta tükörnek. *És Te, Gersbach! Legyen Madeleine csak a tied. Élvezd őt, teljék sok örömöd benne. Hozzám úgysem tudsz elhatolni rajta keresztül. Tudom jól, hogy mindig engem akartál megbántani, amikor vele szerelmeskedtél. De most már nem tudsz bántani, elérhetetlen messzeségbe kerültem én már az egésztől.*

Tisztelt Uraim! Panama Cityn átutazóban nagyon megdöbbentett a patkányok hatalmas mennyisége és rendkívüli nagysága. Láttam egy patkányt, amely az uszoda szélén napozott. Egy másik patkány a vendéglő falburkolatáról szemlélgetett engem, miközben a gyümölcssalátámat fogyasztottam. Valami villanydróton pedig, amely egy banánfáról ereszkedett rézsútosan lefelé, egész patkány-társulat mászkált ide-oda. Arattak. Vagy hússzor is végigmentek a dróton, s egyszer sem ütköztek össze. Javaslom: tegyenek fogamzásgátló vegyszert a patkányok csalétkébe. A patkányméreg nem lehet eredményes (már Malthus is megírta, hogyha a népesség átmenetileg kicsit csökken, kis idő múlva annál erősebb nö-

vekedésnek indul). De ha néhány évig meggátolják a patkányoknál a fogamzást, megoldódhat a patkánykérdés.

Kedves Herr Nietzsche! Uram, feltehetnék Önnek egy kérdést? Ön azt mondja, hogy a dionüszoszi szellem kibírja az Iszonyat látványát, elbírja a Problematikusat, megengedheti magának a Rombolás luxusát, meg azt, hogy tanúja legyen a Romlásnak, a Förtelemnek, a Rossznak. A dionüszoszi szellem Ön szerint azért képes erre, mert ugyanolyan regenerálódási képességgel rendelkezik, mint maga a Természet. Meg kell mondanom Önnek, hogy e kifejezések némelyikének nagyon is germán csengése van. „A Rombolás luxusa" például határozottan wagneri hangzású, s tudom, hogy Ön mennyire megutálta az egész émelyítő wagneri ostobaságot és dagályt. Mármost: éppen elegendő mennyiségű rombolást láttunk ahhoz, hogy kipróbálhassuk, milyen erős is az a bizonyos dionüszoszi szellem. Nos, uram, hol vannak hát a hősök, akik talpra álltak a rombolások után?? A Természet (maga a Természet) meg én itt vagyunk most, Berkshireben, egymagunk, és íme, itt a nagy lehetőség, hogy megértsem mindazt, amit Ön mond. Függőágyban fekszem, az államat a mellemre szorítom, a két kezemet összekulcsolom, agyamban egymást kergetik a gondolatok; izgatott vagyok, igaz, de vidám, s tudom, hogy Ön nagyra becsüli a vidámságot, a valódi vidámságot, nem az epikureusok látszólagos optimizmusát, sem pedig a vérzőszívűek stratégiai jellegű virgoncságát. Azt is tudom, hogy Ön szerint a mély fájdalom: nemesít (mármint a lassan, zöldfa módjára égő fájdalom), és ebben is némileg egyetértek Önnel. De ahhoz, hogy az ember megszerezhesse ezt a magasabb műveltséget, túl is kell élnie a fájdalmat! Ide figyelj, Herzog! Ne légy már olyan kö-

tekedő, ne nyaggasd folyton a nagy embereket! *Nem, nem, komolyan, Herr Nietzsche, én igen nagy csodálója vagyok Önnek. És együtt érzek Önnel. Ön arra szeretne felkészíteni bennünket, hogy együtt tudjunk létezni a nihillel. Hogy ne hazudjuk bele magunkat a jószívűségbe, a bizalomba, a köznapi, középszerű emberi meggondolásokba, hanem hogy kérdéseket tegyünk fel, olyan kérdéseket, amilyeneket soha senki még nem tett fel, és fáradhatatlanul, vasakarattal vizsgáljuk meg a Rosszat; Ön azt szeretné, ha kérdéseink áthatolnának a Rosszon, túlmennének rajta, s ha nem fogadnánk el semmiféle megvetésre méltó vigasztalást. Ön azt akarja, hogy százszázalékos, abszolút, a legnagyobb mértékben indiszkrét kérdéseket tegyünk fel. Hogy ítéljük el az emberiséget, úgy, ahogy van, tagadjuk meg ezt a közönséges, tolvaj, búzös, tanulatlan, rongyos csőcseléket, nemcsak a robotoló csőcseléket, hanem a még ennél is rosszabb „művelt" csőcseléket is, könyvestül, hangversenyestül, felolvasásaival, előadásaival egyetemben, liberalizmusával, romantikus, színpadias „szerelmei"-vel és „szenvedélyei"-vel együtt. Megérdemli a pusztulást, s el is fog pusztulni. Oké. Az Ön szélsőséges meggyőződésű embereinek viszont meg kell maradniuk. Mert ha nem maradnak meg, akkor nincs* Amor Fati. *Nos, Uram, az Ön immoralistái is esznek húst, ők is igénybe veszik az autóbuszt. Csak hát éppen ők undorodnak tőle a legjobban. Az emberiség főként perverz, torz eszmények alapján él. Az Ön eszméi is azok, s nem jobbak ama kereszténység eszméinél, amelyet Ön elítél. Minden olyan filozófus, aki kapcsolatban szeretne maradni az emberiséggel, torzítsa el jó előre a maga eszmerendszerét, hogy lássa: milyen lesz néhány évtizeddel azután, hogy az emberiség magáévá tette azt. Üdvözletemet küldöm Önnek az evilági fé-*

nyesség e gyepes határszéléről, és kívánok Önnek sok boldogságot, akárhol is légyen Ön jelenleg. Maya fátyla alatt, vagyok őszinte híve: M. E. H.

Kedves Dr. Morgenfruh! Elég régen meghalt az öreg. *Itt Herzog, Moses E. Egyszer biliárdoztunk Madisonban (Wisconsin állam), emlékszik?* Mondj el még egy-két részletet. *Egészen addig játszottunk, amíg Willie Hoppe meg nem érkezett, és meg nem mutatta, milyen is az igazi játék, úgyhogy mi ketten szégyenkezve eloldalogtunk.* A nagy biliárdművész abszolút engedelmességre kényszerítette azt a három golyót. Mintha súgott volna nekik valamit, aztán egy kicsit megsimogatta volna őket a dákójával, mire a golyók szétmentek, majd ismét összecsókolóztak. Az öreg Morgenfruh pedig, ez a kopasz fejű, finom-, vicces- és hajlott-orrú ember, akiben volt valami idegenszerű báj, tapsolt, tapsolt, és teli torokból üvöltötte: „Bravó! Bravó!" Morgenfruh zongorázott is, és úgy belelovalta magát, hogy a végén mindig sírt. Helen jobban játszott Schumannt, mint Morgenfruh, de korántsem érdekelte oly intenzíven az egész. Helen mogorván, homlokát ráncolva nézte a zenét, mintha azt akarta volna mondani: veszedelmes vagy, de azért meg tudlak én szelídíteni. Morgenfruh ellenben sóhajtozott és nyögött, miközben bundában ült a zongoránál. Előbb csak énekelte a dallamot, és a végén már sírt – a zene legyűrte őt, fölébe kerekedett. Nagyszerű öregúr volt Morgenfruh, csak hát egy kicsit csaló, egy kicsit tisztességtelen, és utóvégre követelhet-e többet bárki is embertársaitól? *Kedves Dr. Morgenfruh! A kelet-afrikai Olduvai völgytorokból származó legújabb információk arra a feltevésre szolgáltatnak alapot, hogy az ember nem holmi békés, fán élő majomtól származik, hanem egy húsevő, földi fajtától, olyan állattól, amely hordák-*

ban vadászott, s amely az áldozat fejét buzogánnyal vagy combcsont-darabbal zúzta szét. Nem jó hír ez, Morgenfruh, az optimisták számára, azok számára, akik szelíd, reménykedő álláspontot vallanak az emberi természetről. Sir Solly Zuckermannak a londoni állatkert majmairól szóló munkája, amelyről Maga oly gyakran beszélt nekem, íme, túlhaladottá lett. Egyébiránt: természetes tartózkodási helyükön a majmok nem fejtenek ki olyan élénk szexuális tevékenységet, mint fogságban. Úgy látszik, a fogság, az unalom megsokszorozza a kéjsóvárságot. És az is lehetséges, hogy a territoriális ösztön erősebb a nemi ösztönnél. Pihenjen szépen az örök fényességben, Morgenfruh. Időnként majd tájékoztatom.

A szabadban töltött hosszú órák ellenére is úgy gondolta Herzogunk, hogy még mindig elég sápadt. Talán azért, mert a fürdőszobaajtóra szerelt tükör, amelybe reggelenként belenézett, a fák tömött zöldjét verte vissza? Nem: az az igazság, hogy Herzog valóban nem volt jó színben. Ez az izgalmi állapot, úgy látszik, alaposan elszivattyúzza az erőmet, gondolta magában. Aztán meg a törzsére ragasztott rögzítő tapasz átható gyógyszerszaga is emlékeztette, hogy nincs egészen jól. Ludeyville-i tartózkodásának második vagy harmadik napjától kezdve nem aludt a második emeleten: nem akarta kiűzni a házból a baglyokat, nem akarta, hogy a hármas rézlánccal fölszerelt világító berendezésben tanyázó új bagolynemzedék elpusztuljon. Éppen elég szomorú úgyis az a sok kis madárcsontváz a vécékagylóban... Leköltözött tehát a földszintre; magával vitt néhány praktikus holmit, továbbá a régi trencskóját és vízhatlan kalapját, azután a St. Paul-i Gokey cégnél rendelt pár csizmát – kitűnő, rugalmas csizma, kígyómarástól is megóvja az embert; Herzog már egészen megfeledkezett ennek a

lábbelinek a létezéséről. A lomtárban további érdekes felfedezéseket tett: a „boldog idők"-ből származó fényképeket talált, aztán ruhásdobozokat, Madeleine leveleit, kötegbe gyűjtött érvénytelenített csekkeket, finoman gravírozott esküvői meghívókat, és Phoebe Gersbach receptkönyvét. A fényképek mind őt, Mosest ábrázolták. Madeleine ezeket hagyta itt, a többi képet nyilván elvitte magával. Érdekes . . . A hátrahagyott holmik között volt Madeleine méregdrága terhesruhája is. A csekkek nagy összegekről szóltak, sokra ráütötték a bélyegzőt: készpénzzel kiegyenlítve. Lehet, hogy Madeleine titokban félretett valami pénzt? Kitelik tőle. Az esküvői meghívók megkacagtatták Mosest: Mr. és Mrs. Pontritter férjhez adják leányukat Dr. Moses E. Herzoghoz.

Az egyik szekrényben, merev festővászon alatt körülbelül egy tucat orosz könyvet talált Herzog. Sesztov, Rozanov, satöbbi. Rozanovot meglehetősen kedvelte. Szerencsére angolul volt meg a műve. Elolvasott néhány oldalt a *Solitariá*-ból. Azután megvizsgálta, mi a helyzet a festékkel. Talált néhány ecsetet, némi oldószert, meg dézsákat; részben már elpárolgott, részben beléjük száradt a festék. Valami lakk is maradt még, néhány kannával. Mi lenne, ha kifényezném a kis zongorát? – gondolta magában Herzog. Elküldhetném Chicagóba, Junie-nak. Nagyon muzikális a gyerek. Madeleine, az a ribanc, nem tehetne ellene semmit, hiszen a szállítási költséget előre kifizetném. Nem küldhetné vissza az a ringyó. Ez a zöld lakk itt éppen megfelel. Herzog nem vesztegette az időt, kikereste a leghasználhatóbbnak látszó ecseteket, s nagy buzgalommal látott munkához a nappaliban. *Kedves Rozanov!* Herzog közben elmerülten fényezte a zongora fedelét; milyen szép ez a világoszöld! akár a nyári alma színe. *Ön megdöbbentő igaz-*

ságot hirdet, amelyet eddig egyetlen próféta sem mondott ki; nevezetesen, hogy nincs fontosabb a magánéletnél. A magánélet Ön szerint egyetemesebb a vallásnál is. S az igazság a napnál is magasabban áll. Meg hogy a lélek nem más, mint: szenvedély. „Én vagyok a tűz, mely elemészt." Nagy öröm, ha az embert úgy megrohanják a gondolatok, hogy szinte megfojtják. A tisztességes, jó ember el tudja viselni, ha embertársa folyton önmagáról beszél. Nem lehet bízni az olyan emberben, akit az efféle beszéd untat. Isten tetőtől talpig bearanyozott engem. Tetszik nekem ez a mondat, igen: Isten tetőtől talpig bearanyozott engem. Megható ez a Rozanov, bár olykor rendkívül nyers, és tele van heves előítéletekkel. A lakk szépen fedi a felületet, de valószínűleg szükség lesz egy második rétegre, s vajon van-e ehhez elég anyag? Herzog letette az ecsetet, s várt, hadd száradjon a zongora fedele. Közben azon törte a fejét, hogyan tudja majd elszállíttatni a hangszert. Óriás bútorszállító autó nemigen jön föl ide a dombra. Tuttle-nak kell majd fizetnem valamit, hogy jöjjön el a faluból a furgonjával. Összesen mintegy száz dollár lesz a szállítási költség; de hát mindent meg kell tenni June-ért, mindent. És hát komoly anyagi gondjai nincsenek Mosesnek, hiszen Will fölajánlott neki annyit, amennyiből ezt a nyarat átvészelheti. *A történelmi tudatosság erősödésének furcsa eredményeképpen elterjedt az a hiedelem, hogy a magyarázat: előfeltétele a fennmaradásnak, a túlélésnek. Az emberek mindenáron meg akarják magyarázni a helyzetüket. Lehet, hogy ha az élet megmagyarázhatatlan, hát akkor nem is érdemes leélni, de az bizonyos, hogy a megmagyarázott élet is elviselhetetlen. „Ha nem szintetizálsz, hát elpusztulsz!" Úgy látszik, ez valamilyen új törvény. De amikor lát-*

juk, micsoda különös fogalmakat, hallucinációkat, kivetítéseket produkál az emberi elme, hát ismét kezdünk hinni a Gondviselésben. Hogy túlélhessük azt a sok hülyeséget... Akárhogy is: az értelmiségi mindig szeparatista volt. S ugyan miféle szintézissel hozakodhat elő egy szeparatista? Szerencsére, sose volt meg a lehetőségem, hogy túlságosan messzire kerüljek a mindennapi, a köznapi élettől. Ennek örülök. Amennyire lehetséges, osztozni kívánok más emberek sorsában, és nem kívánom ugyanúgy elrontani a még hátralevő éveimet. Herzog mélyről jövő, szinte mámoros lelkesedést érzett: el kell *kezdeni* végre!

Vizet kellett mernie a tartályból, de a szivattyú berozsdásodott; telítette, aztán megpróbálkozott a fogantyúval, de csak feleslegesen fárasztotta magát. A tartály teli volt. Emelővel fölfeszítette a vasfedőt, és egy vödröt engedett le a vízbe. A loccsanás sokat ígért, és tény, hogy lágyabb vizet sehol sem kaphatna, csak hát fel kell majd forralni. Mindig akadt a vízfenéken egy-egy döglött mókus vagy patkány, jóllehet amikor fölhúzta a vödröt, tisztának látszott a víz, tisztának és zöldnek.

Herzog elüldögélt egy darabig a fák alatt. Az *ő* fái alatt. Mulattatta, hogy itt van most amerikai birtokán, és húszezer dollárért vásárolt vidéki magányt, elvonultságot élvez. Sehogy sem érezte magát tulajdonosnak. Ami pedig azt a húszezret illeti, az egész birtok nem ér többet három- vagy négyezernél. Kinek kell manapság egy régimódi ház a Berkshire-vidék távol eső részén? Nem azon a divatos környéken tehát, ahol zenei fesztiválokat meg modern táncversenyeket rendeznek, avagy rókavadászatot és sznoboknak való egyéb mulatságokat. Ezeken a lejtőkön még síelni sem lehet. Úgyhogy a kutya se jön ide. Ártalmatlan, habókos népek laknak a szom-

szédságban, kispolgári famíliák, tagjaik csendben átringatják magukat a másvilágra a verandán álló hintaszékben, miközben nézik a tv-t. Különben a XIX. század halódik itt csendben, ebben az isten háta mögötti zöld fészekben. Szóval ez mind az övé itt. Az ő háza tája. Az ő nyírfái, katalpái, gesztenyefái. Puhány, nyugalmas ábrándja. Gyermekei apai öröksége. Marcónak Massachusetts állam egy távoli szöglete jutna örökül, June-nak pedig egy kis zongora, melyet buzgó atyja szeretetteli zöldre fest. Különben ezt is biztosan eltolja ez a jó atya, mint majdnem minden egyebet ebben az életben. De legalább nem itt fog meghalni. Mert volt idő, amikor ettől félt. Régebbi nyarakon, amikor nyírta a füvet, meg-megállt, kimelegedve támaszkodott a fűnyírógépre, és azt gondolta magában: „És ha most hirtelen meghalnék, szívrohamban? Vajon hova temetnének? Talán nekem magamnak kellene kiszemelnem a helyet. Oda, a lucfenyő tövébe? Nem, az túl közel van a házhoz." Most eszébe jutott, hogy Madeleine úgyis elhamvasztatta volna. *Nos, ezek a magyarázatok elviselhetetlenek, de elkerülhetetlenek. A tizenhetedik században megszűnt az abszolút igazság szenvedélyes kutatása, az a törekvés, hogy az emberiség átalakíthassa a világot. A gondolatot kezdték gyakorlati célokra felhasználni. A szellemi dolgok egyben reális, valódi dolgokká is váltak. Attól, hogy az ember nem hajszolta már az abszolutumokat, kellemesebb lett az élet. Csak a fanatikus, hivatásos intellektuelek egy kis csoportja kergette őket még mindig. A forradalmaink azonban, az atomterrort beleértve, ismét reánk hozták a metafizikai dimenziót. Minden gyakorlati tevékenység ebben csúcsosodik ki, a többi – civilizáció, történelem, értelem, természet, szóval az egész minden-*

ség – mehet a fenébe! Visszatérve mármost a kirkegaard-i kérdéshez . . .

Dr. Waldemar Zozónak. Uram! Ön volt a haditengerészetnek az a pszichiátere, aki engem, úgy 1942-ben, megvizsgált a Virginia állambeli Norfolkban, s megállapította rólam, hogy rendkívül éretlen vagyok. Ezt tudtam ugyan, de azért mégis nagy szorongással töltött el az a tudat, hogy egy szakértő is kimondta ezt a véleményt. Szorongásban ugyanis csöppet sem voltam éretlen. Abban bizony évszázados tapasztalatokra támaszkodhattam. Nagyon komolyan vettem akkor a dolgot. Pedig hát végül is nem gyermekded voltom miatt bocsátottak el a haditengerészettől, hanem asztma okából. Beleszerettem az Atlanti-óceánba. Ó, roppant háló, ó, dombos mélyű tenger! *A tengerből fölszálló pára, a köd azonban megártott a hangszálaimnak, elvesztettem a hangom, anélkül pedig nem lehet meg a híradó tiszt. Amikor azonban ott ültem ruhátlanul, sápadtan az Ön fülkéjében, s hallgattam a porban gyakorlatozó matrózok lármáját, no meg azt, hogy Ön mit mond nekem a jellememről, és a bőrömön éreztem az amerikai Dél forróságát, nem illett volna a kezeimet tördelnem, úgyhogy a két kezemet továbbra is szép illedelmesen a combomon nyugtattam.*

Eleinte gyűlöletből, később azonban mindinkább kialakuló objektív érdeklődésem következtében, a szakfolyóiratokban figyelemmel kísértem az Ön pályafutását. Legutóbb egészen elámított az Ön „Egzisztenciális nyugtalanság a tudattalanban" című értekezése. Igazán rangos kis munka. Remélem, nem veszi zokon, ha így beszélek Önnel. Jelenleg egészen rendkívüli szellemi szabadság állapotában leledzem. „Töretlen csapásokon járok", mint Walt Whitman oly csodálatosan mondja, „me-

nekedve az élettől, mely céda-magát mutogatja ..." *Ó, az élet, az élet, mely céda-magát mutogatja, az bizony nagy csapás!*

Előbb-utóbb Ádám minden egyes nevetséges leszármazottja fölébe akar kerekedni a többinek, a bemondásaival, a fintoraival, a rángatózásaival, önmaga dicsőítette csúnyaságának teljességével, vigyorával, hegyes orrával, bolondul csavaros észjárásával, és azt mondja a többi embernek – túláradó nárcizmusában, amelyet ő jóindulatnak minősít –: „Tanúságra lettem én. Azért jöttem, hogy példa legyek köztetek." Szerencsétlen, szédült kísértet! ... Mindenesetre azonban megmenekedett az élettől, mely céda-magát mutogatja, hogy Whitman szavaival éljek, „és illatok nyelve társalog vele" ... Hadd említsek még egy érdekes tényt. A múlt tavasszal felismertem Önt a Primitív Művészetek Múzeumában, az 54-ik utcában. Hogy fájt a lábam! Ramonát meg kellett kérnem, üljünk le egy kicsit. *Megkérdeztem a társaságomban levő hölgytől: „Nem dr. Waldemar Zozo az az ember ott?" Nos, a hölgy véletlenül ismerte Önt, s gyorsan tájékoztatott: elmondta, hogy Ön igen-igen jómódú, hogy afrikai régiségek gyűjtője, hogy az Ön leánya népi énekes, meg miegymás. S belém hasított az érzés, hogy még mindig mennyire gyűlölöm Önt. Pedig azt gondoltam, hogy már Önnek is megbocsátottam. Hát nem érdekes?! Amikor megpillantottam Önt, keménygalléros fehér ingét, szmokingját, század eleji bajuszát, nedves ajkát, tarkóból előrefésült s kopaszságát takarni hivatott hajzatát, aszott pocakját, majomra emlékeztető öreges (kémiailag öreg!) hátulját, örömmel eszméltem rá, hogy mennyire irtózom Öntől. Huszonkét év múltán is frissen fakadt az érzés a szívemben!*

Hirtelen, minden ok nélkül (gyakran fordult elő nála

ilyesmi) egészen másra gondolt. Lapozott egyet maszatos noteszában, és egy hernyó-fertőzte cseresznyefa ágainak árnyékában költeménytervhez készített jegyzeteket. Rovar-Iliászt ír June számára! A kislány ugyan még nem tud olvasni, de hát Madeleine talán majd megengedi, hogy Luke Asphalter elvigye a gyereket a Jackson Parkba, ott Luke majd felolvassa a folyamatosan küldendő részleteket. Luke rengeteget tud természetrajzból, úgyhogy biztosan őt is érdekelni fogja a dolog. Moses egészen belesápadt ennek a szívéből fakadó tervnek az ostobaságába; barna szemét a földre szegezte, görnyedten álldogált; a noteszt a háta mögött tartotta, miközben átgondolta tervét. A trójaiak talán hangyák lesznek, az akhájok pedig evezőpoloskák. Luke a lagúna partján mutathatna ilyen rovarokat June-nak, ott, azoknál a hülye kariatidáknál. Szóval evezőpoloskák, hosszú, bársonyos szőrökkel, amelyeken gyöngyözőn csillog az oxigén. Heléna: szép, karcsú darázs. Az öreg Priamosz: tücsök, amely kiszívja a nedvet a gyökerekből, s vakolókanál formájú hasával bevakolja az alagutakat. Akhilleusz pedig szarvasbogár – éles, hegyes csápokkal és hatalmas erővel rendelkezik, de – jóllehet félisten – csak rövid ideig élhet. A vízpartról anyjához kiáltott Akhilleusz:

Így szólt Akhillész
És Thétisz meghallotta, sűrű sárból,
Hol üldögélt épp aggott atyja mellett
Dicső szeméten, melyből mind eléltek.

Herzog azonban rövidesen elejtette ezt a tervét. Nem jó gondolat, igazán nem. Először is: ő maga nincs valami stabil lelkiállapotban, nem tudna összpontosítani a feladatra. Különös lelkiállapotban volt – tisztánlátás,

méla undor, *esprit d'escalier*, a törekvések nemessége, költészet, ostobaság, ötletgazdagság, túlérzékenység keveredett benne; így csavargott egész nap; harsányan, de formátlanul muzsikált valami a lelkében, állandóan látomásai voltak, s még a legtisztábban kivehető tárgyak körül is ibolyaszínű peremet vélt látni. Lelke a kerti víztartályhoz hasonlított némileg: lágy, tiszta víz a vasfedő alatt – de inni belőle azért nem valami biztonságos. Nem, nem! Gyerünk csak, fényezzük ki azt a zongorát a kislánynak, hasznosabb foglalkozás. Hadd ragadja fel a képzelet tüzes karma azt a zöld pemzlit! Rajta hát! De az első réteg még nem száradt meg egészen, úgyhogy Herzog kisétált az erdőbe, s közben kenyeret majszolgatott a trencskója zsebében magával vitt csomagból. Tudta, hogy bátyja bármely pillanatban beállíthat. Willt aggasztotta Moses arckifejezése. Ez kétségtelen. Jó lesz hát vigyázni, gondolta magában Herzog; vannak bizony emberek, akiket a bolondokházába zárnak, s a látszat szerint én valósággal törekszem erre. Volt idő, amikor azt akartam, hogy vigyázzanak rám. Forrón reméltem, hogy Emmerich betegnek talál. De most – most nem akarok semmi effélét, hiszen utóvégre felelős vagyok, felelős az ésszerűségnek, a józan észnek. Ez az izgatott lelkiállapot csak átmeneti. Felelős vagyok a gyerekeknek. Csendben sétált az erdőben, élő és lehullott, zöld és megsárgult levelek, korhadt fatönkök, moha és gombák között; talált egy vadászösvényt, és rábukkant egy őzcsapásra is. Jól érezte magát s nyugodtabbnak. Bátorította a csend meg a gyönyörű idő, azután pedig az az érzés, hogy minden, ami körülötte van, könnyedén féken tartja őt *Isten ürességében* – jegyezte fel –, *süketen a tények végletes sokfélesége, vakon a végső távolságok iránt. Kétmilliárd fényévvel odébb. Supernovae.*

Örök sugárzásban lépkednek itt,
Az Ur ürességének öble mélyén.

Az *Úr* szó után több vonást tett.

Hogy küszködött az értelmem, hogy valami összefüggést találjon a dolgok között! Nem valami eredményesen. De vágytam rá, hogy teljesítsem a Te megismerhetetlen akaratodat, jelképek nélkül értelmezve azt – és Téged. S mindent, aminek döntő jelentősége van. Kivált, ha független tőlem.

Visszatérve azonban a gyakorlati meggondolásokra: nagyon kell vigyázni, amikor Will-lel beszél; csak nagyon konkrét kifejezéseket szabad használnia, s csak konkrét dolgokról szabad társalognia, mint például ez a birtok, s a lehető legköznapibb arckifejezést kell magára öltenie. Ha bölcs a tekinteted, bajba kerülsz, méghozzá hamar! – figyelmeztette magamagát Herzog. Az ilyen tekintetet nem viseli el már senki, még a tulajdon bátyád sem. Ezért hát ügyelj az arcodra. Némely arckifejezés valósággal perzseli az embereket, különösen a bölcs tekintet ilyen, s ez a tekintet egyenesen a dilibába juttathat, Herzog. S ha nem vigyázol, hát elmondhatod majd, hogy megérdemelted sorsodat.

A fehér akácok közelében leheveredett a fűre. Virágzottak a fák – kicsi, fehér, csodás illatú virággal ékesen. Kár, hogy eddig nem figyelt fel rá. Herzognak eszébe jutott, hogy karját-lábát éppen úgy nyújtja el, mint alig egy hete a kis koszos New York-i díványán. Valóban csak egy hete? Nem is: csak öt napja! Hihetetlen! Mennyire másképpen érzi magát most! Bizakodónak, izgatottságában még boldognak is, sőt magabiztosnak. Lassan-lassan azért majd csak újra eljő a keserű pohár. Ez a pihenés, ez a jó érzés csak pillanatnyi átmenet az

élet és a semmi közötti különös, változékony szövedékben. *Az élet, amelyet adtál nekem* – mondotta volna most édesanyjának Herzog –, *igen különös, és tán a halál, melyet szükségképpen örökölni fogok, még ennél is különösebb lesz. Néha azt kívántam, jöjjön el minél előbb, arra vágytam, hogy siessen. De még ma is az örökkévalóságnak evilági partján tartózkodom. Nem is baj, egyet-mást még el kell intéznem. Remélem, minden nagyobb rumli nélkül. Legrégibb céljaim némelyike, úgy látszik, szertefoszlott.* De vannak más céljaim helyettük. *Az evilági élet nem lehet pusztán csak kép.* És a bennem működő szörnyű erők – például a csodálat és a dicséret ereje –, képességek – például a szeretet képessége – nagy kárt tettek bennem, majdnem megőrjítettek, mert hiányzott belőlem az a képesség, hogy jól gazdálkodjam velük. *Végül majd talán kiderül, hogy mégsem vagyok olyan rettenetesen reménytelen hülye, mint amilyennek mindenki gondolt (Te is, én magam is).* Időközben meg kell szabadulnom bizonyos állandó jellegű gyötrelmektől. Ennek a hiperaktív arcnak a hiperaktivitásától. Tedd ki inkább a napsugár hatásának ezt az arcot, Moses. Jobb lesz. *Neked, Anyám, és másoknak is, szívem szerető üdvözletét küldöm. Csak ebbe az irányba nyújthatom ki karom – ki, az érthetetlen felé. Csak imával érhetem el. Így hát . . . Legyen Békesség!*

A következő két – vagy három? – nap folyamán Herzog egyebet sem csinált, csak gyártotta az efféle üzeneteket, azután meg dalokat, zsoltárokat, bölcs mondásokat vetett papírra, szavakba foglalva sok olyasmit, ami gyakran fordult meg a fejében, de amit formai meggondolásokból vagy más hasonló okokból addig sosem rög-

zített le. Olykor azon vette magát észre, hogy ismét fényezi a kis zongorát, vagy babkonzerves kenyeret eszik a konyhában, vagy a függőágyon hever – és mindig kissé meglepte a foglalatoskodása. Egy reggel rápillantott a naptárra, s igyekezett kiókumlálni, hogy milyen nap lehet; számolgatott magában, helyesebben: tapogatózva kutatta az elmúlt éjjeleket és a nappalokat. A szakálla azonban megbízhatóbban tájékoztatta, mint az agya. Négynaposaknak látszottak a borosták. Willt jó lesz frissen borotvált ábrázattal fogadni.

Tüzet rakott, vizet melegített egy fazékban. Arcát barna mosószappannal szappanozta be. Rendkívül sápadtnak látszott így frissen borotválva. És nagyon megvékonyodott az arca. Alig tette le a borotváját, amikor a kocsifeljáró aljáról szép egyenletes motorzúgást hallott. Kiszaladt a kertbe, bátyja üdvözlésére.

Will egyedül ült a Cadillacban. Lassan gördült fel az emelkedőn a hatalmas kocsi, kavicsok dörzsölték az altestét, s előrehaladtában meggörnyesztette, megtaposta a nagyra nőtt gazt és nádat. Will mesterien vezetett. Alacsony termetű volt, igaz, de egyáltalán nem félénk, s ami a Cadillac szép olasz-szilvaszínű fénymázát illeti, Will nem az az ember, aki fontosságot tulajdonítana néhány karcolásnak. A szilfa alatt, már vízszintes területen, a kocsi megállt. Két vékony páraoszlop szállt fel a nyomában, s a barázdás arcú, napbarnított Will kiszállt. Egy pillantással felmérte a házat, miközben Moses buzgón igyekezett feléje. Vajon mit érezhet Will? – töprengett Moses. Biztosan szörnyűködik magában. Nem is lehet ez másképpen.

– Will! Hogy vagy? – ölelte át Moses a bátyját.

– Hát te, Moses? Jól érzed magad?

Akármilyen tartózkodón próbál viselkedni ez a Will, nem tudja eltitkolni valódi érzelmeit az öccse elől.

– Éppen most borotválkoztam. Borotválkozás után mindig sápadt vagyok. De azért jól érzem magam. Szavamra mondom.

– Lefogytál. Talán öt kilót is, amióta Chicagóból elutaztál. Túl sok. Hogy vannak a bordáid?

– Csöppet sem fájnak.

– Hát a fejed hogy van?

– Kitűnően. Sokat pihentem itt. Hol van Muriel? Azt hittem, ő is veled jön.

– Nem, ő repülőgépen jön majd. Bostonban találkozom vele.

Will megtanult fegyelmezetten viselkedni. Maga is Herzog lévén, volt mit féken tartania. Moses még emlékezett arra az időre, amikor Will harsány, szenvedélyes, hirtelen haragú ifjú volt, s gyakori dühkitöréseiben mindenfélét a földhöz vagdosott. Várjunk csak... Mit is vágott egyszer a földhöz? Megvan! Egy kefét! Mégpedig azt a régi, széles orosz cipőkefét. Will olyan erővel vágta oda, hogy lepattant a furnir-védőréteg, s kilátszott a varrás (régi, viaszozott fonal, sőt talán a sörte töve is). De ez régen volt. Legalább harmincöt éve. Mivé lett azóta Willie Herzognak, édestestvéremnek az éktelen haragja? Kiegyensúlyozottsággá, csendes humorrá szelídült – részben méltóságban, részben (talán) rabszolgaságban gyökerezőn. Ami azelőtt kifelé robbant, most befelé tódul, s ahol valaha világosság volt, oda most sötétség hatol be, apránként. Nem tesz semmit. Will láttára Mosest elöntötte a szeretet hulláma. Fáradtnak látszik Will, ráncos az arca; hosszú ideig volt úton, ételre, italra, pihenésre van szüksége. Azért vállalkozott erre a hosszú útra, mert aggasztotta az öccse, Mo-

ses állapota. És milyen tapintatos, hogy nem hozta magával Murielt!

– Milyen volt az út, Will? Éhes vagy? Ne bontsak fel egy tonhalkonzervet?

– Te magad látszol kiéhezettnek, Moses. Én ettem már útközben.

– Gyere, ülj le egy kicsit. – Moses a kerti székek felé terelte bátyját. – Nagyon szép volt idekint, amikor még gondoztam a birtokot.

– Szóval ez az a ház? Köszönöm, nem ülök le. Inkább járnék egyet. Nézzük meg a házat.

– Igen, ez az a híres ház, a boldogság hajléka – mondotta Moses, de mindjárt hozzátette: – Szó, ami szó, voltam én itt boldog is. Nem akarok hálátlan lenni.

– Jól megépített háznak látszik.

– Építészeti szempontból csakugyan kitűnő. Képzeld el, mibe kerülne manapság. Az alapok az Empire State Buildinget is elbírnák. Majd megmutatom neked a kézzel kifaragott gesztenyefa gerendákat. Ereszték és fakötés. Semmi fém.

– Nehéz lehet átfűteni.

– Nem is olyan nehéz. Elektromos lambériák.

– Bár tőlem vennéd az áramot. Hamar vagyont szereznék vele... De gyönyörű hely, azt meg kell adni. Milyen szép fák! Hány négyszögöl ez az egész?

– Negyvennégyezer. És csupa elhagyott gazdaság veszi körül. Két mérföldnyi körzetben nincs szomszéd.

– Úgy?... És jó ez?

– Békén van itt az ember, úgy értem.

– Adó?

– Kábé egy-nyolcvanhat. Sose haladja meg az egykilencvenet.

– Jelzálog?

– Nem sok. Kétszázötven az évi teher, kamatostul.

– Nem rossz – bólogatott helyeslően Will. – S mondd, Mose, mennyi pénzt fecceltél eddig bele ebbe a birtokba?

– Sosem adtam még össze. Gondolom, úgy húszezret. Ennek több mint a felét javításokra.

Will bólintott. Karját összefonta a mellén, s felnézett a házra, miközben kissé félrefordította a fejét – ő is örökölte édesanyjától ezt a mozdulatot. A tekintete azonban nyugodt és állhatatosan okos, egyáltalán nem álmodozó. Elméjének legcsekélyebb megerőltetése nélkül is rögtön tudta Moses, hogy mit gondol magában Will.

Jiddisül mondta magában Moses ezt a gondolatot – hangtalanul. *In drerd aufn deck. A Sehol szélén. Kint, a Pokol peremén.*

– Önmagában véve nagyon szép birtok ez – szólalt meg Will. – Talán nem is bizonyul majd rossz befektetésnek. Persze a hely tényleg egy kicsit távol eső. Ludeyville nincs is a térképen.

– Az Esso autós-térképén nincs rajta – ismerte el Moses. – Massachusetts állam viszont természetesen tudja, hol van Ludeyville.

A két fivér – anélkül, hogy egymásra nézett volna – halványan elmosolyodott.

– Nézzük meg belül – szólt Will.

Moses végigkalauzolta bátyját a házban. A konyhán kezdték.

– Ráférne a szellőztetés – mondotta.

– Igen, dohos egy kicsit – hagyta rá Will. – De azért csinos. A vakolat kitűnő állapotban van.

– Macska kellene ide, az majd megrendszabályozná a mezei egereket. Mert most az egerek idebenn telelnek. Kedvelem őket, de hát... mindent elrágnak. Még a

könyvek kötését is. Úgy látszik, szeretik az enyvet. Meg a viaszt. A paraffint is. A gyertyát is. Minden ilyesmit szeretnek.

Will igen udvariasan viselkedett. Nem tárta nyersen Moses elé az alapvető tényeket, mint Sura tette volna hasonló helyzetben. Willben volt valami nyájasan-szelíd tapintat. Akárcsak egyébként Helenben. Sura azt mondta volna: „Micsoda nagy marha voltál, te Moses, hogy ennyi dohányt fektettél bele ebbe a nyomorult viskóba!" Hát igen, Sura már csak ilyen. De Moses azért őt is szerette. Mindnyájukat szerette.

– Hát a vízellátás? – kérdezte Will.

– Gravitációs etetéssel működik. És van két régi kút is. Az egyiket ugyan tönkretette a petróleum: valaki egy egész tartálynyit folyatott el, s az beszüremlett. De nem számít. A vízellátás kitűnő. A pöcegödröt is jól építették meg. Húsz ember számára is megfelelne. Úgyhogy nincs szükség narancsfákra.

– Hogy érted ezt?

– XIV. Lajos azért ültetett narancsfákat Versaillesban, mert az udvartartásában felgyülemlett ürülék bebüdösítette a levegőt.

– Milyen jó műveltnek lenni! – jegyezte meg Will.

– Tudálékosnak, úgy érted – replikázott Moses.

Nagyon óvatosan beszélt, rendkívüli módon vigyázott, hogy teljességgel normális ember benyomását keltse. Nyilvánvaló, hogy Will – akiből a Herzog família legtapintatosabb és legjobb megfigyelőképességgel rendelkező tagja lett –, tehát hogy Will alaposan tanulmányozza őt. Moses úgy vélte, hogy ez a vizsgálódás kedvező eredménnyel fog zárulni. Igaz, hogy beesett, frissen borotvált arca ellene szól, mint ahogyan ellene szól az egész ludeyville-i ház is (a madárcsontvázak a vécé-

kagylóban, a baglyok a hálószobában, a félig fényezett zongora, az ételmaradékok, az asszonyt nélkülöző ház egész légköre). S ellene szól az „ihlet-sugalmazta" chicagói kiruccanása is. Nagyon is ellene szól. Meg azután azt is feltétlenül észreveszi Will, hogy öccse különös lelkiállapotban van, hogy szemei tágra nyílnak az izgalomtól, hogy szivárványhártyái elárulják, mily hevesen lüktet a pulzusa. *Miért vagyok én olyan dobogó-szívű típus? ... De mit csináljak, ilyen vagyok. S ebben a korban már nem is fogok megváltozni. Ez és ilyen vagyok, s ez és ilyen is maradok. S miért is harcoljak ellene? Hiszen az én egyensúlyomat éppen ez a labilitás teremti meg. Nem a szervezettség vagy a bátorság, mint más emberekét. Elég nagy baj, de hát így van. És ilyen körülmények között én is – még én is! – egészen jól fel tudok fogni bizonyos dolgokat. Talán ez az egyetlen módja, hogy meg tudom érteni ezeket a dolgokat. Hiába! Azzal kell főznöm, amim van.*

– Látom, éppen fényezed a zongorát!

– Igen, June-nak csinálom. Ajándék lesz. Meglepetés.

– Micsoda?! – nevetett Will. – Innen akarod elküldeni a zongorát? Hiszen kétszáz dollárodba kerülne a szállítása! S akkor még a rendbehozatal, a hangolás! Hát olyan jó zongora ez?

– Madeleine árverésen vette, huszonötért.

– Szavamra, Moses, Chicagóban bármelyik bizományiban nagyon jó öreg zongorát vehetsz. Rengeteg ilyen régi hangszer van a piacon.

– Igen? ... Csak hát ... tudod ... nagyon szeretem ezt a színt.

Mármint azt az almazöldet – vagy papagájzöldet? –, azt a különleges ludeyville-i színt. Moses némi ihletett

állhatatossággal szemlélte eddigi munkájának eredményét. Már-már elérkezett az impulzivitás küszöbéhez; úgy érezte, bármely pillanatban kicsúszhat a száján valamilyen furcsa kijelentés. Márpedig ennek nem szabad megtörténnie. Semmi körülmények között nem szabad kimondania egyetlen ésszerűtlennek minősíthető szót sem! Hiszen a helyzet már így sem valami rózsás. Moses elfordult a zongorától, kitekintett a kertbe, s igyekezett olyan világosságot teremteni az agyában, mint amilyen világosságot látott odakint. Engedett hát bátyja álláspontjának.

– Oké – mondotta. – Amikor legközelebb Chicagóba utazom, veszek Junie-nak egy zongorát.

– Tudod, mi ez itt, Moses? Csodás kis nyaralóhely! – mondotta Will. – Kicsit magányos, igaz, de szép. Ha egy kicsit rendbe tudnád hozatni...

– Igen, nagyon szép tud ám lenni idekint. Tudod mit? Rendezzük be a házat Herzog villának. Az egész család részére. Mindenki ad hozzá egy kis pénzt. Kiirtatjuk a bozótot, és uszodát építtetünk.

– Ugyan! Tudod, hogy Helen mennyire nem szeret utazni. És majd éppen Sura fog kijönni ide! Se lóverseny, se zsuga, se trösztvezérek, se nőcskék!

– Hát ami azt illeti, a barringtoni vásáron éppenséggel van ügető... De igazad van, ez se valami jó gondolat. De akkor talán átalakíthatjuk szanatóriummá. Vagy áttelepíthetjük az egészet.

– Nem éri meg. Nemegyszer voltam tanúja, hogyan bontanak le palotákat, hogy megszüntessenek valami nyomornegyedet, vagy hogy új autósztrádáknak csináljanak helyet. Ezt a házat nem érdemes lerombolni. Mondd, nem tudnád bérbe adni?

Herzog nem válaszolt, csak mosolygott; áthatóan humoros tekintettel méregette a bátyját.

– Jól van, Mose, hát akkor nem tudok mást tanácsolni, mint hogy igyekezz eladni az egészet. De annyit semmi esetre sem fogsz kapni érte, amennyit belefektettél.

– Elmehetnék dolgozni, hogy sok, nagyon sok pénzt keressek. Zsákszámra keresni a pénzt, csak hogy megtarthassam ezt a házat...

– Igen – mondta szelíden, kedvesen Will –, azt megtehetnéd.

– Fura helyzetbe kerültem én, Will, ugye? Fura... önmagamhoz képest, úgy értem. És a Herzogokhoz képest. Fúra, hogy éppen ezen a helyen kötöttem ki, a sok többi után. Ebben a szép zöld fészekben... Látom rajtad, Will, hogy aggódsz miattam.

Will nyugtalan volt, de uralkodott magán. Félreérthetetlen tekintettel nézett Mosesre bátyja arca, az egyik legalaposabban ismert és legjobban szeretett arc.

– Persze hogy aggódom. És Helen is aggódik.

– Hát pedig nem szabad gyötrődnötök miattam. Furcsa állapotban vagyok, igaz, de nem rossz állapotban. Kitárnám előtted a szívemet, Will, ha megtalálnám hozzá a kulcsot. Semmi ok rá, hogy szomorkodjatok miattam. Úristen, Will, hiszen mindjárt sírva fakadok. Hát ez meg micsoda? Nem, ne félj, nem fogok sírni. Csak a szeretet hatása lehet. Vagy valami éppen olyan komoly dologé. Igen; bizonyára a szeretet... Most éppen nem vagyok olyan állapotban, hogy kivonhatnám magam a hatása alól. Nem szeretném, ha rosszat gondolnál felőlem.

– Ugyan, Mose, már miért gondolnék én bármi rosszat felőled! – mondta halkan Will. – Én is... mélyen érzek irántad, tudod. Körülbelül olyan érzések vannak

bennem, mint tebenned. Az, hogy én üzletember vagyok, nem jelenti azt, hogy ne tudnálak megérteni. Nem azért jöttem én ide, hogy bántsalak, hiszen tudod. No, Moses. Ülj le szépen. Vigyázz a lábadra.

Moses leült a régi díványra. Alig ért hozzá, csak úgy dőlt a bútordarabból a por.

– Szeretném – mondotta Will –, ha megnyugodnál egy kicsit. Sokat kellene enned és aludnod, Moses. Meg talán némi orvosi felügyelet sem ártana. Pár napot kórházban tölteni, és semmivel se törődni: nem lenne rossz.

– Nem vagyok én beteg, Will, csak izgatott. Nem akarom, hogy úgy bánjanak velem, mintha valami baj volna a fejemmel. Hálás vagyok neked, hogy eljöttél.

Szünetet tartott; hallgatagon, makacsul ült a díványon, legyűrte a heves, fullasztó sírási ingert. Rekedtes volt a hangja.

– Beszélj csak lassan, Mose; ráérsz – nyugtatta Will.

– Én... – Herzog ismét normális hangon beszélt és igen tagoltan, érthetően:

– Szeretnék valamit tisztázni. Nem gyengeségből bízom rád magam, és nem is azért, mintha nem tudnám intézni az ügyeimet. Azt se bánom, ha befekszem valami kórházba, pár napi pihenésre. Ha te meg Helen úgy határoztok, hogy ezt kell tennem, hát nincs ellenvetésem. Tiszta ágynemű, fürdő, meleg étel, alvás: mindez nagyon kellemes, igen! De igazán csak egypár napra. Tizenhatodikán meg kell látogatnom Marcót a táborban. Szülők Napja lesz, és Marco nagyon várja a látogatásomat.

– Tiszta sor – mondta Will. – Nagyon is rendben van.

– Csak hát, tudod, röviddel ezelőtt, New Yorkban arról fantáziáltam, hogy kórházba kerülök.

– Igen helyesen gondolkoztál akkor, Moses – mondta Will. – Pihenésre van szükséged, felügyelet alatt. Nemegyszer magam is gondoltam ilyesmire, önmagammal kapcsolatban. Időnként mindnyájunkkal előfordul, hogy ... Szóval – Will az órájára pillantott –, meg is kértem az orvosomat, telefonáljon egy pittsfieldi kórházba.

Alig mondta ki Will ezeket a szavakat, Moses előrehajolt ültében. Hirtelenjében nem talált szavakat, csak tagadón ingatta a fejét. Erre aztán Will arckifejezése is megváltozott. Mintha azt gondolta volna magában: túlságosan hamar mondtam ki a „kórház" szót. Ügyelnem kellett volna a fokozatosságra, körültekintőbben, óvatosabban kellett volna eljárnom.

– Nem – szólt most Moses, és még mindig ingatta a fejét. – Nem. Határozottan nem.

Ezúttal Will hallgatott, mégpedig az olyan ember fájdalmas arckifejezésével, aki úgy érzi: taktikai hibát követett el. Mosesnek nem került nagy fejtörésébe, hogy elképzelje: mit mondott róla Will Helennek, azután, hogy kiváltotta a rendőrségről, s milyen gondterhelt konzultációt folytatott róla a két testvér. („Mit tegyünk? Szegény Mose! Lehet, hogy az agyára ment ez az egész hercehurca. Legalább szerezzünk be róla valami szakvéleményt.") Helen szilárdan hitt a szakvéleményekben. (Az a tisztelet, amellyel a „szakvélemény" szót kiejtette, mindig is mulattatta Mosest.) Így hát megkérdezték Will belgyógyászát, tudna-e – diszkréten! – valami megoldást találni a Berkshire-vidéken.

– De hát azt hittem, hogy már megegyeztünk – szólalt meg végre Will.

– Nem, Will. Nem megyek kórházba. Tudom, hogy te meg Helen mindent megtesztek, amit testvér meg-

tehet. És nagy a kísértés, hogy engedjek. A magamfajta ember számára csábító gondolat a „pihenés, felügyelet alatt".

– És miért nem vagy hajlandó? Ha valami javulást észleltem volna nálad, hát nem hoztam volna szóba az egészet. De csak rád kell nézni . . .

– Tudom. De ti éppen akkor akartok engem pszichiáter kezébe adni, amikor már kezdek egy kissé észszerűen viselkedni. Mert ugye, pszichiáterre gondoltok Helen meg te?

Will egy ideig nem felelt; tanácskozott önmagával. Aztán felsóhajtott:

– És mit árthat neked az ilyen kezelés? – kérdezte.

– Mondd csak, Will, de őszintén: fantasztikusabb dolog-e, hogy én elvettem azt a két nőt, meg hogy ideköltöztem Ludeyville-be, mint az, hogy papa szeszcsempész volt? Ugye nem? És lám, mégse gondoltuk soha, hogy papa bolond.

Moses elmosolyodott, s így folytatta:

– Emlékszel, Will? Papa fölragasztatta velünk az üvegekre azokat a link címkéket: White Horse, Johnnie Walker, Haig and Haig. Ültünk az asztalnál a ragasztós üveggel, papa pedig meglobogtatta a címkéket, és megkérdezte: „No, gyerekek, ma mit gyártsunk?" Mi meg elkezdtünk ordítozni: „White Horse-t! Teacher's-t!" Forrón égett a kályhában a szén. Úgy villogott a parázs, mint megannyi piros fogacska. Gyönyörű szép sötétzöld palackjai voltak a papának. Ma már nem is gyártanak olyan szép formájú üvegeket. Az én kedvenc márkám a White Horse volt.

Will halkan felnevetett.

– Kényelmes megoldás lenne a kórház – folytatta Moses. – Csak éppen helytelen. Legfőbb ideje, hogy ki-

kerüljek ennek az átoknak a hatása alól... Azt hiszem, éppen kezdek tisztába jönni önmagammal. Pontosan látom már, hogy mit kell kerülnöm. Erre hirtelen ott találom magam egy ágyban azzal, amit kerülnöm kellene, sőt: szerelmeskedem vele. Akárcsak Madeleine-nal. Madeleine, úgy látszik, valami speciális igényt elégített ki.

– Hát ezt meg hogy érted, Moses?

Will leült öccse mellé a díványra.

– Valami nagyon speciális igényt. Nem tudom pontosan, hogy mifélét. Madeleine... ideológiát hozott az életembe. Valami olyat, ami katasztrófával van kapcsolatban. Végre is az ideológiák korát éljük. Talán az a dolog nyitja, hogy Madeleine nem akar olyasvalakit apává tenni, akit szeret.

Will mosolygott a különös megfogalmazáson.

– Most mi a szándékod? – kérdezte.

– Akár itt is maradnék. Itt nem vagyok nagyon messze Marco táborától. Igen, ez az! Ha Daisy megengedi, akkor jövő hónapban kihozom ide a fiút. És tudod, hogy mit csinálok most? Ha leviszel a kocsidon a faluba, a biciklimmel együtt, elintézem, hogy kapcsolják be a villanyáramot és a telefont. Aztán feljön ide Tuttle, és megnyírja a füvet. És a felesége talán hajlandó lesz kitakarítani a házat. Igen, ez a következő lépés.

Moses felállt.

– Aztán üzembe helyeztetem a vízszolgáltatást – folytatta –, és veszek valami tisztességes ennivalót. Gyere, Will, vigyél el Tuttle-ékhoz.

– Ki az a Tuttle?

– Mindent ő csinál ezen a környéken. Ő Ludeyville spiritus rectora. Hosszú, langaléta alak, és első látásra

azt hinné az ember, hogy félénk fickó. De ez csak ravaszság a részéről. Ő ezeknek az erdőknek a démona. Szólj Tuttle-nak, s ha akarja, egy órán belül kigyúl itt a fény. Tuttle mindent tud. És mindenért túl sokat számít fel, de nagyon, nagyon félénken, szelíden teszi.

Tuttle éppen a hosszú, vékony, ódon gázpumpái mellett álldogált, amikor Will odaállt a kocsival. A sovány, ráncos arcú férfi ellenzős vászonsipkát viselt; inas alsókarján hófehér volt a szőr, hamis foga között műanyag fogpiszkálót rágcsált. (Ahogy egyszer elmagyarázta Herzognak, így könnyebb leszokni a dohányzásról.)

– Tudtam, hogy odafönt van, Mr. Herzog – mondta Tuttle. – Isten hozta.

– Honnan tudta?

– Először is láttam, hogy füstöl a kéménye.

– Igen? És másodszor?

– Hát egy hölgy próbálta elérni magát telefonon.

– Kicsoda? – szólt közbe Will.

– Egy hölgy Barringtonból. Meghagyta a számát.

– Csak a számát? – kérdezte Moses. – A nevét nem?

– Miss Harmona vagy Armona.

– Ramona – mondotta Moses. – Hát Ramona Barringtonban van?

– Vártál valakit, Moses? – fordult feléje Will a sofőrülésen.

– Rajtad kívül senkit.

De Will nem tágított. Szeretett volna többet tudni:

– Ki ő?

Moses kissé kelletlenül válaszolt, s kerülte Will tekintetét:

– Egy hölgy. Egy nő.

Aztán felengedett a zárkózottsága – miért is titkolóznék? gondolta magában –, és hozzátette:

– Egy nő. Virágüzlete van. New York-i ismeretség.

– Visszahívod?

– Hát persze.

Moses most meglátta Mrs. Tuttle fehér arcát. Az asszony a sötét raktárhelyiségből figyelt.

– Mondja csak... – szólt Moses Tuttle-hoz. – Szeretném üzembe helyezni a házat. Be kellene kapcsoltatni az áramot. Talán Mrs. Tuttle segítene nekem egy kicsit a takarításnál.

– Azt hiszem, hogy igen – vélekedett Tuttle.

Mrs. Tuttle tornacipőt viselt, a ruhája alól pedig kilátszott a hálóinge széle. Lakkozott körmén dohányfoltok sárgállottak. Alaposan meghízott, amióta Herzog utoljára látta, s Moses észrevette, mennyire eltorzult az asszony valaha csinos arca, mennyire elhanyagolt a dús fekete haja, s hogy milyen különös, révedező a tekintete – mintha a teste kövérsége kábítószerként hatna rá. Herzog tudta, hogy Mrs. Tuttle hallgatta le Madeleinenal folytatott telefonbeszélgetéseiket az ikervonalon. Bizonyosan hallotta tehát mindazt a sok szörnyű, szégyenletes szót, ami a házastársak között elhangzott, bizonyára hallotta az ordítozást meg a zokogást. És íme, most ő, Moses, fogja megkérni ezt az asszonyt, hogy dolgozzék nála, söpörje fel a padlót, ágyazzon meg, satöbbi. Mrs. Tuttle füstszűrős cigarettát vett elő, férfias mozdulattal rágyújtott, révült szürke szemekkel tekintett a füstön át Herzogra, úgy mondta:

– Igen, azt hiszem, ma el tudok menni. Épp szabad-

napos vagyok a motelből. Merthogy szobalányként dolgozok most az új motelben, az országúton.

– Moses! – szólt Ramona a telefonba. – Szóval megkapta az üzenetemet! Milyen nagyszerű, hogy odakinn van! Különben itt, Barringtonban mindenki azt mondja: ha el akar intézni valamit Ludeyville-ben, forduljon bizalommal Tuttle-hoz.

– Hello, Ramona. A Chicagóból küldött táviratomat nem kapta meg?

– De igen, Moses, megkaptam. Nagyon tapintatos volt magától, hogy sürgönyzött. De nem gondoltam, hogy annyi ideig elmarad, és később valahogy az az érzésem támadt, hogy kiment abba a vidéki házába. Mivel pedig különben is meg kellett látogatnom régi ismerőseimet Barringtonban, hát kijöttem ide kocsin.

– Igazán? Mondja csak, milyen nap is van ma? – kérdezte Herzog.

– Hát ez igazán jellemző magára – nevetett Ramona. – Nem csoda, hogy a nők bolondulnak magáért. Szombat van. Egyébként Myra és Eduardo Misselinél lakom.

– A hegedűsnél? Nem ismerem közelebbről, éppen csak köszönő viszonyban vagyunk egymással. Az önkiszolgáló boltban szoktunk találkozni.

– Nagyon kedves ember Misseli. Tudja, hogy most éppen a hegedűkészítés művészetét tanulmányozza? Egész délelőtt ott csücsültem a műhelyében. De gondoltam, hogy végre meg kell néznem azt a Herzog birtokot is.

– Itt van velem Will, a bátyám.

– Hát ez nagyszerű! – kiáltott fel Ramona, a jól ismert fejhangon. – Ott is lakik magánál?

– Nem. Csak átutazóban van itt.

– Nagyon szeretném megismerni. Misseliék egy kis társaságot hívtak össze ma a tiszteletemre. Vacsora után.

Will ott állt a nyitott telefonfülke mellett, hallgatta a beszélgetést, komoly arccal, gondterhelten. Sötét szeméből tapintatos kérés sugárzott az öccse felé, hogy ne csináljon több hibát. Hát pedig azt nem ígérhetem, gondolta magában Moses. Csak annyit mondhatok Willnek, hogy pillanatnyilag nincs szándékomban Ramona – vagy más nő – kezébe letenni a sorsomat. Will szeméből a család jól ismert tekintete nézett Mosesre, s az a barna fény világosabb volt bármiféle szónál.

– Nem, köszönöm – mondta Moses a telefonba. – Nem vagyok estélyekre kész állapotban. De nézze csak, Ramona . . .

– Menjek ki magához? Butaság így telefonálgatni, amikor nyolc perc alatt odaérhetek.

– Hát . . . talán. Most jut eszembe különben, hogy amúgy is át kell mennem Barringtonba, bevásárolni meg bekapcsoltatni a telefonomat.

– Úgy gondolja, hogy egy darabig kinn marad Ludeyville-ben?

– Igen. Később kijön hozzám Marco. Várjon csak egy pillanatra, Ramona.

Herzog befödte kezével a kagylót, s odaszólt Willnek:

– Átvinnél Barringtonba?

Will persze igennel válaszolt.

Néhány perccel később Ramona mosolyogva várta a fekete Mercedese mellett. Sortot, szandált viselt, meg egy pénzérme-gombokkal ellátott mexikói blúzt. Haja csillogott. Ramona izgatottnak látszott. A nagy pillanat izgalmában már-már elvesztette önuralmát.

– Ramona – szólt Moses –, bemutatom magának Willt.

– Ó, Mr. Herzog! Igazán nagyon örülök, hogy megismerhetem Moses bátyját.

Will bizalmatlan volt ugyan Ramonával szemben, de mégis udvariasan viselkedett. Nyugodt, csiszolt társasági modora volt Willnek, s Moses hálás volt neki, amiért Ramonával kedves, tartózkodó udvariassággal beszélt. Will pillantása rokonszenvet árult el. Mosolygott is, de nem túlságosan sokat. Látszott rajta, hogy mély benyomást kelt benne Ramona szépsége.

„Will bizonyára valami harapós szukára volt elkészülve" – gondolta magában Herzog.

– Nahát, Moses – kiáltott fel Ramona –, maga aztán alaposan megvágta magát borotválkozás közben! Összekaszabolta az egész állát.

– Tényleg?

Moses szórakozott-aggályosan simogatta az említett helyet.

– Mennyire hasonlít az öccséhez, Mr. Herzog! Ugyanaz a szépen formált fej, ugyanaz a dióbarna szempár. Nem akar egy kicsit itt maradni velünk?

– Útban vagyok Boston felé.

– Én pedig úgy éreztem, ott kell már hagynom New Yorkot egy időre. Hát nem csodás idekint?! Olyan zöld itt minden!

Szerelem-bandita: ezzel a felirattal közölték a szenzációhajhászó képes napilapok az ilyen Ramona-féle sötét női fejeket. Ramona valóban hasonlított is az efféle kacér, kihívó sex-szimbólumokhoz. De emellett azért volt benne valami megható is. Mert harcolt; mert küzdött. Bizony, bámulatra méltó bátorság kell az ilyen fellépéshez. Nem könnyű olyan nőnek lenni ebben a

mai világban, aki maga intézi a sorsát! És Ramona bátorsága nem nyugodott szilárd alapokon. Néha meg is ingott. Most is úgy tett például, mintha keresne valamit a táskájában, pedig csak azt akarta leplezni, hogy idegességében meg-megremeg az orcája. Az asszony vállából áradó parfüm elérte Moses szaglószervét. És most is, mint mindig az ilyen alkalmakkor, reflexként, egy pillanat alatt jelentkezett az a kozmikus, ostoba hímgerjedelem. Akár valami kattanás. Az a nemző célzatú, kéjsóvár kattanás, valahol a mélyben.

– Akkor hát nem jön el este? – kérdezte Ramona. – És mikor láthatom a házát?

– Előbb egy kicsit kitakaríttatom.

– De akkor nem lehetne-e... Miért ne vacsoráznánk együtt? Maga is jöjjön, Mr. Herzog. Moses a megmondhatója, hogy egész jó tengeri rák remuládmártást tudok készíteni.

– Sokkal jobb az, mint egész jó. Soha jobbat nem ettem. De Willnek tovább kell utaznia, maga meg szabadságon van, Ramona; csak nem fog ilyenkor három emberre főzni?! Tudja, mit? Vacsorázzunk kettesben.

– Ó! – kiáltott fel Ramona, újra felvidulva. – Szóval meg akar hívni!

– Miért ne? Megeszünk két kardhalszeletet.

Will bizonytalanul mosolygott az öccsére.

– Remek! Hozok hozzá egy üveg bort – mondotta Ramona.

– Ne hozzon semmit! Jöjjön ki hozzám hatra. Hétkor eszünk, és akkor még kényelmesen visszaér a vendégségre.

Ramona dallamosan szólt Willhez (hogy szándékosan vitte-e bele a beszédébe a melódiát, azt Moses nem tudta volna megmondani):

– Hát akkor viszontlátásra, Mr. Herzog. Remélem, találkozunk még.

Megfordult, hogy beszálljon a Mercedesébe, s egy pillanatra Moses vállára tette a kezét:

– Elvárom, hogy jó vacsorát kapjak.

Ramona tudatni akarta Will-lel, hogy bizalmas viszonyban van Mosesszel, és Moses nem látott okot, amiért meg kellett volna tagadnia az asszonytól ezt az örömöt. Odaszorította tehát az arcát Ramonáéhoz.

– Búcsúzzunk el itt mi is egymástól? – kérdezte Moses a bátyjától, amikor Ramona elhajtott. – Taxin is visszamehetek. Nem szeretném, ha elkésnél miattam.

– Nem, nem. Visszaviszlek én Ludeyville-be.

– Előbb azonban beugrom ide, megvenni a kardhalat. Meg egy kis citromot is hozzá. Meg vajat. És kávét.

Már a Ludeyville előtti utolsó lejtőn jártak, amikor Will megkérdezte:

– Mondd csak, Mose, aztán jó kezekben hagylak én téged?

– Úgy érted, hogy nyugodtan elmehetsz-e? Azt hiszem, igen, sőt nemcsak nyugodtan, hanem bizalommal is. Ramona nem olyan rossz nő.

– Rossz?! Hát ezt meg hogy érted? Ragyogó nő. De hát Madeleine is az volt.

– Különben pedig nem hagysz te engem senkinek a kezében.

– Ámen – mondta Will, és szelíden-ironikus, szomorú és szeretetteli volt a tekintete. – És az ideológia? – folytatta. – Vagy Ramonának nincs ideológiája?

– Álljunk meg itt, Tuttle-ék házánál. Ők majd hazaszállítanak engem, kerékpárostul, mindenestül. De igen, azt hiszem, Ramonának is van ideológiája. A nemi élet. Elég fanatikus híve. De ezt nem is bánom.

– Kiszállok én is – mondta Will –, megnézem pontosan, merre kell továbbmennem.

Lassan haladtak el Tuttle mellett.

– Azt hiszem – szólt a férfi Moseshez –, pár perc múlva bekapcsolják az áramot a házába.

– Köszönöm... Nézd csak, Will, törjünk egy kis tujaágat rágcsálni. Nagyon jóízű.

– Ne határozz még, Moses. Újabb hibát már nem engedhetsz meg magadnak.

– Egyelőre csak meghívtam őt vacsorára. Semmi több. Aztán visszamegy Misseliékhez, társaságba, s én nem megyek vele. Holnap vasárnap. Neki üzlete van New Yorkban, nem maradhat el soká. Nem fogom megszöktetni őt, ne félj. Vagy ő engem, a te szemszögödből nézve a dolgokat.

– Különös hatással vagy te az emberekre – mondotta Will. – Hát, viszontlátásra, Mose. Lehet, hogy útban Nyugat felé megállunk itt Muriellel.

– Nőtlen embert fogtok viszontlátni.

– Ha nem törődnél sokat az egésszel, hát oda se neki. Akkor azt se bánnám, ha még ötször nősülnél. De te mindent olyan komolyan veszel, olyan intenzíven csinálsz... és tehetséged van a végzetes választásokhoz.

– Könnyű szívvel távozhatsz innen, Will. Én mondom neked... megígérem, hogy semmi olyan nem fog történni. Nem létezik! Isten veled. És köszönöm. Ami pedig a házat illeti...

– Majd töröm a fejem. Nincs szükséged pénzre?

– Nincs.

– Biztos? Igazat mondasz? A bátyáddal beszélsz, tudod!

– Tudom én, hogy kivel beszélek. – Moses megragadta Will két vállát, és arcon csókolta fivérét. – Visz-

lát, Will. Ahogy kiérsz a faluból, az első út jobbra. Meglátod majd a sorompójelzést.

Will elment, Moses pedig leült a padra a tuja mellett, és várta Mrs. Tuttle-t. Először fordult elő, hogy kedvére, sietség nélkül nézegethette a falut. *Úgy látszik, hogy a világ minden táján a tenger, az óceán a természet, a teremtés modellje. Tengerszerűek például a hegyek is, fényesen csillogók, hirtelen mélyülők, fejedelmien kékek. Még ez a kikopott gyep is hasonlít egy kicsit a tengerhez. Mi az, ami a hullám tarajára épült piros téglás házaink összeomlását megakadályozza? A belőlük áradó poshadtság, az áporodott levegő. Hiszen szinte érzem a falakon áthatoló ásítást. A lelkek szaga dúcolja alá, tartja össze a falakat. Különben már a dombok redőződéseitől is összedőlnének.*

– Csudaszép háza van magának, Mr. Herzog – jegyezte meg Mrs. Tuttle, miközben a házaspár ócska kocsiján hajtottak fölfelé a domboldalon. – Szép kis pénzbe kerülhetett a rendbehozatala. Kár, hogy már nem használja.

– Ki kell takarítanunk a konyhát, hogy vacsorát főzhessek, Mrs. Tuttle. Megkeresem magának a seprűt, a vödröt meg a többi holmit.

Tapogatózva kutatott a sötét kamrában, amikor egyszerre csak kigyúlt a villanyvilágítás. Varázsló ez a Tuttle. Két óra tájban szólhattam neki. Most nincs több fél öt–ötnél, és íme!

Mrs. Tuttle tarka selyemkendővel kötötte be a fejét. (Közben állandóan ott fityegett a szájában a cigaretta.) Ruhája szegélye alól kilátszott barackvirágszínű hálóinge, amely majdnem a padlót seperte. A pincében Herzog rálelt a szivattyú kapcsolójára. Egy pillanat múlva már hallotta is, amint zúdul be a víz az üres tartályba.

Bekapcsolta a takaréktűzhelyet meg a hűtőszekrényt. Eltart egy ideig, amíg kellőképpen áthűl. De akkor eszébe jutott Herzognak, hogy a bort a forrás vizénél is behűtheti. Aztán fölragadta a kaszát: jó lenne kissé megtisztítani a kertet, hogy Ramona kedvezőbb képet kapjon a házról. Alig vágott azonban néhány rendet Moses, fájni kezdtek a bordái; az ilyen munkához, úgy látszik, még nem elég erős. Elnyújtózott a nyugágyon, arccal délnek. Mihelyt kissé veszített erejéből a nap, rázendítettek a remeterigók, s miközben énekelték a betolakodókat fenyegető, édesen-vad dalukat, csapatokba verődtek éjszakára a gulyamadarak, hogy közvetlenül naplemente előtt útnak induljanak a fákról, egyik hullám a másik nyomában, s három-négy mérföldnyi szakadatlan repülés után elfoglalják vízparti fészküket.

Igaz, Herzogot kissé aggasztotta Ramona küszöbön álló látogatása. De nem, nem lesz semmi baj. Megvacsoráznak, aztán Ramona segít a mosogatásnál, végül kikíséri az asszonyt a kocsijához.

A kisujjamat se mozdítom többé, hogy az életben különleges szerepeket játsszam. Megteszik ezt mások, egész jól, az én közreműködésem nélkül is.

A dombok egyik oldala már nem sütkérezett a napfényben, s mélyebb kék színben kezdett játszani; másik oldaluk azonban még zöld volt és fehér. A madarak igencsak hangoskodtak.

Különben pedig: nincs sok lehetőségem a választásra. Végignézek magamon: íme, a mellkasom, a combom, a lábam. Meg azután persze itt a fejem is. Jól tudom, hogy ez a különös szerkezet egyszer meg fog halni. Belül pedig ... nos, belül, valami ... valami boldogságféle van, – „Te mozgatsz engem" – nincs választásra mód ... csak intenzitást ad, meg amolyan szent érzést, mint aho-

gyan a narancs narancsszínt ad, a fű zöldet, a madarak pedig – meleget. Van olyan szív, amely több szeretetet ad, s van, amely kevesebbet – feltehetően. Jelent ez valamit? Vannak, akik azt mondják, hogy a szív e terméke: tudás. „Je sens mon coeur et je connais les hommes." Ekkor azonban Herzog lelke a francia nyelvtől is függetlenítette magát. *Hát ezt bizony nem tudom biztosan. Ehhez nem elég látó a szemem, nagyon is véges a szellemem, túlságosan korlátozottak az ösztöneim. De hát ez az intenzitás – vajon ez se jelent semmit? Vajon csak valami bolond ösztön az, amely ezt az állati lényt – a legfurcsább állatot mind között – valami kiáltásra készteti? És ez az állat azt hiszi, hogy ez a reagálása: az örökkévalóság jele vagy bizonyítéka? Amely ott lakozik a szívében? Nincsenek ezzel kapcsolatban érveim. „Te mozgatsz engem." „Dehát mit akarsz te voltaképpen, Herzog?" „De hiszen éppen ez az: nem vagyok magányos lény. Nagyon is elégedett vagyok azzal, hogy létezem, amint ez szándékoltatik, és ameddig csak megengedtetik, hogy üzemben maradjak."*

Aztán eszébe jutott Mosesnek, hogy gyertyát gyújt a vacsorához, mert Ramona így szereti. Talán még akad egy-két gyertyaszál a biztosíték-dobozban. De ideje már elhozni a borosüvegeket a forrástól. A víz leáztatta a címkéket, de sebaj: jó hideg az üveg, ez a fő. Herzog élvezte a víz élénkítő frisseségét.

Amikor az erdőből visszatért, virágot szedett a kertben, asztaldísznek. Vajon van-e dugóhúzó a háznál? – gondolta. Vagy Madelcine azt is magával vitte, Chicagóba? Talán Ramonának van dugóhúzója, a Mercedesben. De miért volna? Micsoda bolond gondolat! Végszükség esetén voltaképpen egy szög is megfelel a célnak. Vagy fogja az üveget az ember, és lecsapja a nya-

kát. Régi filmekben látni ilyesmit. Herzog letépdeste a futórózsát az esővíz-levezetőt körülkúszó indákról, és teleszedte vele a kalapját. Még nagyon zöldek voltak a tüskék, nem szúrták túlságosan a kezét. A ciszternánál bőven termett a sárga liliom. Herzog szedett belőle, de ez a virág rögtön elhervadt. A sötétedő kertben peóniát keresett – talán megmaradt még néhány szál. Hirtelen megrohanta a gondolat, hogy talán hibát csinál. Megállt, hallgatta Mrs. Tuttle seprűjének ütemes sercegését. Virágot szedni? Figyelmesnek, szeretetreméltónak lenni? Vajon hogyan fogják ezt értelmezni? (Herzog halványan elmosolyodott.) Nem, nem – ha tisztába jön önmagával, akkor a virágokat semmiképpen sem lehet felhasználni ellene. Így hát nem dobta el őket. A ház felé fordította borús tekintetét. Körüljárta az épületet, s az elülső bejáraton bement; közben azon törte a fejét, milyen további bizonyítékát szolgáltathatja normális voltának (már tudniillik azon kívül, hogy nem hajlandó kórházba menni). Talán beszünteti ezt a levélírást. Igen, igen, hiszen éppen ez jutott eszébe. Már tudniillik annak ébredt a tudatára, hogy ezzel aztán végzett, hogy a levélirkálásnak vége. Akármi is volt vele, Herzoggal, az utóbbi hónapokban – úgy látszik, megtört a varázs, múlóban a válság. Rózsával és liliommal teli kalapját letette a félig kifényezett zongorára, s bement a dolgozószobájába. A két borosüveget úgy vitte jobbjában, mint indián a buzogányait. Átgázolt jegyzeteken, papírlapokon, aztán lefeküdt a rekamiéra. Kinyújtózott, mély lélegzetet vett. Aztán csak feküdt, nézte a függönyt, amelynek hálószemeit kitágították az indák, s hallgatta Mrs. Tuttle seprűjének egyenletes kaparászását. Meg akarta mondani az asszonynak, locsolja meg egy kicsit azt a padlót. Mert így túlságosan nagy port kavar a

seprűje. Néhány perc múlva majd szól neki: „Nedvesítse meg, Mrs. Tuttle. Van víz a vezetékben." De még nem szól. Most senki számára sincs üzenete. Semmi mondanivalója. Semmi. Egyetlen szó sem.

Saul Bellow

Saul Bellow 1915-ben született Quebecben, Kanadában, de Chicagóban nevelkedett, és az ottani egyetemen végezte tanulmányait; ő maga is chicagóinak tekinti magát, és ez a hallatlanul gazdag, tarkabarka rétegződésű nagyváros több művének – így a *Herzog*-nak is – háttere, talaja és közege, hol éltető, hol fullasztó légköre. Hatodik regényével, az 1964-ben megjelent *Herzog*-gal Bellow végérvényesen belépett azoknak az amerikai íróknak a kis csoportjába, akiknek minden újonnan megjelent műve esemény.

Nem tartozott a csodagyerekek közé; sokáig még legjobb ismerősei sem tudhatták, hogy a nagyon okos, nagyon szellemes, nagyon művelt és nem nagyon szerény fiatalember végül is milyen művészi szintézisben tudja megvalósítani az ötezer éves kultúránkból magába szívott és benne kialakuló gondolatok egységét. Sosem volt az a lírai, kirobbanó egyéniség, amely már serdülőkorban is művészi formában tudja adni magamagát; gyötrődéseken át kellett problémáit életfilozófiává érlelnie, hogy azután – ez a művészi alkotás csodája és bűvészete – tetszetős és szórakoztató olvasmánnyá tudja formálni.

Bár első regénye, *The Dangling Man* (A lebegő ember)

még 1944-ben, tehát a háború alatt jelent meg, Bellow jellegzetesen az amerikai regény háború utáni nemzedékéhez tartozik, tehát együtt szokás emlegetni Salingerrel és Kerouackkal, Norman Mailerrel, Ralph Ellisonnal és még néhány igen különböző jellegű és egyéniségű íróval. Minden ilyen csoportosításnak voltaképpen egyetlen értelme van: ezek az írók ugyanabban az országban, ugyanabban a társadalmi, gazdasági, eszmei miliőben élnek, következésképp ugyanazokkal a problémákkal viaskodnak. Kétféle okból is így van ez: először, mert író csak az, aki a közösség problémáival (vagy azokkal *is)* viaskodik, és nemcsak egyéni bajaival bíbelődik, másodszor meg azért, mert hiszen bizonyos áttételekkel mindenkinek az „egyéni" bajai is a társadalmi környezettel függnek össze, amelyben él.

Mi jellemzi tehát ezt az amerikai nemzedéket, eltekintve az átélt világháború történelmi hátterétől? R. W. V. Lewis amerikai irodalomtörténész két szóban foglalja össze ezt az alap-érzést: káosz és konformitás. Bővebben: a kulturális alapok, előzetes feltételek megrendülése, értékrendek összezavarodása, és a – minden amerikajáró európai által elsősorban észrevett és rosszallt – konformitás, amely Lewis meghatározása szerint „a gyenge lelkek válasza a káosz élményére". Simone de Beauvoir úgy fejezi ki ugyanezt a megfigyelését: az emberek nem bíznak egyéni értékítéleteikben, és ezért elfogadják a nagy átlag előírta értékrendet, a pénzt mint elsőrendű mércét.

Az író az ilyen társadalomban nem tehet egyebet: szükségszerűen és logikusan fellázad. Fellázad (lásd Salinger Holden Caulfieldjét!) elsősorban a konformitás ellen. Mi történik? – káoszba jut, lelki zűrzavarba, mert – hogy Lewis megállapítását továbbfejlesszük – a káosz az erős lelkek válasza a konformitásra. Ez a zűrzavar fejeződik ki azokban a jobb híján modernnek nevezett formákban, amelyeket

főleg az amerikai költészetben, de a prózában is, vérmérsékletünk szerint érdeklődve vagy viszolyogva, de mindenképpen tudomásul kell vennünk.

És itt többnyire befejeződik a folyamat: a káosz művészi, tehát akárhogyan vélekedünk is: mégiscsak *megformált* kifejezése nagyjából a legtöbb, amit az írótól kapunk. És itt van az, ahol Saul Bellow érzésem szerint *több* kortársainál: két utolsó regényében, a *Herzog*-ban és a *Henderson, az esőkirály*-ban kivergődik a káoszból, új utak nyílnak előtte. Hogy ezt világosabban lássuk, nézzük meg kissé közelebbről Bellow emberi-írói problematikájának alappilléreit.

Kezdettől fogva szilárdul leszögezi életigenlő pozícióját. Az élet a legfőbb érték, s benne az ember. *A lebegő ember* főhőse, Joseph, aki katonai behívójára várva otthagyja polgári állását, és ebben a furcsa, lebegő állapotában szembekerül a családdal, a konformis emberek zárt közösségével, ráérő idejében rádöbben, hogy – nem tud mit kezdeni ráérő idejével, mert voltaképpen elszokott attól, hogy ember, egyéniség legyen; elaprózza, elfecsérli magát, széthullik, és ebből megsejti, hogy voltaképp ő is a konformisak közé tartozott, akiket külső keretek tartanak össze, nem belső gerinc. Töprengése természetesen főleg a háború körül forog, melynek embertelen, életellenes voltát elméletben talán jobban átéli, mint majdan katonasorban. Készüljön a halálra? Ez lehetetlen: a halálra nem lehet készülni, „semmi másra nem készülhetsz, csak az életre. Nincs más érték, mint az élet. Nincs más, csak az élet." Joseph azonban végül is, miután sokat viaskodott belső énjével, megfutamodik előle, és kéri soron kívüli behívását: éljen a drill! De azért itt látjuk azt a fejlődési fokot, amely a háború utáni amerikai írónemzedéket mégiscsak nemzedékké teszi: a hivalkodó újgazdag csillogástól való megundorodás, a visszakanyarodás sokkal ősibb, örök emberi értékekhez. Ugyanezt a tételt,

a nem ösztönös, hanem keserves kínlódások árán kiharcolt életszeretetet fejezi ki Hendersonja is:

„Az élet vérbeli imádója vagyok. És ha nem érek föl az arcáig, valahol lejjebb csókolom meg, ahol érem."

Már ebből az első, és *The Victim* (Az áldozat) című második – 1947-ben megjelent – regényéből felismerhetjük azt a három fő törekvést, amely Bellow hőseit hajtja – úgy is mondhatnám, hogy *hősét,* mert – mint minden elmélyedő filozófus-írónak – neki is minden hőse, bármilyen jelmezben ágáljon is az élet színpadán, mindig ugyanaz az egyéniség, és mindig ugyanarra törekszik, ha más-más úton is: az író kutatásait foglalja magába.

A három pillér tehát: az élet, mint legfőbb érték; az ember egyéniségének, igazi énjének kibontakoztatása, mint az élet alapja; végül – ami e kettővel együtt lehetséges csupán – valódi, élő kapcsolat embertársainkkal. Látni való, hogy mennyire *pozitív* mind a három, s megvallom, művészileg a legjobban az kapott meg Bellow műveiben, hogy a modern regényírás izgatott, ideges technikáját, a *flashback,* a belső monológ, a szaggatott, cikázó képsorok stb. alkalmazását, azt a zilált és zihálló, szeszélyesnek látszó hangvételt, amelyet eddigi olvasmány-élményeimben mindig a *negatív* jelenségek, a nihil, a pesszimizmus, a kétségbeesés, az elmezavarral határos idegtépázottság kifejezéseként tapasztaltam, ez az író a humanista életigenlés szolgálatába tudja állítani.

Harmadik regényében, az *Adventures of Augie March*-ban (Augie March kalandjai, 1953) Bellow már sokkal szélesebb alapon, tudatosabban exponálja gondolatait. A regény szabályszerű *Bildungsroman,* abban az értelemben, amelyben Európában ezt a műfajt a *Wilhelm Meister*-től kezdve művelték, s amelynek divatja nálunk *A varázshegy*gyel alighanem végérvényesen le is zárult; de az amerikai

irodalom mintha gyorsítva csinálná végig ezt az, úgy látszik, természeti törvény kényszerűségével előírt utat, amelyet ennek a műfajnak meg kell járnia. Augie March tehát műfajilag – de még egyénileg is! – egyenes ági leszármazottja az *Amerikai tragédia* Clyde Griffithsének, és a *Nézz vissza, angyal* Eugene Gantjének. Mindegyiket az amerikai élet neveli, és jellemző módon mindegyik alulról, tehát „kívülről" jön, s akárcsak Balzac, Stendhal hősei, kívülről ostromolja meg a társadalmat. Ahogy a régi (pogány, majd keresztény) ikonográfia is meglepően kevés számú témát variál, úgy az ilyen fejlődésregénynek is megvannak a maga alaptémái, az emberi élet nagy mérföldkövei: a családi „tojáshéj", a pártfogó, zsarnok idősebb testvér, szülők vagy nagyszülők halála, szerelem és pénz hajszája, a társadalom rétegződésének mindig az új élmény döbbenetes erejével ható, fájdalmas és sebeket ejtő fölfedezése. Hogy mennyiben önéletrajz az *Augie March*, mennyiben nem az, nem áll módunkban vizsgálni, de nem is fontos; annyi bizonyos, hogy Saul Bellow nagyon belülről ismeri a bevándorolt orosz-lengyel zsidók Amerikában kialakult-rétegződött társadalmát, s kivéve az egy Hendersont, mindegyik regényében ezt ábrázolja.

De a zsidóság problematikája Bellownál egészen másképp jelenik meg, mint például Bernard Malamudnál, vagy más, hasonló származású mai amerikai íróknál. Nála ez a téma nem a zsidóság fájdalmas elkülönülésének, szenvedésének, meghurcoltatásának hangsúlyozásával zendül meg; inkább – ha szabad így kifejeznem – az egyetemes emberi kap általa még nagyobb hangsúlyt. Bellownál a mindenütt előtérben álló zsidó származástudat azzal a tudattal fonódik egybe, hogy ő olyan nép fia, amely már az ősidőktől fogva a legnagyobb kérdésekkel birkózott, az isten – azaz mai nyelven megfogalmazva: az ember problémájával, em-

ber és ember, ember és világ, ember és lélek kapcsolatainak boncolgatásával, tisztázásával. Bellow tehát ebben a kérdésben is, mondhatjuk, egy lépéssel továbbhatol kortársainál.

Augie March már tipikus Bellow-hős, esendő és szeretni való, bátor és gyáva, bölcs és buta – ember. „Mikor megszülettem, a világ minden hatása felsorakozva várt rám, hogy formáljon: ezért kell többet beszélnem róluk, mint magamról" – vallja. Sorra megismerkedünk a küszködő, szegény kis zsidó családdal, amelyben törvénytelen gyermekként felnő, s amelynek a büszke odesszai nagymama fekete selyemünneplője ad némi megkopott fényt; azután Einhornék képében a pénz, vagyon birtokában már hatalom és némi életművészet, pallérozottság élvezetéhez jutó, polgáriasult zsidó réteggel; innét ismét egy lépcsőfokkal följebb emelkedik Augie, mikor a gazdag Renlingékhez kerül, és megismerkedik a két milliomos Fenchel lánnyal. Közben iskolát is jár, pénzt is keres, néha elzüllik, máskor fölemelkedik: „Mindenfélét próbáltam, de senki se tudta, hová tartozom." Mindenütt ott akarják fogni, mert – amint mondja: „Volt bennem valami, ami adoptálásért kiáltott." Talán a szeretetre méltó hontalansága! De ellenáll minden adoptálásnak, mert megvan benne az a hajtóerő, ami már a régebbi Bellow-regények hősét is továbbvitte: a „jó embert keresek" akarása. Sorra megismétlődnek az *Amerikai tragédia* motívumai: bordélyház, autólopás, baleset, züllés, pénzes környezethez való dörgölőzés (természetesen nem holmi Dreiser-utánzásról van itt szó: ezek az amerikai élet alkotóelemei). De Augie nem ragad meg sehol, és nem is keveredik bűnbe. Nem adoptálható. Még Thea Fenchelnek, a milliomoslánynak sem sikerül ez, bár Augie ott van a legközelebb ahhoz, hogy valódinak fogadja el az ál-valóságot, de ráébred, hogy nem szabad megállnia: „A külvilág olyan hatalmas, eszközei olyan óriásiak és félelmetesek, eredmé-

nyei olyan nagyok, a gondolatok olyan erősek és fenyegetőek, hogy az ember kitermel magából valakit, aki ezt kibírja, kitalál egy személyt, aki meg tud állni e félelmetes látszatok előtt." Ezt csinálja mindenki: megpróbálja „kitalálni", megteremteni önmagát, és aztán a világot ehhez a képhez idomítani. „Én mindenesetre eszményi regrutának látszottam – vallja Augie. – De a kitalált dolgok valahogy sose váltak valódivá a számomra, akárhogy igyekeztem is."

Augie idáig megnyerte szívünket, és a regény is, némi naturalista hosszadalmasságai ellenére; a végső kibontakozás azonban érzésem szerint nem méltó az odáig vezető göröngyös út igényes kanyaraihoz: Augie, Thea karjaiból menekülve, egy korántsem milliomos, ám éppoly könnyűvérű nőcske oldalán találja meg az „igazi" életet, igaz emberi kapcsolódást, amelyet mindvégig keresett: olcsó és főleg valószerűtlen megoldás.

Átsiklom az időrendben ezután következő, 1956-ban megjelent *Seize the Day* című könyvön (címét magyarra legszívesebben így fordítanám: *Carpe diem)* – mert ezt kevéssé jelentős állomásnak látom Saul Bellow írói fejlődésében. Hősét hasonló kettősség gyötri, mint a „lebegő" Josephet, ő is az ellentéten tépelődik, amely külső látszat-énjét elválasztja attól, akivé belsőleg válni akar.

Henderson, az esőkirály (1959), milliomosok leszármazottja, két csődbe ment házasság után, kalandok, utazások, háborúk, változatos élet-kísérletek után változatlanul ott érzi magában, mint igazi Saul Bellow-hős, az olthatatlan szomjúságot: „Akarok, akarok..." – de mit? Tudjuk már, hogy mit: igazi világot a konformizmus amerikai ál-világa helyett, igazi emberi kapcsolatot a pénzre vagy érzékiségre éhes baba-nők és érdektárs-barátok helyett, eljutást ahhoz az igazinak érzett vagy sejtett énjéhez, amely eddig csak szenvedésben, dühben, céltalan evickélésben próbált vakon-

süketen utat törni. Jellemző módon eddig csak a háború, egy bátor kaland, a vele járó sebesülés meg az érte kapott kitüntetés adta meg Hendersonnak „a nagy és teljes élményt, amelyet állandóan keresek".

Henderson (ezúttal még a külső kalandozások pikareszk hagyományainak értelmében) a menekülés útját választja: Afrikába megy, ott elszakad járt úton haladó ismerőseitől, és ismeretlen vad törzsekhez kerül. Változatos kalandok után eljut a wariri törzshöz, és ott Dahfu királlyal találja meg végre az áhított mély kapcsolatot; Henderson, ez a komikus figura, ez a toprongyos milliomos, kétméteres, százkilós, mindenkinél erősebb testben lakozó gyenge, gyarló, gyermeki lélek itt tanulja meg a lélek igazi erejét, itt döbben rá, hogy „amit a *homo sapiens* elképzel, azzá lassan átváltozhat" – tehát itt ismeri meg a fejlődés igazi rugóját. Az író ezt a felismerést egyszerű jelképbe öltözteti: Henderson disznókat tenyésztett, és disznó-ember volt; Dahfu egy oroszlánnal társalkodik, és tőle Henderson is megtanulja az oroszlán-ember, az igaz ember erényeit.

Kissé hosszadalmas kalandok után, a belső fejlődéssel nem mindig arányban álló külső fordulatok végeztével hazarepül Amerikába, s magával viszi a jelképes oroszlánkölyköt, akibe Dahfu király lelke halálával beleszállt, mintegy mementóul: embernek lenni! És a repülőgépen magához fogad egy árva kisfiút, akivel egymás anyanyelvét nem tudják ugyan, mégis egymás nyelvén beszélnek. És ahogy egy szál ingben, lerongyolódva, a fiúcskát magához ölelve kiszáll a gépből, és beleheli az új-fundlandi csípős levegőt, orvosságnak érzi a hideget, orvosságnak a fiúcskát, végre tud örülni életének, egyensúlyának, a feleségével való viszontlátásnak.

Sem itt, sem az eddigi legérettebb műben, a *Herzog*-ban, nem látunk nagystílű, átfogó terveket kibontakozni a hősök

jövőjében. Az eddigiekből azonban könnyen leszűrhetjük, hogy Bellow mire törekszik: nemcsak fölismerve, hanem a maga bőrén átélve a huszadik század közepének agyonhajszolt és agyontechnizált, agyonszervezett és épp ezáltal kaotikussá vált életformáját, testileg agyonkényeztetett, lelkileg, idegileg azonban annál fenyegetettebb emberének lelki válságát, igyekszik helyreállítani a jelenségek helyes méretét és arányát, bebizonyítani a fölösleges fölöslegességét, és visszavezetni hősét az alapvető humánum értékeihez. Augie Marchnál a megoldás még ál-megoldás, Hendersonnak még az egzotikum – igaz, inkább jelképes, semmint reális – bonyolult, kalandokkal dúsított-cifrázott környezetére van szüksége, hogy az író kibontsa előttünk hőse lelkileg egyszerű, ám épp egyszerűségében megkapó belső újjászületését; Herzognak már nem kell semmiféle külső sallang, az ő eszmélése megmarad lelki kalandnak, Chicago, New York és Ludeyville földrajzilag is körülhatárolt területén belül. Ha az *Augie March* és a *Henderson* bizonyos tekintetben még nem tud szabadulni az angolszász irodalmakban oly szívós pikareszk hagyományoktól, *Herzog* afféle befelé-élő, fonákjára fordult *picaro*, aki a múlt és a lélek tájain csavarog.

A cselekvény a lehető legegyszerűbb, majdnemhogy elcsépelt háromszög-história, bonyolulttá csupán a szereplők bonyolultsága teszi. Mi sem áll közelebb a közhelyhez, mint az, hogy Moses Elkanah Herzog, a jóképű, jóakaratú, művelt és sikeres pályájú 45 éves forma történészprofesszor egyszer csak megtudja, hogy felesége, a szép Madeleine, megcsalja a legjobb barátjával, Valentine Gersbachhal. A rendkívüli az, ahogyan a nagy műveltségű s ösztöneinek épp ezért annál védtelenebbül kiszolgáltatott, huszadik századbeli civilizált férfi erre reagál: nagyjából az idegösszeroppanás szóval lehetne összefoglalni. Azaz: összeomlik az

a személy, akit – emlékezzünk Augie szavaira – az ember megpróbál magából fölépíteni, hogy szembe tudjon szállni a világ „félelmetes látszataival". Herzog tétován utazgat ide-oda a Chicago–New York–Ludeyville háromszögben, fölkeresi ismerőseit, és hol gondolatban, hol papírra vetve, leveleket ír élőnek-holtnak, ismerősnek-ismeretlennek, végül még a Jóistennek is, ezzel próbál rendet teremteni a romhalmazban, amely lelkében támadt.

Ezt a levélírást kitörő elmebaj tünetének vélik – vajon miért? Azt hiszem, mindannyian átéltünk már hasonlót. „Nagy szellemekkel társalkodva" néha valóban társalkodni szeretnénk, vitatkozni vagy helyeselni, a magunkéból kiegészíteni azt, amit tőlük hallunk, és ez részint szellemi torna, részint afféle lelki katarzis, gyógymód is egyben, az elavult gyónás és a talán szintén elavuló freudi lélekelemzés helyett: „A mi korunk az éleslátás kora. Művelt emberek ismerik a lélektan törvényeit." Művészi szempontból ezt a levélírást afféle hangszerelési fogásnak érzem: ebben a nagyon sokszólamú műben a belső monológ (tépelődés-visszaemlékezés-asszociatív gondolatláncolatok) és a külső, reális történés szólamai közé be kellett illeszteni még egy szólamot, a zenekar teljességéhez kellett még egy hangszer vagy hangszercsoport, amely a lelki élmények és szubjektív gyötrődések filozófiai kíséretét, bázisát, ellenpontját – egyszóval bizonyos objektív állandók antitézisét – szolgáltassa. „Vágytam rá, hogy teljesítsem a Te megismerhetetlen akaratodat – írja az Istenhez intézett levelében –, jelképek nélkül értelmezve ezt... és Téged. S mindent, aminek döntő jelentősége van. Kivált, ha független tőlem."

A regény technikája még Joyce, Durrell után is új, érdekes, izgalmas: oldottan, szinte észrevétlenül egyesíti az elmélkedő, bölcselkedő részeket az elbeszélő, reális, láttató leírásokkal, a belső monológot a valódi párbeszéddel, és –

bámulatos virtuozitással – a harmadik személyben és első személyben folyó elbeszélést, amit eddig két különböző, szinte ellentétes írói attitűd formai megmutatkozásának láttunk. Bellownál a legmagasabb művészettel mutatkozik meg, hogyan lehet az író egy személyben alanya is, tárgya is vizsgálódásainak. A *Herzog* látszólag kötetlen áradásában is feszes belső szerkezetű mű; temérdek ismeretanyagot és értelmi, gondolati elemet hömpölygetve is képes az érzelmi, indulati áramlás teljes sodrát mindvégig fenntartani. Ilyenformán tehát szintézise sok mindennek, amit eddig összeegyeztethetetlennek hittünk, egységbe foglalja az elvont, filozófiai anyagot, a már-már a közölhetetlenség határán mozgó legmélyebb lelki élményeket, indulatokat, meg a vérbeli realista látás és láttatás művészetét. Milyen vérbő, életteli például Ramona alakja, mintegy ellenpontul a lidérces Madeleine-hoz; milyen közvetlen élmény erejével ható a gyermekkori környezet, a Herzog család ábrázolása.

És mindehhez járul még egy figyelemre méltó mozzanat: miközben Herzog gondolatai parttalanul és gátlástalanul áradnak a papírra, az egész mű – ellentétben Bellow régebbi regényeivel – rendkívül ökonomikus, s ha mondatról mondatra megpróbáljuk elemezni, rádöbbenünk, hogy rendkívül sűrítetten, tömören fejezi ki mondanivalóját. Ez az egyetlen oka, hogy nem egészen könnyű olvasmány: mert hiszen egyébként az asszociációs láncolatok annyira világosak, hogy az olvasó minden nehézség nélkül követi Herzog tépelődéseit; ám a koncentrált stílus folytán minden egyes mondata megérdemli, hogy megtorpanjunk, és figyelmesen elemezzük mondanivalóját. Talán még ahhoz is kedvünk támad, hogy „levelet írjunk" Saul Bellownak!

A kritika egy része kritikátlan harsonázással fogadta a *Herzog*-ot. „Majdnem hibátlan regény" – írta egyik bírálója. „Majdnem hibátlan" – van ilyen regény? Nincsen, de

azt hiszem, nagy baj lenne, ha volna. Annyi azonban bizonyos, hogy a fiatal, rohamléptekkel fejlődő és gazdagodó amerikai irodalomban jelentős lépés Bellow munkássága s abban is ez a regénye, amelynek hangjában Amerika magára ismer; minden intelligens kritikusa kivétel nélkül kiemeli ezt a mozzanatot, Saul Bellow jellegzetes amerikaiságát.

SZŐLLŐSY KLÁRA

SAUL BELLOW
HERZOG
THE VIKING PRESS NEW YORK
COPYRIGHT © BY SAUL BELLOW, 1961, 1963, 1964

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Róna Ilona
A védőborító és a kötésterv Urai Erika munkája
Tipográfia: Gergely Tibor
Műszaki vezető: Siklós Béla
Készült: 31 500 példányban, 29,6 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601—59 sz. szabvány szerint
EU 129—d—6769

67.1945 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató